

ARCHEO LOGICKE ROZHLEDY

Archeologické rozhledy LVI–2004, sešit 1

Recenzovaný časopis

Vydává Archeologický ústav Akademie věd České republiky v Praze.

<http://www.arup.cas.cz>

Peer-reviewed journal published by the Institute of Archaeology, Prague.

<http://www.arup.cas.cz>

<http://www.arup.cas.cz/publikace/publikace.htm>

Adresa redakce

Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1; e-mail: jezek@arup.cas.cz

tel.: 00420/607942455, 257014321; fax: 00420/257532288

Vedoucí redaktor – Editor in chief

Martin Ježek

Redakční rada – Editorial board

Andrea Bartošková, Martin Bartelheim, Jan Blažek, Jan Klápště,
Jiří Macháček, Martin Oliva, Vladimír Salač, Josef Unger

Pokyny pro autory viz AR 1/2004, s. 276, nebo internetové stránky AR. – Instructions to authors on the AR Internet pages, or in AR 1/2003, p.276.

Technická redakce: Michala Markvartová. Sazba: Marcela Hladíková. Tisk: PBtisk Příbram.

Vychází čtyřikrát ročně.

Rozšiřuje, informace o předplatném podává a objednávky přijímá DUPRESS, Podolská 110, CZ-147 00 Praha 4; tel. 241433396, dupress@tnet.cz

Orders from abroad: SUWECO CZ s.r.o., Českomoravská 21, CZ-180 21 Praha 9, Czech Republic, nakup@suweco.cz; Kubon & Sagner, P.O.Box 341018, D-80328 München 34, Germany, postmaster@kubon-sagner.de

Tento sešit vyšel v květnu 2004.

Doporučená cena 75,– Kč

© Archeologický ústav AV ČR Praha 2004

ISSN 0323–1267

NOVÉ PUBLIKACE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU AV ČR PRAHA NEW BOOKS FROM THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY IN PRAGUE

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 3. Pražský hrad a Malá Strana. Praha 2001. 328 s. Czech with English and German summaries. 170 Kč / 20 €.

Miroslav Richter – Rudolf Krajíc: SEZIMOVO ÚSTÍ. ARCHEOLOGIE STŘEDOVĚKÉHO PODDANSKÉHO MĚSTA 2. Levobřežní předměstí – archeologický výzkum 1962–1988. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor 2001. 195 s. + přílohy. Czech with German summary. 390 Kč / 32 €.

Kateřina Tomková: LEVÝ HRADEC V ZRCADLE ARCHEOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ. Díl I. Castrum Pragense 4. Praha 2001. 284 s. Czech with German summary. 250 Kč / 26 €.

Natalie Venclová: VÝROBA A SÍDLA V DOBĚ LATÉNSKÉ. PROJEKT LODĚNICE. S příspěvků E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové, P. Valterové. Praha 2001. 399 s. Czech with English summaries. 350 Kč / 34 €.

ARCHEOLOGIE NENALÉZANÉHO. Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Venclo. Evžen Neustupný red. Plzeň – Praha 2002. 299 s. Czech with English summaries. 150 Kč / 20 €.

BYLANY VARIA 2. Ivan Pavlů ed. Praha 2002. 227 s. Czech with English summaries. 350 Kč / 30 €.

CASTELLOLOGICA BOHEMICA 8. Tomáš Durdík ed. Praha 2002. 624 s. Czech with English and German summaries. 623 Kč / 26 €.

FERNKONTAKTE IN DER EISENZEIT – DÁLKOVÉ KONTAKTY V DOBĚ ŽELEZNÉ. Konference Liblice 2000. Amei Lang – Vladimír Salač Hg. Praha 2002. 441 S. Souhrny česky. 400 Kč / 35 €.

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 4. Jan Klápště ed.: Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226). Praha – Most 2002. 382 s. Czech with English summaries. 240 Kč / 30 €.

RURALIA IV. The rural house from the migration period to the oldest still standing buildings. Památky archeologické – Suppl. 15. Jan Klápště ed. Prague 2002. 362 pp. 350 Kč / 20 €.

Jiří Hošek: METALOGRAFIE VE SLUŽBÁCH ARCHEOLOGIE. Praha – Liberec 2003. 252 s. Czech with English summary. 250 Kč / 26 €.

Marek Suchý: SOLUTIO HEBDOMADARIA PRO STRUCTURA TEMPLI PRAGENSIS. Stavba svatovítské katedrály v letech 1372–1378. Díl I. Castrum Pragense 5. Praha 2003. 176 s. Czech with English summary. 200 Kč / 20 €.

VÝZKUMY V ČECHÁCH 2000. Praha 2003. 455 s. 150 Kč.

Orders:

- Archeologický ústav AV ČR, Knihovna, Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1, Czech Republic; knihovna@arup.cas.cz
- Beier & Beran – Archäologische Fachliteratur, Thomas–Müntzer–Str. 103, D–08134 Langenweissbach, Germany; verlag@beier-beran.de
- Kubon & Sagner, Buchexport–Import, P.O.Box 341018, D–80328 München, Germany; postmaster@kubon-sagner.de
- Oxbow Books, Park End Place, Oxford OX1 1HN, United Kingdom
- Rudolf Habelt GmbH, Am Buchenhang 1, D–53115 Bonn, Germany; info@habelt.de

OBSAH

<i>Marie Zápotocká</i> , Chrudim. Příspěvek ke vztahu české skupiny kultury s vypíchanou keramikou k malopolské skupině Samborzec-Opatów – Chrudim. Ein Beitrag zum Verhältnis der böhmischen Gruppe der Stichbandkeramik zur kleinpolnischen Gruppe Samborzec-Opatów	3–55
<i>Miroslav Popelka</i> , Poznámky ke štípané industrii z Chrudimi – Bemerkungen zur Spaltindustrie von Chrudim	56–58
<i>Ondřej Chvojka</i> , Současný stav poznání doby popelnicových polí v jižních Čechách – Der gegenwärtige Forschungsstand der Urnenfelderzeit in Südböhmen	59–87
<i>Jan Bouzek</i> , Osídlení a kultura jižních Čech v mladé a pozdní době bronzové – Die Urnenfelderzeit in Südböhmen – Diskussionsbeitrag	88–91
<i>František Šmahel</i> , Studie o cestě Karla IV. do Francie 1377–1378. IV. Slavnostní bankety v Palais de la Cité – Studien über die Reise von Karl IV. nach Frankreich 1377–1378. IV. Festbankette im Palais de la Cité	92–138
<i>Tomáš Bayer – Jaromír Beneš</i> , Středověká terasová pole na Šumavě jako hydroopedologický fenomén a archeologický problém – Medieval terraced fields in the Bohemian Forest as a hydroopedological phenomenon and problem of landscape archaeology	139–159

DISKUSE

<i>Karel Valoch</i> , K problematice některých termínů v názvosloví středního paleolitu – Zur Problematik einiger Begriffe in der Terminologie des Mittelpaläolithikums	160–161
<i>Natalie Venclová</i> , O hledání a nalézání. K recenzím V. Salače a Z. Smrže	162–163
<i>Josef Unger</i> , In solio sub arcu. K problematice hrobu arcibiskupa sv. Metoděje – <i>In solio sub arcu</i> . Zum Problem des Grabs von Erzbischof St. Metod	164–168
<i>Tomáš Durdík</i> , K počátkům šlechtických hradů v Čechách – Zu den Anfängen der Adelsburgen in Böhmen	169–175
<i>Vladislav Razím</i> , Nad počátky hradů české šlechty – Über die Anfänge der Burgen des böhmischen Adels	176–214
<i>Tomáš Kyncl</i> , Exkurz. Datování dřeva z hradu Rýzmburka	214–217

AKTUALITY

<i>Z. Sedláček</i> , Poznámka k aktualitě o zpřístupnění dvou počítačových databází Oddělení prehistorie a protohistorie Národního muzea v Praze	218
<i>R. Křivánek</i> , 5. mezinárodní konference „Archaeological Prospection 2003“, Kraków, 10.–14. 9. 2003	218–220
<i>R. Pleiner</i> , Archaeometallurgy in Europe	221
<i>K. Šabatová</i> , XVIII. sympozium o starší době bronzové v českých zemích a na Slovensku	221–222
<i>Zdeněk Smetánka</i> , Vzpomínka na Johna B. G. Hursta	222–223
<i>Evžen Neustupný</i> , Zamyšlení nad přáteli. K jubileu Václava Mouchy	224–225
<i>Milada Drašnarová</i> , Bibliografie PhDr. Václava Mouchy, CSc., za léta 1992–2003	225–226
<i>Václav Moucha</i> , Životní jubileum profesora Evžena Neustupného	226–228
<i>M. Drašnarová</i> , Bibliografie prof. PhDr. Evžena Neustupného, CSc., za léta 1993–2003	229–230

<i>Il, Sedmdestátiny Milana Zápotockého: Spisování mnoha knih nebere konce...</i>	231
<i>M. Drašnarová, Bibliografie PhDr. Milana Zápotockého, CSc., za léta 1993–2003</i>	231–232
<i>Vratislav Janák, Z činnosti archeologického semináře Ústavu historie a muzeologie PPF Slezské university v Opavě v akademickém roce 2002/2003</i>	233

NOVÉ PUBLIKACE

<i>Zdeněk Smrž, Vladimír Čtverák – Michal Lutovský – Miloslav Slabina – Lubor Smejtek: Encyklopedie hradišť v Čechách (Praha 2003)</i>	234–237
<i>I. Pavlů, Hara Procopiou – René Trueil eds.: Moudre et broyer. I. Méthodes : petrographie, chimie, tracéologie, expérimentation, ethnoarchéologie. II. Archéologie et Histoire : Du paléolithique au Moyen Âge (Paris 2002)</i>	237–240
<i>Sophie A. de Beaune: Pour une Archéologie du geste. Broyer, moudre, piler, des premiers chasseurs aux premiers agriculteurs (Paris 2000)</i>	
<i>AGAPAIN collab.: Les meuliers : Meules et pierres meulières dans le Basin Parisien (Étrépilly 2002)</i>	
<i>Mouette Barboff – François Sigaut – Cozette Griffin-Kremer – Robert Kremer eds.: Meules à grains. Actes du colloque international La Ferté-sous-Jouarre 16–19 mai 2002 (Paris 2003)</i>	
<i>Miloslav Chytráček, C. Nagler-Zanier: Die hallstattzeitliche Siedlung mit Grabenanlage von Geiselhöring, Niederbayern. Arbeiten zur Archäologie Süddeutschlands. Band 7. Das Projekt Geiselhöring-Süd, Teil II (Büchenbach 1999)</i>	240–243
<i>Jiří Macháček, Tivadar Vida: Die awarenzeitliche Keramik I. (6.–7. Jh.). Varia Archaeologica Hungarica VIII (Berlin – Budapest 1999)</i>	243–250
<i>Hedvika Sedláčková, Peter Steppuhn: Glasfunde des 11. bis 17. Jahrhunderts aus Schleswig. Ausgrabungen in Schleswig (Neumünster 2002)</i>	250–256
<i>Milan Jančo, Corpus der römischen Funde im Europäischen Barbaricum. Polen. Band 1. Masuren. Bearbeitet von Wojciech Nowakowski (Warszawa 2001)</i>	256–259
<i>P. Jacinová, Česká antropologie 52 (Olomouc 2002)</i>	259
<i>Zdeněk Smetánka, Richard van Dülmen: Historická antropologie. Vývoj – Problémy – Úkoly (Praha 2002)</i>	260–263
<i>Vladimír Salač, Thomas Fischer: Noricum (Mainz am Rhein 2002)</i>	263–264
<i>Karel Nováček, J. Hána – A. Beránek – J. Hůrková – J. Militký – M. Klíma: Mincovní depoty v jihozápadních Čechách I. Defurovy Lažany 1999. Nález mincí ze 13.–15. století (Klatovy 2002)</i>	264–265
<i>Václav Furmánek, Luboš Jiráň: Die Messer in Böhmen (Stuttgart 2002)</i>	265–267
<i>Martin Kuna, Jiří Macháček: Břeclav – Pohansko. Sídlištní aglomerace v Lesní školce. Digitální katalog archeologických pramenů (Brno 2002)</i>	267–268
<i>Magdalena Kruťová, F. Nicolis ed.: Bell Beakers today – pottery, people, culture, symbols in prehistoric Europe. Proceedings of the International Colloquium Riva del Garda (Trento, Italy) 11–16 May 1998. Vol. I–II (Trento 2001)</i>	268–270
<i>Rudolf Procházka, Miroslav Richter – Rudolf Krajíc: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 2. Levobřežní předměstí – archeologický výzkum 1962–1988 (Praha – Sezimovo Ústí – Tábor 2001)</i>	270–272
<i>Jiří Hošek, Věra Souchopová – Jiří Merta – Jiří Truhlář – Ivan Balák – Leoš Štefka: Cesta železa Moravským krasem (Blansko 2002)</i>	272
<i>Jiří Slavík, Svorník 1/2003. Sborník příspěvků z 1. konference stavebně historického průzkumu 4.–6. 6. 2002 v Zahrádkách u České Lípy. Vývoj a funkce topenišť (Praha 2003)</i>	272–274
<i>Pavlna Mašková, Josef Unger: Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi jinde v Evropě) v 1.–16. století (Brno 2002)</i>	274–275
<i>Josef Matišek, Bruce Velde – Isabelle C. Druc: Archaeological Ceramic Materials, Origin and Utilization (Springer-Verlag 1999)</i>	275

Chrudim. Příspěvek ke vztahu české skupiny kultury s vypíchanou keramikou k malopolské skupině Samborzec-Opatów

Chrudim. Ein Beitrag zum Verhältnis der böhmischen Gruppe der Stichbandkeramik zur kleinpolnischen Gruppe Samborzec-Opatów

Marie Zápotocká

V l. 1979–1980 proběhl v Chrudimi záchranný výzkum, při němž se na ploše ca 3 ha podařilo prozkoumat 50 sídlištních objektů a 7 hrobů z období keramiky lineární a vypíchané. V objektu č. 3 se našly dvě nádoby v českém prostředí cizí: malovaný pohárek – import z oblasti kultury s moravskou malovanou keramikou – a nádoba s vydutým límcem na hrdle, typická pro vpichy zdobenou mladoneolitickou skupinu Samborzec-Opatów. Obě nádoby představují důležité datovací prvky pro synchronizaci vývoje mezi třemi sousedními oblastmi – Čechami, Moravou a Malopolskem. Podrobným rozbořením keramiky jsme soubor z Chrudimi zařadili na přelom fázi IVa2 a IVb1 české vypíchané keramiky. Skupina Samborzec-Opatów, typologicky blízká konci staršího stupně moravské a české vypíchané keramiky (fázi III), chronologicky odpovídá až staršímu úseku mladšího stupně (fázi IVa–b1), následná skupina Malice pak mladšímu úseku tohoto stupně (fázi IVb2–V). Sledován je výrazný rozdíl mezi rychlým procesem změny lineárního výzdobného stylu ve styl vypíchaný na území střední Evropy a naopak dlouhodobým procesem postupných přeměn způsobených pronikáním lengyelské kultury v době mladší keramiky vypíchané.

mladší neolit – keramika vypíchaná – moravská malovaná keramika – skupiny Samborzec-Opatów a Malice – synchronizace – importy – cesty

Chrudim. The relationship between the Stroked Pottery culture of Bohemia and the Samborzec-Opatów group of Little Poland (Malopolska). *Between 1979–1980 rescue excavations at Chrudim (East Bohemia) uncovered an area of approximately 3 ha, yielding 50 settlement features and 7 burials dated to the Linear and Stroked Pottery culture. Feature 3 yielded two vessels foreign to Bohemia: a small painted beaker imported from the Moravian Painted Pottery culture (MMK) and a vessel bearing a hollow rim on the neck, characteristic of the Late Neolithic Samborzec-Opatów group of Little Poland. Both vessels represent important datable finds permitting the synchronization of developments between the three neighboring regions of Bohemia, Moravia and Little Poland. Following detailed analysis of the ceramics from Chrudim, we conclude the pottery dates to the transition between phases IVa2 and IVb1 of the Bohemian Stroked Pottery culture. The Samborzec-Opatów group, although typologically similar to ceramics dated to the end of the early Moravian and Bohemian Stroked Pottery culture (phase III), instead corresponds chronologically with the beginning of the late phase (phase IVa–b1), with the ensuing Malice group corresponding with the end of the late phase (phase IVb2–V). A marked difference was observed between the rapid changes in decoration style from linear to stroked, as opposed to gradual long term changes influenced by the encroaching Lengyel culture.*

Late Neolithic – Stroked Pottery culture – Moravian Painted Pottery culture – Samborzec-Opatów group – Malice group – synchronization – imports – exchange routes

1. Úvod

V letech 1967, 1986 a 1993 vyšly v Archeologických rozhledech postupně tři studie, v nichž jsem se pokusila na základě kontaktních keramických nálezů – importů – řešit vztah české skupiny vypíchané keramiky k příbuzným skupinám v sousedství. V r. 1967 na základě

obsahu hrobu z Prahy-Dejvic to byl vztah k lužianské skupině na Slovensku (*Zápotocká 1967; Bareš – Lička 1976*), přičemž synchronizace fází VK III / LgK Ia (Lužianky) se stala východiskem pro stanovení relací celého vývoje vypíchané keramiky (VK) ke kultuře lengyelské (LgK). V r. 1986 hrobové celky s keramikou II. fáze VK z Vikletic (okr. Chomutov) přispěly k poznání kontaktů s Porýním a posloužily zároveň k pokusu o širší synchronizaci neolitického vývoje ve střední Evropě (*Zápotocká 1986a*, Abb. 12). Konečně v r. 1993 pomohl obsah dvou nesoučasných jam z Chrášťan (okr. Rakovník) synchronizovat jednotlivé fáze mladšího stupně VK se skupinami grossgartašskou, rössenskou a oberlauterbašskou (*Zápotocká 1993*). Tento poslední článek končí konstatováním: „Die Gruben 2 und 3 aus Chrášťany sind das letzte uns bekannte wichtige ‚Kontaktfund‘ aus dem Zeitabschnitt der Stichbandkeramik, welches auf böhmischen Gebiet aufgedeckt wurde. Hoffentlich werden neue Ausgrabungen und neue Analysen regionaler Gruppen behilflich sein gemeinsame Relationen zwischen den europäischen Kulturgruppen mit Stichverzierung weiter zu präzisieren“.

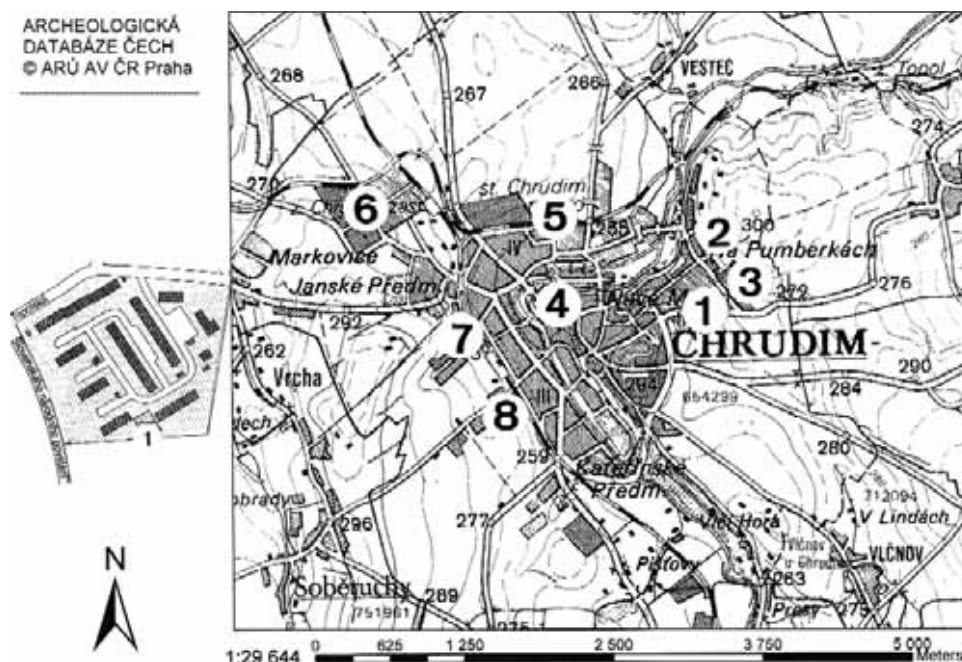
V r. 1995 jsem v muzeu v Pardubicích hledala nálezy z neolitických hrobů z Chrudimi z polohy „Pod požární zbrojnicí“ (*Nováková 1981*, 152). Inventář z hrobů, až na zbytky tří koster, se mi nalézt nepodařilo (*Zápotocká 1998*, 183), ale při prohlídce materiálu ze sídlištních objektů jsem v jámě č. 3 zjistila formy nádob v českém prostředí dosud neznámé, zato však typické pro jednu z postlineárních skupin zdobených vpichy – samborzecko-opatowskou v Malopolsku (*Kamieńska 1964*). Publikované neolitické kontaktní nálezy Čech s Polskem se dosud omezovaly jen na surovinu k výrobě štípané industrie (*Vencl 1960*, 46; *1971*, 74; *Přichystal 1985*, 485; *Lech 1981*, 5; *Popelka 1999*, 76; *Oliva 1996*, 103; *Kazdová – Peška – Mateciucová 1999*, 136), které ale jsou, byť jde o styky poměrně dobře probádané, pro stanovení přesnějších relativně chronologických vztahů na úrovni fází málo průkazné. Např. nejčastěji importovaná surovina – silicity krakovsko-čenstochovské jury – je hojnější v době LnK, ale nechybí ani v objektech s VK (*Lech 1987*, 244; *1989*, 111; *1993*, 436; *Popelka 1991a*, 298). Přestože náleзовé okolnosti tří objektů z Chrudimi, kterými se budeme dále zabývat, nejsou nejkvalitnější, jejich obsah se dá s vysokou pravděpodobností použít jako cenný doklad vzájemných styků a navíc jako důležitý synchronizační moment mezi Čechami a Malopolskem v době mladšího neolitu.

2. Nálezová situace a nálezy

2.1. Poloha sídliště „Pod požární zbrojnicí“ a nálezová situace

V letech 1979–1980 probíhala v Chrudimi výstavba obytného sídliště v poloze „Pod požární zbrojnicí“, při níž byly narušeny relikty neolitického sídliště. Lokalita se nachází na jihovýchodním okraji města, na parc. č. 2364, omezené ulicemi Topolskou na S a Slovenského národního povstání na Z. Zkoumaná plocha měla tvar nepravidelného pětiúhelníku o max. rozměrech 275 m (V–Z) a 200 m (S–J). ZM 10: 13–42–13, 109 mm od Z, 57 od J, 118 od Z, 49 od J, 122 od Z, 43 od J. Jde o mírný sprašový svah obrácený k JZ. Záchraný výzkum zde prováděla J. Nováková z muzeu v Pardubicích.

Podle jediné zprávy o tomto výzkumu, zveřejněné ve *Zprávách Klubu přátel Pardubicka* (*Nováková 1981*, 152), se zde podařilo za velmi ztížených podmínek částečně prozkoumat 50 sídlištních objektů a 7 hrobů z období keramiky lineární, vypíchané a údajně i lengyelské. V létě 1979 byly narušeny a prozkoumány při stavbě obytného objektu C1 (jedna ze tří budov u z. okraje plochy) první objekty, jámy č. 1–3. Soustavný záchraný výzkum probíhal od října 1979 do září 1980 nejprve v těchto místech a poté nesyste-

Obr. 1. Chrudim (okr. Chrudim). Poloha a plánek naleziště „Pod požární zbrojnicí“ (1) a dalších lokalit s keramikou vypíchanou na území Chrudimi (2–8). — Abb. 1. Chrudim (Kr. Chrudim). Lage und Plan des Fundorts „Pod požární zbrojnicí“ (1) und weitere Fundorte mit Stichbandkeramik im Stadgebiet von Chrudim (2–8).

maticky, podle postupu stavebních prací, v prostoru výstavby dalších 6 obytných budov, inženýrských sítí, teplárny a trafostanice, celkem na rozloze ca 3 ha (obr. 1: 1). Objekty byly zahloubeny v písčité spraši a jejich rozlišitelnost ztěžovaly novější zásahy. Rozložení objektů se nedalo zjistit vzhledem k charakteru výzkumu a neustále pokračujícím stavebním pracím. Veškeré objekty byly zahloubené, nadzemní kúlové stavby se nepodařilo odlišit, neboť nebyly odkryty a začištěny žádné větší souvislé plochy. Tvary objektů byly různé – oválné, elipsovitě, osmičkovité i zcela nepravidelné. Na jz. okraji sídliště převažovaly objekty s k. vypíchanou a lengyelskou (?), v severní části s k. lineární. Bohužel žádné další údaje, plány, nálezové zprávy ani seznam nálezů nejsou dnes v muzeu k dispozici.

V depozitáři muzea je uložena řada krabic s nálezy z jednotlivých objektů v celkem 113 sáčcích. Z toho ve třech sáčcích označených H4–H6 byly uloženy lidské kosti, přídavky k nim se však nepodařilo zjistit, takže jsou blíže nedatovatelné (Zápotocká 1998, 183). Nálezy z objektů jsou laboratorně zpracované, nádoby doplněné a inventované. Přehled nálezů a předběžné rámcové datování jsou stručně uvedeny v tab. 1. Jedině u objektů č. 1–3/1979 známe přibližné umístění v terénu, o situování ostatních nejsme informováni vůbec, u žádných neznáme jejich rozměry, ani zda byly prozkoumány celé, nebo jen částečně. Nálezy z některých objektů chybějí (6 jam a 7 hrobů), v 9 objektech je materiál silně pomíchaný (přibližně stejně LnK i VK), 17 jich náleží převahou k. lineární (starší až mladší stupeň), 15 k. vypíchané (fáze III–V), 4 poskytly jen nezdobenou, blíže nerozlišitelnou neolitickou keramikou. Ani jeden objekt nelze označit za čistě lengyelský, jedná se pouze o nezdobené tvary běžné v objektech s mladší VK. V tomto příspěvku se budeme zabývat jen prvními třemi objekty, které považujeme pro sledovanou problematiku za nejdůležitější a které jsou též nálezově poměrně průkazné.¹

¹ Za laskavé svolení ke zpracování nálezu děkuji bývalému vedoucímu archeologického oddělení pardubického muzea T. Čurdovi, za uvolnění materiálu k publikaci a četné rady současnému správci pardubické archeologické sbírky V. Vokolkovi, za poskytnutí mapových podkladů J. Frolíkovi a M. Kunovi.

Obj. č.	Inv. č.	Počet sáčků	Dat. ?	LnK	VK	LnK/VK	Neolit
1/79	1-72	2			x		
2/79	1-364	14			x		
3/79	1-325	15			x		
4/80	1-371	5		x			
5/80	?		x				
6/80	1-56	1		x			
7/80	?		x				
8/80	1-215	4				x	
9/80	1-171	3			x		
10/80	1-11	1			x		
11/80	1-28	1				x	
12/80	1-858	9		x			
13/80	1-13	1				x	
14/80	1-67	1			x		
15/80	1-55	1			x		
16/80	1-382	3			x		
	1a-60a	1				x	
17/80	1-25	1			x		
18/80	?		x				
19/80	1-111	1		x			
20/80	1-73	1			x		
21/80	1-302	2		x			
22/80	1	1			x		
23/80	1-33	2			x		
24/80	1-16	1			x		
25/80	1-7	1		x			
26/80	1-6	1		x			
27/80	?		x				
28/80	1-4	1		x			
29/80	1-14	1			x		
30/80	1-8	1					x
31/80	1-413	4		x			
32/80	1-28	1			x		
33/80	1-8	1		x			
34/80	1-28	1				x	
35/80	1-9	1		x			
36/80	1-11	1				x	
37/80	1-579	9				x	
38/80	1-51	1		x			
39/80	1-7	1		x			
40/80	1	1					x
41/80	?		x				
42/80	1-56	1		x			
43/80	1-4	1		x			
44/80	1-12	1					x
45/80	?		x				
46/80	1-223	4				x	
47/80	1-70	2		x			
48/80	1-92	2				x	
49/80	1	1		x			
50/80	1-2	1					x
1-50		110	6	17	15	9	4

Obj. č.	Inv. č.	Počet sáčků	?	LnK	VK	LnK/VK	Neolit
H1			?				x
H2			?				x
H3			?				x
H4		1					x
H5		1					x
H6		1					x
H7			?				x

Tab. 1. Soupis objektů, inventárních čísel předmětů, počet sáčků a předběžné datování.

2.2. Rozbor nálezů z objektů 1–3/79

Objekt 1/79. V muzeu evidován pod č. 8.3.1.–1–72 (podle jakého systému byly jednotlivé artefakty očíslovány, zda podle vrstev, částí, či zcela náhodně, není známo). Obsahoval celkem 65 jednotek (84 zlomků) k. vypíchané (č. 1–40, 42–54, 56–67, souhrnný popis keramiky viz *tab. 2–6, obr. 2: 1–8*); 2(2) k. lineární (č. 41 a 55, *obr. 2: 9–10*); 1 zl. drtidla z hrubozrnného pískovce, 200 x 77 x 32 mm (č. 68); 2 neopracované kameny (č. 69–70); 35 hrudek červeně vypálené mazanice (č. 71); sáček drobných uhlíků (č. 72).

Objekt 2/79. Evidován pod č. 8.3.2.–1–364. Obsahoval celkem 281(376) jednotek k. vypíchané (č. 1, 3–17, 19–40, 42–44, 46–60, 62–70, 72–87, 89–102, 104, 108–111, 113–115, 119–160, 162–174, 186–190, 192–201, 203–205, 207–209, 211–213, 215–235, 241–242, 256/2, 257/2, 258/1, 259/1, 260–266, 268–300, 302–305, 307, 310–313, 316–319, 321–347, 360, *obr. 3; 4; 5; 6: 1–3*); 29 (29) k. lineární (č. 18, 41, 61, 71, 88, 161, 175–185, 191, 202, 206, 210, 214, 267, 306, 308–309, 314–315, 320, *obr. 6: 4–10; 15: 13–16*); 4 (4) středověké (č. 45, 103, 107, 301); č. 106 chybí. Z nekeramických nálezů: č. 349 – část vrtaného kopytovitého sekeromlatu přeraženého ve vrtu z černošedé amfibolické břidlice, 176 x 54 x 50 mm, *obr. 6: 11*; č. 352 – týlní zl. broušeného nástroje druhotně použitého jako otloukač, ze zelenavé břidlice, 86 x 42 x 36 mm; 9 ks štípané industrie (č. 246–252, 353–354 – popis a *obr. Popelka 2004*); 3 zl. drtidel z jemnozrnného pískovce (č. 236 – 65 x 50 x 53 mm, č. 237 – 70 x 50 x 57 mm, č. 239 – 115 x 100 x 38 mm); č. 350 spodní drtidlo ze žuly (290 x 160 x 35 mm); č. 351 zl. drtidla z bělavého pórzního kamene (59 x 95 x 35 mm); 6 ks pískovcových brousků (č. 2 – 32 x 45 x 13 mm, č. 105 – 38 x 25 x 8 mm, č. 238 – 40 x 43 x 32 mm, č. 240 – 74 x 66 x 22 mm, č. 256/2 – 43 x 25 x 28 mm, č. 257/2 – 35 x 40 x 29 mm); 3 ks amorfních kamenů (č. 112, 116, 348); 7 sáčků mazanice (č. 256/3, 257/3, 258/3, 259/2, 357–359); 2 sáčky uhlíků (č. 254, 355); 4 sáčky se zvířecími kostmi a zuby (č. 243, 244, 253, 356). Dále patrně středověké až novověké kousky strusky (č. 117, 118), železný předmět (č. 255) a část zdobené kostěné schránky (č. 245).

Objekt 3/79. Evidován pod č. 8.3.3.–1–325. Obsahoval celkem 251(491) jednotek k. vypíchané (č. 6–13, 15–16, 18–91, 93–158, 160–230, 232–233, 235–245, 255–273, 275–300 – *obr. 7–11; 13; 14; 15: 1–4*), inv. č. 2–5, 159, 234, 246–254 (celkem 16) nebyla v krabicích nalezena. Jáma neobsahovala keramiky z jiných období. Nekeramické artefakty: č. 301 – 1 zl. ploché sekerky ze světle zelené břidlice, 52 x 47 x 7 mm, *obr. 12: 2*; č. 302 – plochá sekerka s otlučeným týlem z šedozelené břidlice, 64 x 47 x 10 mm, *obr. 12: 3*; č. 303 – plochá trapezovitá sekerka z šedě pruhované břidlice, 74 x 48 x 12 mm, *obr. 12: 1*); 15 ks štípané industrie (č. 304–307, 309–319 – popis a *obr. viz Popelka 2004*); 6 brousků z jemnozrnného pískovce (č. 1 – 73 x 56 x 38 mm, *obr. 12: 4*; č. 14 – 57 x 29 x 17 mm; č. 17 – 31 x 25 x 5 mm; č. 92 – 65 x 35 x 14 mm; č. 231 – 46 x 31 x 7 mm; č. 274 – 51 x 32 x 6 mm); 2 sáčky mazanice (č. 324–325); 3 sáčky drobných uhlíků (č. 20–22); 2 sáčky zvířecích kostí (č. 308, 323).

2.2.1. Keramika

Keramika ze všech tří sledovaných jam, ale i z ostatních objektů z této polohy je velmi špatně zachovaná, zlomkovitá, rekonstruovatelné tvary se téměř nevyskytují, výrazně převažují atypické sěny.

Keramika	Jáma 1	Jáma 2	Jáma 3	Celkem
Jed. (zl.)	VK65(84) : LnK 2(2)	VK 281(376) : LnK 29(29)	VK 251(491) : LnK 0	597(951) : 31(31)
VO	15 = 23,1 %	58 = 20,6 %	57 = 22,7 %	130 = 21,8 %
NO	46 = 77,7 %	191 = 68,0 %	178 = 70,9 %	415 = 69,5 %
TO-PO	4 = 6,2 %	32 = 11,4 %	16 = 6,4 %	52 = 8,8 %

Tab. 2. Celkové počty keramiky v objektech 1–3.

Sledované objekty nejsou sice stejně bohaté, ale procentuálním zastoupením jednotlivých složek – keramika zdobená vpichy (VO), nezdobená (NO) a s technickou či plastickou výzdobou (TO-PO) – se od sebe navzájem neliší. Ornamentace je zastoupena přibližně jen na jedné pětině nálezů. V přehledu jsou uvedeny jednotky a počet zlomků, v dalším již pracujeme jen s jednotkami keramiky.

Materiál:	Jáma 1	%	Jáma 2	%	Jáma 3	%	Celkem	%
plavený	44	67,6	221	78,6	158	62,9	423	70,6
neplavený	21	32,4	52	18,5	91	36,3	164	27,6
blátitý			8	2,9	2	0,8	10	1,8
Celkem	65	100,0	281	100,0	251	100,0	597	100,0
Barva:								
černá-hnědá	35	53,9	164	58,3	150	59,8	349	58,5
okr-cihlová	30	46,1	117	41,7	101	40,2	248	41,5
Celkem	65	100,0	281	100,0	251	100,0	597	100,0
Povrch:								
leštěný	2	3,1	1	0,4	11	4,4	14	2,3
hlazený	33	50,8	193	68,6	141	56,2	367	61,5
engoba	5	7,7	5	1,8	3	1,2	13	2,2
nehlazený	14	21,5	58	20,5	71	28,3	143	24,0
otřelý	11	16,9	24	8,7	25	9,9	60	10,0
Celkem	65	100,0	281	100,0	251	100,0	597	100,0

Tab. 3. Materiál, barva a úprava povrchu.

Rozbor materiálu ukazuje, že nejen zdobená, ale též skoro polovina nezdobené keramiky byla vyrobena z jemné plavené hlíny a dobře povrchově upravena hlazením až leštěním. Jde hlavně o stolní keramiku – nezdobené tenkostěnné pohárky a mísy. Hrubší zásobní tvary nepředstavují ani 30 % souboru (tab. 3 a 4).

Síla stěny	Jáma 1	%	Jáma 2	%	Jáma 3	%	Celkem	%
jemná ker. 3–5 mm	21	47,7	84	38,5	95	58,6	200	47,2
6–8 mm	20	45,5	98	45,0	61	37,7	179	42,2
9–15 mm	3	6,8	36	16,5	6	3,7	45	10,6
Celkem	44	100,0	218	100,0	162	100,0	424	100,0
hrubá ker. 3–5 mm	2	9,5	5	7,9	10	11,2	17	9,8
6–8 mm	14	66,7	33	52,4	66	74,2	113	65,3
9–15 mm	5	23,8	25	39,7	13	14,6	43	24,9
Celkem	21	100,0	63	100,0	89	100,0	173	100,0
jemná : hrubá	44 : 21	67,7 : 32,3	218 : 63	77,6 : 22,4	162 : 89	64,5 : 35,5	424 : 173	71,0 : 29,0

Tab. 4. Síla stěny střepu.

Tvarový rozbor je velmi znesnadněn fragmentací keramiky. Přes 90 % jedinců nejsme schopni klasifikovat. Ve všech třech objektech zcela chybějí nádoby staršího stupně VK (bombovitě, šarecké a hruškovitě – kód 1–4). Z celkem 9 % určitelných tvarů tvoří polovinu mísy, necelou čtvrtinu poháry, 16 % hrnce a zbytky kotlovitě a zvláštní tvary (kódová čísla keramiky srov. *Zápotocká 1998*, Abb. 26–31).

Jemná keramika (tab. 5)

Poháry (tvar 5). Celých nebo alespoň z větší části rekonstruovatelných pohárů je k dispozici pouze sedm. Další šest do této kategorie zařazujeme jen podle profilace větších zlomků okrajů. Zdobené poháry se vyskytují ve dvou variantách, oba z obj. 3: *štíhlý měkce profilovaný pohár (obr. 7: 3)* a druhý, téměř *zvoncovitého tvaru s nízkou výdutí (obr. 7: 2)*. Z pohárů pravděpodobně pochází i 6 okrajových zlomků (*obr. 2: 3, 4; 3: 1, 2; 7: 6, 7*). Protože ve všech třech souborech jsme nerozpoznali žádná vyšší hruškovitě

nádoby, typické pro fázi IVa, výskyt pohárů ukazuje spíše na mladší fázi IVb. Vedle zdobených se vyskytly jemné a drobné tvary *nezdobených trojčlenných pohárků* (obr. 4: 12; 5: 1; 15: 13, 16). Jde o formy typické pro fázi IVb a V (Zápotocká 1998, Taf. 92, 112).

Zlomek hrdla a plecí, zdobený na vnější straně šesti malovanými vodorovnými oběžnými úzkými pruhy a uvnitř pod okrajem širším souvislým pruhem červené barvy, pochází nepochybně také z jemného *pohárku s vyšším hrdlem* (obr. 7: 1; 15: 3). Tato nádoba náleží do okruhu moravské malované keramiky, bez rozboru hlíny však nelze rozhodnout, zda byla vyrobena na místě, či zda jde – což je pravděpodobněji – o import z moravského prostředí. V každém případě jde ale o spolehlivý synchronizační prvek mezi českým a moravským prostředím. Vícekrát dělený barevný pruh se nevyskytuje v MMK často, přesnou analogii se mi v publikovaném moravském materiálu nepodařilo nalézt. Tento výzdobný prvek patří k průběžným znakům vyskytujícím se po celý starší stupeň MMK, ovšem provedený v typické žlutočervené barevnosti (Kazdová 1984, 255, tab. 70 a 79). Monochromní červená výzdoba nastupuje až ve druhé polovině I. stupně MMK (Podborský et al. 1993, 117). Malované střepy v prostředí české vypíchané keramiky (Steklá 1960, 32; Zápotocká 1967, 85; Vávra 1994, 242) jsou vesměs přičítány až fázi Ib (Podborský et al. 1993, 116; Kazdová 1997, 80).

Mísy (tvar 6) se vyskytují v několika variantách: od *polokulovitých* zdobených (obr. 2: 2; 3: 5) i nezdobených (obr. 10: 5, 7), přes *rozevřené mísy esovitě profilované* (obr. 2: 1; 3: 3), *hluboké tvary zvoncovité* (obr. 7: 4, 5) až po *mísy s ostřejší profilací* (obr. 3: 4; 10: 4, 6). Kromě polokulovitých mís, které jsou chronologicky nevýrazné a průběžné, všechny ostatní varianty jsou charakteristické pro mladší stupeň VK, ostrá profilace nastupuje výrazně ve fázi IVb a V.

Jednou je doložena *dutá nožka* (obr. 2: 5), nejspíše z mísy. Nízký zdobený *prstenec* z obj. 3 (obr. 8: 3) pochází spíše z poháru, analogického nálezům z Prahy-Troje (Zápotocká 1998, Abb. 96). Jak duté nožky, tak nízké prstence představují opět znaky vycházející z prostředí MMK. V prostředí skupin zdobených vpichy jsou typické pro keramiku rössenskou (Niquet 1938, Taf. 11, 14–16), podobné poháry na nožce jsou známy i v mladé vypíchané keramice ve Slezsku (Wojciechowski 1970, tabl. IV, V) i Velkopolsku, zcela nový nálezy pochází ze dna studny z Konar na Kujavách (Grygiel 2002, fig. 5).

Zvláštní tvary (tvar 9). Jde o jedinou část spodku zdobené *nádoby s nalepeným plastickým prstencem nad plochým dnem*, zdůrazněným dvěma oběžnými řadami dvojpíchů (obr. 8: 2; 13: 2). Přímou analogii neznám, víme ale, že různé plastické nálepy na nádobách jsou typické pro mladší stupeň VK (Stocký 1926, tab. XLV–VI).

Hrubá keramika

Kotlovité nádoby (tvar 7). Jedná se o typický zásobní tvar mladšího stupně VK. V Chrudimi je jeden zdobený *ďubkovanou plastickou páskou na hrdle* v obj. 2 (obr. 5: 2), druhý v obj. 3 (obr. 11: 2) s *hrotitým pupkem pod hrdlem*. Jejich vývoj byl sledován při rozboru jam v Chrástanech i pohřebiště v Miskovicích. Typické jsou pro fázi IVa, ve fázi IVb je převážně nahradily profilované hrnce. V Chrudimi mají zastoupení jen 5,5 %, kdežto hrnce 16,4 %.

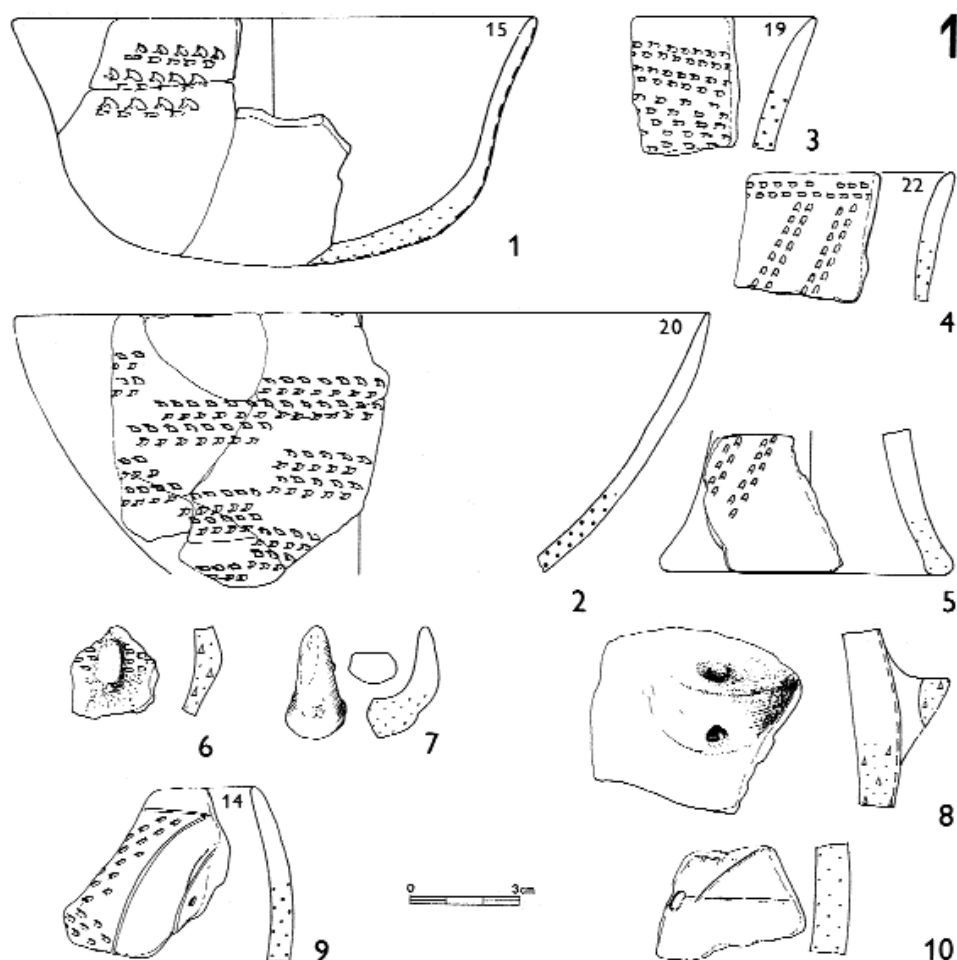
Hrnce (tvar 8). Pokud jsme schopni rekonstruovat jejich formy, jde vesměs – oproti kotlům – o *nádoby s plochým dnem a výrazněji profilovaným tělem*. Kromě nejněchudšího obj. 1, kde by na jejich přítomnost mohl ukazovat hrubý zlomek stěny se zobákovitým pupkem (obr. 2: 8), jsou v dalších dvou jámách doloženy lépe zachovanými kusy: v obj. 2 je to velká část hrdla a těla zásobnice se čtyřmi oválnými pupky pod okrajem a čtyřmi na výdutí, navíc s hustě přesekávaným okrajem (obr. 4: 13), dále zlomky pravděpodobně ze tří menších hrnců pokrytých po těle prstováním – nepravým barbotinem (obr. 5: 3, 4, 5) a můžeme k nim počítat i další dva okraje s přesekávanými okraji (obr. 5: 7, 8). Ze zásobních nádob pocházejí jistě i zlomky masivních oušek (obr. 6: 1–3). Tvary hrnců, přesekávaní okrajů i uspořádání pupků odpovídají materiálu z jámy 8 v Loděnici, na jejímž základě byla vypracována podfáze IVb1 (Zápotocká 2001, 56). Původ těchto tvarů opět hledáme v lengyelském prostředí, hojně se vyskytují v malopolských skupinách Samborzec-Opatów a Malice (Kamieńska – Kozłowski 1990).

V obj. 3 se vyskytly dva hrnce cizí proveniencie. Jde o část menší *nádoby s hladkým zesílením okraje*, zdůrazněným ještě dvěma čokovitými pupky, a se dvěma zobákovitými pupky na oblé výdutí (obr. 10: 1; 15: 1) a druhý, *větší hrnec s ostřejší profilovanou výdutí a vydutým límcem – prstencem vymodelovaným na hrdle*

Zachování:	Jáma 1	%	Jáma 2	%	Jáma 3	%	Celkem	%
nádoby	1	1,5	3	1,0	1	0,4	5	0,8
části	1	1,5	5	1,8	11	4,4	17	2,8
okraje	6	9,2	43	15,3	48	19,1	97	16,2
dna	5	7,7	35	12,5	34	13,5	74	12,4
stěny	48	73,8	182	64,8	154	61,4	384	64,3
výčnělky	4	6,3	13	4,6	3	1,2	20	3,5
Celkem	65	100,0	281	100,0	251	100,0	597	100,0
Tvary: poháry kód 5			8	38,0	5	17,9	13	23,6
mísy kód 6	6	100,0	6	28,6	16	57,2	28	50,9
kotle kód 7			1	4,8	2	7,1	3	5,5
hrnce kód 8			6	28,6	3	10,7	9	16,4
zvláštní tvary kód 9					2	7,1	2	3,6
Celkem určeno	6	6,4	21	7,5	28	11,2	55	9,2
Neurčeno	59	93,6	260	92,5	223	88,8	542	90,8
Okraje: kód 2			3	6,4			3	2,8
kód 5	1	12,5	8	14,9	6	11,5	15	13,8
kód 6	3	37,5	14	29,8	18	34,6	35	32,1
kód 7	1	12,5	2	2,1	7	13,5	10	9,2
kód 8	2	25,0	9	19,1	17	32,7	28	25,6
kód 9	1	12,5	13	27,7	4	7,7	18	16,5
Celkem	8	100,0	49	100,0	52	100,0	109	100,0
Stěny: kód 1			11	5,6	12	7,7	23	5,7
kód 2	1	2,1	2	1,0	11	7,1	14	3,5
kód 3	1	2,1	9	4,6	2	1,3	12	3,0
kód 6	1	2,1	1	0,5	1	0,6	3	0,8
atypické	45	93,7	174	88,3	130	83,3	349	87,0
Celkem	48	100,0	197	100,0	156	100,0	401	100,0
Dna: kód 1	2	25,0	17	39,5	17	42,5	36	39,5
kód 2	2	25,0	15	34,9	10	25,0	27	29,7
kód 3	2	25,0	10	23,3	6	15,0	18	19,8
kód 4	1	12,5			1	2,5	2	2,2
kód 5			1	2,3	4	10,0	5	5,5
kód 7	1	12,5			2	5,0	3	3,3
Celkem	8	100,0	43	100,0	40	100,0	91	100,0
Pupky	3	4,6	11	3,9	10	4,0	24	4,0
Ouška	1	1,5	3	1,1	1	0,4	5	0,9
Plastická výzdoba			18	6,4	5	2,0	23	3,9
Celkem	4 z 65	6,2	32 z 281	6,4	15 z 251	6,4	52 z 597	8,7

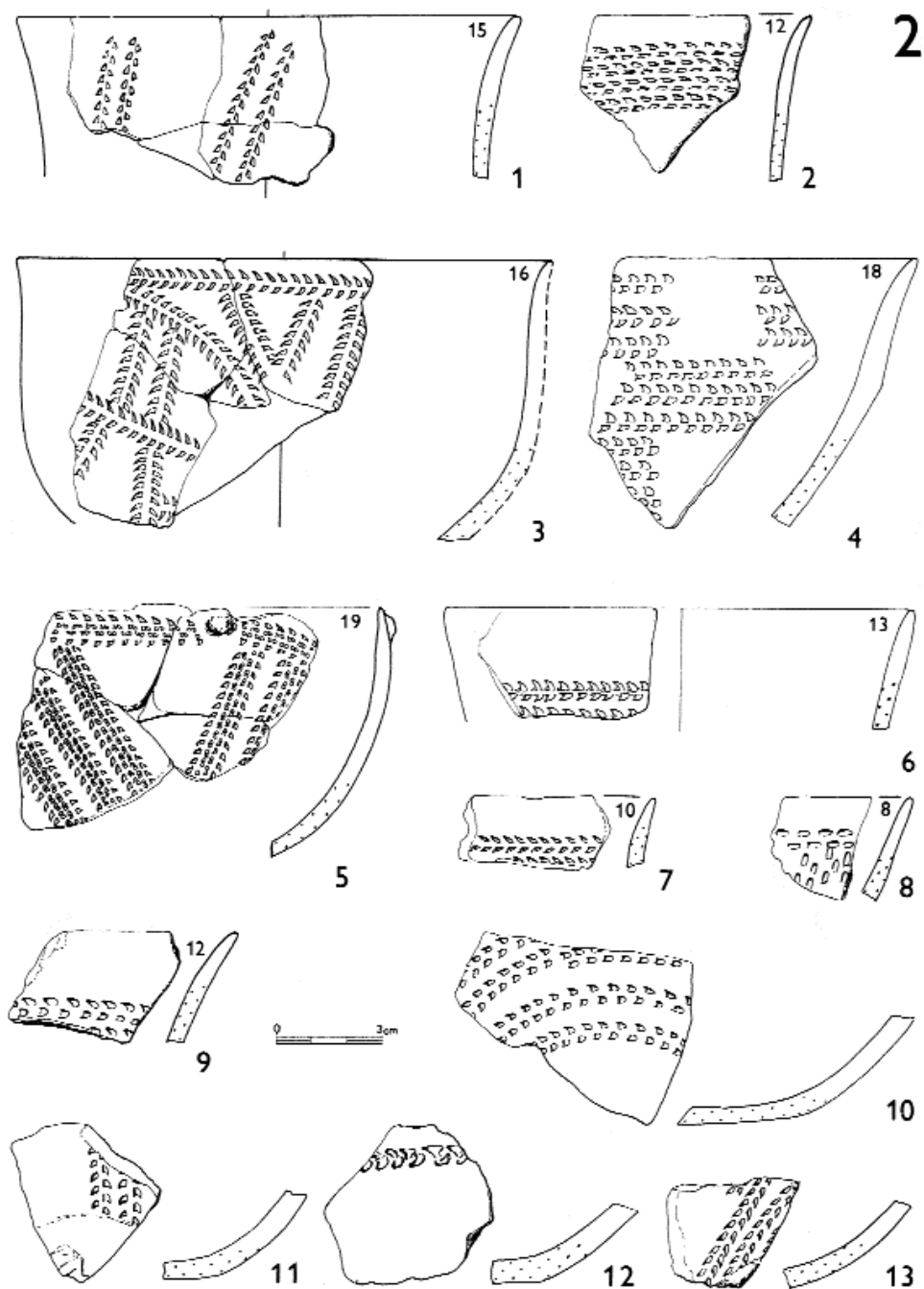
Tab. 5. Zachování a tvary keramiky.

z *vnitřku nádoby* (nepochybně s plochým dnem, obr. 9: 1; 14: 1). Také na tomto límci jsou 4 skupiny po dvou čoučkovitých pupkách, další jsou obloukovitě uspořádané, nalepené od zobákovitých oušek nahoru směrem k límci. Okraj nádoby je promáčkáván z vnější i vnitřní strany tak, že vytváří plastický cikcakovitý pás.

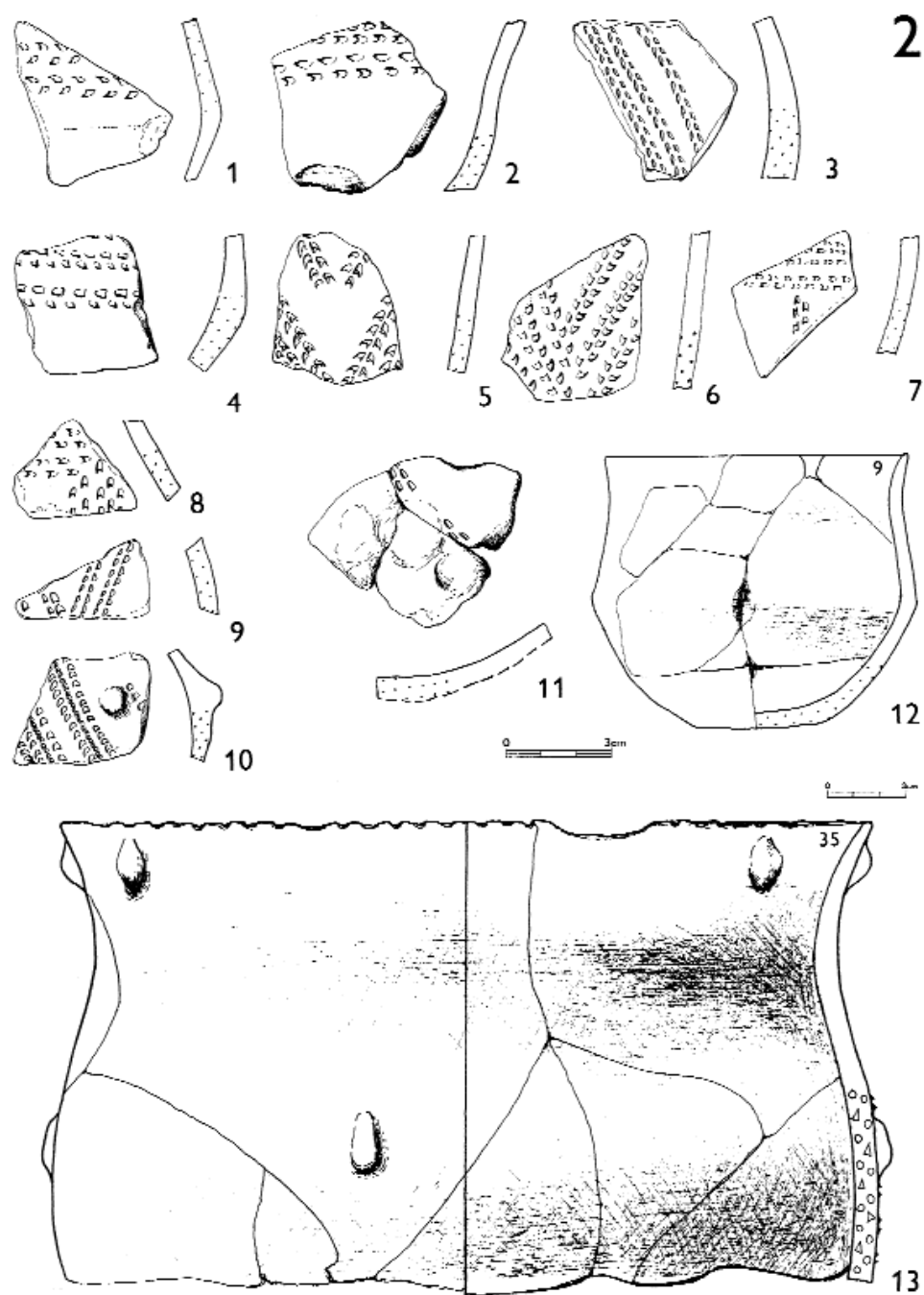

Obr. 2. Chrudim (okr. Chrudim). Objekt č. 1. 1 (inv. č. 6), 2(44), 3(46), 4(47), 5(17), 6(52), 7(8), 8(53), 9(1), 10(55). Kresby E. Witzová. — Abb. 2. Chrudim (Kr. Chrudim). Objekt Nr. 1. 1 (Inv.-Nr. 6), 2(44), 3(46), 4(47), 5(17), 6(52), 7(8), 8(53), 9(1), 10(55). Zeichnungen E. Witzová.

Co se týče tvaru, k oběma nalezneme analogie jak v mladší české VK (*Zápotocká 2001*, obr. 26, 28), tak v moravské malované keramice (*Podborský – Kazdová – Košťuřík – Weber 1977*, obr. 17). Zcela neznámý je ovšem v našem prostředí způsob úpravy hrdla obou nádob. Nádobě č. 1 na obr. 10 stojí nejbližše límcovité okraje MMK (*Podborský – Kazdová – Košťuřík – Weber 1977*, obr. 13: 5), ovšem hrdla s vydutým límcem ani v českém, ani v moravském materiálu známá nejsou. Nejbližší, nejčastější a v době mladšího neolitu vlastně jediné přímé a jednoznačné analogie se nacházejí na území Malopolska. Jejich hojný výskyt je zaznamenán zejména ve skupině samborzecko-opatowské (*Kamińska 1964*, tab. XVII). Na eponymním nalezišti následující skupiny Malice tento prvek na nádobách chybí (*Kamińska 1959*, tab. I–VIII; *Kozłowski 1966*, ryc. 2; *Kamińska 1973*, 83; *Kamińska – Kozłowski 1990*, 19). *J. Michalak-Scibior (1994, 78; 1996, 47)* hodnotí skupinu Samborzec-Opatów jako starší fázi malické skupiny; vyduté okraje jsou podle ní sice charakteristické pro tuto fázi, ale ojediněle se vyskytnou i v mladší fázi Malice. *M. Kaczanowska (1996, 20)* připouští možnost výskytu nádob s vydutými límci ve skupině Malice pouze v oblasti Řešova.

Obr. 3 – Abb. 3. Chrudim (okr. Chrudim). Objekt č. (Nr.) 2. 1(24), 2(121), 3(30), 4(302), 5(69), 6(305), 7(66), 8(91), 9(40), 10(109), 11(313), 12(83), 13(172).

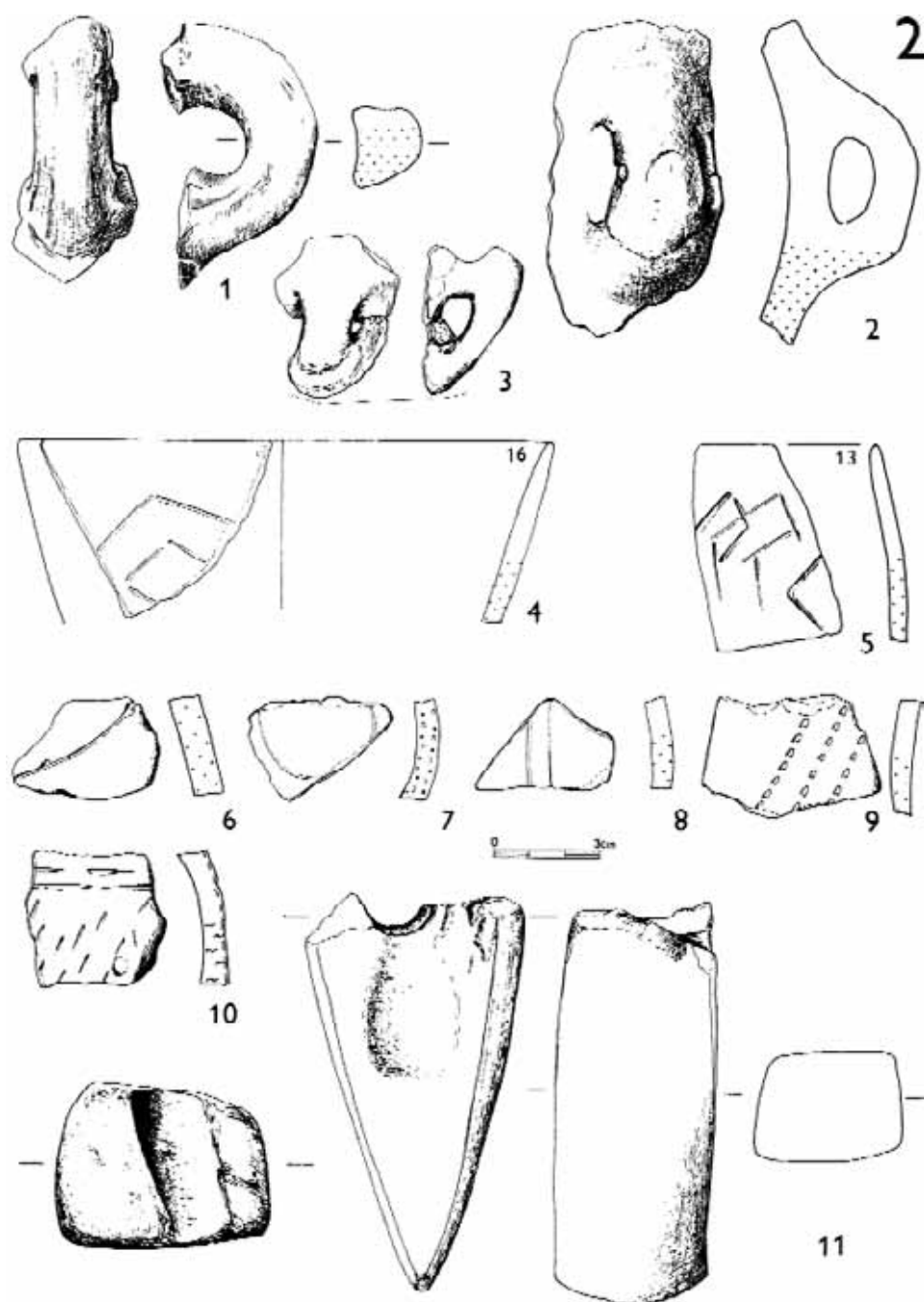

Obr. 4 – Abb. 4. Chrudim (okr. Chrudim). Objekt č. (Nr.) 2. 1(335), 2(4), 3(84), 4(77), 5(54), 6(336), 7(318), 8(298), 9(89), 10(199), 11(37), 12(233), 13(360).

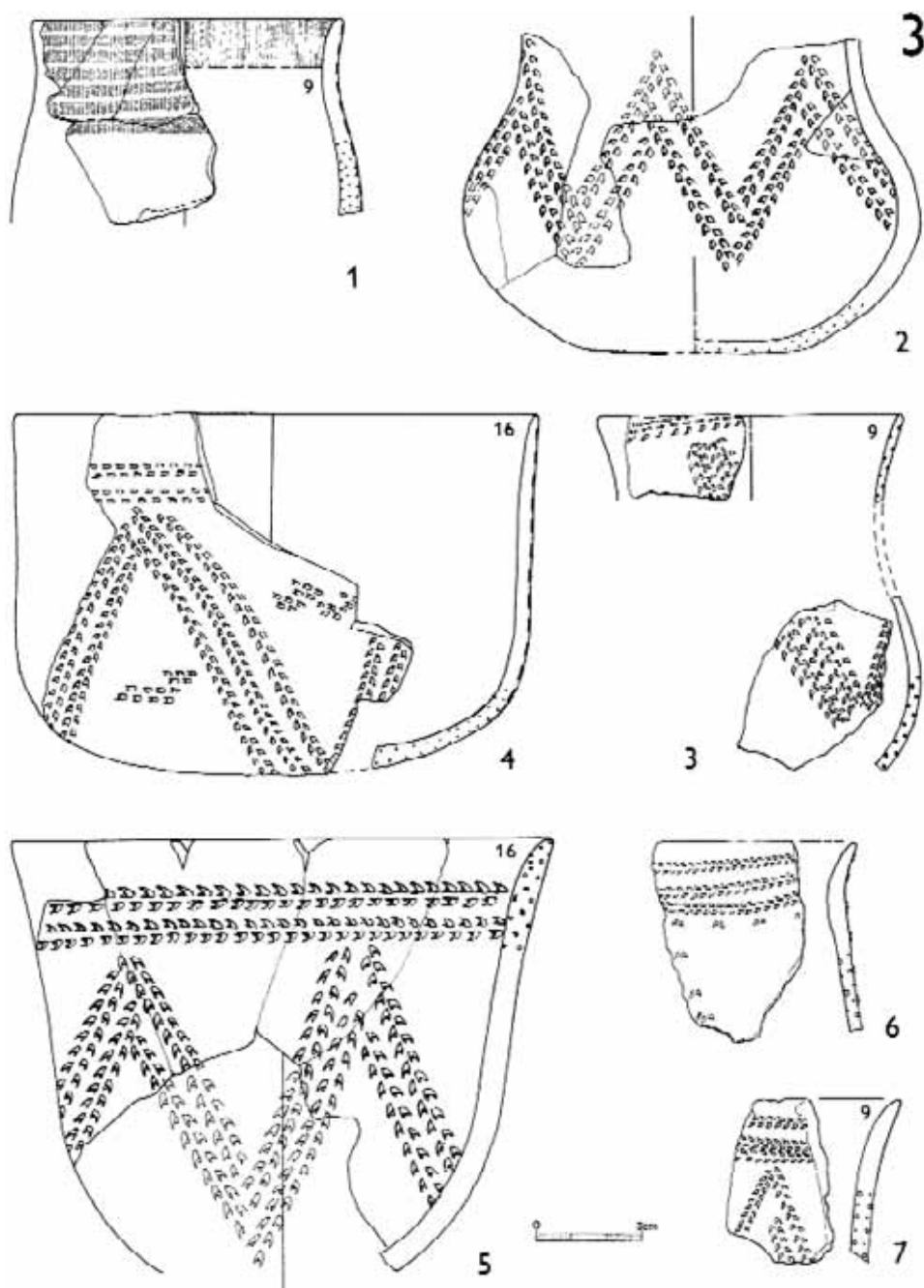

Obr. 5 – Abb. 5. Chrudim (okr. Chrudim). Objekt č. (Nr.) 2. 1(171), 2(272), 3(15), 4(143–144), 5(152+154), 6(56), 7(217), 8(28), 9(299), 10(128), 11(120).

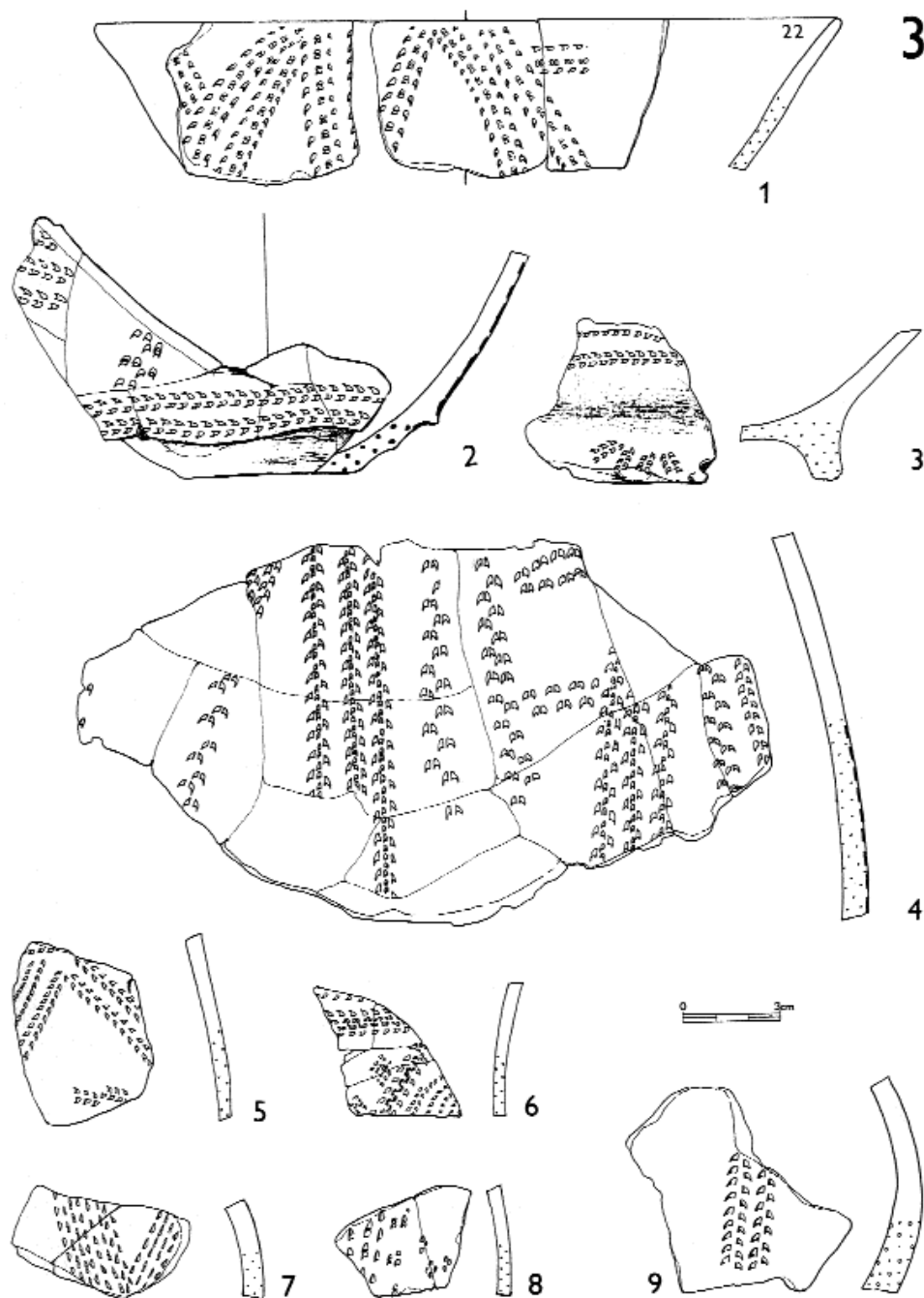

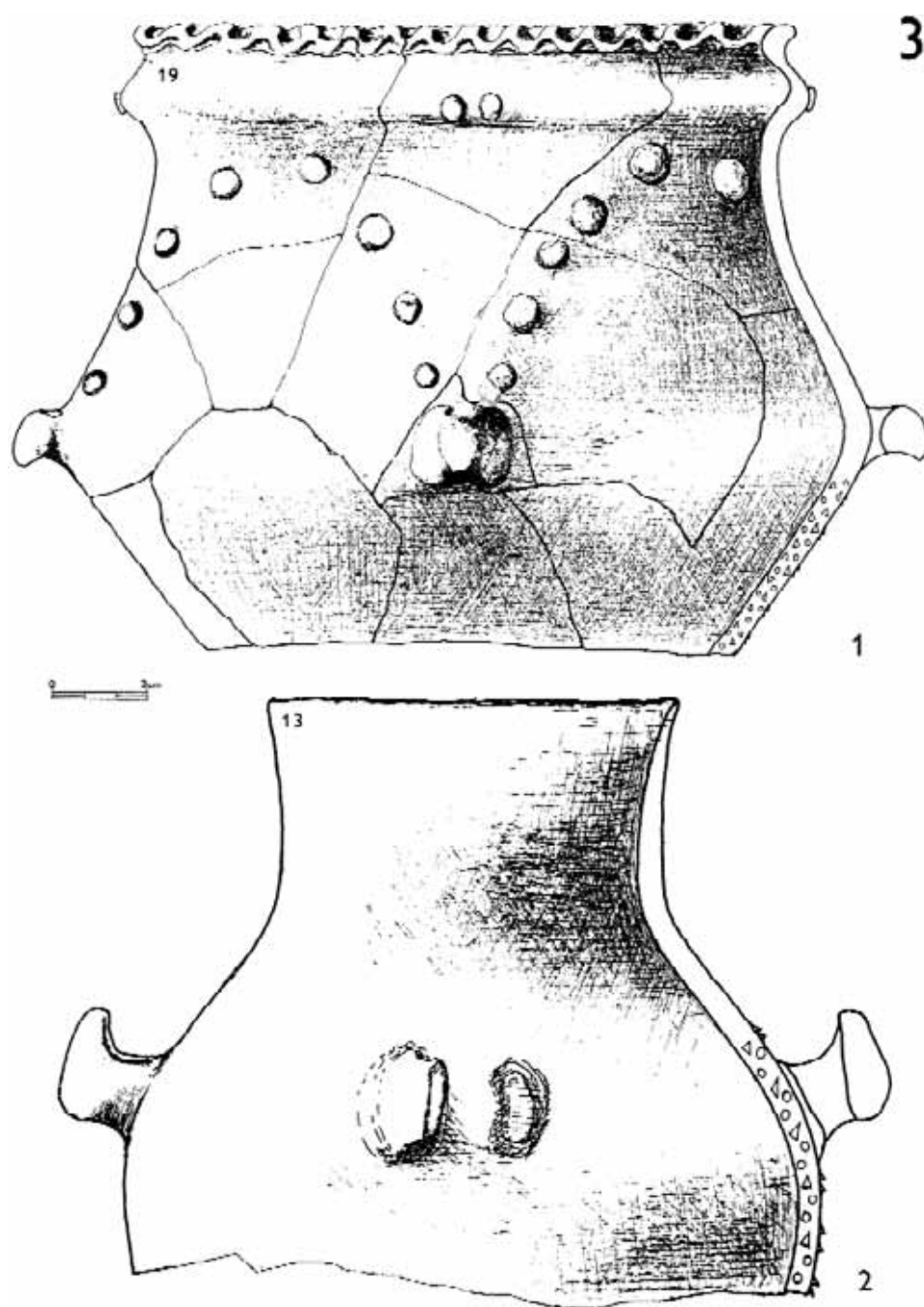
Obr. 6 – Abb. 6. Chrudim (okr. Chrudim). Objekt č. (Nr.) 2. 1(148), 2(162), 3(34), 4(267), 5(175), 6(184), 7(328), 8(286), 9(18), 10(202), 11(349).

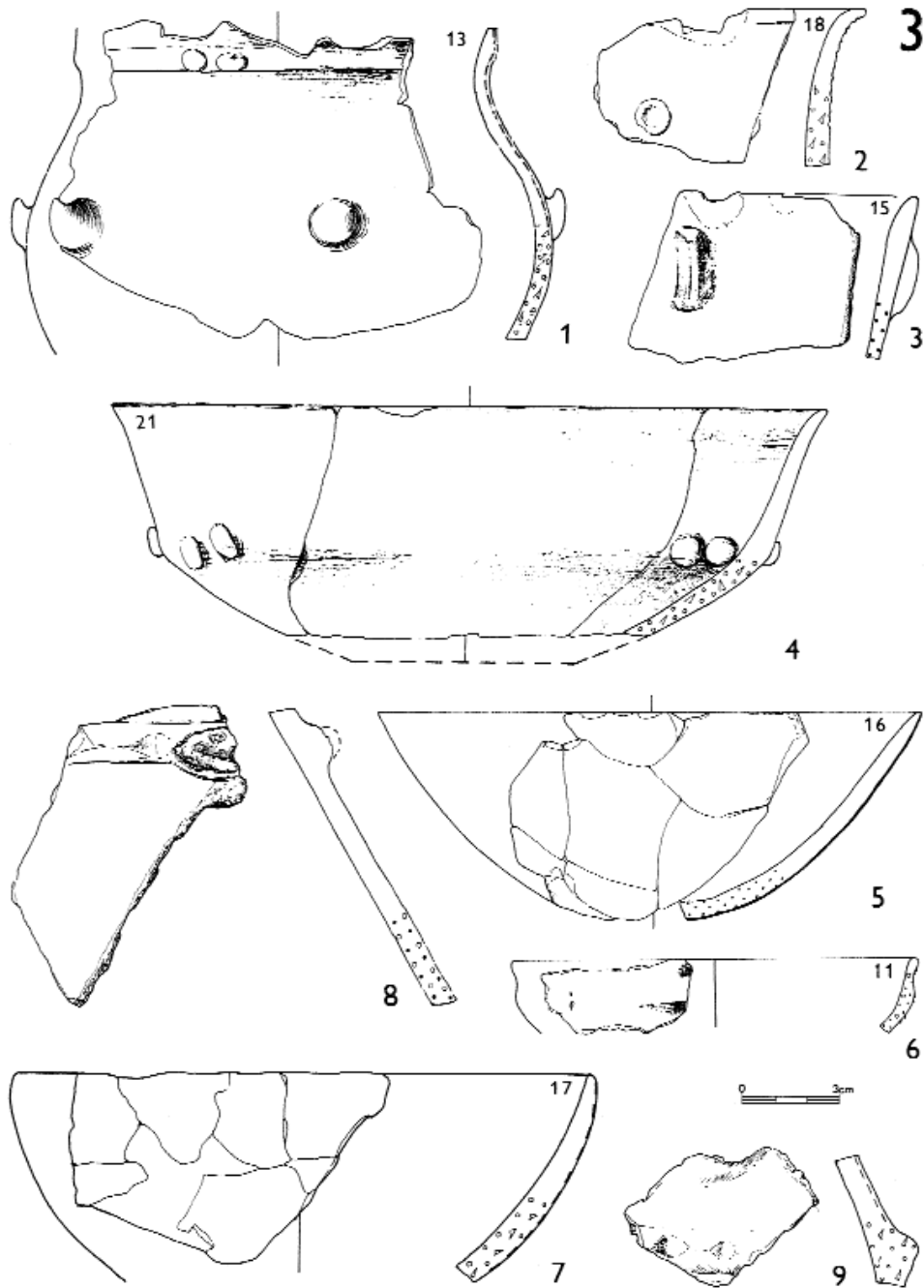
Obr. 7 – Abb. 7. Chrudim (okr. Chrudim). Objekt č. (Nr.) 3. 1(154), 2(281), 3(22+40), 4(284), 5(296), 6(110), 7(44).

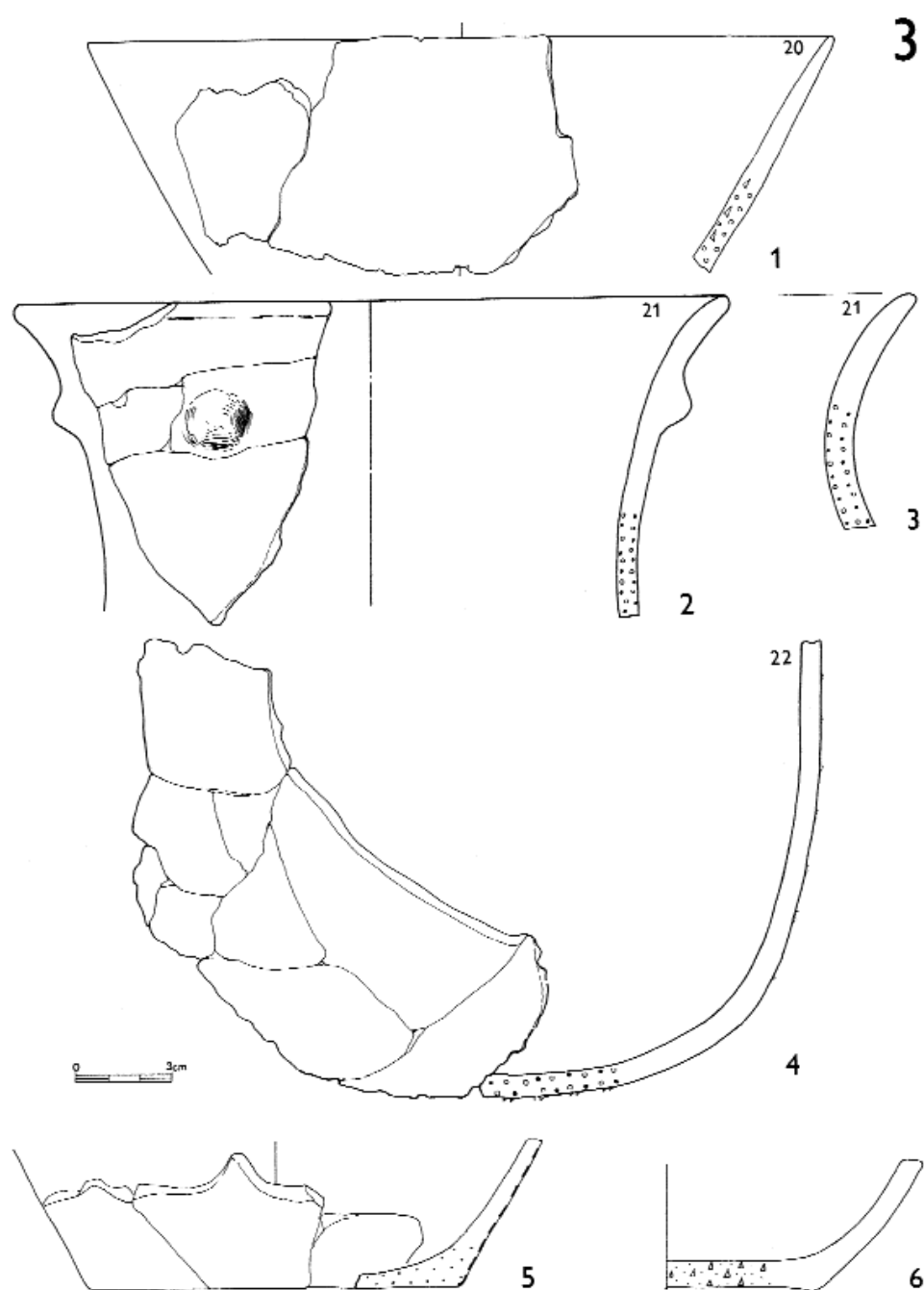
Obr. 8 – Abb. 8. Chrudim (okr. Chrudim). Objekt č. (Nr.) 3. 1(8+9), 2(286), 3(31), 4(297), 5(96), 6(36), 7(15), 8(28), 9(68).

Obr. 9 – Abb. 9. Chrudim (okr. Chrudim). Objekt č. (Nr.) 3. 1(300), 2(299).

Obr. 10 – Abb. 10. Chrudim (okr. Chrudim). Objekt č. (Nr.) 3. 1(289), 2(70), 3(88), 4(282), 5(293), 6(276), 7(294), 8(89), 9(81).

Obr. 11 – Abb. 11. Chrudim (okr. Chrudim). Objekt č. (Nr.) 3. 1(287), 2(295), 3(59), 4(285), 5(290), 6(298).

Zvláštní tvary (tvar 9). Sem řadíme jedinou nádobu, a to *putnu s vysokým hrdlem a zobákovitými uchy* nad výdutí (obr. 9: 2; 13: 5). Analogická putna pochází z jámy VI/30 z Buštěhradu (Lička – Bareš 1979, obr. VIII: 1), ve které jsou společně zlomky moravské malované keramiky a vypíchané keramiky mladšího stupně, podle výzdoby spíše fáze IVa2 – IVb1. Putny se zobákovitými uchy na výdutí a nade dnem jsou typické pro prostředí MMK (Podborský – Kazdová – Koštuřík – Weber 1977, obr. 18), odkud se dostaly do Čech (Neustupný 1935, 93; Vávra 1994, Abb. 2) i do Malopolska (Kaczanowska – Kozłowski 1994, Taf. 3: 1).

Ornamentace (tab. 6)

Technika vpichu. Ze všech objektů získáno pouze 130 zdobených jednotek. V jámě 1 jen 15, z toho 40 % zdobeno technikou 23, 60 % technikou 24. Shodné počty zdobených jednotek poskytly objekty 2 a 3 (58 a 57). Vzhledem k fragmentárnosti nejsme schopni u plných 15 % zlomků techniku vpichu rozpoznat (kód 18). *Malý dvojpich* (kód 22), typický pro starší stupeň VK, se objevil pouze v obj. 3 na dvou zlomcích (inv. č. 53 a 125). Tato technika převažuje v malopolských skupinách zdobených vpichy – Samborzec-Opatów a Malice (Kamieńska – Kozłowski 1990, 17; Kaczanowska – Kamieńska – Kozłowski 1986, 98; Kaczanowska – Kozłowski 1994, 86; Kulczycka-Leciejewiczowa 1970, 63). V mladším stupni české VK se vyskytuje zcela ojediněle. *Střední dvojpich* (23) je prvkem průběžným, od fáze II až po IVb je užíván v průměru asi na třetině zdobených nádob, v Chrudimi (obr. 2: 4–5; 3: 2, 13; 7: 4, 6, 7; 13: 3) početně následuje hned po velkém dvojpichu (přes 20 %). *Velký dvojpich* (24–27) se ojediněle objevuje již na konci staršího stupně, charakteristický je hlavně pro celý mladší stupeň (až 50 %); také v chrudimských objektech (obr. 2: 1–2; 3: 3–4; 7: 2, 5; 13: 1) dosahuje téměř 40 %. *Trojvpich* (30) se vyskytuje již ve III. fázi, ale typický je pro mladší stupeň (obr. 4: 10; 8: 1, 4; 13: 4), *čtyřvpich* (40) (obr. 3: 5; 7: 3; 8: 6) a *vpich tremolový* (65) (obr. 3: 12) se vyskytují pouze v mladším stupni (Pavlu – Zápotocká 1979, obr. 4), ve většině případů nepřesahují 5 % zdobené keramiky. *Červená malba* (93) je převzata z MMK, kde se samostatně vyskytuje až ve fázích Ib–c (Kazdová 1984, 225; Podborský et al. 1993, 127). V objektu č. 3 se našlo jediné hrdlo malovaného pohárku (obr. 7: 1).

Systém výzdoby. Vzhledem k již výše zdůrazněné zlomkovitosti keramiky rozpoznáme výzdobný systém jen asi u 12 větších zlomků, většinou se jedná o mísy. Jedenkrát je mísa zdobena pouze pásem pod okrajem (kód 01 – obr. 2: 1), sedmkrát na okraji a těle (20 – obr. 3: 3, 5; 7: 3–5) a ve čtyřech případech okrajový pás chybí a rozmanitými motivy je zdobena celá nádoba (06 – obr. 2: 2; 3: 1, 4; 8: 1).

Výzdobné motivy. Hlavní motiv byl s jistotou rezervou rozpoznán na celkem 75 jednotkách (ze 130 zdobených). Průběžný, po celé trvání vypíchané keramiky charakteristický motiv krokvice, zastoupený zde 45 % (obr. 7: 2–5), ustupuje rozpadlému stylu: svislé, vodorovné a šikmé pásy a jiné rozmanité motivy jsou zde uplatněny na více než polovině nádob (obr. 2: 2–4; 3: 1, 3–4; 8: 1–4). Výrazným znakem mladšího stupně vypíchané keramiky je postupný úbytek *okrajového pásu*. Zdobených okrajů ze všech tří objektů bylo získáno 36, z toho jen na pěti chyběl okrajový pás (obr. 2: 2; 3: 1, 4; 8: 1), téměř 50 % nádob bylo ozdobeno nejběžnějším dvojitým pásem (obr. 7: 4–5). *Dělicí motiv*, téměř stoprocentně přítomný na zdobených nádobách staršího stupně, jsme zde nezaznamenali. Také výskyt *doplňkových motivů* je naprosto nevýrazný (obr. 7: 4, 6; 8: 1, 4, 6, 8).

Technická a plastická výzdoba. Technické prvky – výčnělky na nádobách (pupky, ouška, ucha) jsou zastoupeny pouze na 5 % nádob, plastická výzdoba (nehtování – nepravé barbotino, plastické pásky hladké i dúbkované, přesekávané okraje) jen na 4,5 %, vesměs na hrubé keramice. Drobné *okrouhlé pupky* se vyskytují i na jemné zdobené keramice (obr. 3: 5; 4: 10), ostatní typy pupků jsou aplikovány jen na nezdobených tvarech. Doložen je jediný malý *rohátý pupek* (obr. 2: 7), typický pro fázi IVa, dále *oválné* (obr. 4: 13; 5: 10; 10: 3) a *jazykovité pupky* (obr. 10: 1), častěji *jazykovitá svisle vrтанá ouška* (obr. 2: 8; 9: 1, 2), vyskytují se i zlomky *válcovitých modelovaných uch* (obr. 6: 1–3), bohužel vždy odlomených. Všechny tyto typy jsou charakteristické pro mladší stupeň vypíchané keramiky, drobné nalepované *čočkovité a bochníkovité pupky* (obr. 9: 1; 10: 4) i pro keramiku lengyelskou (Pavlu – Zápotocká 1978, fig. 32–34).

V několika případech jsou výčnělky kombinovány s plastickou a vhloubenou výzdobou a s přesekáváním, většinou na hrdle nádob (obr. 4: 13; 9: 1). *Přesekávání* či *dúbkování okrajů*, typické pro mladší stupeň a hlavně fázi IVb a V, je výrazněji zastoupeno v obj. 2 (obr. 4: 13; 5: 2, 6–8), podobně jako zdrsnění

celých hrnců pomocí *štipků* a *nehtování* (obr. 5: 3–5). V české vypíchané keramice neobvyklou úpravu hrdla vymodelováním *vydutého oběžného límce* jsme již zmiňovali při tvarovém rozboru.

Výzdoba	Jáma 1	%	Jáma 2	%	Jáma 3	%	Celkem	%
Technika výzdoby: kód 18			6	10,3	14	24,5	20	15,3
kód 22					2	3,5	2	1,5
kód 23	6	40,0	14	24,2	11	19,3	31	23,8
kód 24	9	60,0	28	48,3	13	22,8	50	38,5
kód 26			1	1,7			1	0,8
kód 27			5	8,6	1	1,8	6	4,6
kód 29					1	0,8	1	0,8
kód 32			2	3,5	5	8,8	7	5,4
kód 42			1	1,7	7	12,3	8	6,2
kód 65			1	1,7	2	3,5	3	2,3
kód 93					1	1,8	1	0,8
Celkem	15	100,0	58	100,0	57	100,0	130	100,0
Okrajový pás: bez pásu	2	28,6	2	15,4	1	6,3	5	13,9
jednoduchý	2	28,6	1	7,7	3	18,7	6	16,6
dvoujýtý	2	28,6	6	46,1	9	56,3	17	47,2
trojýtý			3	23,1	3	18,7	6	16,7
vícenásobný			1	7,7			1	2,8
složítý	1	14,2					1	2,8
Celkem	7	100,0	13	100,0	16	100,0	36	100,0
Hlavní motiv: krokvice	2	20,0	12	35,2	20	64,5	34	45,3
svislé pásy			4	11,8	1	3,2	5	6,7
vodorovné	1	10,0	11	32,4	4	12,9	16	21,3
šikmé	4	40,0	6	17,6	5	16,2	15	20,0
různé motivy	2	20,0	1	3,0			3	4,0
kombinace	1	10,0			1	3,2	2	2,7
Celkem	10	100,0	34	100,0	31	100,0	75	100,0

Tab. 6. Výzdoba keramiky (technika výzdoby, okrajový pás a hlavní motiv).

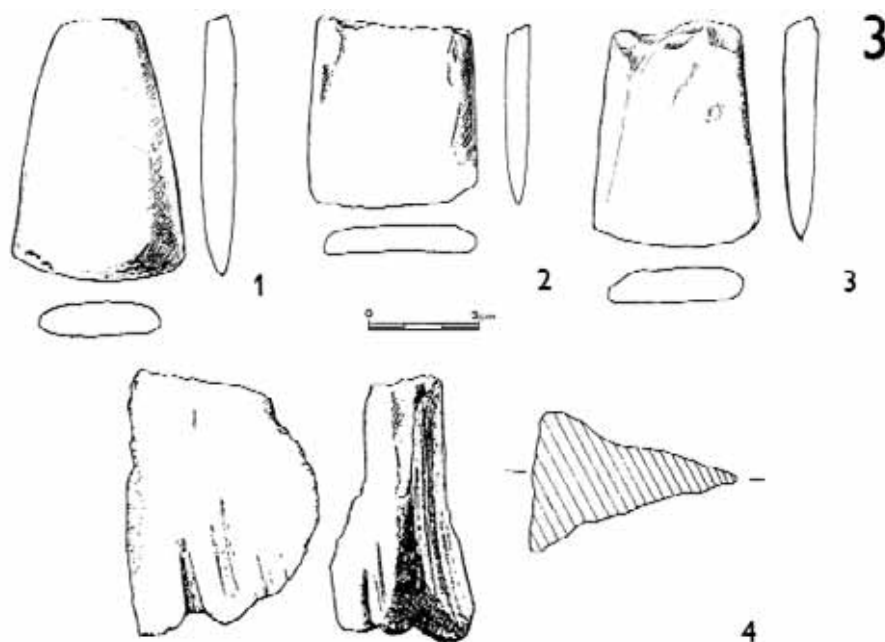
2.2.2. Ostatní artefakty

Kromě keramiky bylo ze všech tří objektů vyzvednuto jen 24 kusů štípané industrie, 5 kusů broušené industrie, 6 částí drtel, 12 zlomků brousků, 5 kusů amorfních kamenů, 10 sáčků mazanice a po 6 sáčcích zvířecích kostí a drobných uhlíků.

Štípaná industrie byla zpracována *M. Popelkou* (2004). Vzhledem k nálezům výrazného cizího znaku na keramice – vydutého límce pod okrajem nádob, který je typický pro malopolskou skupinu Samborzec-Opatów – jsme předpokládali, že tento vztah by mohl být potvrzen přítomností kvalitní malopolské suroviny na výrobu štípané industrie. Tento předpoklad se nepotvrdil. V Chrudimi dominuje baltský glaciální pazourek, ojediněle je rozpoznán bavorský pruhovaný silicit a místní křemence. Složení suroviny i nástrojů se neliší od ostatních objektů s vypíchanou keramikou mladšího stupně (*obr. 15: 5–12*).

Broušená industrie. V objektu 2 nalezena břitová polovina sekeromlatu se šikmým vývrtem (*obr. 6: 11*), který byl patrně příčinou zlomení nástroje, a týlní zlomek neurčitelného nástroje, druhotně použitého jako mlat či tlouk. V objektu 3 jedna celá a dva větší kusy plochých kopytovitých sekerek lehce trapézovitého půdorysu (*obr. 12: 1–3*). Nejstarší sekeromlaty na našem území jsou doloženy až v mladším stupni vypícha-

Obr. 12 – Abb. 12. Chrudim (okr. Chrudim). Objekt č. (Nr.) 3. 1(303), 2(301), 3(302), 4(1).

né keramiky (Zápotocký 1992, 171). Ploché trapézovité sekerky se datují do mladšího neolitu až raného eneolitu (Vencl 1960; Pavlů – Rulř 1991, 330; Zápotocký 2002, 174).

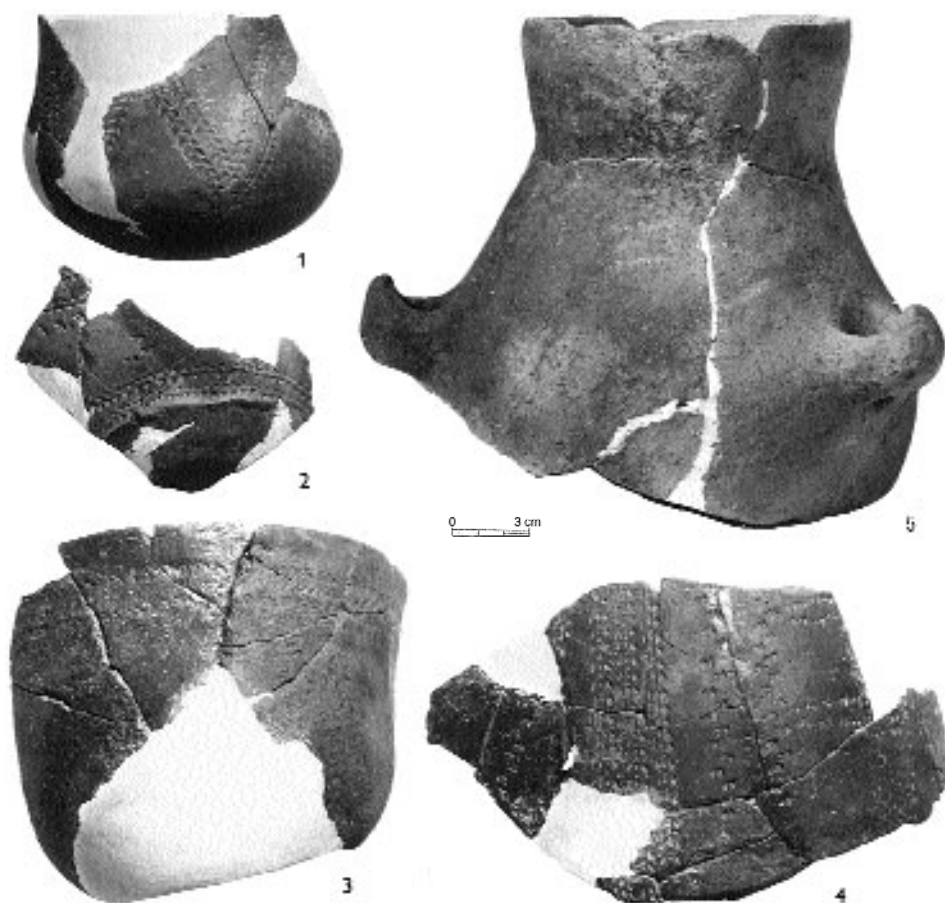
Ostatní kamenná industrie. Počítáme sem 4 zlomky drtidel z pískovce, 1 zlomek z bělavého porézniho kamene a 1 celé spodní žulové drtidlo, dále 12 menších zlomků brousků vesměs zhotovených z jemnozrnných pískovců; na jediném se dochovaly stopy po výbrusech ostří (obr. 12: 4). Tyto nástroje jsou výrazně pracovní a liší se spíše funkcí než chronologicky (Pavlů – Rulř 1991, 346).

Z chrudimských objektů bylo vyzvednuto také větší množství hrudek červeně vypálené mazanice a drobných uhlíků, rozборы nebyly provedeny.

2.3. Pozice objektů z Chrudimi v rámci mladšího stupně české vypíchané keramiky

Východiskem pro datování pojednávaných objektů z Chrudimi byl rozbor keramiky, který jasně ukázal, že všechny tři náležejí jednoznačně do mladšího stupně VK. Totéž potvrdilo i zastoupení kamenné industrie. Srovnáním s jinými publikovanými objekty se pokusíme stanovit jejich jemnější relativně chronologické postavení v rámci podfází. K třídění mladšího stupně VK srov. rozbor sídlištních objektů z Chráštan (Zápotocká 1993, 436), rondelu v Bylanech a pohřebiště v Miskovicích (Pavlů – Rulř – Zápotocká 1995, 39; Zápotocká 1998, 59) a konečně objektu č. 8 z Loděnice (Zápotocká 2001, 54).

Co se týče **střepu, úpravy povrchu a barvy** stojí zastoupení jednotlivých složek v objektech z Chrudimi nejbliže objektu 8 z Loděnice (jemná: LOD 8 – 74,8 % : CHRU – 70,6 %; hlazený povrch: 66,9 : 68,8 %; černo-šedo-hnědá barva: 61,5 : 58,5 %). Řádově se ale shoduje i s ostatními soubory, a můžeme proto konstatovat, že prezence sledovaných znaků je v podstatě konstantní a neměnná po celou dobu mladšího stupně, a nelze ji využít k jemnějšímu třídění. Jemná plavená keramika převažuje nad hrubou písčitou, ve stejném pomě-

Obr. 13 – Abb. 13. Chrudim (okr. Chrudim). Objekt č. (Nr.) 3. 1(281), 2(286), 3(296), 4(297), 5(299).
Foto H. Toušková.

ru hlazená s leštěnou nad nedbale upraveným povrchem, tmavé černošedé a hnědé odstíny nad okrovými a cihlovými.

Poměrně velký rozdíl je ve stavu **zachování keramiky**. I když vyloučíme hrobové nálezy (MI KH, MI ŽH), i srovnání s jámovými objekty ukazuje neúměrně vysoký počet atypických stěn v objektech z Chrudimi (CHR 2 – 16,7 %, CHR 3 – 39,6 %, LOD 8 – 34,8 %, ŽAL 2 – 43,8 %, CHRU – 64,3 %). Protože neznáme podrobnosti o způsobu výzkumu ani o charakteru objektů, nelze tyto rozdíly spolehlivě vysvětlit. Ukazuje se, že každý z výše sledovaných objektů, zkoumaný v různých dobách, podmínkách i různými archeology, dává v tomto směru poměrně odlišná data. Naopak u objektů zkoumaných na jedné lokalitě shodným způsobem bývají rozdíly v kvalitě zachování keramiky minimální (Rulf 1995, 10). Nízký počet typických nádob a zlomků hraje roli i při tvarovém rozboru. Zatímco na pohřebišti počty klasifikovatelné keramiky dosahovaly 48 a 77 %, v jámách v Chrášťanech 65 a 88 %, v Loděnici i Žalanech 52 %, v Chrudimi pouze 32 %.

0Obr. 14 – Abb. 14.
Chrudim (okr. Chrudim). Objekt č. (Nr.) 3.
1(300).

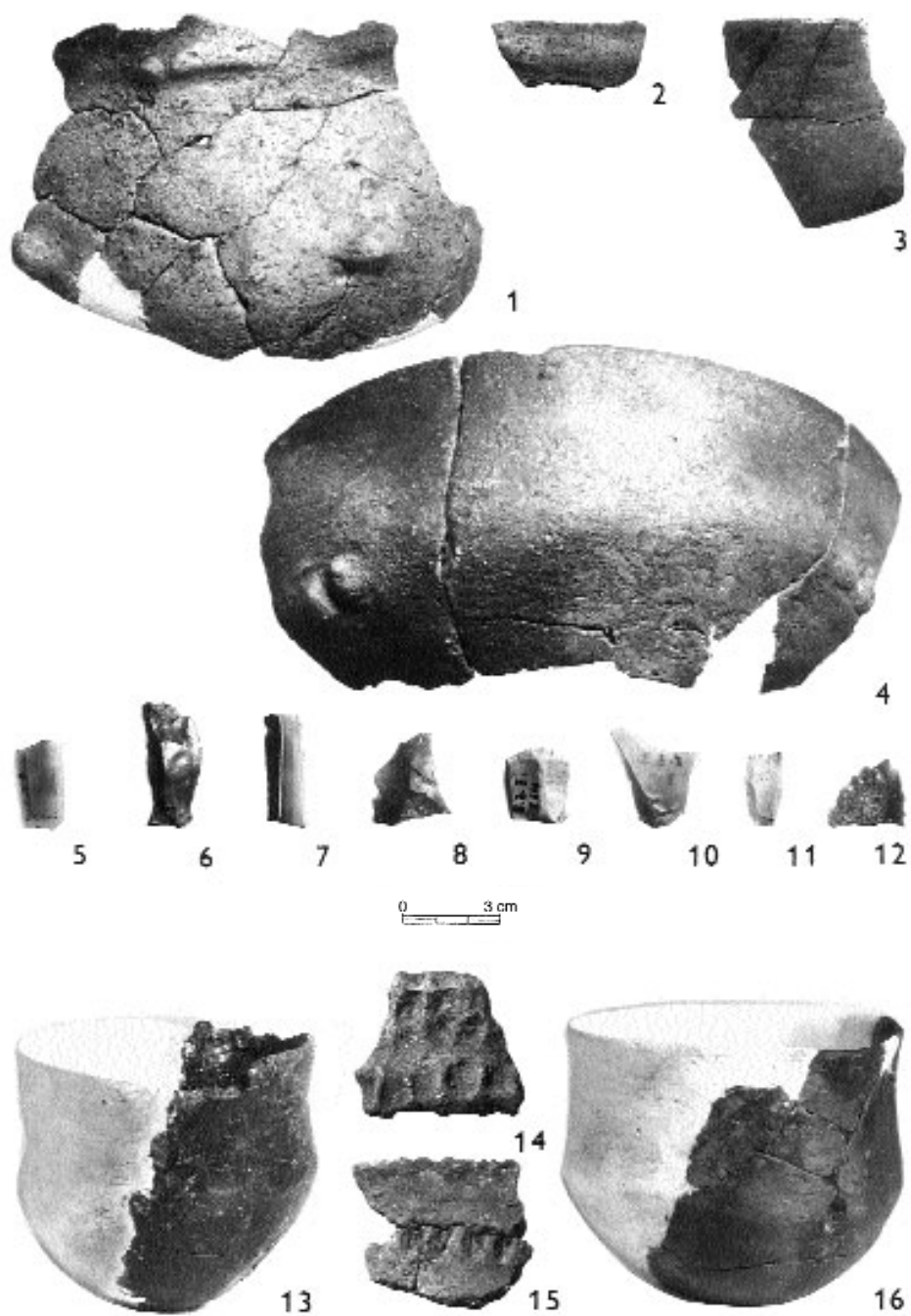
Zdobená keramika: Rozdíly mezi subfázemi jsou zřejmé již při analýze tvarů. Vysoké hruškovité nádoby mají v subfázi IVa1 zastoupení až 30 %, v Chrudimi jednoznačné tvary chybí. Přesně opačná čísla dávají různé typy pohárů, typické pro subfázi IVb a fázi V (MI KH – 14,3 %, LOD 8 – 17,2 %, ŽAL – 23,7 %, CHRU – 35,1 %). Zastoupení mís v celém mladším stupni kolísá mezi 30 až 50 % a lze je těžko využít jako citlivý chronologický prvek. Pouze mísy s ostrou profilací (v Chrudimi celkem 4) jsou výrazněji zastoupeny až ve fázi IVb a V.

V **nezdobené keramice** se kotlovité nádoby, typické pro fázi III a IV a VK, objevují v Chrudimi zcela sporadicky (5,5 %). Nahrazují je profilované hrnce s plochým dnem, typické pro fázi IVb (LOD 8 i CHRU 14,6 %). Tvarový rozbor řadí soubory z Chrudimi spíše do subfáze IVb1.

Pro srovnání zopakujeme tabulku s procentuálním zastoupením výzdobných prvků v průběhu mladšího stupně na charakteristických celcích (*tab. 7*): MI KH – Miskovice kostrové hroby a CHR 2 – Chrášťany jáma 2 jako reprezentant subfáze IVa1; MI ŽH – Miskovice žárové hroby a CHR 3 – Chrášťany jáma 3, charakterizující subfázi IVa2; LOD 8 – Loděnice jáma 8 se znaky subfáze IVb1; ŽAL 2 – Žalany jáma 2, s typickým obsahem subfáze IVb2 (*Mašek et al. 1969, 723*). K nim připojujeme data z jam 1–3 z Chrudimi (CH 1, CH 2, CH 3 a CHRU – Chrudim celkově).

Ornamentace: Soubory z Chrudimi se liší i poměrem zdobené a nezdobené keramiky. Na ostatních sledovaných lokalitách je zdobeno více než 40 % keramiky, zde pouze kolem 20 %. Úbytek výzdoby pozorujeme v objektech z konce fáze IVb, ve fázi V pak výzdoba téměř mizí (*Pavlu – Zápotocká 1979, fig. 4*).

Technika výzdoby je chronologicky citlivým, a navíc dobře rozpoznatelným znakem i na zlomkové keramice. Na počátku mladšího stupně jsou nádoby zdobeny ve stejném poměru jak dvojvpichy (kód 22–27), tak vícenásobnými vpichy (30–50), ve fázi IVb vícenásobných vpichů ubývá a převažují velké dvojvpichy (24); sem svými parametry zapadají i soubory

Obr. 15 – Abb. 15. Chrudim (okr. Chrudim). Objekt č. (Nr.) 3. 1(289), 2(276), 3(154), 4(282), 5(314), 6(311), 7(312), 8(313), 9(354), 10(315), 11(316), 12(319). Objekt č. (Nr.) 2. 13(232), 14(333), 15(272), 16(233).

z Chrudimi. Střední dvojpích (23) má po celou dobu vývoje VK standardní zastoupení, malý dvojpích (22) je typický pro starší stupeň fáze II a poté se ojediněle objevuje až v samém závěru užívání vypíchané keramiky (v Chrudimi ve dvou případech).

Lokalita	MI KH	CHR 2	MI ŽH	CHR 3	LOD 8	ŽA 2	CH 1	CH 2	CH 3	CHRU
Zdobeno	28	10	39	21	403	27	15	58	57	130
%	56,0	55,5	44,8	43,7	47,5	42,2	23,1	20,6	22,7	21,8
Nezdobeno	16	2	9	3	354	31	46	191	178	415
%	32,0	11,1	10,4	6,3	41,7	48,3	70,7	68,0	70,9	69,5
TO-PO	6	6	39	24	91	6	4	32	16	52
%	12,0	33,3	44,8	50,0	10,8	9,5	6,2	11,4	6,4	8,8
Celkem	50	18	87	48	848	64	65	281	251	597
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
TV kód 18	7,1		7,7		6,2	25,9		10,3	24,4	15,3
22+23	21,4	30,0	15,4	33,3	36,9	29,6	40,0	24,2	22,8	25,3
24	10,7	10,0	20,4		38,2	44,5	60,0	48,3	22,8	38,5
26–27		10,0	2,6	14,3	5,2			10,3	3,6	6,2
30	35,7	40,0	17,9		6,4			3,5	8,8	5,4
40	14,3		23,0		2,5			1,7	12,3	6,2
50	10,7		2,6	23,9	0,7					
60			2,6	19,0	1,0			1,7	3,5	2,3
70–90		10,0	5,2	9,2	1,9				1,8	0,8
HM kód 20	48,0	40,0	40,0	18,2	17,2	14,0	20,0	35,2	64,5	45,3
30	12,0	10,0	26,6		18,3	35,7		11,8	3,2	6,7
40	20,0	30,0	16,7	18,2	19,7	50,0	10,0	32,4	12,9	21,3
50	12,0	10,0	6,7	45,4	44,6		40,0	17,6	16,2	20,0
60–90	8,0	10,0	10,0	18,2	9,2		30,0		3,2	6,7
OP kód 11	16,7		1,5		6,6	12,5	28,6	7,7	18,7	16,6
12	33,3	50,0	54,0	46,6	23,4	12,5	28,6	46,1	56,3	47,2
13	29,1		11,5	20,0	20,3			23,1	18,7	16,7
14		16,7			3,6			7,7		2,8
40–70	8,3	16,7	11,5	6,7	9,6		14,2			2,8
00	12,6	16,7	11,5	26,7	34,5	75,0	28,6	15,4	6,3	16,6

Tab. 7. Výzdoba.

Ostatní znaky jsou vzhledem k torzovitosti zlomků jen orientační. *Hlavní motiv*: krovky (20) jako základní motiv staršího stupně VK dosahuje v Chrudimi stejně jako v objektech subfáze IVa1 přes 40 %, kdežto v objektech fáze IVb výrazně převažují rozpadlé motivy (30–50). Podobně je tomu i v případě tradičního oběžného pásu pod okrajem nádob. V Chrudimi chybí jen na 16 % okrajů, zatímco ve fázi IVb je bez tohoto motivu minimálně třetina okrajů. *Systém ornamentace*, který lze sledovat jen na 15 jednotkách keramiky (ze 130), v podstatě odpovídá tradičnímu uspořádání výzdoby (kód 02).

Z porovnání s ostatními analyzovanými objekty je zřejmé, že veškeré znaky datují tři sledované objekty z Chrudimi do mladšího stupně české VK. Tvary (převaha profilovaných po-

hárů v jemné a hrnců v hrubé keramice) a technikou vpichu (ústup vícenásobných vpichů) se řadí do fáze IVb, avšak motivy (krokvice a pás pod okrajem) i systém výzdoby zase poměrně výrazně vykazují tradice fáze IVa. Svými parametry tak spadají mezi subfázi IVa2 a IVb1. Pro upřesnění relativně chronologických vztahů mezi regiony i pro stanovení obsahu jednotlivých fází a subfází bude nezbytné zpracování dalšího východočeského materiálu.

3. Osídlení Chrudimi a oblasti Chrudim – Pardubice v době kultury s vypíchanou keramikou

Hlavní výzkumnou činnost (systematické a záchranné výzkumy, dohledy a sběry) na Chrudimsku a přímo v Chrudimi prováděli v poslední čtvrtině 20. století hlavně pracovníci muzea v Hradci Králové (J. Kalferst, J. Sigl, V. Vokolek), muzea v Pardubicích (T. Čurda, J. Nováková-Šulcová) a Archeologického ústavu v Praze (J. Frolík, M. Vávra). O svých výsledcích informovali každoročně ve *Výzkumech v Čechách* a královéhradeckém *Zpravodaji*. Nálezová základna se tak rozrostla z 6 lokalit (katastrů) pro LnK a 5 pro VK, jak jsme je mapovali v roce 1979 (*Pavlů – Zápotocká*, obr. 1 a 2), na dnešních 18 pro LnK a 14 pro VK (*Květina 2001*, 684). Z toho je ovšem třeba vyřadit 5 lokalit jen s nálezy kamenných nástrojů, byť vrtaných, které nelze považovat za doklad sídelních areálů. Celkový přehled pravěkého i středověkého osídlení vlastního města Chrudimi i celého Chrudimska spolu se seznamem lokalit zveřejnili J. Frolík a J. Sigl (1995; 1998), neolitickým osídlením se zabýval P. Květina (2001), souhrnně neolit východních Čech zpracoval V. Vokolek (1993).

Chrudimsko bylo v době kultury s keramikou vypíchanou nalezišti na Chrudimce propojeno se severněji ležícím Pardubickem, s nímž tvoří jednu ze sídelních oblastí v rámci České kotliny (oblast 1: *Pavlů – Zápotocká 1979*, 284, obr. 2). V době LnK byly osídleny pravobřežní i levobřežní přítoky Chrudimky, osady VK jsou soustředěny hlavně na Chrudimce (*Květina 2001*, obr. 2–3). Pokud byl ovšem někde proveden rozsáhlejší odkryv nebo sběr, objevily se na stejné lokalitě doklady obou kultur. V samotné Chrudimi se jednotlivé lokalizované nálezy VK soustřeďují do několika patrně souvisleji užívaných poloh. Na východní straně Chrudimky, kde se dnes rozkládá Staré i Nové Město a Pumberka, to jsou minimálně čtyři polohy a další čtyři leží v údolí na levé straně řeky.

Jednotlivé polohy v **Chrudimi** uvádíme jen se základními údaji (podrobněji viz *Frolík – Sigl 1995; Květina 2001*). Číslování lokalit se v obou citovaných pracích liší. Protože se zabýváme polohami osídlenými jen VK a jen na území města, číslujeme je samostatně 1–8. Z literatury zařazujeme jen první informace nebo publikace s vyobrazenými či datovanými nálezy a čísla lokalit obou výše jmenovaných prací, kde je kromě přesných koordinátů uvedena další literatura.

1. Pod požární zbrojnicí

Tato poloha, nazvaná podle největší prozkoumané plochy, byla zjištěna při výstavbě bytových domů v 70. a 80. letech ve východní části města (Nové město, Stromovka, Pod požární zbrojnicí, pod j. svahem Pumberk). Je ohraničena ulicemi Topolskou a Slovenského národního povstání na západní a severní straně a zasahuje až pod jižní svah Pumberk (rozsah od Z k V ca 700 m, od S k J ca 250). Rozsáhlý sprašový svah svažující se k J a V (od 283 do 258 m n. m.).

Pod požární zbrojnicí, ppč. 2364. Záchranný výzkum při stavbě sídliště v l. 1979–1980 (V. Vokolek, J. Nováková, M. Vávra). 50 sídlištních objektů, 7 hrobů. Dat.: LnK I–III, VK III–V. Lit.: *Nováková 1981*, 152–153; *Zápotocká 1998*, 183; *Frolík – Sigl 1995*, lok. 14; *Květina 2001*, lok. 25.

Ppč. 2343/1. Východní okraj města pod návrším Pumberky, průkop pro vodovod, záchranný výzkum (V. Vokolek). 22 objektů, většina neolit. Dat.: LnK, VK IV. Lit.: *Kalferst – Sigl – Vokolek 1987*, 10–11. Pokračování sídliště zkoumaného v r. 1980. *Frolík – Sigl 1995*, lok. 15; *Květina 2001*, lok. 25.

Topolská ul., trať „Chrudim-Malecko“, říjen 1987. Výkop pro vodovodní potrubí podél Topolské ul., mezi ul. Čavišovskou a parkovištěm (T. Čurda). Objekt 1–11, z toho 1–2 VK, 3 Lnk+VK, 7 LgK (?), ostatní nedatované nebo mladší pravěk. Výkop přetal v ose V–Z neolitické sídliště, které sem zasahuje až od zástavby „Pod požární zbrojnicí“. Dat.: LnK, VK IV, LgK. Lit.: *Čurda 1988*, 51–55; *Frolík – Sigl 1995*, lok. 14; *Květina 2001*, lok. 25.

2. Pod křížem – západní svah Pumberk

„Naproti chrudimské střelnici zdvíná se po pravém břehu Chrudimky výšina ozdobená vynikajícím křížem. V říjnu 1857 škarpovali úbočí pod tímto křížem a přišli při tom na pohanský hrob ... Na blízku toho místa stojí cihelna s hlinišťem, v němž se již dříve nejednou pohanské hroby objevily“, tak tuto polohu popisuje M. Lüssner. V r. 1858 u cihelny nad chrudimskou střelnicí vyzvedl M. Lüssner zbytek hrobu s vrtným „mlatem ze serpentinu“ a „jeden kámen (dírkovaný, bílý vápenec)“, který jako „krátký čep od sudu vypadá“. Šlo patrně o mramorový vývrtek, zmiňovaný A. Stockým. S největší pravděpodobností jde o západní svah Pumberk spadající k ulici V Malecku, směrem k dnešnímu parku Střelnice. Dat. VK IV. Lit.: *Lüssner 1859*, 45; *1859a*, 235; *Stocký 1926*, 167; *Zápotocká 1984*, 110; *1998*, 210. Jedná se tedy o jinou polohu než je poloha č. 8 (U kostela Sv. Kříže) na jz. straně města.

3. Pumberky

Okrouhlé návrší Pumberky se rozkládá mezi Chrudimí a Topolem. Od nejvyššího bodu v jeho středu (299,8 m n. m.) se pozvolna svažuje na všechny strany, jen směrem k severu, k Chrudimce jsou svahy strmější. Pozdně neolitické osídlení zde bylo zachyceno na jižním a západním svahu směrem k Chrudimí i na topolské východní straně.

Předstihový výzkum opevněného hradiště na staveništi „Stromovka“, na jz. straně návrší (V. Vokolek). Dat.: LgK II. Lit.: *Vokolek 1986*, 50–55; *1987*, 30–36; *Zápotocký 2000a*, 174; *Frolík – Sigl 1995*, lok. 17; *Květina 2001*, lok. 27. Obdobně situované pozdně neolitické hradiště se nachází i na východní straně Pumberk v katastru obce Topol (*Vávra 1985*).

4. Staré město

Přímo na vrcholové ploše ostrožny nad ohybem Chrudimky v oblasti dnešního Starého města zjištěny ojedinělé neolitické nálezy.

Štěpánkova ul., čp. 83–85, 88–93. Geologické šachtice, záchranný výzkum (M. Cejpková – J. Sigl). Dat.: VK V. Lit.: *Kalferst – Sigl – Vokolek 1987*, 3–28; *Květina 2001*, lok. 16.

Široká ul. V r. 1857 před obecním domem „Chocen“ odkryta tmavá vrstva a v ní dva kamenné mlaty. Jeden provrtaný z černého serpentinu, druhý z šedivé břidlice. Dat.: VK? Lit.: *Lüssner 1859*, 44, 45.

5. Nad železniční zastávkou Chrudim-město

Mírný jihovýchodní svah nad Chrudimkou, na severním okraji města. Svah pokračuje dále na V a SV k Májovu, odkud je doloženo osídlení s LnK. Dále k SV ve Vestci je další poloha s LnK a VK.

Nad železniční zastávkou Chrudim-město, ppč. 749. Terénní průzkum, sběry (V. Vokolek). Dat.: LnK, VK. Lit.: *Vokolek 1982*, 41; *Frolík – Sigl 1995*, lok. 45; *Květina 2001*, lok. 19.

6. Transporta – K Medlešicům

Mírný jv. svah na sz. okraji města táhnoucí se od polohy K Medlešicům až k oblouku Chrudimky. „U továrny Wiesnerovy“ (dnes Transporta Chrudim). 1911–1936, odkopávání hlíny a jiné práce v továrně. Dat.: LnK, VK III–IV. Lit.: *Domečka 1929*, 4; *Frolík – Sigl 1995*, lok. 21; *Květina 2001*, lok. 26.

U strážního domku na trati Chrudim – Medlešice. Soubor od strážního domku u traktu K Medlešicům, na v. okraji areálu Transporty. Dat.: LnK, VK III–IV. Lit.: *Frolík 1980*, 65; *1981*, 22; *Frolík – Sigl 1995*, lok. 46; *Květina 2001*, lok. 21.

7. Olbrachtova ul.

Mírný severovýchodní svah až rovinná poloha svažující se směrem k Chrudimce, jz. okraj města.

Olbrachtova ul., parc. 1195 a 1208/1. Záchranný výzkum 1985 při rozšiřování ulice, objekt 4 a 5 (V. Vokolek). Dat.: VK. Lit.: *Sigl – Vokolek 1986*, 13; *Frolík – Sigl 1995*, lok. 25; *Květina 2001*, lok. 18.

8. U kostela Sv. Kříže

Sprašová návěť na jižním okraji města obrácená k SV, oddělená od předchozí polohy patrně vodotečí.

Cihelna ppč. 1442/1. Výzkum 1957 (V. Vokolek – S. Vencl). Kulturní jámy – 4 objekty. Dat.: VK V. Lit.: *Vávra – Vokolek 1981*, 241–257.

U kostela Sv. Kříže. Sběr 30. IX. 1971 (V. Vokolek). Jde o pokračování sídliště zjištěného v dnes zrušené cihelně. Dat.: VK, LgK. Lit.: *Vokolek 1975*, 53; *Frolík – Sigl 1995*, lok. 40; *Květina 2001*, lok. 22.

Na katastru Chrudimi lze tak dnes odlišit 7 až 8 samostatných poloh s doklady osídlení z doby keramiky vypíchané. Nejvíce nálezů poskytl výzkum na staveništi „Pod požární zbrojnicí“. Nálezy lze datovat v rozmezí od konce II. až do V. fáze VK. Přechodná I. fáze z k. lineární do vypíchané i starší fáze VK II dosud chybí. Keramika fáze III získána z jam 22, 23, 29, 32, 36 a 48. Další objekty lze řadit do fáze IVa (8, 15, 20), do fáze IVb až V pak objekty 16, 24, 21 a keramiku z bohatého smíchaného objektu 37. Zdá se tedy, že tato poloha, osídlená již od staršího do mladšího stupně LnK (šárecká keramika nezjištěna), mohla být na určitou dobu opuštěna. Následující osídlení je doloženo až v konci starší fáze VK (či spíše ve fázi střední) a zdá se, že kontinuálně pokračuje až do fáze pozdní. Pozdně lengyelské osídlení na této ploše není doloženo.

Co se týče ostatních chrudimských sídelních areálů, jedná se jen o sběry nebo menší záchranné výzkumy, z nichž byl většinou získán jen testovací materiál. Tři zdobené zlomky z Wiesnerovy továrny z r. 1927 (M Chrudim) mohou náležet jak do III., tak IV. fáze VK, stejně jako starý Lüssnerův nález z polohy 2. Keramika z výzkumu T. Čurdy patří do mladšího stupně, materiál z výzkumu V. Vokolka a S. Vencla z cihelny v poloze 8 i nálezy z Olbrachtovy ulice (poloha 7) do pozdní fáze VK. Z výšinných poloh na Pumberkách získána jen nevýrazná pozdně lengyelská keramika. Prozatím z celého katastru nebyly získány žádné nálezy starší VK.

Ke stejnému závěru dojdeme i při datování osídlení s VK v celé oblasti Chrudimsko – Pardubicko. Neznáme odtud ani jeden výrazný nález z fáze I a II; i nejlépe prozkoumané Úhřetice se svými dvěma polohami sledovanými již od počátku 20. století neposkytly žádný objekt, který by se dal zařadit do obou nejstarších fází. Materiál z výzkumu W. Lunga (M Hradec Králové inv. č. 1909–29) řadíme do fáze III, ze tří pomíchaných jam zkoumaných 1936 ing. Bernardem (M Hradec Králové) lze část keramiky také zařadit ještě do fáze III, ale většinu až do mladšího stupně, stejně tak keramiku z výzkumu A. Knora (1953, 589). Nové výzkumy v Úhřeticích (*Vokolek 1978*, 12; *1980*, 4) čekají ještě na zpracování, výběr vyobrazené keramiky ale není starší než z konce fáze II, a spíše z fáze III (*Vokolek 1993*, obr. 6). Z dalších lokalit na Chrudimsku a Pardubicku známe jen nálezy mladšího stupně fází IV–V (Chrast, Libišany, Pardubice-V Úzkém, Rosice).

4. Vznik vypíchané keramiky a vývoj mladšího neolitu ve východních Čechách: kontinuita, nebo diskontinuita?

Každá z výše sledovaných lokalit leží v jiné části země: Miskovice ve východní a Loděnice i Chrástany v západní části středních Čech, Žalany v severních a Chrudim ve východ-

ních Čechách. Každý z těchto regionů, i když navzájem úzce propojených, procházel poněkud diferencovaným vývojem podle toho, jak byl vzdálen od centra vzniku a později v závislosti na intenzitě vlivů z okolních oblastí. Z toho důvodu se také jednotlivé subfáze VK některými prvky v různých regionech liší.

V **severočeském Polabí**, jak jsme na základě starších nálezů předpokládali a jak nové výzkumy potvrzují, došlo k vývoji vypíchané keramiky z šáreckého stupně keramiky lineární. Takto vzniklou přechodnou fází VK I jsme dosud definovali podle náleзовých souborů, v nichž se v rámci souborů se šáreckou výzdobou objevily jednotlivé zlomky zdobené dvojpichy (*Zápotocká 1970, 5; 1983, 28*). Objekty v Hrbovicích-Chabařovicích (*Zápotocká – Muška 2004*) ukazují situaci v novém světle. Vedle podílu lineární (ca 12 %) a šárecké výzdoby jednotlivými vpichy (ca 25 %) je část keramiky zdobena vývojově staršími paralelními dvojpichy (do 10 %), ale hlavní složku již tvoří šárecké a hruškovité tvary zdobené střídavými dvojpichy sestavenými do vícenásobně nad sebou uspořádaných krokvic – jako nový výzdobný styl typický pro následný vývoj VK. V tomto regionu je také v čisté formě výrazně zastoupen nejstarší úsek staršího stupně – subfáze IIa (*Zápotocká 1983, obr. 2–3*), která se odtud, již jako naprosto jednotný hotový styl (už bez reminiscencí lineární výzdoby až na antropomorfní motivy na vnitřní straně misek) šíří oběma směry po Labi: na sever do Saského Polabí (*Pratsch 1999, Taf. 4; nové výzkumy v Dresden-Lockwitz a Dresden-Nickern*) a na jih na Litoměřicko (sídliště Litoměřice-jih), po Ohři do severozápadních Čech (Vikletice) a dále po Vltavě do Pražské kotliny (pohřebiště Praha-Bubeneč). Toto území se tedy za dnešního náleзовého stavu rýsuje jako centrum nově se konstituující – na bázi lineární keramiky – kultury s vypíchanou keramikou. Teprve v dalším stadiu se nový styl šíří do Čech jihozápadních na Plzeňsko, kde je prozatím doložen až subfází IIb a hlavně III (*Zápotocká 1997, 25*), a ze středních Čech dále po Labi přes Kolínsko a Čáslavsko (ani odkud ještě neznáme doklady osídlení fáze IIa: *Dvořák 1936; Pavlů 1998, obr. 184–186*) do východních Čech.

Ve **východních Čechách** koncem LnK byla situace odlišná. Ačkoli zde byly všechny předpoklady k vývoji vypíchané keramiky z předchozího šáreckého stupně (*Vencl 1961; 1963; Zápotocká 1970, 10; 1983*), není zde přítomnost fáze I ani subfáze IIa prozatím prokázána a neznáme ani jednoznačné soubory subfáze IIb. Předpokládáme proto, že nový styl, charakterizovaný výzdobnou technikou dvojpichů, byl ve východních Čechách stejně jako v regionech výše jmenovaných převzat až v časovém úseku označovaném často jako fáze II–III, a to původním obyvatelstvem užívajícím do té doby šáreckou výzdobu. Odtud se rychle rozšířil dále do Slezska (*Wojciechowski 1977, 364; 1987; Kulczycka-Leciejewiczowa 1968, 99; 1978, 268; 2002, 180*), na Moravu (*Kazdová 1997; 2001*) a do Rakouska (*Lenneis 1977; Lenneis – Neugebauer-Maresch – Ruttkay 1995*). Ve všech těchto oblastech se LnK vyvíjela shodně až do šáreckého stupně, ale všechny až dosud zde zkoumané lokality VK poskytly keramiky, která tvary i výzdobou odpovídá až konci staršího stupně – fázi III v severních a středních Čechách, zatím nejlépe reprezentované starším osídlením ve Mšeně (*Lička 1990*). Výjimkou je v této souvislosti překvapivý výskyt staršího stupně podfáze IIb v bavorském Podunají (*Riedhammer 1994, 132*). Vypíchaná keramika se tam šířila přechody přes Český les ze západních Čech, či spíše přímo z Pražska (*Zápotocká 2002, 38*), a zasáhla až do Riesu (*Dehn – Sangmeister 1954*). Je možné, že příčinou tohoto zásahu staršího stupně VK poměrně hluboko do Bavorska byly cesty za bavorskou surovinou na štípané nástroje. Také ze saského Polabí se nový styl šířil do hustě osídleného Posálí (*Kaufmann*

1976) s určitým zpožděním, až v pokročilejší vývojové fázi a zaujal celé území předchozí LnK. Toto období – konec II. a III. vývojová fáze VK – je tak dobou, kdy centrální skupina k. vypíchané, projevující se shodným stylem tvarů i výzdoby vycházejícím výhradně z domácího podloží, dosáhla největšího územního rozsahu. V této době také došlo, soudíme, že pod vlivem centrální skupiny VK, ke vzniku porýnské hinkelsteinské keramiky (Zápotocká 1972, 305; Spatz 1996, 476; 2002; Jeunesse 2002). Nový styl se šířil dále na západ až do Pařížské kotliny, kde ale i nadále přežívala vedle vpichů výzdoba rytými liniemi (Constantin 1985; 2000) a působily zde i vlivy mediteránního okruhu (Lichardus-Ippen 1986). Podstatné pro naše téma je, že do východních území s LnK – do Povislí – nový styl v této době ještě nepronikl.

V **závěru LnK** tedy pozorujeme na celém území jejího rozšíření nástup nového výzdobného stylu – vypíchané ornamentace nádob. Šlo o proces sice nanejvýš rychlý, ale tak razantní, že původní výzdoba rytými liniemi zcela vymizela. Významné je, že všechny aspekty hospodářského života společnosti se vcelku nezměnily. Pokud k nějakým změnám došlo, pak je pozorujeme spíše v duchovní sféře (nástup kremace, bohatá výbava hrobů, opevňování osad, doklady násilných střetů). Změny tohoto druhu jsou tak silné, že se uvažuje o velké krizi lineární společnosti (Farruggia 2002, 46). Za důležité považujeme, že tento proces probíhal bez patrných etnických změn. Prozatím se nepodařilo identifikovat žádné vnější vlivy ani ohrožení, které by k této krizi či ideové změně vedly. Můžeme jen domýšlet, že se jednalo o hlubší společenské změny tradičního chování, které v některých oblastech probíhaly poklidně, jinde se prosazovaly i s použitím násilí. Každopádně změna stylu proběhla podle všech indicií i podle překrývajících se dat ¹⁴C na celém území původní LnK velmi rychle a dokončena byla patrně během jednoho, maximálně dvou století (5000–4800 B.C.).

Podobný proces – úplná výměna výzdobného stylu – se odehrál i na východ od řeky Moravy. Tam se na podkladě nejmladší lineární keramiky – železovské skupiny – zformoval mladoneolitický kulturní okruh lengyelský. Odtud expandoval na západ na Moravu a do Rakouska, slabší jsou jeho stopy východně v Potisí, kde ve stejné době vzniká na základě východní lineární keramiky potiská kultura. Patrně již v určité symbióze se dostává až do východoslovenské nížiny, kde se oba nové styly – s vypíchanou a malovanou výzdobou – setkávají.

V **mladším stupni VK** je situace podstatně odlišná. Jde o období, kdy do dosud relativně homogenní kultury staršího stupně proniká nové etnikum s lengyelskou kulturou, nesooucí s sebou odlišný výzdobný styl – malování nádob i řadu dalších inovací v ekonomické i duchovní sféře. Ani tento zásah neproběhl na celém území shodně. Zatímco na Moravě nový lid opanoval její jižní polovinu a vytlačil odtud část původních obyvatel s VK, střední a severní Moravu, podobně jako Čechy ovlivnil spíše jen kulturně (Kazdová 2001). U nás je nejstarším dokladem styků s lengyelským okruhem hrob z Prahy-Dejvic z konce fáze III s nádobou importovanou až ze západního Slovenska. V mladším stupni české VK nacházíme celou řadu souborů, v nichž se vyskytuje malované zboží importované sem z Moravy (Steklá 1960; Lička – Bareš 1979; Vávra 1994; Kazdová 1997). Celý proces vztahů a změn proběhl zřejmě naprosto odlišným způsobem od toho, který provázal vznik VK. V době mladšího stupně původní přísný styl vypíchané ornamentace přejímal z cizího prostředí některé nové motivy i tvary, ale důsledně používal původní vypíchanou techniku. Využíval některé výrobní znalosti (vrtané nástroje, nové druhy a suroviny štěpané industrie), přijímal i prozatím neznámé prvky duchovního a společenského jednání (budování ronde-

lů), rozšířil se intenzivní oboustranný styk se sousedními oblastmi (kamenné suroviny, mramorové náramky, sůl). Zásadní rozdíl proti předchozímu období je v tom, že všechny tyto změny nastupují pomalu a působí postupně. Nelze pochybovat, že na české území přicházeli jak jednotlivci, tak menší skupiny. Domácí prostředí obohatili, ale také se mu přizpůsobili. Na všech českých lokalitách s výskytem malovaných nádob trvá převaha domácí vypíchané keramiky. Co se týče charakteru vzájemných vztahů, neexistují žádná obranná zařízení, spíše se dá mluvit o přátelských stycích a spolupráci, např. při budování rondelů. Lengyelské vlivy působily i dále na západ a zasáhly celé území, kde starší stupeň vypíchané keramiky vystřídal keramikou lineární. Kromě ovlivnění tvarů (plochá dna, ostrá profílance) a výzdoby (nové motivy) o tom svědčí rozšíření fenoménu budování rondelů daleko za hranici lengyelského území, vlastně v celé oblasti osídlené centrální skupinou VK definované výše: v Čechách (*Podborský 1988; Trnka 1991; Pavlů – Rulf – Zápotocká 1995*), v Bavorsku (*Petrasch 1990; 1994; 2001*), Frankách (*Schier – Schussmann 2001*), v Sasku i v Posáli (*Behrens 1981; Stäuble 1999; Campen – Stäuble 2000; de Vries – Stäuble 2002*). V této době došlo též k výrazné regionalizaci v rámci Evropy a po okrajích centrální oblasti VK vznikají relativně samostatné skupiny jako Oberlauterbach, Grossgartach, Villeneuve-Saint-Germain. A teprve nyní se vypíchaná keramika objevuje i v Malopolsku, v podobě skupiny Samborzec-Opatów.

V Čechách toto období klasifikujeme jako mladší stupeň VK (fáze IV–V). V centru české kotliny se střetávaly vlivy ze všech sousedních zemí a regionů: z Moravy sem přes východní Čechy přicházeli nositelé moravské malované keramiky, z Bavorska přes Plzeňsko směřoval import pruhovaných silicítů a s nimi i keramika typu Oberlauterbach (*Metlička 2002*), z Pomohání po Ohři prvky grossgartašské, ze Saského Polabí a Posáli přes Ústecko nejhojněji v Čechách využívané silicity glacienních sedimentů, sůl i keramika s rössenskou výzdobou (*Zápotocká 1993*). Je zřejmé, že obyvatelstvo české kotliny udržovalo v mladším neolitu společenské a hospodářské styky se všemi sousedními skupinami a zároveň od nich přebíralo i jim předávalo nejrůznější podněty.

Co se týče **východních Čech**, ty byly v nejstarším období neolitu vzhledem ke své poloze na spojnici cest na jihovýchod osídleny jako jeden z prvních regionů (*Pavlů – Vokolek 1994; 1996*) a po celou dobu LnK až do šárecké fáze zde vývoj probíhal v podobných intencích jako ve středních Čechách. Na přelomu staršího a mladšího neolitu, v době vzniku VK, byl zdejší region na krátký čas vzdálen od centra a nový styl sem přišel se zpožděním. Přesto jsme přesvědčeni, že zde nedošlo k přerušení osídlení a vývoj proběhl kontinuálně. Obyvatelstvo užívající dosud šárecký styl výzdoby převzalo přímo styl konce II. až III. fáze starší keramiky vypíchané.

V době mladšího stupně VK naopak tento region stál přímo u zdroje změn. Vliv lengyelského kulturního okruhu, resp. jeho západní větve – MMK, infiltrující sem z Moravy, se projevil hlavně ve změně a bohatství nových tvarů jemné i hrubé keramiky. Malované zboží v souborech mladší VK je vesměs hodnoceno jako import. Dynamika těchto změn byla nyní odlišná než v době vzniku keramiky vypíchané. Některé nové prvky byly sice postupně přebírány, ale styl a technika výzdoby jako identifikační kulturní znak se neměnily. Obdobnou situaci konstatujeme na střední a severní Moravě, kde kontinuální osídlení s k. vypíchanou přetrvalo až do mladšího stupně (*Kazdová – Peška – Mateciucová 1999, 100; Kazdová 2001; Zezulová 2003*). A právě v této době se na chrudimské sídliště dostala i nádoba s vydutým límcem na hrdle až ze vzdáleného Malopolska.

5. Skupiny Samborzec-Opatów a Malice: východní oblast kultury s vypíchanou keramikou, nebo severní oblast lengyelsko-polgárského okruhu?

Skupina Samborzec-Opatów (*Podkowińska 1953; Kamińska 1964*), která nás zajímá v souvislosti s chrudimským nálezem, zaujala na horní Visle území od Krakovska na západě po Sandoměřsko a Řešovsko na východě. V Malopolsku reprezentuje nejstarší etapu postlineárního neolitu a v polské literatuře je, stejně jako následná skupina Malice, tradičně spojována s lengyelsko-potiským či lengyelsko-polgárským kulturním okruhem (*Kamińska – Kozłowski 1990, 16; Kaczanowska – Kozłowski 1994, 85; Kozłowski red. 1996*).

Polský materiál přímo v muzeích a na současně probíhajících výzkumech v okolí Krakova jsem prvně měla možnost studovat již v roce 1957. Překvapilo mě, že jemná keramika, téměř stoprocentně zdobená vpichy, je řazena do lengyelské kultury, jejíž hlavní charakteristikou je zcela odlišná technika výzdoby – polychromní malba. Pokusila jsem se tehdy, podle čerstvě vypracovaného českého třídění, klasifikovat i polské nálezy VK (*Steklá 1958*). Od té doby byla v Polsku zpracována řada výzkumů a následně byly publikovány a postupně doplňovány koncepce vývoje neolitu na celém území i v jednotlivých regionech (*Kamińska – Kozłowski 1990, s. lit.; Wojciechowski 1977; 1987; Kulczycka-Leciejewiczowa 1993; Czerniak 1994; Kozłowski red. 1996*). Ve všech se uznává vliv vypíchaného zboží na místní vývoj jako nesporný, zároveň se však dále obě skupiny řadí pod lengyelsko-polgárský okruh. V následujících řádcích se pokusíme shrnout důvody určitých výhrad k této koncepci.

Nutno předeslat, že staroneolitické osídlení v horním Povislí končí lineární keramikou s železovskými prvky. Nicméně pozdní fáze k. železovské, stejně jako následující přechodné vývojové fáze ke keramice lengyelské – prelengyel a protolengyel – odtud nejsou známy (*Pavúk 1979, 72; Pavlů 1996–1999, Abb. 72*). Teprve po předpokládaném, ale zatím archeologicky nezdůvodněném hiátu, lokálně prokázaném palynologickými rozbory i daty ¹⁴C (*Pleszów: Godłowska et al. 1987, 154, tab. 1*), se na celém území včetně lokalit využívaných v předchozí době objevuje skupina Samborzec-Opatów.

Keramická náplň skupiny Samborzec-Opatów se skládá ze tří složek:

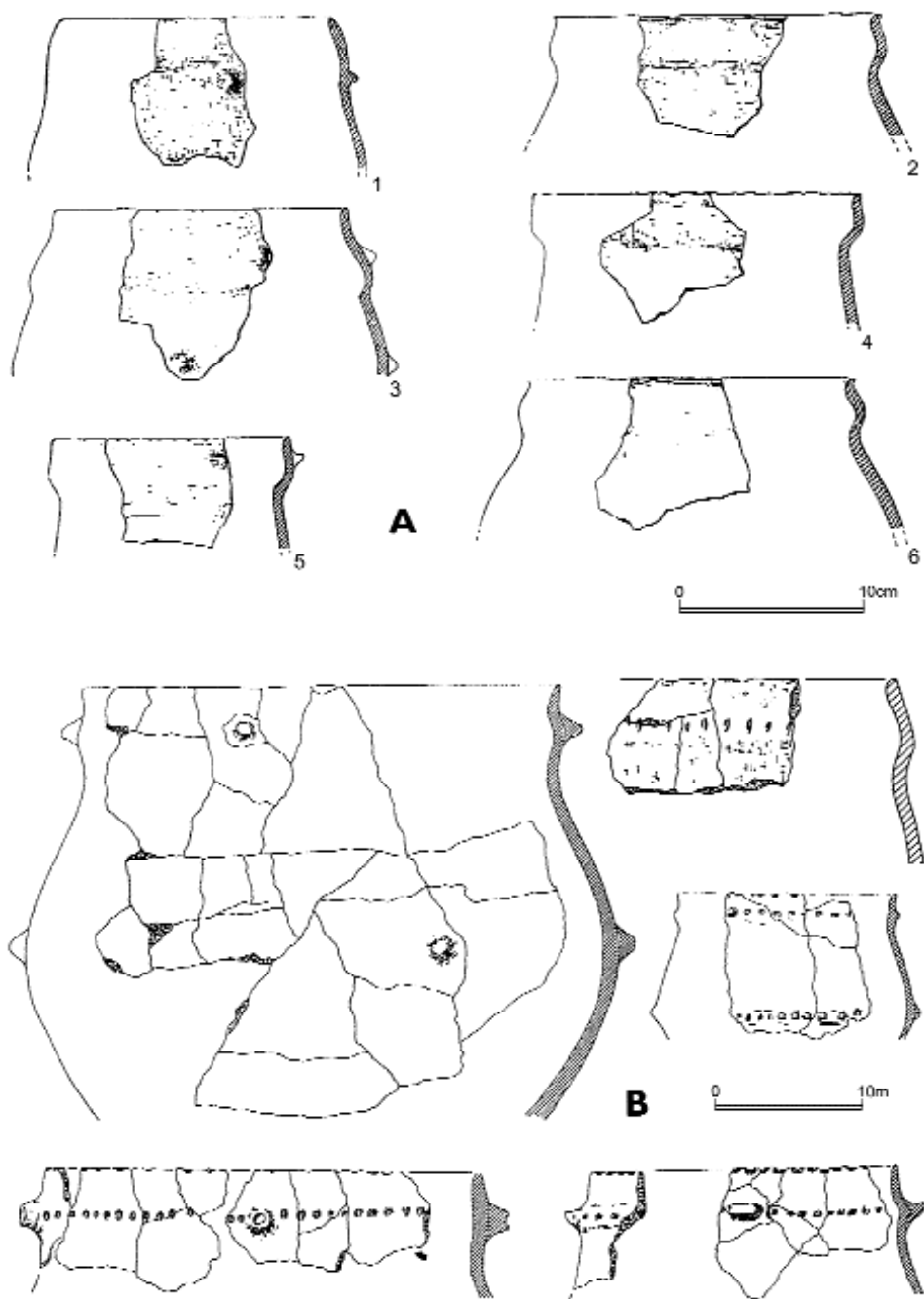
1. Jemná keramika zdobená převážně malými a středními, ojediněle velkými střídavými dvojpichy a trojpicími (*obr. 17*), aplikovanými převážně na tenkostěnných hruškovitých nádobách, mísách, ojediněle i na nádobách s vydutým límcem a amforách (*Kaczanowska – Kozłowski 1994, Taf. 2; Kaczanowska 1977, ryc. 1–5*). Ornament se skládá pravidelně z okrajového pásu z dvou až čtyř řad dvojpichů a převážně nedělené výzdoby těla (*Zápotocká 1998, Abb. 31 – systém ornamentace 02*). Hlavním motivem, častějším než krokvice, jsou různé meandry a vodorovné pásy (*Kaczanowska – Kozłowski 1994, Taf. 4, Abb. 3*). Keramika byla zhotovena z jemného plaveného materiálu v šedočerných tónech, s povrchem hlazeným až leštěným. Podíl keramiky zdobené touto technikou se na zkoumaných sídlišťích pohybuje mezi 17–20 %, hruškovité nádoby jsou takto zdobené až z 95 %. Na pohřebišti v lokalitě Kraków-Nowa Huta-Pleszów se našlo v 7 hrobech celkem 16 nádob; z toho 10 (62,5 %) zdobených vypíchaným ornamentem, 1 pohárek rytím a červenou barvou a zbývajících 5 bylo nezdobených (*Kaczanowska 1977, 31*). Srovnáme-li tyto nálezy s produkcí VK ze západního sousedství, pak tvary, technikou i systémem výzdoby

odpovídají nejlépe keramice starší osady v Olomouci-Slavoníně (*Kazdová – Peška – Mateiciucová 1999*, obr. 45–53) na Moravě, v Čechách keramice střední fáze reprezentované sídlištěm ve Mšeně (*Lička 1990*, obr. 5–31) a ve Slezsku nálezům z lokalit Mochów (*Wojciechowski 1987*, tab. IV–V) či Niemcza (*Kulczycka 1978*, ryc. 6).

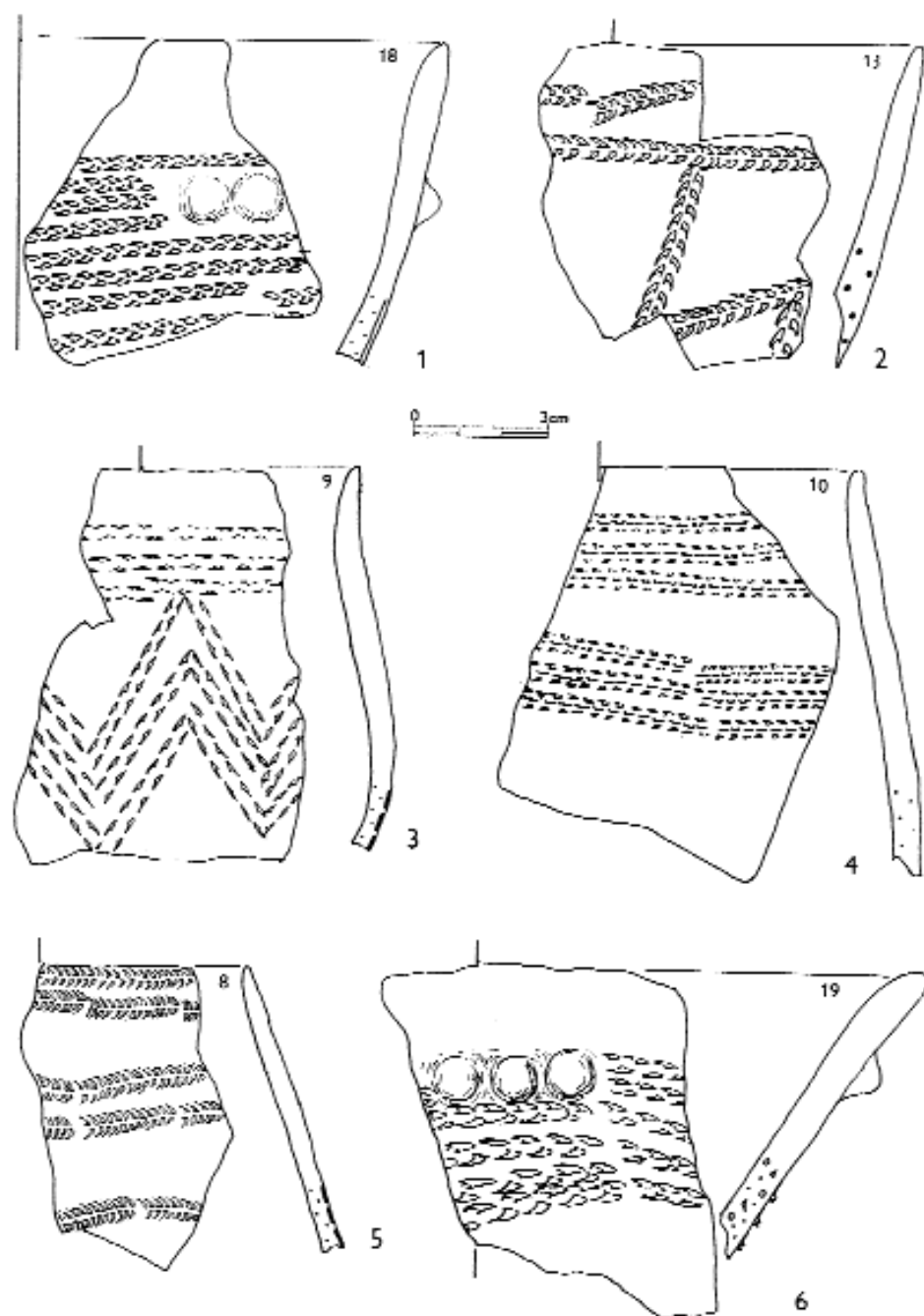
2. Nezdobená keramika se vyráběla ze stejného materiálu jako zdobená, zásobnicové tvary se lišily jen hrubší příměsí. Právě pro tuto třídu keramiky jsou charakteristické nádoby s vydutým límcem pod okrajem, jaká se našla také v Chrudimi (*obr. 16*). V Samborzczi zaujímají až 12 % veškerého zboží (*Kamieńska 1964*, 134), v Čmielowie až 33,8 % všech identifikovatelných hrnců (*Michalak-Scibior 1994*, 7; 1996, 47). *J. Kamieńska (1967, 262)* uvažuje o jejich původu z dvojdílných nádob lengyelských, vzhledem k jejich množství i provedení spíše může jít o místní inovační prvek. Do téže kategorie dále patří různé hrnce s plochým dnem, mísy, vaničky, putny, často opatřené pupky, oušky a přesekáváním (*Kaczanowska – Kozłowski 1994*, Taf. 3). Hrubá keramika těchto tvarů se v moravském ani v českém prostředí v repertoáru III. fáze VK nevyskytuje (pro ni jsou ještě typické hruškovité a kotlovité nádoby s pupky pod hrdlem a na výduti), zato ji s výjimkou nádob s vydutým límcem známe ze sídlišť mladšího stupně, z konce fáze IVa a hlavně z fáze IVb (*Rulf 1991*, obr. 40–44; *Macháčková – Prostředník 2001*, tab. 13–30; *Zápotočká 2001*, obr. 23–29). Všechny tyto tvary jsou integrální součástí domácí produkce, převzatou až z lengyelského okruhu, v Čechách jistě z její nejbližší větve – MMK (*Podborský – Kazdová – Košťuřík – Weber 1977*, typové tabulky 16–23).

3. Malované tenkostěnné pohárky a mísy na duté nožce z jemně plaveného materiálu, zdobené rytím a červenou i černou malbou, se nacházejí na sídlištích i v hrobech jako výslovně exkluzivní zboží. Podle tvarů, výzdoby, ale i materiálu keramiky odlišné od domácí se obecně hodnotí jako import z transdanubského východolengyelského prostředí (*Kamieńska – Kozłowski 1990*, 24; *Kaczanowska – Kozłowski 1994*, 92, Taf. 5). Tenkostěnné malované pohárky jsou nejčastěji importovaným typem i v dalších skupinách s keramikou zdobenou vpichy sousedících s lengyelskou kulturou. Jejich přítomnost na sídlištích s rondely, jako např. v Čechách v Lochenicích a Holohlavech (*Buchvaldek – Zeman 1990*, obr. 3; *Kalferst – Vávra 1999*, obr. 6) nebo v Dolním Bavorsku v Künzing-Unternberg (*Petrusch 1994*, Abb. 4), naznačuje, že se lidé z lengyelského prostředí mohli jako specialisté přímo na stavbě rondelů podílet. E. Kazdová soudí, že „opakovaná přítomnost tohoto jediného tvaru v cizím prostředí má asi hlubší společenský smysl. Právě tento tvar mohl být v mladoneolitické společnosti považován za prestižní keramický výrobek“ a jako dar mohl být předáván při různých příležitostech a setkáních (*Kazdová – Peška – Mateiciucová 1999*, 110). Za nejstarší doklad podobného přátelského kontaktu mezi LgK, resp. lužianskou skupinou na jz. Slovensku (*Novotný 1962*) a VK v Pražské kotlině můžeme považovat malovaný pohárek v bohatě vybaveném hrobě chlapce v Praze-Dejvicích.

Broušená industrie skupiny Samborzec-Opatów je vcelku shodná jako v mladoneolitických kulturách jak z okruhu skupin zdobených vpichy, tak k. lengyelské. Pro štípanou industrii zde byly k dispozici natolik kvalitní domácí suroviny a místní produkce byla tak bohatá, že ji bylo možno exportovat do okolních zemí. Významné shody s oblastí VK existují i v poloze a uspořádání sídlišť i v konstrukci obytných staveb. Zatímco LgK na Slovensku vyhledávala oproti předchozí železovské fázi nové polohy, skupina Samborzec-Opatów obsazovala stejně jako VK tradiční lokality k. lineární (*Kruk 1979*, 147). Kúlové chaty, v této době již trapézovitého tvaru, pokračují svou konstrukcí ve staré tradici kultur s li-

Obr. 16. Nádoby s vydutým límcem na hrdle: A Samborzec, pow. Sandomierz. Podle *J. Kamińska 1964*, tab. XVII. – B Ćmielów, stan. 2. Podle *J. Michalak-Scibior 1996*, ryc. 4. – Abb. 16. Gefäße mit von innen ausgebauchtem Kragen auf dem Hals: A Samborzec, pow. Sandomierz. Nach *J. Kamińska 1964*, Tab. XVII. – B Ćmielów, stan. 2. Nach *J. Michalak-Scibior 1996*, Ryc. 4.

Obr. 17. Samborzec, pow. Sandomierz. Výběr keramiky zdobené dvojpíchy a trojvípíchy z výzkumu J. Kamięnské v r. 1965. Muzeum Kraków. — Abb. 17. Samborzec, pow. Sandomierz. Auswahl von Keramik mit Doppel- und Dreifachstichen aus der Ausgrabung von J. Kamięnska 1965. Museum Kraków.

neární a vypíchanou keramikou, čímž se výrazně liší od lengyelských domů (*Godłowska 1968*, 137; *Kalicz 1985*, 95; *Zápotocká 1986b*, 265; *Pavúk 2003*, 455). Výskyt antropomorfních i zoomorfních plastik, často jen v podobě výčnělků na nádobách (*Kaczanowska – Kozłowski 2002*), je zde stejně vzácný jako v mladší VK v Čechách a nedá se srovnat s produkcí lengyelskou (*Podborský 1985; Kalicz 1998*).

Uvedené důvody vedou, domnívám se, k závěru, že původ a genetické vazby skupiny Samborzec-Opatów musíme hledat v oblasti kultury s vypíchanou keramikou, ne v kultuře lengyelské. Podíl LgK byl i zde přirozeně značný a během vývoje ještě postupně sílil, stejně jako na celém území skupin zdobených vpichy. Vypíchaná ornamentace nevznikla na polském území nezávisle, nýbrž byla důsledkem inovační tendence prosazující se na území postlineárních skupin v celé střední Evropě (*Zápotocká 1970*, 22; *1996–1999*, 301). Podle *I. Pavlu (1997, 177)* je to právě způsob výzdoby keramiky, který je přísně zachovávan a udržován v daných etnických hranicích. Tradiční způsob výzdoby lidové keramiky dodnes charakterizuje a odlišuje jednotlivé regiony, což se netýká užitkových tvarů.

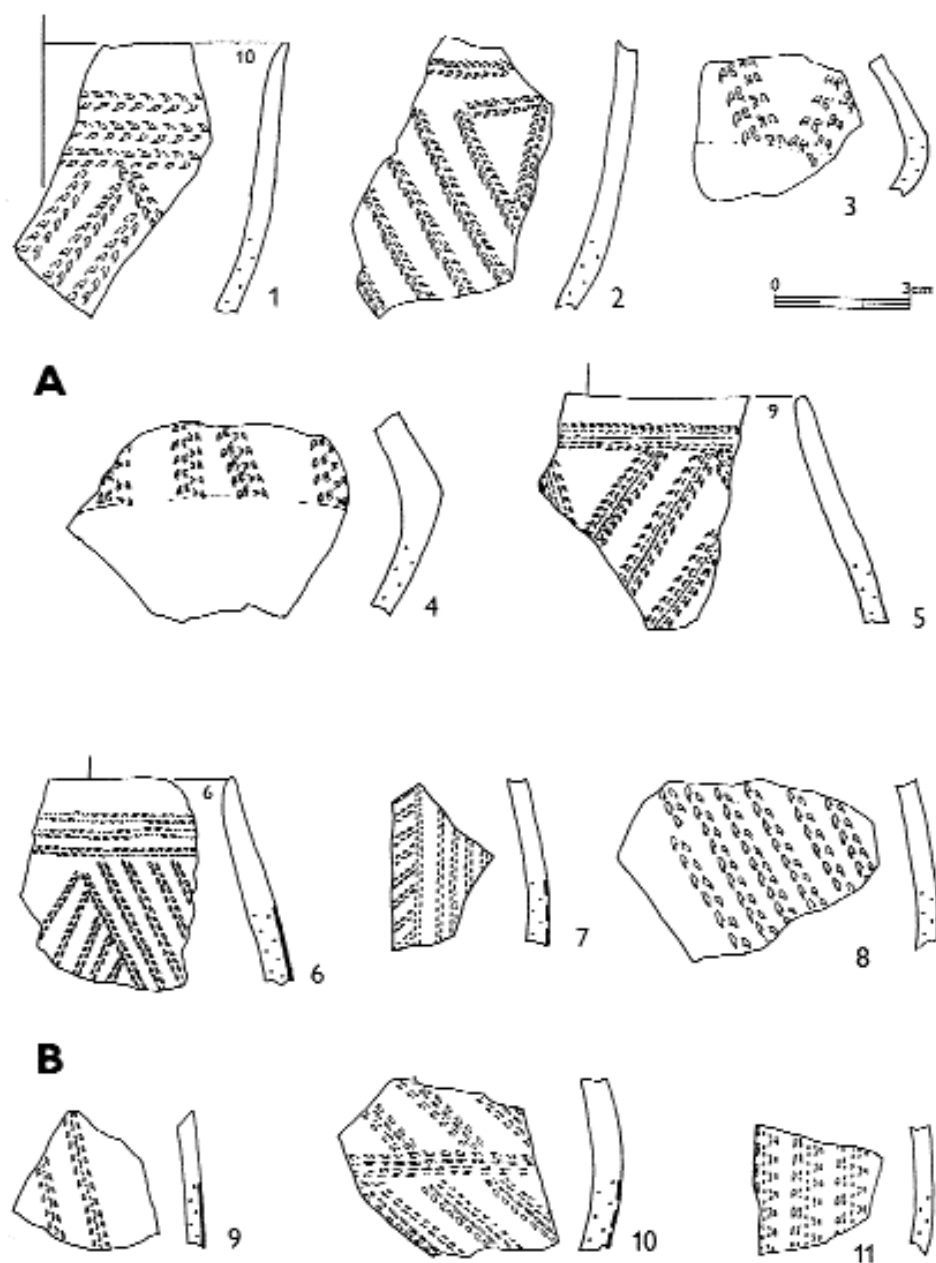
Lid s vypíchanou keramikou přicházel, či spíše byl vytěšňován do horního Povislí přibližně ve stadiu III. fáze, a to cestami známými již v době LnK. Hlavním důvodem tohoto procesu byl zřejmě tlak MMK zabírající jeho původní území na jižní a částečně i střední Moravě. Skupiny VK, nesoucí s sebou svou duchovní i materiální kulturu – a nelze vyloučit, že už do jisté míry obeznámené s produkcí nově přichozí LgK – postupovaly po toku Visly do úrodné krakovské kotliny. Přicházely do míst buď dosud osídlených lidem s pozdní LnK, nebo již opuštěných, dosud ale v terénu patrných podle zbytků zástavby a kulturních rostlin. Část z nich pokračovala ještě dále na východ na Sandoměřsko a k jihovýchodu do oblasti Řešova. Předpokládáme, že stejně jako tomu bylo v Čechách a na Moravě v době vzniku VK, tak i zde se mohly setkat s původním obyvatelstvem. Protože z okolních oblastí máme už představu o tempu, jakým se nový výzdobný styl v prostředí LnK ujímal, nabízí se hypotéza, že stejný proces proběhl i v Malopolsku, tj. že spíše než k migraci zde mohlo dojít k přenosu stylu. Nicméně fakt vytěšnění lidu s VK z jižní Moravy upřednostňuje hypotézu o přímém přesunu alespoň části obyvatel.

Otázka dalšího vývoje: skupina, či kultura malická?

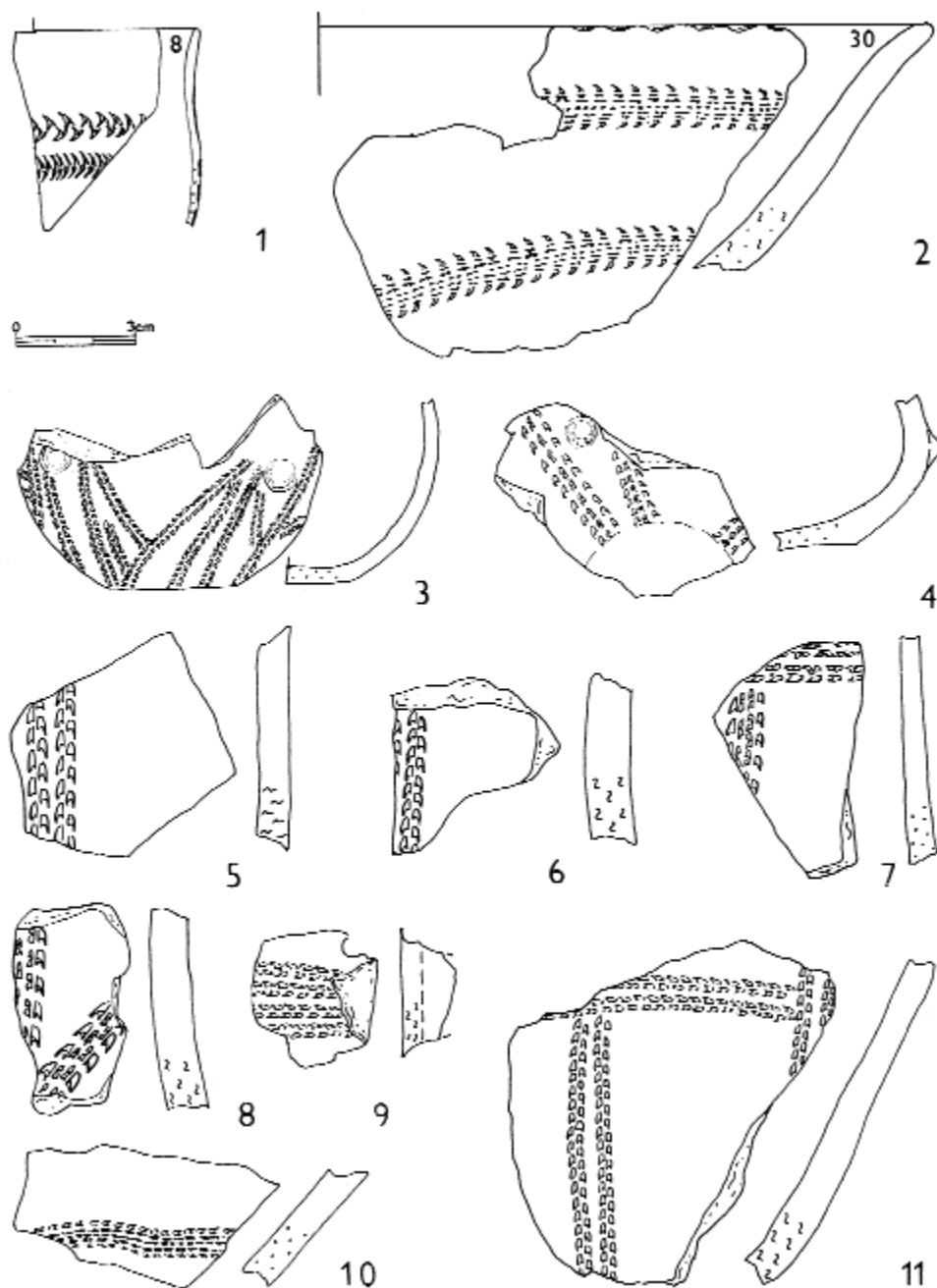
Podobně jako v centrální oblasti vypíchané keramiky pokračoval i v Malopolsku vývoj pod silicím vlivem lengyelského, a zde navíc i východního, potisko-polgárského okruhu. Toto období, nazvané původně jako malická skupina (*Kamieńska 1973; Kamieńska – Kozłowski 1990*, 24), dnes *J. K. Kozłowski* hodnotí jako samostatnou kulturu, zásadně odlišnou od předchozí skupiny Samborzec-Opatów, rozšířenou na rozsáhlém území od českého Slezska přes Malopolsko až po východní Slovensko a Zakarpatskou Ukrajinu (*Kozłowski red. 1996*) se zásahem až do dolního Povislí.

V kontextu fenoménu „Malice“ se nabízí hned několik nevyjasněných otázek. První je vztah ke skupině Samborzec-Opatów. Podle *J. Kamieńské a J. K. Kozłowského (1990, 25)* „analýza nálezů a sídlišť malické skupiny ukazuje, že se svým charakterem nijak neliší od komplexů skupiny Samborzec-Opatów. Podobné jsou způsob i formy osídlení, pohřební rítus, typ hospodářství stejně jako celkový kulturní model“. Obě skupiny se mají lišit jen inventářem, především keramikou. Toto tvrzení překvapuje, neboť keramika se i nadále skládá ze tří stejných složek jako v předchozím období, tj. (a) jemného zboží zdobeného vpichy (7,4–9,4 %), (b) ojedinělých červenobíle malovaných pohárků a mís na dutých nož-

Obr. 18. Keramika zdobená dvojpíchy a vícenásobnými vpíchy ve skupině Malice: A Rzeszów, osiedle Piastów, výběr z jámy 108. Muzeum Rzeszów. – B Malice, pow. Sandomierz. Výzkum z r. 1929, výběr keramiky. Muzeum Kraków, inv. č. 5991. — Abb. 18. Keramik mit Doppel- und Mehrfachstichen in der Malice-Gruppe: A. Rzeszów, osiedle Piastów, Auswahl von Funden aus Grube 108. Museum Rzeszów. – B. Malice, pow. Sandomierz. Grabung von 1929, Auswahl von Keramik. Museum Kraków, Inv.-Nr. 5991.

Obr. 19. Velké Raškovce, okr. Třebíšov. 1 výběr keramiky z objektu B/1972, 2–11 z objektu D/1972. Muzeum Michalovce. — Abb. 19. Velké Raškovce, Kr. Třebíšov. 1 Auswahl von Keramik aus Objekt B/1972, 2–11 aus Objekt D/1972. Museum Michalovce.

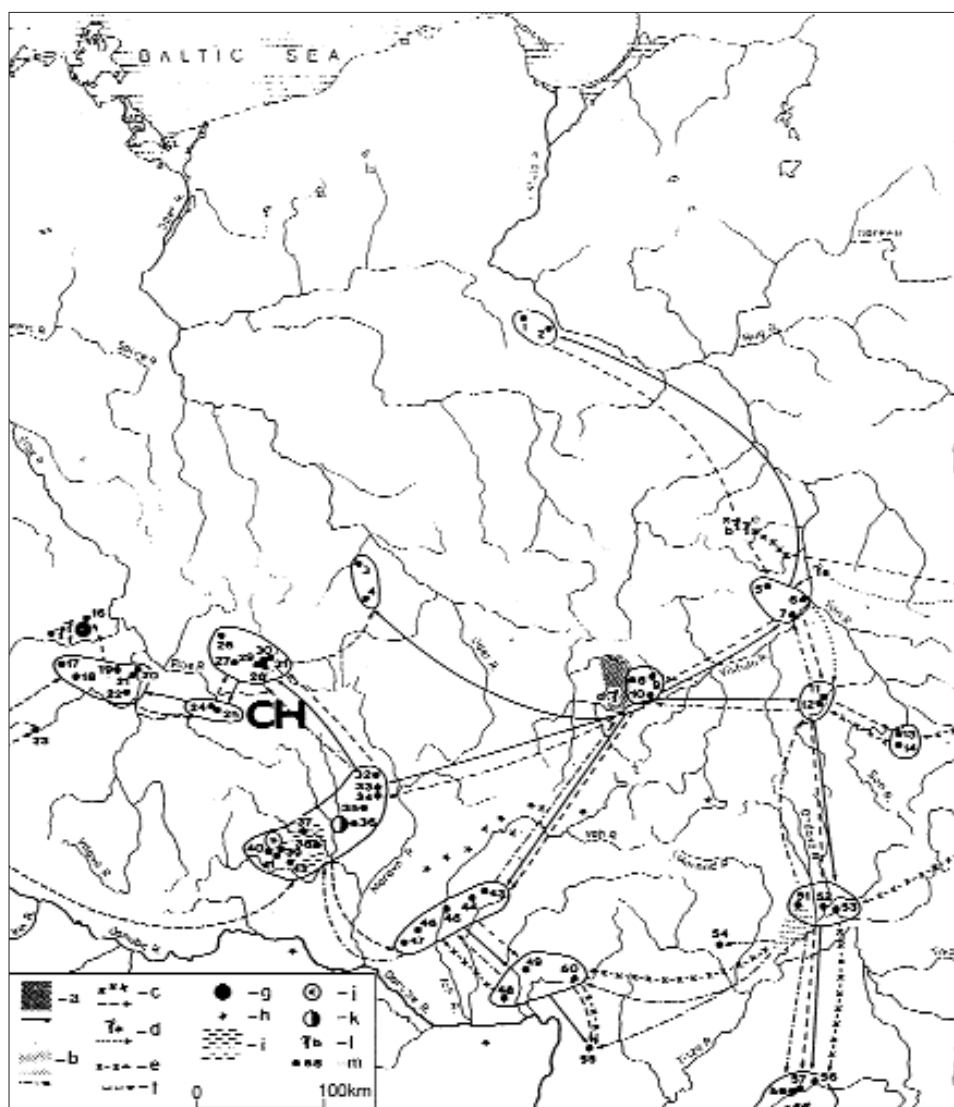
kách a konečně (c) bohatě zastoupené složky hrubší a zásobní keramiky zdobené plastickými a vhloubenými motivy (tzv. malické zboží). Vypíchané tvary jsou nyní oproti předchozímu období ostřeji profilované a zdobené převážně dvěma i vícenásobnými vpichy, což je technika výzdoby shodná s mladší VK na Moravě i v Čechách (*obr. 18*), úbytek výzdoby odpovídá fázi IVb2. Červený nátěr a bílá pastózní barva jsou typické až pro začátek fáze LgK II na Moravě i na Slovensku (*Kazdová – Koštuřík – Rakovský 1994, 139; Lichardus – Lichardus-Itten 1997, 193*), stejně jako častý výskyt plastické a vhloubené výzdoby. V hrubé keramice této doby lze pozorovat výraznější vazbu na oblast potisko-polgárskou. Pro pozdní fázi malické skupiny je typická, podobně jako pro ostatní pozdně neolitické skupiny na celém území střední Evropy, téměř naprostá absence výzdoby jemné keramiky, ať vpichy, nebo malováním (*Kadrow 1996*).

Soudím tedy, že skupina Malice je jako celek svěbytným pokračováním skupiny Samborzec-Opatów, a proto i ona je geneticky dále svázána s vývojem skupin zdobených vpichy. *M. Michalak-Scibior (1996, 47)* považuje skupinu Samborzec-Opatów za předklasickou fázi kultury Malice: i tak je možno jejich vzájemný vztah chápat. Vzhledem ke své geografické poloze na východním okraji okruhu VK je tato skupina samozřejmě pod daleko silnějším vlivem oblasti potisko-herpálýsko-polgárské, což se projevuje právě formami a výzdobou hrubé keramiky i výskytem černého malování. Ojedinelý výskyt malických nádob za hranicemi jejího území je patrně důsledkem směnného obchodu s kvalitní kamenou surovinou, jejíž ložiska se na jejím území nacházejí. Nelze je tudíž hodnotit jako doklad osídlení, ale pouze jako doklad vzájemných styků a oboustranně přejímaných prvků (*Czerniak 1996; Grygiel 1996*). Přímé kontakty skupiny Malice s centrální k. vypíchanou neznáme, ale na základě výzdoby i ostřeji lomených tvarů platí synchronizace provedená *J. Kamienskou (1973): VK IVb–V – Malice*.

Košická nížina a styky s Povislím a Maďarskem

Ve starším neolitu, v době LnK, byly malopolské suroviny exportovány jak na jih a západ, tak na východ a jihovýchod. Cesty spojující jednotlivá území zůstaly známé a užívané i v době transformace na počátku mladšího neolitu. Protože těžba a distribuce kvalitních malopolských surovin dále pokračovala, nepřekvapuje, že se s VK setkáváme i na východním Slovensku.

Problematika mladoneolitického osídlení východního Slovenska a speciálně východoslovenské nížiny se v 70. letech zkomplikovala neočekávanými nálezy. *J. Vizdal* zde prozkoumal dvě lokality s vypíchanou keramikou (*Vizdal J. 1973; 1986a; 1986b*), která byla do té doby známá jen ze západního Slovenska, a to pouze ve formě ojedinele nalézaných zdobených zlomků na sídlištích LgK (*Zápotocká 1967, 81, pozn. 60*). Objekty z Velkých Raškovců a Ižkovic se bohužel dodnes nedočkaly řádné publikace. Nicméně k jejich zařazení do místního vývoje i vztahu k okolním oblastem se kromě autora výzkumu vyjádřila už řada slovenských a polských badatelů (*Šiška 1986, 88; Pavúk 1996, 123; Lichardus – Lichardus-Itten 1997, 172; Kaczanowska – Kamienska – Kozłowski 1986, 112; Kaczanowska – Kozłowski 1994, 94*). Nejnověji a zároveň s ukázkami keramiky z nové třetí lokality Malých Raškovců *M. Vizdal (1998, 93)*. Všichni se shodují v názoru, že VK se sem dostává z Malopolska z prostředí tamních skupin užívajících vypíchanou výzdobu. Otevřenou otázkou zůstává, kdy se tak stalo a zda šlo o zásah jednorázový, či dlouhodobý.

Obr. 20. Zdroje suroviny na výrobu štípané industrie a jejich distribuce ve východní části střední Evropy v době mladšího neolitu podle *J. Lecha 1987, fig. 28.2*; a – silicit krakovské jury, b – obsidián, c – čokoládový silicit, f – bavorský pruhovaný rohovec. CH – Chrudim, 6 – Malice, 7 – Samborzec, 10 – Kraków, 12 – Rzeszów, 26–31 – východočeské lokality, 51–53 – východoslovenské lokality. – Abb. 20. Vorkommen von Rohstoff zur Herstellung von Spaltindustrie und ihr Vertrieb in Ostmitteleuropa zur Zeit des jüngeren Neolithikums, nach *J. Lech 1987, fig. 28.2*. a – Silix, Krakauer Jura, b – Obsidian, c – Schokoladensilix, f – Bayerischer gebänderter Plattensilix. CH – Chrudim, 6 – Malice, 7 – Samborzec, 10 – Kraków, 12 – Rzeszów, 26–31 – ostböhmisches Fundorte, 51–53 – ostslowakische Fundorte.

Porovnáváme-li tři relativně chronologické tabulky vypracované v posledních letech *J. Lichardusem* a *M. Lichardus-Itten* (1997, Abb. 16), *M. Vizdalem* (1998, tab. 1) a *J. Pavúkem* (2000, tab. 1), zjišťujeme markantní rozdíly nejen ve stanovení relací jednotlivých skupin, ale i v odlišném hodnocení celého mladoneolitického období na východním Slovensku. *J. Pavúk*, který se soustředil na období epilengyel/lengyel IV, označuje zásah vypíchané keramiky termínem „Malice“ a synchronizuje ho se stupni VK IVa, MMK Ia a Svodín 2. Období bezprostředně předcházející vyplnil jako dosud nejasné otazníkem. *J. Lichardus* a *M. Lichardus-Itten* (1997) se soustřeďují hlavně na vyhodnocení kultovního komplexu z Čičarovce (*Vizdal J. 1980*), ale zároveň vývoj sledují v širším časovém rámci. Východoslovenský mladší neolit dělí do tří stupňů a dvou fází. Mezi střední a mladší neolit zařazují dva přechodné horizonty – prepotiský, charakterizovaný pozdní východní lineární a bukovohorskou keramikou, a protopotiský, jako pokračování s prvky typu Szilmege a malované keramiky typu Sátoraljaújhely (Raškovce). Oba horizonty synchronizují s k. potiskou I v Maďarsku, starším stupněm k. vypíchané v Čechách, pre- a protolengyelem na jz. Slovensku. V Malopolsku by jim měly odpovídat hypotetické stupně prelengyel a VK III (dosud zde ovšem nezjištěné). Vlastní mladý neolit Ia by měl bez přerušení začínat potisko-herpálskou kulturou (Tisza II), doloženou na lokalitě Zemplín. V následující fázi Ib (Ižkovce) je domácí prostředí charakterizováno rytou potiskou a černě malovanou herpálskou keramikou a v této době sem prvně zasahují vlivy lengyelu I a VK IVa, obojí přicházející podle autorů z malopolské skupiny Samborzec-Opatów. S tímto názorem nelze souhlasit už proto, že lengyelská keramika se v Malopolsku vyskytuje, jak už bylo řečeno, téměř výhradně ve dvou prestižních tvarech – impotech. Proti tomu nálezový soubor z Ižkovce obsahuje celou škálu malovaných tvarů a tvarů zdobených rytou výzdobou, na polském území téměř neznámých, a vypíchaná keramika v něm má charakter příměsí. Pravděpodobnější je proto názor, že tento soubor se do východoslovenské nížiny dostal spíše z jihovýchodu, z oblasti Aszódu (*Kaczanowska – Kozłowski 1994, 92*), a teprve zde přišel do styku s vypíchanou keramikou malopolské provenience. Ve stupni II (lokalita Velké Raškovce) pokračuje vývoj potiské a herpálské keramiky s poměrně silným podílem vypíchané (až 8,6 %) a lengyelské keramiky. Ve stupni IIIa se vypíchaná výzdoba ztrácí, podobně jako na celém území jejího rozšíření, a domácí vývoj pokračuje potisko-herpálskou keramikou s charakteristickou pastózní bílou a červenou malbou (Čičarovce).

Práce *M. Vizdala* (1998), věnovaná problematice mladého neolitu ve východoslovenské nížině, se při hodnocení vývoje od jiných autorů liší. Starší neolit zde podle něho končí bukovohorskou keramikou B a na ni přímo navazuje nejstarší horizont s k. vypíchanou, zjištěný v Malých Raškovcích při jeho výzkumu v r. 1998. Ve třech sídlištních objektech se tu nalezla III. fáze VK společně s doznívajícími elementy bukovohorské kultury a s prvky skupiny Szakálhát (vše bohužel dokumentováno na jediné tabulce). Autor navrhuje pro tuto fázi název „postbukovohorský zemplínský typ“. Následuje skupina Ižkovce, teprve po ní soubory ze Zemplína a Čičarovců A. Soubor z Velkých Raškovců odpovídá skupině Malice v Malopolsku, po něm již nastupuje I. stupeň k. polgárské (Čičarovce B).

Všichni autoři shodně zdůrazňují obtížnost řešení této problematiky založené na malém množství zjištěných lokalit (vypíchaná keramika nalezena pouze na třech), navíc jen předběžně publikovaných. Následující klasifikace místní VK tedy také vychází z torzovitého a bohužel nepříliš precizně dokumentovaného materiálu.

Malé Raškovce: odtud jsou vyobrazeny pouze jedna nádoba a dva zdobené zlomky VK. Vysokou hrškovitou nádobu (Vizdal M. 1998, obr. 2: 6) se třemi pupky na výduti, zdobenou rozpadlými krokvicemi z řad patrně velkých dvojvpichů, lze s určitou rezervou klást ještě do III. fáze VK, ale zlomky 4 a 5 na tomtež obrázku s motivem horizontálních pásů ve středoevropském kontextu patří až do mladšího stupně.

Ižkovce: odtud J. Vizdal (1986b, Abb. 4: 1, 2) vyobrazil pouze dva zlomky z obj. 3/85, které převzali J. Lichardus a M. Lichardus-Ippen (1997, Abb. 14). Keramika na tab. 7 v téže jejich práci nepochází z Ižkoviců, ale z Velkých Raškovců (Vizdal J. 1986a, obr. 6–7). M. Vizdal (1998, obr. 4) publikoval z Ižkoviců dalších 6 zlomků VK zdobených převážně vodorovnými pásy, které lze srovnat s podobnými tvary i analogickou výzdobou ve skupině Samborzec-Opatów; v českém kontextu by náležela do mladšího stupně fáze IVb. Hrnc s vydutým límcem pod okrajem (Kaczanowska – Kozłowski 1994, Abb. 6: 6) je pak důležitým kritériem k zařazení souboru do skupiny Samborzec-Opatów, maximálně na počátek skupiny Malice.

Velké Raškovce: této první objevené lokalitě s VK byla věnována podrobnější publikace, i když ani v tomto případě neznáme obsah jednotlivých objektů (Vizdal J. 1973, tab. XLIX–LXXXI; 1986a, obr. 1–11). Pokud vycházíme z materiálu vyobrazeného v publikaci, je na celkem 58 zlomcích (těžko rozpoznatelných) dvojvpich zastoupen 31,0 %, trojvpich 24,1 %, čtyřnásobný vpich 39,8 % a vícenásobný 5,1 %. Protože ve skupině Samborzec-Opatów se vícenásobné vpichy nevyskytují (?), lze tuto keramiku klást až do skupiny Malice, přičemž převahu čtyřvpichu můžeme přisoudit nejspíše oblíbě u místní hrnčířky (pokud ovšem nejde o zlomky z jedné či dvou nádob). Na obr. 19 je vyobrazena část keramiky z této lokality, jak jsem ji kreslila v 70. letech v muzeu v Michalovicích. Tato kolekce ukazuje jasné shody s výzdobou centrální VK i skupiny Malice. Většina nádob je vyráběna patrně z místního blátitého porézního materiálu, několik z tvrdého plaveného, na povrchu hlazeného až leštěného, naprosto shodného se zbožím mladšího stupně VK v Čechách i na Moravě.

Zlomky vypíchané keramiky získané ze tří lokalit na území východoslovenské nížiny se dají, podle kritérií platných v centrální oblasti VK, řadit na samý konec fáze III (Malé Raškovce), ale spíše již do fáze IVa, materiál z Ižkovec, stejně jako z Velkých Raškovců na rozhraní IVa až IVb. Je to ovšem datování založené na početně omezeném materiálu a každý nový výzkum v této oblasti, stejně jako i kvalitní a úplná publikace stávajících nálezů, by ho mohly upřesnit, event. pozměnit.

Při sledování průběhu osídlení Malopolska v mladším neolitu jsme dospěli k názoru, že lid s VK sem pronikl nejdříve na konci staršího stupně, s keramikou blízkou fázi III, obohacenou již některými prvky MMK. Není vyloučeno, že menší skupiny s tímto keramickým stylem se přes horní Povislí dostaly až na východní Slovensko a zde se setkaly a smísily s místním obyvatelstvem. V následujícím období, v souvislosti se vzájemnou výměnou kvalitních surovin – obsidiánu z jihu a silicitů ze severu – oboustranné styky dále pokračovaly, snad ještě intenzivněji než v mladém neolitu (podle S. Šišky /1998/ v místní eneolitické skupině Czözshalom-Oborín činí poměr silicitů krakovské jury a obsidiánu 56 : 44 %).

Relativně chronologické vztahy mezi sledovanými oblastmi – Čechami, Moravou, Malopolskem a východním Slovenskem – je možno zjednodušeně vyjádřit následující tabulkou:

Sev. Čechy	Stř. Čechy	Vých. Čechy – stř. Morava	Malopolsko	Vých. Slovensko
VK I	LnK – Šárka	LnK – Šárka	LnK	Bukovohorská
VK II	VK II	LnK – Šárka	LnK – Želiezovce	Bukovohorská
VK III	VK III	VKIII	Žel. – VK III?	Bukovohorská – Malé Raškovce?
VK IVa	VK Iva	VK IV	Samborzec-Opatów	Malé Raškovce, Ižkovce
VK IVb	VK Ivb	VK IV	Malice	Velké Raškovce
VK V	VK V	VK/MMK	Malice	Oborín

VK = StK

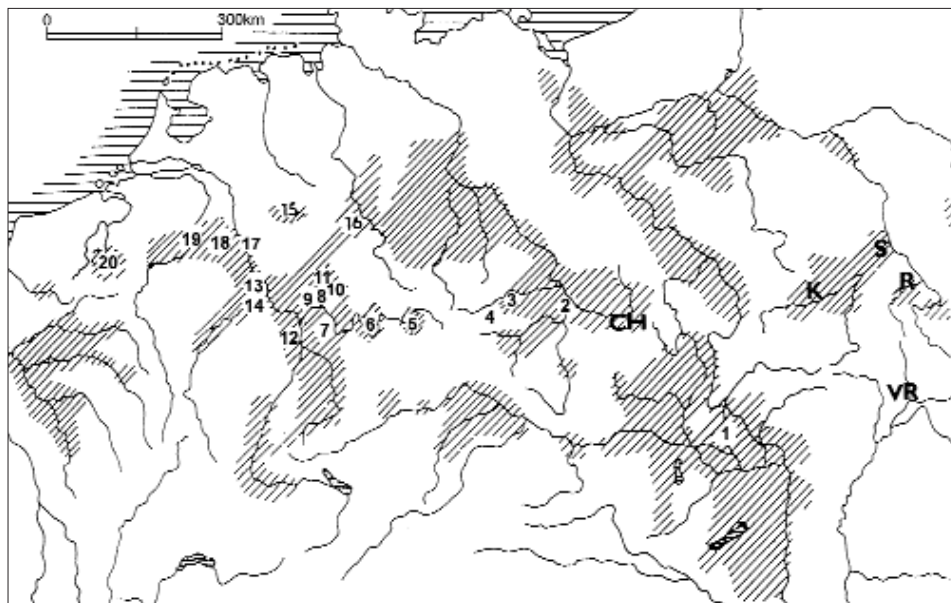
6. Závěr

V chrudimských souborech VK jsme rozpoznali dva tvary cizí provenience. Prvým je **zlo-
mek tenkostěnného malovaného pohárku**. Podle materiálu, způsobu provedení i dosud známých analogií jde o import z prostředí moravské malované keramiky stupně Ib. Druhým tvarem je **nádoba s vydutým límcem na hrdle**, k níž nacházíme analogie jen v malopolské skupině Samborzec-Opatów. Určit místo její výroby je ovšem obtížnější. Materiálem se neliší od ostatních užitkových nádob v souboru. Její tvar a výzdoba nalepovanými čočkovitými pupky nejsou v malopolské keramice běžné, zatímco promačkávaný okraj a hlavně vydutý límec na hrdle jsou pro ni naopak charakteristické. Přikláníme se proto k názoru, že spíše než o import jde o místní produkt zhotovený podle předlohy, či na základě znalosti původního technologického postupu při formování tohoto typu hrdla. Otázka zní, kdy, jak a kudy se oba cizí tvary do chrudimského souboru dostaly.

Na otázku, **kdy** se tak stalo, jsme získali odpověď rozborem keramiky z chrudimských souborů a jejich srovnáním s datovanými soubory z celých Čech. Z analýzy vyplývá, že se svými parametry řadí na přelom subfázi IVa2 a IVb1 vypíchané keramiky.

Na otázku **jak** se nabízí jako nejpravděpodobnější odpověď, že oba tyto tvary se do českého prostředí dostaly jako průvodní znak obchodních či směnných aktivit spolu s kvalitní surovinou na výrobu štípané industrie, jejíž import z malopolských ložisek silicitů krakovo-čensterochovské jury na Moravu a do Čech je už spolehlivě prokázán. Nutno říci, že rozbor suroviny z chrudimských souborů tento předpoklad nepodpořil. Co se týče štípané industrie z oblasti Chrudimska, nebyla dosud zpracována, a otázka její provenience zůstává otevřená. Když *J. Lech (1987)* zmapoval přehledně, bez přesnějších údajů výskyt malopolských surovin na českých neolitických lokalitách, uvedl z východních Čech 6 lokalit s VK, které ale všechny leží severně od Hradce Králové. Nicméně pravděpodobnost, že i na Chrudimsku byla kromě místního porcelanitu a baltských glacigenních silicitů malopolská surovina využívána, je vysoká. Ve středočeských i severočeských lokalitách s mladší VK zkoumaných v posledních letech, u nichž byl proveden rozbor surovin, nebyl tento materiál identifikován (*Popelka 1991b*, 187; *Zápotocká – Motyl – Vencl 1997*, 594; *Benková 2001*, 112; *Macháčková – Prostředník 2001*). Ovšem v bohatém souboru z Chrástfan, který analyzoval *J. Lech (1993)*, tato surovina nechybí. Na Moravě pozorují badatelé určitou cézuru v zásobování malopolskou surovinou v době staršího stupně VK, tedy právě v období, kdy počítáme s jejím ústupem na polské území. Ke znovuoživení styků tam znovu dochází až v mladším stupni VK, zastoupenému hlavně na střední a severní Moravě, a ve starším stupni MMK (*Oliva 1984*; *Čižmář – Oliva 2001*, 122; *Kazdová – Peška – Mateiciucová 1999*), které chronologicky rámcově odpovídají souborům z Chrudimi. Proto soudíme, že nálezy nádob s vydutým límcem s importem suroviny, polotovarů či hotových výrobků z malopolských ložisek nějakým způsobem souvisí. Zda se tak stalo formou přímého kontaktu (směnné výpravy, přátelské návštěvy, dary), nebo zprostředkovaně, se těžko kdy dozvíme. Nepředpokládáme ale, že by mohlo jít o nezávislou paralelu, o nezávislou aplikaci tohoto prvku v keramické produkci české VK.

Zbývá otázka, **kudy** mohlo ke kontaktu obou území dojít. Vzdálenost mezi východními Čechami a Malopolskem činí vzdušnou čarou ca 300 km, s přihlédnutím k obtížnostem na trase ještě o ca 50 km více. Je proto možné, že nešlo o styk přímý, nýbrž etapový.

Obr. 21. Mapa neolitického osídlení Evropy. Číslovány chronologicky významné kontaktní lokality v souvislosti s výzkumem ve Vikleticích: 1 Lužianky, 2 Praha-Dejvice, 3 Vikletice (Zápotocká 1986, Abb. 10), doplněno o lokality zmiňované v článku: CH – Chrudim, K – Kraków, S – Sandomierz, R – Rzeszów, VR – Veľké Raškovce. — Abb. 21. Karte der neolithischen Besiedlung Europas. Nummeriert sind die chronologisch relevanten Kontaktstellen in Zusammenhang mit der Ausgrabung in Vikletice: 1 Lužianky, 2 Prag-Dejvice, 3 Vikletice (Zápotocká 1986, Abb. 10), ergänzt um die im Artikel erwähnten Fundorte: CH – Chrudim, K – Kraków, S – Sandomierz, R – Rzeszów, VR – Veľké Raškovce.

První možná cesta vedla přes severní a střední Moravu, trasou pozdější Trstenické stezky, kudy jsou cesty se surovinou sledovány (obr. 20). Současně se tak do Chrudimi mohl dostat i malovaný pohárek. Sídlištní objekty mladší VK s příměsí MMK jsou známy jak na Olomoucku a Prostějovsku, tak nyní i na Opavsku (Zezulová 2003), odkud byla zatím známa jen mladší VK s prvky skupiny malické, označovaná podle polského vzoru a bez ohledu na charakteristickou výzdobu jako „hornslezská lengyelská skupina“ (Janák – Pavelčík 1994, 79; Košťálek 1996, 111; Janák 2001). Spojení Krakovska s Opavskem a Olomouckem v době mladší VK lze považovat za nepochybné. Výpravy se surovinou s největší pravděpodobností pokračovaly dále po horní Moravě (Příkazy) na Mohelnicko a Zábřeh, po Moravské Sázavě na Svitavu a odtud přes Litomyšlsko a Vysokomýtsko až na Chrudimsko a dále do středních Čech (Vencl 1965, 690; Vích 2001, obr. 2; 2002, obr. 36; Zápotocký 2002, 480).

Druhá možná trasa by vedla z Malopolska přes Slezsko a Kladsko na Královéhradecko. Nicméně společný výskyt obou různorodých prvků v souborech z Chrudimi ukazuje spíše na jižnější cestu přes Moravu než na cestu severní. V Dolním Slezsku byl průběh neolitu shodný jako ve východních Čechách, a také proto tam keramika skupiny Sandomierz-Opátów není zastoupena a nevyskytují se zde ani tvary s vydutým límcem. Spojení přes Kladsko do Čech bezpochyby existovalo, jak naznačují nálezy broušené industrie po obou stra-

nách hranice (*Kalferst 1994; Tüma 2002*) i přítomnost bavorských surovin ve Slezsku (*Lech 1983*, fig. 28.2), sotva však tudy směřoval transport suroviny z malopolských ložisek do Čech. Na *obr. 21*, vypracovaném při rozboru nálezů z Vikletic, jsme uvedli chronologicky významné kontaktní lokality směrem na západ od centrální oblasti VK. Dnes připojujeme malopolské lokality Kraków-Nowa Huta (K), Samborzec (S), Rzeszów (R) a východoslovenské Velké Raškovce (VR).

Práce byla dokončena s finanční podporou Grantové agentury ČR v rámci projektu č. 404/02/0481.

LITERATURA

- Bareš, M. – Lička, M. 1976:* K exaktnímu studiu staré keramiky. Sborník Národního muzea XXX, 137–245.
- Behrens, H. 1981:* The first “Woodhenge” in Middle Europe. *Antiquity* LV, 172–178.
- Benková, I. 2001:* Kamenná industrie z Loděnic. Výzkum 1978–1980. *Archeologie ve středních Čechách* 5/1, 107–128.
- Buchvaldek, M. – Zeman, J. 1990:* Lochenice. Z archeologických výzkumů na katastru obce. Praha.
- Campan, I. – Stäuble, H. 1998–1999:* Holzfunde im Braunkohlentagebau Zwenkau: Ausnahme oder Regel. Plattform 7–8, 46–57.
- Constantin, C. 1985:* Fin du Rubané, céramique du Limbourg et Post-Rubané. BAR 273. Oxford.
- 2000: La culture de Blicquy-Villeneuve-Saint-Germain. In: *In memoriam J. Rulf. Památky archeologické – Supplementum* 13, Praha, 68–80.
- Czerniak, L. 1994:* Wczesny i środkowy okres neolitu na Kujawach. Poznań.
- 1996: Kultura malicka a postlinearne kultury Niżu Polski. In: *Kozłowski red. 1996*, 71–77.
- Čížmář, Z. – Oliva, M. 2001:* K ekonomii surovin štipané industrie lidu s vypíchanou keramikou na Moravě. In: *Pravěk NŘ – Supplementum* 8, Brno, 97–130.
- Čurda, T. 1988:* Chrudim – záchranná archeologická akce v Topolské ulici. *Zpravodaj KMVČ* XV, 51–55.
- Dehn, W. – Sangmeister, E. 1954:* Die Steinzeit in Ries. Kalmünz/Opf.
- Domečka, A. 1929:* Předhistorické nálezy z let 1919 až 1928 ve vlastivědném muzeu pro východní Čechy. Chrudim.
- Dvořák, J. 1936:* Pravěk Kolínska. Kolín.
- Farruggia, J.-P. 2002:* Une crise majeure de la civilisation du Néolithique Danubien des années 5100 avant notre ère. *Archeologické rozhledy* 54, 44–98.
- Frolík, J. 1980:* Archeologické nálezy v prostoru továrny Transporta Chrudim. *Zpravodaj KMVČ* VII, 65–78.
- 1981: Archeologické nálezy Chrudimska (Chrudim). Chrudim.
- Frolík, J. – Šigl, J. 1995:* Chrudimsko v raném středověku. Hradec Králové.
- 1998: Chrudim v pravěku a středověku. Chrudim.
- Godłowska, M. 1968:* Chata kultury lendzielskiej w Nowej Hucie-Mogile na stan. 62. *Materiały archeologiczne* IX, 137–147.
- Godłowska, M. – Kozłowski, J. K. – Starkel, J. – Wasylkowa, K. 1987:* Neolithic settlement at Pleszów and changes in the natural environment in the Vistula valley. *Przegląd Archeologiczny* 34, 133–159.
- Grygiel, R. 1996:* Wkład kultury malickiej w powstanie i rozwój grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej. In: *Kozłowski red. 1996*, 51–70.
- 2002: A well of the Stroke-Ornamented Ware culture from Konary near Brześć Kujawski (Poland). *Archeologické rozhledy* 54, 106–113.
- Janák, V. 2001:* Hroby hornoslezské lengyelské skupiny z Velkých Hoštic a komplex skupin se smíšenou keramikou náplní. In: *Pravěk NŘ – Supplementum* 8, Brno, 325–351.
- Janák, V. – Pavelčík, J. 1994:* Lengyel-Kultur in Nord- und Ostmähren. In: *Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur 1888–1988*, Brno – Łódź, 78–84.
- Jeunesse, Ch. 2002:* Les ensembles mixtes et la synchronisation des séquences régionales au sein du Néolithique danubien : la liaison Rhin – Bassin parisien. *Archeologické rozhledy* 54, 114–128.
- Kaczanowska, M. 1977:* Groby neolityczne na stanowiskach w Krakowie Nowej Hucie – Pleszowie. *Sprawozdania Archeologiczne* XXIX, 31–58.

- Kaczanowska, M.* 1996: Ceramika kultury malickej z Krakowa-Nowej Huty. In: *Kozłowski red. 1996*, 5–27.
- Kaczanowska, M. – Kamińska, J. – Kozłowski, J. K.* 1986: Kontakt zwischen der Lengyel-Kultur und der Kultur mit Stichbandkeramik in Südpolen. In: Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur, Nitra – Wien, 95–120.
- Kaczanowska, M. – Kozłowski, J. K.* 1994: Zur Problematik der Samborzec-Opatów-Gruppe. In: Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur 1888–1988, Brno – Łódź, 85–103.
- 2002: Anthropomorphic and zoomorphic clay figurines from the Middle Phase of the Lengyel culture in Southern Poland. *Archeologické rozhledy* 54, 129–136.
- Kadrow, S.* 1996: Faza rzeszowska kultury malickej. In: *Kozłowski red. 1996*, 51–70.
- Kalferst, J.* 1994: Neolitické osídlení Podorličí. *Orlický vlastivědný zpravodaj* 1, 1–13.
- Kalferst, J. – Sigl, J. – Vokolek, V.* 1987: Přírůstky archeologické sbírky K MVČ 1986. *Zpravodaj K MVČ XIV*, 3–29.
- Kalferst, J. – Vávra, M.* 1998: Neolitický kruhový příkop v Holohlavech, okr. Hradec Králové. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí, Turnov – Hradec Králové*, 75–83.
- Kalicz, N.* 1985: Kökori falu Aszódon – Neolithisches Dorf in Aszód. *Aszód*.
- 1998: Figürliche Kunst und bemalte Keramik aus dem Neolithikum Westungarns. Budapest.
- Kamińska, J.* 1959: Osada kultury nadcisańskiej w Malicach, pow. Sandomierz. *Materiały archeologiczne* 1, 45–62.
- 1964: Osady kultur wstęgowych w Samborcu, pow. Sandomierz. In: *Studia i materiały do badań nad neolitem Malopolski, Kraków*, 77–189.
- 1967: Z badań nad kulturą lendzielską w Malopolsce. *Archeologia Polski* 12, 257–279.
- 1973: Grupa malicka tzw. kultury nadcisańskiej w Malopolsce. In: *Z badań nad neolitem i wczesną epoką brązu w Malopolsce, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk*, 65–105.
- Kamińska, J. – Kozłowski, J. K.* 1990: Entwicklung und Gliederung der Lengyel- und Polgar-Kulturgruppen in Polen. *Warszawa – Kraków*.
- Kaufmann, D.* 1976: *Wirtschaft und Kultur der Stichbandkeramiker in Saalegebiet*. Berlin.
- Kazdová, E.* 1984: Těšetice-Kyjovice I. Starší stupeň kultury s moravskou malovanou keramikou – Ältere Stufe der Kultur mit mährischer bemalter Keramik. *Brno*.
- 1997: Vztahy mezi lidem s vypíchanou a moravskou malovanou keramikou. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity* 2, 79–88.
- 2001: Osídlení střední Moravy v postlineárním neolitu. In: *Pravěk NŘ – Supplementum* 8, *Brno*, 78–94.
- Kazdová, E. – Košťuřík, P. – Rakovský, I.* 1994: Der gegenwärtige Forschungsstand der Kultur mit mährischer bemalter Keramik. In: Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur 1888–1988, Brno – Łódź, 131–155.
- Kazdová, E. – Peška, J. – Matejiucová, I.* 1999: Olomouc-Slavonín (I). Sídliště kultury s vypíchanou keramikou. *Olomouc*.
- Knor, A.* 1953: Neolitické chaty v Úhřeticích na Chrudimsku. *Archeologické rozhledy* 5, 589–593.
- Košťuřík, P.* 1996: Vlivy malické skupiny v českém Slezsku a na Moravě. In: *Kozłowski red. 1996*, 111–117.
- Kozłowski, J. K.* 1966: Próba klasyfikacji materialów zaliczanych do kultury lendzielskiej i nadcisańskiej w Polsce południowej. *Archeologia Polski* 11, 7–27.
- Kozłowski, J. K. red.* 1996: *Kultura Malicka*. *Kraków*.
- Kruk, J.* 1979: Z badań nad geografią osadnictwa neolitycznego na lessach w dorzeczu górnej Wisły. In: *Początki neolityzacji Polski południowo-zachodniej, Wrocław*, 137–152.
- Kulczycka-Leciejewiczowa, A.* 1968: Ze studiów nad kulturą ceramiki wstęgowej w Polsce. *Archeologia Polski* XIII, 56–141.
- 1970: The Linear and Stroked Pottery Cultures. In: *The Neolithic in Poland, Wrocław – Warszawa – Kraków*, 14–75.
- 1978: Niektóre problemy chronologii wczesnego neolitu na Śląsku. *Archeologia Polski* XXIII, 255–276.
- 1993: Osadnictwo neolityczne w Polsce południowo-zachodniej. *Wrocław*.
- 2002: Some remarks on the Stroke-Ornamented Ware culture in Poland. *Archeologické rozhledy* 54, 179–190.
- Květina, P.* 2001: Neolitické osídlení Chrudimska. *Archeologické rozhledy* 53, 682–703.
- Lech, J.* 1981: Flint mining among the early farming communities of central Europe. *Przegląd Archeologiczny* 28, 5–55.
- 1987: Danubian raw material distributions patterns in eastern central Europe. In: *The human uses of flint and chert, Cambridge – London*, 241–248.

- Lech, J. 1989: A Danubian raw: material exchange network: a case study from Bylany. In: Bylany Seminar 1987 – Collected papers, Praha, 111–120.
- 1993: Analyse der Spaltindustrie aus der Grube 2. Archeologické rozhledy 45, 458–459.
- Lenneis, E. 1977: Siedlungsfunde aus Poigen und Frauenhofen bei Horn. Ein Beitrag zur Erforschung der Linear- und Stichbandkeramik in Niederösterreich. Wien.
- Lenneis, E. – Neugebauer-Maresch, Ch. – Ruttkay, E. 1995: Jungsteinzeit im Osten Österreichs. St. Pölten – Wien.
- Lička, M. 1990: Osídlení kultury s vypíchanou keramikou ve Mšeně u Mělníka. Část I. Sborník Národního muzea XLIV. Praha.
- Lička, M. – Bareš, M. 1979: Antropomorfní nádoba lengyelské kultury z objektu č. VI/30 z Buštěhradu, okr. Kladno, Sborník Národního muzea XXXIII, 69–176.
- Lichardus-Itten, M. 1986: Premières influences méditerranéennes dans le Néolithique du Bassin parisien. In: Le Néolithique de la France, Paris, 147–160.
- Lichardus, J. – Lichardus-Itten, M. 1997: Spätneolithische Funde von Čičarovce (Ostslowakei) und das obere Theißgebiet an der Schwelle zur frühen Kupferzeit. Sastuma 4/5, 143–249.
- Lüssner, M. 1859: Archeologické zprávy z Chrudimi. Památky archeologické a místopisné 3, 44–45.
- 1859a: 2. Starožitnosti nalezené u cihelny nad chrudimskou střelnicí. Památky archeologické a místopisné 3, 235.
- Macháčková, L. – Prostředník, J. 2001: Záchraný výzkum neolitického výrobního okrsku v Ouhrazenicích (okr. Semily). In: Pravěk – Supplementum 8, Brno, 140–190.
- Mašek, N. – Zápotocká, M. – Vencl, S. – Slabina, M. 1969: Neolitické a pozdně halštatské sídliště v Žalanech u Teplíc. Archeologické rozhledy 21, 723–767.
- Metlička, M. 2002: Nálezy skupiny Oberlauterbach v západních Čechách. In: Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2001, Nitra, 205–229.
- Michalak-Scibior, J. M. 1994: Nowe źródła do znajomości klasycznej fazy kultury malickej z Wyżyny Sandomierskiej (stanowisko 2 w Ćmielowie). Sprawozdania Archeologiczne XLVI, 31–81.
- 1996: Zagadnienie chronologii i periodyzacji kultury malickej w świetle nowych źródeł z wyżyny Sandomierskiej. In: Kozłowski red. 1996, 37–49.
- Neustupný, J. 1935: Žárový hrob lengyelský v Předměřicích. Památky archeologické 60, 93.
- Niquet, F. 1938: Das Gräberfeld von Rössen. Halle.
- Nováková, J. 1981: Záchraný archeologický výzkum pardubického muzea. Zprávy Klubu přátel Pardubicka 16, 152–153.
- Novotný, B. 1962: Lužianska skupina a počiatky malovanej keramiky na Slovensku. Bratislava.
- Oliva, M. 1984: Typologické, chronologické a sociální aspekty štípané industrie. In: Kazdová 1984, 212–231.
- 1996: Štípaná industrie kultury s vypíchanou keramikou v Těšeticích-Kyjovicích. K otázce výběru surovin v neolitu jižní Moravy. Acta Musei Moraviae LXXXI – sci. soc., 101–109.
- Pavů, I. 1996–1999: Die chronologische und geographische Verteilung der Linienbandkeramik in Mitteleuropa. In: J. Preuß Hrsg., Das Neolithikum in Mitteleuropa, Weissbach, 274–285.
- 1997: Pottery Origins. Praha.
- 1998: Minulost a přítomnost archeologie v muzeu. Neolitické sídliště v Močovicích u Čáslavě. Praha.
- Pavů, I. – Rulf, J. 1991: Stone industrie from the Neolithic site of Bylany. Památky archeologické 82, 277–265.
- Pavů, I. – Rulf, J. – Zápotocká, M. 1995: Bylany rondel. Model of the Neolithic site. In: Praehistorica archaeologica Bohemica 1995. Památky archeologické – Supplementum 3, Praha, 7–123.
- Pavů, I. – Vokolek, V. 1992: Early Linear Pottery culture in the Eastern Bohemia. Památky archeologické 83, 41–87.
- 1996: The Neolithic settlement at Holohlavy (Hradec Králové). Památky archeologické 87, 5–60.
- Pavů, I. – Zápotocká, M. 1978: Analysis of the Czech Neolithic Pottery. Projection, Handles and Spouts. Praha.
- 1979: Současný stav a úkoly studia neolitu v Čechách – The current state and future aims of the study of the Bohemian Neolithic cultures. Památky archeologické 70, 281–318.
- Pavúk, J. 1979: Genetické a chronologické vzťahy lineárnej keramiky v strednom Podunajsju. In: Początki neolityzacji Polski południowo-zachodniej, Wrocław, 69–80.
- 1996: Poznámky k vztahu malickej a lengyelskej kultúry. In: Kozłowski red. 1996, 119–135.
- 2000: Das Epilengyel/Lengyel IV als kulturhistorische Einheit. Slovenská archeológia XLVIII, 1–26.
- 2003: Hausgrundrisse der Lengyel-Kultur in der Slowakei. In: J. Eckert – U. Eisenhauer – A. Zimmermann, Archäologische Perspektiven, Rahden/Westf., 455–469.
- Pavúk, J. – Šiška, S. 1980: Neolit a eneolit. Slovenská archeológia XXVIII, 137–158.

- Petrasch, J.* 1990: Mittelneolithische Kreisgrabenanlagen in Mitteleuropa. Bericht der RGK 71, 407–564.
- 1994: Die Einflüsse der Lengyel-Kultur auf die mittelneolithische Entwicklung in Südostbayern. In: Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur 1888–1988, Brno – Łódź, 208–217.
- 2001: Hypothesen und Befunde, alte und neue Fragen: Zum Stand der Erforschung mittelneolithischer Kreisgrabenanlagen. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen 11, Rahden/Westf., 41–55.
- Podborský, V.* 1985: Těšetice-Kyjovice II. Figurální plastika lidu s moravskou malovanou keramikou. Brno.
- 1988: Těšetice-Kyjovice IV. Rondel osady lidu s moravskou malovanou keramikou. Brno.
- Podborský, V. et al.* 1993: Pravěké dějiny Moravy — Die Vorgeschichte Mährens. Brno.
- Podborský, V. – Kazdová, E. – Košťuřík, P. – Weber, Z.* 1977: Numerický kód moravské malované keramiky — Numerical code of Moravian painted ware. Brno.
- Podkowińska, Z.* 1953: Pierwsza charakterystyka stanowiska eneolitycznego na polu Grodzisko i we wsi Złota, pow. Sandomierz. Wiadomości Archeologiczne XIX, 1–79.
- Popelka, M.* 1991a: Chipped stone industry. In: I. Pavlů – J. Rulf, Stone industry from the Neolithic site of Bylany. Památky archeologické 82, 277–365.
- 1991b: Archeologický výzkum neolitického sídliště v Roztokách. Štípaná industrie. In: Muzeum a současnost 10/II, Roztoky, 183–221.
- 1999: K problematice štípané industrie v neolitu Čech — Problems of the chipped industry in the Neolithic period in Bohemia. In: Praehistorica XXIV, Praha, 7–122.
- 2004: Poznámky ke štípané industrii z Chrudimi. Archeologické rozhledy 56, 56–58.
- Pratsch, A.* 1999: Die linien- und stichbandkeramische Siedlung in Dresden-Cotta. Weissbach.
- Přichystal, A.* 1985: Štípaná industrie z neolitického sídliště v Bylanech (okr. Kutná Hora) z hlediska použitých surovin a jejich provenience. Archeologické rozhledy 37, 481–488.
- Riedhammer, K.* 1994: Die Stichbandkeramik von Straubing-Lerchenhaid. In: Der Rössener Horizont in Mitteleuropa, Willkau-Hasslau, 132–136.
- Rulf, J.* 1991: Archeologický výzkum neolitického sídliště v Roztokách. In: Muzeum a současnost 10/II, Roztoky, 88–161.
- 1995: The structure of neolithic pottery finds in Bohemia: Bylany example. Památky archeologické 84, 9–20.
- Schier, W. – Schußmann, M.* 2001: Die Kreisgrabenanlage der Großgartacher Kultur von Ippesheim, Landkreis Neustadt a.d. Aisch-Bad Windsheim, Mittelfranken. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen 10, Rahden/Westf., 64–70.
- Sigl, J.* 1986–1987: 161. Chrudim, okr. Chrudim. In: Výzkumy v Čechách 1986–87, Praha, 64–65.
- Sigl, J. – Vokolek, V.* 1986: Archeologické nálezy v roce 1985. Zpravodaj KMVČ XIII, 5–23.
- Spatz, H.* 1996: Beiträge zum Kulturenkomplex Hinkelstein – Großgartach – Rössen. Stuttgart.
- 2002: Bäumchen und Sichel: Aspekte und Überlegungen zum Übergang vom frühen zum mittleren Neolithikum in Zentraleuropa. Archeologické rozhledy 54, 279–300.
- Stäuble, H.* 1999: Von der Linie zur Fläche. Archäologische Großprojekte im Südraum Leipzig. In: Vorträge des 17. Niederbayerischen Archäologentages, Deggendorf, 149–190, Abb. 12.
- Steklá, M.* 1958: Zur Stichbandkeramik in Polen. In: Epitymbion Roman Haken, Pragae, 15–21.
- 1960: Vztahy mezi keramikou vypíchanou a malovanou. In: Acta Universitatis Carolinae – Filipův sborník, Praha, 31–38.
- Stocký, A.* 1926: Pravěk země české. I. Věk kamenný. Praha.
- Šiška, S.* 1986: Hauptfaktoren der neolithischen Besiedlung der Ostslowakei. In: Urzeitliche und frühgeschichtliche Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten, Nitra, 85–89.
- 1998: Obsidián v prostredí společenstiev doby kamennej na strednom a západnom Slovensku. In: Východoslovenský pravek V, Nitra – Košice, 63–90.
- Trnka, G.* 1991: Studien zu mittelneolithischen Kreisgrabenanlagen. Wien.
- Tůma, J.* 2002: Méně známé nálezy kamenných broušených nástrojů z Českoskalicka, Náchodska a Novoměstska. In: Náchodsko od minulosti k dnešku 4, Náchod, 299–311.
- Vávra, M.* 1985: Lengyelské osídlení Topolu a poznámky k mladoneolitickým kruhovým areálům. Sborník prací filozofické fakulty brněnské university E 30, 73–80.
- 1994: Die Lengyel-Kultur in Böhmen. In: Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur 1888–1988, Brno – Łódź, 241–247.
- Vávra, M. – Vokolek, V.* 1981: Pozdně neolitické sídliště v Chrudimi. Archeologické rozhledy 33, 241–257.

- Vencl, S. 1960: Kamenné nástroje prvních zemědělců ve střední Evropě – Les instruments lithiques des premiers agriculteurs en Europe centrale. Sborník Národního muzea A 1–2, 1–91.
- 1961: Studie o šáreckém typu. Sborník Národního muzea XV, 93–140.
- 1963: Příspěvek k poznání východočeské skupiny šáreckého stupně keramiky volutové. In: Acta Musei Reginaegradensis 5, 3–63.
- 1965: Osídlení Litomyšlska lidem volutové keramiky. Archeologické rozhledy 17, 690–694.
- 1971: Současný stav poznání postmezolitických štípaných industrií v Československu. In: Z badań nad krzemieniarstwem neolitycznym i eneolitycznym, Kraków, 74–99.
- Vích, D. 2001: Eneolitické nálezy na českomoravském pomezí, Pravěk NŘ 11, 61–100.
- 2002: Neolitické osídlení Litomyšlska a Vysokomýtska, Pomezí Čech a Moravy 5, 7–78.
- Vizdal, J. 1973: Zemplín v mladšej dobe kamennej. Košice.
- 1980: Potiská kultura na východnom Slovensku. Košice.
- 1986a: Dalšie sídliskové objekty a kostrový hrob s vypíchanou keramikou vo Veľkých Raškoviach, okr. Trebišov. Archeologické rozhledy 38, 609–622.
- 1986b: Rettungsgrabung in Ižkovce im Jahre 1985. In: B. Chropovský – B. Friesinger Hrsg., Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur, Nitra – Wien, 305–312.
- Vizdal, M. 1998: K problematike nesokroneolitického vývoja na východoslovenskej nížine. In: Východoslovenský pravěk V, Nitra – Košice, 91–104.
- Vokolek, V. 1975: 67. Chrudim, okr. Chrudim. In: Výzkumy v Čechách 1971, Praha, 53.
- 1978: Záchraný výzkum v Úhřeticích v r. 1977. Zpravodaj K MVČ V, 12–19.
- 1982: 115. Chrudim, okr. Chrudim. In: Výzkumy v Čechách 1979–80, Praha, 41.
- 1980: Záchraný výzkum v Úhřeticích v r. 1979. Zpravodaj K MVČ VII, 4–7.
- 1986: Výzkum v Chrudimi-Pumberkách. Zpravodaj K MVČ XIII, 50–55.
- 1987: Archeologický výzkum v Chrudimi-Pumberkách v roce 1986. Zpravodaj K MVČ XIII, 30–36.
- 1993: Počátky osídlení východních Čech. Hradec Králové.
- de Vries, P. – Stäuble, H. 2002: Aktuelles aus der Landesarchäologie: Sachsen. Archäologie in Deutschland 6, 50.
- Wojciechowski, W. 1970: Zagadnienie chronologii relatywnej kultur młodziej epoki kamienia na Dolnym Śląsku na tle środkowoeuropejskiej systematyki neolitu. Wrocław.
- 1977: Ze studiów nad ciągłością ewolucyjną ceramiki kultur wstęgowych na Dolnym Śląsku. Archeologia Polski XXII, 353–367.
- 1987: Periodyzacja młodszych kultur naddunajskich na Górnym Śląsku w świetle badań w Mochowie. Wrocław.
- Zápotocká, M. 1967: Das Skelettgrab von Praha-Dejvice – Beitrag zum chronologischen Verhältnis der Stichbandkeramik zu der Lengyel-Kultur. Archeologické rozhledy 19, 64–87.
- 1970: Die Stichbandkeramik in Böhmen und in Mitteleuropa. Vorabdruck. In: Die Anfänge des Neolithikums II. Fundamente A 3, Köln – Wien, 1–66.
- 1972: Die Hinkelsteinkeramik und ihre Beziehungen zum zentralen Gebiet der Stichbandkeramik. Památky archeologické 63, 267–374.
- 1983: Pozdní (šárecký) stupeň kultury s keramikou lineární a počátky kultury s keramikou vypíchanou. Studia Archeologiczne XIII, 27–37.
- 1986a: Die Brandgräber von Vikletice – ein Beitrag zum chronologischen Verhältnis von Stich- und Rheinbandkeramik. Archeologické rozhledy 38, 623–649.
- 1986b: Die Unterschiede und Übereinstimmungen zwischen der Lengyel-Kultur und den Gruppen mit stichverzierter Keramik: Die Interpretationsmöglichkeiten. Á Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 13, 265–272.
- 1993: Chrášťany, Bez. Rakovník. Ein Beitrag zum chronologischen Verhältnis der Stichbandkeramik zur Grossgartacher und Oberlauerbacher Keramik. Archeologické rozhledy 45, 436–459.
- 1997: Zur Besiedlung des Pilsener Becken im Neolithikum. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen 6, Espelkamp, 25–31.
- 1998: Bestattungsritus des böhmischen Neolithikums (5500–4200 B.C.). Gräber und Bestattungen der Kultur mit Linear-, Stichband- und Lengyel Keramik. Praha.
- 1996–1999: Die chronologische und geographische Gliederung der postlinearkeramischen Kulturgruppen mit Stichverzierung. In: J. Preuss Hrsg., Das Neolithikum in Mitteleuropa, Weissbach, 286–306.
- 2001: Loděnice, okr. Beroun. Objekty z doby kultury s vypíchanou keramikou a začátek fáze StK IVb. Archeologie ve středních Čechách 5, 41–105.

- Zápotocká, M. 2002: Kontakte, Importe, Warenaustausch und mögliche Pässe zwischen Böhmen und Bayern im Neolithikum. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen 11, Raden/Westf., 35–41.
- Zápotocká, M. – Muška, J. 2004: Pohřeb na neolitickém sídlišti v Hrbovicích, okres Ústí nad Labem. In: Sborník V. Podborského, Brno, v tisku.
- Zápotocká, M. – Motyl, J. – Vencl, S. 1997: Nálezy kultury s keramikou vypíchanou z Prahy 5 – Stodůlek. Archeologické rozhledy 49, 588–608.
- Zápotocký, M. 1992: Stretäxte des Mitteleuropäischen Äneolithikums. Weinheim.
- 2000a: Cimburk und die Höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen. Památky archeologické – Supplementum 12. Praha.
  - 2000b: Eneolitická výšinná sídliště a komunikace. In: In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Supplementum 13, Praha, 480–488.
  - 2002: Eneolitická broušená industrie a osídlení regionu Čáslav – Kutná Hora. In: Bylany – Varia 2, Praha, 159–228.
- Zezulová, M. 2002: Sídliště kultury s vypíchanou keramikou ve Slavkově, okr. Opava. In: Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 1999–2000, v tisku.

Chrudim. Ein Beitrag zum Verhältnis der böhmischen Gruppe der Stichbandkeramik zur kleinpolnischen Gruppe Samborzec-Opatów

1979–1980 sind im ostböhmisches Chrudim beim Bau einer Wohnsiedlung in der Flur „Pod požární zbrojnicí“ neolithische Siedlungsobjekte entdeckt worden. Der Fundort befindet am südöstlichen Stadtrand (Grundstück-Nr. 2364), auf einem leichten, SW-orientierten Lösshang (Abb. 1). Auf einer Fläche von 5 ha wurden unter erschwerten Bedingungen 50 Siedlungsobjekte und 7 Gräber aus der Zeit der Linearband- und Stichbandkeramik (LnK, StK) und angeblich auch Lengyel-Keramik (LgK) gefunden. Bei allen Objekten handelt es sich um Grubenobjekte, oberirdische Pfostenbauten wurden keine festgestellt. Das Fundmaterial wird im Museum von Pardubice verwahrt. Der vorliegende Aufsatz ist lediglich den drei Objekten Nr. 1–3/79 mit Keramik fremder Provenienz gewidmet.

In Kap. 2 wird eine knappe Beschreibung aller Objekte und eine detaillierte Analyse der Keramik aus den Objekten Nr. 1–3 gegeben (Taf. 2–6; Abb. 2–15). Die relative chronologische Stellung der Objekte von Chrudim im Rahmen der jüngeren Stufe der böhmischen StK ist anhand des Vergleichs mit anderen datierten Fundkomplexen aus Böhmen präzisiert worden (Taf. 7). Kap. 3 behandelt die jungneolithische Besiedlung im Gemeindegkataster von Chrudim und im Land von Chrudim-Pardubice. Trotz intensiver Grabungstätigkeit fehlen bisher auf dem ganzen Gebiet Ostböhmens Funde aus der I. (Übergangs-) Phase zwischen LnK und StK sowie aus der folgenden II. Phase der StK. Die ältesten Keramikfunde können hier erst an das äußerste Ende von Phase II, eher aber erst in die Phase III gesetzt werden. Kap. 4 befasst sich mit der Entstehung der StK auf dem Gebiet Böhmens, ihrem Einfluss auf andere Regionen mit Spät-LnK-Besiedlung und mit der Frage der Kontinuität bzw. Diskontinuität in den Gebieten mit fehlender ältester Phase der StK. Schließlich wurde in Kap. 5 aufgrund des Befundes von Chrudim versucht, die jungneolithischen Befunde aus Böhmen, Mähren und Kleinpolen im jüngeren Neolithikum zu synchronisieren und die kleinpolnische Gruppe Samborzec-Opatów und Malice einem Kulturkomplex höherer Ordnung zuzuweisen.

In den Chrudimer Fundkomplexen mit StK wurden zwei fremde Formen erwiesen: Das Fragment eines dünnwandigen bemalten Bechers, bei dem es sich aufgrund des Materials, der Durchführung und der bisher bekannten Analogien zweifellos um einen Import aus dem Raum der mährischen bemalten Keramik, Stufe MBK Ib handelt (Abb. 7: 1; 15: 3), und ein Gefäß mit von innen ausgebauchtem Kragen auf dem Hals, für das Analogien in der kleinpolnischen Gruppe Samborzec-Opatów gefunden worden sind (Abb. 9: 1; 14: 1; 16). Der Herkunftsort lässt sich nur schwer bestimmen. Form und Verzierung aus linsenförmigen Knubben sind in der kleinpolnischen Keramik nicht geläufig, während eingedrückte Ränder und vor allem der ausgebauchte Kragen auf dem Hals charakte-

ristisch sind. Die Frage lautet also, wann, wie und über welchen Weg diese beiden fremden Formen in die Chrudimer Fundkomplexe gelangten.

Auf die Frage „Wann?“ liefert die Analyse der Keramik aus den Komplexen von Chrudim und ihr Vergleich mit datierten Komplexen aus ganz Böhmen eine Antwort, und zwar sind sie durch ihre Parameter der Wende der Subphasen IVa2 und IVb1 der StK zuzuweisen.

Für das „Wie?“ bietet sich als wahrscheinlichste Lösung, dass beide Formen im Zuge des Tauschhandels zusammen mit hochwertigem Rohstoff zur Herstellung von Spaltindustrie in den böhmischen Raum gelangten, deren Import von den kleinpolnischen Silex-Lagerstätten des Krakau-Częstochowa-Jura nach Mähren und Böhmen einwandfrei nachgewiesen ist. Die Analyse des Rohstoffs aus den Chrudimer Komplexen hat diese Hypothese leider nicht bestätigt. *J. Lech (1987)* führte in einer Übersicht des Vorkommens von kleinpolnischen Rohstoffen in Europa sechs Fundorte mit StK aus Ostböhmen an (*Abb. 20*), deshalb ist die Wahrscheinlichkeit, dass es auch im Land von Chrudim neben örtlichem Porzellanit und baltischem glazialen Silex verwendet wurde, groß. In Mähren ist in der Versorgung mit diesem kleinpolnischen Rohstoff in der älteren Stufe der StK eine Zäsur zu beobachten, d.h. in jenem Zeitraum, in dem wir auch damit rechnen, dass die StK auf polnisches Gebiet kommt. Zur Wiederbelebung der Beziehungen kommt es erst in der jüngeren Stufe der StK, die vor allem in Mittel- und Nordmähren vertreten ist und gleichzeitig in der älteren Stufe der MBK (*Oliva 1984; Čížmář – Oliva 2001, 122; Kazdová – Peška – Matejciucová 1999*), die beide chronologisch den Komplexen von Chrudim entsprechen. Deshalb schließen wir, dass der Fund eines Gefäßes mit ausgebauchtem Kragen mit dem Import von Rohstoff, Halbfabrikaten bzw. Fertigprodukten von den kleinpolnischen Lagerstätten auf irgendeine Weise zusammenhängen muss. Ob wir es mit unmittelbaren Kontakten (Tauschhandelsreisen, freundschaftliche Besuche, Geschenke) zu tun haben, oder ob diese nur vermittelt war, werden kaum je erfahren. Wir wollen aber eine unabhängige Parallelbildung, d.h. eine unabhängige Anwendung dieses Elements in der Keramikproduktion der böhmischen StK ausschließen.

Es bleibt die Frage, „auf welchem Wege“ es zum Kontakt zwischen beiden Gebieten gekommen sein kann. Die Entfernung zwischen Ostböhmen und Kleinpolen beträgt in der Luftlinie ca. 300 km. Es ist deshalb möglich, dass sich der Kontakt in Etappen abspielte. Von den möglichen Wegen führt der erste über Nord- und Mittelmähren, entlang des späteren Trstenice-Weges, an dem der Rohstoff auch erwiesen ist (*Abb. 20*). Gleichzeitig könnte über diesen Weg auch der bemalte Becher nach Chrudim gelangt sein. Siedlungsobjekte mit jüngerer StK begleitet von MBK kennen wir sowohl aus dem Land von Olomouc und Prostějov, als auch neuerdings von Opava. Von dort könnte der Rohstoff weiter entlang der oberen Morava (Příkazy) in das Land von Mohelnice und Zábřeh, entlang der Mährischen Sázava nach Svitava und von dort über das Land von Litomyšl und Vysoké Mýto bis nach Chrudim und weiter nach Mittelböhmen gelangt sein (*Vencl 1965, 690; Vich 2001, obr. 2; 2002, obr. 36; Zápotocký 2002, 480*).

Der zweite mögliche Weg führt von Kleinpolen über Schlesien und Glatz in das Land von Hradec Králové. Trotzdem deutet das Vorkommen beider Gefäße in den Fundkomplexen aus Chrudim eher auf den südlicheren Weg über Mähren. Die Entwicklung des Neolithikums verlief in Unterschlesien entsprechend der in Ostböhmen, wo weder die Gruppe Sandomierz-Opatów vertreten ist, noch Formen mit ausgebauchtem Kragen vorkommen. Zweifellos bestand eine Verbindung über Glatz nach Böhmen, die von Funden von geschliffener Steinindustrie (*Kalferst 1994; Tůma 2002*) und von bayerischem Plattensilex in Schlesien angedeutet wird (*Lech 1983, fig. 28.2*), kaum wird jedoch der Transport des Rohstoffs von den kleinpolnischen Lagerstätten nach Böhmen auf diesem Wege erfolgt sein.

Der Reichtum an Funden des kleinpolnischen Rohstoffs zur Zeit der LnK zeugt davon, dass die Kontakte zwischen Kleinpolen, Mähren und Böhmen relativ intensiv waren und die Entwicklung beider Gebiete von der ältesten bis zur jüngsten Šárka-Stufe identisch verlief, in Kleinpolen und im Ostteil Mährens zudem bereichert um Želiezovce-Elemente. Danach scheint es hier, ähnlich wie in Ostböhmen, Österreich, Schlesien und an der Saale, zu einer Unterbrechung zu kommen, und wir treffen erst wieder entwicklungsgeschichtlich fortgeschrittenere StK an, die dem Ende der böhmischen II.–III. Phase entspricht. Wir gehen jedoch davon aus, dass diese Diskontinuität nur scheinbar

ist. Aufgrund der heutigen Fundsituation kann die unmittelbare Entwicklung der StK aus der LnK einwandfrei nur in Nordwestböhmen erwiesen werden, und zwar im Land von Ústí nad Labem. Wir setzen voraus, dass sich der neue Stil danach von hier in die Nachbargebiete nach Norden entlang der Elbe in das sächsische Elbeland und nach Süden in das Land von Litoměřice und von hier entlang der Eger nach Westen und in das Prager Becken ausbreitete. Das Gebiet, auf dem wir typische klassische Keramik der Phase StK II finden, stellt das Zentrum der Entstehung der StK in Mitteleuropa dar. Erst in den darauffolgenden Phasen IIb–III wird dieser neue Stil vom Volk mit LnK auch in den anderen oben genannten Regionen übernommen. In diesem Horizont erfuhr die Kultur der zentralen Gruppe der StK ihre größte räumliche Ausdehnung. Wir schließen, dass im mittleren Rheinland erst unter ihrem Einfluss, jedoch mit größerem Anteil an heimischem LnK-Substrat die Rheinländische Hinkelsteingruppe entstand. Der neue Verzierungsstil breitete sich weiter nach Westen aus, bis in das Pariser Becken, wo in der Verzierung teilweise noch Ritzlinien vorkommen und wo Einflüsse des mediterranen Kreises spürbar sind. Zu dieser Zeit war die StK in Klempolen aber noch unbekannt.

Ein ähnlicher Prozess – der komplette Wandel eines Verzierungsstils – spielte sich auch östlich der March ab. Dort formierte sich ausgehend von der jüngsten LnK, der Želiezovce-Gruppe, der jungneolithische Lengyelkulturkreis. Von hier expandierte er nach Westen, nach Mähren und Österreich, schwächere Spuren sind auch östlich im Theißgebiet verzeichnet worden, wo zur selben Zeit aufgrund der östlichen LnK die Theiß-Kultur entstand. Offensichtlich bereits in einer gewissen Symbiose gelangt die LgK bis in das ostslowakische Tiefland, wo beide Stile – Stichverzierung und Bemalung – einander begegnen.

Das letzte Problem ist die Entstehung der kleinpolnischen Gruppen mit stichverzierter Keramik und ihre Synchronisierung mit der böhmischen und mährischen StK. Es handelt sich um die Gruppen Samborzec-Opatów und Malice, die von den polnischen Autoren dem Lengyel-Polgár-Kreis zugeschrieben werden. Die Keramik beider Gruppen setzt sich aus drei Komponenten verschiedener Herkunft und Funktion zusammen. Die erste Komponente besteht aus feiner, vorwiegend mit Doppelstich-, in geringerem Maße auch Mehrfachstichbändern verzierter Keramik (*Abb. 17*). In der älteren Gruppe ist sie mit bis zu 20 % vertreten (in den Gräbern, wo die Tradition lebendiger zu sein scheint, sogar über 60 %), in der jüngeren mit maximal 10 %. Mehrfachstiche kommen häufiger, ähnlich wie in der jüngeren StK, in der Malice-Gruppe vor (*Abb. 18*). Die zweite Komponente bildet gröbere Gebrauchskeramik die reich mit Knuben, plastischen und eingetieften Elementen verziert ist. Die charakteristische Form der Gruppe Samborzec-Opatów bilden Gefäße mit ausgebautem Kragen auf dem Hals, die in der Malice-Gruppe bereits schwinden. Daneben erscheint hier eine Reihe weiterer Formen, immer mit flachen Böden, deren Ursprung im Raum der Lengyel- und Theiß-Kultur gesucht werden kann; analoge Formen hat auch die jüngere StK aus der MBK übernommen. Die letzte Komponente, bemalte Becher und Schalen mit Hohlfüßen, kommt nur in Einzelexemplaren vor, und wird allgemein als Import erachtet, ob nun aus dem Raum des Lengyel oder Theiß-Herpály. Bemalte Becher als Prestige-Objekte erscheinen relativ häufig auch in der zentralen Gruppe der StK, wohl als Ausdruck von Handels- und gesellschaftlichen Kontakten.

Aus dem Vergleich der StK-Keramikproduktion in Böhmen, Mähren und Klempolen schließen wir, dass bestimmte, aus Südmähren verdrängte Gruppen des Volkes mit StK in Klempolen einwanderten und der Phase III nahestehende Keramik mitbrachten, offensichtlich bereits mit einer gewissen Kenntnis der Lengyel-Produktion, jedoch chronologisch erst am Anfang von Phase IV. In Klempolen dürften sie auch noch die Reste der ursprünglichen LnK-Bevölkerung angetroffen und sich so zur Samborzec-Opatów-Gruppe transformiert haben. Nach einer bestimmten Zeit wird wieder örtlicher Rohstoff exportiert, und in diesem Zusammenhang dürfte auch das in Chrudim gefundene Gefäß nach Ostböhmen gelangt sein. Gegenseitige Beziehungen kommen auch in der Malice-Gruppe zum Ausdruck, und das durch die Übernahme der erwähnten Zierelemente, die durch ihre Vermittlung bis in das ostslowakische Tiefland gelangten.

Es überwiegen somit Argumente dafür, dass Ursprung und primäre genetische Bindungen der Samborzec-Opatów-Gruppe in der Kultur mit StK zu suchen sind. Die Stichbandverzierung entwickel-

te sich in Kleinpolen nicht unabhängig, sondern im Kontext eines auf dem ganzen Gebiet der späten LnK wirkenden Prozesses. Der Anteil der LgK an den Formen der Gebrauchskeramik ist nicht von der Hand zu weisen, ist aber auch in anderen Gruppen mit jüngerer StK zu beobachten. Die kleinpolnischen Gruppen unterscheiden sich von ihnen durch den Anteil an Elementen aus dem Theißgebiet, die über die Ostslowakei hierher vermittelt wurden. Zeugen dieser Kontakte sind ostslowakische Fundorte mit StK-Funden, wie Velké und Malé Raškovce oder Ižkovce (*Abb. 19*), die hier wahrscheinlich den gegenseitigen Tauschhandel von Rohstoffen aus beiden Gebieten begleiten, von Krakauer Silex und Obsidian. In *Abb. 21*, die während der Analyse der Funde aus Vikletice ausgearbeitet worden war, sind chronologisch relevante Fundorte westlich des zentralen Gebiets der StK angeführt. Heute sind hinzuzufügen, neben Chrudim (CH), die kleinpolnischen Fundorte Kraków-Nowa Huta (K), Samborzec (S), Rzeszów (R) und das ostslowakische Velké Raškovce (VR).

Deutsch von *Tomáš Mařík*
English by *Alena Lukešová*

Poznámky ke štípané industrii z Chrudimi

Miroslav Popelka

Neolitické objekty 2/79 a 3/79 z Chrudimi obsahují také nepočtený soubor štípané kamenné industrie. Jedná se o poměrně nevýrazný soubor, u něhož zaujme snad pouze dominantní převaha baltského glaciálního pazourku. Až na výjimky se jedná o drobnější industrii bez makroskopicky viditelné sekundární úpravy. Celkem bylo zhodnoceno 24 artefaktů, podrobnější následující rozbor respektuje příslušnost artefaktu k jednotlivým objektům.

Objekt 2/79: Z objektu pochází 7 artefaktů, které představuje jeden zlomek jádra, část blíže neurčené kamenné suroviny a 5 menších úštěpů. Z použitých surovin převažuje baltský glaciální pazourek (4 artefakty = 57 %), dále jeden artefakt připravený z hrubozrného křemence patrně typu Bečov (14 %). Dva artefakty jsou přepálené v ohni, takže surovinu nebylo možno určit (28 %). Pouze jeden artefakt je sekundárně upraven. Jde o dvojité úštěpové škrabadlo s retušovanou hlavicí na bazálním i terminálním konci (14 % v rámci objektu 2/79).

Objekt 3/79: Poněkud bohatší objekt 3/79 obsahoval 17 artefaktů, mezi nimiž zcela dominují úštěpy menších rozměrů (15 artefaktů = 88 %). Soubor doplňují pouze dvě čepelky (12 %). Mezi použitými surovinami opět jasně převažuje baltský glaciální pazourek (12 artefaktů = 70 %), dále se po jednom artefaktu (vždy 6 %) vyskytuje blíže neurčený jemnozrný křemeneček, blíže neurčený pazourek a bavorský pruhovaný rohovec, jehož přítomnost je ovšem pro pokus o chronologické zařazení souboru poměrně důležitá. Ve zbývajících dvou případech jde o přepálenou, blíže neurčitelnou surovinu (12 %).

V rámci skupiny úštěpů je 11 artefaktů zcela bez sekundární úpravy (73 %), dva artefakty představují úštěpové škrabadlo (13 %), v jednom případě jde o dvojité úštěpové škrabadlo (7 %) a jeden úštěp má nevýraznou sekundární retuš (7 %). Ze dvou čepelk pouze jedna nese typický křemičitý lesk, makroskopicky svědčící o funkci artefaktu jakožto vkladu do sklizňového nástroje, druhá čepelka je bez sekundární úpravy.

Závěrem lze konstatovat, že soubor štípané industrie ze dvou objektů z Chrudimi odpovídá dřívějším charakteristikám neolitické štípané industrie (např. *Popelka 1990; 1991a; 1991b; Venci 1971*). Z hlediska výskytu jednotlivých forem industrie, zastoupených typů surovin i sekundárně upravených artefaktů nepředstavuje soubor z Chrudimi žádnou výjimku. Pro vyslovení určitého předpokladu chronologického zařazení souboru by bylo ještě možno použít artefaktu inv. č. 312 z objektu 3/79, který byl připraven z bavorského pruhovaného rohovce. Podle dřívějších zjištění se tato surovina objevuje ve středních Čechách ve výraznějším množství v kultuře s vypíchanou keramikou, a to v její mladší (IVA) fázi (srov. *Popelka 1991a*, 189).

Soupis artefaktů

Objekt 2/79

Inv. č. 246: Část pazourkového jádra, ca 20 % zachovaného přírodního povrchu, baltský glaciální pazourek (BGP), rozm. 32 x 31 x 11 mm, váha 12 g. *Obr. 1: 1.*

Inv. č. 247: Část kamenné suroviny?, rozm. 25 x 23 x 10 mm, váha 5 g. *Obr. 1: 4.*

Inv. č. 248: Pazourkový úštěp bez stop sekundární úpravy, vpravo vpředu i vzadu lehká mechanická (?) retuš, BGP, rozm. 20 x 16 x 5 mm, váha 2 g. *Obr. 1: 2.*

Inv. č. 249: Dvojité úštěpové škrabadlo, hrubozrný křemeneček typ Bečov (?), rozm. 17 x 14 x 4 mm, váha 1 g. *Obr. 1: 6.*

Inv. č. 250: Drobný pazourkový úštěp bez sekundární úpravy, BGP, rozm. 11 x 12 x 3 mm, váha 1 g. *Obr. 1: 7.*

Inv. č. 251: Drobný přepálený úštěp, surovina neurčitelná, rozm. 16 x 11 x 2 mm, váha 1 g. *Obr. 1: 5.*

Inv. č. 252: Pazourkový úštěp bez sekundární úpravy, BGP, rozm. 20 x 20 x 4 mm, váha 2 g. *Obr. 1: 5.*

Objekt 3/79

Inv. č. 304: Drobný pazourkový úštěp bez sekundární úpravy, BGP, rozm. 12 x 16 x 2 mm, váha 1 g. *Obr. 1: 8.*

Inv. č. 305: Pazourkový úštěp bez sekundární úpravy (zlomek jádra?), BGP, rozm. 40 x 28 x 11 mm, váha 12 g. *Obr. 1: 22.*

Obr. 1. Chrudim, okr. Chrudim. 1–7 štípaná industrie z obj. č. 2; 8–25 z objektu č. 3. – Abb. 1. Chrudim, Kr. Chrudim. 1–7 Spaltindustrie aus Objekt Nr. 2; 8–25 aus Objekt Nr. 3.

- Inv. č. 306: Drobný pazourkový úštěp bez sekundární úpravy, BGP, rozm. 14 x 15 x 5 mm, váha 1 g. *Obr. 1: 9.*
- Inv. č. 307: Pazourkový úštěp bez sekundární úpravy, BGP, rozm. 17 x 12 x 5 mm, váha 2 g. *Obr. 1: 16.*
- Inv. č. 308: Zlomek přepálené kosti, rozm. 12 x 12 x 4 mm, váha 1 g. *Obr. 1: 10.*
- Inv. č. 309: Pazourkový úštěp bez sekundární úpravy, vpředu lehká patina, BGP, rozm. 19 x 16 x 4 mm, váha 1 g. *Obr. 1: 11.*
- Inv. č. 310: Pazourkový úštěp bez sekundární úpravy, BGP, rozm. 23 x 12 x 3 mm, váha 2 g. *Obr. 1: 19.*
- Inv. č. 311: Čepelka bez sekundární úpravy, křemenec?, rozm. 34 x 15 x 4 mm, váha 2 g. *Obr. 1: 25.*
- Inv. č. 312: Pazourková čepelka nahore vlevo s křemičitým leskem vpředu i vzadu, vzadu v lesku lehká mechanická retuš, vpravo vpředu 20 % kůry, bavorský pruhovaný rohovec, rozm. 31 x 10 x 5 mm, váha 2 g. *Obr. 1: 24.*
- Inv. č. 313: Pazourkový úštěp s lehkou pravostrannou retuší, mírně přepálený BGP, rozm. 23 x 18 x 4 mm, váha 2 g. *Obr. 1: 17.*
- Inv. č. 314: Pazourkové úštěpové škrabadlo s obloukovitou hlavicí, BGP, rozm. 21 x 13 x 6 mm, váha 3 g. *Obr. 1: 18.*
- Inv. č. 315: Pazourkový úštěp bez sekundární úpravy s částečně odlomeným terminálním (horním) koncem, BGP, rozm. 29 x 19 x 5 mm, váha 2 g. *Obr. 1: 21.*
- Inv. č. 316: Pazourkový úštěp bez sekundární úpravy, BGP, rozm. 20 x 11 x 1 mm, váha 1 g. *Obr. 1: 20.*
- Inv. č. 317: Pazourkový úštěp bez sekundární úpravy, vpravo vpředu 230 % kůry, blíže neurčený pazourek, rozm. 19 x 14 x 4 mm, váha 1 g. *Obr. 1: 14.*
- Inv. č. 318: Drobný pazourkový úštěp bez sekundární úpravy, BGP, rozm. 17 x 11 x 2 mm, váha 1 g. *Obr. 1: 15.*
- Inv. č. 319: Pazourkový úštěp bez sekundární úpravy, lehce přepálený BGP, rozm. 16 x 21 x 3 mm, váha 1 g. *Obr. 1: 13.*
- Inv. č. 353: Pazourkové úštěpové škrabadlo s užší obloukovitou hlavicí, bazální (spodní) část odlomena, BGP, rozm. 30 x 22 x 6 mm, váha 6 g. *Obr. 1: 23.*
- Inv. č. 354: Dvojitě pazourkové úštěpové škrabadlo s lichoběžníkovitě sešíkmenými hlavicemi, BGP, rozm. 18 x 15 x 4 mm, váha 1 g. *Obr. 1: 12.*

LITERATURA

- Popelka, M. 1990: Štípaná industrie z Lochenic. In: Lochenice. Z archeologických výzkumů na katastru obce. Praehistorica XVI, Praha, 135–144.
- 1991a: Chipped Stone Industry. In: I. Pavlů – J. Rulf, Stone Industry from the Neolithic Site of Bylany. Památky archeologické 82, 277–304.
- 1991b: Archeologický výzkum neolitického sídliště v Roztokách. Štípaná industrie. Muzeum a současnost 10, 183–221.
- Vencl, S. 1971: Současný stav poznání postmezolitických štípaných industrií v Československu. In: Z badań nad krzemieniarstwem neolitycznym a eneolitycznym, Kraków, 74–99.

Bemerkungen zur Spaltindustrie von Chrudim

Die neolithischen Objekte Nr. 2/79 und 3/79 in Chrudim enthielten auch eine größere Menge an Spaltindustrie (24 Stück) mit Übergewicht bei baltischem glazialen Feuerstein. Bis auf Ausnahmen handelt es sich um kleinere Industrie ohne makroskopisch erkennbare sekundäre Bearbeitung. Aus der Sicht des Vorkommens einzelner Industrieformen, der vertretenen Rohstofftypen und sekundär bearbeiteter Artefakte stellt der Komplex von Chrudim keine Ausnahme dar. Zur Datierung kann Artefakt Inv.-Nr. 312 aus Objekt 3/79 aus gestreiftem bayerischen Hornstein herangezogen werden, welcher sonst in größeren Mengen in der jüngeren Phase (IV A) der Stichbandkeramik auftritt.

Současný stav poznání doby popelnicových polí v jižních Čechách

Der gegenwärtige Forschungsstand der Urnenfelderzeit in Südböhmen

Ondřej Chvojka

Článek přináší shrnutí současného stavu poznání mladší a pozdní doby bronzové (Br D – Ha B) v jižních Čechách. Nejprve je zhodnocen dnešní pramenný fond tohoto období ve sledovaném regionu. Doba popelnicových polí s více než třemi stovkami lokalit představuje jeden z vrcholů pravěkého osídlení jižních Čech. Většinu lokalit tohoto období tvoří rovinná sídliště, v jižních Čechách známe ovšem také několik desítek výšinných lokalit, plochých i mohylových hrobů, depotů a ojedinělých nálezů. Ve druhé části je pozornost věnována chronologickým otázkám. Autor definuje přechodný mohylovo-knovízský horizont Br C2/D1, konstatuje vrchol osídlení v období Ha A2/B1 a následný výrazný pokles počtu lokalit v pozdní době bronzové. Lze předpokládat kontinuitu obyvatel do následné doby halštatské. Na závěr se autor zamýšlí nad kulturními poměry tohoto období ve sledovaném regionu. Na základě rozboru několika ukazatelů (typy hrobů, materiální kultura, geografické rozšíření sídlišť, chronologické vztahy) je konstatována kulturní jednota regionu, tj. je zpochybněna současná existence knovízské a milavečské kultury v jižních Čechách.

jižní Čechy – mladší doba bronzová – kultura popelnicových polí – knovízská kultura – milavečská kultura

The current state of knowledge concerning the Urnfields culture in Southern Bohemia. This paper summarises the current state of knowledge pertinent to the Young and Late Bronze Age periods (Br D – Ha B) of Southern Bohemia, beginning with an evaluation of the relevant documentary reference data. Sites dated to the Urnfield period number more than three hundred, making it one of the most prolific and densest settlement patterns of prehistoric Southern Bohemia. Generally, sites of this period are represented by lowland settlements, however there are almost twenty hilltop settlement sites known from South Bohemia. The culture also produces both flat cemeteries and barrows, hoard deposits and apparently off-site finds of material culture. The second part discusses chronological implications and questions. The author defines an intermediate horizon Tumulus-Knovíz culture Br C2/D1. An apparent peak of the settlement density is observed in the Ha A2/B1 period and a subsequent marked decrease of the number of sites in the Late Bronze Age period, with a continuity of occupation presumed into the following Hallstatt period. Finally the cultural context of this period in the region is examined, and on the basis of an analysis of the grave types, material culture, settlement patterns and chronological relationships, a cultural integrity is formulated for Southern Bohemia, i.e. doubt is cast upon the contemporary existence of the Knovíz and Milavče culture in the region.

Southern Bohemia – Late Bronze Age – Urnfield culture – Knovíz culture – Milavče culture

1. Úvod

Doba popelnicových polí náleží v jižních Čechách ve srovnání s jinými pravěkými epochami k obdobím relativně lépe poznaným, přesto i zde nalezneme celou řadu dosud nedořešených otázek. Vedle obligátního malého počtu moderně zkoumaných a zpracovaných lokalit se to týká zejména otázek chronologických a pak problematiky kulturního zařazení populace jihočeského regionu. Na tato témata se proto podrobněji zaměříme v následujícím textu. Je přirozené, že další nálezy i analýzy získaných poznatků mohou zde uvedené závě-

ry opravit, zpřesnit, nebo naopak zcela vyloučit. Považujeme proto tento článek za pouhý vklad do diskuse, bez níž se ovšem žádná cesta za poznáním neobejde.¹

Do epochy popelnicových polí počítám celou mladší a pozdní dobu bronzovou, tj. Reineckovy stupně Br D – Ha B. Přesné geografické vymezení pojmu „jižní Čechy“, který je užíván v následujícím textu, bylo již publikováno na jiných místech (např. *Chvojka 2001a*, 15; *2001b*, 45; *Hrubý – Chvojka 2002*, 583). Vedle území dnešního Jihočeského kraje (s výjimkou Dačicka a Slavonicka) sem zahrnuji i horní Pootaví (Horažďovicko a Sušicko) na západě a jižní část příbramského okresu (Březnicko) na severu.

2. Pramenný fond doby popelnicových polí v jižních Čechách

Do doby popelnicových polí lze dnes v jižních Čechách zařadit více než tři stovky lokalit, tj. mnohem více než uváděly předchozí souhrnné publikace (srov. např. *Bouzek 1963*, 109–112; *Šaldová 1978*, 404; *Michálek 1990*, 57). Tyto lokality jsou však jak po stránce prostorové, tak chronologické rozděleny značně nerovnoměrně.

Z hlediska geografického lze na základě dnešního stavu poznání vyčlenit v jižních Čechách pro sledované období několik hlavních sídelních mikroregionů (*obr. 5*). Největší hustotu nálezů dnes vykazují střední a dolní Pootaví (zejména území podél řeky Otavy mezi Strakonice a Pískem) a mikroregion při dolním toku Blanice (tj. Vodňansko a Protivínsko). Intenzivní osídlení obou oblastí bylo podmíněno především nejlepšími přírodními podmínkami, jaké jižní Čechy nabízejí, a existencí dálkových komunikací podél uvedených vodních toků (srov. *Chvojka 2002*, 110, *Abb. 2*). Nesmíme opomenout ani skutečnost, že se jedná o nejlépe prozkoumané území jihočeského regionu, které bylo systematicky sledováno již od doby Bedřicha Dubského. K centrálním sídelním oblastem náleží dále mikroregion při dolním toku Lužnice (tj. širší okolí Bechyně a Týna nad Vltavou) a jižní část Českobudějovické pánve, konkrétně území vymezené přibližně Hlubokou nad Vltavou na severu, Netolicemi na západě, Blanským lesem na jihu a Lišovským prahem na východě. Tyto dvě oblasti se vyznačují rovněž optimálními klimatickými a přírodními podmínkami, stav jejich výzkumu je však ve srovnání s prvními dvěma mikroregiony nižší. Teprve v posledních zhruba dvaceti letech dochází i zde ke značnému nárůstu množství nových lokalit a nálezů. Poslední z hlavních sídelních oblastí je území při soutoku Otavy s Vltavou (širší okolí Zvíkova), na něž plynule navazuje mikroregion v okolí Milevska. Rovněž v tomto prostoru dochází až v posledních letech k zintenzívnění terénní činnosti a k nárůstu počtu nálezů.

V jižních Čechách můžeme dále vyčlenit několik oblastí, které byly v době popelnicových polí rovněž osídleny, avšak pravděpodobně značně řidčeji než centrální sídelní mikroregiony. Jedná se zejména o povodí Chvalšinského potoka a Polečnice na Českokrumlovsku, o území podél středního toku Blanice na Prachaticku, horní Pootaví (tj. Sušicko a Horažďovicko) a povodí Skalice a Lomnice na severním okraji jihočeského regionu. I když budoucí výzkumy odhalí nepochybně i v těchto oblastech nové lokality doby popelnicových polí, nelze vzhledem k méně příznivým přírodním a klimatickým podmínkám předpokládat jejich stejně intenzivní osídlení jako v centrálních mikroregionech.

¹ Článek vznikl v rámci řešení projektu č. 404/02/0785/A (Pravěk Čech), podporovaného GA ČR (2002–2004).

Do území, které nebylo v době popelnicových polí osídleno, ale z něhož pocházejí ojedinělé stopy lidské aktivity, náleží oblast Šumavy (depot ze Stožce, ojedinělý nález z Vyššího Brodu), Třeboňské pánve (ojedinělé nálezy z Třeboně, Staré Hlíny a z Novosedel nad Nežárkou) a jižní část Českomoravské vysočiny (ojedinělé nálezy z Malíkova nad Nežárkou a Dačic). Bez jakýchkoliv stop pobytu člověka mladší a pozdní doby bronzové pak zůstávají širší oblast Novohradských hor a centrální části Českomoravské vysočiny.

Ani z hlediska chronologického nejsou jihočeské lokality doby popelnicových polí zastoupeny rovnoměrně. Do mladší doby bronzové, tj. do stupňů Br D, Ha A a přechodného horizontu Ha A2/B1, náleží přibližně 280 lokalit. V tomto počtu jsou však zahrnuty i lokality datované zatím jen rámcově do mladší doby bronzové, resp. do celého období popelnicových polí, což může další závěry poněkud zkreslovat. Vyloučíme-li tedy z tohoto počtu zhruba 50 nejednoznačně datovaných lokalit, zůstává přesto mladší doba bronzová nejhustěji osídlenou periodou doby bronzové v jižních Čechách (srov. *obr. 1, tab. 1*). Tím více pak vynikne výrazné snížení počtu nálezů v následující pozdní době bronzové, kdy zde můžeme napočítat jen přibližně třicet víceméně jednoznačně datovaných lokalit (*obr. 6*). Avšak ani v rámci mladší doby bronzové není zastoupení počtu lokalit rovnoměrné: zatímco do přechodného mohylovo-*knovízského* horizontu Br C2/D můžeme dnes v jižních Čechách zařadit jen asi 42 nalezišť, z nichž plnou třetinu (15) tvoří depoty bronzových předmětů (srov. *obr. 3*), je počet lokalit z přechodného období mezi mladší a pozdní dobou bronzovou (Ha A2/B1) několikanásobně vyšší.

Jižní Čechy	celkem lokalit	nížinná sídliště	výšinné lokality	plochá pohř.	mohylová pohřebiště	depoty	ojedinělé nálezy
Br A–A2/B1 ²	210	79	20	0	38	43	30
Br B–C ³	190	50	3	0	±100	3	30
Br D – Ha A2/B1 ⁴	280	135	13	31	28	29	44
Ha B	30	12	10	3 ?	0	1	4

Tab. 1. Srovnání počtu lokalit v jednotlivých epochách doby bronzové v jižních Čechách.

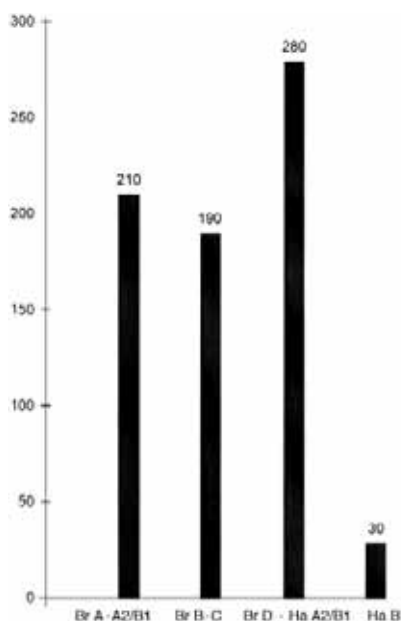
2.1. Sídliště

Zdaleka nejčastějším typem lokalit mladší i pozdní doby bronzové jsou v jižních Čechách nížinná sídliště, jichž je dnes známo přibližně 150. Většina z nich se nachází v nejúrodnějších částech jižních Čech, v nadmořských výškách většinou mezi 370–500 m n. m. V poslední době však bylo zjištěno několik sídlišť i ve vyšších nadmořských výškách, jako např. Novosedly u Kájova ve výšce 560–570 m n. m. (*Zavřel 1998*) nebo Chvalšiny v téměř stejné výšce 560–575 m n. m. (*Ernée 1997*). Topografické údaje byly podrobněji sledovány zatím pouze u sídlišť v Pootaví (*Chvojka 2001a*, 126–131). Z hlediska polohy rovinných osad byly jednoznačně preferovány mírné svahy, obrácené nejčastěji na jihovýchod (27 %), jihozápad (19 %) nebo severovýchod (13 %). Průměrný sklon svahu dosahoval hod-

² Údaje převzaty z prací *J. Havlice (2000, 95–134; 2001)* a doplněny o nejnovější nepublikované nálezy.

³ Podle *Chvojka – Michálek v tisku*.

⁴ Včetně lokalit datovaných jen rámcově do období popelnicových polí.

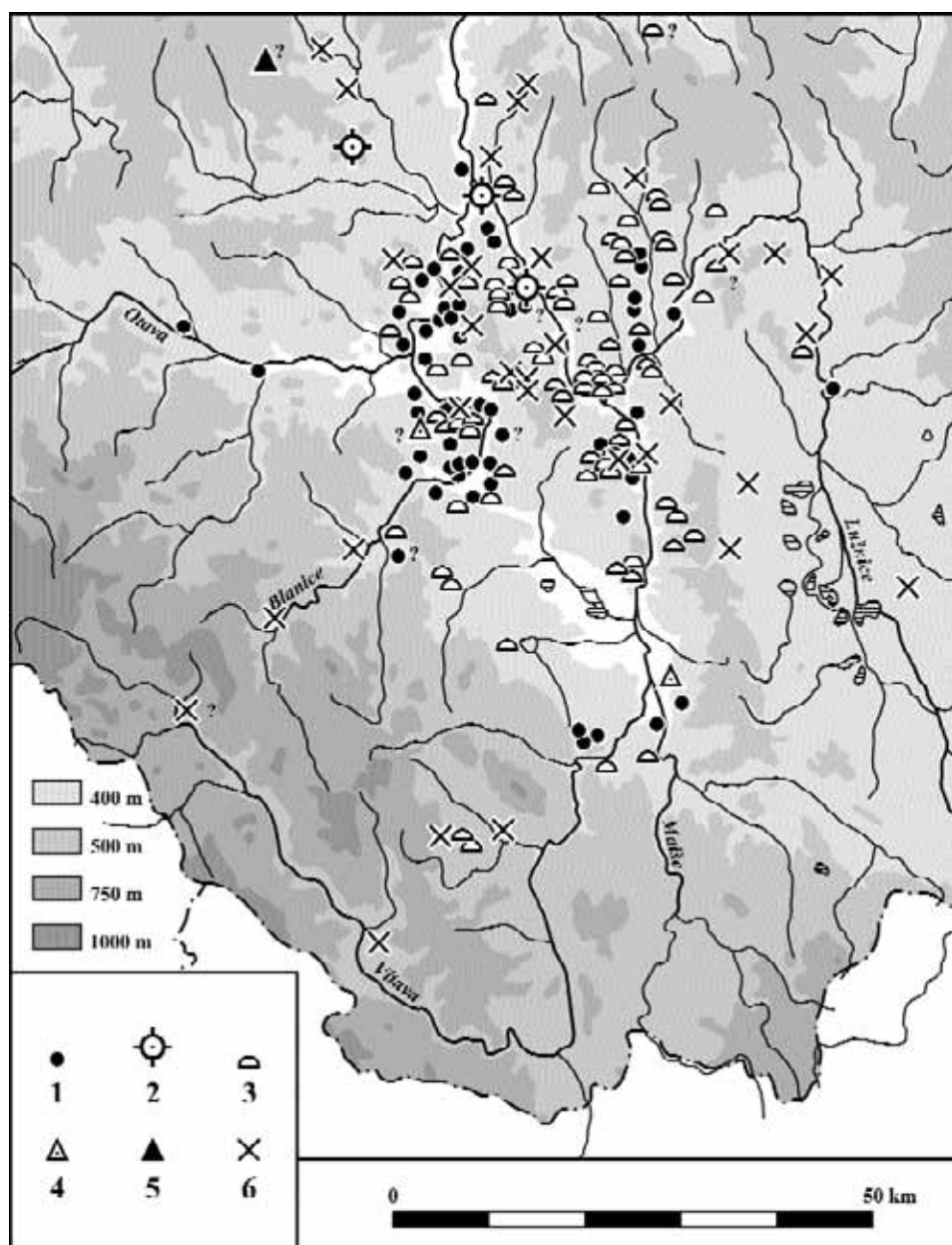
Obr. 1. Srovnání počtu jihočeských lokalit v hlavních epochách doby bronzové. — Abb. 1. Zahlvergleich der südböhmischen Fundorte in den Hauptepochen der Bronzezeit.

noty 3° 55'. Sídliště se nacházela v průměru necelých 200 m od nejbližšího vodního zdroje, přičemž průměrné převýšení nad hladinu nejbližšího vodního toku činilo ca 10 m. Z uvedeného schématu vybočuje několik lokalit, ležících v dnešních nivách (inundacích), jako např. tři sídliště na katastru Milenovic, sídliště v Myšenci, Modlešovicích, Smrkovicích aj. (Fröhlich – Chvojka 2001, 117–118).

Největší hustota sídlišť v jihočeském regionu je dnes doložena v Pootaví a v oblasti dolní Blanice. V mikroregionu středního a dolního toku Otavy připadalo na jedno sídliště v průměru 4,7 km², tj. na 1 km² zde spadá průměrně 0,214 sídliště (Chvojka 2001a, 96). Na katastru Milenovic u Protivína, na území o velikosti ca 1,5 x 2 km, je dnes doloženo celkem 7 lokalit mladší a pozdní doby bronzové, z nichž většina byla současných (Fröhlich – Chvojka 2001, 116–117). Dosud nevyřešenou zůstává ovšem v této souvislosti otázka časoprostorového posunu jednoho sídliště v krátkých časových intervalech, resp. současného osídlení všech lokalit (srov. Bouzek 1967/1968, 25; Neustupný 1986, 232; Smrž 1987, 614; 1994, 376). Podobný příklad lze uvést i z pootavské oblasti, kde bylo na návrší Pikarna u Putimi identifikováno celkem sedm sídelních jednotek (dvorců?), z nichž však většina není blíže datovatelná (Chvojka 2001a, 98–99).

Velká část jihočeských sídlišť mladší doby bronzové byla zjištěna při povrchovém průzkumu nebo při drobných terénních zásazích. Také u sídlišť zkoumaných před více než půlstoletím je jejich informační potenciál značně zmenšen. Přesto můžeme uvést řadu příkladů sídlištních objektů, z nichž mnohé však dosud nebyly podrobněji publikovány. Tři zemnice z mladší doby bronzové zjistil B. Dubský v Dobevi, další zahloubené obytné objekty jsou uváděny z Rohozné, Čejetic a Písku (Dubský 1949, 163–173). Kúlový nadzemní dům je doložen např. na jednom sídlišti v Písku (Chvojka 2001a, 104). V poslední době byly obytné objekty prozkoumány i na dalších jihočeských sídlištích mladší

Obr. 2. Jižní Čechy ve střední době bronzové (Br B–C). 1 – nížinné sídliště, 2 – výšinná lokalita, 3 – mohylové pohřebiště, 4 – depot bronzové industrie, 5 – hromadný nález keramiky, 6 – ojedinělý nález keramiky nebo bronzového předmětu. Kresby K. Vávra. – Abb. 2. Südböhmen in der mittleren Bronzezeit (Bz B–C). 1 – Flachlandsiedlung, 2 – Höhenfundort, 3 – Hügelgräberfeld, 4 – Hortfund der Bronzegegenstände, 5 – Hortfund der keramischen Gefäße, 6 – Einzelfund eines Bronzegegenstandes oder von Keramik. Zeichnungen K. Vávra.

doby bronzové: v Radčicích (*obr. 7: 1; Michálek – Chvojka 2000*), Českých Budějovicích (*Militký 1997*), Borku a Hosíně (*obr. 7: 5–6; Zavřel 1996*). Z výrobních objektů lze uvést dvě jámy z Písku, které jsou interpretovány jako zaniklá hrnčířská pec (*Chvojka 2001a, 105*). Na mnoha sídlištích byly zachyceny běžné sídlištní jámy – jejich největší počet (22) byl prozkoumán v Bechyni (*Beneš – Zavřel – Militký 1989, 12–13*), 14 objektů, většinou jam, pak bylo zjištěno v Milenovicích (*Fröhlich – Chvojka 2001*). Více zahloubených objektů bylo doloženo také např. v Novosedlech (*obr. 7: 2*), Borku, Hosíně (*Zavřel 1996; 1998*), Strakonících (*obr. 7: 3; Chvojka 2001a, 107*). Zvláštní pozornost zasluhuje nížinné sídliště z pozdní doby bronzové prozkoumané na katastru Strakonice, na němž byla vedle 15 jam a 5 kúlových jamek zachycena část snad kruhového areálu vymezeného příkopem a interpretovaného jako kultovní místo (*Michálek 2002*). Kultovní funkci mohl mít i dosud nepublikovaný objekt z Bernartic – protáhlá úzká jáma se stojícími nádobami a bíle malovanou mazanicí (*Beneš – Břicháček 1978, 11*). Zatím blíže nepublikované zůstává také sídliště z pozdní doby bronzové v Topělci, kde byl prozkoumán 19 m dlouhý, několikrát přerušovaný žlab, vyplněný množstvím nálezů – jeho interpretace je ovšem zatím nejistá (*Braun – Fröhlich 1982*).

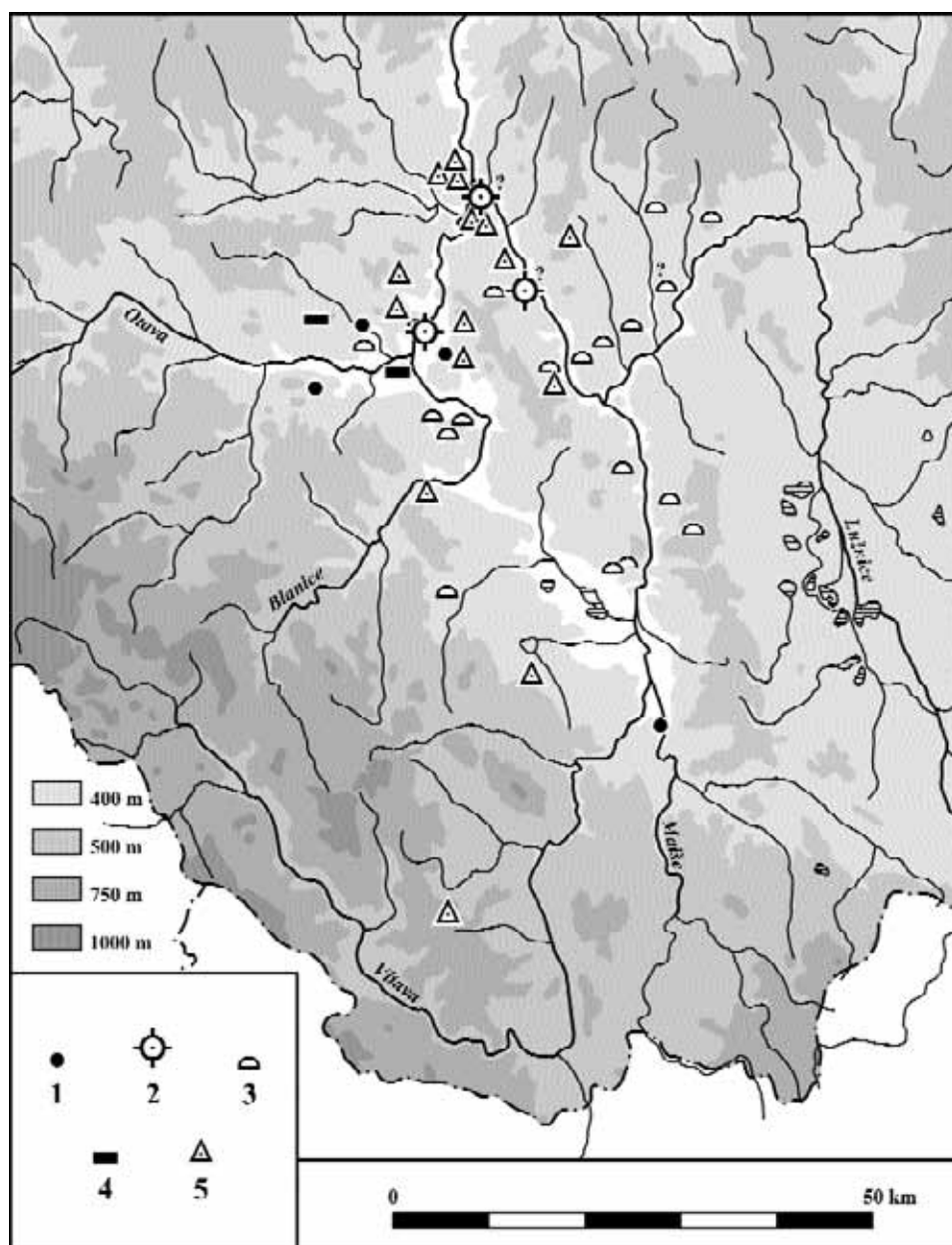
Druhou kategorií sídlišť mladší a zejména pak pozdní doby bronzové jsou výšinné lokality, jimž byla věnována detailní pozornost v nedávné době (*Hrubý – Chvojka 2002*). Jedinou skutečností, kterou lze doplnit, je zjištění nového výšinného sídliště z mladší doby bronzové nedaleko Sepekova, čímž se celkový počet výšinných lokalit doby popelnicových polí v jižních Čechách zvýšil na 18 (*Fröhlich – Chvojka 2003*).

2.2. Pohřebiště

Druhou nejčastější kategorií památek mladší doby bronzové v jižních Čechách jsou pohřebiště, jichž je dnes známo 60 (včetně sporných lokalit; *Chvojka 2001a, 113*). Všechny hroby na těchto pohřebištích obsahují žárové pohřby. Z hlediska hrobové konstrukce v jižních Čechách výrazně převažují hroby ploché (115) nad mohylovými (ca 40–50). V případě plochých pohřebišť zůstává největším problémem jejich nedostatečná publikace (což platí zejména o největším jihočeském plochém pohřebišti v Topělci), u mohylníků zase jejich malá míra prozkoumání, resp. výzkum většiny mohyl bez kvalitní dokumentace již v 19. století.

Ploché žárové hroby jsou v jižních Čechách koncentrovány ve středním a dolním Pootaví, méně při dolní Blanici (*obr. 5*). V ostatních jihočeských mikroregionech jsou evidovány pouze ojedinělé sporné lokality. Mohylová pohřebiště jsou naproti tomu rozšířena v celkem pravidelné síti v téměř všech jihočeských sídelních oblastech, zejména v severní části Českobudějovické pánve, na Vltavotýnsku a při dolní Lužnici. Mohyly z mladší doby bronzové jsou však doloženy i při dolní Blanici a v Pootaví. Dnešní evidence těchto dvou typů pohřebišť ovšem nemusí odpovídat pravěké situaci – velké množství mohyl zejména v úrodných, zemědělsky intenzivně obdělávaných oblastech mohlo totiž být již v pravěku rozoráno. Zvláště mohyly se zahloubeným pohřbem v nádobě a s jednoduchým hlinitým náspem se tak dnes mohou jevit jako ploché hroby (srov. níže).

Všechna pohřebiště jsou vázána na okolní osídlení, žádné neleží zcela mimo sídelní areály. Ve dvou případech jsou dokonce uváděny pohřby přímo na sídlišti, oba případy jsou však bez podrobné dokumentace: v Rohozné měl být nalezen hrob hned vedle obydlí (*Dub-*

Obr. 3. Jižní Čechy v přechodném horizontu Br C2/D. 1 – nížinné sídliště, 2 – výšinná lokalita, 3 – mohylové pohřebiště, 4 – ploché pohřebiště, 5 – depot bronzové industrie. — Abb. 3. Südböhmen im Hügelgräber-Knovizer Übergangshorizont (Bz C2/D). 1 – Flachlandsiedlung, 2 – Höhenfundort, 3 – Hügelgräberfeld, 4 – Flachbrandgräberfeld, 5 – Hortfund von Bronzegegenständen.

ský 1949, 114) a žárový hrob mohl být přítomen i na výšinném sídlišti v Milenovicích (objekt 1/80: *Fröhlich – Chvojka 2001*, 114).

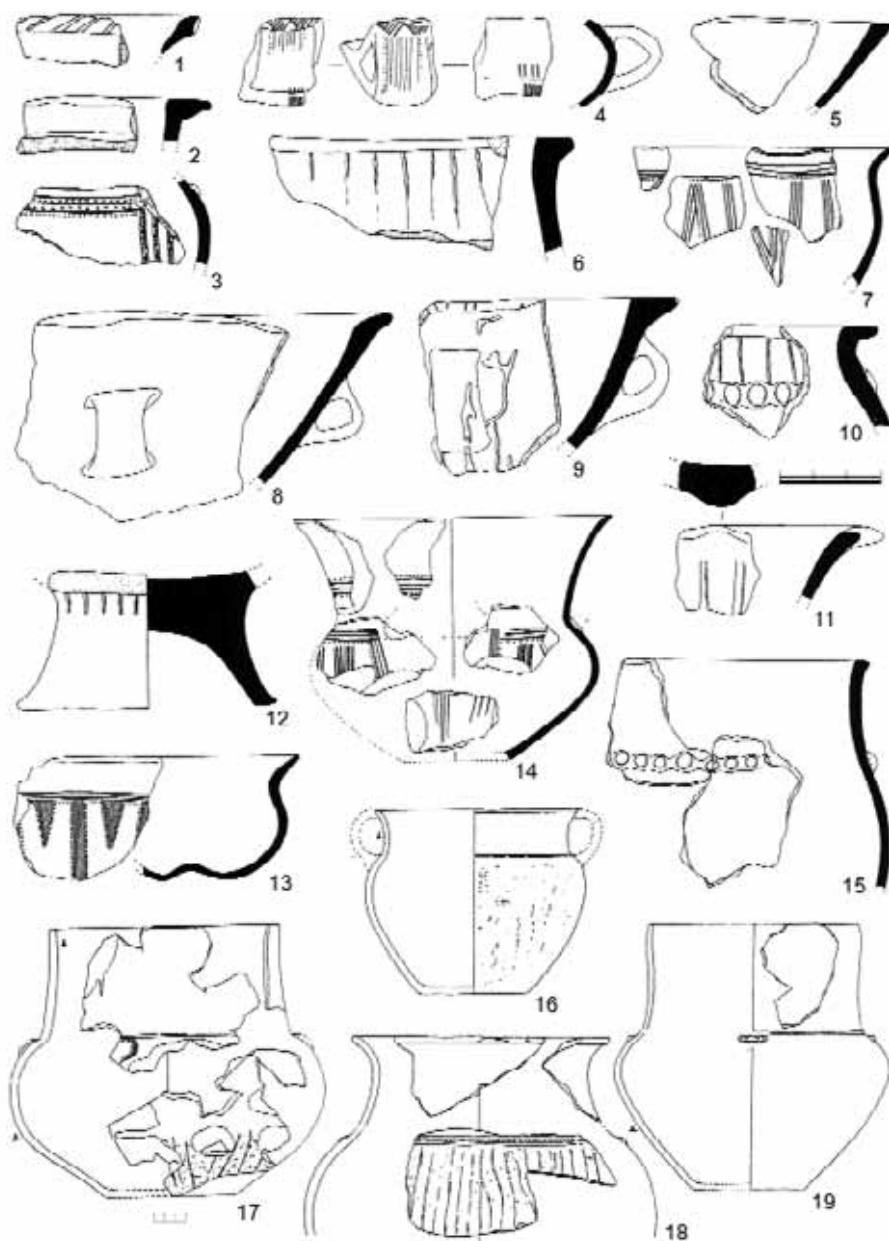
Na většině lokalit byly zachyceny pouze 1 až 4 hroby, tento počet je však bezesporu zkreslen neúplným prozkoumáním všech jihočeských pohřebišť tohoto období. Mezi největší plochá pohřebišť patří Rohozná s 8 hroby (*Bouzek 1963*, 111, obr. 11–14; *Chvojka 2001a*, 170), Strakonice s 18 (*Michálek 1993*) a Topělec s 37 hroby (*Braun – Fröhlich 1978*). Největším mohylovým pohřebišťem je Hájek u Drhovic, na němž je evidováno asi 23 mohyl z mladší doby bronzové (*Kolář 1898/1899; Böhm 1937*, 156–160; *Konopa 1981*, 18–20, 77–95). Tento jediný mohylník byl vybudován až ve stupni Br D, všechna ostatní jihočeská mohylová pohřebišť kontinuálně překračují ze střední doby bronzové, přičemž do období popelnicových polí lze u nich zařadit nejvýše několik málo mohyl (srov. *Bouzek 1985*).

Jedinou lokalitou, na níž lze pozorovat určité uspořádání hrobů, je Topělec: zde byly doloženy dvě skupiny hrobů, vzdálené od sebe několik desítek metrů, přičemž v každé skupině byly hroby uspořádány do nepravidelných řad (*Braun – Fröhlich 1978*, 236). U několika lokalit jsou uváděna i místa kremací („žároviště“): Vrcovice, Topělec, Kestřany (*Fröhlich 1983*, 59, obr. 3D; *Chvojka 2001a*, 117).

Z hlediska úpravy hrobů bylo poměrně často užíváno překrytí nebo obložení hrobové jámy kameny (obr. 8: 1), vzácnější je zakrytí mazanicovou deskou nebo keramickou miskou, což bylo doloženo např. ve dvou hrobech ve Strakonících (obr. 8: 5; *Michálek 1993*, 21, 23). Jakási kamenná skříňka, tj. současné obložení i překrytí hrobu kameny, byla zjištěna v Jiníně (obr. 8: 2; *Dubský 1926/1927b*, 243, obr. 86) a snad i v Malých Nepodřicích (*Dubský 1949*, 677). V Topělci bylo ve dvou případech doloženo označení hrobu kulem, zpevněným kameny (*Braun – Fröhlich 1978*, 236). O vzhledu a úpravě mohylových hrobů máme dnes jen torzovité údaje. Některé hroby v Chvaleticích, Řepči a Sepekově se nacházely na povrchu bez použití popelnice, v Drhovicích měly být jednak mohyly s kamennou konstrukcí s pohřby na úrovni terénu a jednak mohyly nasypané z hlíny se zahloubenými pohřby (*Konopa 1981*, 59–60).

Téměř všechny jihočeské hroby jsou popelnicové – např. z 37 hrobů v Topělci byly jen tři jámové (*Braun – Fröhlich 1978*, 237). Jako popelnice sloužila v přibližně 75 % případů amforovitá zásobnice (*Chvojka 2001a*, 119), daleko méně je doložena dvojkónická nádoba, jiné typy popelnic jsou pak již zcela výjimečné: hrnec s válcovitým hrdlem (Rohozná), amfora (Vrcovice, Jinín) a mísa (Vrcovice). Naprostá většina jihočeských hrobů patří mezi chudé nebo průměrně vybavené (srov. *Slabina 1978*, 10). Z nadprůměrně vybavených hrobů lze uvést pouze dva hroby ze Zátaví, z nichž každý obsahoval dvě popelnice (amforovité zásobnice v prvním a dvojkónické nádoby v druhém případě) a 6–10 keramických nádob (*Chvojka 2001a*, Taf. 66–68). Z netypických milodarů zjištěných v jihočeských hrobech sledované epochy můžeme zmínit např. zlomek grafitového kotouče z hrobu 2 v Rohozné (*Chvojka 1999*, 17, obr. 2) nebo kamenné neolitické nástroje z hrobu 4 ve Vrcovicích (*Fröhlich 1983*, 66, obr. 4: 4), z hrobu 31 v Topělci (*Braun – Fröhlich 1978*, 236–237) a z jedné mohyly v Drhovicích (*Konopa 1981*, tab. 19: 3).

Několik jihočeských hrobů bylo podrobeno antropologické analýze (*Chochol 1983*). V hrobech se nacházely většinou kosti dospělých jedinců. Nápadná u nich byla celková drobnost tělesné stavby. Příslušníci jihočeské populace popelnicových polí se tak po stránce antropologické shodovali s ostatními obyvateli Čech.

Obr. 4. Výběr keramických nálezů z přechodného horizontu Br C2/D (podle Chvojka 2003). 1–7: Hradiště u Písku (hradiště), 8–11: Modlešovice (rovinné sídliště), 12–13: Rohozná (plochý hrob), 14: Putim (plochý hrob), 15: Smrkovice (rovinné sídliště), 16–19: Roudné (rovinné sídliště; podle Militký – Zavřel 1993, obr. 3–4). — Abb. 4. Auswahl von Keramikfunden aus dem Übergangshorizont Bz C2/D (nach Chvojka 2003). 1–7: Hradiště u Písku (Burgwall), 8–11: Modlešovice (Flachlandsiedlung), 12–13: Rohozná (flaches Grab), 14: Putim (flaches Grab), 15: Smrkovice (Flachlandsiedlung), 16–19: Roudné (Flachlandsiedlung; nach Militký – Zavřel 1993, Abb. 3–4).

2.3. Hromadné a ojedinělé nálezy

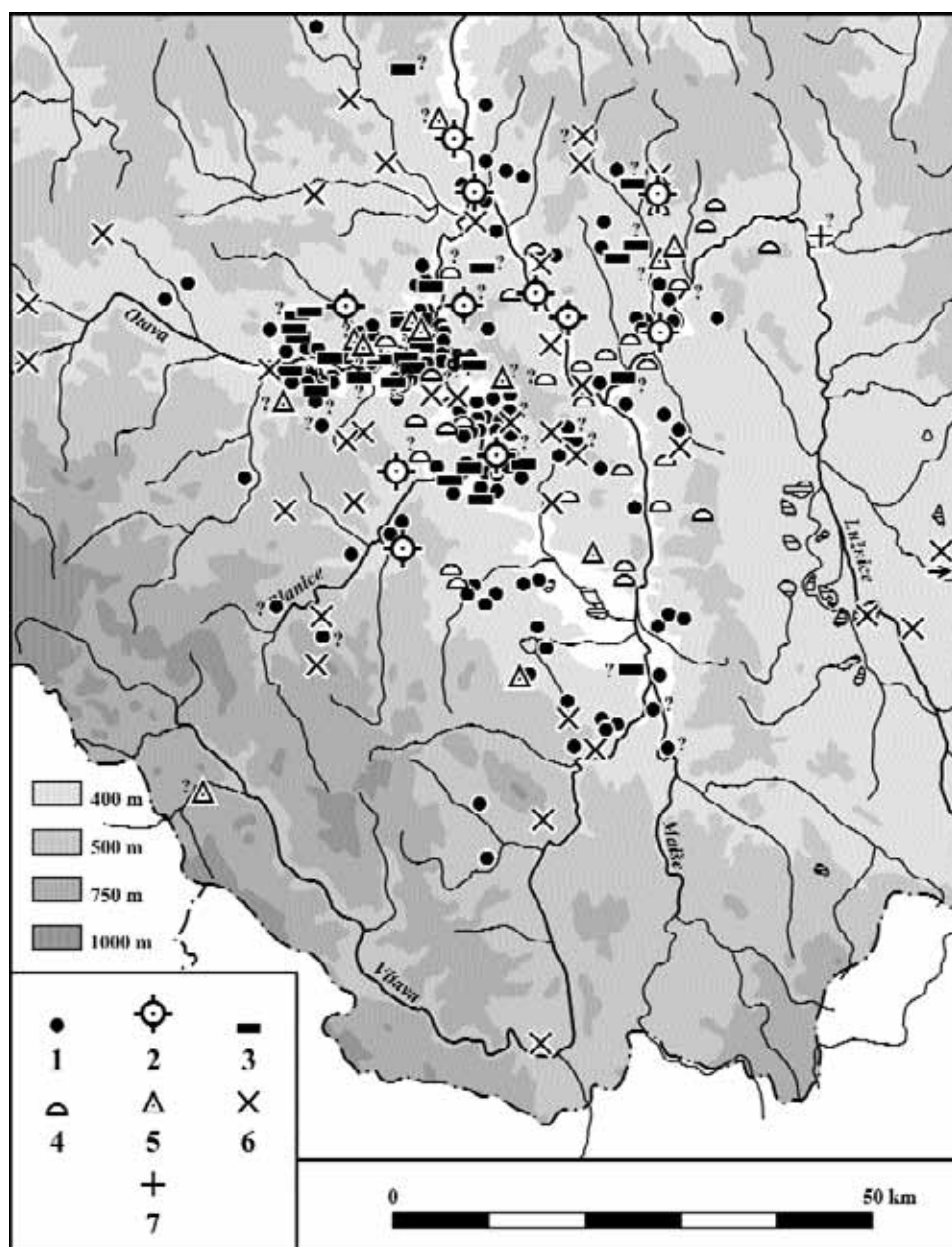
Mozaiku jihočeských lokalit mladší a pozdní doby bronzové doplňují depoty bronzové industrie a ojedinělé nálezy. Na rozdíl od předchozích typů památek jsou tyto lokality známé i z tehdy jinak neosídlených míst, tj. z oblasti horního toku Otavy, z horského pásma Šumavy a z Třeboňské pánve (*obr. 5–6*).

Hromadných nálezů je dnes v jižních Čechách evidováno celkem 30 (včetně sporných; *Chvojka 2001a*, 122). Ve všech případech se jedná o depoty bronzové industrie, hromadný nález keramických nádob zde zatím nebyl pro období popelnicových polí jednoznačně prokázán. Plná polovina z těchto depotů patří na samý počátek mladší doby bronzové, tj. do horizontu Plzeň–Jíkalka (*Kytlicová 1964; 1975*). Markantní je jejich koncentrace v blízkosti výšinného sídliště na Zvíkově (*obr. 3*), navozující tak domněnku o místních produkčním a distribučním centru na počátku epochy popelnicových polí (*Michálek 1977; Beneš – Kytlicová 1991*, Abb. 22–23). Pro následující období však ve sledovaném regionu hromadné nálezy nápadně ubývají. V jižních Čechách můžeme dnes napočítat pouze 5 lokalit náležejících do horizontu depotů zlomků (Br D2 – Ha A1; Zahájí: *Rychlý 1894*, 150, tab. XLIII; *Chvojka v tisku*; Holášovice: *Böhm 1937*, 165, *obr. 84*; Staré Sedlo: *Kytlicová 1955*; a pak dvě sporné lokality – Hradiště u Písku: *Chvojka 2001a*, Taf. 13: 1–4, a Paseky: *Rychlý 1894*, 19, 116–121, tab. XXV–XXVII; *Beneš – Kytlicová 1991*, 56, Abb. 9, 87; *Fröhlich 1997*, 113–114). Do jenišovického horizontu Ha A2/B1 patří s jistotou pouze jediný depot dvou nákrčníků z Hradiště u Písku (*Fröhlich 1998*). Stejně tak z následující pozdní doby bronzové nalezneme v jižních Čechách jediný jistý hromadný nález z Malého Boru (*Bouzek 1963*, 95).

Poslední kategorií nalezišť z doby popelnicových polí jsou v jižních Čechách ojedinělé nálezy, kterých je dnes známo 48 (*Chvojka 2001a*, 124). V naprosté většině se jedná o bronzové předměty. Vymyká se pouze ojedinělý nález keramického dvouuchého hrnce ze Sezimova Ústí (*Michálek 1979*, Taf. 14: 1) a zlomek zlatého tordovaného nákrčníku z Netolic (*Michálek 1979*, Taf. 13: 4), jehož datace však není jistá (shrnutí *Chvojka 2001a*, 186). Ojedinělé nálezy se v jižních Čechách vyskytují jak v centrálních sídelních mikroregionech, tak v oblastech tehdy neosídlených. Příkladem může být několik nálezů z Třeboňska, které podle některých názorů mohly být obětinami v bažinách (*Beneš 1978*, 37). Zajímavý je rovněž nápadný výskyt ojedinělých nálezů bronzových hrotů kopí a jednoho depotu tohoto typu předmětu na Šumavě, které otvírají otázku dálkových obchodních komunikací (*Fröhlich 1999*). Za zmínku stojí také dva říční nálezy, konkrétně bronzové jehlice z řeky Otavy ze Strakonice (*Michálek 1981*, tab. 2: 10) a od Zátaví (*Fröhlich 1991*).

3. Chronologické vztahy: kontinuita, nebo diskontinuita vývoje?

V jižních Čechách lze od počátku střední doby bronzové počítat s kontinuálním vývojem jedné populace, náležející do rámce českofalcké mohylové kultury. V průběhu střední doby bronzové, zejména v jejím mladším stupni Br C, můžeme však pozorovat silící vlivy z okruhu středodunajské mohylové kultury, které se odrážejí zejména v materiální kultuře (*Beneš – Kytlicová 1991*, 78; *Chvojka 2003*, 47–49). Dosud nebylo prokázáno, zda byly tyto vnější vlivy spojeny s příchodem nových obyvatel, jak se předpokládá v západních

Obr. 5. Jižní Čechy v mladší době bronzové (Br D – Ha A2/B1). 1 – nížinné sídliště, 2 – výšinná lokalita, 3 – ploché pohřebiště, 4 – mohylové pohřebiště, 5 – depot bronzové industrie, 6 – ojedinělý nález bronzového předmětu, 7 – ojedinělý nález keramické nádoby. – Abb. 5. Südböhmen in der jüngeren Bronzezeit (Bz D – Ha A2/B1). 1 – Flachlandsiedlung, 2 – Höhenfundort, 3 – Flachbrandgräberfeld, 4 – Hügelgräberfeld, 5 – Hortfund von Bronzegegenständen, 6 – Einzelfund eines Bronzegegenstandes, 7 – Einzelfund eines Keramikgefäßes.

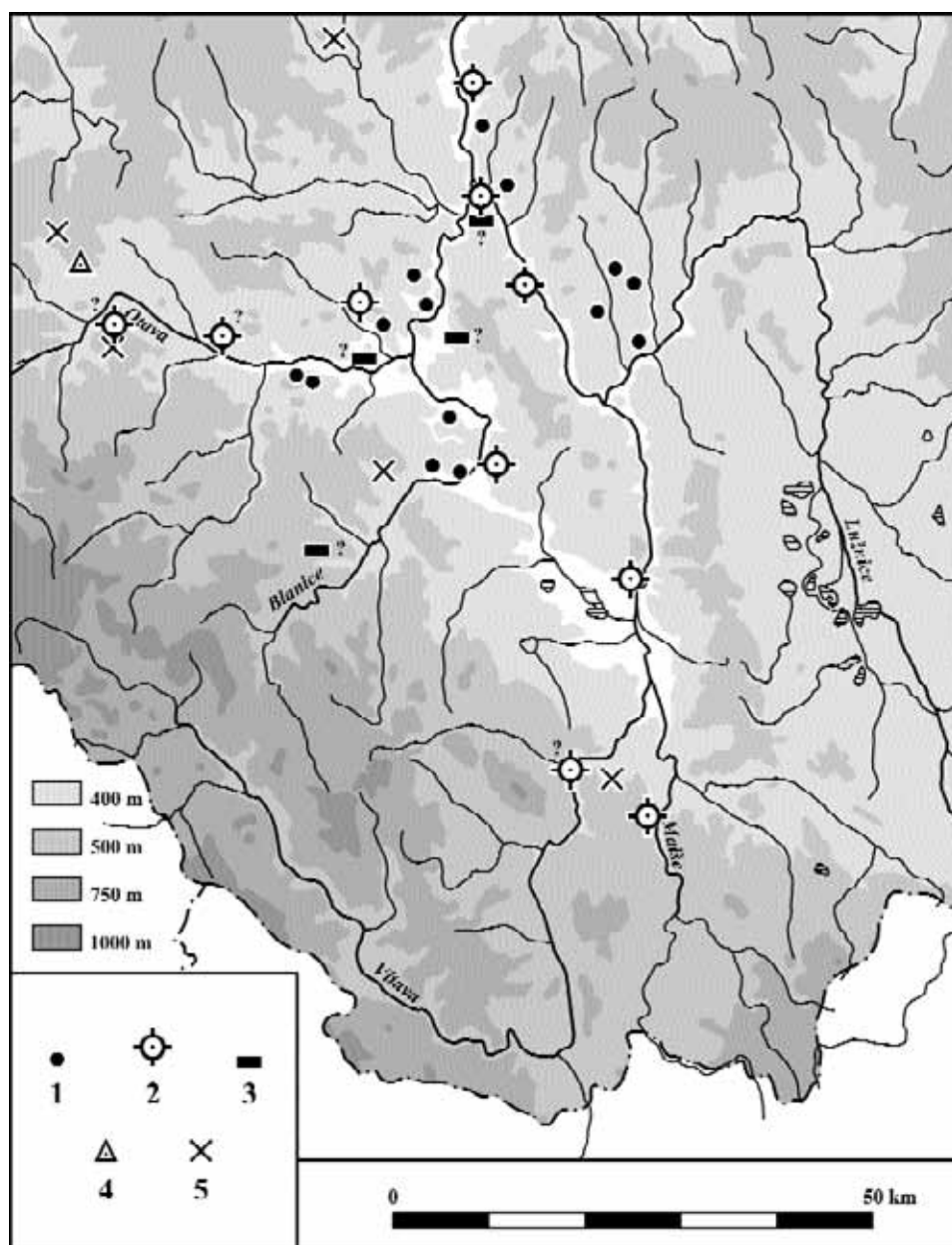
Čechách (Čujanová-Jílková 1964, 68; 1977, 109–111). Příchodu nových skupin obyvatel by mohl nasvědčovat výrazný nárůst počtu lokalit v tomto mladomohylovém stupni v jižních Čechách, stejně jako rozšíření osídlení do předtím neobydlených oblastí (střední Pootaví; srov. obr. 2). Jednoznačné stopy příchodu nových obyvatel však v našem regionu nemáme, odmítnout pak můžeme nějaké násilné střety nebo válečné události. Dosud nevyřešenou otázkou zůstává také možný původ těchto vlivů, resp. kolonistů, který bývá někdy kladen do středních Čech (Čujanová-Jílková 1978, 381), jindy spíše do podunajských oblastí (Plesl 1990, 355; Beneš – Kytlicová 1991, 80–81).

Jižní Čechy tak patřily k regionům, v nichž došlo k vzájemnému kontaktu a ovlivnění obou mohylových kultur střední doby bronzové a k jejich postupné asimilaci. Na tomto sjednoceném podloží pak pozvolna vyrůstá následující civilizace popelnicových polí (Plesl 1965, 506–507; 1974, 349–352; Hrala 1990, 203). Jedná se o kontinuální přechod mezi střední a mladší dobou bronzovou, který pravděpodobně nebyl spojen s většími migracemi. Nelze pochopitelně vyloučit menší lokální posuny obyvatel, ty jsou však v archeologických pramenech jen obtížně zachytitelné (srov. Milojčić 1952, 325). Výrazem tohoto kontinuálního vývoje mezi střední a mladší dobou bronzovou jsou přechodné horizonty, které byly definovány ve většině středoevropských regionů (Kytlicová 1975, 95; Hrala 1990, 203–205). V západních Čechách je toto období nazýváno vrhavecským horizontem (Čujanová-Jílková 1977, 105–111; 1995, 16–18), ve středních Čechách horizontem modřanským (Böhm 1937, 90; Bouzek 1963, 66; Hrala 1973, 81–88) a na jižní Moravě mohylovo-velatickým horizontem, příp. stupněm Blučina-Kopčany (Říhový 1963, 70; 1982, 33–34). Ve východním Rakousku je uvedený horizont reprezentován především pohřebištěm v Pitten (Benkovsky-Pivovarová 1987), ve východní části středních Čech Skalkou u Velimi (Hrala 1990, 204–205; Hrala – Šumberová – Vávra 2000). Sídlní kontinuita je v této době předpokládána rovněž v maďarském Podunají (Kemenczei 1990, 225), stejně jako v Bavorsku (Tobriügge 1959, 100; 1959a, 47; Hochstetter 1980, 103–104, 108), zejména v tzv. skupině Riegsee (Koschik 1981, 133–139).

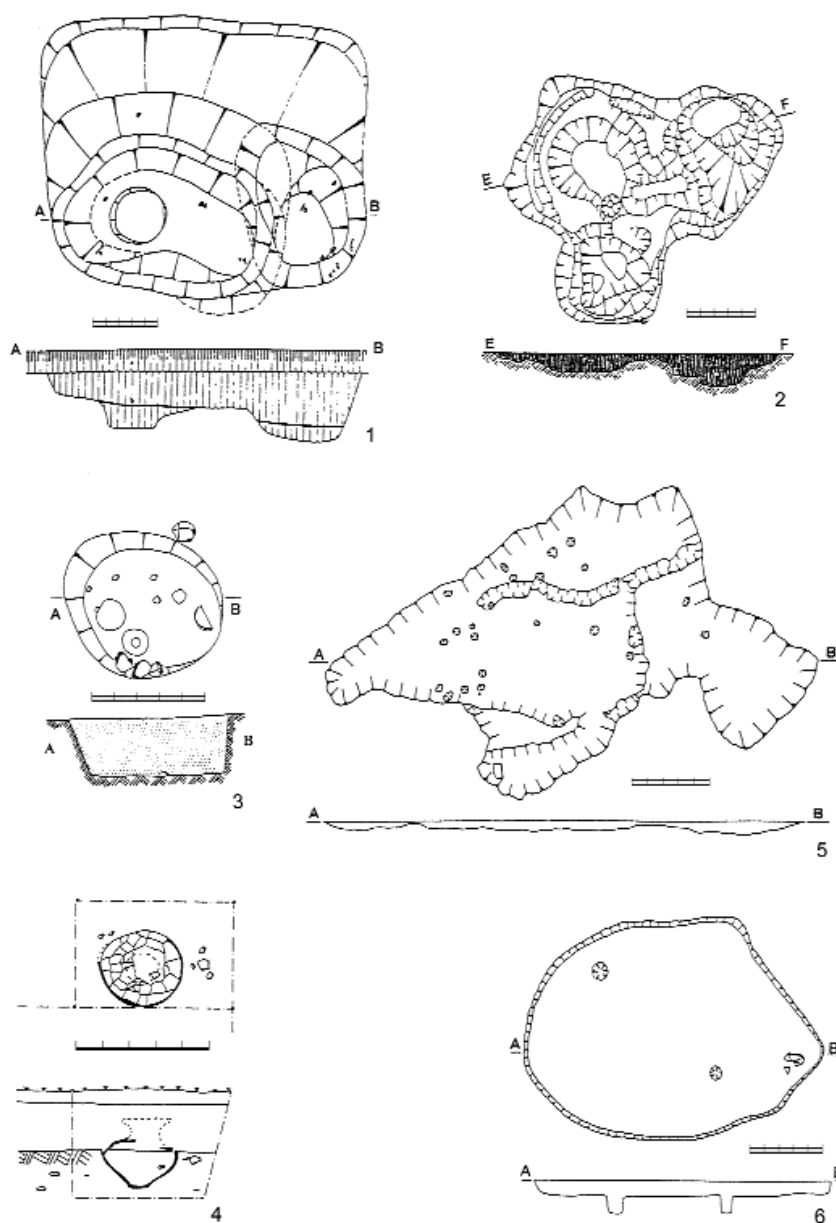
Přechodný mohylovo-knovízský horizont, zaujímavý přelom stupňů Br C2/D, lze definovat také v jižních Čechách (Chvojka 2001a, 144–145; 2003, 49–51). V současné době můžeme uvést zhruba čtyři desítky jihočeských lokalit, které do tohoto období spadají. Jedná se přitom o všechny základní typy lokalit ve všech hlavních sídelních mikroregionech (obr. 3–4). Jednoznačně nejvýraznější kategorií památek tohoto časového úseku jsou depoty bronzových předmětů horizontu Plzeň-Jíkalka (Kytlicová 1964), jichž je dnes v našem regionu známo 15 (Chvojka 2001a, 123). Do přechodného mohylovo-knovízského období lze zařadit také několik rovinných sídlišť. Poprvé byl tento horizont v sídlištním prostředí rozpoznán u lokalit v okolí Českých Budějovic, zejména na jednom sídlišti v Roudném (Militký – Zavřel 1993). Několik sídlišť tohoto období bylo identifikováno i ve středním a dolním Pootaví: Dobeš, Modlešovice a Strakonice (Chvojka 2001a, 88, 145). Jednoznačně sem můžeme datovat i jednu jihočeskou výšinnou lokalitu – Hradiště u Písku (Chvojka 2001a, Taf. 10–12). Osídlení jiných jihočeských hradišť v této době nebylo zatím spolehlivě prokázáno, což je i případ Zvíkova, z jehož okolí pocházejí početné hromadné nálezy.

Výraznou kategorií památek přechodného horizontu Br C2/D jsou naproti tomu mohylová pohřebiště, která kontinuálně přecházejí ze střední do mladší doby bronzové. Jako příklad můžeme uvést Sepekov, Řepeč, Hvoždany, Dobešice, Chvaletice, Protivín, Hlubokou nad Vltavou aj. (souhrnně Konopa 1981; Bouzek 1985). V této době se však v našem regionu

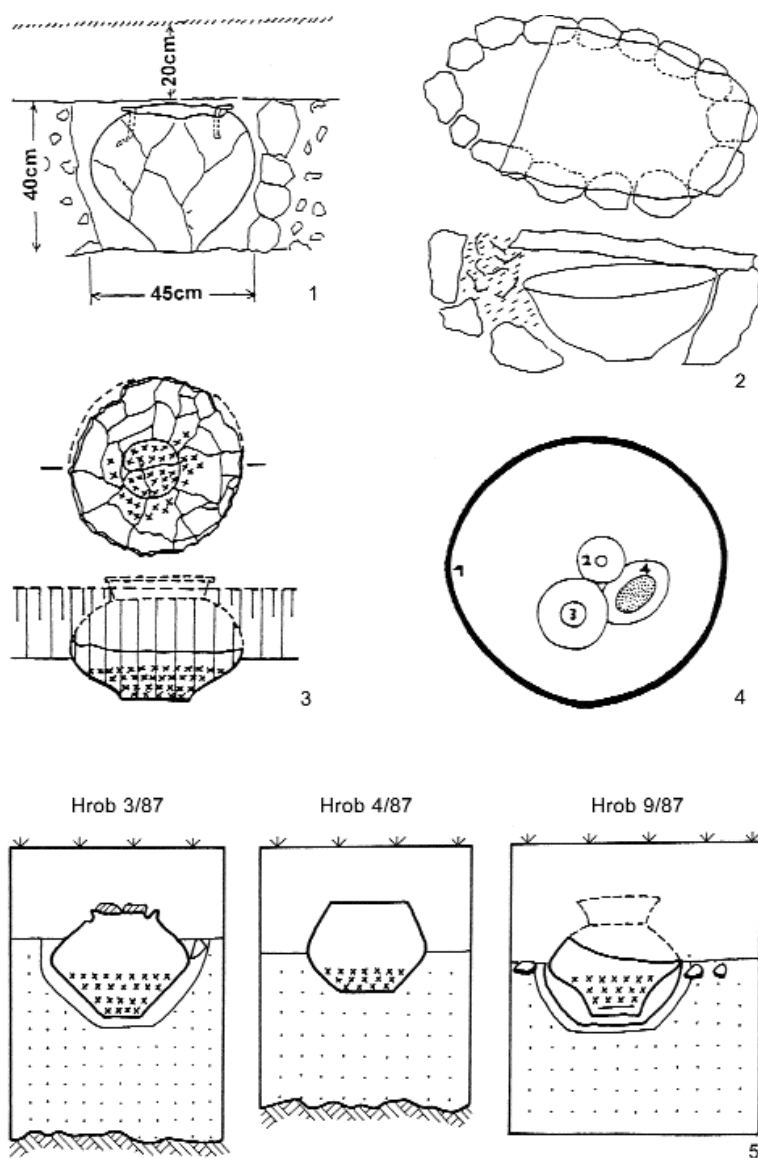

Obr. 6. Jižní Čechy v pozdní době bronzové (Ha B). 1 – nížinné sídliště, 2 – výšinná lokalita, 3 – ploché pohřebiště, 4 – depot bronzové industrie, 5 – ojedinělý nález bronzového předmětu. – Abb. 6. Südböhmen in der Spätbronzezeit (Ha B). 1 – Flachlandsiedlung, 2 – Höhenfundort, 3 – Flachbrandgräberfeld, 4 – Hortfund von Bronzegegenständen, 5 – Einzelfund eines Bronzegegenstandes.

Obr. 7. Sídlištní objekty mladší doby bronzové v jižních Čechách (výběr). 1 – Radčice (podle Michálek – Chvojka 2000, 37, obr. 3); 2 – Novosedly u Kájova (podle Zavřel 1998, 33, obr. 8); 3 – Strakonice (podle Chvojka 2001a, 101, Abb. 17); 4 – Modlešovice (podle Chvojka 2001a, 105, Abb. 21); 5 – Hosín (podle Zavřel 1996, 163, obr. 4); 6 – Borek (podle Zavřel 1996, 166, obr. 7). – Abb. 7. Siedlungsobjekte der jüngeren Bronzezeit aus Südböhmen (Auswahl). 1 – Radčice (nach Michálek – Chvojka 2000, 37, Abb. 3); 2 – Novosedly u Kájova (nach Zavřel 1998, 33, Abb. 8); 3 – Strakonice (nach Chvojka 2001a, 101, Abb. 17); 4 – Modlešovice (nach Chvojka 2001a, 105, Abb. 21); 5 – Hosín (nach Zavřel 1996, 163, Abb. 4); 6 – Borek (nach Zavřel 1996, 166, Abb. 7).

Obr. 8. Ploché žárové hroby mladší doby bronzové v jižních Čechách (výběr). 1 – Rohozná, hrob 5 (podle *Dubský 1926/1927a*, 231, obr. 81); 2 – Jinín, hrob 3 (podle *Dubský 1926/1927b*, 243, obr. 86); 3 – Radčice, hrob 1/94 (podle *Michálek – Chvojka 2000*, 64, obr. 30); 4 – Milenovice, hrob 1 (podle *Fröhlich 1983*, 63, obr. 1B); 5 – Strakonice, hroby 3, 4 a 9/87 (podle *Michálek 1993*, obr. 5, 6, 8, upraveno). Různá měřítká. — Abb. 8. Flache Gräber der jüngeren Bronzezeit aus Südböhmen (Auswahl). 1 – Rohozná, Grab 5 (nach *Dubský 1926/1927a*, 231, Abb. 81); 2 – Jinín, Grab 3 (nach *Dubský 1926/1927b*, 243, Abb. 86); 3 – Radčice, Grab 1/94 (nach *Michálek – Chvojka 2000*, 64, Abb. 30); 4 – Milenovice, Grab 1 (nach *Fröhlich 1983*, 63, Abb. 1B); 5 – Strakonice, Gräber 3, 4 und 9/87 (nach *Michálek 1993*, Abb. 5, 6, 8). Verschiedene Maßstäbe.

objevují i první ploché žárové hroby, z nichž jmenujme hrob I z Rohozné a oba hroby z Putimi (*Bouzek 1963*, 83 – obr. 8, 88 – obr. 11A; *Chvojka 2001a*, 89, Taf. 37: 13–29, 40: 14–19).

Tímto přechodným horizontem je tak v jižních Čechách naznačena možná kontinuita osídlení mezi střední a mladší dobou bronzovou ve všech hlavních sídelních mikroregionech. Nemůžeme samozřejmě *a priori* vylučovat nějaké menší lokální pohyby nebo migrace určitých skupin obyvatel, ty však neměly na celkový charakter osídlení podstatnější vliv. Patrný je v této době pouze postupný posun osídlení do předtím téměř neobydleného středního Pootaví (Rohozná, Putim, Dobeš, Modlešovice), které se pak v mladší době bronzové stalo trvalou součástí jihočeské sídelní oikumeny. Na základě dnešní nálezové situace však nenacházíme žádné přesvědčivé doklady o příchodu většího množství nové populace do jižních Čech, jak bylo dosud často předpokládáno v souvislosti s teorií o šíření knovízské kultury ze středočeské oblasti (např. *Bouzek 1963*, 77; *2001*, 20; naopak výhrady k tomu publikovali např. již *J. Neustupný 1963/1964*, 141, pozn. 6; *Hrala 1973*, 126; *Šaldová 1978*, 404). Za prokázanou lze považovat pouze expanzi knovízské kultury do předtím téměř neosídleného středního Povltaví, tj. do regionu Příbramska a Sedlčanska (*Smejtek 1987*, 352), otázkou ovšem zůstává, odkud tato expanze vycházela.

Následující vlastní epocha popelnicových polí probíhala v jižních Čechách pravděpodobně bez větších zlomů. Po celou mladší dobu bronzovou zde můžeme předpokládat sídelní kontinuitu (*obr. 5*) a rovněž přechod do pozdní doby bronzové se zdá být bez jakýchkoliv zvrátů (srov. *Bouzek 1965*, 67). V této době, tj. ve stupních Ha A2–B1, vrcholí intenzita osídlení jižních Čech (srov. např. *Michálek – Chvojka 2000*, 32; *Chvojka 2001a*, 90–93; *Fröhlich – Chvojka 2001*, 116). Podobná je situace i v jiných regionech knovízské kultury, kde je rovněž shledávána kontinuita mezi stupni Ha A2 a Ha B1, vyjádřená navíc i terminologicky (tzv. attinský nebo jenišovický horizont: *Hrala 1973*, 91–100, 111). Jiná je situace v západních Čechách, kde je právě v této době konstatován zásadní vývojový předěl, znamenající zánik mladobronzového osídlení, snad i kratší sídelní hiát a poté patrně příchod nových obyvatel, reprezentovaných tzv. nynickou skupinou (*Šaldová 1965*, 87–90).

Oproti mladší době bronzové (Br D – Ha A2/B1) zjišťujeme v pozdní době bronzové, tj. v Reineckově stupni Ha B, ve všech jihočeských oblastech výrazný úbytek lokalit (*obr. 6*). Důvodem tohoto poklesu počtu obyvatel mohly snad být zhoršující se klimatické podmínky (*Bouzek 1982*, 183; *1983*, 266–267), vyloučit však nelze ani další příčiny (srov. např. *Smejtek 1987*, 353). Na žádné lokalitě však nemáme doložen její násilný zánik, důvodem úbytku osídlení tak nejspíše nebylo ani vnější ohrožení, ani vnitřní rozbroje. Rovněž otázka případného směru odchodu jihočeských obyvatel není dosud rozřešena. Přes zjevný úbytek lokalit je však ve všech hlavních jihočeských sídelních mikroregionech doloženo osídlení po celý tento stupeň až do závěru pozdní doby bronzové. S tím se shoduje konstatování *J. Neustupného* (1968, 87–88), podle něhož v pravěku nebyla území, která již jednou patřila do sídelní oikumeny, z ní již později vypouštěna, pokud k tomu nenutily neodvratné přírodní zásahy, tj. jednou osídlené území nezůstalo v pravěku většinou již nikdy liduprázdné. Z tohoto období máme dnes v jižních Čechách doložených pouze zhruba 30 lokalit. Připočteme-li k nim dále alespoň některé nálezy z přechodného horizontu Ha A2/B1, bude možné stanovit počet dnes známých lokalit pozdní doby bronzové ve sledovaném regionu na přibližně 40.

Závažným historickým fenoménem je **otázka kontinuity vývoje od pozdní doby bronzové do počátku doby halštatské**. Vzhledem k minimu nálezů tohoto horizontu v jižních Čechách nelze činit žádné jednoznačné závěry, v současné chvíli je však možné uvést několik indicií, které by mohly této kontinuitě nasvědčovat (srov. *Chvojka 2003*, 55–58; *Michálek 2003*, 150–152). Jako první na to poukázal v našem regionu *J. Schráníl (1928, 188)*, podle něhož byla v jihočeských halštatských mohylách pohřbívána jedna populace, která zde žila od mladší doby bronzové a která pod halštatskými vlivy z Podunají pouze změnila svou hmotnou i duchovní kulturu. První konkrétní doklady o této kontinuitě přinesl *B. Dubský (1949, 175)*, který takto klasifikoval nálezy z hradišť v Chřešřovicích a v Hluboké n. Vlt.-Babě. Bez jejich moderní revize a publikace však zatím nelze v těchto případech rozhodnout. Kontinuita osídlení je nepřímou naznačena rovněž na dvou jihočeských nížinných sídlištích: v Kučeři a v Milenicích. Prvé sídliště by mělo vykazovat kontinuitu od mladší doby bronzové do doby halštatské, zatím však nebylo podrobněji publikováno (*Břicháček 1978*). V poslední době bylo zpracováno sídliště v Milenicích, vykazující osídlení od počátku stupně Ha B do jeho úplného závěru, přičemž jedním objektem je zde naznačena možnost kontinuity do počátku doby halštatské (*Fröhlich – Chvojka 2001*). Je ovšem otázkou, jednalo-li se o přímou sídelní kontinuitu, nebo o návrat na stejné místo po určitém kratším hiátu. Za možný doklad přežívajících tradic předchozího období je pokládán i dům kúlové konstrukce z Hradiště u Písku, datovaný do stupně Ha C, který jeví značnou podobnost s domy pozdní doby bronzové (*Fröhlich 2001, 128*). Jiným nepřímým dokladem může být obsah halštatského pohřbu v mohyle v Krašovicích, v jehož výbavě jsou podle *P. Brauna* jasné doklady kontinuity z pozdní doby bronzové: výzdoba bronzových předmětů puncováním, sedlovité nánožníky i železný srp, který tvarově připomíná mladobronzové exempláře (*Braun 1987, 201–202*; viz též *Fröhlich 1997, 66*). O možné kontinuitě populace by mohl svědčit v neposlední řadě i rozsah osídlení v době halštatské, navazující na situaci v pozdní době bronzové (*Michálek – Lutovský 2000, 183*).

Vzhledem k tomu, že jižní Čechy tvořily v pozdní době bronzové součást středočeské štítarské kultury (*Bouzek 1965, 74; 2001, 23*), je možné v našem regionu předpokládat i analogické vyznění této kultury. Ve středních a severozápadních Čechách je přítomn prokázána přímá kontinuita keramické náplně i bronzových předmětů mezi štítarskou a bylanskou kulturou (*Kyřlicová 1963, 139–142, 182 aj.; Fridrichová 1969, 376–378; Hrala 1973, 128; Bouzek 2002, 37–38*). Na základě této kontinuity v hmotné kultuře i vzhledem ke stejnému územnímu rozšíření obou kultur byl vysloven závažný předpoklad etnické jednoty (*Koutecký – Bouzek 1967, 75–76*). Také v dalších českých regionech je většinou předpokládána nebo přímo doložena kontinuita osídlení mezi stupni Ha B a Ha C (srov. *Stegmann-Rajtár 1992, 167–168; Bouzek 2002, 38*). Např. v západních Čechách je definována přechodná fáze Kostelík, v níž se spojují předchozí nynické prvky s nastupujícími halštatskými (*Chytráček – Metlička 2003, 89–90*).

Můžeme tak shrnout, že zatím nic nebrání předpokladu kontinuálního vývoje v jižních Čechách mezi pozdní dobou bronzovou a dobou halštatskou. Ve stupni Ha C zde pravděpodobně žila stejná populace jako v předchozí epoše, ovšem nejspíše obohacovaná o skupinky nově příchozích kolonistů. Větší migrace však můžeme předpokládat až na počátku stupně Ha D, kdy se opět ve všech jihočeských sídleních mikroregionech shledáváme s intenzivním osídlením (*Michálek – Lutovský 2000, 183*).

4. Zamyšlení nad kulturními poměry

Jak bylo uvedeno v předchozích odstavcích, probíhal v jižních Čechách po celé období popelnicových polí kontinuální vývoj pravděpodobně jedné populace, která zde byla usazena přinejmenším od střední doby bronzové a která postupně, za působení vnějších vlivů, pozměňovala svou materiální i duchovní kulturu. Dostáváme se tak k důležité otázce kulturního zařazení této populace. V dosavadní literatuře se totiž zpravidla uvádí koexistence dvou kulturních celků v tomto regionu na počátku mladší doby bronzové, tj. **milavečské a knovízské kultury** (srov. např. *Bouzek 1963; 1985; Michálek 1990, 59; Bouzek 2001; Sklenář – Sklenářová – Slabina 2002, 202*). Kultura milavečská měla mít oproti knovízské několik odlišných projevů, které byly shledávány i v jižních Čechách:

1. Pohřby pod mohylami. Mohylová pohřebiště, spojovaná tradičně s milavečskou kulturou, evidujeme ve všech centrálních jihočeských sídelních mikroregionech (srov. výše). Pouze ve středním Pootaví dominují ploché hroby, což však může být částečně způsobeno horšími podmínkami pro dochování mohyl v této převážně zemědělské oblasti – některé ploché hroby mohly mít původně mohylový násep, který byl v důsledku intenzivní zemědělské činnosti později zcela odstraněn. Zejména ty mohyly, které obsahovaly pohřeb uložený v popelnici v zahloubené jámě (srov. *Rybová – Šaldová 1958, 396, 408*), se po odstranění mohylového náspu dnes jeví logicky jako ploché hroby. Rovněž u popelnic, zapuštěných jen částečně do země, lze předpokládat překrytí jejich horních, nad zem vyčnívajících částí alespoň malým hliněným násypem (srov. *obr. 8: 3, 5*). Tím je dnešní obraz geografického rozšíření obou těchto kategorií hrobů nepochybně do značné míry odlišný od původní situace v pravěku. Navíc můžeme konstatovat, že pozvolná přeměna duchovních představ lidí, která je patrná v přežívání starších mohylových tradic a v současném nástupu nových pohřebních zvyklostí, vyplňuje minimálně celý stupeň Br D a je doložena rovněž v téměř všech střeoevropských regionech (podrobně viz *Chvojka 2001a, 152–154*).

V souvislosti s pohřebním ritem bývá někdy poukazováno i na další odlišnost mezi oběma kulturami – na jiný charakter hrobové výbavy, zejména na rozdílné zastoupení bronzových milodarů. Zatímco pro milavečskou kulturu se uvádí bohatší vybavení bronzovými předměty ve stupni Br D a pozdější zchudnutí hrobové výbavy ve stupni Ha A, jsou knovízské hroby zpočátku chudé a teprve v období Ha A se objevují hroby bohatě vybavené (*Kytlicová 1987, 162; 1988, 360–361*). Zde však musíme připomenout, že tradice střední doby bronzové nevykazuje jen mohylová úprava hrobů, ale také přežívající rituální zvyklosti při ukládání milodarů. Postupné zchudnutí mohylových pohřbů je pak v dalším vývoji jen logickým doprovodným jevem při obecném upouštění od budování mohyl. Existence velmi bohatých hrobů nedokládá kulturní odlišnost pohřbených, ale spíše odráží lokální mocenské poměry, kdy v konkrétní oblasti dochází v určitém časovém horizontu ke koncentraci bohatství, a tím i ke vzniku bohatší sociální vrstvy, vytvářející místní mocenské centrum. Ve stupni Br D se takové centrum mohlo nacházet v „milavečském“ Plzeňsku a Domažlicku, v následujícím období Ha A–B1 na Žatecku a v závěrečném období pozdní doby bronzové na Mostecku (srov. *Kytlicová 1988, 363, obr. 10*). V jiných českých oblastech nebyly zatím obdobně bohaté hroby doloženy, což je i příklad jižních Čech. Výskyt bohatě vybavených „velmožských“ hrobů tak není omezen na nějakou konkrétní kulturu, ale na určité regiony v omezeném časovém úseku.

2. Rozdíly v materiální kultuře. Přestože již při svém definování milavečské kultury konstatoval *Jan Eisner* (1921, 16) její značnou podobnost s kulturou knovízskou a někteří další autoři přímo poukazovali na nemožnost odlišení těchto dvou kultur podle jejich materiální kultury (např. již *Schránil* 1928, 169; *Stocký* 1928, 22), bývají uváděny konkrétní rozdíly v hmotné náplni obou jmenovaných kultur. Milavečská keramika měla být hrubší, více periferního rázu a s menším tvarovým bohatstvím než knovízská. V bronzové industrii se mělo projevat více paralel k jihoněmecké oblasti (*Böhm* 1937, 171; *Bouzek* 1962, 213; 1963, 66–67; *Kytlicová* 1965, 79). Za současného stavu poznání však nelze uvést takřka žádný keramický tvar, výzdobu keramiky nebo skupinu bronzových předmětů, které by byly typické pouze pro jednu kulturu, zatímco ve druhé by zcela chyběly. Více vlivů z jihoněmeckého prostředí je dáno spíše než kulturní odlišností geografickou polohou regionu a jeho obchodními kontakty. V jižních a západních Čechách také působila silněji tradice česko-falcké mohylové kultury, vyjádřená větším provázáním s jihoněmeckými oblastmi – můžeme zde proto logicky nalézt více jihozápadních vlivů než oblastech osídlených dříve středodunajskou mohylovou kulturou (*Plesl* 1987b, 155). Bronzové předměty, na nichž je více patrný vliv ze sousedních oblastí než na keramice, jsou, jak již bylo uvedeno výše, ve větším míře nacházeny v mohylách než v plochých hrobech – v mohylách je tak pochopitelně více dokladů jihozápadních vlivů.

Kulturní odlišnosti jsou však shledávány nejen v bronzových předmětech z hrobů, ale také v charakteru některých depotů. Jako příklad můžeme uvést hromadné nálezy obsahující bronzové šperky, které měly být omezeny pouze na prostředí milavečské kultury (*Bouzek* 2001, 25). Jak však ukázala *O. Kytlicová* (1981, 231–233), objevují se tyto soubory (i když vzácněji) i ve středočeské oblasti, stejně jako v dalších středoevropských regionech. Podíváme-li se do jižních Čech, shledáváme mladobronzové (Br D – Ha A) depoty s bronzovými šperky jak v „milavečském“ mikroregionu dolního toku Lužnice (Staré Sedlo), tak např. i v „knovízském“ Pootaví (Hradiště u Písku: depot nákrčníků /*Fröhlich* 1998/ a sporný depot náramků /*Bouzek* 1985, obr. 3: 4–7/) nebo na Českobudějovicku (Holášovice: *Böhm* 1937, 165, obr. 84). Alespoň v jihočeském regionu se tak zdá, že typové zastoupení předmětů v depotech neodráží zásadní kulturní rozdíly jednotlivých mikroregionů. Navíc nejnovější typologické analýzy i technologické rozbory prvkového složení bronzových předmětů ukazují v podstatě jednotné prostředí „knovízské“, „milavečské“ i hornorakouské oblasti přinejmenším ve starší etapě doby popelnicových polí (*Frána – Jiráň – Maštalka – Moucha* 1995, 196; *Frána – Jiráň* 1996, 102–103; *Frána – Jiráň – Moucha – Sankot* 1997, 94; *Jiráň* 1997; 2000, 66).

Na základě dosavadního stavu zpracování⁵ a publikace nálezů z mladší doby bronzové z jednotlivých jihočeských mikroregionů můžeme zatím předběžně konstatovat jejich v podstatě shodný charakter. Jednoznačná kulturní odlišnost zde dosud nebyla prokázána.

3. Odlišná ekonomická báze. Milavečská kultura měla být tvořena pasteveckými komunitami bez větších pevných sídel, obývajících méně úrodné oblasti, naproti tomu byla knovízská kultura tvořena zemědělským obyvatelstvem, projevujícím se četnými dlouhodobě obydlenými sídlišti s množstvím objektů, zejména obilních jam (*Bouzek* 1963, 73–74). Jak již bylo uvedeno, jsou dnes v jižních Čechách doložena rovinná zemědělská sídliště ve

⁵ Autor tohoto článku v současné době zpracovává v rámci přípravy své dizertační práce nálezy z lokalit mladší a pozdní doby bronzové z mikroregionů při dolním toku Blanice a při dolním toku Lužnice.

všech hlavních sídelních oblastech, zatímco doklady pastevectví nebyly dosud v našem regionu zachyceny. Např. i z tradičně chápané „milavečské“ oblasti v povodí dolní Lužnice lze uvést řadu nížinných zemědělských sídlišť, z nichž nejvýznamnější bylo prozkoumáno u Bechyně – bylo zde nalezeno 22 sídlištních objektů, datovaných do období Br D – Ha A1, z jejichž výplně pocházejí mj. též zrněterky⁶ (Beneš – Zavřel – Militký 1989). Rovněž západočeská „milavečská“ rovinná sídliště se svým charakterem zásadně neliší od sídlišť v jiných českých regionech, přičemž i zde jsou uváděny běžné doklady zemědělství a zpracování obilí (Hůrková 2002, 42). Dnešní stav poznání naznačuje, že v jižních Čechách existovala ve všech sídelních mikroregionech stabilní rovinná zemědělská sídliště. Zpracování obilí na kamenných drtidlech můžeme předpokládat i v dosud nejižněji položené sídlištní lokalitě doby bronzové našeho regionu, ležící téměř již v horské oblasti Šumavy – v Novosedlech u Kájova (Zavřel 1998, 32, obr. 7: 6).

4. Odlišný vývoj obou kultur. Posledním odlišovacím kritériem mezi milavečskou a knovízskou kulturou má být jejich vývoj. V jižních Čechách se poukazovalo zejména na autochtonní charakter milavečské populace, zatímco knovízskou kulturu měli reprezentovat nově příchozí kolonisté (viz Bouzek 1985, 268–270). Jak však již bylo uvedeno výše, pro předpokládanou knovízskou kolonizaci jihočeského Pootaví nejsou dnes žádné jednoznačné doklady, osídlení všude navazuje na přechodný mohylovo-knovízský horizont. Za prokázanou lze považovat pouze knovízskou expanzi do předtím neosídleného středního Povltaví (Příbramsko a Sedlčansko). V celém období popelnicových polí nemáme v jižních Čechách žádný doklad posunu většího množství obyvatel, ve všech jihočeských sídelních mikroregionech je patrná kontinuita vývoje.

Celkově můžeme shrnout, že všechny mladobronzové kultury hornodunajských popelnicových polí (tj. na našem území knovízská a milavečská) vznikají ve stejném časovém horizontu za podobných podmínek z analogického podloží mohylových kultur střední doby bronzové (Bouzek 1963, 75–77; Plesl 1965, 507; Šaldová 1965, 3; Kylicová 1975, 108). Charakter středobronzového osídlení v jižních Čechách, které se shoduje se středočeským, je podle E. Plesla pravděpodobným dokladem analogického vývojového procesu, a tím i autochtonního knovízského osídlení v jižních Čechách (Plesl 1987b, 154). Po více než sto letech tak nachází stále větší odezvu stará Píčova teorie o jediném obyvatelstvu – „pokolení kamenných mohyl“, které zde sídlilo stovky let a pod vnějšími vlivy pouze postupně měnilo svou kulturu (Píč 1900, 67; viz Pleiner 1978, 435). V této souvislosti je pak vcelku lhostejné, jakým kulturním termínem toto obyvatelstvo mladší doby bronzové v jižních Čechách označíme – kultura knovízská, milavečská, příp. knovízsko-milavečská (viz např. J. Neustupný 1963/1964, 139; Kylicová 1981, 237–240; Jiráň 1997, 188), nebo jinak.

Stojí rovněž za diskusí, zda je vůbec v rámci kultury hornodunajských popelnicových polí oprávněné hovořit o jednotlivých samostatných kulturách. Na to poukázal již J. Bouzek (1963, 74, pozn. 89), podle něhož je stejně opodstatněné používat pro kulturu knovízskou a milavečskou označení *skupina* v rámci jediné kultury. Jednoznačně se v této souvislosti vyjádřil A. Jockenhövel (1974, 58), který označil kultury knovízskou, milavečskou, velatickou a čakanskou za *facie* větších kulturních celků. Také podle J. Říhovského (1982, 9) náleží termín *kultura* pouze větším geografickým jednotkám (např. kultura hornodunajských

⁶ Je ovšem třeba brát v úvahu i jiné možnosti využití tzv. zrnětek než k drcení obilí (srov. Sklenář – Sklenářová – Slabina 2002, 80).

popelnicových polí), které se pak dělí na jednotlivé regionální skupiny (např. knovízská a milavečská skupina). Rozpaky nad současnou existencí tolika samostatných kultur mladší doby bronzové v rámci české kotliny pak vyjádřili i další autoři (např. Plesl 1987a, 11; Jiráň 1997, 188).

Dostáváme se tak k otázce kulturně-terminologického označení jihočeské populace mladší a pozdní doby bronzové. Pravděpodobně nejpřesnější by podle dnešního stavu poznání byl termín *jihočeská skupina kultury hornodunajských popelnicových polí* (srov. Chvojka 2001a, 158), nevýhodou tohoto názvu je však jeho délka a komplikovanost. Vzhledem k zažití terminologii se proto pro mladší dobu bronzovou v jižních Čechách přidržují tradičního označení *knovízská* (resp. pro pozdní dobu bronzovou *štitarská*) *kultura*, která náleží do okruhu kultury hornodunajských popelnicových polí. Nejvhodnější by však bylo pro všechny střeoevropské oblasti označení **kultura popelnicových polí** v mladší nebo pozdní době bronzové, jak je běžné v německy mluvících oblastech (*Urnenfelderkultur*) a jak ostatně navrhoval již J. Neustupný (1963/1964, 140). Je přitom pochopitelné, že v rámci této kultury popelnicových polí existují lokální regionální odlišnosti, které se výrazně projevují zejména v pozdní době bronzové (např. v rámci okruhu hornodunajských popelnicových polí kultura nynická ve srovnání s kulturou štitarskou). Do jaké míry lze tyto regionální skupiny hornodunajských popelnicových polí označit za samostatné kultury, bude ovšem třeba řešit v samostatné diskusi.

Na základě uvedených skutečností lze předpokládat, že v jižních Čechách žila v mladší době bronzové kulturně jednotná populace, kterou můžeme přiřadit ke knovízské kultuře, resp. do širšího okruhu kultury hornodunajských popelnicových polí. Pro odlišení dvou samostatných kulturních celků chybějí dosud v našem regionu přesvědčivější doklady.

5. Výhledy

Jak již bylo uvedeno v úvodu, cílem tohoto příspěvku není prezentace nějakých nových, převratných teorií, které by automaticky popíraly všechny předchozí názory, ale spíše zamýšlení nad dnešním stavem poznání a nad možnostmi interpretace existujících faktů. Všechny zde uvedené teze jsou ovšem ovlivněny dnešní mezerovitou pramennou základnou. K tomu, abychom je mohli účinněji ověřit, nebo naopak vyvrátit, bude zapotřebí několika kroků:

1. Provedení pokud možno co nejpodrobnější rekonstrukce nálezových okolností u všech dnes známých lokalit, jejich přesné geodetické zaměření (zejména v případě mohylových pohřebišť a hradišť), příp. ve sporných případech uskutečnění menších revizních sondáží.
2. Moderní zpracování a revize všech dosavadních jihočeských nálezů z doby popelnicových polí, včetně těch, které již byly v minulosti částečně publikovány (např. jen pouhým výběrem několika předmětů). Je nutné vytvořit jednotný deskripční systém, pomocí něhož budou všechny tyto nálezy analyzovány a pak vzájemně porovnány. Za prvořadé považují zejména zpracování stěžejních výzkumů a nálezových souborů z rovinných sídlišť v Bechyni, Bernarticích a Topělci, z výšinných lokalit na Zvíkově, v Chřešřovicích a v Hluboké nad Vltavou, z plochého pohřebiště v Topělci a ze všech mohylových pohřebišť jihočeského regionu.
3. Získání nových nálezů a dat na základě moderně provedených archeologických výzkumů.

4. Vypracování přesnější chronologie, vycházející z nejvýznamnějších uzavřených souborů regionu. Ve vhodných případech využití exaktních datovacích metod, zejména ¹⁴C a dendrochronologie.

5. Větší využití příbuzných vědních oborů, jako např. archeobotaniky, palynologie, antropologie aj.

Realizaci těchto kroků lze prohloubit poznání epochy popelnicových polí v jihočeském regionu. Doufejme, že se tak stane v co nejkratší době.

PRAMENY A LITERATURA

- Beneš, A. 1978:* Pravěké a slovanské osídlení na připravované CHKO Třeboňsko. In: J. Jeník – S. Přibyl edd., *Ekologie a ekonomika Třeboňska*, Třeboň, 35–46.
- Beneš, A. – Břicháček, P. 1978:* Bernartice, okr. Písek. In: *Výzkumy v Čechách 1975*, Praha, 11.
- Beneš, A. – Kytlicová, O. 1991:* Der Depotfund aus Temešvár. Die Entwicklung des südböhmischen Armings am Ausgang der Mittelbronzezeit, *Památky archeologické* 82, 48–93.
- Beneš, A. – Zavřel, P. – Miličej, J. 1989:* Bechyně, okr. Tábor. In: *Výzkumy v Čechách 1986–1987*, Praha, 12–13.
- Benkovský-Pivovarová, Z. 1987:* Der Beginn der Urnenfelderzeit in Ostösterreich im Lichte der Grabfunde von Pitten. In: *Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 21.–25. 10. 1985*, Praha, 107–109.
- Böhm, J. 1937:* Základy hallstattské periody v Čechách. Praha.
- Bouzek, J. 1962:* K milavečské keramice na Plzeňsku, *Archeologické rozhledy* 14, 175–218.
- 1963: Problémy knovízské a milavečské kultury, *Sborník Národního muzea – řada A* 17/2–3, 57–118.
- 1965: K otázce halštatu B v jižních Čechách, *Archeologické rozhledy* 17, 54–76.
- 1967/1968: Východní hranice lužické kultury, *Acta Musei Reginaegradecensis* 11 – Serie B, 17–69.
- 1982: Climatic changes and central European prehistory. In: A. Harding ed., *Climatic change in later prehistory*, Edinburgh, 179–191.
- 1983: Klimatické změny a pravěké zemědělství, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E* 28, 265–270.
- 1985: Milavečské mohyly v jižních Čechách, *Archeologické rozhledy* 37, 261–272.
- 2001: Bavorsko a jihozápadní Čechy v době popelnicových polí. In: *Příspěvky z 5. kolokvia „Období popelnicových polí a doba halštatská“*, Pardubice, 19–44.
- 2002: Přejít od doby popelnicových polí do halštatu: od štitarského stupně knovízské kultury do kultury bylanské v Čechách, a od kultury podolské do kultury horákovské na Moravě. In: P. Čech – Z. Smrč edd., *Sborník Drahomíru Kouteckému*, Most, 37–45.
- Braun, P. 1987:* Zur Jungbronzezeit Südböhmens. In: *Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 21.–25. 10. 1985*, Praha, 201–202.
- Braun, P. – Fröhlich, J. 1978:* Knovízské pohřebiště u Topělce, Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 15, 236–237.
- 1982: Topelec, okr. Písek. In: *Výzkumy v Čechách 1978–1979*, Praha, 134.
- Břicháček, P. 1978:* Kučeř, okr. Písek. In: *Výzkumy v Čechách 1975*, Praha, 42.
- Čujanová-Jílková, E. 1964:* Východní skupina českofalcké mohylové kultury, *Památky archeologické* 55, 1–81.
- 1977: Mohylové pohřebiště ve Vrhavči a horizont nálezů středodunajské mohylové keramiky v západních Čechách, *Památky archeologické* 68, 74–116.
- 1978: Českofalcká mohylová kultura v západních Čechách. In: *Pleiner – Rybová red. 1978*, 380–385.
- 1995: Ein Beitrag zur Datierung der Funde vom Typ Vrhavč in Westböhmen, *Památky archeologické* 86, 5–20.
- Dubský, B. 1926/1927a:* Ploché žárové hroby u Rohozné na Strakonicku, *Památky archeologické* 35, 230–232.
- 1926/1927b: Hallstattská osada a ploché žárové hallstattské hroby u Sedlíkovic na Strakonicku, *Památky archeologické* 35, 241–244.
- 1949: Pravěk jižních Čech. Blatná.

- Eisner, J.* 1921: Jižní Čechy v době předhistorické. In: Jihočeská čítanka 1, Praha, 11–26.
- Ernée, M.* 1997: Chvalšiny, okr. Český Krumlov. In: Výzkumy v Čechách 1993–1995, Praha, 80.
- Frána, J. – Jiráň, L.* 1996: Die Ergebnisse der Metallanalysen ausgewählter Gegenstände aus dem Depotfund von Sipbachzell. In: P. Höglinger, Der spätbronzezeitliche Depotfund von Sipbachzell/OÖ. Linzer Archäologische Forschungen. Sonderheft 16, Linz, 98–108.
- Frána, J. – Jiráň, L. – Maštálka, A. – Moucha, V.* 1995: Artifacts of copper and copper alloys in prehistoric Bohemia from the viewpoint of analyses of element composition. In: Praehistorica archaeologica Bohemica 1995. Památky archeologické – Supplementum 3, Prague, 125–296.
- Frána, J. – Jiráň, L. – Moucha, V. – Sankot, P.* 1997: Artifacts of copper and copper alloys in prehistoric Bohemia from the viewpoint of analyses of element composition II. Památky archeologické – Supplementum 8. Prague.
- Fridrichová, M.* 1969: Závěrečná fáze štítarského stupně, Archeologické rozhledy 21, 355–379.
- Fröhlich, J.* 1983: Nová plochá žárová pohřebiště knovízské kultury v jižních Čechách, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 1, 55–68.
- 1991: Archeologický říční nález u Zátaví, Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 28, 60–61.
- 1997: Písecko v zrcadle archeologie. Písek.
- 1998: Nákrčníky z Hradiště u Písku, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 11, 76–79.
- 1999: K otázce šumavských komunikací v mladší době bronzové, Zlatá stezka 6, 267–270.
- 2001: Halštatský dům z Hradiště u Písku, Archeologické rozhledy 53, 119–129.
- Fröhlich, J. – Chvojka, O.* 2001: Knovízské osídlení mikroregionu vyššíinného sídliště „Skalka“ u Milenic, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 14, 65–158.
- 2003: Knovízská vyššíinná lokalita a mohylové pohřebiště na Chlumu u Sepekova, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 16, 43–60.
- Havlice, J.* 2000: Kontakty mezi jižními Čechami a středním Podunajím ve starší době bronzové. Rkp. diplomové práce, FF UK Praha.
- 2001: Pohřební ritus starší doby bronzové v jižních Čechách, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 14, 57–64.
- Hochstetter, A.* 1980: Die Hügelgräberbronzezeit in Niederbayern. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte 41. Kallmünz/Opf.
- Hrala, J.* 1973: Knovízská kultura ve středních Čechách. Archeologické studijní materiály 11. Praha.
- 1990: Hügelgräberzeitliche Grundlagen für die Herausbildung der frühurnenfelderzeitlichen Kulturen in Böhmen. In: Beiträge zur Geschichte und Kultur der mitteleuropäischen Bronzezeit, Berlin – Nitra, 201–206.
- Hrala, J. – Šumberová, R. – Vávra, M.* 2000: Velim. A Bronze Age fortified site in Bohemia. Praha.
- Hrubý, P. – Chvojka, O.* 2002: Výšinné lokality mladší a pozdní doby bronzové v jižních Čechách, Archeologické rozhledy 54, 582–624.
- Hůrková, J.* 2002: Rovinná sídliště milavečské kultury v západních Čechách – I. část. In: Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 16, Plzeň, 9–101.
- Chochol, J.* 1983: K otázce antropologického charakteru jihočeské populace knovízské kultury, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 1, 69–71.
- Chvojka, O.* 1999: Užití grafitu v jihočeské knovízské kultuře, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 12, 7–17.
- 2001a: Mittleres und unteres Flussgebiet der Otava. Jung- und Spätbronzezeit in Südböhmen. Fontes Archaeologici Pragenses 25. Praeae.
- 2001b: Jižní Čechy v mladší a pozdní době bronzové. Současný stav znalostí a nové možnosti interpretace. In: Příspěvky z 5. kolokvia „Období popelnicových polí a doba halštatská“, Pardubice, 45–60.
- 2002: Die Verbindungen zwischen Südböhmen und den Nachbarregionen in der Urnenfelderzeit. Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 11. Treffen. 20.–23. 6. 2001 in Oberzell, Rahden/Westf., 107–120.
- 2003: Zur Siedlungskontinuität in Südböhmen von der mittleren Bronzezeit bis zum Beginn der Hallstattzeit. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 12. Treffen. 19.–22. 6. 2002 in Cheb, Rahden/Westf., 46–62.
- *v tisku:* Jihovýchodní vlivy v jižních Čechách ve střední a mladší době bronzové. In: Sborník k 70. narozeninám prof. V. Podborského, Brno.

- Chvojka, O. – Michálek, J. v tisku:* Jižní Čechy ve střední době bronzové. In: L. Jiráň ed., *Pravěké dějiny Čech*, Praha.
- Chytráček, M. – Metlička, M. 2003:* Fragen zu Kontinuität und Diskontinuität in der spätbronze- und hallstattzeitlichen Besiedlung in Westböhmen. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 12. Treffen. 19.–22. 6. 2002 in Cheb, Rahden/Westf., 87–108.
- Jiráň, L. 1997:* Konstitutionsprozeß der Urnenfelderkulturen Böhmens – ungenutzte Indizien in den archäologischen Quellen. In: Beiträge zur Deutung der bronzezeitlichen Hort- und Grabfunde in Mitteleuropa, Kraków, 183–191.
- 2000: Die Frage nach den Rohstoffquellen der urnenfelderzeitlichen Bronzeproduktion in Böhmen. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 9. Treffen. 23.–26. Juni 1999 in Neukirchen b. Hl. Blut, Rahden/Westf., 61–67.
- Jockenhövel, A. 1974:* Zur Benennung urnenfelderzeitlichen Stufen im östlichen Mitteleuropa, Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. M. 1974, 57–69.
- Kemenczei, T. 1990:* Der ungarische Donauraum und seine Beziehungen am Ende der Hügelgräberbronzezeit. In: Beiträge zur Geschichte und Kultur der mitteleuropäischen Bronzezeit, Berlin – Nitra, 207–228.
- Kolář, M. 1898/1899:* Pohřebiště na Hájk u Drhovic, Památky archeologické 18, 87–90.
- Konopa, P. 1981:* Horizont BD v milavečské kultuře jižních Čech. Rkp. diplomové práce, FF UK Praha.
- Koščík, H. 1981:* Die Bronzezeit im südwestlichen Oberbayern. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte 50. Kallmünz/Opf.
- Koutecký, D. – Bouzek, J. 1967:* Štítarské pohřebiště ve Staňkovicích u Žatce, Památky archeologické 58, 37–80.
- Kytlicová, O. 1955:* Hromadný nález bronzů od Starého Sedla (okres Milevsko). Příspěvek k poznání mladší doby bronzové v jižních Čechách, Památky archeologické 46, 52–75.
- 1963: České hromadné nálezy bronzů z období knovízské kultury. Rkp. disertační práce, ArÚ AV ČR Praha.
- 1964: K časovému zařazení depotů horizontu Plzeň-Jíkalka, Archeologické rozhledy 16, 516–556.
- 1965: Milavečské depoty a jejich svědectví o poměru západních a jižních Čech k sousedství. In: Archeologické studijní materiály 2, Praha, 79–82.
- 1975: Zur geschichtlichen Interpretation der böhmischen Bronzefunde vom Beginn der Jungbronzezeit, Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. M. 1975, 94–114.
- 1981: Ein Beitrag zu den Schmuckgarnituren des böhmischen Knovíz-Milavečar Bereichs. In: Studien zur Bronzezeit. Festschrift für W. A. von Brunn, Mainz/Rhein, 213–249.
- 1987: Ein Beitrag zur gesellschaftlichen Gliederung und Eigenarten der böhmischen Urnenfeldergruppen. In: Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 21.–25. 10. 1985, Praha, 161–166.
- 1988: K sociální struktuře kultury popelnicových polí, Památky archeologické 79, 342–389.
- Michálek, J. 1977:* Hromadné nálezy bronzových předmětů v okolí Zvíkova. In: Výzkumy v Čechách – Supplementum, Praha, 3–17.
- 1979: West- und südböhmische Funde in Wien. Katalogband. Tafelband. In: Výzkumy v Čechách – Supplementum. Praha.
- 1981: Muzeum středního Pootaví ve Strakonících. Katalog pravěké sbírky. Zprávy Čs. společnosti archeologické 22. Praha.
- 1990: Zur vor- und frühgeschichtlichen Besiedlung Südböhmens. In: Vorträge des 8. Niederbayerischen Archäologentages, Deggendorf, 29–86.
- 1993: Nové žárové pohřebiště v okolí Strakonice, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 8, 21–34.
- 2002: Sídliště z pozdní doby bronzové (HB) s kultovním areálem (?) ze Strakonice v jižních Čechách, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 15, 55–87.
- 2003: Die Hügelgräberkultur der Hallstatt- und frühen Latènezeit in Südböhmen. Bemerkungen zur Entwicklungskontinuität. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/ West- und Südböhmen. 12. Treffen. 19.–22. 6. 2002 in Cheb, Rahden/Westf., 148–176.
- Michálek, J. – Chvojka, O. 2000:* Knovízské nálezy na stavbě silnice u Radčic – Vodňan v roce 1994, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 13, 7–67.
- Michálek, J. – Lutovský, M. 2000:* Hradec u Němčic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru. Strakonice – Praha.
- Milutký, J. 1997:* České Budějovice, okr. České Budějovice. In: Výzkumy v Čechách 1993–1995, Praha, 29–30.

- Militký, J. – Zavřel, P. 1993: Nálezy mohylové kultury střední doby bronzové v okolí Českých Budějovic, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 8, 7–19.
- Neustupný, E. 1986: Sídlní areály pravěkých zemědělců, *Památky archeologické* 76, 226–234.
- Neustupný, J. 1963/1964: Hornodunajská popelnicová pole. Příspěvek k okruhu velaticko-knovízsko-milavečskému. In: *Sborník III. Karlu Tihelkovi k pětadesátinám*, Brno, 137–145.
- 1968: Otázky pravěkého osídlení československého území, *Sborník Národního muzea – řada A* 22/2, 61–118.
- Píř, J. L. 1900: *Starožitnosti země České I/2. Pokolení kamenných mohyl*. Praha.
- Pleiner, R. 1978: Význam historie tisíce let v západních a jižních Čechách. In: *Pleiner – Rybová red. 1978*, 435–437.
- Pleiner, R. – Rybová, A. red. 1978: *Pravěk dějiny Čech*. Praha.
- Plesl, E. 1965: Otázky středobronzového osídlení v severozápadních Čechách, *Památky archeologické* 56, 457–512.
- 1974: K otázce podílu středobronzového mohylového období na vzniku kultur popelnicových polí, *Památky archeologické* 65, 342–364.
- 1987a: Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas (Einleitung). In: *Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 21.–25. 10. 1985*, Praha, 9–14.
- 1987b: Die Urnenfelderkulturen Böhmens (Der gegenwärtige Forschungsstand und seine Entwicklung). In: *Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 21.–25. 10. 1985*, Praha, 151–159.
- 1990: Zur Frage der Herausbildung der Urnenfelderkulturen. In: *Beiträge zur Geschichte und Kultur der mitteleuropäischen Bronzezeit*, Berlin – Nitra, 351–363.
- Rybová, A. – Šaldová, V. 1958: O pohřebním ritu milavečské kultury v západních Čechách, *Památky archeologické* 49, 348–411.
- Rychlý, J. 1894: *Die Bronzezeit in Böhmen*. Wien.
- Říhovský, J. 1963: K poznání starší fáze středodunajských popelnicových polí – velatické kultury. In: *Sborník Čs. spol. archeologické* 3, Brno, 61–115.
- 1982: *Základy středodunajských popelnicových polí na Moravě*. Studie AÚ ČSAV v Brně 10. Praha.
- Schránil, J. 1928: *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*. Berlin – Leipzig.
- Sklenář, K. – Sklenářová, Z. – Slabina M. 2002: *Encyklopedie pravěku v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha.
- Slabina, M. 1978: Pohřební ritus a výbava hrobů knovízské kultury, *Časopis Národního muzea v Praze – řada historická* 147/1–2, 1–19.
- Smějík, L. 1987: Vývoj osídlení Příbramska v mladším pravěku a jeho vztah k přírodnímu prostředí, *Vlastivědný sborník Podbrdsko* 38/39, 313–367.
- Smrž, Z. 1987: Vývoj a struktura osídlení mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku, *Archeologické rozhledy* 39, 601–621.
- 1994: Vývoj osídlení v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku (severozápadní Čechy) – část I, *Archeologické rozhledy* 46, 345–393.
- Stegmann-Rajtár, S. 1992: Spätbronze- und früheisenzeitliche Fundgruppen des mittleren Donaugebietes, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 73, 32–179.
- Stocký, A. 1928: *Čechy v době bronzové*. Praha.
- Šaldová, V. 1965: Západní Čechy v pozdní době bronzové. Pohřebiště Nynice I, *Památky archeologické* 56, 1–96.
- 1978: Jižní Čechy v mladé době bronzové. In: *Pleiner – Rybová red. 1978*, 404–405.
- Tobriügge, W. 1959: *Die Bronzezeit in der Oberpfalz. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte* 13. Kallmünz/Opf.
- 1959a: Die Bronzezeit in Bayern. Stand der Forschungen zur relativen Chronologie, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 40, 1–78.
- Zavřel, P. 1996: Předstihový archeologický výzkum u Borku a Hosína, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 9, 155–171.
- 1998: Předstihový výzkum sídliště z mladší doby bronzové, pozdní doby halštatské a pozdní doby laténské v Novosedlech u Kájova, okres Český Krumlov, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 11, 7–51.

Der gegenwärtige Forschungsstand der Urnenfelderzeit in Südböhmen

1. Einleitung

Die Urnenfelderzeit gehört in Südböhmen im Vergleich mit anderen urzeitlichen Epochen zu den relativ besser erkannten Zeitabschnitten, obwohl auch hier eine ganze Reihe Fragen ungelöst bleibt. Neben dem Problem der niedrigen Zahl der modern erforschten und bearbeiteten Fundorte handelt es sich vor allem um chronologische Fragen sowie die Problematik der kulturellen Bestimmung der Einwohner der südböhmischen Region. In die Epoche der Urnenfelder zähle ich die jüngere und Spätbronzezeit, d.h. die Reinecke-Stufen Bz D – Ha B. Die genaue geographische Definition des Begriffs „Südböhmen“, der im Text benutzt wird, ist bereits an anderen Stellen veröffentlicht worden (z.B. *Chvojka 2001a*, 15; *2001b*, 45; *Hrubý – Chvojka 2002*, 583).

2. Quellen zur Urnenfelderzeit in Südböhmen

In die Urnenfelderzeit können heute mehr als 300 südböhmischer Fundorte eingeordnet werden, d.h. weit mehr, als in den früheren synthetischen Publikationen angeführt wurde (z.B. *Bouzek 1963*, 109–112; *Šaldová 1978*, 404; *Michálek 1990*, 57). Diese Fundorte sind jedoch sowohl geographisch als auch chronologisch recht ungleichmäßig verteilt.

Im geographischen Sinne können wir nach dem heutigen Kenntnisstand in Südböhmen einige zentrale Siedlungsmikroregionen definieren (*Abb. 5*). Die größte Fundortdichte wurde in der Mikroregion am Mittel- und Unterlauf des Flusses Otava (d.h. vor allem im Gebiet zwischen Strakonice und Písek) sowie in der Mikroregion beim Unterlauf des Flusses Blanice (d.h. Umgebung von Vodňany und Protivín) festgestellt. Zu den zentralen Siedlungsgebieten gehören weiter die Mikroregionen beim Unterlauf des Flusses Lužnice (d.h. die breitere Umgebung von Bechyně und Týn nad Vltavou) und die Mikroregion im Südteil des Budweiser Beckens (d.h. die breitere Umgebung von České Budějovice). Das letzte dieser zentralen Siedlungsgebiete ist die Mikroregion am Zusammenfluss von Otava und Vltava und die benachbarte Mikroregion in der Umgebung von Milevsko. Andere Gebiete Südböhmens waren entweder nur sporadisch besiedelt (z.B. die Mikroregion zwischen Kájov und Chvalšiny im Kreis Český Krumlov, die Umgebung von Prachatice, die Mikroregion am Oberlauf von Otava, u.a.) oder es wurden dort nur einzelne Bronzegegenstände gefunden (zentraler Böhmerwald, Třeboň-Becken, Südteil des Voradlergebirges). Ohne Spuren menschlicher Aktivität aus der Urnenfelderzeit bleiben nach wie vor das Gebiet von Novohradské hory und der zentrale Teil des Voradlergebirges (Českomoravská vysočina).

Neben der räumlichen Differenzierung sind die südböhmischen Fundorte der Urnenfelderzeit auch chronologisch ungleichmäßig verteilt. In die jüngere Bronzezeit (Bz D – Ha A2/B1) gehören ca. 280 Fundorte. Wenn wir aus dieser Zahl etwa 50 nicht eindeutig datierte Fundorte ausschließen, bleibt diese Epoche trotzdem die am dichtesten besiedelte Zeitstufe der Bronzezeit in Südböhmen (siehe *Abb. 1, Taf. 1*). Umso auffälliger ist dann der Rückgang der Funde in der folgenden Spätbronzezeit (Ha B): Wir können dieser Epoche heute nur etwa 30 eindeutig datierte Fundorte zuschreiben (*Abb. 6*).

2.1. Siedlungen. Den klar überwiegenden Fundorttyp der Urnenfelderzeit in Südböhmen bilden in unserer Region die Flachlandsiedlungen, von denen wir heute etwa 150 kennen. Die Mehrheit befindet sich in den fruchtbarsten Gebieten Südböhmens, in Seehöhen meistens zwischen 370–500 m.ü.M. Die größte Dichte der Siedlungen ist heute in der Otava-Mikroregion und im Gebiet des Unterlaufs von Blanice nachgewiesen – z.B. in der Otava-Mikroregion ist durchschnittlich 1 Siedlung pro 4,7 km² belegt (*Chvojka 2001a*, 96). Im Gemeindekataster von Milenovice bei Protivín sind heute auf einer Fläche von ca. 1,5 x 2 km insgesamt 7 Fundorte der Urnenfelderzeit bekannt, von denen die Mehrheit gleichzeitig war (*Fröhlich – Chvojka 2001*, 116–117). Fast alle südböhmischen Siedlungen dieser Epoche wurden jedoch nur durch Feldbegehungen oder kleine Terraineingriffe dokumentiert. Auch bei Siedlungen, die vor mehr als 50 Jahre ausgegraben wurden, ist das Informationspotential stark reduziert. Trotzdem können wir eine ganze Reihe von Siedlungsobjekten nennen, von den jedoch viele bisher nicht ausführlich publiziert worden sind (*Abb. 7*).

Die zweite Kategorie der Siedlungen der jüngeren und vor allem der späten Bronzezeit sind Höhenfundorte, die ausführlich ausgewertet wurden (*Hrubý – Chvojka 2002*). Zu ergänzen ist einzig eine neue Höhensiedlung in der Nähe von Sepekov (*Fröhlich – Chvojka 2003*). Heute kennen wir in Südböhmen also insgesamt 18 Höhenfundorten (Höhensiedlungen und Burgwälle) der Urnenfelderzeit.

2.2. Gräberfelder. Neben Flachlandsiedlungen stellen die häufigste Kategorie der urnenfelderzeitlichen Fundorte Gräberfelder dar, von denen heute in Südböhmen 60 bekannt sind (einschließlich der umstrittenen; *Chvojka 2001a*, 113). In allen Fällen handelt es sich um Brandgräber, d.h. in unserer Region ist kein Skelettgrab erwiesen. Im Sinne der Grabkonstruktion überwiegen in Südböhmen Flachgräber (115) über Hügelgräbern (cca. 40–50). Die Flachgräber sind in der Otava-Mikroregion und weniger im Gebiet des Unterlaufs von Blаницe konzentriert (*Abb. 5*). Die Hügelgräberfelder sind demgegenüber in fast allen südböhmischen Mikroregionen verbreitet, vor allem im Nordteil des Budweiser Beckens, im Gebiet von Týn nad Vltavou und in der Mikroregion am Unterlauf von Lužnice. Alle Gräberfelder sind an die benachbarten Siedlungen angeschlossen, keines liegt ganz abseits der Siedlungsgebiete. Bei den meisten Gräberfeldern sind nur 1–4 Gräber untersucht worden, was die ursprüngliche Größe der Nekropolen bestimmt nicht widerspiegelt. Die größten südböhmischen Gräberfelder sind Rohozná mit 8 Gräbern (*Bouzek 1963*, 111, *Abb. 11–14*; *Chvojka 2001a*, 170), Strakonice mit 18 Gräbern (*Michálek 1993*) und Topělec mit 37 Gräbern (*Braun – Fröhlich 1978*). Das größte Hügelgräberfeld befindet sich bei Drhovice, wo etwa 23 Hügelgräber der jüngeren Bronzezeit nachgewiesen sind (*Kolář 1898/1899*; *Böhm 1937*, 156–160; *Konopa 1981*, 18–20, 77–95). Dieses Hügelgräberfeld dürfte als einziges erst seit Bz D bestanden haben, alle anderen südböhmischen Fundorte dieser Kategorie zeigen eine kontinuierliche Benutzung seit der mittleren Bronzezeit, wobei in die Urnenfelderzeit dort maximal ein paar Hügelgräber eingeordnet werden können (vgl. *Bouzek 1985*).

2.3. Hort- und Einzelfunde. In Südböhmen kennen wir heute (einschließlich der umstrittenen) insgesamt 30 Hortfunde von Bronzegegenständen (*Chvojka 2001a*, 122). Die Hälfte gehört dem Horizont Pilsen-Jikalka an, d.h. entfällt auf die Wende zwischen mittlerer und jüngerer Bronzezeit (Bz C2/D; *Kytlicová 1964*; *1975*). Eine große Konzentration dieser Hortfunde ist in der Umgebung des Höhenfundortes in Zvíkov erwiesen (*Abb. 3*). In den folgenden Zeitstufen vermindert sich die Zahl der südböhmischen Hortfunde markant: dem Horizont der Brucherzfunde (Bz D2 – Ha A1) können wir nur 5 Depotfunde zuweisen, dem Jenišovice-Horizont (Ha A2/B1) nur einen sichereren Hortfund, ebenso in der folgenden Spätbronzezeit.

Die letzte Kategorie der südböhmischen Fundorte der Urnenfelderzeit sind Einzelfunde, von denen heute 48 bekannt sind (*Chvojka 2001a*, 124). Mit Ausnahme von zwei Gegenständen handelt es sich um Bronzefunde, die auch in damals unbesiedelten Gebieten gefunden wurden. Als Beispiel können wir einige Einzelfunde aus der Umgebung von Třeboň nennen, die manchmal als Opfergaben in den damaligen Sümpfen interpretiert werden (*Beneš 1978*, 37). Erwähnenswert ist auch die hohe Zahl der Einzelfunde von Lanzenspitzen im Böhmerwald, die auf Fernkontakte hinweisen könnten (*Fröhlich 1999*). Unsere Region bietet auch zwei Flussfunde, konkret zwei Nadeln aus dem Fluss Otava (*Michálek 1981*, *Taf. 2: 10*; *Fröhlich 1991*).

3. Chronologische Beziehungen: Entwicklungskontinuität oder Diskontinuität?

In Südböhmen können wir seit dem Anfang der mittleren Bronzezeit mit der kontinuierlichen Entwicklung einer Population rechnen, die zur böhmisch-oberpfälzischen Hügelgräberkultur gehörte. Im Verlauf der mittleren Bronzezeit, vor allem während ihrer jüngeren Stufe Bz C, sind in unserer Region Einflüsse aus der mitteldonauländischen Hügelgräberkultur spürbar, die sich vor allem in der materiellen Kultur zeigen (*Beneš – Kytlicová 1991*, 78; *Chvojka 2003*, 47–49). Es ist bisher nicht eindeutig geklärt, ob diese Einflüsse auch mit der Einwanderung einer neuen Bevölkerungsschicht zu verbinden sind, die von einem deutlichen Anwachsen der Zahl der südböhmischen Fundorte in dieser Zeitstufe sowie der Besiedlung vorher unbesiedelter Gebiete (mittleres Otava-Gebiet) angedeutet wird (vgl. *Abb. 2*). Nach wie vor stehen eindeutige Spuren einer Einwanderungswelle in unsere Region aus.

Südböhmen gehörte also zu jenen Regionen, in denen es zu gegenseitigem Kontakt und gegenseitiger Beeinflussung beider Hügelgräberkulturen der mittleren Bronzezeit kam und später zu ihrer

allmählichen Verschmelzung. Aus dieser vereinigten Grundlage entwickelte sich dann die folgende Zivilisation der Urnenfelder (*Plesl 1965*, 506–507; *1974*, 349–352; *Hrala 1990*, 203). Es handelte sich um einen kontinuierlichen Übergang zwischen der mittleren und jüngeren Bronzezeit, dessen Ausdruck die Übergangshorizonte in vielen mitteleuropäischen Regionen sind (*Kytlicová 1975*, 95; *Hrala 1990*, 203–205). Der Hügelgräber-Knovízer Übergangshorizont, der an die Wende der Stufen Bz C2/D gehört, kann auch für Südböhmen definiert werden (*Chvojka 2001a*, 144–145; *2003*, 49–51). Etwa 40 südböhmische Fundorte (aller Kategorien aus allen zentralen Mikroregionen) gehören in diesen Horizont (*Abb. 3–4*). Nach dem heutigen Kenntnisstand finden wir in Südböhmen keine überzeugenden Belege für die Ankunft einer größeren Zahl neuer Siedler, die bisher im Zusammenhang mit der Theorie der Verbreitung der Knovízer-Kultur aus Mittelböhmen angenommen worden ist (z.B. *Bouzek 1963*, 77; *2001*, 20).

Die folgende Epoche der Urnenfelder verlief in Südböhmen wahrscheinlich ohne größere Umbrüche. Wir können hier eine Siedlungskontinuität während der ganzen jüngeren Bronzezeit (Bz D – Ha A) voraussetzen (*Abb. 5*) und der Übergang zur Spätbronzezeit scheint auch ohne jeden Umbruch verlaufen zu sein (*Bouzek 1965*, 67). In dieser Zeitstufe (d.h. Ha A2/B1) ist die Siedlungsdichte in Südböhmen am größten (siehe z.B. *Michálek – Chvojka 2000*, 32; *Chvojka 2001a*, 90–93; *Fröhlich – Chvojka 2001*, 116).

Im Unterschied zur jüngeren Bronzezeit ist in der Spätbronzezeit (Ha B) in allen südböhmischen Gebieten eine markante Abnahme der Fundorte erkennbar (*Abb. 6*). Trotzdem ist eine Besiedlung während dieser ganzen Zeitstufe bis zum Ende der Bronzezeit in allen zentralen Siedlungsmikroregionen belegt.

Mit einem sehr wichtigen historischen Phänomen befasst sich die Frage der Entwicklungskontinuität zwischen der Spätbronze- und der Hallstattzeit dar. In Südböhmen können wir hinsichtlich der minimalen Zahl der Funde keine eindeutigen Schlüsse ziehen, trotzdem sind einige Indizien zu erwähnen, die diese Kontinuität anzudeuten scheinen (siehe *Chvojka 2003*, 55–58; *Michálek 2003*, 150–152). Angesichts der Tatsache, dass Südböhmen in der Spätbronzezeit in den Rahmen der mittelböhmischen Štítary-Kultur gehörte (*Bouzek 1965*, 74; *2001*, 23), darf in unserer Region auch ein ähnliches Ende dieser Kultur angenommen werden. Man kann also sagen, dass die Voraussetzung der kontinuierlichen Entwicklung in Südböhmen zwischen der Bronze- und Hallstattzeit real zu sein scheint. In der Stufe Ha C lebte hier wahrscheinlich die gleiche Population wie in der vorhergehenden Epoche, die freilich um kleinere Gruppen neuer Kolonisten bereichert worden sein kann. Größere Migrationen und Ankünfte neuer Kolonisten können wir in Südböhmen erst am Anfang der Stufe Ha D voraussetzen, wenn die Siedlungsdichte wieder zunimmt (*Michálek – Lutovský 2000*, 183).

4. Erwägung über die Kulturverhältnisse

Wie bereits angeführt, verlief in Südböhmen während der ganzen Urnenfelderzeit eine kontinuierliche Entwicklung, wahrscheinlich einer Population, die hier mindestens seit dem Anfang der mittleren Bronzezeit lebte und im Laufe der Zeit durch äußere Einflüsse allmählich ihre materielle sowie geistliche Kultur änderte. Diese Theorie widerspricht natürlich den bisherigen Ansichten über die Existenz zweier selbständiger Kulturen in Südböhmen, d.h. der Knovízer und Milavčer Kultur (z.B. *Bouzek 1963*; *1985*; *Michálek 1990*, 59; *Bouzek 2001*; *Sklenář – Sklenářová – Slabina 2002*, 202). Verschiedene Eigenheiten der Milavčer Kultur sollten auch in Südböhmen zum Ausdruck gekommen sein:

1. Hügelgräber sollten der Milavčer und Flachgräber der Knovízer Kultur angehören. In Südböhmen sind heute urnenfelderzeitliche (vor allem Bz D) Hügelgräberfelder in allen zentralen Siedlungsmikroregionen nachgewiesen. Die Flachgräber überwiegen im Otava- und Blanice-Gebiet, wo es jedoch ursprünglich mehr Hügelgräber gegeben haben kann, die dem intensiven Ackerbau zum Opfer gefallen wären – die heutigen Flachgräber könnten so ursprünglich eine Hügelaufschüttung gehabt haben, die nicht erhalten blieb. Diese Uneinheitlichkeit der Grabbauten in der Anfangsstufe der Urnenfelder (Bz D) ist nicht nur für unsere Region typisch, sondern auch in anderen mitteleuropäischen Gebieten nachgewiesen (ausführlich *Chvojka 2001a*, 152–154).

2. Unterschiede in der materiellen Kultur. Die Keramik der Milavčer Kultur sollte gröber sein, von Peripherie-Charakter und mit kleinerem Formenspektrum als die Keramik der Knovízer Kultur. In der Bronzeindustrie findet man mehr Parallelen mit dem süddeutschen Milieu (*Böhm 1937*, 171; *Bouzek 1962*, 213; *1963*, 66–67; *Kytlicová 1965*, 79). Nach dem heutigen Kenntnisstand kann man aber beinahe keine keramische Form, keine Verzierung der Keramik oder keine Gruppe der Bronzegegenstände identifizieren, die nur für eine Kultur typisch wäre und in einer anderen Kultur vollständig fehlte. In jeder Kultur, die in mehreren Regionen belegt ist, sind gewisse lokale Unterschiede zu finden, die sich aus Einflüssen von den Nachbargebieten ergeben. In West- und Südböhmen wirkte außerdem mehr die Tradition der böhmisch-oberpfälzischen Hügelgräberkultur, die mit den süddeutschen Regionen stärker verbunden war, als die mitteldonauländische Hügelgräberkultur – in Südböhmen sind darum mehr südwestlichen Einflüsse als z.B. in Mittelböhmen zu finden (*Plesl 1987b*, 155). Außerdem erweisen die modernen typologischen und technologischen Analysen der Bronzegegenstände eine Einheit zwischen böhmischen Regionen und dem Gebiet Oberösterreichs, zumindest in der älteren Stufe der Urnenfelderzeit (*Frána – Jiráň – Maštálka – Moucha 1995*, 196; *Frána – Jiráň 1996*, 102–103; *Frána – Jiráň – Moucha – Sankot 1997*, 94; *Jiráň 1997*; *2000*, 66).

3. Verschiedene ökonomische Grundlagen beider Kulturen. Die Milavčer Kultur sollte aus Gruppen von Hirten bestehen, die nur kleinere Siedlungen in den weniger fruchtbaren Gebieten errichteten. Die Knovízer Kultur wird im Gegensatz dazu als eine typische landwirtschaftliche Kultur betrachtet, die vor allem durch viele große Siedlungen charakterisiert sein soll (*Bouzek 1963*, 73–74). Wie bereits angeführt, sind heute in Südböhmen die landwirtschaftlichen Siedlungen mit vielen Siedlungsobjekten in allen Mikroregionen nachgewiesen, d.h. auch in Gebieten, in die traditionell die Milavčer Kultur gesetzt wurde (z.B. die Siedlung in Bechyně: *Beneš – Zavřel – Militký 1989*). Eindeutige Spuren von Hirtenaktivitäten sind in unserer Region nicht gefunden worden.

4. Unterschiedliche Entwicklung beider Kulturen. In Südböhmen sollte die Milavčer Kultur autochthon sein, während die Knovízer Kultur den neu angekommenen Kolonisten aus Mittelböhmen zugeschrieben wird (siehe *Bouzek 1985*, 268–270). Wie bereits angeführt, für eventuelle Knovízer Kolonisation in Südböhmen fehlen nach wie vor eindeutige Belege, die Fundorte des Übergangshorizonts Bz C2/D sind auch in der Urnenfelderzeit besiedelt. Eine Kolonisierung ist nur an der mittleren Moldau (d.h. im Gebiet von Příbram und Sedlčany) belegt, die vorher offensichtlich unbesiedelt war. In Südböhmen haben wir für die ganze Urnenfelderzeit keine Belege einer größeren Migration, in allen Mikroregionen ist die kontinuierliche Entwicklung einer Population sichtbar.

Allgemein können wir zusammenfassen, dass alle jungbronzezeitlichen Kulturen der oberdonauländischen Urnenfelder (d.h. die Knovízer und Milavčer Kultur in Böhmen) im gleichen Zeithorizont entstanden, unter ähnlichen Bedingungen aus der entsprechenden Grundlage der Hügelgräberkulturen der mittleren Bronzezeit (*Bouzek 1963*, 75–77; *Plesl 1965*, 507; *Šaldová 1965*, 3; *Kytlicová 1975*, 108). Es stellt sich dann die Frage, ob es überhaupt berechtigt ist, im Rahmen der oberdonauländischen Urnenfelderkultur einzelne selbständige Kulturen abzusondern. Aufgrund der angeführten Tatsachen kann man davon ausgehen, dass in Südböhmen in der jüngeren und Spätbronzezeit eine Bevölkerung lebte, die man der Knovízer Kultur (resp. dem Milieu der oberdonauländischen Urnenfelderkultur) zusprechen kann. Für die Absonderung zweier selbständiger Kulturen haben wir in unserer Region keine berechtigten Gründe.

In diesem Zusammenhang wäre die beste Benennung der südböhmischen Population dieser Epoche *südböhmische Gruppe der oberdonauländischen Urnenfelderkultur* (siehe *Chvojka 2001a*, 158). Aus traditionellen Gründen halte ich jedoch am Termin *Knovízer Kultur* für die jüngere Bronzezeit und *Štítary Kultur* für die Spätbronzezeit fest. Als optimal sehe ich jedoch die einfache Bezeichnung *Urnenfelderkultur* in einer konkreten Region an.

Deutsch vom Verf.
English by Linda & Pat Fosters

Osídlení a kultura jižních Čech v mladé a pozdní době bronzové

Jan Bouzek

Byl jsem Ondřejem Chvojkou, jehož si pro úctyhodnou práci velmi vážím, požádán o krátký komentář k jeho článku. Pokud připojuji několik poznámek k jeho návrhu koncepcce doby popelnicových polí, tedy mladé a pozdní doby bronzové v jižních Čechách, je to ze dvou důvodů: jednak abych vysvětlil důvody, které mne vedly k poněkud odlišnému pojetí vývoje, jednak abych připomněl jiné možnosti interpretace.

Měl bych svůj komentář začít omluvou, kde bych si dovolil parafrázovat slova Karla Poppera na počátku semináře, který pořádal krátce před svou smrtí v Praze poté, co dostal čestný doktorát Univerzity Karlovy: „Víte, psal jsem ty své knihy, když jsem byl o mnoho mladší, leccos jsem jistě přehnal, a neberte je tak moc vážně“. I leckterá moje tvrzení bývala ve zkrácené podobě pro tisk poněkud přehnaná. Základní koncepci, rozlišující obě tzv. kultury, jsem nevytvořil: proti mým předchůdcům jsem spíše relativizoval a na několika místech jsem zdůraznil obecnou shodu skupin v česko-východobavorském okruhu popelnicových polí, kterou jsem chápal jako jim nadřazenou entitu (zřetelně *Bouzek 1963*, 59–63). Také na jiných místech jsem zdůrazňoval, že rozdíly mezi těmito dvěma skupinami, jež jsou tradičně nazývány knovízská a milavečská kultura, jsou jen velmi malé. Relativizoval jsem i rozdíly mezi oblastmi s mohylami a plochými hroby, které jsou dány z větší části filtrem dochování, a citoval jsem příklady z jiných částí Čech (dnes je jich známo už více), kde význační jedinci mají navršenu mohylu i uprostřed pohřebiště s jinak plochými žárovými hroby (*Bouzek 1963*, 71). Ve svém věku bych měl ještě připomenout, že argument „není dostatečně prokázáno“ je nebezpečný, použijeme-li ho v další diskusi jako dokladu pro jinou hypotézu; zpravidla ani ta druhá hypotéza nemá dostatek důvodů pro své tvrzení opačné. Raději ve skromnosti přiznejme, že leckteré hypotézy, vyslovené za jistého stavu poznání, ještě čekají na ověření, či vyvrácení dalšími doklady, ale že prameny, na základě kterých byly tyto hypotézy vysloveny, si zaslouží další studium – návrat *ad fontes* je vždy užitečný.

Ondřej Chvojka má ve svém návrhu koncepcce zejména čtyři body, kde bych zastával poněkud odlišný názor:

- a) předpokládá kontinuitu obyvatelstva v jižních Čechách, navazující na osídlení střední doby bronzové, po celou dobu popelnicových polí;
- b) nevidí rozdíly mezi nálezy soubory známými především z mohyl a těmi, jejichž dokladem jsou nálezy ze sídlišť a plochých žárových hrobů v Pootaví;
- c) nevidí důvody pro rozdíly ve strategii obživy, tedy odlišné ekonomické báze v různých částech jižních Čech;
- d) nespatřuje ani podstatné rozdíly v kulturním vývoji v různých podoblastech.

Ad a) Po publikacích pečlivého antropologického studia komplexu únětických pohřebišť v Traismauern, kde byly velmi dobře dochovány kostry (*Lippert et al. Hg. 2001; Teschler – Nikola – Gerold 2001*), se ukázalo, jak obtížné a nejisté bylo přežití jedné malé skupiny obyvatelstva po více generací. Dendrodata nám ukázala hiáty i na takových sídlišťích, kde jinak v keramickém vývoji nebyla pozorována; stav znalostí keramického materiálu na většině sídlišť v jižních Čechách ani jemné chronologické zařazení neumožňuje.

Sám se domnívám, že je oprávněný předpoklad, že část obyvatelstva na místech, kde známe i kontinuitu mohylníků, ze střední do mladé doby bronzové přežila, ale že byla doplněna jinými skupinami, které tam přišly ze severu. Hroby předků jsou výrazem identity kulturní skupiny; pokračování pohřbívání na témže mohylníku je toho důkazem. Nová pohřebiště bez předchozí tradice svědčí o počátku nové či pozměněné identity.

Důvody pro předpoklad změn v obyvatelstvu Pootaví jsou pro mne: prudké zvýšení intenzity osídlení, paralela se středním Povltavím, které před klimatickým optimumem nebylo skoro vůbec osídleno, obdoby keramické tradice (technika, styl) mezi Pootavím a zejména středním Povltavím, jinak i s oblastí středočeskou. Osady jako Velim či Blučina ukazují velmi dramatické situace na konci střed-

ní doby bronzové; ovšem i po krutém válečném střetu v pravěku, kdyby většina mužů byla pobita, zbyly ještě mnohé ženy a děti, které byly začleněny do nového systému, a tedy i tak dvě třetiny starého obyvatelstva zůstaly, i když nepřetrvala stará kulturní identita, nejvýš jistá její část. Nadto v případě jižních Čech není důvodu předpokládat dramatické válečné střety, i kdyby si hypotéza o dočasné symbióze dvou skupin navzájem příbuzného obyvatelstva získala obecné uznání.

Ad b) Pojem *kultura v pravěku* vznikl koncem 19. století a z dnešního hlediska je neurčitý a mnohoznačný. Dával bych přednost jinému názvosloví, které respektuje dnešní stav poznání. Obraz Čech v mladé a pozdní době bronzové je rozdělen: severní část patří ke kulturnímu okruhu lužickému, se dvěma hlavními skupinami na severovýchodě a severozápadě země; obě lze rozdělit na několik dalších podskupin, které zřejmě reflektují i společensko-politickou strukturu. Většina Čech patří do česko-východobavorského okruhu severoalpských popelnicových polí, lze rozlišit hlavní osídlený pás, nazývaný tradičně knovízskou kulturou, asi s šesti základními okrsky (jsou ohraničené užšími pásy neosídlenými, hraničními) a větším počtem podokrsků; směrem na jih jsou to okrsek berounsko-hořovický a tzv. střední Povltaví.

Oblast jihozápadních Čech se dělí do tří hlavních okrsků – vlastní Plzeňsko, Domažlicko a Klatovsko – a do několika dalších menších autonomních celků. Té facies, která navázala úžeji na starší vývoj a měla vztahy k Bavorsku, se tradičně říká kultura milavečská; kontinuitu na mohylních lze sledovat především v Br D, kdy mělo zejména Domažlicko výjimečné postavení; na počátku Ha B1 (fáze Knovíz V–VI) tato tradice kulturní identity mizí. Oblast plochých žárových hrobů s keramikou blízkou knovízské zasáhla intenzivně severní okrsek v okolí Plzně a na sever od Plzeňské kotliny, méně ale dále na jih. Jižnější facies, nazývaná tradičně milavečskou kulturou, se jeví být významnou a mocnou entitou ještě v Br D, později je ale ve svém keramickém stylu i v jiných charakteristikách jistou periferií knovízské oblasti, až zase v Ha B2–3 máme – se střediskem v okolí Plzně – nově konstituovanou entitu s užší návazností na východní Bavorsko než na středočeskou oblast štítarskou, od které se výrazněji odlišuje. V jižních Čechách je této tzv. milavečské facies méně a zřejmě se neudržela dlouho, neboť mohylníky prakticky končí s Br D. Významným sídelním okrskem bylo Pootaví s dolním tokem Blanice; od Zvíkova na sever známe z Br C2–D řadu depotů, ale jen velmi málo hrobů a výrazných stop osad. V každém případě byly jižní Čechy od Ha A1 pod silným kulturním vlivem středočeské kultury knovízské, a patrně i v určité politické závislosti. Oblasti Tábořska a budějovické kotliny měly zřejmě daleko řidší osídlení než Písecko se Strakonickem; jedině v Pootaví se intenzita osídlení přibližovala středočeskému stavu, i když i dosud známé jámy s jen malým počtem keramiky kontrastují s obvyklou situací stovek jam na sídlištech s velkým množstvím keramiky ve středních a sz. Čechách. Dalšími skupinami česko-východobavorského kulturního okruhu jsou skupiny dolnobavorská a frankofalcká; malá skupina chebská je blízká zejména frankofalcké a jen vzdáleněji dalším sousedům – kultuře lužické s knovízskými vlivy ve Fojtsku, knovízské kultuře severozápadních Čech a milavečské (spíše než knovízské) kultuře na Stříbrsku.

To, že jsem se přece jen přiklonil ke starému názoru, uznávanému mými učiteli, Jaroslavem Böhmem, Janem Eisnerem a Janem Filipem, chápajícím obě skupiny (tzv. knovízskou a tzv. milavečskou kulturu) jako do jisté míry odlišné, bylo dáno především drobnými rozdíly ve stylu keramiky a jejím zpracování, a také drobnými rozdíly v charakteru, stylu, četnosti bronzů a složení depotů a hrobové výbavy. Vážení jejich významu může být předmětem diskuse, tyto rozdíly však existují. Sám však nepovažuji za vhodné ustupovat od již poznaného zpět.

Ad c) Rozlišení způsobu obživy dvou skupin obyvatelstva jsem zřejmě zdůraznil až příliš ostře. Pasterectví je ovšem archeologicky jen velmi těžko poznatelné, také proto, že kyselé půdy jižních Čech neuchovaly kosti. Vyšel jsem v hypotéze z paralel studia horských pastvin ve Švýcarsku (tam obvykle není ani keramika v drobných alpských kolibách, a proto tento jev dlouho unikal pozornosti), z různé bonity jihočeských půd (kromě Písecka, Protivínska a Strakonicka je půd vysoké bonity v jižních Čechách málo) a také ze znalostí z mého mládí. Můj strýček ze Žďáru u Protivína kupoval až do německé okupace nejlepší seno z podhůří Šumavy a platil za něj obilím, kterého byl zase v podhůří nedostatek; na horské pastviny se ještě dnes v Rakousku, Švýcarsku a v dalších zemích vyhání

dobytek přes léto, na zimu se zase shání dolů. Také v obecné etnografii a historii jsou výrazné mohyly především znakem identity obyvatelstva, které se více pohybuje; u zcela usedlého obyvatelstva je znakem identity především vlastní osada. Patrně i v našem období měli nějaká políčka všichni, ale ti na méně výhodných půdách jen malá, podobně jako známe z tzv. germánského způsobu nebo i z raných dějin Říma (hlavním majetkem byl tehdy dobytek *pecunia* – z toho i peníze; pole byla i tam tehdy méně významnou složkou hospodářství). Studie o transhumanci na Balkáně a úvahy o podobných jevech ve střední Evropě byly v této době reflektovány i jinými – a stále si myslím, že by na tom něco mohlo být právě v případě jiho- a západočeském, i když ne přesně tak, jako na Balkáně (*Hammond 1976; Dehn 1974; pro střední dobu bronzovou Jockenhövel 1991*).

Ad d) Velkým problémem dnešní generace je absence uměleckohistorického školení (to bylo základem již Buchtelova a Reineckova třídění) a bezprostředního studia (z autopsie) většího množství zejména keramického materiálu, který mé generaci poskytovaly v hojnosti velké záchranné výzkumy. Jemné rozdíly stylu a techniky zpracování (jádro střepu, ostřivo, úprava povrchu, provedení dekoru) a výpalu lze postřehnout jen vlastním pečlivým pozorováním – trochu je ještě zprostředkovávají dobré fotografie, ale zjednodušené lineární kresby je nezachytí a jen delší zkušenost dokáže odlišit tyto rozdíly skrze filtr dochování povrchu, které závisí na kyselosti půdy, hloubce uložení nádob či jejich fragmentů v půdě a dalších faktorech. V době, kdy mnozí studují archeologický materiál už především skrze zjednodušené kresby či statistické tabulky, jež silně schematizují původní výpověď vlastních předmětů (samozřejmě se podobně týká i objektů v terénu), bude ještě více zapotřebí kompenzovat tuto jednostrannost pečlivým studiem z autopsie, bezprostředním návratem *ad fontes* i pro širší srovnávací studie. Pro mé oči tu rozdíly mezi tradicí úzce navazující na středobronzový vývoj a druhou, navazující na vývoj středočeský, jsou, i když přesná hranice je v jednotlivých případech obtížněji stanovitelná, a patrně bych také nedokázal odlišit obojí facies, kdybych k tomu nedošel studiem situace v Čechách jihozápadních, kde je tentojev zřetelnější.

V depotech a předmětech z bohatých hrobů období Br C2/D1 – Ha A1 jsou jistě nejen předměty místního původu, ale také některé ze vzdálenějších oblastí; styky mezi elitami existovaly i na delší vzdálenosti – byly politické, obchodní i společenské. I když, jak poznamenává O. Chvojka, některé bronzy, zejména typické pro jihočeské a západočeské prostředí, se vyskytnou vzácněji i na knovízském území a naopak, mnohé, i garnitury šperků a některých dalších předmětů, jsou charakteristické zejména pro jižní a západní Čechy či pro oblast východobavorsko-, jiho- a západočeskou. Toto autonomní postavení jižních a jihozápadních Čech ustupuje během Ha A1, kdy se i většina osídleného území jižních Čech jeví jako periferie knovízské kultury. Za poznámku stojí i silné vlivy knovízské na jz. Moravě; na několika pohřebištích Ha A2–B1 se vyskytly hroby s keramikou v knovízském stylu, a protože severní cesta mezi Čechami a Moravou vedla po území lužickém, tyto vlivy byly patrně prostředkovány přes jižní Čechy. (Snad tu stojí za zmínku i Rychlým publikovaný depot z Horní Cerekve, považovaný od jeho doby za náhodnou sbírku; soubor je sice konglomerátem, ale třeba pochází přece jen něco z toho konglomerátu z oblasti, odkud známe zatím jen ojedinělé nálezy sekerek, svědčící o využívání prostoru pro získávání dřeva či lov.) Jižní Čechy zůstávají okrajovou oblastí středočeského štítarské fáze i v Ha B2–3, ale v té době již klimatické optimum skončilo a osídlení jižních Čech je jen řídké; existence výšinných sídlišť podél Vltavy naznačuje, že patrně chránila stezku, po které se už patrně tehdy dopravovaly alpská měď a sůl do středních Čech.

LITERATURA

- Dehn, W. 1974:* Einige Bemerkungen zu Gesellschaft und Wirtschaft der Späthallstattzeit. 'Transhumance' in der westlichen Späthallstattkultur?. In: Historische Forschungen für W. Schlesinger, H. Baumann Hg., Köln – Wien, 1–18.
- Hammond, N. G. L. 1976:* Migrations and Invasions in Greece and the Adjacent Area. Park Ridge.
- Jockenhövel, A. 1991:* Bemerkungen zur Siedlungsweise der Hügelgräberbronzezeit in Rhein-Main-Gebiet, Nassauische Annalen 192, 1–11.

Lippert, A. et al. Hg. 2001: Mensch und Umwelt während des Äneolithikums und der Frühbronzezeit in Mitteleuropa. Ergebnisse interdisziplinären Zusammenarbeit zwischen Archäologie, Klimatologie, Biologie und Medizin. Workshop 9.–12. November 1995 im Institut für Vor- und Frühgeschichte der Universität Wien (A. Lippert – M. Schultz – S. Shennan – M. Teschler-Nicola Hg.). Rahden/Westf.

Teschler-Nikola, M. – Gerold, F. 2001: Ergebnisse intra- und interseriellen paläodemographischen und paläoepidemiologischen Analyse. Zur Erfassung von Lebensraum- Konstituenten in der frühen Bronzezeit am Beispiel der Traisentalserien. In: Lippert et al. Hg. 2001, 245–255

Ostatní literaturu viz v článku O. Chvojky, podrobnější argumentace v tamtéž citovaných autorových příspěvcích (*Bouzek 1963; 1965; 1985; 2001*).

Die Urnenfelderzeit in Südböhmen – Diskussionsbeitrag

Die Arbeiten von O. Chvojka haben sehr wesentlich zur Erforschung der Urnenfelderzeit in Südböhmen beigetragen, doch seine jetzige Interpretation der Fundlage erscheint mir nicht ganz gerecht zu sein den feineren lokalen Unterschieden in der Keramik, dem Bronzegut aus Gräbern und Hortfunden und den Befunden, die sich in den Hügeln, flachen Brandgräbern und in verschiedentlich markierten Siedlungsspuren widerspiegeln. Die Kontinuität aus der mittleren Bronzezeit scheint gut zu belegt sein durch die Kontinuität von einigen Hügelgräbernekropolen, doch die Anzahl der Siedlungen und die engen Parallelen in Mittelböhmen von manchen Fundgruppen sprechen m.E. dafür, dass es auch zur Kolonisierung aus dem Norden kam; die zweite Gruppen der Bevölkerung, die in Südböhmen in Bz D – Ha A1 durch reiche Hügelbestattungen und Hortfunde markiert ist, hatte wohl nicht identische ökonomische Basis. Nach Ha A1 sind fast keine Hortfunde aus Südböhmen bekannt, die Keramik ist weitgehend mit derjenigen der mitteleuropäischen Knovizer Kultur identisch, und ähnliche Verwandtschaft mit Mittelböhmen weist auch die bescheidene Besiedlung Südböhmens in Ha B2–3 auf.

Deutsch vom Verf.

JAN BOUZEK, Ústav pro klasickou archeologii, Filozofická fakulta UK, Celetná 20, 116 42 Praha 1;
jan.bouzek@ff.cuni.cz

Studie o cestě Karla IV. do Francie 1377–1378 IV. Slavnostní bankety v Palais de la Cité

Studien über die Reise von Karl IV. nach Frankreich 1377–1378 IV. Festbankette im Palais de la Cité

František Šmahel

Pařížský summit francouzského krále Karla V. a římského císaře Karla IV. počátkem ledna 1378 byl doprovázen mnoha slavnostmi, z nichž měly mimořádný ohlas bankety v Palais de la Cité. Celková rekonstrukce tří hostin sice vychází ze soudobých písemných pramenů, přihlíží však k výsledkům stavebních průzkumů, k dochovanému stolnímu náčiní, a zvláště pak k soudobé obrazové dokumentaci. Pro srovnávací studium materiální kultury 14. a 15. století může mít širší význam příloha II, zabývající se stolním náčiním a nádobím, které bylo jednak použito při banketech a jednak darováno císaři a jeho doprovodu.

císař Karel IV. – Karel V. Moudrý – Paris – Palais de la Cité – hostiny – stolní náčiní

Studies about the journey of Charles IV to France in 1377–1378. IV. Ceremonial banquets at The Palais de la Cité. The summit meeting of the French king Charles V and the Roman emperor Charles IV in Paris at the beginning of January 1378 was accompanied by many ceremonies from which the banquets at The Palais de la Cité were exceptionally popular. The general reconstruction of the three feasts is based, not only on contemporary written evidence, but also on the study of building history surveys, curated tableware items, and especially, contemporary illustrations. The second appendix, which discusses the tableware used during the banquets or presented to the emperor and his escort, can have a wider meaning for the comparative study of the material culture of the 14th and 15th centuries.

emperor Charles IV – Charles V of France – Paris – Palais de la Cité – banquets – tableware

Pařížský pobyt císaře Karla IV. od pondělí 4. do přespříští soboty 16. ledna roku 1378 zanechal v dějinné paměti dojem jedné jediné, z více částí složené slavnosti.¹ Nic se nevyrovnalo vstupu do města, během něhož si veřejnost francouzské metropole přišla na své nejvíce. Hned poté se co do vnější okázalosti zaskvěly recepce a bankety, určené pro poměrně široký okruh velmožů, dvorských i jiných hodnostářů. Všechny se odehrály v královském Palais de la Cité, kde se oslavy podobného charakteru konaly již od doby Ludvíka IX. Svateého. Vládnoucí Karel V. v něm ještě jako dauphin zažil své největší pokoření, když v jeho prostorách 21. února 1358 musel vyslechnout Nařízení (*Ordonance*) revoltujících generálních stavů, které podstatně omezovalo osobní královu moc.² I když tzv. Jacquerie byla uto-

¹ Většina studií průpravného cyklu ke knize o Karlově návštěvě Francie na sklonku jeho života je zatím ještě v tisku: I. Prolegomena: nové poznatky a otázky (Český časopis historický 101, 2003, 781–817); II. Ikonografické cykly; III. Celkové výdaje francouzské komory (Sborník k počtě J. Petráně, v tisku); V. Darované knihy a drobné záhady kolem nich (Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, Brno 2003, 473–479); VI. Nic než koně: jejich počty, druhy a barvy (Sborník k počtě M. Bláhové, v tisku); VII. Klenoty a jiné vzácné dary pro císaře a jeho doprovod; VIII. Vjezd do Paříže.

² Naposled k revoltě Štěpána Marcela a roli dauphina Karla *Françoise Autrand*, Charles V le Sage, Paris 1994, 221–356. Autorka také zdařile zachytila širší okolnosti i průběh císařovy návštěvy Francie na počátku roku 1378.

pena v krvi městských a zvláště selských rebelů, Karel V. ještě před svým nástupem na trůn v roce 1364 pro své větší bezpečí začal přestavovat Louvre a pevnost v tzv. Lesíku ve Vincennes. Od té doby se Palais de la Cité v centru Paříže stal dějištěm, nástrojem i symbolem suverénní panovnickovy moci ještě více.³ Nejen z tohoto důvodu, ale i pro svůj Velký sál, patrně největší profánní architektonický prostor v celé soudobé Evropě, byl Palais de la Cité předurčen pro slavnostní hostiny na počest císaře Karla.

Z toho ale neplyne, že by obědy či večeře v Louvru, ve Vincennes nebo v nově vybudované rezidenci Saint-Pol ustupovaly v protokolu summitu do pozadí. Z oficiální Relace o císařově návštěvě je zřejmé, že i těmto banketům se přizpůsoboval, anebo se podle nich řídil celodenní program.⁴ Jejich význam však spočíval více v politickém i jiném jednání, často jen *tête-à-tête*, než v reprezentaci panovníkova majestátu. Některých menších hostin se císař pro své vleklé bolesti neúčastnil, místo oběda často odpočíval, anebo se nechal pohostit v soukromí své komnaty.⁵ Císařova neúčast jistě zvlášť mrzela mladého vévodu Ludvíka II. z Bourbonu, který ve svém Palais de la Cité v Compiègne uspořádal „velikou a bohatou“ silvestrovskou večeři, k níž sezval dámy z města i z okolí.⁶

Scéna, výzdoba, organizace

Díky ikonografickým dokladům a stavebním průzkumům se v posledních letech podařilo do značných podrobností rekonstruovat soukromé i veřejné sektory Palais de la Cité, v němž se odehrávaly oficiální a jiné akty císařovy návštěvy od pondělí 4. do čtvrtka 7. ledna 1378.⁷ Tzv. Velký sál, hlavní dějiště všech tří velkých banketů, byl dlouhý ca 75 m a ši-

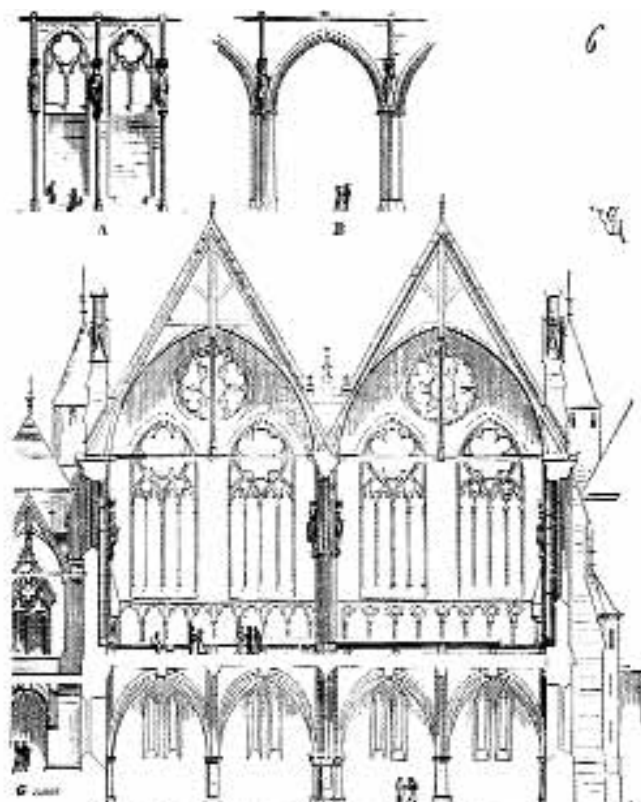
³ Parafrazuji tu výstižnou formulaci *Jeana Faviera*, *Conjoncture politique et chantiers de constructions dans le Paris de Jean II et de Charles V.* In: Vincennes aux origines de l'Etat moderne, Paris 1996, 289.

⁴ Soudobá Relace o císařově návštěvě, která tvoří součást Velkých kronik Francie v rukopise pařížské Národní knihovny Ms. fr. 2813, bude našim hlavním pramenem. Kriticky ji vydal *Roland Delachenal*, *Les Grandes Chroniques de France. Chronique des règnes de Jean II et de Charles V.* Tome II 1364–1380, Paris 1916, 193–277 (dále jen *Chronique des règnes II*). Podle tohoto vydání také pořídil český překlad *Jakub Pavel*, *Cesta císaře Karla IV. do Francie*, Praha 1937 (dále jen *Cesta*). Téměř doslovný, avšak zkrácený výtah Relace zařadila do své apologie Karla V. Kristína Pisánská. V jejím textu není ani jedna podrobnost navíc, což překvapuje potud, že autorka jako mladá dívka některé slavnostní akty při návštěvě Karla IV. na vlastní oči viděla. Její záznam viz v kritické edici, kterou připravila *Susanne Solente*, *Le livre des faits et bonnes meurs du sage roy Charles V par Christine de Pisan.* Tome II, Paris 1940 (reprint Genève 1977), 111–113. Více o Relaci a dalších pramenech v první z ohlášených Studií, s podtitulem *Prolegomena*: nové poznatky a otázky (viz pozn. 1).

⁵ Císař se např. neúčastnil slavnostního oběda v tzv. „sensském“ sále rezidence v Saint-Pol, místo oběda odpočíval na lůžku i ve Vincennes apod. Viz k tomu *R. Delachenal*, *Chroniques des règnes II*, 261 a 264.

⁶ *R. Delachenal*, *Chroniques des règnes II*, 202. Z významnějších pohoštění císaře a jeho doprovodu Relace dále zmiňuje obědy v biskupově Palais de la Cité v Cambrai (ib., 198), v opatství Le-Mont-Saint-Martin (ib., 200) a zejména v opatství Saint-Maur, kde král nechal pro císaře „pěkně“ vyzdobit a vyčalounit jídelnu se sousedním pokojem (ib., 266).

⁷ Základní práci zůstává dílo *Jeana Guerouta*, *Le Palais de la Cité à Paris des origines à 1417.* In: Fédération des Sociétés historiques et archéologiques de Paris et de l'Ile-de-France : Mémoires. T. I. 1949, 58–212, T. II, 1950, 21–204, T. III. 1951, 7–101. Řadu cenných podrobností na základě nových výzkumů autor připojil ve studii *L'hôtel du roi au Palais de la Cité à Paris sous Jean II et Charles V.* In: Vincennes aux origines de l'Etat moderne, Paris 1996, 219–288. O nové poznatky se dále v řadě studií zasloužila *Mary Whiteley*, *Royal and ducal palaces in France in the fourteenth and fifteenth centuries: Interior, ceremony and functions.* In: *Architecture et vie sociale : L'organisation intérieure des grandes demeures à la fin du Moyen Âge et à la Renaissance*, Paris 1994, 47–63; *Ceremony and*

Obr. 1. Hypotetická rekonstrukce horního Velkého sálu Palais de la Cité podle Violletta-Le Duc. V přízemí je dodnes zachovalý tzv. Sál gardy (*La Salle des Gens d'armes*). — Abb. 1. Hypothetische Rekonstruktion des oberen Großen Saales des städtischen Palais de la Cité nach Viollett-Le Duc. Im Erdgeschoss ist bis heute der sog. Gardesaal (*La Salle des Gens d'armes*) erhalten.

roký ca 26 m.⁸ Po ničujícím požáru v 17. století vzal sál za své, jeho přibližnou podobu ale zrekonstruoval Viollet-le-Duc (*obr. 1*). Na rozdíl od mnohem pozdějšího Vladislavského sálu na Pražském hradě, jehož délka činí „pouze“ 62 a šířka 16 metrů, byl Velký sál pařížského Palais de la Cité zaklenut na prostřední řadu osmi sloupů. Vzhledem k prostřednímu sloupořadí bylo jeho uspořádání tudíž méně přehledné. Sál byl dosti vysoký, asi na dvě patra okolní zástavby, o čemž svědčí jednak vyobrazení v Přebohatých hodinách vévody z Berry, jednak zmínka v Relaci, že kamenné sochy králů kolem dokola sálu nebyly zakryty tapisériemi s obrazy. Jistě se však vycházelo ze zkušeností, o čemž svědčí i pověstný mramorový stůl podél užší, západní strany. Jeho délka vzbuzovala údiv již tehdy pro-

space in the châteaux de Charles V, King of France. In: Zeremoniell und Raum. Hg. von Werner Paravicini, Sigmaringen 1997, 178–197; L'aménagement intérieur des résidences royales et princières en France à la fin du XIVe et au début du XVe siècle. In: Vincennes aux origines de l'Etat moderne, 299–303, a Lieux de pouvoir et résidences royales. In: Paris et Charles V, Paris 2001, 105–112.

⁸ Podle plánu *J. Guerouta*, Le Palais de la Cité à Paris des origines à 1417. T. II, plan h–t.

slulého filozofa Jana z Jandunu († 1328).⁹ Okna za čestným stolem zakrývaly bohatě zdobené látky. Před nimi po celé délce stolu stála konstrukce z baldachýnu. Z této zástěny nad křesly římského císaře a obou králů vystupovaly ještě tři menší baldachýny ze zlaceného, velurem lemovaného sukna. Názornou představu poskytuje reportážní iluminace v rukopise Bibliothèque nationale Ms. fr. 2813 (fol. 473v), jež rovněž zobrazuje drahocenný ubrus na mramorovém stole (*obr. I*).¹⁰ Kromě císaře a králů se zvláštní pocty dostalo už jen dauphinovi a jeho urozeným společníkům, nad nimiž se také klenula nebesa z veluru a zlatem protkávaného sukna. Druhý stůl stál mezi mramorovým stolem a vchodem do sálu Parlamentu, z čehož plyne, že byl umístěn podélně. V linii s ním, u severní stěny, se asi nalézaly další tři stoly pod nebesy, o nichž je v Relaci rovněž zmínka.¹¹ Jestliže tomu tak bylo, pak by i pravá polovina z hlediska čestného stolu byla volná pro dramatickou produkci po první přestávce. Z téhož důvodu francouzský král neseděl uprostřed mramorové tabule, nýbrž „jakoby uprostřed čela sálu“, tj. v jeho ose dané sloupy uprostřed dvojlodního prostoru.¹²

Navržené řešení je dosti pravděpodobné vzhledem k umístění prvního, největšího a bohatě zdobeného příborníku s policemi na víno (*dressoirs à vin*), který měl podle Relace stát v rohu.¹³ Druhý příborník, se zlatým nádobím v podobě lodě a s velkými stříbrnými i emailovými lahvicemi, stál blízko vchodu do komory odvolacího soudu (*Chambre des Requetes*).¹⁴ Konečně třetí příborník byl umístěn až uprostřed sálu pod jedním z oblouků, neboť jeho nádobí z bílého stříbra sloužilo všem méně vznešeným účastníkům hostiny, jichž mohlo být několik set.¹⁵ Aby nedocházelo k nežádoucímu obtěžování krále a jeho vzácných hostů, byly jak tabule pod nebesy, tak příborníky s drahocenným nádobím odděleny zábranami z naostřených sloupků, přičemž průchody mezi nimi střežili určené rytíři. Stolovníci u tabulí pod nebesy byli obsluhováni přednostně, ani ostatní vznešení účastníci hostiny však zřejmě nemuseli dlouho čekat. Slovy uznání v tomto ohledu nešetřil autor Relace, podle něhož se podávání jídel a nápojů „dělo velmi spořádaně a beze zmatku, takže bylo brzy a dobře odklizeny i podáno všem, kdož jedli v řečeném Palais de la Cité, stejně rychle u dolních a vzdálených stolů, jako u hořejších a bližších“.¹⁶

⁹ Výrok tohoto známého averroisty s antikuriálními názory použil ve svém výkladu *Roland Delachenal*, *Histoire de Charles V. Tome V (1377–1380)*, Paris 1931, 95, pozn. 3.

¹⁰ Naopak goblény s historizujícími náměty můžeme spatřit na iluminaci v Přebohatých hodinkách vévody Jana z Berry (*obr. VI*). Za povšimnutí zde stojí též konstrukce baldachýnu a krb v pozadí, neboť hostina se odehrává v lednu, stejně jako tříkrálový banket na počest císaře Karla IV.

¹¹ Relace se výslovně zmiňuje celkem o pěti baldachýnech včetně onoho u čelního mramorového stolu (*R. Delachenal*, *Chroniques des règnes II*, 237; Cesta, 61). Tato formulace umožňuje výklad, že zpravodaj počítal pouze velké baldachýny podél celých stolů. V tom případě by takto ozdobených stolů pro velmože bylo celkem pět, jak usoudil i *R. Delachenal*, *Histoire de Charles V. Tome V*, 96. Nelze však zcela vyloučit možnost, že všech baldachýnů bylo pouze pět, tj. dva velkoplošné a tři individuální. Rozmístění tabulí do podoby L ilustruje *obr. VII*.

¹² Přijímám tak řešení vydavatele, viz *R. Delachenal*, *Histoire de Charles V. Tome V*, 95, jež uniklo překladateli, který půdorysné řešení neznal, či nedomyslel.

¹³ K příborníku a stolnímu nádobí i náčiní více v příloze II.

¹⁴ *Jakub Pavel* (Cesta, 61) tu nevhodně mluví o „síní Dávek“.

¹⁵ Při večeři 5. ledna 1378 Relace vedle velikého množství jiných urozených lidí zmiňuje osm set až tisíc rytířů, při obědě následujícího dne 6. ledna je řeč o osmi stech rytířů, ostatní lid nepočítaje (*R. Delachenal*, *Chroniques des règnes II*, 231, 238; Cesta, 53, 62).

¹⁶ *R. Delachenal*, *Chroniques des règnes II*, 231; Cesta, 54.

Základní uspořádání stolů ani nákladná výzdoba celého sálu se po celou dobu císařovy návštěvy neměnily, podle okolností a potřeby se pouze ubíraly nebo přidávaly individuální baldachýny. O mramorovém stole a bohatě vybaveném příborníku u jednoho z pilířů se zmiňuje např. i kronikář Froissart při líčení hostiny na počest královny Isabelly Bavorské v roce 1389, která se odehrávala v témže sále.¹⁷ Sál bylo třeba v lednu přisvětlovat i během obědů, a to jednak lojovými a voskovými svícemi na cínových platech, zavěšenými ke stropu, jednak pochodněmi na tyčích. Kromě toho se během slavnostní večere po černobílé mramorové podlaze sálu pohybovalo mnoho stejně oděných služebníků s planoucími pochodněmi, „takže bylo viděti tak jasně, jako kdyby byl den“.¹⁸ Největší zátěž ovšem spočívala na personálu kuchyně, jídlonoších a číšnících, kteří měli v komplexu Palais de la Cité vyhrazenou samostatnou ubytovnu (*Echansonerie*).¹⁹

Stručné údaje o Velkém sálu je třeba doplnit, neboť zatím byla řeč pouze o jeho horním patru. V dolním, dodnes dochovaném podlaží, napojeném na tzv. společnou kuchyni (*la cuisine du commun*), se den co den stravovali příslušníci gardy Palais de la Cité (proto *Salle des Gens d'armes*), služebníci krále, královny i jejich dětí. Pro slavnostní hostiny v horním sále byla určena zvláštní kuchyně pro ústa labužníků (*la cuisine de bouche*, jinak také *la cuisine du Palais*), v případě potřeby však byly do přípravy jídel zapojeny obě kuchyně, propojené s Velkým sálem zvláštními rampami. Jelikož se obě kuchyně spolu s přidruženými špižírny a sklepy na víno²⁰ nalézaly v budovách připojených k severovýchodnímu křídlu Velkého sálu, měly zmíněné plůtky nejspíše také vytvořit koridor pro rychlou přepravu jídel k čestným stolům v protilehlém konci sálu.²¹ Podobně se pamatovalo na to, aby se panovníci mohli rychle a bez prodírání zástupem dvořanů dostat do svých privátních pokojů. Vedle oficiálního příchodu do vnitřních rezidencí přes Velký sál a tzv. Galerii vězňů (*Galerie des Prisonniers*) byla panovníkům k dispozici ještě privátní trasa přes Velký sál soudního dvora (*La Grand'Chambre du Parlement*).²² Obě tyto možnosti byly využity i při návštěvě císaře Karla IV. Aby se služebníci s nosítky po tříkrálové hostině vyhnuli tlačenci, nesli císaře přímo do jeho komnat (*obr. 2*).²³ Poučný je v tomto ohledu záznam Relace vztahující se k předchozímu večeru: zatímco francouzský král zamířil „zadem do svého pokoje, římského krále poslal [Velkým – pozn. F. Š.] sálem v průvodu svých bratří, vévodů svrchu jmenovaných a více jiných pánů a rytířů“.²⁴ O dějišti banketů víme již téměř vše, co

¹⁷ Kervyn de Lettenhove éd., *Chronique de Froissart XIV*, přetisk Osnabrück 1967, 14–15. K slavnostnímu vjezdu do Paříže, který této hostině předcházel, Bernard Ribemont, *L'Entrée d'Isabeau de Bavière à Paris : Une fête textuelle pour Froissart*. In: *Feste und Feiern im Mittelalter*, Sigmaringen 1991, 515–522.

¹⁸ R. Delachenal, *Chroniques des règnes II*, 230; Cesta, 53. Překladatel si nevěděl rady se zavěšenými tácy, jejichž funkci vysvětlil R. Delachenal, *Histoire de Charles V*. Tome V, 87, pozn. 2, který kromě toho vyslovil domněnku, že *torches à étendards* byly ve skutečnosti kahánky na olej.

¹⁹ J. Guerout, *L'hôtel du roi au palais de la Cité*, 271.

²⁰ Je příznačné, že vedle vinných sklepů a chladíren pro maso a zvěřinu tvořily zvláštní sektory tohoto stravovacího komplexu sklady chleba (*Paneterie*) a ovoce (*Fruiterie*), neboť obojí patřilo k základním potravinám francouzského jídelníčku. Viz k tomu na základě vyprávěcích pramenů Martin Nejedlý, *Kroniky Jeana Froissarta a jejich snaha o hierarchické uspořádání světa*, *Český časopis historický* 94, 1996, 499 a 505.

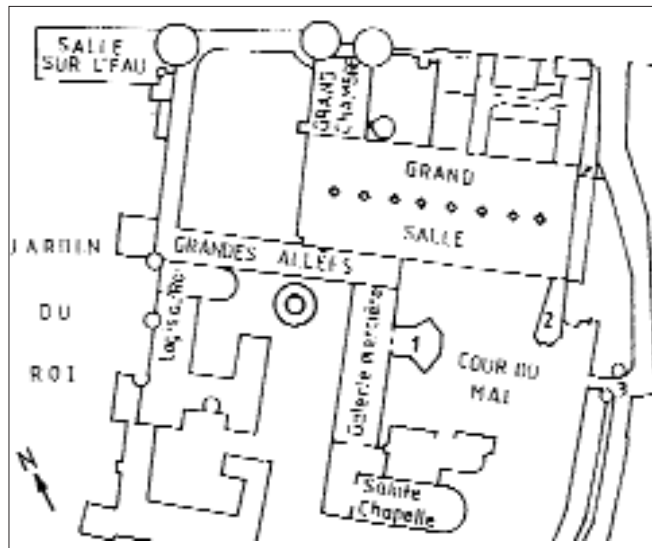
²¹ Podrobně k tomu J. Guerout, *L'hôtel du roi au palais de la Cité*, 270–271 a 285–288.

²² Více k tomu opět J. Guerout, *L'hôtel du roi au palais de la Cité*, 259–260.

²³ R. Delachenal, *Chroniques des règnes II*, 243; Cesta, 66.

²⁴ R. Delachenal, *Chroniques des règnes II*, 231–232; Cesta, 54.

Obr. 2. Schematický plán Palais de la Cité v Paříži podle J. Gerouta. 1 monumentální schodiště, 2 postranní vstup do Velkého sálu, 3 velká brána; Cour du Mai – také Velký dvůr, La Salle sur l'eau – Sál nad vodou, jinak též Sál sv. Ludvíka. — Abb. 2. Schematischer Plan des Palais de la Cité in Paris nach J. Gerout. 1 monumentale Treppe, 2 Seiteneingang in den Großen Saal, 3 großes Tor; Cour du Mai – auch Großer Hof, La Salle sur l'eau – Saal über dem Wasser, ansonsten auch St. Ludwigsaal.

se dalo zjistit. Zbývá stručně se zmínit o jejich čase. Ten se mohl u jednotlivých králů a velmožů dosti výrazně odlišovat. O Karlu V. je známo, že zpravidla obědval již v deset hodin, zatímco večere mu byla servírována kolem šesté hodiny.²⁵ Zda šlo o železný zvyk, který vnutil i svým lucemburským hostům, se můžeme jen dohadovat.

Pro přísně hierarchizovanou dvorskou společnost měl závažný dosah zasedací pořádek, neboť právě prostřednictvím hostin se upevňoval řád tohoto uzavřeného světa, v němž nejen panovníkova velkorysost, ale i každé jeho slovo či gesto mohly být a často také byly součástí ceremoniálního kodexu. Jestliže měla mramorová tabule v čele Velkého sálu své ustálené místo, rozmístění stolovníků se podle okolností měnilo. Čestné místo patřilo ovšem hostiteli, jímž ve svém Palais de la Cité mohl být jen francouzský král. Při první večeri ve Velkém sále v pondělí 4. ledna unavený a horečkou oslabený císař chyběl, neboť jedl ve svém pokoji. Po pravici Karla V. seděl pařížský biskup Aimeri de Maignac (1368–1384), po jeho levici pak zaujali místa římský král Václav, vévoda Jan z Berry, lucemburský a brabantický vévoda Václav, vévoda Filip Burgundský, vévoda Ludvík II. Bourbonský a Robert, vévoda z Baru. Další dva nejmenovaní vévodové, oba nejspíše z Karlova a Václavova doprovodu, nebyli ještě rytíři,²⁶ a proto jedli u jiného stolu spolu s Petrem, mladším synem navarského krále Karla II. Zlého, dále s Janem z Artois, hrabětem z Eu a jinými pány.

²⁵ K obvyklému času oběda Karla V. *Jean-Louis Flandrin, Les heures de repas en France avant le XIVe siècle. In: Le Temps de manger. Alimentation, emploi du temps et rythmes sociaux, Paris 1993, 203, údaj o čase večere uvádí Mireille Vincent-Cassy, La gula curiale ou les débordements des banquets au début du règne de Charles VI. In: Socialibilité à table. Commensalité et convivialité à travers les âges. Actes du colloque de Rouen (14–17 novembre 1990), Rouen 1992, 93.*

²⁶ *R. Delachenal, Chroniques des règnes II, 226; Cesta, 49–50.* Rytířem nejspíše ještě nebyl sedmnáctiletý opavský vévoda Václav I. Zda druhým byl břežský vévoda Jindřich VIII., nebo lehnický vévoda Boleslav, nelze rozhodnout. V úvahu naopak nepřichází sasko-lüneburský vévoda Albrecht, který se večere neúčastnil.

Císař chyběl u mramorové tabule i při obědě dalšího dne, kdy mu v jeho soukromé jídelně dělal společníka syn Václav. Spolu s francouzským králem poobědvali velmoži z císařova doprovodu, jmenovitě sasko-lüneburský vévoda Albrecht († 1385), dále warmijský biskup Jindřich Soerbom († 1401) a kancléř Mikuláš z Riesenburgu († 1397).²⁷ Zasedací pořádek čestného stolu zachovala soudobá Paměť o císařově návštěvě:²⁸

biskup pařížský	biskup warmijský	fr. král Karel V.	český král Václav	vévoda z Berry	vévoda burgundský	vévoda saský	vévoda bourbonský	vévoda z Baru
-----------------	------------------	--------------------------	-------------------	----------------	-------------------	--------------	-------------------	---------------

Slavnostní hostina v předvečer svátku Tří králů se rovněž musela obejít bez císaře, takže pod „prvním baldachýnem“, po králově pravici, zasedl remešský arcibiskup Richard Picque a vedle něho, na okraji tabule, warmijský biskup Jindřich. Pořadí po králově levici se proti předchozímu večeru nezměnilo, pouze mezi vévody z Burgundu a Bourbonu přibyl sasko-lüneburský vévoda a říšský maršálek Albrecht.²⁹

Všichni tři korunovaní panovníci se u společné tabule sešli až při slavnostním obědě o svátku Tří králů. Příhodnější chvíli si Karel V. pro poctu svého strýce a bratrance nemohl zvolit. Již ranní bohoslužba v Sainte-Chapelle měla povahu politického aktu: Karel V. během ní se svolením svého strýce obětoval tři krásné poháry se zlatem, kadidlem a myrhou. Podle bystrého postřehu Françoise Autrandové tak sám naplnil roli tří velkých biblických králů.³⁰ U mramorové tabule této hostiny hostin, rovněž za přítomnosti tří králů, byl následující zasedací pořádek:³¹

arcibiskup remešský	řím. císař Karel IV.	franc. král Karel V.	římský král Václav IV.	biskup warmijský	biskup pařížský	biskup z Beauvais
---------------------	-----------------------------	-----------------------------	-------------------------------	------------------	-----------------	-------------------

Zatímco vzdálenost mezi francouzským králem a jeho bezprostředními korunovanými sousedy byla z obou stran stejná, o biskupech se v Relaci praví, že seděli od Václava IV. hodně daleko, až na konci stolu.³² Toto méně hodnotné místo na konci druhého stolu pod baldachýnem připadlo císařovu kancléři Mikulášovi z Riesenburgu, neboť nebyl biskupem. Jeho sousedem byl podle Relace Jindřich VIII., vévoda ze slezského Brzegu (asi 1344–1399).³³ Naproti tomu čestnými místy byli u druhého stolu poctěni vévoda sasko-lüneburský spolu s dauphinem, kteří seděli nejbliže mramorové tabuli:

²⁷ R. Delachenal, *Chroniques des règnes II*, 228–229; Cesta, 51–52. Pro kancléře Mikuláše místo u mramorového stolu nezbylo; k jeho původu naposled *Tomáš Velímský*, *Hrabišici. Páni z Rýzmburka*, Praha 2002, 61–62.

²⁸ Používám tu názvu, který odpovídá počátku jedné ze dvou verzí nezávislé zprávy o prvních dnech císařovy návštěvy. Více k tomu *Heinz Thomas*, *Ein Zeitgenössisches Memorandum zum Staatsbesuch Kaiser Karl IV. in Paris*. In: *Festschrift für Hans-Walter Herrmann zum 65. Geburtstag*. Hg. von W. Haubrichs – W. Laufer – R. Schneider, Saarbrücken 1995, 99–119, cit. místo na 112. Zatímco Thomas v připojené edici vzal za základ variantu A, text B nezávisle vydala a komentovala *Martina Lechová*, *Zpráva o návštěvě Paříže Karlem IV. roku 1378* (edice starofrancouzského pramene), *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity C* 43, 1996, 49–60, cit. místo na s. 52–53.

²⁹ R. Delachenal, *Chroniques des règnes II*, 231; Cesta, 53.

³⁰ F. Autrand, *Charles V* Le Sage, 796.

³¹ R. Delachenal, *Chroniques des règnes II*, 236; Cesta, 60.

³² A protože již známe jména jiných zúčastněných biskupů, třeba dodat, že držitelem biskupského stolce v Beauvais byl Milon II. z Dormans († 1387).

³³ R. Delachenal, *Chroniques des règnes II*, 236–237; Cesta, 60.

vévoda saský	dauphin Karel	vévoda z Berry	vévoda z Brabantu	vévoda z Burgundu	vévoda z Baru	vévoda břežský	kancléř Mikuláš
---------------------	----------------------	----------------	-------------------	-------------------	---------------	----------------	-----------------

Čtyři přední velmoži, vévoda Ludvík II. z Bourbonu, Jan hrabě z Eu, Engeurran z Coucy a hrabě Jan VI. z Harcourtu, byli pověřeni dělat společnost a zajistit bezpečnost dauphino-vi, a proto postávali kolem tabule. U dalších stolů (opět podle důstojnosti) seděli další členové císařova doprovodu a francouzští šlechtici.³⁴

Vedle lucemburského domu, který kromě Karla IV. a jeho syna Václava IV. reprezentoval císařův nevlastní bratr Václav (1337–1383), vévoda nejen brabantský, ale i lucemburský a limburský, zde byli po boku vládnoucího krále zastoupeni čelní členové rodu Vallois a spřízněných rodů. V první řadě to byl následník trůnu dauphin Karel (1368–1422), oba královi bratři, vévoda Jan z Berry (1340–1416) a burgundský vévoda Filip (1342–1404), dále Robert († 1411), vévoda z Baru, manžel sestry Karla V. Marie, vévoda Ludvík II. Bourbon-ský († 1410), bratr královny Jany, hrabě Jan VI. z Harcourtu (1342–1389), manžel královny sestry Kateřiny Bourbon-ské, a v neposlední řadě též králův bratranec a hrabě z Eu Jan z Artois († 1387). V zásadě šlo o mužskou společnost, což mimo jiné lze vysvětlit tím, že královna Jana Bourbon-ská byla v pokročilém stadiu těhotenství. Její smrt 6. února 1378, dva dny poté, co porodila dcerku Kateřinu, byla smutnou tečkou za posledním setkáním obou představitelů nejvýznamnějších vládnoucích rodů soudobého západokřesťanského světa. Ani jim nebylo dopřáno mnoho času. Císař Karel IV. zemřel ve svém pražském paláci 29. listopadu téhož roku, jeho synovec z rodu Valois ho následoval ve věku čtyřiceti dvou let o dva roky později, 16. listopadu 1380. Nepospíchejme však a vraťme se k slavnostním hostinám na počátku ledna.

Menu, chody a pokrmy

Úvodem k této kapitole nebude na škodu připomenout některé novější poznatky obecnější povahy. Představy o temném středověku s barbarskou kuchyní většinou již vzaly za své, neméně zavádějící se však ukázaly i domněnky o setrvalosti západoevropské kuchyně od středověku málem až do současnosti.³⁵ Více se skutečnosti blížil opak: nejen na dvorech, ale i v měšťanských domácnostech se již ve druhé polovině 14. století jedlo vybraně a z dnešního hlediska též zdravěji, než se donedávna běžně soudilo.³⁶ Zelenina sice ještě

³⁴ Zkrácený text Relace v rukopisu pařížské Bibliothèque de l' Arsenal Ms. 5128 uvádí navíc mezi vévodou burgundským a vévodou z Baru syna navarského krále Petra. Viz V[áclav] Tille, Francouzský rukopis o cestě císaře Karla IV. do Francie v letech 1377–1378, Věstník Královské české společnosti nauk. Tř. fil.-hist.-jazykozpytná XIV, 1898, 14.

³⁵ Pro toto pojetí, dosti běžné v severoamerické literatuře, je příznačná kniha *Constance B. Heatt – Sharon Butler*, Pain, vin et venison, Montréal 1977. Kriticky k tomu mj. *Jean-Louis Flandrin*, Brouets, potages et bouillons. In: *Nouritures – Médiéval N° 5*, Novembre 1983, 8, a *Bruno Laurioux*, De l'usage des épices dans l'alimentation médiévale, ib., 15.

³⁶ V celém tomto exkursu vydatně využívám již výše uvedené publikace *Fêtes gourmandes au Moyen Âge*, 2. vyd., Paris 1998. Dále srov. mj. cenné sborníky *Nouritures (Médiéval N° 5)*, Saint Denis 1983; *Manger et boire au Moyen Âge I–II*. Éd. *Denis Menjot*, Paris 1984; *Du manuscrit à la table. Essais sur la cuisine au Moyen Âge et répertoire des manuscrits médiévaux contenant des recettes culinaires*. Éd. *Carole Lambert*, Montréal – Paris 1992, 121–129; *Essen und Trinken in Mittelalter und Neuzeit*. Hg. von *Imgard Bitsch et al.*, Sigmaringen 1987.

zůstávala druhořadou součástí jídelníčku (a my záhy poznáme proč), tuky se však uplatňovaly vcelku v umírněné podobě, a to nejen v době častých postů. Ne náhodou se také právě na přelomu 14. a 15. století ve Francii, Anglii, Itálii i na Pyrenejském poloostrově objevily prvé „kuchařky“ v plném slova smyslu.³⁷ Ve srovnání s recepty 16. až 18. století však v době, která nás zajímá, převažovaly jiné chutě. Zejména ve Francii byla většina pokrmů nakyslé povahy. Tehdy již běžně užívaným třtinovým cukrem se nešetřilo pouze u zákusků a pokroutek přicházejících na stůl v závěru hostin. Se vzrůstajícím majetkem i sebevědomím vyšší šlechty se bankety staly znakem prestiže a povýšené exkluzivity, takže právě ve stravování se silně i nápadně začala projevovat sociální hierarchizace.³⁸ Budeme mít proto na paměti, že následující výklad se více méně vztahuje jen k chutím a jídelníčku aristokratické společnosti.

Zdraví od nepaměti patřilo k největším hodnotám lidského bytí, a proto nepřekvapuje, že i ve středověku se dbalo na tehdy platné zásady zdravé výživy. Od 13. století se ve Francii těšila značné vážnosti Zdravověda Mistra Aldebrandina ze Sienny, která obdobně jako většina spisů tohoto druhu vycházela z aristotelovské hierarchie čtyř základních prvků universa a jejich vlastností, tj. ohně (teplého a suchého), vzduchu (teplého a vlhkého), vody (studené a vlhké) a země (studené a suché).³⁹ Na vrcholu pomyslného žebříčku se nalézaly bytosti z oblasti mytologie nebo teologie, dobře se tu například vyjímal ohnivý pták Fénix. Následovali ptáci a jiní tvorové pohybující se ve vzduchu. Ryby, plující ve vodě, patřily již o stupeň níže. Zcela dole se nacházela čtyřnohá zvířata, dotýkající se neustále „studené“ země. V celém hodnotovém seskupení na tom byly nejhůře podzemní bulvy a kořeny zeleniny.

Abychom si tuto poměrně složitou teorii poněkud přiblížili, povšimneme si několika jejich praktických důsledků. Ovoce visící ve vzduchu se těšilo vyšší důvěře než obiloviny. Ty byly zase méně vulgární než zelenina. Malí ptáčci na tom byli lépe než říční husy a kachny, kráčejí také po zemi, plovoucí ryby byly více ceněny než úhoři, korýši a ústřice, pohybující se po dně. Za nejsprostší maso bylo považováno hovězí, jež se jevilo „studené a suché“, podobně jako země. Většinou posloužilo k získání bujónu, jako základu většiny polévek a omáček, maso po vyvaření připadlo nižšímu služebnictvu. Telecí shodně s masem jiných mládat bylo údajně „vlhčí“, a proto dieteticky přijatelnější.⁴⁰ Vepřové bylo vyhazeno jen plebejcům. Čerstvé zeleninové saláty francouzské receptáře 14. století neznají. Tušíme už proč, pro svůj původ byla zelenina pokládána za „studenou“ a „vlhkou“. Také všechny ryby (podobně jako většina mas) byly svou povahou příliš „studené“, a proto bylo třeba zvýšit jejich stravitelnost. Nejčastěji se tak dělo prostřednictvím koření, jehož většina byla podle Aldebrandina „suchá“ a „teplá“.⁴¹ Obecně vzato všechny aromatické rostliny

³⁷ Jejich soupis sestavili *Constance B. Heatt – Carole Lambert – Bruno Laurioux – Alex Prentki*, Répertoire des manuscrits médiévaux contenant des recettes culinaire. In: *Du manuscrit à la table*, příloha. Údaje o edicích lze běžně nalézt i v dalších cit. pracích, viz např. *Fêtes gourmandes*, 174–179.

³⁸ Více k tomu *Bruno Laurioux*, *Table et hiérarchie sociale à la fin du Moyen Âge*. In: *Du manuscrit à la table*, 87–108.

³⁹ *Le Livre de maistre Alebrandin pour le santé du corps garder et de chascun membre pour soy garder et conserver en santé* knižně vyšel po prvé v Lyonu kolem roku 1480. Novodobé vydání připravili *Louis Landouzy* a *Roger Pépin*, *Aldebrandin de Sienna. Texte français du XIIIe siècle*, Paris 1911, přetisk Genève 1978.

⁴⁰ Vychází tu z pojednání *Carole Lambert*, *L'ordonnance*. In: *Fêtes gourmandes*, 16–23.

⁴¹ Viz k tomu *C. Lambert*, *L'ordonnance*, 21, kde grafické vyjádření zdravotní hodnoty vegetativních potravin podle Aldebrandina.

byly „teplé“, takže nejlepší reputaci se těšilo koření jižních orientálních krajín. To hrálo ve středověké aristokratické kuchyni prvořadou roli.

Jestliže na jedné straně nabádavě zaznívaly pokyny učených dietetiků, na druhé straně hrála neméně závažnou roli gastronomická funkce připravovaných pokrmů. Regimen sanitatis čili Pravidlo zdraví Magnina z Milánu je v tomto ohledu jednoznačné: co více chutná, co poskytuje větší požitek, to také více pomáhá zažívacímu ústrojí.⁴² I když ani toto doporučení neplatilo bez výhrad, autoři středověkých kuchařek i vrchní kuchaři na dvorech velmožů museli mít běžné nebo individuální chutě svých vznešených chleboďárců na paměti. Přes jistou kosmopolitnost západo- a jihoevropské středověké kuchyně, která se někdy projevovovala ve shodných názvech řady pokrmů,⁴³ panovaly mezi odlehlými regiony značné rozdíly, zejména pokud šlo o vnímání kyselosti a sladkosti. Pokrmy určené pro tabuli francouzské aristokracie 14. a 15. století byly většinou bez tuku a nakyslé. Platilo to zejména pro většinu omáček, jež by dnes chuťově připomínaly orientální (např. vietnamskou) kuchyni. V Itálii, ještě více však v Katalánsku a v Anglii se již poněkud přislažovalo.

Nejslavnější francouzská „kuchařka“ celého 14. století, tzv. *Le Viandier* (česky snad Pokrmář), Viléma Tirela řečeného Taillevent uvádí v 63 % receptů jednu nebo více kyselých ingrediencí.⁴⁴ Protože nakyslost měla v nábožensko-morálním kodexu blíže k askezi než požitek ze sladkostí, uměli si Pařížané z vyšších hledisek zdůvodnit i svou oblibu suchých vín. To neplatilo pro všechny a všude ve Francii, z tohoto hlediska „Paříž hrála prim“, a to nejen v době Violinově, ale již za Karla V. Tailleventův receptář je rovněž poučný a pro naše téma i směrodatný, pokud jde o koření. Ta byla nejvýraznějším sociálním atributem aristokratické tabule. V blízkých zemích, ve Španělsku a na Sicílii, se pěstovala cukrová třtina spolu se šafránem nevalné kvality. Ostatní koření, která Taillevent ve svých receptech uvádí, tj. zázvor, skořice, hřebíček, kardamom, muškátový oříšek, dlouhý i kulatý pepř a galant, se draze dovážela z Orientu. Ze všech se chuťové preferenci těšily zvláště zázvor a kardamom.⁴⁵

Netřeba již déle chodit kolem horké kaše. Mistr Taillevent, autor zmíněné kuchařky, byl šéfkuchařem na dvoře Karla V., a tedy mužem, který připravoval menu slavnostních banketů na počest římského císaře a jeho syna Václava. Pozoruhodné na celé věci je mimo jiné to, že *Le Viandier* na rozdíl od pozdějších kuchařek příkladné menu slavnostních či smutečních hostin vůbec nepřináší. Tailleventovy recepty jsou navíc lakonické, na rozdíl od mladších příruček, jimž je někdy obtížné porozumět pro jejich rozvláčnost.⁴⁶ Šéfkuchař na

⁴² K tomuto spisovateli viz mj. *Terence Scully*, *The Opusculum de saporibus of Magnaninus Mediolanensis*, *Medium Aevum* 54, 1985, 178–207.

⁴³ V jídelničích při hostinách na počest lucemburského poselstva, jimiž se budeme níže zabývat, se např. často vyskytuje slovo *broe*, jež odpovídá anglickému *brewet*, katalánskému *brouvet* nebo italskému *brodetti*. Další shodné termíny uvádí *C. Lambert*, *L'ordonnance*, 11.

⁴⁴ Tailleventova proslulá sbírka receptů s názvem *Le Viandier* je dostupná ve vydáních: *Le Viandier de Guillaume Tirel dit Taillevent*, éd. *Jérôme Pichon* et *Georges Vicaire*, Paris 1892; *Le Viandier de Guillaume Tirel dit Taillevent*, éd. revue et augmentée par *Sylvie Martinet*, Genève 1967, a *The Viandier of Taillevent. An Edition of all Extant Manuscripts*, éd. *Terence Scully*, Ottawa 1988 (na toto vydání budu odkazovat). V poslední době bylo Tailleventovo autorství zpochybněno, tato otázka však nebyla uzavřena. Směrodatně k tomu *Bruno Laurioux*, *Le règne de Taillevent. Livres et pratiques culinaires à la fin du Moyen Âge*, Paris 1997, 103–110.

⁴⁵ Podrobně k tomu *Bruno Laurioux*, *De l'usage des épices*, zvl. 18–19.

⁴⁶ To je případ měšťanského autora receptáře s názvem *Le ménagier de Paris*, který jej sepsal pro poučení své mladé manželky, nebo případ slavného Mistra Chiquarta, šéfkuchaře savojského vévody Amedea VIII., který zase

dvoře Karla V. vyřadil ze svého receptáře dvanáct druhů zeleniny, včetně pórku, zelí, tuřínu a hrachu, protože se mu zdály příliš „lidové“. Před masy z řeznických krámů dával přednost rybám, drůbeži a pernaté zvěři, čímž do jisté míry naplňoval středověké zásady zdravé kuchyně.⁴⁷ Uživatelům svého receptáře ponechával při přípravě pokrmů značnou volnost, nepředpisoval jim např. úpravu masa pečením nebo rožněním, ani dobu úpravy jednotlivých jídel. V pozdním středověku se ostatně krby, ohniště i trouby natolik odlišovaly, že pokyny podobného rázu neměly žádný smysl. Mutatis mutandis lze totéž říci i o soudobých vahách, proto Taillevent neuváděl ani množství ingrediencí. Pokrok ovšem nešlo zastavit, a tak knižní vydání jeho Pokrmáře z roku 1486 bylo již o tyto údaje v případě četných omáček doplněno.⁴⁸

Než se dostaneme k vlastnímu jídlu, je třeba uvést, že banket zahajovali trubači svými fanfárami. Heroldi mezitím ohlašovali jména a tituly přicházejících vzácných hostů. Na trubače na rozdíl od heroldů autor Relace zapomněl, jednoho z nich však zachycuje vyobrazení tříkrálové hostiny v jednom z iluminovaných rukopisů Velkých kronik Francie v Britské knihovně.⁴⁹ Zobrazuje ho v okamžiku, kdy sloužící přinášejí císaři potřeby na umytí rukou (*obr. III*). Ani těmto náležitostem každé lepší hostiny nevěnovala Relace větší pozornost.⁵⁰ To, co bylo na francouzském dvoře samozřejmostí, může nás svou rafinovaností zaskočit i dnes. Například voda na mytí se připravovala na několik způsobů, přičemž se hledělo na libost její vůně.⁵¹ Neustále byly k dispozici textilní servítky na utírání úst a rukou, které někdy tvořily součást prostírání (*obr. 4*). Mytí bylo nezbytné po každém chodu i po skončení hostiny, neboť maso i jiné části pokrmů se jedly rukama. Vidlička na rozdíl od lžič všeho druhu byla totiž ve 14. století ještě velkou vzácností.⁵² Otázkou zůstává, zda si hosté ke stolu nenosili vlastní nože a pohárky na pití (tzv. *gobelets*). Na stolech pokrytých ubrusy, jež se po jednotlivých chodech někdy měnily, na hosty čekaly misky na jídlo i pití (*hanaps*), nádoby s vodou na mytí (*aquamaniles*), misky na mytí rukou (*bassines*), slánky (*salières*) a zejména lodě (*nefs*, *vaisselles*) na ovoce či jiné pochoutky, které náležely k prestižním drahocennostem. Jiné nádobí a náčiní se podle potřeby přinášelo až po zahájení hos-

k dílu přistoupil na příkaz svého pána. Obě příručky jsou dostupné ve spolehlivých edicích: Le Ménager de Paris. Traité de morale et d'économie domestique composé vers 1393 par un bourgeois parisien, éd. Jérôme Pichon, Paris 1846, přetisk Genève – Paris 1982. Z poslední doby viz edici Le Ménager de Paris. Éd. Georgine F. Breerton et Janet M. Ferrier, Oxford 1981, a její překlad do francouzštiny, který pod stejným názvem pořídila Karin Ueltschi (Paris 1994). Druhou sbírku vydala Terence Scully, Du fait du cuisine par Maistre Chiquart, 1420, Vallesia 40, 1985, 103–231.

⁴⁷ Více k francouzskému aristokratickému jídelníčku podle Tailleventa T. Scully éd., Thie Viandier of Taillevent, 311–313.

⁴⁸ Srov. mj. Françoise Sabban, Le savoir-cuire ou l'art des potages dans Le Menager de Paris et Viandier de Taillevent. In: Manger et boire au Moyen Âge. Actes du colloque de Nice (15–17 octobre 1982). Tome II, éd. Denis Menjot, Paris 1984, 161–172.

⁴⁹ Jde o rukopis BL Nero E II, 2. svazek, fol. 229v.

⁵⁰ Relace zmiňuje závěrečné mytí rukou poté, co byly se stolu sňaty ubrusy (R. Delachenal, Chroniques des règnes II, 242; Cesta, 65).

⁵¹ Recepty předpisovaly vyvářet vodu se snítkami šalvěje (dvě na 1 litr), nebo heřmánku a majoránky (po jednom stonku). Doporučovalo se také převařit vodu se stonky rozmarýnu a s kůrou hořkých pomerančů, které se do Paříže dovážely z oblasti Ligurského moře. Sladké pomeranče byly v Evropě dostupné až v 17. století. Viz k tomu Fêtes gourmandes, 54–55.

⁵² Viz Stéphane Vandenberghe, Les premières fourchettes. In: Fêtes gourmandes, 45.

tiny. Platí to zejména pro dřevěná nebo kovová plata pro krájení chleba a masa (*tailloirs, tranchoirs*), pro konvice na vodu (*aiguières*) a lahvice na víno (*fontaines*).⁵³ Písemné prameny tu vítaně doplňují soudobé i mladší miniatury.

Nesmíme zapomenout na dvě nezbytné přede hry každé významné hostiny. První přede hrou, určenou pro všechny, byla modlitba před jídlem, jejíž předříkání měli v případě našich tří hostin na starost přítomní arcibiskupové nebo biskupové. Jakkoli byly hostiny záležitostí nanejvýš světskou, přece jen všude dostupným chlebem a vínem vzdáleně připomínaly večeři Páně. Na burgundském dvoře servírování chleba zabaleného v ubrouscích dokonce jako by napodobovalo liturgické úkony při mši.⁵⁴ Druhá přede hra se naopak odehrávala v ústraní, neboť šlo o zkoušky nezávadnosti podávaných pokrmů. Při hostinách s velkým množstvím účastníků a služebníků vždy hrozilo zvýšené nebezpečí travičských pokusů. Vedle určených ochutnávačů měli „otevřené oči“ zejména správce Palais de la Cité (*maître d'hôtel*), vrchní stolník (*grand panetier*), první číšník (*premier échanson*) a kráječ masa (*écuyer tranchant*), kteří byli zpravidla důvěrníky svého pána, znalci jeho chutí a oblíbených soust (*obr. 3*). Na dvorech francouzských velmožů, a tím spíše pak v králových rezidencích byly navíc k dispozici detektory jedů (tzv. *proba*), jimiž byly většinou drahé kameny, žraločí zuby anebo neobyčejně ceněné kousky rohoviny z jednorozců a narvala. Všechny tyto pomůcky, jak se věřilo, měly schopnost změnou své barvy nebo jinak indikovat jedy a chránit před nimi.⁵⁵

Rozumělo se samo sebou, že středověké slavnostní hostiny se vyznačovaly nejen množstvím jídel, ale i jejich nejrůznějšími druhy a úpravami. Zatímco v Anglii se chody (*courses*) ve svém složení více méně opakovaly, při francouzských banketech měly již ve druhé polovině 14. století odlišnou a poměrně ustálenou funkci (používalo se pro ně označení *mets* či *assiette*). Aperitivy v dnešním slova smyslu, pokud se podávaly, byly součástí prvního chodu.⁵⁶ V menu se často neuváděly, a protože je to i náš případ, je na místě dodat, že jimi většinou byla jihofrancouzská vína (*grenache*) anebo kořeněné víno (*hypocras*), do něhož se někdy namáčely tousty. K jídlům a dezertům se podávala i vína sladká (*garnache*), z Řecka přivážený malvaz, muškát (*muscadelle*) a vína z Kypru, jež se těšila velké oblibě.⁵⁷

Již při prvním chodu přicházely na stůl uzenářské lahůdky, klobásky, párky a paštiky. Následovaly tzv. *potages*,⁵⁸ tj. různé omáčky a kašovitě pokrmy s rybím i jiným masem, a posléze též pečeně, drůbež a pernatá zvěř. Po tak vydatném úvodu přišel na řadu první mezichod (*entremets*), který zpravidla vzbudil pozornost nejen zákusky a vínem, ale i hu-debními nebo jinými produkcemi.⁵⁹ Zatímco při oddechovém intermezzu měli plné ruce

⁵³ Příborům, nádobím, náčiní a jiným pomůckám věnuji pozornost v příloze II.

⁵⁴ Podle C. Lambert, *L'assiette de table*. In: *Fêtes gourmandes*, 48–49, šlo o zvyklost běžnou na jiných dvorech.

⁵⁵ Zatím nejvíce je známo o detektorech jedů na dvoře avignonských papežů. Zasloužil se o to *Roberte Lentsch*, *La proba. L'épreuve des poisons à la cour des papes d'Avignon*. In: *Les Prélats, l'Église et la société (XIe–XVe siècles)*. Hommage à Bernard Guillemain, Bordeaux 1994, 155–162.

⁵⁶ Podrobněji k tomu C. Lambert, „L'assiette de table“ – Le „premier mets“. In: *Fêtes gourmandes*, 43–78.

⁵⁷ Pro první orientaci viz C. Lambert, „L'assiette de table“ – Le „premier mets“. In: *Fêtes gourmandes*, 53, jinak srov. *Roger Dion*, *Histoire de la vigne et du vin en France des origines au XIXe siècle*, Paris 1959, přetisk 1977 a 1990, a *Marcel Lachiver*, *Vins, vignes et vignerons. Histoire du vignoble français*, Paris 1988.

⁵⁸ Výraz *potages* měl ve francouzském kulinářském slovníku mnohoznačný význam. Více k tomu *J.-L. Flandrin*, *Brouets, potages et bouillons*, 6.

⁵⁹ Viz C. Lambert, *L'entremets*. In: *Fêtes gourmandes*, 103–122.

Obr. 3. Kráječ vévody Jana z Berry při práci, k níž patřil dohled nad nezávadností pokrmů. Detail vyobrazení z obr. VI. — Abb. 3. Tranchierer des Herzogs Johann von Berry bei der Arbeit, zu der auch die Aufsicht über die Anstandslosigkeit der Speisen gehörte. Detail der Abb. VI.

práce číšníci (*echansons*), při druhém chodu mohli své mistrovství s noži předvést kráječi (*ecuyers*), protože stolníci (*panetiers*), kteří měli jinak na starosti chleba a sůl, na stůl přinášeli dvojité, párově přiklopené mísy s pečeněmi na všemožné způsoby (obr. 5). Vedle různých úprav hovězího a skopového šlo o pečenou drůbež, pečené ryby ve dvou až třech barvách i o pečené ptáky s omáčkou *à la dodine*.⁶⁰ Tato skladba se mohla, ale nemusela opakovat při třetím, případně též čtvrtém či dalším chodu.⁶¹ K závěru přicházel na řadu chod zvaný někdy *desserte*, který sice nevylučoval masité lahůdky, většinou však zahrnoval kompoty, mišpule, rafinované úpravy hrušek či jablek, ořechy, sušené plody apod. Ani to ale nebyl ještě konec. Sotva byly stoly sklizeny a ruce omyty – netřeba snad dodávat, že se tak dělo po každém chodu – následoval *issue*. Doslovně tu šlo o „ukončení“ banketu, při němž se vždy servirovaly kořeněná vína a jemné oplatky. Tzv. *boute-hors* již probí-

⁶⁰ Tato velmi oblíbená úprava spočívala v tom, že se tuk vzniklý při pečení použil na přípravu omáčky. Viz k tomu mj. *Fêtes gourmandes, Glossaire*, 182.

⁶¹ Viz opět *C. Lambert, Le „tiers mets“*. In: *Fêtes gourmandes*, 123–138.

Obr. 4. Prostřený stůl s látkovými ubrousky. Detail vyobrazení z *obr. IV.* – *Abb. 4.* Gedeckte Tafel mit Stoffservietten. Detail der *Abb. IV.*

Obr. 5. Stolníci – jídlonoši s dvojicemi (páry) talířů. Detail vyobrazení z *obr. IV.* – *Abb. 5.* Brotträger – Speisenträger mit einem Paar Teller. Detail der *Abb. IV.*

halo v jiné místnosti. Během něho se, podobně jako v pozdějších šlechtických a měšťanských salónech, společnost bavila při vínu, zázvorových i jiných pokroutkách nebo popíjela likéry pro dobré trávení.⁶² Výčet všech variant by byl značně obtížný, neboť každý název za sebou skrývá řadu ingrediencí, s nimiž si často nevědí rady ani znalci. Dostí nesnázi budeme ostatně mít i s menu tří hostin na počest lucemburské delegace.

Menu, dochovaná ve dvou verzích již výše zmíněné Paměti, jsou významná nejen svými historickými okolnostmi, ale i sama o sobě, jako jediné doklady Tailleventova kulinářské-

⁶² K jednotlivým chodům podrobně *C. Lambert*. In: *Fêtes gourmandes*, 57–157.

ho umění. Jídelní lístky byly nejspíše předem konzultovány s kuchařem nebo jiným služebníkem císařova doprovodu. Hlavní slovo měl ovšem sám král Karel V., jenž pro slavnostní oběd na svátek Tří králů původně stanovil čtyři chody o 40 párech jídel, s ohledem na císařův zdravotní stav však nakonec jeden chod zrušil, takže se podávalo toliko 30 párů jídel.⁶³ Více se v Relaci o menu nepraví, pouze se dovídáme, že bylo „podáváno nesmírně mnoho jídel, což by byla věc velmi dlouhá k vyprávění“.⁶⁴ Soudobého autora Paměti však právě jídelníčky zajímaly ze všeho nejvíce, a proto si je spolu se stručným vylíčením císařova vstupu do města zapsal na list papíru. Z podoby písemného záznamu tzv. varianty B, o níž se opírám, je zřejmé, že písař měl patrně k dispozici původní menu, které sloužilo pro orientaci kuchyňského a obsluhujícího personálu. Starofrancouzské názvy pokrmů a lahůdek jsou někdy záhadou i pro znalce, o to obtížnější je pro ně nalézt české ekvivalenty. Protože překlad je úzce svázan s kulinářskou erudicí, nejsou vyloučeny jiné možné interpretace. Z tohoto důvodu je užitečné v příloze otisknout překlad spolu s navrženým zněním starofrancouzské předlohy paralelně, a to spolu s nezbytným komentářem.

Nejlepší na konec: dramatické a hudební produkce při *entremets*

Vedle jídelníčku tří slavnostních hostin Paměť přináší cenné informace o hudebních produkcích. „Je nutno vědět“, praví se v ní, „že s každým chodem, který se podával králi, předstupovali před krále menestrelové [hudebníci] troubějící na menší trouby a další menestrelové hrající na strunné nástroje“.⁶⁵ Trochu pozdější, nepochybně však věrohodnou představu poskytuje i ilustrace k tomuto záznamu Velkých kronik v rukopisu pařížské Národní knihovny Ms. fr. 6465 z doby kolem roku 1460 (*obr. IV*) od Jana Fouqueta. Za prostřeným stolem vidíme jenom levou polovinu čestné tabule. Vlevo tři trubači fanfárami ohlašují první chod, a to zřejmě na pokyn jednoho ze čtyř hofmistrů (*maître d'hôtel*), jenž své příkazy mimo jiné vydával údery ozdobné hole. Zdá se pravděpodobné, že při této výjimečně příležitosti vše dirigoval sám velký hofmistr, jímž byl Petr z Villiers.⁶⁶ Relace se zmiňuje o hofmistrech v jiné souvislosti, stejně tak jako o číšnících (*échansons*), kráječích masa (*varlets tranchants*) a o stolnících (*panetiers*). Dva ze stolníků, nesoucí velké tácy plné jídel, vidíme i na Fouquetově miniatuře (*obr. 5*).⁶⁷ Všichni tito vládci a služebníci královské kuchy-

⁶³ R. Delachenal, *Chroniques des règnes II*, 238; Cesta, 62.

⁶⁴ R. Delachenal, *Chroniques des règnes II*, 230–231; Cesta, 53.

⁶⁵ M. Lechová, *Cesta Karla IV. do Francie*, 54, překládá doslovně „vysoké nástroje“, čímž se rozuměly strunné nástroje s vysokými tóny. Část věty není jasná, editorka jí rozumí tak, že hudebníci hráli na trubky plankty, což se zdá být pro tuto příležitost nevhodné, nehledě na to, že planktem se rozuměl zpěvní projev. O jeho zaměření v soudobé Francii viz *Lexikon des Mittelalters VI*, München – Zürich 1993, sl. 2199–2200.

⁶⁶ Relace se o Petrovi z Villiers ve spojitosti s císařovou návštěvou nezmiňuje, zato však v ní jako *concierge* Palais de la Cité vystupuje mistr Filip Ogier, který z králova příkazu opatřil pro císaře křeslo přikryté zlatým přehozem (R. Delachenal, *Chroniques des règnes II*, 223).

⁶⁷ François Avril – Marie-Thérèse Goussset – Bernard Guenée, *Les Grandes Chroniques de France. Reproduction intégrale en fac-similé des miniatures de Fouquet. Manuscrit français 6465 de la Bibliothèque nationale de Paris*, Paris 1987, 264–265, zde také reprodukce. K dispozici je i německá verze: *Die Bilder der Grandes Chroniques de France*, Graz 1987, 260–263. Ohlášení nového chodu hudebními nástroji je dobře patrné na vyobrazení hostiny rytířů Řádu hvězd v rukopise Velkých kronik Francie BN Ms. 2813, fol. 394r. Zatímco zprava stolníci přinášejí plné mísy, vlevo stojí trubač spolu s hráčem na dudy (*obr. V*). Dudy patřily k oblíbeným nástrojům při svatebních

ně byli aktéry při císařově vstupu do Paříže, takže známe i jejich uniformy. Hofmistři měli sametový kroj v kombinované blankytně modré a plavé barvě, jejich podřízení, stolníci, číšníci a kráječi, nosili saténový oděv s pruhy v barvě bílé a plavé.⁶⁸ Nic z toho však neodpovídá dochovaným ilustracím. Vrchní hofmistr (se založenýma rukama) na miniatuře v rukopise BN Ms. fr. 2813, fol. 473v má tmavočervený dres stejného střihu, jako mají přihlížející stolník a kráječ se svým nářadím, tj. s táčem na řezání masa a s velkým nožem (*obr. I*). Dresy se odlišují barvou, jeden má svrchní oděv do modra, druhý do šeda. Jan Fouquet na svém vyobrazení zachytil módu platnou kolem roku 1460, která předepisovala jednotnou tmavočervenou barvu pro dlouhé i krátké kabátce (*obr. IV*). Jelikož služebníci na dvoře vévody Jana z Berry měli kroje odlišného střihu a v barvách svého pána, jejich soudobé vyobrazení v Přebohatých hodinkách řečeného vévody pro nás není směrodatné (*obr. VI*).

Poněkud větší dokumentační hodnotu má vyobrazení hostiny Řádu hvězdy v našem základním rukopise Ms. fr. 2813, fol. 394r, na němž má personál u stolu oděv stejného střihu, avšak rozdílných barev (platí to i pro různobarevné nohavice ve stylu *mi-parti*, *obr. V*). Z vyobrazení dvou hudebníků, jednoho trubače a jednoho hráče na dudy je zřejmé, že hudební produkce měly různé nástrojové obsazení. Všichni hudebníci, které můžeme spatřit na soudobých miniatuřích, stáli u stolu a jako by troubili či hráli hostiteli a jeho hostům „do ouška“. Při rozloze Velkého sálu Palais de la Cité, jež činila 935 m², bychom pro celou hudební kapelu očekávali spíše nějakou tribunu. Oprávněnost této domněnky dokládá hned několik miniatur z iluminovaného souboru pěti rukopisů se *chansons de geste*, spjatých se jménem Renaulta z Montaubanu. V souboru vzniklém v Bruggách po roce 1462, a to pro burgundského vévodu Filipa Dobrého, nalezneme řadu vyobrazení slavnostních hostin. Ta pro nás ale tentokrát vzhledem k specificky burgundské módě příznačné pro „podzim středověku“ nejsou zajímavá v souvislosti s oděvy obsluhujících služebníků, nýbrž v souvislosti s uspořádáním stolů, umístěním přiborníků a již zmíněných tribun pro hudebníky. Přestože zobrazená řešení vykazují značnou variabilitu, přesvědčivě dokládají jednak setrvalou oblibu baldachýnů, jednak spektakulární funkci přiborníků, vystavujících na odiv drahocenné nádoby (*obr. 6*). Místo pro hudebníky bylo vyhrazeno na vyvýšených tribunách, jak je tomu i na reprodukci fol. 239v v rukopise 5075 pařížské Bibliothèque de l' Arsenal (*obr. VII*).⁶⁹

Svědectví soudobé Paměti, k níž se malou oklikou vracíme, vítaně doplňuje Relaci. Ta uvádí jen to, že k hudební produkci došlo po večeři před svátkem Tří králů, a to v sále Parlamentu, v němž čekali „hudebníci se strunovými nástroji a hráli způsobem obvyklým“.⁷⁰ Při této příležitosti byly podávány zákusky s vínem. Jako ceremoniální číšníci se při tom uplatnili oba bratři francouzského krále: vévoda z Berry králi podával zákusky (víme, že

a jiných slavnostních hostinách, viz k tomu *Catherine Homo-Lechner*, De l'usage de cornemuse dans les banquets : quelques exemples du XIVe et XVIe. In: *Imago musicae IV. De l'image à objet*, Paris 1987, 111–119, stručnější výklad autorka publikovala pod názvem *La cornemuse, un instrument „de bouche“*. In: *Fêtes gourmandes*, 109.

⁶⁸ *R. Delachenal*, *Chroniques des règnes II*, 214; *Cesta*, 39.

⁶⁹ Pro první informaci o této kolekci viz *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France*. Paris. Bibliothèque de l' Arsenal. Tome 5e, Paris 1889, 38–40, sign. 5072–5075. Pátý svazek se nalézá v mnichovské Bayerische Staatsbibliothek, Cod. gall. n° 7.

⁷⁰ *R. Delachenal*, *Chroniques des règnes II*, 231; *Cesta*, 54. Zde také v pozn. 1 výklad o významu *les menestrels de bas instruments*, tj. hráči na harfu, violu apod. Nejde tedy o nějakou pokleslou, hlučnou hudbu, jak na základě starší literatury soudil ještě *Václav Černý*, *Staročeská milostná lyrika*, Praha 1948, 230–231.

Obr. 6. Příborník (*dressoir*) kolem roku 1460. Detail vyobrazení hostiny na burgundském dvoře (Chanson de geste Renauta z Montaubanu, Paris, Bibliothèque de l' Arsenal, převzato z knihovni propagace). — Abb. 6. Anrichte (*dressoir*) um das Jahr 1460. Detail der Abbildung des Festmahles am burgundischen Hof (Chanson de geste von Renaut von Montauban, Paris, Bibliothèque de l' Arsenal, übernommen aus der Buchpropagation).

Obr. 7. Lahvice (*flacons, fontaines*), misky (*hanaps*) a pohár v příborníku vévody Jana z Berry. Detail vyobrazení z obr. VI. — Abb. 7. Flaschenkrug (*flacons, fontaines*), Schüsseln (*hanaps*) und ein Becher in der Anrichte des Herzogs Johann von Berry. Detail der Abb. VI.

Obr. 8. Piják z misky – *hanap*. Vzácné vyobrazení z rukopisu *Hodinek* v Bibliothèque municipale, Rouen (převzato z *Fêtes gourmandes au Moyen Âge*, 2. vyd. Paris 1998, 53). — Abb. 8. Trinker aus einer Schüssel – *hanap*, eine sehr seltene Abbildung aus dem Stundenbuch in der Bibliothèque municipale, Rouen (übernommen aus dem *Fêtes gourmandes au Moyen Âge*, 2. Ausgabe Paris 1998, S. 53).

šlo o sladké hrušky, zelená jablka a ořechy), burgundský vévoda mu naléval víno. (Tím doplňujeme výklad o *boute-hors*, jehož jsme se zběžně dotkli již výše.)

Mnohem složitější ceremoniál se uplatnil na závěr tříkrálového oběda. Ke změně došlo hned na počátku, po společném mytí ruku, a to na žádost císaře, neboť ten se vzhledem ke své chorobě obával návalu při přechodu do síně Parlamentu. Hostitel mu vyhověl a přikázal přinést zákusky i víno k jejich mramorové tabuli pod baldachýnem. Na stůl byl také posazen devítiletý dauphin Karel, kterého přidržoval jeho strýc vévoda bourbonský. Z králova příkazu pak císaři zákusky podával vévoda z Berry, burgundský vévoda sloužil jemu. „Císař i král prosili velice jeden druhého, aby si vzali zákusky“. Posléze si vzali oba najednou a podobně učinili při pití vína, během něhož brabantský vévoda posloužil svému bratru císaři, bourbonský vévoda zase svému švagrovi Karlu V. Římský král Václav neměl mnoho chuti ani na zákusky, jež mu nabízel hrabě z Eu, ani na víno, které se mu snažil nalít jeden z jeho rytířů.⁷¹

Co však přineslo tříkrálové hostině dějinnou proslulost, nebyly ani labužnické orgie ani hudební produkce, nýbrž divadelní představení o přestávce.⁷² Historické drama o dobytí

⁷¹ Vše podle edice R. *Delachenala*, *Chroniques des règnes II*, 242–243; *Cesta*, 65.

⁷² Ohlasy této inscenace ve verších Chaucerova *Franklin's Tale* se pokusila doložit *Laura Hibbard Loomis*, *Secular Dramatics in the Royal Palace, Paris 1378, 1389, and Chaucer's „Tregetours“*, *Speculum* 33, 1958, 242–255.

Obr. 9. Stříbrná, zčásti zlatěná miska (*hanap*), Paris, Musée nationale du Moyen Âge Thermes de Cluny, inv. č. Cl. 1951; první pol. 14. stol., průměr 185 mm. — Abb. 9. Zum Teil vergoldete Silberschüssel – *hanap*, Paris, Musée nationale du Moyen Âge Thermes de Cluny, Inv. Nr. Cl. 1951; erste Hälfte 14. Jh., Durchmesser 185 mm.

Jeruzaléma dolnolotrinským vévodou Godefroyem z Bouillonu dal hostitel předvést záměrně, aby přítomným panovníkům a velmožům západního křesťanstva připomenul nenaplněný úkol osvobození Svaté země. Jeden z vůdců I. křížové výpravy se záhy po své smrti v roce 1100 stal idealizovaným hrdinou mnoha kronik, hrdinských zpěvů a *chansons de geste*, které si svou oblibu podržely po celý středověk.⁷³ Zcela jistě nepochybíme, zvláště pokud máme oporu v předchozí literatuře, jestliže vyslovíme domněnku, že za těmito činy stály mimo jiné i politické snahy Filipa z Mézières (kolem 1327–1405). Tento bývalý služebník milánských Viscontiů a kancléř kyperského krále Petra I. po návštěvě Svatého hrobu založil řád Rytířstva Kristova utrpení (*Militia Passionis*) a všemožně se snažil oživit ideu křížácké výpravy. Pro Karla V., jehož rádcem se stal v roce 1373, začal skládat „Sen starého poutníka“ (*Le Songe du vieil Pèlerin*), v němž na pozadí imaginárního cestopisu kriticky reflektoval současnost. Proto také tento spirituálně založený muž, jemuž tanul na mysli i vlastní vstup do nebeského Jeruzaléma, svému chlebováři, jehož syny vychovával, předkládal jeden reformní návrh za druhým.⁷⁴ Není pro nás bez zajímavosti, že v uvedeném díle je i zmínka o hostině na císařovu počest.⁷⁵ Tak se obloukem vracíme k vlastní divadelní produkci, která byla rozložena na dvě dějství, a tím vyplnila obě přestávky – *entremets*.

Více než pouhá parafráze tu poví přímá citace: „Na konci Palais de la Cité, který byl tak uzavřen, že zvenčí nebylo nic viděti, byla loď pěkného tvaru, podobná lodi mořské, opatřená plachtou a stožárem; zámek stál napřed i v pozadí; loď měla všechno ostatní nářadí i součástky, jež náležejí lodi plující po moři, a byla velice pěkně malovaná a upravená, vel-

⁷³ Pro první orientaci viz *Lexikon des Mittelalters IV*, München – Zürich 1989, sl. 1598–1600.

⁷⁴ Postavující údaje včetně odkazů na edice a literaturu přináší *Lexikon des Mittelalters VI*, München – Zürich 1993, sl. 1598–1600, sl. 592–593. Ve spojitosti s naším tématem srov. *L. H. Loomis, Secular Dramatics in the Royal Palace*, 247–249, z novější literatury pak mj. *F. Autrand, Charles V Le Sage*, 695–698.

⁷⁵ Srov. *G. W. Coopland* éd., *Philippe de Mézières, chancellor of Cyprus. Le Songe du vieil Pèlerin II*, Oxford 1969, 318. Na toto místo upozornila již *Dora M. Bell, Étude sur Le Songe du vieil Pèlerin de Philippe de Mézières*, Genève 1955, 158.

mi bohatě i rozkošně. A uvnitř lodi byli lidé, podle zdání ozbrojeni velmi pěkně, kteří měli na zbraních, na štítech a na praporcích znaky Jerusalema, jež Godefroy z Bouillonu nosil; jak již bylo řečeno, bylo jich kolem dvanácti, ozbrojených zbrojí znamenitých kapitánů, kteří s řečeným Godefroyem byli při řečeném dobývání Jerusalema. A vpředu, na krajích řečené lodi, byl Petr Poustevník, umístěn a ustrojen takovým způsobem, jak jen nejpřesněji mohl to učiniti podle toho, co o něm pověst vypravuje.⁷⁶

Dále ve své představivosti můžeme sledovat plavbu loď, kterou lidé skrytí uvnitř posouvali po levé straně sálu až k baldachýnu. V tomto okamžiku se zastavíme, neboť první přestávka skončila a na dělnících bylo, aby během druhého chodu na místě, odkud loď vyplula, postavili kulisu se siluetou Jeruzaléma. Petr Poustevník, o němž byla řeč výše, vešel do legend jako svolavatel a kazatel první křížové výpravy († 1115).⁷⁷ Jeho imaginární portrét zachytil náš druhý zpravodaj, ilustrátor nám již dobře známého rukopisu pařížské Národní knihovny Fr. 2183 (*obr. 1*). Nastiňme si nyní, jak v jeho podání vyhlíží loď, která se vydává na plavbu po délce Velkého sálu. Mořské vlny, na nichž se loď houpá, mají umocnit iluzi dávné výpravy. Na hlavním stěžni se třepotá praporec hraběte z Auvergne, jednoho z vůdců I. kruciáty, kteří se podíleli na dobytí Jeruzaléma. Korouhev se znaky tohoto království vlaje nad napodobeninou Palais de la Cité na zádi, zatímco na přídi jsou patrné znaky Flander. Čtvrtá korouhev patří Anglii a je na menším stěžni uprostřed lodi.⁷⁸ Posádku lodi není vidět. Dva rytíři se založenými rukama jsou rytíři připravení posloužit panovníkům u čestné tabule. Oba pokukují po dějích, které upoutaly jejich pozornost.

Po skončení druhého chodu stolníci sklidili nádoby, číšníci přinesli z příborníků nápoje a druhé dějství podívané mohlo začít.⁷⁹ Účastníkům hostiny se naskytl pohled na kulisu s chrámem a minaretem, z něhož meuzinové recitovali pasáže z Koránu. Minaret dosahoval téměř do výše Velkého sálu. „Dole, kolem dokola řečeného města, kde bylo znázorněno cimbuří, zdi a věže“, jak se dozvídáme z *Relace Velkých kronik*, „byli Saracénové, ozbrojení podle svého zvyku, s praporce a korouhvemi, jimž připadl úkol bránit město.“ Teprve v té chvíli vystoupili křížáci ukrytí v lodi a „v krásném a dobrém uspořádání provedli útok na řečené město a dlouze na ně útočili. Vítané obveselení působili ti, kteří stoupali útokem po žebřících a byli sražení na zem. Nakonec vystoupili bojovníci z lodi nahoru, dobyli města a vyházeli ony, kteří byli v oděvu Saracénů, vztyčující korouhve Godefreyovy i ostatních.“ I pro iluminátora bylo nejděčnější scénou dobývání. Na iluminaci vidíme, jak po dvou žebřících vystupují ozbrojenci se znaky všech čtyř korouhví. Nejvýše se podařilo dospět hraběti z Auvergne, takřka stejně úspěšný byl na druhém žebříku Godefrey z Bouillonu. Jeden ze sražených Saracénů, jehož pád pobavil účastníky podívané, leží v pravém rohu výjevu. Po konci zábavy byly kulisy dopraveny na svá původní místa a hostina mohla pokračovat třetím chodem a již zmíněným podáváním zákusků a vzácného vína. Odnesením císaře středem Velkého sálu, dveřmi *Merceries* a dlouhou chodbou přímo do jeho komnat největší pařížská slavnost na jeho počest skončila.

⁷⁶ R. Delachenal, *Chroniques des règnes II*, 239–242; Cesta, 62–63.

⁷⁷ Srov. opět *Lexikon des Mittelalters VI*, sl. 1937–1938.

⁷⁸ Znaky určil R. Delachenal, *Chroniques des règnes de Jean II et de Charles V. Tome IV*, Paris 1920, 35–36.

⁷⁹ Domněnka o rozdělení divadelní produkce na dvě dějství plyne z *Relace*, v níž je řeč o dvou přestávkách vyplněných scénickými výjevy. V této spojitosti pak nabývá na významu již uvedená zmínka o kulise Jeruzaléma, jež byla postavena teprve poté, co loď odplula.

Obr. 10. Velké zlaté lodě (*navires*) z pokladu krále Karla V. Detail vyobrazení z *obr. 1.* — Abb. 10. Grosse Goldschiffe aus dem Schatz des Königs Karl V. Detail der *Abb. 1.*

* * *

Douška k pompézní festivitě. Nedílnou součástí slavnostních hostin nebyly jen divadelní a hudební produkce, ale i akrobatické kousky, hádanky a anekdoty. Nevíme sice, jaké vtipty a příběhy při tříkrálovém banketu zazněly,⁸⁰ víme však, jakou odezvu měla tato hostina hostin na francouzsko-německém pomezí v Metách. Místní patricij Jaique Dex (asi 1371–1455) zachoval ve své Kronice kromě jiných anekdot o císaři Karlovi poučnou historku, která začíná připomínkou obdivuhodného počtu chodů a množství pečení na nám již známé pařížské hostině. Vše, co se nesnědlo, se prý vyhodilo. Jak ale plyne z dalšího vyprávění, nebyla to asi žádná velká škoda. Císař se francouzskému králi odvděčil hostinou o třech chodech *selong la coustume d'Allemaign*, tj. „po německém způsobu“. Velkolepý byl hned první chod, neboť na stůl byly přineseny obrovské kusy hovězího, dále vaření kapouni s tuřínem a šťavnatě pečené na slanině. Jako druhý chod následovali znovu kapouni, více však všechny potěšila pečená selata, připravená bez všelijakých omáček, a želé. Posléze přišly na řadu zákusky, hrušky, ořechy a víno. Nevychodilo se nic, neboť zbytky masa i vína byly k větší boží slávě rozdány chudým. Císař sice údajně připustil, že „francouzská“ hostina stále více peněz, ta „německá“ byla ale zase vydatnější.⁸¹ Jak se říká, proti chuti žádný dišputát. K této anekdotě by nebylo co dodat, kdyby se o našem císaři právě ve Francii netradovalo, že je skrblík a že v jeho kuchyni není co vařit.⁸²

⁸⁰ Dva šašky stojící v pozadí zachytil na své miniatuře Jan Fouquet (viz *obr. IV*).

⁸¹ Die Metzger Chronik des Jaique Dex (Jacques d'Esch) über die Kaiser und Könige aus dem Luxemburger Hause (1307–1435). Hg. von G. Wolfram, Metz 1906, 313. K tomuto kronikáři více *Heinrich Neureither*, Das Bild Karls IV. in der zeitgenössischen französischen Geschichtsschreibung, Inaugural-Dissertation, Heidelberg 1965, 74–76, historku v textu zaznamenal již *H. Thomas*, Zeitgenössisches Memorandum, 113.

⁸² Vykládá to rádce krále Karla V. Filip z Meziers, který jako kancléř kyperského krále Petra z Lusignan navštívil roku 1364 Prahu a císaře osobně poznal. Viz *G. W. Coopland* éd., Philippe de Méziers, chancellor of Cyprus. Le songe du vieil Pélerin II, Cambridge 1969, 238–239.

Studien über die Reise von Karl IV. nach Frankreich 1377–1378 IV. Festbankette im Palais de la Cité

Der vierte Artikel aus einem Studienzyklus über einzelne Aspekte des Besuches des Kaisers Karl IV. und seines Sohnes Wenzel IV. in Frankreich zum Jahreswechsel 1377–1378 ist den Festmählern im Großen Saal des Palais de la Cité in Paris gewidmet. Die Gesamtrekonstruktion der drei Bankette geht zwar von zeitgenössischen Schriftquellen aus, sie reflektiert jedoch auch auf die Ergebnisse von Bauforschungen und auf das erhaltene Tafelbesteck und sodann besonders auf die zeitgenössische Bilddokumentation.

Szene, Ausschmückung, Organisation

Der sog. Große Saal, der Hauptschauplatz aller drei großen Bankette am 5. und 6. Januar 1378, war ca. 75 m lang und 26 m breit. Der Saal ging nach einem vernichtenden Brand im 17. Jhd. unter, seine annähernde Gestalt war unter anderem auch der berühmte Viollet-le-Duc bestrebt zu rekonstruieren. Im Hinblick auf die mittlere Säulenreihe war seine Gliederung weniger übersichtlich. Entlang der schmälere Westseite stand die famose Marmortafel. Die Fenster hinter ihm bedeckten reich verzierte Stoffe, vor ihnen stand die Konstruktion des Baldachins entlang der ganzen Länge der Tafel. Aus dieser Schirmwand traten noch drei kleinere Baldachine aus goldenem, mit Velur gesäumtem Tuch über den Stühlen des römischen Kaisers und der beiden Könige hervor. Ansonsten wurden nur dem Dauphin und seinen adeligen Kompagnons die besondere Ehre zuteil, über denen sich ebenso ein Himmel aus Velurstreifen und goldenem Tuch wölbte. Die zweite Tafel stand zwischen der Marmortafel und dem Eingang in den Saal des Parlaments, woraus hervorgeht, dass sie der Länge nach angeordnet war. In einer Linie mit ihm bei der Nordwand befanden sich wahrscheinlich weitere drei Tische unter Himmeln. Der französische König saß nicht inmitten der Marmortafel, sondern „gleichsam inmitten der Saalfront“, d.h. in seiner durch die Säulen inmitten des zweischiffigen Raumes gegebenen Achse. Damit es nicht zu einer unerwünschten Belästigung des Königs und seiner seltenen Gäste kam, waren sowohl die Tafeln unter den Himmeln, als auch die Anrichten durch Sperren aus gespitzten Säulchen unterteilt, wobei die Durchgänge zwischen ihnen zugewiesene Ritter bewachten. Die Grundanordnung der Tische einschließlich der aufwendigen Ausschmückung des ganzen Saales änderte sich während der gesamten Zeit des Besuches des Kaisers nicht, nach den Umständen und Bedürfnissen wurden bloß individuelle Baldachine entfernt oder hinzugegeben.

Die Sitzordnungen hatten für die streng hierarchisierte Hofgesellschaft eine schwerwiegende Auswirkung, denn gerade mittels der Festmähler festigte sich die Ordnung dieser abgeschlossenen Welt. Der Ehrenplatz gebührte dem Gastgeber, dem in seinem Palast bloß der französische König sein konnte. Am ersten Abendessen im Großen Saal am Montag dem 4. Januar hatte der ermüdete und durch Fieber geschwächte Kaiser nicht teilgenommen. Auch die Festmähler am folgenden Tag mussten ohne dem Kaiser auskommen, und daher hatten sich die Sitzordnungen teilweise geändert. Alle drei gekrönten Herrscher trafen bei der gemeinsamen Tafel erst beim feierlichen Mittagessen am Dreikönigstag, dem 6. Januar 1378 zusammen. Die Sitzordnungen aller erwähnten Bankette rekonstruierte der Autor gemäß voneinander unabhängigen zeitgenössischen Zeugnissen.

Menü, Gänge und Speisen

In der Einleitung dieses Kapitels hat der Autor einige neue Erkenntnisse allgemeinen Charakters zusammengefasst. Der Mann, der das Menü der Festbankette zu Ehren des römischen Kaisers und seines Sohnes Wenzel zubereitete war der Chefkoch am Hof Karls V. Guillaume Tirel gen. Taillevent, der Autor des berühmten Kochbuches mit der Bezeichnung *Le Viandier*. Das Bankett eröffneten die Troubadoure mit ihren Fanfaren, während die Herolde die Namen und Titeln der ankommenden seltenen Gäste ankündigten. Nach dem Händewaschen folgten Gebete und die Überprüfung der Anstandslosigkeit der Speisen. Die einzelnen Gänge, die sog. „*mets*“ oder „*assiette*“ hatten in Frankreich am Ende des 14. Jahrhunderts schon eine relativ gefestigte Funktion. Aperitifs im heutigen Sinn des Wortes waren, insofern sie gereicht wurden, Bestandteil des ersten Ganges. Schon beim ersten Gang gelangten Räucherdelikatessen, Klobasen, Würste und Pasteten auf die Tafel. Es folgten sog. „*pota-*

ges“, d.h. verschiedene Saucen und Breigerichte mit Fisch oder anderem Fleisch und allmählich auch Gebratenes, Geflügel und gefiedertes Wildbret. Nach dieser Einleitung des Banketts kam der erste Zwischengang an die Reihe (*entremets*), der in der Regel nicht nur durch Mehlspeisen, aber auch durch Musik- und andere Produktionen Aufmerksamkeit erregte. Während beim geruhsamen Intermezzo die Kellner (*echansons*) alle Hände voll zu tun hatten, konnten beim zweiten Gang die Tranchierer (*ecuyers*) mit ihren Messern ihre Meisterschaft vorführen, da die Truchessen, die ansonsten Brot und Salz in Obhut hatten, auf die Tafel doppelte, paarweise zugedeckte Schüsseln mit Gebratenem allerhöchsten Art herbeibrachten. Neben verschieden zubereiteten Rinds- und Hammelfleisch handelte es sich um gebratenes Geflügel, Bratfische in zwei bis drei Farben und auch um gebratene Vögel mit Sauce *à la dodine*. Diese Zusammensetzung konnte, aber musste sich nicht beim dritten, eventuell auch beim vierten oder weiteren Gang wiederholen. Zum Schluss kam ein manchmal „desserte“ genannter Gang an die Reihe, der zwar Fleischdelikatessen nicht ausschloss, mehrheitlich aber Kompotte, Mispeln, raffiniert zubereitete Birnen oder Äpfel, Nüsse, Trockenfrüchte u.ä. beinhaltete. Noch nicht einmal das bedeutete das Ende. Kaum waren die Tafeln geräumt und die Hände gewaschen – es ist vielleicht nicht nötig hinzuzufügen, dass das nach jedem Gericht geschah – folgte das „issue“. Wortwörtlich handelte es sich hier um die „Beendigung“ des Banketts, bei dem immer gewürzter Wein und feine Oblaten serviert wurden. Die sog. „boute-hors“ verlief schon in einer anderen Räumlichkeit und ähnlich wie in späteren Adels- oder Bürgersalons unterhielt sich die Gesellschaft bei Wein, Ingwer- oder anderen Zuckerplätzchen, und trank Likeure zur guten Verdauung.

Die dramatische und musikalische Produktion beim *entremets*

Neben den einzelnen Gängen des Menüs erwähnen zeitgenössischen Quellen Musikproduktionen. Diese standen jedoch während des Besuchs des Kaisers im Schatten einer Theatervorstellung in den Pausen des großen Banketts am Hl. Dreikönigstag. Das historische Drama von der Eroberung Jerusalems durch den Herzog Godefroy von Bouillon ließ der Gastgeber absichtlich aufführen, um den bedeutendsten Herrschern des westlichen Christentums durch eine vorbildliche Tat die nicht erfüllte Aufgabe der Befreiung des Heiligen Landes in Erinnerung zu rufen. Ein detailliertes Szenarium dieses Schauspieles unter Verwendung von beweglichen Kulissen hielt die offizielle Relation im Auftrag von König Karl V. fest, welche Bestandteil einiger illuminierten Handschriften der Großen Chroniken Frankreichs wurden (*Les Grandes chroniques de France*). Es ist das besonders die Illumination der Handschrift Bibliothèque nationale Ms. fr. 2813, fol. 473v, die in willkommener Weise die Schriftquellen ergänzt.

Deutsch von *Stefan Scholz*
English by *Linda & Pat Fosters*

PŘÍLOHA I

Jídelní lístky pařížských hostin na počest císaře Karla IV.

Menu hostin ve Velkém sále pařížského Palais de la Cité ve dnech 5. a 6. ledna 1378 zachovaly dvě verze Paměti (Mémoire) o návštěvě císaře Karla IV. a jeho syna Václava IV. ve Francii. O obou rukopisných variantách, uložených v Archives du Nord v Lille pod signaturami B 654/ 10 688 [B] a 10 689 [A], věděl již vydavatel Velkých kronik Francie Roland Delachenal, jemuž se však některé gastronomické názvy jevily natolik nesrozumitelné, že na rekonstrukci menu rezignoval.¹ Tato obtíž neodradila žačku profesora Jaroslava Mezníka Martinu Lechovou, která pořídila edici varianty [B] a její překlad do češtiny.² Zatímco Lechová si ve své činnosti počínala s ženskou intuicí a byla poučena ve středověkých kuchařkách, vydavatel druhé verze [A] Heinz Thomas se omezil na ilustrativní výklad o dvou pokrmech.³ Ani jedna edice, pokud jde o část obsahující menu, však není zcela spolehlivá. Jestliže proto místy předkládám vlastní řešení, neusiluji tím o dílčí kritickou edici, nýbrž o věcně správnější předlohu pro překlad do češtiny. Nicméně ani ten čtenáři příliš nenapoví, co se na banketech skutečně jedlo. Z toho důvodu jsem do poznámek české verze připojil dodatečná vysvětlení či přímo nástin receptů, pokud jsem se jich mohl dobat. V poznámkách k starofrancouzskému znění jsem uvedl jednak významnější odchylky rukopisu [A], jednak odlišná čtení editorů. Zvolil jsem menu rozepsané ve sloupcích varianty B, jež podle mého soudu více odpovídá původnímu rozpisu čtyř připravených chodů. Třetí chod byl zřejmě z králova příkazu vypuštěn až na poslední chvíli. Ani pak ovšem žádný z těchto chodů neobsahoval deset párů jídel, takže svědectví Relace v tomto ohledu zůstává trochu hádankou. Zatímco Relace nazývá chody *assiettes*, tj. ve starofrancouzštině totéž jako „služby u stolu“, Paměť užívá výrazu *mets* (z latinského *missum*), tj. „co posláno na stůl“. V návaznosti na druhý termín pak *dentremets* = *L'entremets* značil přestávku mezi jídly, při nichž, jak již víme, byly podávány lahůdky i nápoje, a to často při hudební nebo jiné produkci. Do třetice se tu jednou setkáme se slovem *dischue* (= *yssue*), zjevně ve smyslu *dessert*, tj. „poslední podané jídlo“.

¹ R. Delachenal, *Histoire de Charles V.*, Tome V, 97; R. Delachenal éd., *Chroniques des règnes II*, 238, pozn. 2, kde též odkaz na signaturu pramene.

² Martina Lechová, *Cesta Karla IV. do Francie na rozhraní let 1377 a 1378*. Strojopis diplomové práce obhájené na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, Brno 1994, kap. IV. Autorka tuto část v přepracované podobě vydala ve studii *Zpráva o návštěvě Paříže Karlem IV. roku 1378*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, C 43, 1996, 49–60.

³ Heinz Thomas, *Ein Zeitgenössisches Memorandum zum Staatsbesuch Kaiser Karl IV. in Paris*. In: *Festschrift für Hans-Walter Herrmann zum 65. Geburtstag*. Hg. von W. Haubrichs – W. Laufer – R. Schneider, Saarbrücken 1995, 111–112 (výklad) a 115–119 (edice).

Dîner offert par Charles V le 5 janvier 1378

Premier mes

Un broet d'Alemaigne / un cyvé de lievres / petis patés^a / et grosse char

Secont mes

Rost de plusieurs manieres / un broet gaudé / un amandé blanc /
pastéz norois / et tourtes lombardes

D'entremes

Une queue de sangler

Tiers mes

Un rosé et un tieullé^b / oisons et chapons / de haute grace
à la dodine / fromentee et venoison

D'entremes

Poules doreez / verdes et jaunes^c / et pommes d'orenges

Souper offert par Charles V le 5 janvier 1378

Premier mes pour le souper

Venoison de sangler à / la courte souppe / un broet blanc lie d'oes /
un patate en manière de sayme / de connins et oisons de rivière /
et un broet foule sur chapons

Second mes

Rost de plusieurs manieres / pastes de connins et de / chapons de haute graisse /
un tieullé et / un broet bare de blanc et de vert

Thiers mes

Creppes verdes et jaunes / tartes cucreez et autre / menu
ouvrage de four / un broet fin vert et un / broet camelin de petis / oiseles
et ni ot point / d'entremes

D'ischue^d

Nois et poires / cucreez / et pomes verdes /
item mestier / de menestrel

a) Thomas čte „pois passéz“. b) Lechová čte všude „ticulle“. c) Lechová čte „Jannos“. d) Thomas čte „dischnee“.

Jídelní lístky pařížských hostin na počest císaře Karla IV. Rekonstrukci umožnily dvě rukopisné varianty Paměti (Mémoire) o návštěvě císaře Karla IV. a jeho syna Václava IV. ve Francii, které jsou uloženy v Archives du Nord v Lille pod. signaturami B 654/10 688–9.

Die Speisekarten der Pariser Festmähler zu Ehren Kaiser Karls IV. Die Rekonstruktionen ermöglichten zwei handschriftliche Varianten des Gedächtnisses (Mémoire) an den Besuch des Kaisers Karl IV. und seines Sohnes Wenzel IV. in Frankreich, die in den Archives du Nord in Lille unter den Signaturen B 654/10 688–9 deponiert sind.

Menu oběda podávaného 5. ledna 1378 Karlem V.

První chod

Polévka na německý způsob s mandlemi¹ / zajíc na černo² / malé paštiky / hovězí maso³

Druhý chod

Pečeně na více způsobů / žlutá omáčka / čerstvé⁴ mandlové mléko /
norské pirožky⁵ a lombardské koláče

Mezichod

Kančí ocásek

Třetí chod

Růžová polévka⁶ a polévka *tieulle*⁷ /
housata a tuční kapouni se žampiony a drůbeží omáčkou /
pšeničná kaše s vejci⁸ a zvěřina

Mezichod

Slepice dozlatova vypečené⁹ / zelené a žluté [omáčky] / masové knedlíčky¹⁰

Menu večeře podávané 5. ledna 1378 Karlem V.

První chod večeře

Slabý vývar z kančího masa / bílá polévka s vejci /
ragú s králíky¹¹ a říční house / omáčka v misce z chlebové kůrky

Druhý chod

Pečeně na více způsobů / pečivo s masovou náplní z králíků a tučných kapounů /
drobné tvarované pečivo / mořský okoun s bílou a zelenou omáčkou

Třetí chod

Zelené a žluté palačinky / sladké koláče a drobné pečivo¹² / jemná zelená omáčka¹³ /
housátka v kořeněné omáčce,¹⁴ tzv. šalše

[Nebyl žádný *mezichod*]

Nakonec

Ořechy, slazené hrušky a zelená jablka,
pamlsky a pokroutky¹⁵ za zvuku hudby i zpěvu

¹ Všechny francouzské a anglické recepty této polévky obsahují mandle, a proto může jít o záměnu mezi *amande* „mandle“ a *Alemaigne*. Viz k tomu The Viandier of Taillevent, éd. Terence Scully, Ottawa 1988, 69–70, č. 22, dále Fêtes gourmandes au Moyen Âge. Textes Jean-Louis Flandrin – Carole Lambert. Photographie Claude Huyghens, 2. vyd., Paris 1998, Glossaire, 180. Recepty této polévky na čtyři způsoby (s hovězím, s králíky, s kuřaty a vejci) uvádí Jean-Louis Flandrin, Brouets, potages et bouillons. In: Nourritures-Médivales N° 5, Novembre 1983, 14.

² *Civ de lievres*: tmavou barvu dodával opečený chléb, viz The Viandier, 78–81, č. 28–29, zde také o čtyřech druhích toastů.

³ Viz Fêtes gourmandes, Glossaire, 182, *char* = *viande*: *le boeuf, le mouton et parfois le porc*; jde tudíž o maso velkých zvířat, většinou hovězí, skopové, vcelku výjimečně též vepřové; podrobněji The Viandier, chair, char podle rejstříku; podrobně k tomu The Viandier, 37–39, č. 4.

⁴ Zde spíše ve smyslu „čerstvý“ než „bílý“; viz analogicky *poisson blanc*. In: Fêtes gourmandes, Glossaire, 184.

⁵ „Norský“ většinou značí „severský“. Použil jsem název „pirožky“, neboť šlo o smažené placičky plněné masem, sýry a ovocem; více k tomu The Viandier, 262–263, č. 208, a Fêtes gourmandes, Glossaire, 184.

⁶ Viz Fêtes gourmandes, Glossaire, 184, *brouet de couleur rose*, tj. „polévka růžové barvy“.

Diner offert par Charles V le 6 janvier 1378

Premier mes

Poree^e blanche et pois coulez / oyes salees / et grosse char de plusieurs manieres /
un civé d'oistres / un broet jorge de char / une soringue d'anguiles /
et une salmine sur chapons

Second mes

Rost de plusieurs manieres / char de bre<s>mes rosties^f / eschinees^g de saumon /
un tieule / un broet fulle / Et furent servi de poisson / de mer
et drave^h douche a grant / plente et de plusieurs manieres

[Thiers mes]

Un broet asure sur le poisson / un broet jaune sur chapons / anguilles renverseesⁱ
à la vouee^j / figues farsie connins^k de fuele d'or / Et un broet de trois couleurs /
blanc, ynde et vermeil / et pastez lorrois

Thiers mes

Conins farsis et dorez / et haricocs^l / let lardee / un rose / un broet de verde couleur /
tartes cucrees / bourrees à la chaude sausse / un amande blanc /
chapons pelerins à la dodine / tourtes parmeniens / une espinbegue /
une gellee / espaules de mouton farcies / et motes de char

e) Lechová čte „porce“, rozumí se však „poiree“. f) Paměť A má: „rost de plusieurs manieres de char et bremes rosties. g) Thomas čte „eschiveez“. h) Thomas čte „eschiveez“. i) Lechová čte „routeez“, Thomas rovněž chybně „acucreez“. j) tak u Thomase, Lechová má zřejmě chybně „bonne“. k) Thomas čte „farchies couuers“. l) Lechová má „u^s hitons“, Thomas uvádí „haricous“.

⁷ Ani autoři glosáře si s pokrmem *tuille*, *tuillé* nevědí příliš rady. Jakkoli to zní podivně, jde buď o „polévku barvy střešních tašek“ anebo „polévku vyhlížející jako by byla pokryta taškami“ (Fêtes gourmandes, Glossaire, 186; srov. též The Viandier, 260–261, č. 206).

⁸ Viz Fêtes gourmandes, Glossaire, 184, *fromentee* = *bouillie de froment liée aux oeufs*, tj. „pšeničná kaše s vejci“, tam také na s. 130–131 ingredience, recept a foto (viz obr. X). Spojení této kaše se zvěřinou bylo typické pro třetí chod soudobých hostin. Podrobně k tomu The Viandier, 116–117, č. 63.

⁹ Tj. „při pečení potírané žloutkem“.

¹⁰ Viz Fêtes gourmandes, Glossaire, 185, *pommes d'orange* = *petites boulettes de viande*.

¹¹ Lechová se domnívá, že šlo o „seinský“ způsob. Ve skutečnosti slovo *saymé* znamenalo totéž co *gravé*, tj. „vývar z malých ptáčků (křepelk, vlaštovek apod.) připravovaný na omastku“, v němž po náležitých úpravách byli tito drobní opeření podáváni. Viz recept a foto in: Fêtes gourmandes, 70–71, a zde obr. IX.

¹² Podle Fêtes gourmandes, 140–141, *menus ouvrages* je drobné pečivo, kupované často na ulicích velkých měst, např. se tím míní oplatky, trubičky apod.

¹³ Jde o tzv. *sauce cameline*, jejíž ingredience, recept i foto viz Fêtes gourmandes, 94–95, Glossaire, 181, a The Viandier, 44.

¹⁴ Představu lze získat podle obdobného receptu tzv. *gravé de menus oiseaux*, viz Fêtes gourmandes, 70–71, a zde obr. IX.

¹⁵ Viz Fêtes gourmandes, 140–141, kde podrobně o tzv. *le mestier* na velkých banketech.

Tříkrálové menu banketu na počest císaře Karla IV.

První chod

Pórková polévka¹⁶ a hrachová kaše / nasolené husy /
hovězí a skopové na různé způsoby / ragú z ústřic¹⁷ / úhoř
a kapouni s ragú z pernaté zvěře

Druhý chod

Různé druhy pečení / pečení cejni¹⁸ / hřbety z lososa / drobné tvarované pečivo / omáčka
A byly podávány mořské ryby / ... na různé způsoby

[Zrušený třetí chod]

Ryba s nakyslou omáčkou / kapoun se žlutou omáčkou / úhoři „na ruby“¹⁹ s tuleněm /
plněné říčky / do zlatova upečení králíci / omáčka tří barev, bílá, modrá a rudá /
smažené placičky plněné masem²⁰

Třetí chod

Nadívání, dozlatova upečení králíci a ragú / mléčná krusta / růžová omáčka /
sladké koláče se šodó / mandlové mléko /
pečení odtučnění kapouni s omáčkou *à la dodine*²¹ / parmské koláče²² / kořeněné cukroví /
rybí želé²³ / nadívaná skopová plec a masové závitky²⁴

¹⁶ Viz Fêtes gourmandes, Glossaire, 184: *Potage généralement à base de blanc poireaux*. Tam také na s. 68–69 recept a foto.

¹⁷ Podrobně k tomu The Viandier, 145–146, č. 79, ingredience, recept a foto rovněž v publikaci Fêtes gourmandes, 76–77.

¹⁸ Viz The Viandier, 176–177, č. 105, a Fêtes gourmandes, 123–124 (*la brème rôtie*).

¹⁹ Viz Fêtes gourmandes, Glossaire, 185, *Il faut fendre anguille sur le dos, de chaque côté de l'arête, enlever cette dernière ainsi que la tête et la queue, retourner la chair vers l'extérieur, la ficeler et la faire cuire*.

²⁰ K rozdílu mezi *pastéz norrois* a *lorrois* The Viandier, 262–264, č. 208–209.

²¹ Viz Fêtes gourmandes, 125 a 182, *volaille rôtie dont on récupère la graisse de rotissage pour confectionner la sauce*.

²² K *tourtes parmensis* srov. The Viandier, 250–251, č. 197.

²³ Více k tomu opět Fêtes gourmandes, 125 a 134.

²⁴ Poučení o *espaules de mouton farcies et mots* podává The Viandier, 266–267, č. 212.

PŘÍLOHA II

Stolní náčiní a nádobí při pařížských banketech v lednu 1378

S cestou Karla IV. do Francie na přelomu let 1377 a 1378 je spjata řada dílčích otázek, které sice s návštěvou samotnou souvisejí jen okrajově, částečně však pomáhají osvětlit některé stránky každodennosti královského dvora. A protože nejen tři slavnostní hostiny na počest císaře Karla IV., ale i většina početných darů, jež se jemu samému i jeho doprovodu dostala, mají více méně spojitost se stolním náčiním a nádobím, nebude snad bez užítu zabývat se těmito artefakty podrobněji. Vzhledem k nejednoznačnému názvosloví a tvarové pestrosti předmětů může jít však jen o drobný exkurs k dosavadním, převážně archeologicky zaměřeným přehledům a studiím.¹

Urození hosté přicházeli k slavnostně prostřené tabuli, na níž na ně čekaly jejich domácí či cestovní přibory, které se ještě převážně skládaly jen ze lžice a nože.² Lžice byly většinou dřevěné, inventáře pozůstalostí ale neméně často evidují i lžice a lžičky stříbrné. Nože byly různé kvality, ty nejceněnější mohly být i vítaným darem, jak tomu bylo v případě dvou párů nožů pro Karla IV. a jednoho páru nožů pro Václava IV., každý po 16 francích, které u královského nožíře Petra Willequina pro své lucemburské hosty objednal Karel V.³ Soudobé ilustrace hostin na prostřených stolech zachycují nože, nikoliv však vidličky. Ty na francouzském dvoře ve druhé polovině 14. století nebyly žádnou vzácností, zatím se však zřejmě nepoužívaly na banketech pro větší počet hostů.⁴ Někteří hosté si s sebou přinášeli vlastní číše a pohárky. O těch víme, že patřily k cestovním proprietám. Vzácným dokladem je tu kožené cizelizované a malované pouzdro na pohárek z 15. století v Musée Cluny (Cl. 21362). Zdá se, že všechny drahocenné poháry a pohárky, které Karel V. ve

¹ Francouzští badatelé mají k dispozici dvě starší příručky: *Léon-Emmanuel Laborde*, *Glossaire français du Moyen Âge à l'usage de l'archéologie et de l'amateur des arts*, Paris 1872, přetisk Genève 1975, a *Victor Gay*, *Glossaire archéologique du Moyen Âge et de la Renaissance. Tom premier A–G*. Paris 1929 (přetisk práce z roku 1883, jejíž další díly již nevyšly). Častěji budu odkazovat na užitečný přehled, který publikoval *Max Hasse*, *Neues Hausgerät, neue Häuser, neue Kleider – eine Betrachtung der städtischen Kultur im 13. und 14. Jahrhundert sowie ein Katalog der metallenen Hausgeräte*, *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 7, 1979, 7–83. Z domácího bádání vyzdvihují rozpravu *Miloše Drdy* a *Rudolfa Krajíce*, Tzv. Husův hrneček – originál nebo dokonalý padělek, *Husitský Tábor – Supplementum* 1, Tábor 2001, 505–601. K rozsáhlé speciální literatuře uměnovědného zaměření jsem mohl přihlížet jen v omezené míře. Velké množství srovnávacího materiálu spolu se zasvěceným komentářem publikoval *R. W. Lightbown*, *Secular Goldsmith's Work in Medieval France: A History*, Paris – La Haye 1970. Na potíže s rozkolísanou nomenklaturou upozorňuje *Johann Michael Fritz*, *Goldschmiedekunst der Gotik in Mitteleuropa*, München 1982, 62, těžiště tohoto přehledného díla s mnoha reprodukcemi však spočívá až v 15. století. Pokud jde o katalogy, které přinášejí užitečné sumáře poznatků i odkazů, mohu je uvést jen ve výběru, přičemž jedním z kritérií byla jejich dostupnost. Neobyčejně cennou pomůckou pro speciální otázky nejnověji publikovala *Dana Stehlíková*, *Encyklopedie českého zlatnictví, stříbrnictví a klenotnictví*, Praha 2003. Paní kolegyni PhDr. D. Stehlíkové, CSc., také děkuji za cenné informace.

² Otázka, zda si účastníci hostin i v pozdním středověku přinášeli vlastní nože, zůstává otevřenou i pro autorku tak znalou věci, jakou je *Carole Lambert*, *L'assiette de table*. In: *Fêtes gourmandes au Moyen Âge*, 2. vyd. Paris 1998, 46.

³ Víme o nich z králova příkazu k výplatě, který publikoval *Léopold Delisle*, *Mandements et actes divers de Charles V (1364–1380) recueillis dans les collections de la Bibliothèque nationale*, Paris 1874, 797–798, č. 1606.

⁴ Pro první poučení viz *Stéphane Vandenberghe*, *Les premières fourchettes*. In: *Fêtes gourmandes*, 45. Stříbrné vidličky se od druhé poloviny 14. století začínají objevovat i v německých inventářích. Srov. k tomu *M. Hasse*, *Neues Hausgerät*, 66 (Gabel).

značném množství císařů, jeho synu a členům jejich doprovodu věnoval, byly v cestovních pouzdrech, i když v účetních dokladech se o nich nemluví.

Povšimněme si nejprve názvu *gobelet*, který se pro tyto darované pohárky a číše používá. Slovo *gobelet* (ze starofrancouzského *gobel*) běžně označuje nádobku na pití, zpravidla bez nožky, nádobu spíše vyšší než širší, pro kterou bychom v češtině nejspíše použili označení „pohárek“.⁵ Z účetních dokladů k darům pro lucemburskou delegaci je zřejmé, že se gobelety mohly lišit svou velikostí, materiálem i dekorem. Většina dochovaných pohárků ze 2. poloviny 14. století a počátku 15. století má výšku 10–15 cm. To dokládají i exempláře vystavené v prvním patře Musée Louvre (pavilon Richelieu). Stříbrné pohárky mají dvě zlacené obroučky (OA 9423), nebo pouze jednu, vrchní (C 7345–7346). Vystaven je i pohárek z ametystu v kombinaci s růžovým jaspisem. Ten z naší řady vybočuje (OA 2042).⁶ Dva stříbrné pohárky ze sbírek téhož muzea jsou vysoké pouze 110 mm, široké 96 mm, nahoře se rozšiřují, horní okraje jsou zvýrazněny ohybem (C. 7345–7346).⁷ Prostý cylindrický pohárek ze stříbra, vysoký 114 mm a široký 86 mm, pocházející z doby před 1355, lze spatřit i v Musée Cluny (Cl. 1953).⁸ Jeden gobelet stojí na tabuli tříkrálové hostiny k počtě Karla IV. na miniatuře v kodexu British Library (BL) Nero E II, fol. 229va (*obr. III*), dva typické pohárky jsou k dispozici stolovníkům slavnostní tabule v rkp. Bibliothèque Nationale (BN) Ms. fr. 2813, fol. 473v (*obr. I*). Účetní doklady v podobě královských mandátů Karla V. dosvědčují nejen velkorysost dárců, ale i pestrost takto označených nádob. Pro další poučení stačí uvést číslo příslušného mandátu v uvedené edici.⁹

1593: *un grant gobelet, esmaillez et garniz de perrerie*, velký pohár pro Karla IV. od Jakuba z Orgeval za 2000 fr (spolu se zlatým džbánkem). Vzhledem k vysoké ceně se domnívám, že jde o nádobu označenou jako *une coupe d'or de grant pois*, kterou na prvním místě zmiňuje výčet darů předaných Karlovi IV. a jeho doprovodu 13. ledna na zámku v Beauté. Také tento pohár byl ozdoben drahými kameny a celý byl opatřen jemným emaillem se zobrazením nebeské sféry se zvěrokruhem, znameními, planetami, hvězdami a snad i jejich personifikacemi (*et leurs ymages*).¹⁰

1601: *un gobelet et une aiguiere d'or, pesans vii mars vi onces*, pohár se zlatou konvicí o váze 7 hřiven a 6 uncí, pro Václava IV od Jehana du Vivier za 700 fr.¹¹

⁵ K tomuto artefaktu viz V. Gay, *Glossaire archéologique*, 781–783, a nověji R. W. Lightbown, *Secular Goldsmith's Work in Medieval France*, 22. Ekvivalentem v němčině je podle mého soudu výraz *Becher*. Odpovídá tomu také výklad u M. Hasse, *Neues Hausgerät*, 61–62, kde mimo jiné zmínka o kolekci pěti stříbrných šestihranných pohárků české proveniencí z let 1310–1335 (tzv. *Häufelbecher*) v Germanisches Nationalmuseum v Norimberku (Inv. Nr. HG 11 628).

⁶ Tento gobelet eviduje katalog *Les Fastes du Gothique. Le siècle de Charles V*, Paris 1981, 216–217, č. 176.

⁷ Oba byly rovněž vystaveny na výstavě *Les Fastes du Gothique*, 258–259, č. 207 A–B. Dodatečně zaznamenáváme dva další typické gobelety v katalogu *Paris 1400. Les arts sous Charles VI*, Paris 2004, 185–187, č. 102 a 105.

⁸ Viz *Les Fastes du Gothique*, 257, č. 2061, a nověji *Elisabeth Taburet-Delahaye, L'orfèvrerie gothique (XIIIe – début XVe siècle)* au Musée de Cluny, Paris 1989, 246, č. 129.

⁹ Viz R. Delisle, *Mandements et actes divers, 789–799*. Mincovními a váhovými jednotkami, cenami stříbra i zlata se zabývám in: *Studie o cestě Karla IV. do Francie 1377–1378*. III. Celkové výdaje francouzské komory (sborník k počtě J. Petráně, v tisku).

¹⁰ Čtete tak v *Relaci o císařově návštěvě Francie*, kterou vydal Roland Delachenal, *Les Grandes Chroniques de France. Chronique des règnes de Jean II et de Charles V*. Tome II 1364–1380, Paris 1916, 268. Vydavatel naopak v pozn. 3 usoudil, že se tento předmět v účtech nevyskytuje. Sporné tu může být pouze značení, neboť popisy se jinak vcelku shodují.

¹¹ Nepochybně jde o dary pro Václava IV., které uvádí *Chroniques des règnes* (éd. R. Delachenal), 269: *un grant gobelet d'or et aiguiere de mesmes*.

1607: *un gobelet d'or*, váha 3 hřivny a 15 šterlinků, jedna hřivna za 88 fr, koupeno za 272 fr pro vévodu Jindřicha od zlatníka Roberta z Val.

1592: *un gobelet (d'or) et une ayguiere d'or* (konvice pro krále), váha 6 hřiven a 15 šterlinků, 80 fr za hřivnu, koupeno pro Těmu z Koldic od směnárníka Henryeta Orlanta za 497 a půl franku.

1608: *un grant hennap, un pot, deux flacons, un grant gobelet et un autre pot d'argent dorez*, vše váží 53 hřiven 4 unce a 10 šterlinků, při 12 fr za 1 hřivnu, koupeno pro protonotáře Mikuláše a jednoho rytíře od směnárníka Symoneta z Dampmartin za 642 fr 12 sous.

1591: *quatre gobelet d'argent dorez*, váha 13 hřiven 6 unci a 5 šterlinků, 10 fr za hřivnu, koupeno od Franchequina z Taget pro čtyři *officiers* za 137 fr 13 sous paříž..

1591: *trois gobelés d'argent dorez*, váha 13 hřiven 2 unce a 12 šterlinků, 10 fr za hřivnu, koupeno od Franchequina z Taget pro *valés de la chambre* za 133 fr 4 sous a 6 den paříž..

1591: *un grand gobelet et un pot d'argent dorez*, váha 12 hřiven 11 unci a 15 šterlinků, 12 fr za hřivnu, koupeno od Franchequina z Taget pro jednoho *chevalier* za 153 fr.

1592: *un gobelet et une ayguiere d'argent dorez*, váha 7 hřiven 2 unce a 10 šterlinků, 1 hřivna za 10 fr, koupeno pro jednoho rytíře od Henryeta Orlanta za 73 fr 2 sous 6 den tournois.

1592: *une ayguiere d'argent dorez avec un gobelet*, váha 2 hřivny 2 unce a 5 šterlinků, 1 hřivna za 10 fr, koupeno pro jednoho panoše od Henryeta Orlanta za 22 fr 16 sous 3 den tournois.

1596: *un gobelet d'argent dorez*, váha 4 hřivny 8 šterlinků, 1 hřivna za 10 fr, koupeno pro jednoho panoše od směnárníka Jehan z Marueil za 44 fr 8 sous.

1605: *un grant hennap, un grand gobelet et deux pos d'argent dorez*, váha 32 hřiven a 2 unce, 12 fr za hřivnu, koupeno pro dva rytíře za 387 fr od Perrina Fatinanta.

1605: *trois gobeles et une ayguiere d'argent dorez*, váha 16 hřiven 5 unci a 10 šterlinků, 10 fr za hřivnu, koupeno pro tři *officiers* za 166 fr a 14 sous paříž. od Perrina Fatinanta.

1607: *un grant gobelet d'argent dorez*, váha 9 hřiven a 2 unce, 1 hřivna za 10 fr, koupeno pro jednoho rytíře z Německa za 92 fr a 8 sous paříž. od zlatníka Roberta z Val.

1608: *onze gobelés, neuf ayguieres et deux quartes d'argent dorez*, váha 64 hřiven 4 unce a 1 šterlink, 1 hřivna za 10 fr; koupeno pro mnoho kleriků, notářů a důstojníků (*clers et officiers*) za 643 fr 13 sous tournois od Symoneta z Dampmartin.

K pití při hostinách i na cestách se dále používaly nádoby zvané *pot*. I význam tohoto pojmenování je značně rozkolísaný. Tímto pojmem byla každopádně označena konvice s uchem a sklopným víkem ze 14. století z opatství Maubuisson (Versailles, Musée Lambinet, Inv. 1141), vysoká 34 cm a max. šíře 17 cm. Z hlediska materiálu kombinuje kokosový ořech, pozlacenou měď a stříbro s černým smaltem.¹² Většinou však šlo o nádoby polokulovitého tvaru, podobné dnešním čajovým šálkům či hrnkům, které se od mělkých misek zvaných *hanap* odlišovaly svojí hloubkou (*obr. VIII*).¹³ V německém a středoevropském prostředí této nádoby nejspíše odpovídají označení *Kopf, Schauer, Napf, koflik* aj. Nádoby byly materiálem i tvarem dosti různorodé, na nožce i bez ní, s víkem v podobě šálku (tzv. *Doppelkopf*) apod.¹⁴ Z následujících dokladů je zřejmé, že jako dary byly vybrány nádoby ze stříbra nebo zlata:

¹² Viz Les Fastes du Gothique, 226–227, č. 180.

¹³ Více k tomu R. W. Lightbown, Secular Goldsmith's Work in Medieval France, 25–27. M. Hasse, Neues Hausgerät, 73–75, používá pro shodný typ nádob na pití výraz *Kopf, Napf* a další ekvivalenty. Omylem sem však přirazuje i francouzský termín *hanap*, o němž bude řeč níže.

¹⁴ Právě tomuto typu věnují obšírnou pozornost M. Drda a R. Krajíc, Tzv. Husův hrneček, zde zvl. 518–537 s mnoha obrazovými přílohami.

1593: *un pot d'or, esmaillez et garni de perrerie*, zlatý džbáněk zdobený emailem a drahými kameny od Jacquese d'Orgeval pro Karla IV. Za 2000 fr (spolu s velkým pohárem).¹⁵

1591: *une fontaine, hennap et pot d'argent dorez*, konev na vodu (?), pohár a zlacený stříbrný džbáněk, vše vážící 67 hřiven 2 unce a 5 šterlinků (*esterlins*), po 13 fr za hřivnu, koupeno za 874 fr a 12 pařížských sous od pařížského kupce Franchequin de Taget pro saského vévodu.

1591: *pour une autre petite fontaine, hennap et pot d'argent dorez*, vše vážící 41 hřiven a 5 uncí, hřivna za 13 fr pro Jindřicha Břežského, koupeno od pařížského kupce Franchequina de Taget.

1605: *pour une grant fontaine, pot et hennap d'argent dorez*, vše vážící 60 hřiven, při 14 fr za 1 hřivnu, koupeno pro vévodu Jindřicha za 840 fr od Perrina Fatinanta.

1599: *une fontaine, hennap et pot d'argent doré*, váha 64 hřivny 3 unce a 15 šterlinků, 1 hřivna za 12 fr, koupeno pro Těmu z Koldic od zlatníka Jehana Pocharta za 773 fr 10 sous.

1607: *une fontaine, hennap et pot d'argent dorez*, váha 61 hřiven a 3 unce, 1 hřivna za 12 fr, pro vévodu de Strapo za 616 fr a 8 sous paříž.. Od zlatníka Roberta du Val.

1592: *une fontaine, hennap et pot d'argent dorez*, váha 34 hřiven, 1 hřivna za 12 fr, koupeno pro Jana z Leuchtenberka od Henryeta Orlanta za 408 fr.

1608: *un grant hennap, un pot, deux flacons, un grant gobelet et un autre pot d'argent dorez*, vše vážící 53 hřiven 4 unce a 10 šterlinků, při 12 fr za 1 hřivnu, koupeno pro protonotáře Mikuláše a jednoho rytíře za 642 fr 12 sous od směnárníka Symonneta de Dampmartin.

1591: *un grand gobelet et un pot d'argent dorez*, váha 12 hřiven 11 uncí a 15 šterlinků, 12 fr za hřivnu, koupeno od Franchequina de Taget pro jednoho *chevalier* za 153 fr.

1596: *deux hennaps et un pot d'argent dorez*, váha 26 hřiven 7 uncí a 1 šterlink a obol, 1 hřivna za 12 fr, koupeno pro dva rytíře od směnárníka Jehan de Marueil za 442 fr 10 sous.

1605: *un grant hennap, un grand gobelet et deux pos d'argent dorez*, váha 32 hřiven a 2 unce, 12 fr za hřivnu, koupeno pro dva rytíře za 387 fr od Perrina Fatinanta.

1609: *deux grans hennaps et deux pos d'argent dorez*, váha 26 hřiven, 2 unce, 7 šterlinků a obol, 1 hřivna za 12 fr, koupeno pro 2 panoše za 315 fr 9 sous paříž. od zlatníka Thomase Pocharta.

Menším pohárkem byla *quarte* („čtvrťka“ s obsahem dvou pint), která se v seznamu darů vyskytuje jen jednou:

1608: *onze gobellés, neuf ayguières et deux quartes d'argent dorez*, váha 64 hřiven 4 unce a 1 šterlink, 1 hřivna za 10 fr, koupeno od Symonneta z Dampmartin pro mnoho *clers et officiers* za 643 fr 13 sous tournois.

Za povšimnutí stojí, že v kolekci darů určených pro lucemburskou delegaci byly dosti početně zastoupeny jednak konvice, jednak mělké misky (*hanaps*), které na vyobrazeních soudobých hostin nalezneme nejčastěji. Nejprve budeme věnovat pozornost konvicím na vodu či víno, tzv. *aiguières*.¹⁶ Jak prozrazuje původ slova (z lat. *aquaria*), šlo původně o nádobu na vodu. Podle soudobých vyobrazení měly tyto vysoké konvice držadlo a zobák.¹⁷ Asi nejvíce jim odpovídá konvice, z níž nalévá služebník vodu na okraji tabule vévody z Berry (*obr. VI*). V evropských sbírkách je uloženo mnoho konvic, vystaveny jsou často

¹⁵ Mohlo by jít o jeden ze dvou vzácných pohárů, které při předávání darů 13. ledna 1378 zmiňuje Relace, éd. R. Delachenal, *Chroniques des règnes II*, 269.

¹⁶ Srov. V. Gay, *Glossaire archéologique*, 13–15. Ekvivalentem je německý výraz *Kanne*, který rovněž označuje nádobu s hubicí pro nalévání nápojů při stolování. Více k tomu M. Hasse, *Neues Hausgerät*, 70–71.

¹⁷ Nádherný exemplář zdobený emailem nalezneme v katalogu *L'art au temps des rois maudits Philippe le Bel et ses fils 1285–1328*, Paris 1998, 180, fig. 1.

pouze ty nejvýzračnější, z křišťálu¹⁸. Zlacení mohlo být po celé ploše, anebo částečné. Velkorysost francouzského hostitele dokládá celkem 14 darovaných konvic:

1601: *un gobelet et une ayguiere d'or, pesans vii mars vi onces*, pohár se zlatou konvicí o váze 7 hřiven a 6 uncí, od Jehana du Rivier pro Václava IV za 700 fr.¹⁹

1592: *pour un hennap et une ayguiere d'argent dorez*, váha 10 hřiven a 4 unce, 1 hřivna za 10 fr, koupeno pro jednoho rytíře od Henryeta Orlanta za 105 fr.

1592: *un gobelet et une ayguiere d'argent dorez*, váha 7 hřiven, 2 unce a 10 šterlinků, 1 hřivna za 10 fr, koupeno pro jednoho rytíře od Henryeta Orlanta za 73 fr 2 sous 6 den tournois.

1592: *une ayguiere d'argent dorez avec un gobelet*, váha 2 hřivny, 2 unce a 5 šterlinků, 1 hřivna za 10 fr, koupeno pro jednoho panoše od Henryeta Orlanta za 22 fr 16 sous 3 den tournois.

1605: *trois gobeles et une arguier d'argent dorez*, váha 16 hřiven 5 uncí a 10 šterlinků, 10 fr za hřivnu, koupeno od Perrina Fatinanta pro tři *officiers* za 166 fr a 14 sous paříž.

1608: *onze gobellés, neuf ayguieres et deux quartes d'argent dorez*, váha 64 hřiven 3 unce a 1 šterlink, 1 hřivna za 10 fr, koupeno pro mnoho *clers et officiers* za 643 fr 13 sous tournois od Symoneta z Dampmartin.

Nejčastějším darem byla mělká miska na pití, tzv. *hanap*, která ovšem mohla být použita i jako nádoba pro polévky, omáčky či pro porce masa. Význam tohoto pojmenování ale není zcela jednoznačný. Slovo *hennap/hanap* pochází z latinského slova *hanappus*, jehož význam byl „zlatá nádoba“, „pohár“.²⁰ Otázkou je, do jaké míry se tento drahocenný objekt podobal tzv. Royal Gold Cup z doby kolem r. 1380 (London BM 92, 5–1–1), který byl pořízen pro vévodu z Berry.²¹ V tom případě šlo o misku na kulaté nožce, nikoli o gobelet čili pohár. Naproti tomu naprostá většina nádob na pití, označených ve francouzských sbírkách názvem *hanap* má podobu nízké kulaté misky. Např. *hanap* z pokladu nalezeného v Gaillon v Musée Cluny (Cl. 1951) má výšku 5 cm a průměr 185 mm (obr. 9). Tato stříbrná miska má částečné zlacení a ve středu emailovaný medailon obklopený šesti vypouklými listy.²² V nově uspořádané kolekci uměleckých předmětů (*Objets d'art*) v Louvru v pavilonu Richelieu nalezneme hned dvě skupiny takto označených misek z doby kolem roku 1350. Jednak jde o soubor čtyř prostých stříbrných misek označených jako *hanap toulouské provenience* z pokladu nalezeného v Ariège (OA 11783–11786). Toulouský punc má i samostatně vystavená stříbrná miska (OA 11777) zdobená bublinkami (*à décor boulonné*). Druhý soubor, pocházející z pařížských dílen, obsahuje rovněž

¹⁸ Krásný exemplář, jež daroval pražské katedrále Karel IV. před 1354, tvoří dodnes součást jeho pokladu (Die Parler und die schöne Still 1350–1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern III, Köln 1978, 179; též Kaiser Karl IV., obr. 106).

¹⁹ Nepochybně jde o dary pro Václava IV., které uvádí Relace, R. Delachenal éd., Les Grandes Chroniques de France. Chronique des règnes, 269: *un grant gobelet d'or et aiguiere de mesmes*.

²⁰ Alespoň podle Latinitatis medii aevi Lexikon II, Praha 1993, 950. Více k tomuto stolnímu náčiní L. de Laborde, Glossaire français, 337–339, a R. W. Lightbown, Secular Goldsmith's Work in Medieval France, 20–22. Je pravděpodobné, že takto se označovaly i mělké misky na nožce, které mohly mít i poklop, rovněž sloužící k pití. Analogií k tomu je německý termín *Schalle*, k němuž více M. Hasse, Neues Hausgerät, 15 a 79–80.

²¹ Katalog Europäische Kunst um 1400, Wien 1968, 421, č. 498 (obr. 27), je označuje jako *ciborium*.

²² Musée national du Moyen Âge Thermes de Cluny. Guide des collections, Paris 1993, 96–97, č. 109 (zde též repr.); tento a další *hanap* popsala E. Taburet-Delahaye, L'orfèvrerie gothique, 242–245, č. 127–128. Krásné exempláře *hanapu* na nožce i v podobě mělkých misek nejnověji viz v katalogu Paris 1400. Les arts sous Charles VI, 184–186, č. 100–101 a 104.

dvě prosté stříbrné misky bez výzdoby (OA 11895, 11379). Další dvě misky jsou však již nákladněji zdobené. První je zčásti zlacená a se stopami průhledného emailu (OA 643), druhá má uprostřed emailovaný výjev zajíce pronásledovaného psem (OA 11380). Od našich misek či pohárů určených k pití (viz *obr. 8*) je třeba odlišovat tzv. *gémellions*, které v předchozí době sloužily k mytí rukou. Etymologie názvu (*jumeaux* – „dvojčata“) prozrazuje, že se voda přelévala z misky do misky. *Gémellions* byly bohatě dekorované a mohly být používány k účelům liturgickým i světským.²³ Z ikonografických dokladů uvádím vyobrazení banketu obou korunovaných hlav v ruk. BL Nero E II, fol. 229va (*obr. III*), na kterém před císařem Karlem stojí velký pohár s příklopem, jehož podstavec však spíše připomíná kalich. Zlaté či zlacené misky a mísy lze spatřit též na honosné tabuli vévody z Berry²⁴ (*obr. VI*). Jde tu o talířovité mísy na pokrmy (*écuelles*), které měly zploštělé okraje, aby je bylo možné na jídlo přiklopit i z druhé strany.²⁵ Katalog výstavy *Les Fastes du Gothique* uvádí čtyři tyto misky. Patřily k pokladu nalezenému v belgickém Maldegem u d' Eecloo, mají průměr cca 24 cm a výšku cca 4 cm.²⁶ Že jde o nápadný rozdíl, dokládá objekt v témže katalogu pod číslem 206 H, který je zde uveden jako *hanap ou écuelle*. Na rozdíl od misek prve zmíněných má menší průměr (182 mm), jeho výška je 45 mm. Náleží ke skupině poměrně různorodého gotického náčiní z Trésor de Rouen-Gaillon, jehož jednotlivé kusy jsou dnes uloženy ve Victoria and Albert Museum, v Musée des Thermes et de l'hôtel de Cluny a v Ermitáži. Shodná rozpačitost s označením panuje i u misky sub 206 D, která má průměr 230 mm a výšku 45 mm. Kolekce názorně ukazuje rozmanitost dekoru:

206 A) Hanap ou écuelle (Victoria and Albert Museum 109–1865), Paříž, 1. třetina 14. stol., 183 mm, 45 mm.

206 B) Hanap (Victoria and Albert Museum 106–1865), Montpellier, před 1355, 184 mm, 40 mm.

206 C) Hanap (Victoria and Albert Museum 107–1865), Francie, kol. 1350, 210 mm, 54 mm.

206 D) Hanap ou écuelle (Victoria and Albert Museum 108–1865), Paříž, 4. čtvrtina 14. stol., 230 mm, 45 mm.

206 G) Hanap (Cluny CL 1951), Francie, 1. polovina 14. stol., 183 mm, 55 mm.

206 H) Hanap ou écuelle (Cluny, Cl. 1952), Paříž, 1. polovina 14. stol., 182 mm, 45 mm.

206 J) Hanap (Louvre OA 396), Francie, 1. polovina 14. stol., 195 mm, 44 mm.

206 K) Hanap (Ermitáž, bez sign.), Francie, 1. polovina 14. stol., jen průměr 200 mm.

206 L) Hanap (Ermitáž, bez sign.), Francie, 1. polovina 14. stol., jen průměr 200 mm.

206 M) Hanap (Ermitáž, bez sign.), Montpellier, před 1355, průměr 205 mm.

206 N) Hanap (Ermitáž, bez sign.), Francie, 1. polovina 14. stol., průměr 200 mm.

208 Hanap (Paris, collection privée), Paříž, 2. polovina 14. stol., 158 mm, 42 mm.

Teprve nyní přicházejí na řadu darované misky tohoto názvu, které opět dokládají svou velkou rozmanitost:

1595: *un grant hennap d'or à couvercle et sus un hault trepie*, velký pohár s víkem na vysoké trojnožce pro Karla IV. za 2360 fr (spolu s konvicí, kterou si původně hostitel Karel V. minil nechat pro sebe), zakou-

²³ Pěknou ukázkou uvádí *Guide des collections*, 90, č. 100 (Cl. 954).

²⁴ Přebohaté hodinky vévody z Berry, miniatura Měsíce ledna, poč. 15. stol. (Chantilly, Musée Condé, Ms. 65, fol. 1r).

²⁵ Přesně tak popisuje funkci zploštělých okrajů u obdobných mis nazývaných v Německu *Schüssel* a *Salsler M. Hasse*, Neues Hausgerät, 81. Pro francouzské prostředí viz *R. W. Lightbown*, Secular Goldsmith's Work in Medieval France, 17.

²⁶ *Les Fastes du Gothique*, 245–246, č. 198. Není bez významu, že katalog je uvádí jako *différentes par leur formes des hanaps ou coups du trésor de Gaillon*.

peno od směnárníka Jehana Brularta. Nepochybně jde o nádhernou nádobu zdobenou drahými kameny, kterou zmiňuje Relace Velkých kronik Francie.²⁷

1591: *une fontaine, hennap et pot d'argent dorez*, konev na vodu (?), pohár a zlacený stříbrný džbánec, vše vážíci 67 hřiven 2 unce a 5 šterlinků (*esterlins*), po 13 fr za hřivnu, koupeno za 874 fr a 12 pařížských sous od pařížského kupce Franchequina z Taget pro saského vévodu.

1591: *pour une autre petite fontaine, hennap et pot d'argent dorez*, vše vážíci 41 hřiven a 5 uncí, hřivna za 13 fr, pro Jindřicha Břežského koupeno od pařížského kupce Franchequina z Taget.

1605: *pour une grant fontaine, pot et hennap d'argent dorez*, vše vážíci 60 hřiven, 14 fr za 1 hřivnu, koupeno pro vévodu Jindřicha od Perrina Fatinanta za 840 fr.

1607: *une fontaine, hennap et pot d'argent dorez*, váha 61 hřiven a 3 unce, 1 hřivna za 12 fr, pro vévodu de Strapo od zlatníka Roberta z Val za 616 fr a 8 sous paříž..

1599: *une fontaine, hennap et pot d'argent doré*, 64 hřivny 3 unce a 15 šterlinků, 1 hřivna za 12 fr, koupeno pro Těmu z Koldic od zlatníka Jehana Pocharta za 773 fr 10 sous.

1592: *une fontaine, hennap et pot d'argent dorez*, váha 34 hřiven, 1 hřivna za 12 fr, koupeno pro Jana z Leuchtenberka od Henryeta Orlanta za 408 fr.

1591: *un grant hennap d'argent doré*, váha 8 hřiven 5 uncí a 5 šterlinků, 12 fr za 1 hřivnu, koupeno pro protonotáře Mikuláše za 103 fr a 14 sous od Franchequina z Taget.²⁸

1608: *un grant hennap, un pot, deux flacons, un grant gobelet et un autre pot d'argent dorez*, vše vážíci 53 hřiven 4 unce a 10 šterlinků, při 12 fr za 1 hřivnu, koupeno pro protonotáře Mikuláše a jednoho rytíře za 642 fr 12 sous od směnárníka Symonneta z Dampmartin.

1592: *un hennap et une ayguiere d'argent dorez*, váha 10 hřiven a 4 unce, 1 hřivna za 10 fr, koupeno pro jednoho rytíře od Henryeta Orlanta za 105 fr.

1596: *deux hennaps et un pot d'argent dorez*, váha 26 hřiven 7 uncí a 1 šterlink a obol, 1 hřivna za 12 fr, koupeno pro dva rytíře od směnárníka Jehan de Marueil za 442 fr 10 sous.

1605: *un grant hennap, un grand gobelet et deux pos d'argent dorez*, váha 32 hřiven a 2 unce, 12 fr za hřivnu, koupeno pro dva rytíře za 387 fr od Perrina Fatinanta.

1609: *deux grans hennaps et deux pos d'argent dorez*, váha 26 hřiven, 2 unce, 7 šterlinků a obol, 1 hřivna za 12 fr, koupeno pro 2 panoše za 315 fr 9 sous paříž. od zlatníka Thomase Pocharta.

Potíže vzbuzuje i další z darů, tzv. *fontaine*, tj. zpravidla „kovový rezervoir na víno s jedním či více kohoutky“, který přicházel na stůl v závěru slavnostních hostin.²⁹ Stejnou funkci měly lahvice, tzv. *flacons* s korkovými zátkami nebo šroubovacími uzávěry. Také *flacons* byly různých tvarů, nejednou šlo o kruhově zploštělé, na výšku stojící nádoby s krátkým či delším hrdlem, připomínající východoevropskou čturu (*obr. 7 a VIII*).³⁰ Bylo by s podi-

²⁷ R. Delachenal éd., Les Grandes chroniques de France. Chronique des règnes II, 269. Upozornil na to v pozn. 4 sám vydavatel. Za povšimnutí stojí tzv. Deckelpokal vor 1376 v Rijksmuseum v Amsterdamu, který je se zdobným víkem a na trojnožce. Stručně o něm Johann Michael Fritz, Die Parler I, 113, zde také reprodukce.

²⁸ Patrně tuto nádobu má na mysli Jiří Spěváček, Karel IV. Život a dílo (1316–1378), Praha 1979, 472, podle něhož Mikuláš z Rýzmburka dostal za práci „nádhernou, stříbrnou silně zlacenou konvici, v níž bylo uloženo tisíc zlatých franků“ (odkaz neuvádí).

²⁹ Nádhernou stolní fontánu ze 14. století uchovává Umělecké museum v Clevelandu. Barevné foto spolu s výkladem o použití fontán viz ve Fêtes gourmandes, 106–109. Pokud by šlo o použití pro vodu, odpovídaly by této nádobě nejvíce německé termíny *Handfass*, *Giessfass*, o nichž M. Hasse, Neues Hausgerät, 67–69. Jako typ nádoby *fontaine* interpretoval jeden z darů města Paříže na miniatuře v rkp. BN 2813, fol. 472r, R. Delachenal, Les Grandes Chroniques de France. Chronique des règnes de Jean II et de Charles V, Tome IV. Miniatures du manuscrit de Charles V, Paris 1920, viz níže *obr. VIII*.

³⁰ Dvě lahvice (*flacons*) byly zastoupeny v častěji již zmiňovaném souboru stolních nádob pro protonotáře Mikuláše a jednoho rytíře (Mandements 1608). Pro poučení o *flacons* viz V. Gay, Glossaire archéologique, 716–717, a nověji R. W. Lightbown, Secular Goldsmith's Work in Medieval France, 28–30. Skvostné dvě pozlacené stříbrné lahvice-*flacons* z majetku oxfordské All Souls College uvádí katalog výstavy: Paris 1400. Les arts sous Charles VI, 187–188, č. 106.

vem, kdyby se toto drahocenné stolní náčiní při pařížských banketech na císařovu počest neobjevilo, neboť Karel V. věnoval hned několik, zřejmě menších fontánek svým hostům:

1591: *une fontaine, hennap et pot d'argent dorez*, konvice, pohár a zlacený stříbrný džbánec, vše vážící 67 hřiven 2 unce a 5 šterlinků (*esterlins*), po 13 fr za hřivnu, koupeno za 874 fr a 12 pařížských sous od pařížského kupce Franchequina z Taget pro saského vévodu.

1591: *pour une autre petite fontaine, hennap et pot d'argent dorez*, vše vážící 41 hřiven a 5 uncí, hřivna za 13 fr pro Jindřicha Břežského, koupeno od pařížského kupce Franchequina z Taget za 541 fr 2 sous paříž.

1592: *une fontaine, hennap et pot d'argent dorez*, váha 34 hřiven, 1 hřivna za 12 fr. Koupeno pro Jana z Leuchtenberka od Henryeta Orlanta za 408 fr.

1605: *pour une grant fontaine, pot et hennap d'argent dorez*, vše vážící 60 hřiven, při 14 fr za 1 hřivnu, koupeno pro vévodu Jindřicha za 840 fr od Perrina Fatinanta.

1607: *une fontaine, hennap et pot d'argent dorez*, váha 61 hřiven a 3 unce, 1 hřivna za 12 fr, pro opavského vévodu za 616 fr a 8 sous paříž. Od zlatníka Roberta du Val.

1599: *une fontaine, hennap et pot d'argent doré*, váha 64 hřivny 3 unce a 15 šterlinků, 1 hřivna za 12 fr, koupeno pro Těmu z Koldic od zlatníka Jehana Pocharta za 773 fr 10 sous.

Nejcennějším stolním náčiním byly lodě (*navire, vaisseau*), které se jako jeden z prestižních znaků objevují na mnoha středověkých vyobrazeních. Jejich funkce byla různorodá. Některé sloužily jako slánky³¹ (ty na tabulích běžně nalezneme i samostatně),³² jiné jako šperkovnice pro drahé kameny k indikaci jedů, většinou však nesly nejvzácnější koření, konfety a cizokrajné pamlsky. Na stolech se někdy objevovaly až v závěru hostin, přičemž jejich místo bylo v blízkosti hostitele a jiných veličin. Jelikož ubrusy bránily v jejich pohybu, muselo být prostírání sejmuto, aby bylo možné lodě rukou nebo zahnutou hůlkou přitáhnout, anebo zpátky odeslat. Víím, o čem mluvím, neboť sám jsem jako host oxfordské All Souls College měl v závěru večeří možnost popsáním způsobem s obrovskými stříbrnými loděmi plnými ovoce manipulovat. Inu, není nad zkušenost.

Na základě inventáře mobilních cenností Karla V. z první poloviny roku 1379 vííme, že na královské tabuli bylo možné použít šest zlatých lodí, z nichž nejméně tři vynikaly svou velikostí i výzdobou. Shodou okolností je zachycuje i vyobrazení v rukopise BN Paris Ms. fr. 2813, fol. 473va–b (*obr. I a 10*). Vlajkovou lodí (obrazně řečeno) byl dvojstěžník se čtyřmi emailovými štíty s královskými liliiemi, které podpíralo šest zlatých lvů. Další velkou loď, zcela plochou, darovalo králi město Paříž. Vážila neuvěřitelných 120 hřiven zlata.³³ Pro srovnání lze uvést, že náš císař Karel dostal 5. ledna 1378 od představitelů metropole rovněž jednu bohatě ozdobenou loď, vážící dokonce 190 hřiven, ovšem jen pozlaceného stříbra (*obr. VIII*).³⁴ Pro lepší představu dodávám, že krátce po smrti Karla V., mezi květnem 1381

³¹ Někdy se loď na miniatuře měsíce ledna z Přebohatých hodinek vévody Jana z Berry označuje jako *salière du Pavillon*. K stolním „lodím“, jejich tvarům a využití viz mj. *L. de Laborde*, *Glossaire français*, 403–405, a *R. W. Lightbown*, *Secular Goldsmith's Work in Medieval France*, 29–31.

³² Nepochybně se slánka vedle tří zlatých lodí objevuje i na vyobrazení tříkrálové hostiny v rukopise s naší Relací, tj. BN Paris, Ms. fr. 2813, fol. 473v. V lodích není nic vidět, naopak u jediné zlaté lodě na vyobrazení hostiny vévody Jana z Berry jsou vidět jakési ploché kulaté koláče nebo jiné předměty (*obr. 3*).

³³ Viz *Jules Labarte*, *Inventaire du mobilier de Charles V, roi de France*, Paris 1879, 64–65, č. 334–339.

³⁴ *R. Delachenal* éd., *Les Grandes chroniques de France. Chronique des règnes II*, 227, zde také v pozn. 2 poučení o tomto drahocenném náčiní v majetku Karla V. Představitelé Paříže císaře ještě obdarovali dvěma velkými zlacenými a emailem zdobenými lahvicemi (*flacons*) v ceně 70 hřiven stříbra. Ani Václav IV. nevyšel naprázdno, město mu darovalo jednak zlacenou stříbrnou láhev na víno (*fontaine*) vážící 93 hřiven stříbra a další dvě velké

a 1382, bylo dodáno do mincovny 140 liber zlatých a 800 liber stříbrných stolních náčiní. Kromě toho v červnu 1381 Karel VI. „půjčil“ vévodovi z Anjou 50 000 franků v podobě klenotů z pokladu svého otce. Žádný z těchto 143 vzácných předmětů se již více neobjevil v pozdějších inventářích. Naprostá většina dalších drahocenností ze sbírky Karla V. vzala za své po smrti jeho syna 21. října 1422, kdy poslední kusy byly rozprodány na úhradu pohřebních výdajů.³⁵

Celkem tři názvy označují shodný tvar nízkých kulatých nádob, které mohou být zhruba stejné velikosti, průměru i výšky. Hanap, který měl často zdobené dno i okraje, již naši pozornost upoutal. Měděné gemelióny románského období, které se používaly i později, byly někdy zdobeny zlatem a limožskými emaily. Často také nesly znaky svých vlastníků, jak jsem si povšiml u exemplářů vystavených v Musée Louvre. Gemelióny sloužily k omývání rukou, a tím se velice blížily nádobě zvané *bassin*, jež se podobala našemu menšímu a nižšímu kovovému umyvadlu.³⁶ Tato nádoba na mytí rukou běžně patřila na slavnostní tabule, právě tak jako aquamanile. Druhá z těchto nádob byla nejrůznějších tvarů a je dobře známa i z našeho prostředí, proto se jí nebudeme zvlášť věnovat.³⁷ Ze stolního náčiní zbývá zmínit stříbrná, měděná či dřevěná plata na krájení chleba a masa (tzv. *trancoirs*), která vídáme běžně na soudobých vyobrazeních. Ve shodě s prameny osvětlujícími cestu císaře Karla IV. do Francie šlo většinou o nádoby kovové.³⁸ K tomu je třeba závěrem dodat, že i na stolech velmožů bylo možno se setkat s prostými i nákladně zdobenými výtvary z keramiky, nemluvě o skleněných číších a soustružených dřevěných miskách ze vzácného dřeva. To je však již otázka pro jiné badatele.

---

nádoby ze zlaceného stříbra. Písemné svědectví v tomto výjimečném případě doplňuje miniatura v rkp. BN 2813, fol. 472r, která zachytila loď, fontánu a dvě nádoby s uchem a víkem (*obr. VIII*).

³⁵ Tyto údaje uvádí *Philippe Henwood*, Vincennes, écrivain de pierre de l'orfèvrerie royale : les bijoux et la vaisselle du roi sous le règne de Charles VI (1389–1422). In: Vincennes aux origines de l'Etat moderne, Paris 1996, 323 a 327.

³⁶ V německé jazykové oblasti jde o nádobu označovanou jako *Handbecken* či pouze *Becken*. Více k tomu *M. Hasse*, Neues Hausgerät, 63–64.

³⁷ Pro první poučení viz mimo jiné: Lexikon des Mittelalters I, München und Zürich 1980, 825–826, dále viz *Peter Bloch*, Aquamaniles, objets sacrés et profanes du Moyen Âge, Milano 1982.

³⁸ K různým typům tzv. *trancoirs* srov. *R. W. Lightbown*, Secular Goldsmith's Work in Medieval France, 22. V této práci též o dalším soudobém stolním náčiní, které se v pramenech o cestě Karla IV. do Francie nevyskytuje. Stolní náčiní ze zlatnických dílen patřilo již v době Karla V. k velmi častým novoročním darům, tzv. *étrennes*. Objevně k tomu *Jan Hirschbiegel*, Étrennes. Untersuchungen zum höfischen Geschenkverkehr im spätmittelalterlichen Frankreich der Zeit König Karls VI. (1380–1422), München 2003, zde zvl. 149–153.

Obr. I. Banket ve Velkém sále Palais de la Cité (Paris BN, Ms. fr. 2813, fol. 473va–b), vel. 192 x 197 mm. Těto všeobecně známé miniatury jsme věnovali pozornost již v textu, a proto tu můžeme pominout zejména dramatické předvedení dobytí Jeruzaléma. Zbývá dodat, že v rozporu s údaji soudobé Relace se k mramorovému stolu „nevešel“ biskup z Beauvais. Ostatně jeho podobu bychom tak jako tak nepoznali, neboť tuctové obličejí světských a církevních velmožů dosvědčují, že iluminátor hosty slavnosti na vlastní oči neviděl. Překvapuje to zejména u iluminátorova chlebováře Karla V., protože toho autor na jiných miniaturách zobrazil s jeho příznačným profilem. Karla V. si ale ani tak nikdo nesplete, neboť rozhodující tu jsou, stejně tak jako v případě obou Lucemburků, tvary korun a případně též jiné znaky (lilie na plášti hostitele). Na stole, prostřeném károvým ubrusem, jsou vedle tří zlatých lodí zobrazeny dva pohárky (*gobelets*), slánka a několik ubrousků. Další pohárek drží v pravici remešský arcibiskup, zatímco warmijský biskup si do ubrousku utírá ruku. Tabule jinak odpovídá tzv. *entremets*, dva stolníci nemají co dělat, neboť vše zastane kráječ s připraveným tácem (*tranchoir*) a náležitě velkým nožem. Všichni tři muži ve službě jsou podle mečů u pasu urozeného stavu. — **Abb. I. Bankett im Großen Saal des Palais de la Cité (Paris BN, Ms. fr. 2813, fol. 473va–b), Größe 192 x 197 mm.** Dieser allgemein bekannten Miniatur haben wir schon im Text Aufmerksamkeit geschenkt, und daher können wir hier besonders die dramatische Ausführung der Eroberung Jerusalems außer Acht lassen. Es bleibt hinzuzufügen, dass der Bischof von Beauvais im Widerspruch zu den Angaben der zeitgenössischen Relation am Marmortisch keinen Platz fand. Überdies würden wir seine Gestalt ohnehin nicht erkennen, denn die Dutzenden Antlitze der weltlichen und kirchlichen Magnaten bezeugen, dass der Illuminator die Festgäste nicht mit eigenen Augen gesehen hat. Das überrascht besonders beim Brotgeber Karl V., den er auf anderen Miniaturen mit dem bezeichnenden Profil wiedergab. Nicht einmal so ist er zu verwechseln, denn entscheidend sind hier, ebenso wie im Fall der beiden Luxemburger die Formen der Kronen und gegebenenfalls ebenso andere Zeichen (die Lilie am Mantel des Gastgebers). Neben drei goldenen Schiffen sind an dem mit Karo gemustertem Tuch gedeckten Tisch zwei kleine Becher (*gobelets*) abgebildet, ein Salzfüßchen und einige Servietten. Einen weiteren Becher hält der Erzbischof von Reims in der Hand, während der Ermländer Bischof sich noch in der Serviette die Hand abstreift. Die Tafel entspricht ansonsten den sog. *entremets*, wo die beiden Truchsessen nichts zu tun haben, da der Tranchierer mit dem vorbereiteten Tablett (*tranchoir*) und einem gehörig großem Messer alles abwickelt. Alle drei Männer im Dienst sind nach den Schwertern am Gurt adeligen Standes.

Obr. II. Slavnostní hostina ve Velkém sále Palais de la Cité (London BL, Ms. royal 20 C VII, fol. 199r), vel. 78 x 78 mm. Také v tomto případě byla rozhodující umělcova tvůrčí invence. Autor díla se Relace nedržel ani tam, kde mohl. Počet stolujících církevních hodnostářů omezil na dva biskupy, místo u mramorového stolu se jedlo u dřevěné tabule. Ještě volněji si iluminátor počínal v případě kostýmů a jejich barev. Dokonce ani Karel V. není v tradiční modři, nýbrž v jasné červení, oba lucemburští panovníci mají roucha v pompejské červení. Účastníci banketu mají před sebou plné tácy, jídlo si budou pravděpodobně nabírat rukama, pečené ryby či ptáky si budou namáčet do omáček v menších miskách. Na stole lze ještě vidět dva pohárky (*gobelets*) různých tvarů a (snad) slánku s víčkem. Muž s kožešinovou čepicí a v honosném rouchu je patrně hofmistr (*maître d'hôtel*), nebo vrchní stolník (*grand panetier*), vysoký činitel dvora, přijímací pokyny týkající se krále Václava. Nelze ovšem vyloučit, že gesta rukou neznamenají zhola nic. — **Abb. II. Feierliches Festmahl im Großen Saal des Palais de la Cité (London BL, Ms. royal 20 C VII, fol. 199r), Größe 78 x 78 mm.** Auch in diesem Fall war die schöpferische Intention des Künstlers entscheidend. An die Relation hat er sich nicht einmal dort, wo er konnte, gehalten. Die Anzahl der tafelnden kirchlichen Würdenträger hat er auf zwei Bischöfe eingeschränkt, anstatt des Marmortisches aß man an einer Holztafel. Noch freizügiger ist der Illuminator im Fall der Kostüme und ihrer Farben zu Werke gegangen. Sogar nicht einmal Karl V. ist im traditionellen Blau, sondern in klarem Rot, beide Luxemburger Herrscher haben Gewänder in pompejanischem Rot. Die Bankettteilnehmer haben volle Tablett vor sich, die Speisen werden sie in der Mehrzahl mit den Händen aufnehmen und die gebratenen Fische und Vögel in die Saucen in kleineren Schalen eintauchen. Am Tisch kann man noch zwei kleinere Becher – *gobelets* in verschiedenen Formen und vielleicht auch ein Salzfüßchen mit Deckel erblicken. Der Mann mit der Fellmütze und in prunkvollem Gewand ist offenbar der Hofmeister (*maître d'hôtel*) oder der Obertruchsess (*grand panetier*), ein hoher Handlungsträger des Hofes, der Anweisungen hinsichtlich König Wenzel entgegennimmt. Es lässt sich freilich nicht ausschließen, dass die Gesten mit der Hand überhaupt nichts bedeuten.

Obr. III. Banket na počest císaře ve Velkém sále Palais de la Cité. Velké kroniky Francie, kolem 1415 (London BL, Ms. Cotton Nero E II, 2. část, fol. 222vb), vel. 87 x 87 mm. Jedině na této miniatuře nalezneme baldachýn s výsostnými znaky obou panovníků. Zatímco říšská orlice je na zlatém pozadí, zlaté lilie se neméně dobře vyjímají na modrém podkladu. Toto obohacení námětu patrně mělo vliv na jinak ojedinělou zelenou barvu císařova pláště. Císařův věk naznačuje, ostatně jako všude, bílý plnovous, podoba Karla V. je dosti věrná, oba panovníci mají opět příznačné koruny. Scéna zachycuje počátek hostiny, který ohlašuje trubač vlevo. Na stole jsou dva bocháňky chleba, jeden pohárek (*gobelet*) a nejspíše tzv. *hanap* na nožce a s poklopem (právě tak by ovšem mohlo jít o pohár – *pot*). Vše diriguje hofmistr s hůlkou, na slovo ho poslouchají oba služebníci, kteří přinášejí utěrku a mísu vody na mytí rukou anebo již prvé pokrmy, přikryté přehozem, který měl zabránit jejich vystydnutí (?). — **Abb. III. Bankett zu Ehren des Kaisers im Großen Saal des Palais de la Cité. Große Chroniken Frankreichs, ca. 1415 (London BL, Ms. Cotton Nero E II, 2. Teil, fol. 222vb), Größe 87 x 87 mm.** Einzig auf dieser Miniatur finden wir einen Baldachin mit den Hoheitszeichen der beiden Herrscher vor. Während sich der Reichsadler auf goldenem Hintergrund befindet, nehmen sich die goldenen Lilien nicht weniger gut auf blauem Hintergrund aus. Diese Bereicherung des Motivs hatte offenbar die ansonsten vereinzelt grüne Farbe des Mantels des Kaisers zur Folge. Das Alter des Kaisers deutet, wie dem beinahe überall so ist, ein weißer Vollbart an, die Gestalt von Karl V. ist wahrheitsgetreu genug, beide Herrscher haben abermals die bezeichnenden Kronen. Die Szene hält den Beginn des Festmahls fest, den der Troubadour links verkündet. Am Tisch befinden sich schon zwei Brotlaibe, ein kleiner Becher (*gobelet*) und am ehesten ein sog. *hanap* auf Untersatz und mit Deckel. Genau so könnte es sich jedoch auch um einen Kopf (*pot*) handeln. Alles dirigiert der Hofmeister mit Stab, auf das Wort gehorchen ihm die beiden Diener, die ein Handtuch mit einer Schale Wasser zum Händewaschen oder schon die ersten, mit einem (das Auskühlen verhindernden?) Überwurf bedeckten Speisen bringen.

Obr. IV. Banket na počest císaře a jeho syna ve Velkém sále Palais de la Cité (Paris BN, Ms. fr. 6465, fol. 444v), vel. 112 x 142 mm. Jan Fouquet si jako námět zvolil počátek banketu. Ten ohlašují tři trubáci s přivěšenými praporci se třemi lillemi na modrém pozadí. Stejným dekorem se vyznačují baldachýny v pozadí, lilie zdobí i plášť francouzského krále a přehoz mramorového stolu, který je jinak prostřen bílým ubrusem. Tabule je pro hosty přímo vzorně připravena. Před každým ze čtyř stolovníků je připraven talíř (*écuelle*), jeden nebo dva nože, dále vidlička, ubrousek, bochánky chleba a čtverhranná slánka nebo schránka na koření. Vše diriguje hofmistr (*maitre d'hôtel*) úderem své hole. Nejen on, ale i dva stolníci přinášející pokrmy zakryté shora velkými talíři mají přes ramena látkové šály připomínající velké osušky. Jelikož jsou na stole připraveny i ubrousky, zdá se, že tyto šály jsou jen součástí kostýmů příslušných služebníků. Malou záhadou jsou dvě postavy přihlížející v pozadí. Podle bláznovské čepice by mohlo jít o dvorní šašky. Nesmíme však zapomenout, že mezi Fouquetovou miniaturou a třikrálovou hostinou leží více než osmdesát let. — **Abb. IV. Bankett zu Ehren des Kaisers und seines Sohnes im Großen Saal des Palais de la Cité (Paris BN, Ms. fr. 6465, fol. 444v), Größe 112 x 142 mm.** Jean Fouquet hat sich als sein Motiv den Beginn des Banketts gewählt, den drei Troubadoure mit angehängten Bannern mit drei Lilien auf blauem Feld verkünden. Durch dasselbe Dekor zeichnen sich die Baldachine im Hintergrund aus, Lilien schmücken auch den Mantel des französischen Königs und wir finden sie auch am Überwurf des Marmortisches wieder, der ansonsten mit weißem Tuch gedeckt ist. Die Tafel ist für die Gäste vorbildhaft vorbereitet. Vor jedem der vier Tisch ist ein Teller (*écuelle*), ein oder zwei Messer, insofern es sich nicht um eine Gabel handelt, eine Serviette, Brotlaibe und auch ein viereckiges Salzfläschchen oder ein Gewürzgefäß vorbereitet. Alles dirigiert der Hofmeister (*maitre d'hôtel*) mit den Taktschlägen seines Stabes. Nicht nur er, sondern auch die zwei Truchsessen, welche die von oben mit großen Tellern bedeckten Speisen bringen, haben über die Schultern an große Badetücher erinnernde Stoffschale. Da am Tisch auch Servietten vorbereitet sind, scheint es doch, dass diese Schale bloß ein Bestandteil der Kostüme der zugehörigen Diener sind. Ein kleines Rätsel sind auch zwei Figuren, die aus dem Hintergrund zusehen. Nach den Narrenkappen könnte es sich um Hofnarren handeln. Wir dürfen jedoch nicht vergessen, dass zwischen der Miniatur Fouquets und dem Dreikönigsmahl mehr als achtzig Jahre liegen.

Obr. V. Hostina rytířů Řádu hvězdy, založeného Janem II. Dobrým. Velké kroniky Francie, kolem 1380 (Paris BN, Ms. fr. 2813, fol. 394r). Tato miniatura je cenná jednak tím, že je dílem stejného umělce jako vyobrazení tříkrálového banketu v témže rukopisu, jednak poměrně bohatým vyobrazením stolního náčiní. O menším významu hostiny svědčí nižší společenský status stolníků a kráječe, kteří jsou bez meče u pasu. Hostina je v plném chodu, i když hudební produkce dvou muzikantů by mohla nasvědčovat spíše tomu, že je ve fázi nějakého mezichodu. Jeden stolník přináší jídlo v talířovitých, navzájem přiklopených mísách (*écuelles*), jeho kolega již v pokleku nabízí pokrm stolovníkům. Také kráječ je v pokleku, připraven vždy ku pomoci. První rytíř zleva si krájí chléb sám, také před rytířem vpravo je připraven nůž. Na bíle prostřeném stole je k dispozici jeden pohár v podobě kalicha, konvice na vodu či víno, jeden pohárek a dvě mísy. Z obou mís si stolovníci berou kusy pokrmu, snad kotlet. Zapomenout bychom neměli na příborník (*dressoir*) v pozadí, s připravenou konvicí a dalšími stolními nádobami. — **Abb. V. Festmahl der Ritter des von Johann II. dem Guten gegründeten Sternordens. Große Chroniken Frankreichs, um 1380 (Paris BN, Ms. fr. 2813, fol. 394r).** Diese Miniatur ist einerseits dadurch wertvoll, dass sie ein Werk desselben Künstlers ist wie die Abbildung des Dreikönigsfestmahls in derselben Handschrift, andererseits durch eine relativ reiche Vertretung des Tafelbesteckes. Der geringeren Bedeutung dieses Festmahles entspricht auch der niedrigere Gesellschaftsstatus der Truchsessen und des Tranchierers, die ohne Schwert am Gurt sind. Das Festmahl ist in vollem Gang, auch wenn die Musikproduktion der beiden Musikanten eher auf einen Zwischengang deuten könnte. Ein Truchsess bringt ein Gericht in tellerartigen, gegenseitig zugedeckten Schüsseln (*écuelles*), sein Kollege bietet sie schon im Kniefall den Tafelgenossen an, auch der Tranchierer ist im Kniefall stets zur Hilfe bereit. Der erste Ritter von links schneidet sich das Brot selbst ab, auch vor dem Ritter rechts ist ein Messer vorbereitet. Auf dem weiß gedeckten Tisch sind ein Becher in Kelchform, eine Wasser- oder Weinkanne, ein kleiner Becher und zwei Schüsseln zur Verfügung. Aus beiden entnehmen sich die Tischgenossen Speisestücke, vielleicht ein Kotelett. Auch auf die Anrichte (*dressoir*) im Hintergrund sollten wir nicht vergessen, mit einer vorbereiteten Kanne und weiterem Tafelgeschirr.

Obr. VI. Hostina vévody Jana z Berry (Chantilly, Musée Condé, Ms. 65, fol. 1r). Hostina se odehrává podle přiřazení výjevu v kalendáři rovněž v lednu, avšak o zhruba o čtvrt století později. Tomu mimo jiné nasvědčuje tapisérie v pozadí, připomínající bitvu v roce 1388. Nás však více zajímá vlastní hostina a její zabezpečení. Na bohatě zásobeném příborníku zcela vlevo vidíme vedle dvou běžných konvic, misek a šálků také pro tuto dobu příznačné lahvice na víno, tzv. *fontains*. Menší záhadou zůstávají dvě vysoké zlaté nebo zlacené nádoby v pozadí (*flacons?*), které jsou protáhlého kuželovitého tvaru a mají čepičku. Na dřevěné tabuli, z níž jsou vidět pouze nohy, nemůže chybět ubrus. Velká zlatá loď je, jak předpisují některé dvorní protokoly, umístěna po pravici hostitele. Před každým hostem jsou malé misky, tvarem podobné tzv. *hanaps* i *écuelles*. Podnosy s jídly jsou zřetelně větší, právě se na nich podávají pečená kuřata nebo jiní ptáci. Pochutnávají si na nich i malí psíci, jimž bylo dovoleno pohybovat se volně na stole. O chutné sousto nepřijde ani vévodův oblíbený lovecký pes, jemuž servíruje příkázaný služebník. Vítaným obohacením je služebník s konvicí, který přelévá vodu do *gémellionu* jednoho z hostů. Služebník má co dělat, aby ve druhé ruce udržel pohár. Urození kráječi se snaží: jeden řeže maso na podnosu (*tranchoir*), druhý se chystá rozporcovat upečené ptáky či zajíce. Jejich výpravné kostýmy a mečiky u pasu naznačují, že jde o urozené služebníky. Pokud by tomu tak bylo, bylo by možné interpretovat látkové přehozy na jejich ramenou jako velké ručníky či ubrusy, do nichž si hosté mohli otírat ruce. Uniknout by nám neměla ani postava hofmistra v pozadí, který slovy „*aproche, aproche*“ zve čekající hosty k jídlu. — **Abb. VI. Festmahl des Herzogs von Berry (Chantilly, Musée Condé, Ms. 65, fol. 1r).** Das Festmahl spielt sich nach der Einordnung der Szene in den Kalender ebenso im Januar ab, jedoch etwa um ein Vierteljahrhundert später. Uns interessiert aber mehr das eigentliche Festmahl und seine Sicherstellung. Auf der reich bestückten Anrichte ganz links sehen wir neben zwei geläufigen Kannen, Schüsseln und Schalen auch eine für diese Zeit typischen Plattenflasche für Wein, ein sog. *fontaine*. Ein kleineres Rätseln bleiben zwei hohe goldene Gefäße im Hintergrund (*flacons?*), die von einer langgezogenen, kegelförmigen Gestalt mit Hütchen sind. Auf der Holztafel, von der bloß die Füße zu sehen sind, kann das Tischtuch nicht fehlen. Das große goldene Schiff ist zur Rechten des Gastgebers, wie es einige Hofprotokolle vorschreiben. Vor jedem Gast befinden sich kleine Schalen, in ihrer Form ähnlich den sog. *hanaps* und auch den *écuelles*. Die Untersetzeller mit den Speisen sind merklich größer, es werden gerade Brathühner oder andere Vögel gereicht, an denen sich auch kleine Hündchen verköstigen, denen es gestattet ist, sich frei auf der Tafel zu bewegen. Um den schmackigen Happen kommt nicht einmal der beliebte Jagdhund des Herzogs, dem ein beigestellter Diener serviert. Eine willkommene Bereicherung ist ein Diener mit einer Kanne, der einem der Gäste Wasser in das *gémellion* gießt. Der hat einiges zu tun, um in der rechten Hand den Becher zu halten. Die Tranchierer bemühen sich, Einer schneidet Fleisch auf einem Untersatzeller (*tranchoir*) auf, der Zweite schickt sich an, gebratene Vögel oder Hasen zu portionieren. Ihre aufwendigen Kostüme und kleinen Schwerter am Gurt deuten an, dass es sich um adelige Diener handelt. Insofern dem so wäre, so wäre es möglich die Stoffumhänge auf ihren Schultern als große Handtücher oder Servietten zu interpretieren, in die sich die Gäste die Hände anstreifen konnten. Entgehen sollte uns nicht einmal die Figur des Hofmeisters im Hintergrund, der mit den Worten „*aproche, aproche*“ die wartenden Gäste zum Essen lädt.

Obr. VII. Slavnostní banket na burgundském dvoře kolem poloviny 15. století (Paris, Bibliothèque de l’Arsenal Ms. 5075, fol. 239v). Vyobrazení hostiny ilustruje jednu epizodu z oblíbeného *Chanson de geste* o čtyřech synech Aimonových, známého pod jménem jednoho z nich, tj. Renauta z Montaubanu. Pětidílný ilustrovaný cyklus byl objednan pro burgundského vévodu Filipa Dobrého. Bibliothèque de l’Arsenal vlastní jeho čtyři části (Mss. 5072–5075), jeden svazek skončil v Bayerische Staatsbibliothek München, Cod. Gall. n° 7. Illuminace má pro nás dokumentační význam hned v několika směru. Předně se z ní můžeme poučit o rozmístění tabulí do podoby písmene L, kterého bylo pravděpodobně využito i v případě hostin ve Velkém sálu Palais de la Cité. Také umístění příbormíku pravděpodobně odpovídalo zvyklostem. To už ovšem nelze říci už o balkónku pro trubače, který se na obdobných vyobrazeních nalézal i na jiných místech. Pozornost si zaslouží i celkový provoz v sále, členěném prostřední řadou sloupů. — **Abb. VII. Festbankett am burgundischen Hof um die Mitte des 15. Jahrhunderts (Paris, Bibliothèque de l’Arsenal Ms. 5075, fol. 239v).** Die Abbildung des Festmahles illustriert eine Episode aus dem beliebten *Chanson de geste* von den vier Söhnen des Aimon, bekannt unter dem Namen eines von ihnen, d.h. Renaut von Montauban. Der fünfteilige illustrierte Zyklus wurde für den burgundischen Herzog Phillip dem Guten in Auftrag gegeben. Die Bibliothèque de l’Arsenal besitzt vier Teile (Mss. 5072–5075), ein Band endete in der Bayerischen Staatsbibliothek München, Cod. Gall. n° 7. Diese Illumination hat für uns eine dokumentarische Bedeutung gleich in mehrfacher Richtung. Zunächst können wir uns aus ihr über die Tafelaufstellung in Gestalt des Buchstaben L informieren, welche man auch im Fall der Festmähler im Großen Saal Palais de la Cité voraussetzen kann. Auch die Anordnung der Anrichtetische entsprach wahrscheinlich den Gebräuchen, was man vom Balkon für die Troubadoure nicht sagen kann, der sich auf ähnlichen Abbildungen auch an anderen Stellen befand. Auch der ganze Betrieb in dem durch Säulenreihen gegliederten Saal verdient Beachtung.

Obr. VIII. Dary města Paříže císaři Karlu IV. a jeho synu Václavovi (Paris BN, Ms. fr. 2813, fol. 472ra), vel. 76 x 67 mm. Podle Relace Velkých kronik Francie primas kupců a konšelé pařížští jménem města císaři darovali „lod' [nef], vážící sto devadesát hřiven stříbra, velmi bohatě zlacenou a tepanou, dvě veliké lahvice [flacons] zlacené a emailové, v ceně 70 hřiven stříbra. A jeho synu darovali stříbrnou fontánku [fontaine], zlacenou a bohatě tepanou, vážící devadesát tři hřivny, se dvěma velikými nádobami [pots] ze zlaceného stříbra, velmi bohatě pracovanými, ve váze třiceti hřiven“. Illuminátor znázornil dary na dřevěném stole pokrytém ubrusem. Věrně znázornil pouze velkou loď, čtoru (fontaine) uprostřed a dvě nádoby (pots) na nožkách, s pohyblivými víky. Nádoba, kterou přináší konšel vlevo, má neurčitou podobu. — **Abb. VIII. Die Geschenke der Stadt Paris an Kaiser Karl IV. und an seinen Sohn Wenzel** (Paris BN, Ms. fr. 2813, fol. 472ra), Größe 76 x 67 mm. Nach einer Relation der Großen Chroniken Frankreichs schenkten der Primas der Kaufleute und die Ratsherrn von Paris im Namen der Stadt dem Kaiser ein „Schiff“ (nef), mit einem Gewicht von hundert neunzig Pfund Silber und reich verziert und getrieben, zwei große, vergoldete und emailierte Flaschenkrüge (flacons) im Wert von 70 Pfund Silber. Und seinem Sohn schenkten sie eine vergoldete und reich getriebene Silberfeldflasche (fontaine) mit einem Gewicht von dreiundneunzig Pfund Silber und mit zwei großen Gefäßen (pots) aus vergoldetem Silber, sehr reich gearbeitet mit einem Gewicht von dreißig Pfund. Der Illuminator veranschaulichte die Geschenke auf einer mit einem Tischtuch gedeckten Holztafel. Getreu veranschaulichte er bloß das große Schiff, die Feldflasche (fontaine) inmitten und zwei Gefäße (pots) auf Füßen und mit beweglichen Deckeln. Das Gefäß, welches der Ratsherr links bringt, hat eine unbestimmte Gestalt.

Obr. IX. Ragú s malými ptáčky (*gravé de menus oiseaux*), které podle receptu v rukopisu Paris BN, Lat. 7131, fol. 100r připravil Yves Pinard, šéfkuchař restaurace Le Grand Louvre. Podle doporučení následovníka středověkého šéfkuchaře oškubejte, vykuchejte a svažte vlaštovky, křepelky, drozdy nebo jiné ptáky. Potom je pečte do zlatova v hliněné pánvi na slaneém sádle. Dále je ochlaďte vínem a vodou, přidejte pepř a zázvor, pánev uzavřete a udržujte asi 25–30 minut na malém ohni. Je třeba dosáhnout trochu šťávy, aby bylo možné ptáčky potřít. K přípravě potřebujete 4 křepelky nebo jiné ptáčky, 4 plátky soleného sádla o tloušťce asi 3 mm, 15 cl bílého vína, 4gr mletého černého pepře, 20 gr zázvoru v prášku a 15 cl vody. Podle: *Fêtes gourmandes au Moyen Âge*. 2. vyd. Paris 1998, 71 (*obr. IX*) a 131 (*obr. X*). — **Abb. IX. Ragout mit kleinen Vögeln (*gravé de menus oiseaux*), welches Yves Pinard, der Chefkoch des Restaurants Le Grand Louvre nach dem Rezept in der Handschrift Paris BN, Lat. 7131, fol. 100r vorbereitet hat.** Nach der Empfehlung des Nachfolgers des mittelalterlichen Chefkochs rupfen sie Schwalben, Wachteln, Drosseln oder andere Vögel, nehmen Sie aus und schnüren sie zusammen. Danach braten Sie diese goldbraun in einer Tonpfanne in salzigem Fett. Weiter kühlen Sie diese mit Wein und Wasser ab, geben Sie Pfeffer und Ingwer hinzu, schließen Sie die Pfanne und halten sie diese 25–30 Minuten auf kleinem Feuer. Es ist nötig, ein bisschen Saft zu erreichen, damit es möglich ist, die Vögel zu übergießen. Zur Zubereitung benötigen Sie 4 Wachteln oder andere Vögel, 4 Scheiben gesalzenes Fett in einer Stärke von ungefähr 3 mm, 15 cl Weißwein, 4 gr gemahlene schwarzen Pfeffer, 20 gr Pulveringwer und 15 cl Wasser. Nach: *Fêtes gourmandes au Moyen Âge*. 2. Auflage Paris 1998, 71 (*Abb. IX*) und 131 (*Abb. X*).

Obr. X. Pšeničná kaše ke zvěřině všeho druhu (*fromentée*) podle receptu z rukopisu Paris BN, Lat. 6707, fol. 185r. Výsledný vzhled pokrmu šéfkuchaře Yves Pinarda. Chcete-li vařit podle původního receptu, nejprve opláchněte loupanou pšenici a vařte ji asi půl druhé hodiny ve slané vodě při neustálém míchání dřevěnou lžící. Pak ji stáhněte z ohně a při ochladnutí ji nechte absorbovat zbytek vody. Potom přiveďte do varu mléko, přidejte k němu pšenici, míchejte a znovu uveďte do varu. Až kaše trochu ochladne, přidejte dobře rozšlehané vejce. Podávejte vlažné. K vaření potřebujete 350 gr loupané pšenice, 1,5 litru vody, 0,5 litru mléka, 4 vejce a špetku soli. — **Abb. X. Weizenbrei zu Wildbret aller Art (*fromentée*) nach dem Rezept aus der Handschrift Paris BN, Lat. 6707, fol. 185r. Endgültiges Aussehen der Speise des Chefkoches Yves Pinard.** Wenn sie nach dem ursprünglichen Rezept kochen wollen, spülen sie zuerst den geschälten Weizen ab und kochen sie ihn ungefähr einenhalf Stunden unter ständigem Rühren mit einem Holzlöffel in Salzwasser. Nehmen sie ihn sodann vom Feuer und lassen sie ihm beim Abkühlen das restliche Wasser absorbieren. Dann bringen sie die Milch zum Kochen, geben sie den Weizen hinzu, rühren sie und lassen sie es wieder aufkochen. Wenn der Brei ein wenig abkühlt, geben sie ein gut verquirltes Ei hinzu. Richten sie es lauwarm an. Zum Kochen brauchen sie 350 g geschälten Weizen, 1,5 l Wasser, 0,5 Liter Milch, 4 Eier und eine Brise Salz.

Středověká terasová pole na Šumavě jako hydropedologický fenomén a archeologický problém

Medieval terraced fields in the Bohemian Forest as a hydropedological
phenomenon and problem of landscape archaeology

Tomáš Bayer – Jaromír Beneš

Počátky existence vesnic a jejich plužin na Šumavě jsou úzce spojeny s nástupem nových středověkých zemědělských technologií. Předmětem studie je hydropedologie terasových polí dvou vybraných vesnic, příklady dalších polních systémů jsou sledovány z hlediska krajinné archeologie. Dlouhý a kontinuální vývoj orných ploch je determinován fyzikálními vlastnostmi půdy. Humus byl v procesu půdního třídění a odnosu přemísťován a akumulován na hranách terasových polí. Hlavním cílem práce je popsat jejich vodní režim. Bilance vodního režimu půdy byla sledována od srpna 2001. U dvou vybraných komplexů terasových polí byly do půdy instalovány tenzometry. Byly sledovány srážky, transpirace a výtok vody z půdy a tyto parametry zachyceny do kumulativních diagramů. V práci je diskutován vodní režim středověkých a novověkých zaniklých polí. Především je sledován a diskutován proces změny středověkých a raně novověkých polí na pastviny v souvislostech s klimatickými změnami v 17. století.

vodní režim půdy – tenzometrický monitoring – středověk – novověk – plužina – terasa – hydropedologie

The origins of the Bohemian Forest villages are broadly connected with medieval arable technological improvement. The hydropedology of two village field systems is studied, three other examples support the study from the perspective of landscape archaeology. The long and continual development of arable land has influenced the physical properties of the soil. Hand-in-hand with soil skeleton sorting and removal, the humic topsoil had been translocated and accumulated at the field edges. Main aim is to describe the soil water regime on the terraced field complexes. The soil water balance has been observed since August 2001. Soil water tensiometers have been installed on four places in two field systems. The precipitation, transpiration and leakage totals, depicted in the charts in cumulative form, show the soil water regime stages. The interpretation of former arable field terraces in the system of the Medieval and Early Modern period are discussed. The process of functional change from arable fields into pastureland probably started in connection with climate deterioration in the 17th century.

soil water balance – soil water tensiometer – Medieval period – Early Modern period – arable field system – terrace – soil hydrology

Úvod

Středověká plužina je objektem studia archeologie již poměrně dlouho (Černý 1979; Neku-
da 1975). V literatuře (Černý 1973) je plužina chápána jako soubor všech polních úseků
a tratí náležejících jedné osadě. Etnografické studium se zaměřilo především na možnosti
rámcového datování polních struktur podle jejich půdorysu (Vermouzek 1982). Ačkoliv je
tento způsob bádání spojen s řadou otázek, je více než zřejmé, že půdorysy většiny vsí ma-
jí kořeny ve vrcholně středověké transformaci, spojené s novou organizací zemědělství. Dů-
ležitým jevem, který formoval vrcholně středověkou krajinu západní a střední Evropy, byl
trojpolní systém, který vyžadoval nejen specifický cyklus obhospodařování polí, ale přede-

vším kladl značné nároky na rozlohu vlastní plužiny. Trojpolní systém směřoval v podmínkách klimatického optima (*Brázdil – Kotyza 1997*) k maximálně extenzivnímu využití zemědělských ploch.

Výzkum extravilánu zaniklých středověkých vsí byl u nás rozvinut především v rámci dlouhodobého zájmu o zaniklé středověké osídlení Dražanské vrchoviny (*Černý 1979*). Vrcholně středověká transformace je spojována s nástupem nových zemědělských technologií (*Guilaine 1991; Klápště 1994*). Ve vrcholném středověku Čech byla zásadním způsobem vylepšena technologie orby zavedením těžkého záhonového pluhu, což výrazně přispělo k vytvoření nové krajinné struktury. To je často spojeno s průnikem zemědělství do dosud neosídlených kolonizovaných krajinných zón. V důsledku využití těžkého záhonového pluhu, ale také z důvodů geomorfologie terénu jsou zaniklá středověká pole tvořena v horských a podhorských oblastech dlouhými a úzkými traťovými pásy na terasách, které jsou oddělené mezemi.

Zavádění nového typu využívání krajiny bylo provázáno množstvím pozemkových úprav. Díky jim vznikly typické útvary lemující areál středověkých vesnic, dodnes dobře zachované v řadě středoevropských oblastí. Jejich charakteristickým prvkem jsou pásy dlouhých úzkých polí, které se zvláště dobře dochovaly v horských a podhorských oblastech České republiky. Na Šumavě a v jejím podhůří zaznamenáváme desítky příkladů bývalých středověkých agrárních systémů, které zde mají většinou formu dlouhých terasových polí, dnes buď zarostlých lesní vegetací, nebo udržovaných v odlesněném stavu trvalým pastevním tlakem (*Beneš 1995*).

Předložený článek je zaměřen na doposud opomíjený aspekt šumavské plužiny v kontextu některých nových archeologických a sídelně historických poznatků. Jeho smyslem je nastínit problematiku terasových polí jako krajinných artefaktů vrcholně středověkého až raně novověkého původu. V průběhu archeologického a počínajícího paleoekologického výzkumu šumavské plužiny se ukázalo jako nezbytné pokusit se zodpovědět jednu ze základních otázek celé problematiky: proč zde byly pozemkové úpravy prováděny. Je zřejmé, že základním motivem bylo vytvořit plochy vhodné pro rostlinnou produkci v geomorfologicky členitém horském terénu. Jak však tyto plochy hospodařily s vláhou? Byly pozemkové úpravy v tomto smyslu efektivní a existují nějaká obecná pravidla, ze kterých tvůrci polních systémů vycházeli? Je pochopitelné, že tuto širokou problematiku nelze vyčerpat omezeným počtem provedených hydrologických měření. Přesto se zdá účelné ji alespoň otevřít.

Vrcholně středověká plužina a její výzkum na Šumavě

Plužina prošla vývojem, který je dobře zdokumentován především historickými geografy (*Boháč 1986*). Je-li plužina situována ve svažitém terénu a traťové pásy sledují vrstevnici, bývají odděleny terasováním. Terasová pole byla tvarována hrnutím humóznější ornice při jednosměrném naorávání. Jsou tedy tvořena půdou s nižším podílem skeletu a vysokou kapilární kapacitou. V případě radiální plužiny meze oddělující jednotlivé hony sledují spádnici, případně ji protínají v úhlu 45° (u radiálních plužin v horském terénu častý jev). Komplex traťových pásů terasových polí zásadně ovlivňoval povrchový a podpovrchový odtok srážkové vody. Vlastní hrany teras a meze sloužily jako biologický koridor se specifickou vegetací.

Idea hydropedologického výzkumu středověkých plužin na Šumavě je úzce spojena s jejich archeologickým poznáváním. Vedle řady starších náhodných registrací byl přímý terénní výzkum agrárních reliktvů zahájen až v druhé polovině devadesátých let. Jeho cílem byl základní průzkum (Beneš 1995), letecká dokumentace plužin (Beneš 1996; Gojda 2000) a některé drobné záchranné akce. Prvním záměrným výzkumem středověkého polního systému byl projekt realizovaný na Hořejším vrchu u Vlachova Březí (viz níže). Ale i tento výzkum byl částečně veden snahou ověřit stáří památky, pokládané za pravěké hradiště. Až v nejnovější době výzkum plužin přerostl v jeden z dlouhodobých projektů Laboratoře archeobotaniky a paleoekologie Jihočeské univerzity a společnosti Archeos. Terénní a laboratorní práce jsou již cíleně spojeny s paleoekologickým a geobotanickým studiem vegetace a historických zemědělských systémů.

Než přikročíme k popisu hydropedologických charakteristik dvou bývalých polních systémů, které jsou hlavním předmětem tohoto článku, bude užitečné stručně nastínit stav poznání šumavské plužiny. Úroveň archeologického poznání jednotlivých studovaných polních systémů je dosud značně rozdílná a nevyvážená jak v cílech, tak v terénních metodách. Navíc se většina dosud provedených prací soustředila na plužiny v oblasti Prachaticka. Přesto snad předložené výsledky mohou přispět jak k lepšímu poznání plužiny jako takové, tak naznačit možnosti paleoekologického výzkumu, které dosud nebyly téměř vůbec využívány.

Pleše (Malonín) u Frantol, okr. Prachatice. Ves je prvně doložena v písemných pramenech k roku 1349 (Profous 1951). Patří typově do kategorie kolonizačních lesních lánových vsí. Nachází se ještě v zóně osídlení s pravěkou a raně středověkou sídlištní tradicí (Beneš 1995; obr. 1: P). Tento typ obcí doplnil ve vrcholném středověku sídelní strukturu „tradičních“ vsí s raně středověkou sídelní historií (Mičovice, Vitějovice). Po 2. světové válce byla vesnice vysídlena a v roce 1956 zbořena. V roce 1995 zde proběhl záchranný archeologický výzkum (Beneš 1995b). Okolí lánové vsi je tvořeno velmi dobře dochovaným systémem traťových pásů polí středověkého původu, dnes využívaných jako pastviny. V roce 2001 zde byla na jednom z traťových pásů provedena vzorkovací sondáž ornice plužiny (sonda S1: 100 x 100 x 0,5 m, 33 U 0432598, 5424534, nadmořská výška 752 m n. m.). Byly zde odebrány půdní vzorky pro archeobotanické analýzy, které provedli pracovníci a studenti Laboratoře archeobotaniky a paleoekologie Biologické fakulty JČU. Pylová analýza, kterou provedla K. Mikolášová a H. Chvojová, přinesla interpretovatelné pylové spektrum, ve kterém dominoval pyl cereálií a žita. Analýza fytolitů, kterou provedla J. Kailová, potvrdila přítomnost fytolitů cereálií, a naznačila tak analytický potenciál zaniklých šumavských středověkých polí (nepubl. výzkum J. Beneše, J. Kailové a K. Mikolášové).

Vlachovo Březí – Hořejší vrch, okr. Prachatice. V roce 1999 byl zkoumán polní systém s kamennými hrazeními (Beneš – Hrubý – Michálek – Parkman 1999; Beneš 2004; obr. 1: V). Lokalita leží u Dolního Kožlí, poblíž městečka Vlachovo Březí na Prachaticku. Areál Dolního Kožlí a Vlachovo Březí patří do zóny osídlení s pravěkou a raně středověkou sídlištní tradicí (Beneš 1995). Jde o hřeben Hradiště s nadmořskou výškou 800–808 m. Archeologický výzkum spočíval v mapování areálu, vzorkovacích sondážích a sondách omezeného plošného rozsahu. Celkově zde bylo položeno 12 vzorkovacích sond velikostí od 1 do 10 m². Převažujícím typem nálezů je tmavě šedá tenkostěnná keramika, kterou je možné rámcově datovat od 15. do konce 17. století. Nálezy jednoznačně vypovídají o dlouhodobě obhospodařované plužině pozdně středověkého stáří; keramické zlomky byly na pole nejspíš dopraveny s hnojem. Další sondáže se soustředily na vlastní ohrazení plužiny. Zeď je tvořena nasucho kladeným lomovým kamenem s lícem na obou stranách. Výška zdi dosahuje 40–90 cm, šířka 100 cm. Terén se od paty zdi svažoval mírně dolů, zatímco na vnitřní straně byl asi o 1 m vyšší, takže situace působí dojmem umělé terénní terasy, na kterou byla dobudována kamenná zeď. Srovnáním výsledků sondáží ve Vlachově Březí s výsledky výzkumu ohrazených polí ve Velké Británii (Fleming 1988; Fleming – Ralph 1982) jsme konstatovali, že hrazení zjiště-

né na Hořejším vrchu odpovídá tzv. *corn-ditch*. Smysl těchto hrazení je nutné hledat v symbióze mezi polním hospodařením zemědělců a lesním majetkem vrchnosti. Jde o typ překážky, která umožňuje vysoké zvěři jednostranný průchod: ocitlo-li se zvíře na ploše pole, mohlo z náspu skočit přes příkop pryč, zpátky však mohlo velmi obtížně. Byl tím regulován pohyb „panské“ zvěře na ploše pole, aniž by došlo k omezení jejího pohybu. Byla to tedy agrární obrana proti zvěři, která v případě přemnožení, sezónního nebo trvalého hájení může působit velké škody na úrodě. Rozbor dat z výzkumu vlachobřežského polního systému je možné zařadit do kontextu vývoje klimatu posledního tisíciletí a do obecnějšího schématu vývoje krajiny šumavského podhůří. Jako zřejmě většina jiných vysoko položených polních systémů byla zdejší pole aktivně používána během vrcholného středověku a raného novověku. Podle datování nejmladší nalezené keramiky se přestala používat v průběhu 17. století, s nástupem tzv. malé doby ledové.

Nebahovy – Na vrchu, okr. Prachatice. Na temeni kopce Na vrchu v nadmořské výšce 825–835 m se nachází skupina 18 mohylovitých kamenných útvarů (*Beneš – Lutovský 1997; obr. 1: N*). Lokalita je situována na náhorní planině východně od Prachatic. Tento geomorfologický celek patří do zóny vrcholně středověké kolonizace. Celé seskupení mohylovitých útvarů leží uvnitř obdélného ohrazení o rozměrech zhruba 100 x 200 m, vymezené kamennými „valy“ o výšce ca 1 m. Mohylovité útvary mají průměr 5–10 m, většina z nich nepřesahuje výšku 1 m. Archeologickému výzkumu byl podroben jeden z nich, celý zhotovený z kamenů naskládaných na skalním výchozu. Jediným nálezem byla část koňského skeletu. Podle osteologického rozboru J. Petříčkové jde o jedince o kohoutkové výšce 140–145 cm. Výzkum vyloučil interpretaci útvarů jako pohřebních mohyl. V okolí obdélného útvaru se nacházejí další linie rozpadlých kamenných zdí, ohraničujících jednotlivé úseky zaniklých terasovitých polí. V Nebahovech se tedy jedná o část zaniklého polního systému, dokonce o její nejvyšší výškový segment, kde již přeměna na pole nebyla možná. Toto místo sloužilo jako prostor pro vytváření kamenných snosů. Sondáž v Nebahovech ukázala, že v určitých historických obdobích byly k zemědělským účelům využívány velmi extrémní polohy v krajině.

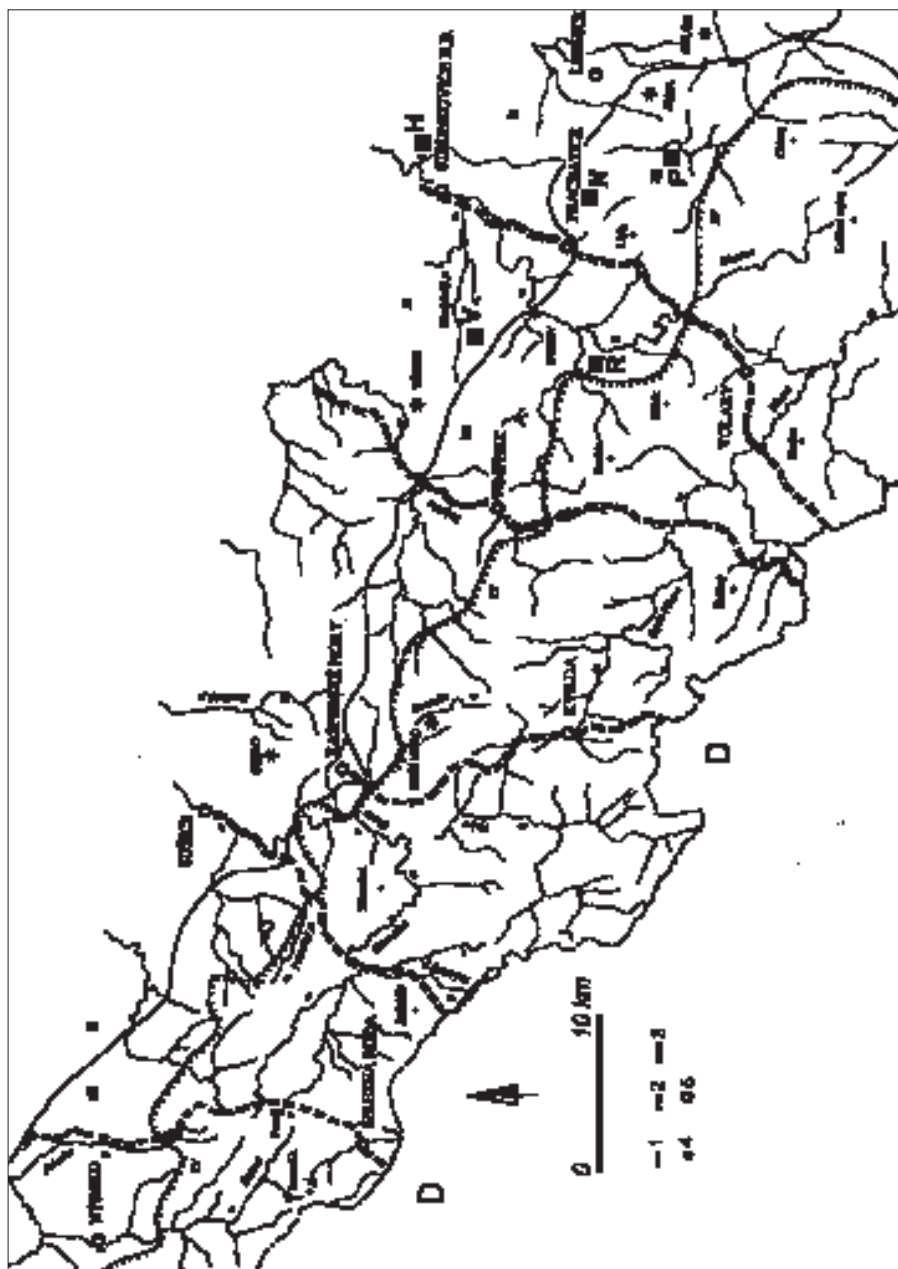
Abychom lépe porozuměli sledovaným lokalitám, bude užitečné je rámcově zasadit do kontextu (*obr. 1*) sídelně historických zón, který byl navržen ve zvláštní studii (*Beneš 1995*). Zóny byly stanoveny na základě archeologických a historicko-geografických dat jako souvislá, plošně osídlená území pravěké, středověké nebo novověké tradice. Rozhodující bylo stanovení hranice mezi jednotlivými zónami. Mimo toto schéma stojí osídlené pruhy území podél historických komunikací, z nichž řada má starou sídelní tradici.

Zóna I: Tzv. klasická sídelní zóna s kontinuální tradicí pravěkých a raně středověkých sídelních areálů. Tuto zónu, která se nachází nejbliže v pasovsko-řeženském Podunají, uvádíme jen pro dokreslení a logickou úplnost našeho systému (na *obr. 1* není zóna I vyznačena).

Zóna II: Zóna s tradicí nekontinuálního (přetržitého) osídlení pravěkých a raně středověkých sídelních areálů. Jde prakticky o celé jižní a jihozápadní a zřejmě i západní Čechy. Charakteristickým rysem této zóny je přítomnost jen vybraného spektra pravěkých zemědělských kultur. Osídlení v této zóně pulzovalo v jednotlivých etapách zemědělského pravěku, a to podle klimatických podmínek, hospodářské a demografické situace. V oblasti české části Šumavy tato zóna zasahovala od klimaticky příznivější lipenské oblasti přes západní Lhenicko, jižní Vitějovicko a prachatickou kotlinu na jižní okraj čkyňského údolí, Kašperské Hory, jižní Sušicko, Chotěšov a Janovice nad Úhlavou. Na hranici zóny se vážou pravěká a raně středověká ohrazení a hradiště (*obr. 1: 1, 4*).

Zóna III: Zóna vrcholně středověkých vsí a středověké tvorby bezlesí, zóna středověké pluziny, doplněná místy středověkou těžbou zlata. Zóna je v liniových impaktech historických komunikací doplněna existencí sporadických pravěkých a raně středověkých sídelních epizod, eventuálně přítomností vzácných kultovních a pohřebních areálů, jejichž účel není prozatím jasný. Její hranice vede od Horní Plané po východní a severovýchodní úpat-

Obr. 1. Mapa sídelně historických zón české části Šumavy s vyznačením studovaných plůžin: H – Hnojnice u Čichtic, V – Vlachovo Březí, N – Nebahovy, P – Pleše, R – Řepešín. Vysvětlivky: 1 – hranice II. a III. sídelně historické zóny, 2 – hranice III. a IV. zóny, 3 – linie historických komunikací, 4 – hradiště, 5 – města a významné obce. — Fig. 1. Czech part of the Bohemian Forest with the zones of historical occupation and sites mentioned in text: H – Hnojnice u Čichtic, V – Vlachovo Březí, N – Nebahovy, P – Pleše, R – Řepešín. 1 – frontier between the zones II and III, 2 – frontier between the zones III and IV, 3 – lines of historical pathways, 4 – hillfort, 5 – town.

nici Chlumu, na Zbytiny, Mlynářovice, Šumavské Hoštice, Klášterec, Stachy, Lídrový Dvory, Rejštejn, hranice pak dále pokračuje mezi Annínem a Dlouhou Vsí, stáčí se jižně nad Hartmanice, pokračuje na Zámýšl, Javornou a Jesení, probíhá jižně od Datelova na Matějovice, Starou Lhotu a Nýrsko (*obr. 1: 2*).

Zóna IV: Zóna novověké tvorby bezlesí pro sklářské a dřevařské účely. Zóna tvoří naposledy osídlený pás šumavské krajiny. I když je možné v budoucnu přistoupit k jejímu speciálnímu členění ve větším měřítku, jeví se dnes tato zóna jako poměrně homogenní. Vrchol odlesnění zde můžeme pozorovat až po třicetileté válce, zejména v 18. století.

Dvě z komentovaných lokalit, Hořejší vrch u Vlachova Březí a Hnojnice u Čichtic, leží v zóně II, tedy v zóně s přetržitou pravěkou a raně středověkou tradicí. V obou případech jde o terasová pole, která ve vrcholném středověku pouze doplnila plužiny (sekundární bezlesí) s raně středověkou (a pravěkou) tradicí. V případě Hnojnice u Čichtic jde o geomorfologicky extrémně situovaná pole, v případě Hořejšího vrchu pozorujeme zaniklý agrární systém v extrémní krajinné poloze. Dvě další sledované lokality, Řepešín a Pleše, leží na rozdíl od předchozích v zóně vrcholně středověké kolonizace. Lokality Řepešín a Pleše reprezentují lánové vsi, které v době 14. století evidentně zaujaly dosud neosídlený prostor. Terasové systémy jsou zde nejzachovalejší. Vrcholně středověká kolonizace jižní části Prachaticka, kde se lokality nacházejí, je dobře známá koncentrací vsí s příponou *-schlag* (mýtina), tedy vsí budovaných v druhé polovině 14. století v lesní zóně (*Nekuda 1975; Boháč 1983; Kubů – Zavřel 1995*). Nositelem této kolonizační vlny bylo německy hovořící obyvatelstvo.

Z výše uvedeného schématu vybočuje případ vsi Nebahovy. Systém zaniklých polí Na vrchu velmi připomíná situaci na Hořejším vrchu u Vlachova Březí, a to jak nadmořskou výškou přes 800 m, tak i geomorfologicky, jako extrémně situovaný systém na temeni kopce. Ačkoliv jsou Nebahovy situovány poměrně vysoko na náhorní planině a zatím beze stop pravěké nebo raně středověké tradice, místní obyvatelstvo bylo od středověku česky hovořící. Nebahovy leží na zdejší bývalé jazykové hranici, která byla poměrně neostrá. Celá nebahovská náhorní planina východně od Prachatic je charakteristická svými dobře dochovanými systémy terasových polí (*Gojda 2000, obr. 57*).

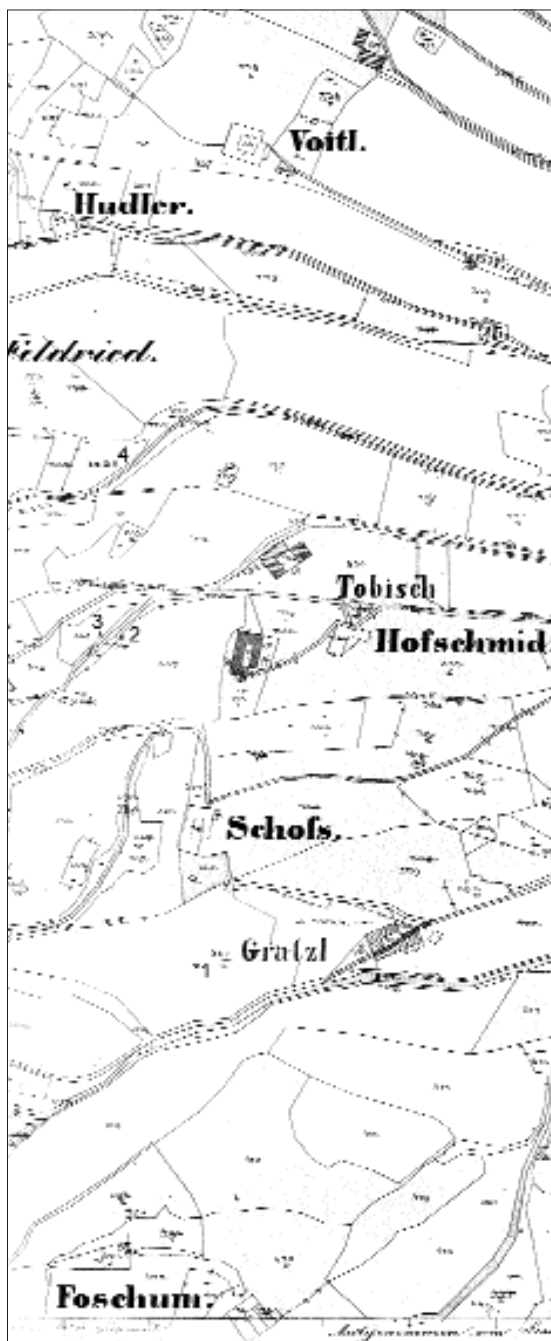
Terasová pole u Čichtic a Řepešina a jejich hydroopedologický výzkum

Pro účely hydroopedologického výzkumu a objasnění vlivu vybraných středověkých krajinných úprav na vodní režim půdy byly zvoleny dva bývalé polní systémy, ležící v odlišných sídelně historických zónách a reprezentující dva typy plužinových systémů. První lokalitou jsou terasová pole lánové plužiny v Čichticích na vrchu Hnojnice (*obr. 2*), druhou lokalitou je radiální plužina přiléhající k obci Řepešín (*obr. 3*). Argumenty o agrárně historickém charakteru obou systémů vyplývají z dosavadních poznatků získaných archeologickým výzkumem podobných lokalit v regionu Šumavy (viz výše).

Čichtice – vrch Hnojnice, okr. Strakonice. Vrch Hnojnice je výraznou krajinnou dominantou nad soutokem řeky Blanice a Zlatým potokem u Strunkovic nad Blanicí (*obr. 4*). Povrchové průzkumy a vzorkovací sondáže zjistily v nižším východním úbočí kopce výrazné stopy osídlení z doby bronzové (*Beneš 1996; Michálek – Parkman 1996*). Na severozápadním úbočí se nachází několik terénních stupňů tvořených travovými pásy terasových polí středověkého původu, které jsou evidentně pozůstatkem plužiny vsi Čichtice.

Obr. 2. Čichtice u Bavorova, trať Hnojnice. Výřez z mapy stabilního katastru 1837 s vyznačením experimentálních stanovišť. — Fig. 2. Čichtice (by Bavorov), site Hnojnice. Detail of map of the stabilized cadastres from 1837 with measuring stations.

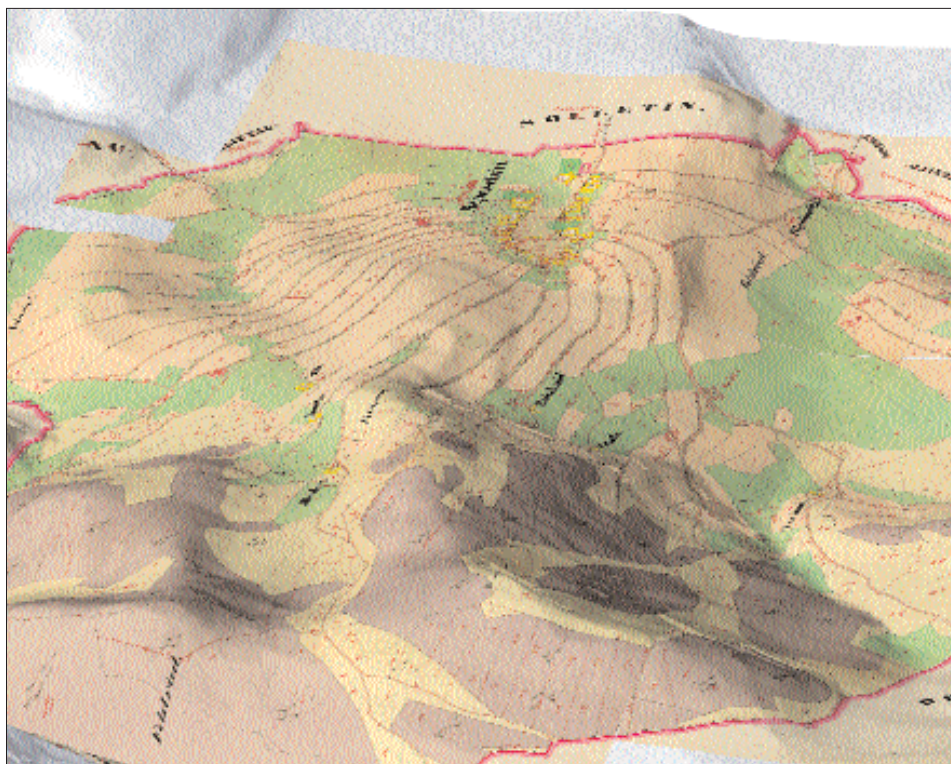
Obr. 3. Řepešín, západní část katastru. Výřez z mapy stabilního katastru z roku 1837 s vyznačením polohy experimentálních stanovišť. — Fig. 3. Řepešín, western part of the cadastre. Detail of map of the stabilized cadastres from 1837 with measuring stations.

Obr. 4. Letecký snímek vrchu Hnojnice. Foto J. Beneš 1996. — Fig. 4. Aerial photography of Hnojnice hill. Photo J. Beneš 1996.

Obr. 5. Letecký snímek západní části plužiny Řepešína. Foto J. Beneš 1996. — Fig. 5. Aerial photography of western part of the Řepešín cadastre. Photo J. Beneš 1996.

Obr. 6. Řepešín. Mapa stabilního katastru, umístěná na 3D model terénu (Ústřední archiv Českého zeměměřičství a katastru). Obrázek zpracovala a poskytla Laboratoř geoinformatiky UJEP. – Fig. 6. Řepešín. Map of stable cadastres combined with 3D terrain view. Geoinformatics Laboratory UJEP processed image.

Ta je v písemných pramenech poprvé připomínána k roku 1360 (*Profous 1954*). Na jaře 2003 bylo v prostoru mezi tenzometrickými stanicemi provedeno vzorkování ornice dvěma náhodně položenými sondami (obě 1 x 1 m), v nichž bylo nalezeno několik vrcholně středověkých střepů. Zdejší terasové pole leží v nadmořské výšce 545–560 m a je dnes využíváno jako louka. Od roku 2001 je hydroopedologicky zkoumáno.

Řepešín – extravilán vsi, okr. Prachatice. Ves Řepešín se nachází v těsném sousedství horského masivu Bobíku. Poprvé je připomínána v písemných pramenech k roku 1359 (*Profous 1951*). Patří do zóny vrcholně středověké kolonizace (*Beneš 1995*). Kolem historického jádra vsi se rozkládá pozoruhodný systém radiální plužiny, dnes využívané jako pastvina (*obr. 5*). Jak je patrné z mapy stabilního katastru (*obr. 3*), existovaly zde v 19. století – a částečně ještě existují – rozptýlené dvorce, které doplňují sídelní strukturu. Zkoumaný úsek terasových polí leží v nadmořské výšce 683–759 m n. m. Stáří terasových polí lze jen rámcově zařadit do vrcholného středověku až raného novověku zatím jen podle sídelně historického kontextu.

V obou lokalitách byla nejprve vytipována místa, kde se krajinné úpravy spojené s budováním terasových polí projevují nejvýrazněji. Dále bylo v obou případech vybráno kontrolní místo v areálu plužiny, které bylo velmi pravděpodobně obhospodařováno stejným způsobem, ale zemní práce neovlivnily výrazněji mocnost a vzhled humózního horizontu. Byly zjištěny materiálové charakteristiky půdy a od roku 2001 zahájen tenzometrický monitoring, na němž bylo sledování vodního režimu půdy plně založeno. Standardním laboratorním postupem (viz dále) byly zjištěny parametry retenčních křivek a hydraulická vodivost půdních horizontů na každém stanovišti.

Vedle tenzometrického monitoringu byl vodní režim půdy modelován pomocí jednorozměrného modelu SWAP (Soil, Water, Atmosphere and Plant), založeného na iterativním řešení Richardovy rovnice metodou konečných diferencí (Belmans – Wesseling – Feddes 1983; van den Broek et al. 1994). Kombinace empirického výzkumu a simulačních modelů umožňuje získat výsledky i z období kratších tří let, což v případě samotného monitoringu není možné. V případě lokality Řepešín byl vodní režim modelován pro tři období, a sice sezónu teplou a suchou (tomu v dlouhodobém horizontu nejlépe odpovídal rok 1983), průměrnou (1986) a chladnou a vlhkou (rok 1987, srov. graf 4).

Teoretická východiska hydrogeologických měření a tenzometrický monitoring

Půdní profil je v důsledku pedogeneze složen z několika genetických horizontů, lišících se fyzikálními vlastnostmi. Horizont je tvořen přibližně homogenní zeminou z hlediska transportních vlastností. Voda perkoluje pórovým systémem, ovlivňujícím akumulaci a transport vody. O zastoupení jednotlivých velikostních tříd pórů vypovídá retenční křivka, která je základním vstupem bilančních modelů. Dále záleží na samotné hodnotě přenosové rychlosti v jednotlivých třídách, což udává nasycená hydraulická vodivost jako druhá základní materiálová charakteristika. Předpokládá se, že hydraulické vlastnosti každého půdního horizontu lze popsat jednou retenční křivkou a hodnotou nasycené hydraulické vodivosti, jak ukazují i výsledky z obdobných projektů (Tesař 1990; Šír – Tesař 1998).

Změna zásoby vody v půdě se ve zjednodušeném pohledu řídí základní bilanční rovnicí

$$W_{i+1} - W_i = P + S - T - L,$$

kde levá strana rovnice (W_i – zásoba vody v půdě v čase i) značí změnu zásoby vody v půdě za danou časovou jednotku (mm), P srážky, S přísak vzlínáním, T je transpirace a L perkolační výtok z půdního profilu do podloží. Nevsáklá voda vytváří na rovném povrchu výtopu, na sklonitém přechází do povrchového odtoku. Zjednodušeně si lze půdu představit jako zásobník, který se plní infiltrací a prázdní transpirací, případně perkolačním odtokem. Akumulovaná voda je z půdy odebírána kořeny rostlin, vypařuje se z půdy, migruje do spodních horizontů, odtéká z půdy do propustného geologického podloží, dotuje zásoby podzemních vod, nebo vzlíná z hladiny podzemní vody do nadložních horizontů. Změna zásoby vody v půdních horizontech se odvozuje z časových řad tenzometrických tlaků přepočtených na vlhkost pomocí odpovídajících retenčních křivek. Zásoba vody v půdním horizontu je definována jako integrál vlhkosti vyjádřená v milimetrech po svislé pořadnici půdního horizontu. Zásoba vody v celém profilu je součtem zásob ve všech horizontech.

Bilance vody v půdě, nutná k pochopení transportu vlhkosti v pluzinových systémech, se v hydrogeologii běžně vyjadřuje tzv. křivkami zabezpečení sacích tlaků (srov. grafy 1 a 2, podrobněji Tesař 1990). Ty udávají pravděpodobnost výskytu hodnot sacích tlaků ve vegetační sezóně, které jsou zjišťovány z četnosti jejich výskytů během tenzometrického monitoringu. Pohybuje-li se pravděpodobnost výskytu sacích tlaků kolem nízké absolutní hodnoty, značí to vyšší nasycení půdního profilu a nízkou hydraulickou kapacitu. Konkávní průběh křivky s vyšší četností větší absolutní hodnoty sacího tlaku značí rezervu v půdním profilu (Šír et al. 1985; Vogel et al. 1985; Tesař 1990).

Většina pedonů je charakterizována střídáním perkolační a akumulační fáze. V akumulační fázi zásoba vody v půdním profilu stoupá nebo je vytranspirována rostlinami, ale nedochází k drenáži. V perkolační fázi je kapacita půdy překročena a voda odtéká z půdního profilu do podloží. Půda vodu nezadržuje, ale propouští do podloží, což se v grafické prezentaci projevuje rovnoběžností sumárních křivek srážek a odtoku (srov. grafy 3 a 4).

Použití terénní a laboratorní metody

Vlastní terénní měření bylo plně postaveno na tenzometrickém monitoringu. Při něm se v obdenním kroku snímají hodnoty sacích tlaků pomocí odporového vakuometru. Sací tlak se udává jako tlaková výška vodního sloupce o záporné hodnotě, kladná hodnota značí tlak hydrostatický. Vodní tenzometr je trubice hermeticky uzavřená pro vzduch, na horním konci opatřená buď manometrem, nebo těsným ventilem

pro odečty tlaků. Na spodním konci je utěsněná trubice zakončena vrchlíkovitou keramickou fritou, propustnou pouze pro vodu, nikoli však pro plyny. Touto fritou je voda v tenzometru hydraulicky spojena s vodou v půdě. Čím je daná půda sušší, tím je vyšší absolutní hodnota sacího tlaku. Vztah mezi objemovou vlhkostí a sacím tlakem je základní materiálovou charakteristikou každého půdního horizontu a jednou z veličin, která udává vodní bilanci půdního horizontu. Transport vody v půdě je dále ovlivněn okamžitou (nenасыcenou) hydraulickou vodivostí každého diagnostického horizontu, která je funkcí retenční křivky a nasycené hydraulické vodivosti (Mualem 1976; srov. Šír et al. 1985; Vogel et al. 1985).

Standardním laboratorním postupem byly ze všech stanovišť zjištěny retenční křivky, měřené na neporušených vzorcích půdy odebrané v každém místě ze všech diagnostických horizontů.

V lokalitě Hnojnice byly neporušené vzorky odebrány ze čtyř poloh: kontrolní stanoviště neovlivněné terénními úpravami (H1: 33 U 0433733, 5438430¹, v grafech značeno dle použitého modelu HCTR), koruna terasy (H2: 33 U 0433512, 5438478, HKOR), pata terasy (H3: 33 U 0422483, 5472514, HPAT) a drenážní zóna při úpatí (33 U 0422403, 5472538, HPLC).

V lokalitě Řepešín byla experimentální stanoviště vybrána obdobně. Kontrolní stanoviště na volné pastvině (R1: 33 U 0419274, 5427592, VOLP) bylo analogické lokalitě předchozí. Další dvě stanoviště sledovala pata a korunu meze (R2: 33 U 0419174, 5427843, PDMZ; R3: 33 U 0419174, 5427852, NDMZ) vedené v tangenciálním směru (pro radiální plužinu typické). Čtvrtým stanovištěm byl vějířovitý souběh mezi (R4: 0419220, 5428000, SOUB), kde jsou krajinné úpravy nejmarkantnější. (Obrazně řečeno, tratě radiální plužiny připomínají vějíř, který dosahuje největší tloušťky u kořene. Na tomto místě se souběh „listů vějíře“ projevuje zvýšením mocnosti humózního horizontu).

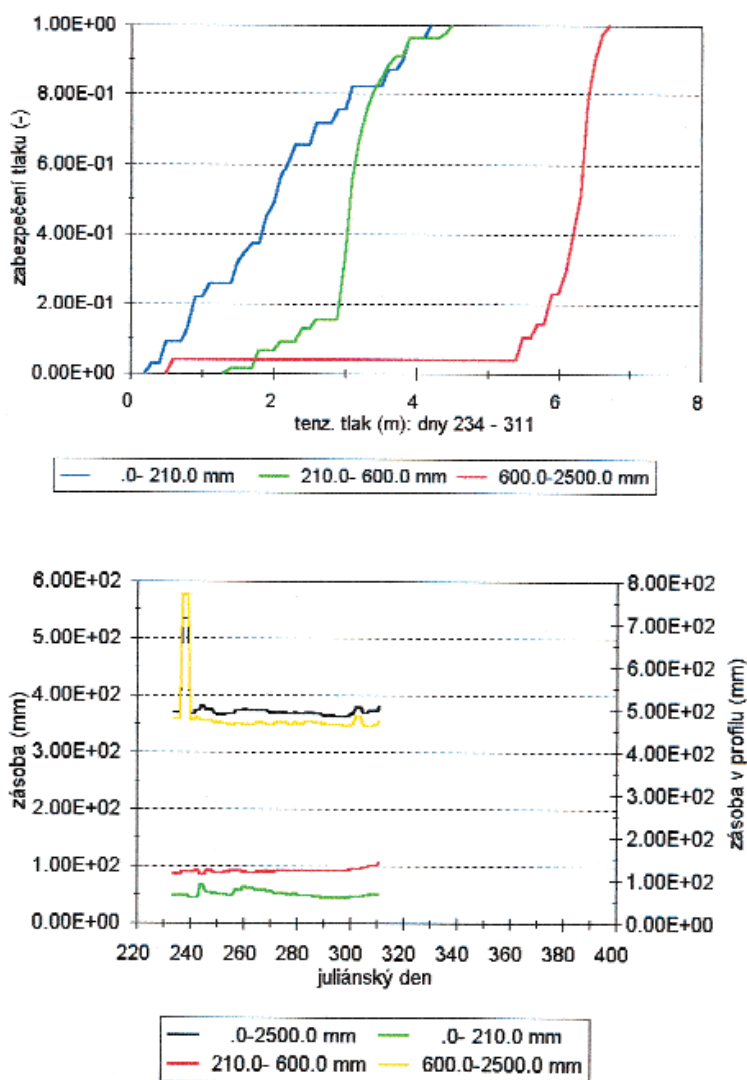
Naměřené vlhkosti při známých tlacích v přetlakovém aparátu, jimž byly neporušené vzorky postupně vystavovány, byly proloženy modifikací van Genuchtenovy funkce (Šír et al. 1985; Vogel et al. 1985). Použitý počítačový program Hp13, který zmíněnou rovnicí řeší, vyjadřuje standardně parametry funkce ve třech základních výstupech. Jelikož jsou vzorky odebrány ve větším počtu z každého horizontu, je tak získán pás funkčně závislých bodů. Následně byl horní a dolní okraj tohoto svazku aproximován zmíněným matematickým vztahem a vyjádřen jako tzv. horní a dolní obalová křivka. Nakonec byla provedena aproximace středem svazku a výstup byl zapsán jako tzv. střední retenční křivka. Ta byla použita spolu s hodnotou nasycené hydraulické vodivosti jako vstupní hodnota pro simulaci vodního režimu pomocí modelu SWAP. Hydraulická vodivost byla měřena pomocí Guelphského permeamtru. Měření probíhalo na všech stanovištích, kde jsou osazeny vodní tenzometry, na každém stanovišti ve všech půdních horizontech. Zmíněná stanoviště byla osazena tenzometry v rozmezí 15–90 cm pod povrchem. Obdenní odečty tlaků probíhaly ve vegetační sezóně od srpna 2001 do konce vegetační sezóny roku 2002.

Výsledky měření a jejich rozbor

Na terasových polích v Čichticích na vrchu Hnojnice bylo na hraně terasy zjištěno výrazně prodloužená akumulací fáze vodního režimu půdy oproti fázi perkolační, která dle modelu nastala až na konci vegetační sezóny při snížení transpirace rostlinného krytu. Podle původního předpokladu měla být se zvýšenou mocností půdního profilu spojena i změna fyzikálních vlastností půdy v důsledku dobově specifického obhospodařování. Srovnáme-li však průběh zásoby vody v profilu, z půdně fyzikálního hlediska se předpoklad nepotvrdil. Zásoba se po celý rok pohybuje ve výrazně vyšší hodnotě než u ostatních stanovišť, ale při srovnání s mocností aktivní půdní zóny je vlhkost řádově stejná (zásoba v lokalitě HKOR je dvojnásobná oproti kontrolnímu stanovišti, avšak ve shodném poměru jsou i hloubky půdních profilů).

U terasového pole se krajinné úpravy projevily sekundárním oglejením, takže v místech odpovídajících svou polohou transportní zóně povodí má půda vodní režim typický pro zó-

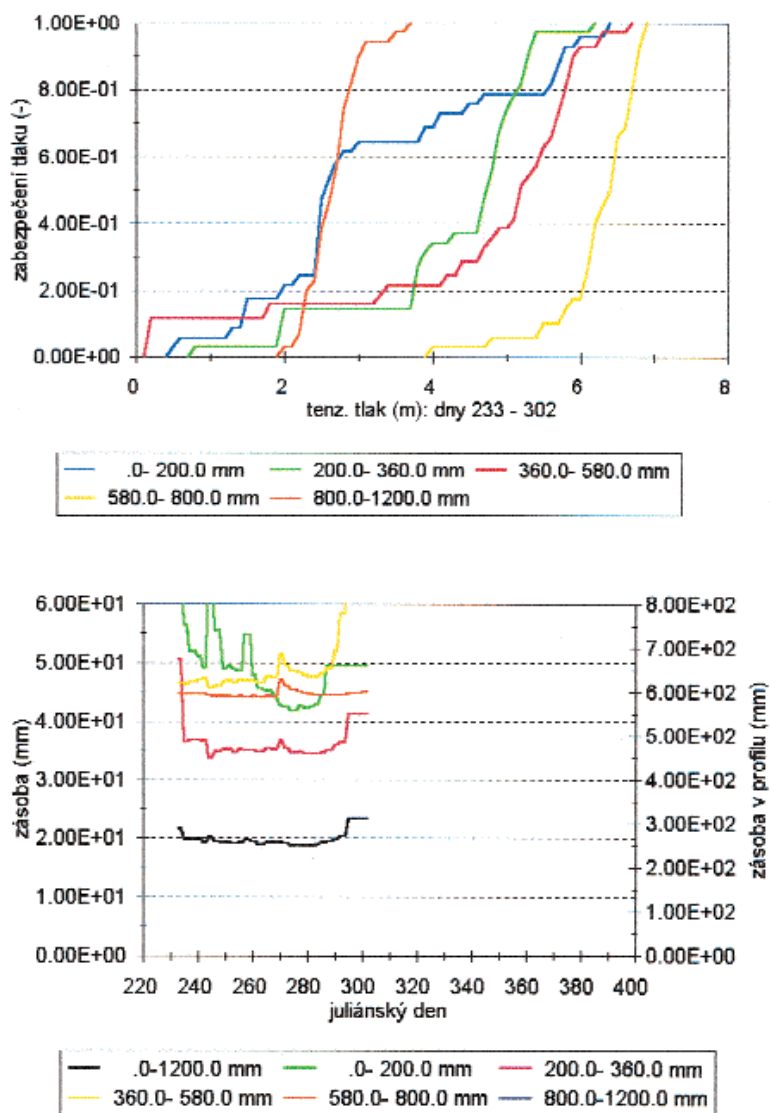
¹ Stanoviště byla zaměřována přístrojem Garmin eTrex Legend. Souřadnice jsou udávány v systému UTM.

Graf 1. Hnojnice u Čichtic. Nahoře: zabezpečení sacích tlaků v koruně terasy mezi traťovými pásy v lokalitě Hnojnice. Dole: zásoba vody v půdě v jednotlivých horizontech (levá osa) a v celém půdním profilu (pravá osa). — Graph 1. Hnojnice hill by Čichtice. Above: Suction head of soil water on the top of terrace between belts of field. Below: Supply of soil water in particular horizons (left axis) and in the all profile (right axis).

nu akumuláční. Oglejení v pedonu pod mezí je způsobeno zhuštěním proudové sítě ve ztenčeném půdním profilu, což se projevuje i nízkou absolutní hodnotou sacího tlaku (neboť ten má zápornou hodnotu). Počátek perkolační fáze tak není určen pouze srážkovým úhrnem a infiltrační schopností půdy, ale taktéž stupněm nasycení samotného tělesa terasy a retenční kapacitou půdy v druhotně mocnějším profilu. Podobnou bilanci vykazuje i lokalita Řepečín v uzlech, kde se sbíhají meze oddělující jednotlivé radiální tratě, avšak v menší míře.

Graf 2. Řepešín. Nahoře: zabezpečení sacích tlaků v místě souběhu tratí radiální plužiny; Dole: zásoba vody v jednotlivých horizontech (levá osa) a celém půdním profilu (pravá osa). — Graph 2. Řepešín. Above: Suction head of soil water on collateral point of radial belts of field. Below: Supply of soil water in particular horizons (left axis) and in the all profile (right axis).

Rozdíl mezi radiální a lánovou plužinou se projevuje ve vodním režimu pedonů lokalizovaných u pat mezí. Srovnáme-li však křivky zabezpečení sacích tlaků na koruně terasy lánové plužiny a v místě souběhu mezí plužiny radiální, pozorujeme zde výraznou podobnost jejich průběhů, která se však projevuje ve výsledcích vodní bilance různě. Konkávní průběh křivky zabezpečení ze spodního okraje půdního profilu značí rezervu v retenční kapacitě

půdy, což znamená, že oproti ostatním stanovištím je voda v půdě delší dobu kapilárně zavěšena. Zatímco v případě koruny terasy mezi vrstevnicově orientovanými pásy lánové plužiny je voda v půdě zadržena po většinu vegetační sezóny, v případě souběhu trati plužiny radiální je voda v půdě zadržena delší dobu, avšak perkolační fáze nastává ve vegetační sezóně častěji.

Dolní část půdního profilu sondy 1 v lokalitě Řepešín (VOLP) na místě neovlivněném pozemkovými úpravami vykazuje rovněž znaky hydromorfismu. Naopak pedon PDMZ (R2, u paty meze) znaky hydromorfismu postrádá, celkovou zrnitostí a porozitou připomíná spíše infiltrační či drenážní zónu. Jedná se o polohu rozhraní transportní a drenážní zóny. Absence znaků akumulací zóny u paty meze je dána v první řadě odlišnou technikou jejich budování. Reziduální půdní profily pod touto mezí vytvářejí spíše infiltrační zónu na místě zóny transportní, díky odhrnutí většiny orničního horizontu je modus paty meze radiální plužiny tvořen silně porézní a skeletovitou zeminou, což je původně spodní, zvětralinová část půdního profilu. V podstatně menší míře je zemními pracemi ovlivněn půdní profil nad mezí, patrný je pouze mírný vzrůst mocnosti humózního horizontu při horní hraně. Vzhledem k radiálnímu tvaru plužiny se však meze sbíhají a často spojují ještě dříve než na okraji intravilánu osady. Proto se vliv zemních prací sčítá a v místech souběhu se projevuje opět navršením humóznější ornice. To se nakonec projevuje zvýšenou mocností horizontu A, často přesahující mocnost horizontu B. Tato úprava rovněž prodlužuje akumulací fázi vodního režimu, neboť horizont B má vyrovnaný průběh tenzometrického tlaku. Jak je patrné ze zabezpečení tlaků v profilu, vidíme v období s průměrným srážkovým úhrnem vyšší rozestup čar zabezpečení, což znamená stabilnější gradient sacího tlaku. Sestupný pohyb půdní vody je tudíž rovnoměrněji rozložen, čímž je umožněno její lepší využití pro transpiraci, jak ukazují i simulované bilance vodního režimu.

Diskuse

Předložené výsledky hydroopedologického výzkumu otevírají v problematice plužiny především otázku vodní bilance terasových polí. Přestože jsou výstupy ze simulace zatíženy neodhadnutelnou chybou, jedná se v daném případě o nejproduktivnější metodiku výzkumu vodního režimu půd. Hlavním důvodem použití simulačních modelů je nesnadnost získání empirických dat, případně nemožnost je vůbec získat. Určení aktuální evapotranspirace je obecný problém (*Tesař – Buchtele – Šír – Di Nunzio 2000; Bayer – Syrovátka – Šír – Tesař 2000*). Prakticky ve všech případech se používá hrubé zjednodušení, protože přímé měření odpařeného objemu z listové plochy je realizovatelné pouze v laboratorním měřítku a přepočtení z výparoměrů je rovněž zatížen značnou chybou. Zde jsme vycházeli z publikace *Pražáka, Šíra a Tesaře (1994)*, kterou pro předložený projekt pokládáme za nejpřesnější.

Druhým problémem je využitelnost časových řad tenzometrických tlaků. Série sacích tlaků měřených v dvoudenním kroku nemusí nutně kopírovat všechny transportní procesy mezi dvěma měřeními. Přesto je hydroopedologická bilance vyhodnotitelná, neboť vodní režim půd se skládá ze tří typických situací. Zjednodušeně si můžeme půdu představit jako zásobník, který se plní deštěm a prázdní transpirací, případně výtokem do podloží. Ten

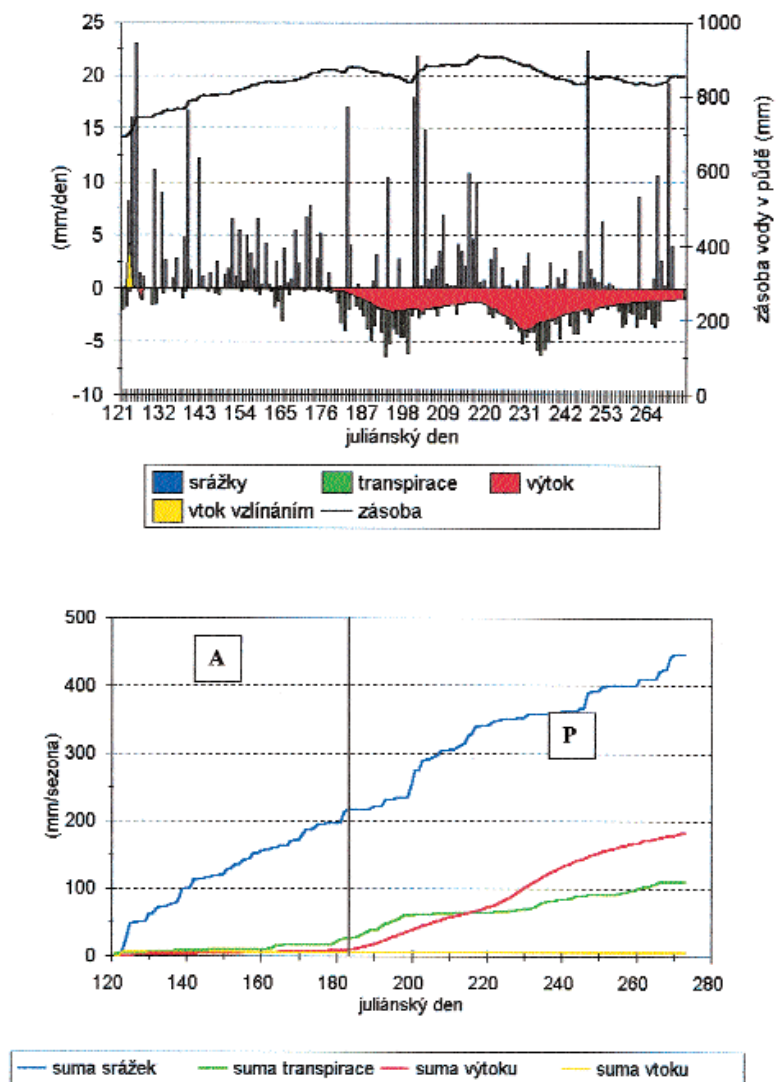
nastává, jakmile zásoba vody v půdě překročí charakteristickou maximální hodnotu, zjištěnou z retenční křivky. Jsme-li odkázáni na empirická data, je nutno monitorovat chod srážek, teplot a tenzometrických tlaků po několik let, než lze dojít k hydrologicky prokazatelným závěrům. Při kratším období je kombinace experimentálních a simulovaných dat nejproduktivnější metodou. Srovnáním empirických a modelových výzkumů lze i simulátor opravit, zpřesnit. Za dosavadní období, kdy je vodní režim bývalých plužin monitorován, odpovídá tenzometrický monitoring předpokladům učiněným ze simulačních výstupů a vzhledu půdního profilu.

Je také třeba počítat s tím, že dnešní vegetační kryt studovaných plužin je jiného typu než ve vrcholném středověku, tj. v době, kdy se na terasových polích střídaly polní kultury s roky, kdy plochy ležely ladem. Navíc se projevovaly další fenomény při samotné kolonizaci. Odlesnění nově osidlovaných pozemků s sebou kromě mineralizace humusu v půdě přineslo snížení transpirace, a tím zvýšení hladiny podzemní vody. Tento faktor mohl spolu s tlakem na nadprodukcii a klimatickým optimem vést k preferenci zemědělského využití výše položených poloh. Další otázkou je hydrologická bilance v posklizňovém období. Po sklizni, kdy transpirace vegetací ustala, se retenční kapacita projevovала zřejmě méně výrazně.

Dalším problémem je otázka reprezentativnosti hydropedologických měření. Jak už bylo řečeno v úvodu článku, je zřejmé, že mnoha faktory limitovaný počet měření v jednotlivých lokalitách a konečně i počet jednotlivých měření zdaleka nepřináší reprezentativní výsledky, které by měly orientační charakter. Výsledky však naznačují, že tvůrci polních systémů problém vodní bilance budovaných polí přinejmenším řešili. Terasová pole byla výhodná nejen z hlediska nasazení dobové zemědělské techniky, ale také pro zajištění optimální celoroční vláhové bilance, a to i v letech klimaticky nepříznivých. Plužiny často zasahovaly do vysokých nadmořských výšek, k zemědělské činnosti byla využívána odlehlá, málo úrodná i relativně nevýhodně položená půda. Kamenitý terén byl stále upravován vybíráním kamenů, které byly skládány na mezní pásy. Agrární činnost nevynechala ani temena poměrně vysokých kopců, rezidua plužinových systémů se často nalézají v nadmořských výškách přes 800 m n. m.

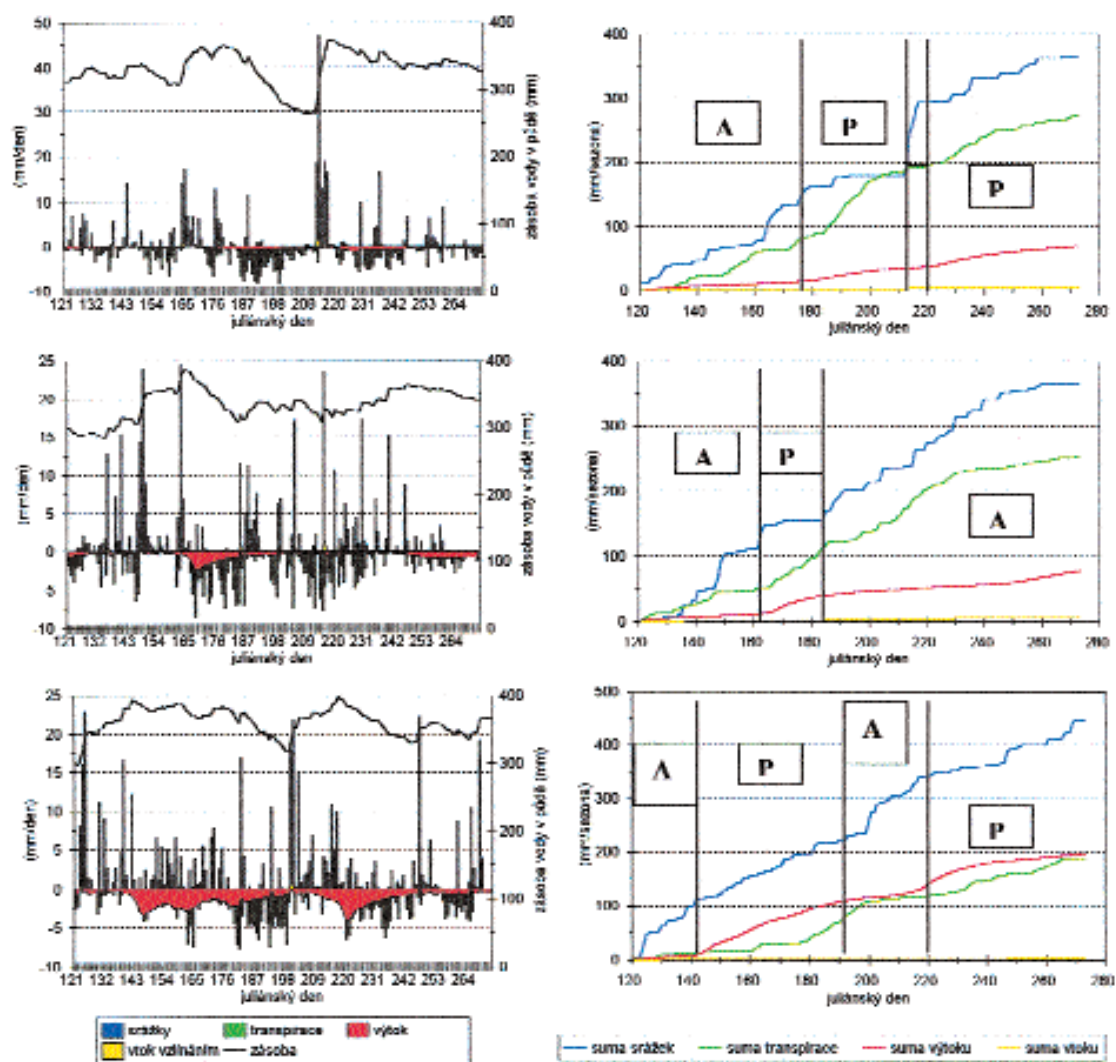
Systémy terasových polí byly budovány jako promyšlené a organizačně náročné dílo. Přeměna dosud nevyužitých ploch v terasová pole mohla trvat v základní fázi jen několik let, maximálně desetiletí. Majitel a lokátor potřebovali zajistit hospodářský start nové sídelní jednotky co možná nejrychleji. Proto předpokládáme, že jádro nové plužiny bylo vybudováno poměrně rychle (Řepešín, Pleše). Jiná situace nastala v těch nově reorganizovaných sídelních jednotkách, kterým předcházelo starší, raně středověké osídlení (Vlachovo Březí, Čichovice). Zde měla výstavba terasových polí na nových, dosud neobhospodařovaných plochách doplňkový charakter, kdy byly pro orné hospodaření adaptovány i extrémně situované plochy v okolní krajině jako vrcholy kopců nebo jejich strmé svahy. Odpověď na otázku, proč byly využity pro zemědělství vrcholného středověku často i tyto polohy, je třeba hledat v extenzivním charakteru středověkého zemědělství.

Existence takto budovaných agrárních systémů byla nesporně podmíněna historickým klimatem. Zejména středověké klimatické optimum přes některé fluktuace přispívalo k rozvoji osídlení v podhorských a horských oblastech. V 15. století se na našem území zvýšila kontinentalita klimatu a zejména v druhé polovině 15. století panovala teplá a suchá léta

Graf 3. Hnojnice u Čichtic. Hydrologická bilance pedonu HKOR (Hnojnice, koruna terasy), model pro chladnou a vlhkou sezónu. Patrné je výrazné opoždění drenáže půdního profilu (A – akumulační fáze, P – perkolační fáze). — Graph 3. Hnojnice by Čichtice. Soil water balance of the pedon HKOR (Hnojnice, top of terrace), model of cold and moist season. Marked retardation of soil profile drainage is apparent (A – accumulation phase, P – percolation phase).

(Brázdil – Kotyza 1997). Trend ve vývoji teplot byl i v 16. století obecně ve střední Evropě příznivý k zemědělskému využívání vyšších poloh (Brázdil – Dobrovolný – Kotyza 1996). Avšak již v průběhu 16. století lze ve vývoji klimatu pozorovat příznaky nástupu tzv. malé doby ledové, evidované v různých typech paleoklimatologických záznamů (Roberts 1989; Schweingruber 1996). Tento chladný výkyv klimatu, trvající s různými fluktuacemi až do

Graf 4. Řepešín. Hydrologická bilance pedonu SOUB (Řepešín, souběh tratí radiální plužiny), vlevo bilanční grafy modelu srážkoodtokových vztahů postaveného na Richardsově rovnici, vpravo totéž v sumární formě (rovnoběžnost sumárních křivek srážek a výtoku značí drenáž půdního profilu), modelováno pro tři různé sezóny: nahoře sezóna teplá a suchá, uprostřed průměrná, dole chladná a vlhká (A – akumulační fáze, P – percolační fáze). – Graph 4. Řepešín. Hydrological balance sheet of the pedon SOUB (collateral point of radial belts of field), model of cold and moist phase. Left: balance graphs according Richards equation, right: sum of the same. Model for three different seasons: above – warm and dry season, middle: average season, below: cold and moist (A – accumulation phase, P – percolation phase).

konce 1. poloviny 19. století, silně omezil možnosti zemědělského využití vysoko položených zemědělských ploch šumavského podhůří a nižší Šumavy. Je pravděpodobné, že nástup „malé doby ledové“ byl příčinou buď jejich přeměny na plochy s trvalým pastevním využitím, nebo vedl k jejich zániku a k zarůstání lesem.

Závěry

Kolonizace horských a podhorských oblastí Šumavy byla ve vrcholném středověku provázána výraznými pozemkovými úpravami, které v mnoha případech zcela změnily krajinný ráz. Změny krajiny se odrazily jak v charakteru půdního prostředí, tak v celkovém uspořádání vesnic a jejich zemědělského zázemí. Řada příkladů ukazuje jak komplexnost a složitost polních systémů, tak pestrý účel zdí a teras, které polní systémy ohraničovaly. V různých sídelně historických zónách Šumavy se setkáváme s různými typy polních systémů a i když stojíme na samém počátku jejich výzkumu, lze konstatovat i možné odlišnosti jejich hydropedologických vlastností.

Terénní úpravy značně ovlivnily vlastnosti půdních horizontů. Nová struktura půdních horizontů přispěla ke změně doby zdržení vody v půdním profilu tam, kde byla mocnost půdního profilu navýšena přemístěním ornice. V případě lokality Hnojnice u Čichtic se vliv krajinných úprav na vodní režim nejvýrazněji projevuje na zemních terasách oddělujících tratové pásy s vrstevnicovým průběhem. Předpokládali jsme, že v mocně navýšeném půdním profilu, tvořeném naakumulovanou ornici s nízkým podílem skeletu, kde vzhled půdního profilu vykazuje značné prohumóznění, se na vodním režimu projeví změna hydrofyzikálních charakteristik zvýšením retenční kapacity půdy. Jak ukazuje výpočet zásoby vody v půdě vzešlý z časových řad sacích tlaků, zásoba vody v půdě výrazně převyšuje zásobu vody v jiných pedonech. V porovnání s kontrolním stanovištěm (pedonem) se zde neprojevilo vliv změny zrnitostních frakcí a půdní organické hmoty na kolísání zásoby vody v půdě jednoznačně, protože zvýšení zásoby je zde přímo úměrné mocnosti profilu.

V případě radiální plužiny je retenční funkce méně výrazná. Krajinné úpravy rovněž v menší míře ovlivnily vzhled půdního profilu, který se projevuje pouze zvýšením mocnosti horizontu A. To se však výrazněji projevuje jen u špiček jednotlivých „subradiál“, kde se terénní úpravy skládají, a terasové převýšení tak dosahuje i několika metrů. Pedologicky se to projevuje výraznou dominancí ornického horizontu (i ve vyšších polohách, kde už půdní profil bývá mělký, dosahuje samotný horizont A až 80 cm), hydrologicky lepším využitím infiltrované vody pro transpiraci, což ukazuje stabilně vysoký sací tlak (absolutní hodnota) ve spodní části horizontu B. Hydropedologický průzkum dvou plužin, a to na vrchu Hnojnice u Čichtic a u Řepešína, ukázal, že středověké pozemkové úpravy, zejména budování terasových pásů, měly za cíl nejen zpřístupnit terén zemědělskému obhospodařování, ale i funkci optimalizovat vláhovou bilanci pole během celé vegetační sezóny.

Z hlediska sídelně historického náš výzkum naznačil rozdílný charakter terasových polí ve vztahu k celé plužině. V sídelně historické zóně, kde existovala starší pravěká a raně středověká tradice, měla terasová pole pravděpodobně jen doplňkový význam při maximálně extenzivním využití okolní krajiny. V zóně vrcholně středověké kolonizace však bylo budování systémů terasových polí zřejmě hlavním prvkem zemědělské proměny lesní krajiny.

Autoři děkují ing. Miloslavu Širovi za poskytnutí software a pomoc při vyhodnocení naměřených dat simulacním modelem SWAP. Výzkum byl hrazen interními granty ČVUT a Biologické fakulty Jihočeské univerzity (MŠMT 123100004).

LITERATURA

- Bayer, T. – Syrovátka, O. – Šír, M. – Tesař, M. 2000: Seasonal simulation of the soil water regime – a sensitivity analysis. In: V. Elias – I. G. Littlewood eds., Catchment hydrological and biogeochemical processes in the changing environment. Seventh Conference of the European Network of Experimental and Representative Basins (ERB), Liblice 1998. Technical Documents in Hydrology No. 37, UNESCO, Paris, 2–8.
- Bedrna, Z. 1977: Pôdotvorné procesy a pôdne režimy. Bratislava (Veda).
- Beneš, J. 1995a: Les a bezlesí. Vývoj synanthropizace české části Šumavy – Wald und abgerodete Landschaft. Die Entwicklung der synanthropischen Prozesse in böhmischen Teil des Böhmerwaldes. In: Zlatá stezka 3, Prachatice, 11–33.
- 1995b: Výzkumy archeologického pracoviště Prachatického muzea v roce 1995. In: Zlatá stezka 2, Prachatice, 159–165.
- 1996: Letecký průzkum archeologických památek a sídelních útvarů na Prachaticku, Archeologické rozhledy 48, 273–286.
- 2004: Zaniklá plužina u Vlachova Březí. In: M. Kuna a kol., Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle. Praha (Academia), 280–282.
- Beneš, J. – Lutofský, M. 1997: Mohylovité útvary u Nebahov na Prachaticku, Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 24, 219–221.
- Beneš, J. – Hrubý, P. – Michálek, J. – Parkman, M. 1999: Kamenná hrazení na Hořejším vrchu a vrchu Kokovci u Vlachova Březí. Příspěvek ke studiu agrární krajiny Šumavského podhůří – Die Steineinfiedungen an den Bergen Hořejší vrch und Kokovec bei Wällischbirken. Ein Beitrag zum Studium der Agrarlandschaft im Vorfeld des Böhmerwaldes. In: Zlatá stezka 6, Prachatice, 273–298.
- Belmans, C. – Wesseling, J. G. – Feddes, R. A. 1983: Simulation model of the water balance of a cropped soil SWATRE, Journal of Hydrology 63, 271–286.
- Boháč, P. 1983: Územní rozsah majetku vyšehradského proboštví na Prachaticku v 13.–14. století, Historická geografie 21, 337–370.
- 1986: Geneze sídla a plužiny jako pramen k dějinám osídlení, Historická geografie 25, 7–52.
- Brázdil, R. – Kotyza, O. 1997: Kolísání klimatu v českých zemích v první polovině našeho tisíciletí, Archeologické rozhledy 49, 663–700.
- Brázdil, R. – Dobrovolný, P. – Kotyza, O. 1996: Climate fluctuation in Czech lands during the 16th century in the central European context, Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego – Prace geograficzne 102, 498–502.
- van den Broek, B. J. et al. 1994: SWAP93 input instruction manual. Interne mededeling 291. DLO-Staring Centrum. Wageningen.
- Černý, E. 1973: Metodika průzkumu zaniklých středověkých osad a plužin na Dražanské vrchovině, Zprávy Československé společnosti archeologické XV, 4–5.
- 1979: Zaniklé středověké osady a jejich plužiny. Metodika historiografického výzkumu v oblasti Dražanské vrchoviny. Praha (Academia).
- Feddes, R. A. – Kowalik, P. J. – Zardany, H. 1987: Simulation of Field Water Use and Crop Yield. Simulation Monograph. Wageningen (Pudoc).
- Fleming, A. 1988: The Dartmoor reeves. Investigating prehistoric land divisions. London (B. T. Batsford Ltd.).
- Fleming, A. – Ralph, N. 1982: Medieval settlement and land-use on Holme Moor, Dartmoor: the landscape evidence, Medieval Archaeology 24, 101–137.
- Gojda, M. 2000: Archeologie krajiny. Praha (Academia).
- Graus, F. 1957: Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II. Praha.
- Guilaine, J. ed. 1991: Pour une archéologie agraire. Paris (Armand Colin).
- Hraško, J. et al. 1991: Morfogenetický klasifikačný systém pôd ČSFR. Bratislava (Výskumný ústav pôdnej úrodnosti).
- Kubů, F. – Závřel, P. 1995: Prachatický systém Zlaté stezky. In: Zlatá stezka 2, Prachatice, 74–98.
- Klápště, J. 1994: Změna. Středověká transformace a její předpoklady. In: Mediaevalia archaeologica bohemica 1993. Památky archeologické – Suppl. 2, Praha, 9–59.
- Magunda, M. K. – Larson, W. E. – Linden, D. R. – Nater, E. A. 1997: Changes of Microrelief and their Effects on Infiltration and Erosion during Simulated Rainfall, Soil Technology 10, 57–62.

- Michálek, J. – Parkman, M. 1996: Archeologický průzkum území středního toku Blanice v letech 1986–1993, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 9, 7–40.
- Mualem, Y. 1976: A New Model for Predicting the Hydraulic Conductivity of Unsaturated Porous Media, Water Resour. Res. 12, 513–522.
- Nekuda, V. 1975: Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic. Brno.
- Píř, J. L. 1909: Starožitnosti země české. Díl III. Svazek 1. Čechy za doby knížecí. Praha.
- Pražák, J. – Šír, M. – Tesař, M. 1994: Estimation of plant transpiration from meteorological data under conditions of sufficient soil moisture, Journal of Hydrology 162, 409–427.
- Profous, A. 1951: Místní jména v Čechách. Díl III. M–Ř. Praha.
- 1954: Místní jména v Čechách. Díl I. A–H. Praha.
- Roberts, N. 1989: The Holocene. An Environmental History. Oxford (Basil Blackwell).
- Schweingruber, F. H. 1996: Tree Rings and Environment Dendroecology. Berne – Stuttgart – Vienna (Haupt).
- Šír, M. – Císlarová, M. – Vogel, T. 1986: Numerická simulace pohybu vody v pórovitém materiálu, Vodohospodářský časopis 34, 190–204.
- Šír, M. – Tesař, M. 1998: Rizikové faktory plošného znečištění podzemních a povrchových vod. Zpráva ÚH AV ČR Praha.
- Šír, M. – Vogel, T. – Císlarová, M. 1985: Analytické vyjádření retenční křivky a hydraulické vodivosti pórovitého materiálu, Vodohospodářský časopis 33, 74–85.
- Tesař, M. 1990: Hodnocení vodního režimu půd pomocí charakteristických čar zabezpečení sacích tlaků. In: Sborník semináře Hydropedologie 1990, Praha, 44–55.
- Tesař, M. – Buchtele, J. – Šír, M. – Di Nunzio, F. 2000: Simulation and verification of evapotranspiration and rainfall-runoff processes in the Liz (Czech Republic) and Gallina (Italy) experimental basins. In: V. Elias – I. G. Littlewood eds., Catchment hydrological and biogeochemical processes in the changing environment. Seventh Conference of the European Network of Experimental and Representative Basins (ERB), Liblice 1998. Technical Documents in Hydrology No. 37, UNESCO, Paris, 273–279.
- Tomášek, M. 2004: Středověké plužiny. In: M. Kuna a kol., Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle. Praha (Academia), 264–266.
- Vermouzek, R. 1982: Plužina jako datovací pomůcka, Archaeologia historica 7, 265–278.
- Vogel, T. – Císlarová, M. – Šír, M. 1985: Věrohodnost nepřímého stanovení hydraulické vodivosti půdního prostředí, Vodohospodářský časopis 33, 204–224.

Medieval terraced fields in the Bohemian Forest as a hydropedological phenomenon and problem of landscape archaeology

The study of the arable hinterland of medieval villages has a several decades long tradition in the Czech Republic, in both archaeology and ethnology. The three-field system, which is based on a new system of arable field organisation, formed a new extensive form of land use in the High Medieval period. This new arrangement was accompanied by a large amount of field layouts and buildings. Terraced fields are well preserved in the Bohemian Forest. They have only been occasionally studied until now. This article deals with the hydropedological observation of two field systems in the context of landscape archaeology. Arable hinterland is a consistent part of medieval villages. In the Early Medieval period fields had a quadrate or oblong layout enabling cross ploughing. On the contrary, most of the High Medieval field structures (since the 13th century) represent fields organised in narrow belts, easily accessible for a heavy plough. Complexes of terraced fields characterize the surroundings of Bohemian Forest villages, built with removed soil and articulated by stone and earth edges. Two former field systems have been systematically measured in the last three years. The first terraced field system is situated on the slope of Hnojnice hill by Čichtice (fig. 1: H). The second site is located in Řepečín (fig. 1: R). Both sites are used today as pasture land.

The geometry of the terraced fields reflects the new ploughing technology. It is connected with the local geomorphology and with the effort to influence the water regime of the soil. The water regime was constrained by the sorting of the soil skeleton during agricultural activity and the hardening of the

edges with sorted out stones. As a result of single direction ploughing the topsoil was reconfigured and the soil was generally modified in each diagnostic horizon. Those changes in soil profile significantly influenced water transport and its efficiency for evapotranspiration. The water regime of soils is studied by tensiometry, which is the most frequently used method of continual soil water monitoring today. Here a suction head measures frequency at intervals of one or two days according to the relation expressed by the van Genuchten function. The thus expressed dynamic of soil water and hydraulic capacity defines the ability for water retention. A single direction model based on Richards's equation also simulates the soil water regime. It is represented by the quantification of the particular balance components of the water regime. The soil water regime was designed for warm, moderate and cold vegetation seasons. Concurrently actual data from tensiometrical measurement were evaluated.

The hypothesis about the rising water retention of terraced fields has been validated. The parallel terraces of the Hnojnice site system shows marked enhancement of the soil water supply, but proportionally according to the soil profile thickness. The influence of the radial terraces of the Řepešín site on the water regime is obvious in several aspects. First of all through a reduction of soil profile thickness under askant-arranged stone edges. This creates a zone of infiltration, which, in comparison to standard soil, decreases the general soil water supply. Secondly, it enables rapid water passage through the soil profile. The accumulation of more humic topsoil on tangentially oriented terraced fields in Řepešín is not as large as in the case of the Hnojnice parallel terraced site. However, significant modification of water passage relations has been recorded in marginal areas of the Řepešín radial field system, where the edges between the fields diverge in sub-radial fields. Despite the considerable altitude and extreme slopes the soil water regime was optimized and made farming possible.

In the last decade several former field systems have been studied using archaeological methods. An important field campaign was undertaken near Vlachovo Březí (*fig. 1: V*), where a former field system was discovered in a wooded area, dated and functionally described. The Late Medieval period field structure was used here until "the Little Ice Age" in the 17th century. A sophisticated system of stone edges was situated on the top of hill and represents the maximum extension of the arable land. A similar field system situated on the top of a hill was recorded near Nebahovy village (*fig. 1: N*). The first palaeoecological results from Pleše (*fig. 1: P*) have produced completely new possibilities for the study of former arable fields. Soil samples from recent pastureland were subjected to successful pollen and phytolits analysis, which indicated former cereal field production there.

A very interesting problem concerns the geographical setting of all five former field systems, which have been mentioned. All sites could be ordered by their settlement history affiliation. Several zones with a different settlement history were recognized. Terraced field systems (*fig. 1: H, V*) are situated at a lower altitude and belong to the zone with the Prehistoric and the Early Medieval settlement tradition. They seem to be merely the remains of a more complex field structure. In contrast to this, field systems within the High Medieval colonisation zone (*fig. 1: R, P*) constitute the crucial arable hinterland of the villages.

English by *authors*, revised by *S. J. Aitchison*.

TOMÁŠ BAYER, ČVUT Praha, Fakulta stavební, Katedra hydromeliorací a krajinného inženýrství, Thákurova 7, 166 29 Praha 6; bavorak@klobouk.fsv.cvut.cz

JAROMÍR BENEŠ, Jihočeská univerzita, Biologická fakulta, Laboratoř archeobotaniky a paleoekologie, Branišovská 31, 370 05 České Budějovice; Archeos, Nebahovská 1016, 383 01 Prachatic; benes@bf.jcu.cz

DISKUSE

K problematice některých termínů v názvosloví středního paleolitu

Karel Valoch

V původním, dnes jen historicky vnímaném dělení paleolitu *Gabriela de Mortilleta* (1883) reprezentoval střední paleolit stupeň moustérien. Pod vlivem následujících studií Henri Breuile se tento stupeň rozšířil o další pojmy (levalloisien, tayacien: *Breuil 1932*; *Breuil – Lantier 1959*) a zejména prací *Francois Bordese* (1950a; 1950b) se ustálilo označení „střední paleolit“ pro komplex industrií moustéroïdního charakteru, mající některé jím definované technologické či typologické prvky společné. Dalším krokem, významným zejména pro střední Evropu, byla studie *Gerharda Bosinského* (1967), kde byla kromě technologicko-typologických kritérií stanovena také geochronologická spodní hranice středního paleolitu: konec holsteinského interglaciálu/počátek sálského glaciálu, tedy zhruba 300/250 ka B.P. Jeho horní hranice byla od počátku dána, bylo to objevení se mladopaleolitických kultur spolu s moderním člověkem *Homo sapiens sapiens*. Koncem 60. let 20. století byla tato hranice stanovena přibližně na 40 ka B.P. (*Bordes ed. 1972*), což alespoň pro Evropu platí dodnes.

G. Bosinski (1967) vymezil také několik technologicko-typologicky odlišných skupin moustérienu (Inventartyp Rheindahlen, Kartstein a Balve) pro západní část střední Evropy (fakticky pro Německo), zavedl pojem *micoquien*, který zdůvodnil s odvoláním na stratifikovaný materiál D. Peyronyho z La Micoque, jenž je podle jeho názoru typologicky shodný se středoevropskými industriemi (*Bosinski 1970*), a převzal od *A. Bohmerse* (1951) termín *Altmühlien* (*Altmühlgruppe*) pro středopaleolitické industrie s listovitými hroty. Název *micoquien* se rychle ujal nejen ve střední Evropě, ale byl postupně aplikován i na východě Evropy (např. *Crimean Micoquian: Marks – Chabai 2001*). Jeho rozšíření mohlo mít dle mého názoru dvě příčiny: První spočívala asi v tom, že v povědomí paleolitiků utkvěl *micoquien* jako jakási facie západevropského *acheuléenu* (*acheuléen VI–VII; Breuil 1932*), charakterizovaná pěstními klíny protáhlými do špičatých hrotů. Jméno eponymické lokality La Micoque je známé a tradované ve všech vysokoškolských přednáškách a učebnicích. Druhý důvod, týkající se ovšem jen badatelů střední a starší generace německé jazykové oblasti, může být ten, že termín „*micoquien*“ se objevil již počátkem 20. let 20. stol. v populárně laděných knihách *Otto Hausera* (1925a; 1925b), oblíbených snad až do 50. let 20. století. Pak se ovšem objevila záplava moderních populárních knih o paleolitu, a Hauser je dnes zapomenut. Ostatně Hauserova dizertace, obhájená na univerzitě v Erlangenu (1916: *Drößler 1988*, 344), se týkala jeho výzkumu v La Micoque (*Hauser 1916*).

Středopaleolitické industrie s bifaciálními klínky, noži a drasady byly ovšem již dávno známy z jihopolských jeskyní a jejich detailnímu studiu i klasifikaci se věnoval zakladatel polské školy paleolitické technologie *Stefan Krukowski*. Jeho dílo o paleolitu Polska, v němž výsledky svých prací podrobně rozvádí, bylo sice ukončeno již v r. 1939, avšak v důsledku válečných událostí vyšlo až v r. 1948 (*Krukowski 1939–1948*). Je psáno v polštině a autor navíc vytvořil řadu jazykových novotvarů (např. pro různé formy zejména technologicky podmíněných artefaktů), takže mimo slovanské oblasti zůstalo převážně neznámé a i Čechovi nebylo snadno srozumitelné.

S. Krukowski podrobně popsal a definoval bifaciální artefakty z jeskyní *Ciemné* a *Okienniku* i z otevřené lokality *Piekary*, vymezil nový typ nože s jakýmsi pararydlovým odštěpem terminálně zpravidla na pravé straně a nazval jej „*prądnik*“ (podle říčky *Prądnik* v *Ojcówském* krasu, kde se nachází *Ciemna*). Industrie tento typ obsahující pak označil jako „*prądnikien*“. Název *prądnik* převzal i *Bosinski* do svého díla tím, že rozdělil na podkladě detailních morfologických znaků bifaciální nože na typ *Bockstein*, *Prądnik*, *Klausenische*, *Königsau* a *Volgograd* (*Bosinski 1967*), industrie s těmito noži ovšem klasifikoval podle své teze jako „*micoquien*“. V novém souhrnu paleolitu Polska provedl *Waldemar Chmielewski* jistý kompromis mezi stanovisky *Krukowského* a *Bosinského* a příslušné industrie nazval „*mikocko-prądnikien*“ (*Chmielewski 1975*).

Na podkladě nových výzkumů a studií došlo mezitím ve Francii k posunu názorů na lokalitu La Micoque, jejíž celé souvrství je starorisského stáří (vrstva L2–3: 287±11 ka) a svrchní vrstva 6, pova-

žovaná za kořen *micoquien*, nebyla novými výzkumy vůbec zastížena, takže její pozice zůstává nejasná (Delpeche *et al.* 1995) a do kontextu středoevropského paleolitu není zřejmě vhodné ji vtahovat. V německé literatuře se proto začal pro dotyčné industrie užívat název „Keilmessergruppen“ (skupiny s klínovitými noži), což je podobně jako „Federmessergruppen“ obtížně přeložitelný a použitelný termín (Veil *et al.* 1994; Conard – Fischer 2000). Proto lze uvítat diskusi, která proběhla na konferenci o středním a starém paleolitu v Rennes roku 2003, při níž J. M. Burdukiewicz poukázal na prioritu Krukowského názvu a navrhl, aby ve tvaru „prondnikien“ (s přepisem nosovky) obecně nahradil ve střední Evropě pojem „micoquien“. Společně s N. Conardem pak přislíbili studii, v níž by toto stanovisko zdůvodnili a prosazovali. Domnívám se, že Burdukiewiczovy argumenty jsou legitimní, a až jsem svého času, zejména pod vlivem prací Bosinského, v publikacích o výzkumu jeskyně Kůlny termín *micoquien* prosazoval, zdá se mi název *prondnikien* vhodnější.

LITERATURA

- Bohmers, A. 1951: Die Höhlen von Mauern. Teil I. Kulturgeschichte der altsteinzeitlichen Besiedlung. Palaeohistoria 1. Groningen.
- Bordes, F. 1950a: Principes d'une méthode d'étude des techniques de débitage et de la typologie du Paléolithique ancien et moyen, L'Anthropologie 54, 19–34.
- 1950b: L'évolution buissonnante des industries en Europe occidentale. Considération théorique sur le Paléolithique ancien et moyen, L'Anthropologie 54, 393–420.
- Bordes, F. ed. 1972: Origine de l'homme moderne. UNESCO, Paris.
- Bosinski, G. 1967: Die mittelpaläolithischen Funde im westlichen Mitteleuropa. Fundamenta A 4. Köln.
- 1970: Bemerkungen zu der Grabung D. Peyronys in La Micoque. In: Frühe Menschheit und Umwelt I. Fundamenta A 2, Köln, 52–56.
- Breuil, H. 1932: Les industries à éclats du Paléolithique ancien. I. Le Clactonien. In: Préhistoire t. I, fasc. II, 125–190.
- Breuil, H. – Lantier, R. 1959: Les Hommes de la Pierre ancienne. Payot, Paris.
- Conard, N. J. – Fischer, B. 2000: Are there recognizable cultural entities in the German Middle Palaeolithic?. In: Toward Modern Humans. BAR Int. Ser. 850, Oxford, 7–24.
- Delpech, F. – Geneste, J.-M. – Rigaud, J.-P. – Texier, J.-P. 1995: Les industries antérieures à la dernière glaciation en Aquitaine septentrionale : chronologie, paléoenvironnements, technologie, typologie et économie de subsistance, Paléo Suppl. 1, 133–163.
- Drößler, R. 1988: Flucht aus dem Paradies. Mitteldeutscher Verlag, Halle – Leipzig.
- Hauser, O. 1916: La Micoque. Die Kultur einer neuen Diluvialrasse. Leipzig.
- 1925a: Urgeschichte. Jena.
- 1925b: Die große zentraleuropäische Urrasse. Langensalza.
- Chmielewski, W. 1975: Paleolit środkowy i górny. In: W. Chmielewski – R. Schild – H. Wieckowska red., Paleolit i mezolit, PAN, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Krukowski, S. 1939–1948: Paleolit. In: Prehistoria ziem Polskich, PAN, Warszawa – Kraków, 1–117.
- de Mortillet, G. 1883: Le Préhistorique. Origine et antiquité de l'Homme. Paris.
- Veil, S. – Breest, K. – Höfle H.-C. – Meyer, H.-H. – Plisson, H. – Urban, B. – Wagner, G. A. – Zöller, L. 1994: Ein mittelpaläolithischer Fundplatz aus der Weichselkaltzeit bei Lichtenberg, Lkr. Lüchow-Dannenberg: Zwischenbericht über die archäologischen und geowissenschaftlichen Untersuchungen, Germania 72, 1–66.

Zur Problematik einiger Begriffe in der Terminologie des Mittelpaläolithikums

Im Sinne eines Vorschlages von J. M. Burdukiewicz auf der Tagung in Rennes 2003 und der anschließenden Diskussion befürwortet Verf. heute in der tschechischen Fachliteratur die Anwendung des Begriffes *Prondnikien* statt *Micoquien*, obzwar er vor Jahren in den Berichten über die Grabungen in der Kůlna-Höhle eben diesen Begriff durchzusetzen bemüht war.

O hledání a nalézání K recenzím V. Salače a Z. Smrže

Natalie Venclová

I kdyby nebylo obecně známou skutečností, že každý text může být čten různým způsobem a s různým porozuměním, recenze V. Salače a Z. Smrže na mou publikaci *Výroba a sídla. Projekt Loděnice* (Praha: Archeologický ústav AV ČR 2001) v předchozím sešitu Archeologických rozhledů (55, 2003, 827–844) by toho byly názorným dokladem. Doufám, že zásadně rozdílné pochopení záměru, teoretických modelů, metod a konkrétních výsledků v knize předložených, které z recenzí vyplývá, vzbudí zájem dalších čtenářů. Ty bych naopak zcela jistě odradila detailní odpovědí, kde by každý odstavec začínal „Ve skutečnosti jsem napsala, že ...“. Protože čas, který bych k tomu musela vynaložit, věnuji raději práci v rámci svého současného projektu zabývajícího se železářským regionem Říčanska (při níž se vynasnažím poučit se z názorů vyjádřených recenzenty), soustředím se v této poznámce pouze na zvlášť pozoruhodné skutečnosti obecného významu a na nejzávažnější nedorozumění. Body 1 až 10 reagují na recenzi V. Salače, bod 11 na recenzi Z. Smrže.

1. Nevím, lze-li práci vytýkat *přílišnou orientaci na povrchovou prospekci* (s. 837): jejím cílem totiž bylo porovnání výsledků povrchových sběrů, které byly jednou z hlavních metod použitých v popisovaném projektu, s výsledky získanými archeologickými výkopy, tedy podpovrchově.
2. Domnívám se, že práce neprojevuje *víru v prostorovou archeologii* (s. 829), ale že se zabývá prostorovými vztahy a používá k tomu metod prostorové archeologie.
3. Archeologické *vykopávky* (termín V. S.: s. 831, pozn. 9) se opravdu neodehrávají na dnešním povrchu, nýbrž pod ním, a lze je tedy označit za podpovrchové; povrchový výzkum (např. sběr) je někdy předchází, většinou však je před výzkumem bohužel povrch odstraněn i s ornici nebo i dalšími vrstvami.
4. Areály (výrobních) aktivit jsou skutečně odlišně situované v prostoru; neznamená to, že se nemohou také navzájem překrývat.
5. Není důvodu, proč by v ekonomicko-politickém ohledu *autonomní* jednotka (v daném případě Kounovská industriální zóna) nemohla zásobovat široké oblasti svými produkty (s. 836). Že by recenzent zaměňoval pojem autonomní (tj. samostatný po správní stránce) za autarkní (tj. soběstačný a nezávislý na vnějších vlivech)?
6. Industriálních zón muselo být mnoho a svým způsobem lze opravdu říci, že každé sídliště patřilo do nějaké industriální zóny (příklady hutnických zón v době železné v Evropě: Venclová 2001, 329–330; příklady jiných industriálních zón: Venclová 2002, 41–42).
7. Vyhodnocování železářských výrobních relikvií vyžaduje specifické metody. V prvé řadě je nutno rozlišit strusku hutnickou od kovářské či jiné; bez toho nemá další analýza smysl (proto byla v *Projektu Loděnice* použita k hodnocení pouze struska jednoznačně určitelná jako typicky hutnická nebo typicky kovářská a všechny ostatní byly zařazeny v nehodnocené kategorii „jiná struska“). Absolutní datování strusek je stále ještě obtížné, a to i v případě zachování zuhelnatělých dřev uvnitř struskových slitků (vhodné vzorky nebyly bohužel v *Projektu Loděnice* k dispozici). Morfologické vlastnosti strusky lze k datování využít v omezené míře (např. chronologicky diagnostická je mladořímská odpichovaná struska nebo novověká vysokopecní struska; v souboru z pracovního regionu se nevyskytly). Problémem kontextuálního datování se mj. zabývá právě recenzovaná publikace. Až na výjimky je ovšem problémem také datování hutnických pecí považovaných za laténské nebo římské, neboť nálezy pecí velmi často doprovázejí doklady sídelních aktivit obou těchto období na týchž místech; neplatí tedy jen, že některé tzv. laténské pece mohou být ve skutečnosti římské, ale také naopak, že totiž některé tzv. římské pece mohou být ve skutečnosti laténské.
8. Je potěšitelné, že některé partie knihy označil V. S. za vynikající (s. 830); je ovšem zajímavé, že mu tak připadaly právě ty, které lze označit za „tradiční“; souvisí to jistě s badatelskou orientací recenzenta.
9. Kritizovanou *přílišnou orientaci na anglosaskou literaturu* osvětluje statistika: ze 413 citovaných prací tvoří díla anglosaských autorů 51, německých 34, dalších nečeských 38, zbytek se skládá

- z citací českých autorů. Protože podobná citační analýza u nás dosud chybí, nevím s čím srovnávat – snad se seznamem literatury připojeným k recenzi V. S.: ze 46 citovaných prací jsou 3 díla anglosaských autorů, 15 německých/rakouských, ostatní česká. Recenzentem doporučované německé práce vydané v letech 2000–2002 jsem v publikaci, vydané v r. 2001, použít nemohla.
10. Ať už je citována jakákoli literatura, není snad důležitá národnost autorů, ale závažnost a kvalita jejich díla. Za dosti zásadní požadavek bych přitom považovala *pochopení* poselství autora publikace. Doufejme, že se nestane příliš často, že by byl smysl textu pochopen právě opačně, jak to předvádí V. S. ve své interpretaci citátu Christopha (nikoli Christophera) Sigwarta (1830–1904), kterým svou recenzi završil. Jde o myšlenku, která velmi dobře vystihuje cíl recenzované knihy, a proto je vhodné ji zde reprodukovat (cituji z recenze V. S. str. 837, pozn. 13): „Daß es in der Welt mehr Ordnung gibt, als auf den (nikoli *dem*) ersten Blick erkennbar wird, kann nicht entdeckt werden, bis eben die Ordnung gesucht wird.“ Český překlad (za jehož ověření a konzultaci děkuji dr. A. von Schebkovi a A. Rogner) je následující: *Že je na světě více řádu, než je na první pohled zřejmé, nemůže být objeveno, pokud se (vůbec) řád nebude hledat.* Nevím, zda se V. Salačovi podaří nějaký řád – ať už v pravěku či jinde – objevit, když ho vůbec nebude hledat: tak totiž Sigwartovu radu pochopil a předal ve významově zcela opačném překladu českému čtenáři (s. 837).
11. Má-li být v mikroregionu říčky Hutné odtěženo 17 km² dosud nedotčené krajiny (s. 842), pak Z. Smrž jistě nepromešká tuto ojedinělou příležitost a zahájí projekt povrchových analytických sběrů s navazujícím výzkumem (reprezentativního vzorku) ornice, a získané výsledky pak porovná s výsledky standardního odkryvu podpovrchových situací. Výsledky budou určitě zajímat celou archeologickou obec u nás i kdekoli jinde bez ohledu na právě panující paradigma. Potřebujeme totiž získat data k činnostem, které se mohou projevit jen na povrchu či v dnešní ornici. Musela jich přece být celá řada – od pyrotechnologických činností provozovaných v mělkých pecích a výhních (k porovnání výskytu hutnické strusky v ornici a v zahloubených objektech srov. s. 135–137 recenzované publikace; viz též *Venclová et al. 1998*, 143–145) přes nejrůznější práce vykonávané na někdejší povrchu (viz příklad zpracování švartny v recenzované publikaci) až po pohřbívání v mělkých žárových hrobech... Snad už si konečně připustíme fakt, že odstraňováním neprozkoumaných povrchových vrstev přicházíme o nenahraditelné informace.

Oběma recenzentům a všem potenciálním čtenářům přeji úspěšné hledání a nalézání řádu ve světě, pravěký nevyjímaje; nechť se přitom poučí z chyb těch, kteří se ten řád snažili hledat již před nimi.

LITERATURA

- Venclová, N. 2001*: From the production area to the industrial zone: socio-economic evolution in 3rd–2nd century Bohemia. In: J. Collis ed., *Society and settlement in Iron Age Europe. Actes du XVIIIe Colloque de l'AFEAF, Sheffield* (J. R. Collis Publications), 322–332.
- *2002*: Theoretische Modelle zur Produktion und Wirtschaft der Latènezeit. In: C. Dobiat – S. Sievers – T. Stöllner Hrsg., *Dürrnberg und Manching. Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum*, Bonn (Habelt), 33–48.
- Venclová, N. et al. 1998*: Mšecké Žehrovice in Bohemia. Archaeological background to a Celtic hero, 3rd–2nd cent. B.C. Sceaux (Kronos).

In solio sub arcu K problematice hrobu arcibiskupa sv. Metoděje

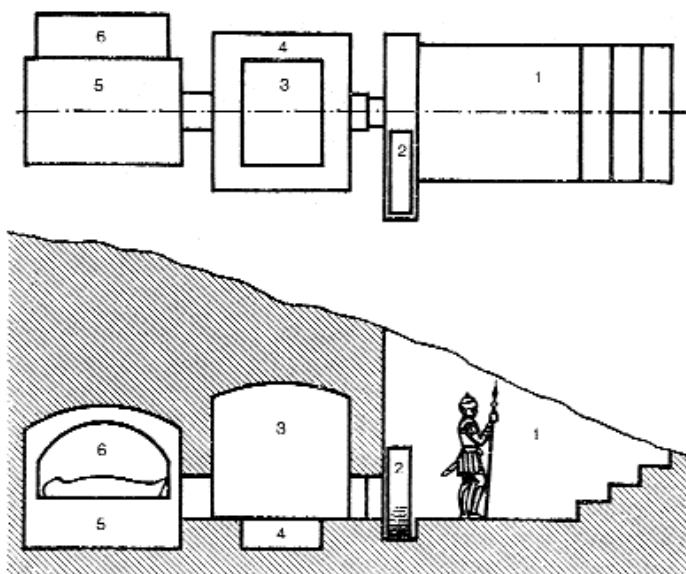
Josef Unger

Součástí evropské kulturní tradice jsou hroby ve výklencích pod obloukem. Při hledání jejich počátků bychom mohli jít do doby před naším letopočtem, ale v souvislosti s křesťanským pohřebním rituem snad postačí sledovat tento fenomén od počátku 1. tisíciletí. Již některé hroby bohatých Židů v Jeruzalémě z 1. stol. n. l. vyhloubené ve skále obsahovaly výklenek pro jedno pohřbené tělo překlenutý obloukem (*obr. 1*). Podle zprávy jednoho poutníka ze 7. stol. takto vypadal i hrob Ježíše Krista (*Millard 2000, 295*). Rovněž tak židovské a raně křesťanské hroby z 2. až 4. stol. v římských katakombách sestávaly někdy ze zaklenutého výklenku nad hrobem umístěným ve vytesané jámě nebo v sarkofágu (tzv. arkosoliové hroby). Kromě Říma jsou známy například i z Neapole (*Toynbee 1971, 239–244*). A tento typ hrobů se rozšířil i v provinciích, jak svědčí například arkosoliový hrob z Pécsi, antické Sopianae, v západním Maďarsku (*Kolník 2000/2001, 78*).

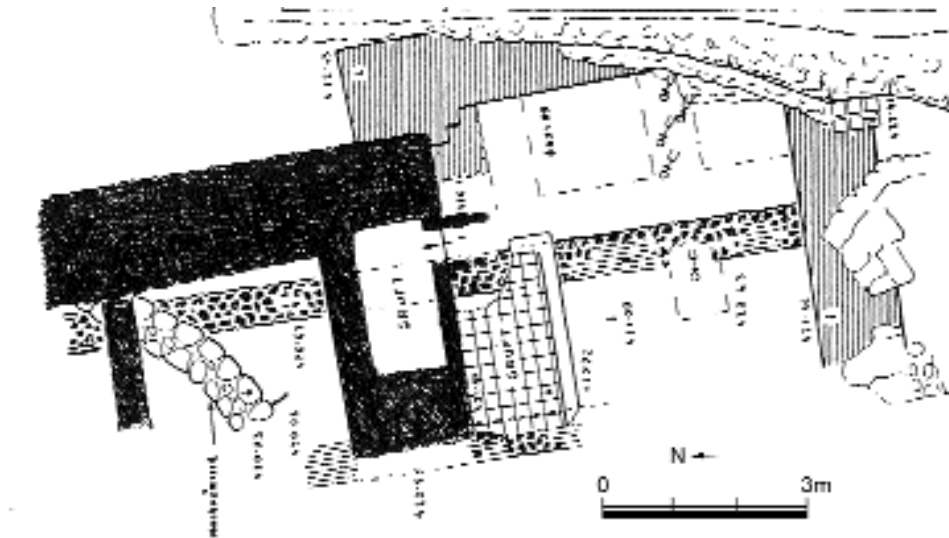
V souvislosti se stavbou křesťanských chrámů byly některé hroby umístěny přímo ve zdi. Jejich význam můžeme hledat v rovině symbolické, protože takto pohřbení byli vlastně stavebními kameny chrámu představujícího církve. Lze rozlišit dvě skupiny hrobů ve zdi, a to hroby skryté a hroby viditelné – výklenkové pod obloukem, tedy arkosoliové (*Bickel 1967, 117*).

K první skupině patří tzv. Virgiliův hrob (*obr. 2*) z přelomu 8. a 9. stol., objevený v Salzburgu (*Vetters 1958*), nebo hroby dánských králů a biskupů umístěné do pilířů dómu v dánském Roskilde (*Müller-Wille 1982, 370*).

Hroby druhé skupiny můžeme sledovat od 6. stol. Podle *Barbary Theune-Grosskopf (1989)* se na hranicích mezi Francií a Švýcarskem našla celá řada kostelů s arkosoliovým hrobem na jižní straně, datovaných do 6. až 7. století. Přísnější kritéria interpretace objevené situace jako pozůstatků

Obr. 1. Půdorys a řez skálním hrobem z 1. stol. n. l. 1 otevřený přístup, 2 vchod uzavíraný hrobovým kamenem, 3, 4 předsíň s kamennou lavičkou, 5, 6 vlastní hrob s výklenkem (podle *Merell 1973, 103*). – Abb. 1. Grundriss und Schnitt eines Felsengrabs aus dem 1. Jh. n. Chr. Beschreibung: 1 offener Eingang; 2 Eingang mit einem Stein verschlossen; 3, 4 Vorraum mit Steinbank; 5, 6 eigentliches Grab mit Nische (nach *Merell 1973, 103*).

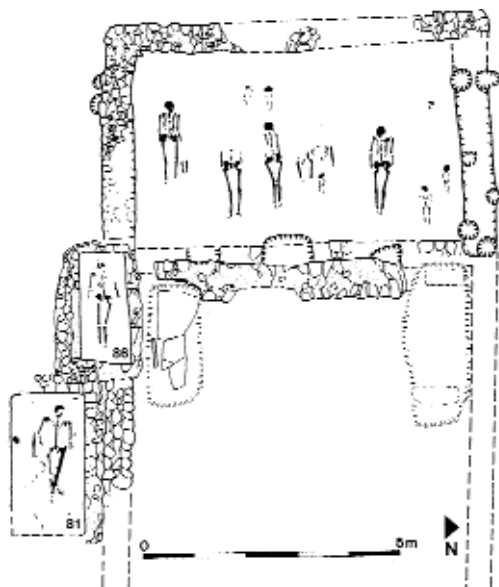

Obr. 2. Tzv. Virgilův hrob z 8./9. stol. ve zdi v Salzburgu, Rakousko. Označen jako GRUFT v černě vyznačeném zdivu (podle *Vetters 1958*, upraveno). – Abb. 2. Sog. Grab des Virgil aus dem 8./9. Jh. n. Chr. in einer Mauer in Salzburg, Österreich. Bezeichnet als „Grufft“ in der schwarz angedeuteten Mauer (nach *Vetters 1958*, bearbeitet).

arkosoliového hrobu splňuje však jen hrob v Spiez-Einigen u Bernu ve Švýcarsku, kde jižní stěna kostela byla evidentně upravena pro hrob (*Burzler 2000*, 36). Zdá se však, že i hroby v jižní stěně kostelů v Lyss a Zofingen (*obr. 3*) jsou archeologizovanými pozůstatky arkosoliových hrobů těch velmožů či členů jejich rodin, kteří se zasloužili o založení chrámu (*Hartmann 1981*). Arkosolium se také nacházelo nad relikviářovými hroby světců, jak o tom svědčí například archeologicky prozkoumaná situace v říšském opatství v Schuttern, kde byl obloukem překlenut relikviářový hrob z 8. stol. (*List 1983*). Někdy se uvažuje i o tom, že císař Karel Veliký, zesnulý roku 814, byl pohřben v arkosoliovém hrobu (*Verberk 1948*). I v pozdějších dobách se arkosoliové hroby panovníků a vysokých církevních hodnostářů budovaly především ve Francii a v západním Německu (*obr. 4*; *Verberk 1948*; *Bickel 1967*; *Arens 1967*; *Back 2002*, 268). Ještě ve druhé polovině 14. stol. byly tumbové hroby hraběte Adolfa I. z Nassau a jeho manželky Margarety umístěny pod arkosoliem (*Hessen und Thüringen 1992*, 201). Tento typ hrobu je doložen i na Rusi (*Beljaev – Černěcov 1996*, 54, 76). Z českého hlediska je zajímavé, že do arkosoliového hrobu byla pohřbena i sv. Anežka Česká, zakladatelka kláštera na Františku v Praze. Po smrti 2. března 1282 byla po čtrnácti dnech pohřbena v dřevěné rakvi do připraveného hrobu pod obloukem v jižní stěně kaple Panny Marie, který se částečně dochoval, bohužel bez ostatků svěťice (*Soukupová 1989*, 94, 173, 178).

Na Moravě je stále živá problematika hrobu arcibiskupa Metoděje, zemřelého roku 885. O jeho smrti jsme informováni z legendy *Život sv. Metoděje*, kde se uvádí, že učedníci jej pochovali v katedrálním chrámu. V legendách se píše, že arcibiskup byl pohřben ve velkém či hlavním chrámu moravském po levé straně ve stěně za oltářem svaté Bohorodičky. V poslední době problematiku hledání tohoto hrobu shrnul vyčerpávajícím způsobem *Zdeněk Měřínský (2003)*. Za současného stavu poznání se jeví jako nejpravděpodobnější možnost lokalizace tohoto hrobu chrámový komplex v Sadech u Uherského Hradiště nebo trojlodní bazilika v Mikulčicích.

V Sadech interpretoval *Vilém Hrubý (1979)* část silně narušené zdi jako místo hrobu arcibiskupa Metoděje. K této interpretaci se přiklonil *Jiří Maria Veselý (s. d.)* i *Luděk Galuška (1996)*. Kriticky se k objevu takzvaných hrobů ve stěně sadského kostela, to je vlastně zničených dutin, vyjádřil *Čeněk*

Obr. 3. Zofingen, Švýcarsko. 86 – pozůstatky arkosoliového hrobu (podle Hartmann 1981, Abb. 6; Jäggi 1996, Abb. 98). – Abb. 3. Zofingen, Schweiz. 86 – Reste eines Bogengrabs (nach Hartmann 1981, Abb. 6; Jäggi 1996, Abb. 98).

Obr. 4. Arkosoliový hrob francouzské princezny Blanky, zemřelé roku 1243. Kresba z kolekce Clairambault (podle Soukupová 1989, obr. 200). – Abb. 4. Bogengrab der französischen Prinzessin Blanche (gestorben 1243). Zeichnung aus der Sammlung von Clairambault (nach Soukupová 1989, obr./Abb. 200).

Staňa (1996) a naposledy problematiku shrnul Robert Snášil (2001). Rekonstrukce objevené situace provedená podle dostupné dokumentace Zdeňkem Špičákem (2000) také ukázala na problematičnost existence hrobu ve zdi v místech, kam jej situoval Vilém Hrubý. Sadskou výšinu nicméně považuje za pravděpodobné Metodějovo arcibiskupské sídlo i Čeněk Staňa (1996). Proti této hypotéze však stojí malá průkaznost existence baptisteria na této lokalitě a charakter hrobů v kostele i mimo něj, protože zde byli pohřbeni muži, ženy i děti s inventářem nasvědčujícím příslušnosti k velkomoravské nobilitě.

Hroby ve zdi ve vztahu k tzv. druhému kostelu v Mikulčicích se v obsáhlé práci z roku 1962 zabýval Josef Cibulka. Považoval za možné, že hrobem ve zdi dobové prameny mohly myslet hrob uložený ve velmi úzkém prostoru přistavěném k chrámu. Roku 1993 a v upravené verzi roku 2002 publikoval Zdeněk Klanica (1993; 2002) svoji hypotézu, v níž hrob arcibiskupa Metoděje ztotožnil s hrobkou XVI v mikulčické trojlodní bazilice. Ve výrazně narušené a složité nálezové situaci byla z kostry objevena jen jedna loketní kost, ale z původní výbavy zde byl předmět, ne bez problémů označovaný jako meč, zbytky hedvábí a kožené pochvy, průvlečka, velký nůž s ozdobnou hlavicí, jehož interpretace je rovněž problematičná, přezka, nákončí, železný nožík, zlomky pocházející asi z břitvy, ocílka, křesací kameny, sekera, zlatý gombík, vědérko a bronzové plíšky. Kriticky na interpretaci tohoto hrobu jako místa, kde byl pohřben arcibiskup Metoděj, reagovala celá řada autorů (Unger 1994; Lutovský 1995; Kourřil – Měřínský 1996; 112, přehled Snášil 2001, 356). Za zvláště nepravděpodobný se považuje pohřeb vysokého církevního hodnostáře se zbraněmi. Zde je však možno uvést, že ve francouzském opatství Saint-Evre v Toul (Dép. Meurthe-et-Moselle) byl objeven hrob s terčovou spounou, kováním opasku, nožem, nůžkami, ostruhou s upínací garniturou a prstenem s monogramem, podle něhož se uvažuje o tom, že zde byl kolem roku 630 pohřben biskup Endulus (Wieczorek – Périn – Welck – Menghin 1966, 1034; Rettner 1998, 70). Na druhé straně je nutno uvést, že biskupské prsteny se někdy nacházely i v hrobech světských panovníků, jako například Jindřicha IV. (Arens 1965/1966). Podle Pavla Aleše (1995) jsou rozhodující při interpretaci hrobky XVI v mikulčické bazilice před-

měty označované jako meč a velký nůž (dýka). Pokud by se jednalo skutečně o zbraně, nepovažuje určení hrobky jako místa pohřbu arcibiskupa Metoděje za možné. Sám však naznačil, že onen velký nůž (dýka) mohl být biskupskou holí a takzvaný meč zbytkem biskupského žezla neboli berly. Nepovažuje však svůj názor za definitivní. Pavel Aleš se zabýval i rekonstrukcí oltáře a dospěl k názoru, že i uložení hrobu by odpovídalo tomu, co víme o pohřbu sv. Metoděje z legend.

Otázka hrobu arcibiskupa sv. Metoděje zůstává tedy i nadále otevřená. Vzhledem k tomu, že stěny velkomoravských kostelů mívají sílu kolem 1 m, nemohlo se v tomto případě jednat o skrytý hrob. Zdá se tedy, že Metodějův hrob mohl mít podobu arkosoliového hrobu známou z evropské tradice. Zdivo velkomoravských kostelů se však nachází jen v nepatrných zbytcích, takže s potvrzením této domněnky archeologickými metodami nemůžeme počítat.

LITERATURA

- Aleš, P. 1995: Kde byl pohřben svatý Metoděj, arcibiskup velkomoravský?, *Hlas pravoslaví* 51, 79–85, 105–110.
- Arens, F. 1965/1966: Beigaben in Bischofsgräbern, *Mainzer Zeitschrift* 60/61, 118–124.
- 1967: Das Nischengrab im Kreuzgang der Zisterzienser Abtei Eberbach im Rheingau, *Mainzer Zeitschrift* 62, 110–116.
- Back, U. 2002: Bestattungen im Kölner Dom. Ein erster Überblick, *Acta Praehistorica et Archaeologica* 34, 259–271.
- Beljaev, L. A. – Černěcov, A. V. 1996: *Russkie cerkovnyje drevnosti (Archeologija chrestianskich drevnostej srednevekovoj Rusi)*. Moskva.
- Bickel, W. 1967: Die Bedeutung des mittelalterlichen Nischengrabes und seine Stellung im Zisterzienserkloster, *Mainzer Zeitschrift* 62, 117–119.
- Boba, I. 1973: The Cathedral Church of Sirmium and the Grave of St. Methodius. In: *Berichte über den II. Internationalen Kongress für Slawische Archäologie III.*, Berlin, 393–397.
- Burzler, A. 2000: *Archäologische Beiträge zum Nobilizierungsprozess in der jüngeren Merowingerzeit*. Kallmünz/Opf.
- Cibulka, J. 1962: První tři velkomoravské kostely objevené na hradišti u Mikulčic, jejich význam a otázka Metodějova hrobu. In: *Solušští bratři. 1100 let od příchodu sv. Cyrila a Metoděje na Moravu*, Praha, 87–159.
- Galuška, L. 1996: *Uherské Hradiště-Sady. Křesťanské centrum Říše velkomoravské*. Brno.
- Hartmann, M. 1981: *Stiftergräber in der Stadtkirche St. Mauritius von Zofingen*, *Archäologie der Schweiz* 4, 156–158.
- Hessen und Thüringen: Hessen und Thüringen. Von Anfängen bis zur Reformation. Eine Ausstellung des Landes Hessen*. Marburg 1992.
- Hrubý, V. 1979: Hrob sv. Metoděje v Uherském Hradišti-Sadech?, *Slovenská archeológia* 18, 87–95.
- Jäggi, C. 1996: Vom römischen Pantheon zur christlichen Kirche. In: A. Furger Hrsg., *Die Schweiz zwischen Antike und Mittelalter*, Zürich, 61–126.
- Klanica, Z. 1993: Hlavní hrobka v moravské bazilice. In: *Mediaevalia historica Bohemica* 3, Praha 97–108.
- 2002: *Tajemství hrobu moravského arcibiskupa Metoděje*. Praha, 2. vydání.
- Kolník, T. 2000/2001: Kontakty raného křesťanstva s územiami strednej Európy vo svetle archeologických a historických prameňov. In: *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia* 3–4, Bratislava, 51–92.
- Kouřil, P. – Měřínský, Z. 1996: Sakrální architektura a hmotné památky odrážející projevy duchovní kultury z moravských a slezských archeologických výzkumů, *Archaeologia historica* 21, 111–119.
- List, K. 1983: Das Heiligengrab in der ehemaligen Raichsabtei Schuttern, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 13, 391–394.
- Lutovský, M. 1995: Zborcené harfy tón..., *Archeologické rozhledy* 47, 152.
- Merell, J. 1973: *Radostná zvěst Nového zákona*. Praha.
- Měřínský, Z. 2003: Hledání Metodějova hrobu. In: *Dějiny ve věku nejistot*, Praha, 151–176.
- Millard, A. 2000: *Objevy z biblických časů. Archeologické nálezy vrhají nové světlo na poselství Bible*. Praha.
- Müller-Wille, M. 1982: Königsgrab und Königsgrabkirche. Funde und Befunde im frühgeschichtlichen und mittelalterlichen Nordeuropa, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 63, 350–412.

- Popovič, V. 1973/1974: Le tombeau et l'église cathédrale de „Méthode“ á Mučavanska Mitrovica, *Starinar* 24/25, 265–270.
- Rettner, A. 1998: Pilger ins Jenseits: Zu den Trägern frühmittelalterlicher Bein- und Reliquiarschnallen, Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 14, 65–76.
- Snášil, R. 2001: Grad Morava. In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský edd., *Velká Morava mezi Východem a Západem*, Brno, 355–364.
- Soukupová, H. 1989: Anežský klášter v Praze. Praha.
- Staňa, Č. 1996: Hledáme hrob sv. Metoděje, *Sborník velehradský* 1996, 5–23.
- Špičák, Z. 2000: Úvaha k problematice jižní zdi apsidy kostela v Uherském Hradišti-Sadech. In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity M5*, Brno, 133–162.
- Theune-Grosskopf, B. 1989: Ein frühmittelalterlicher Kirchenbau mit „Gründergrab“ in Cognin (Savoyen)?, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 19, 283–296.
- Unger, J. 1994: Hrob sv. Metoděje jako politikum, *Univerzitní noviny* 1/11, 20–22.
- 1998: Otazník nad otazníky. Na okraj prací zabývajících se lokalizací hrobu sv. Metoděje. *Vlastivědný věstník moravský* 50/1, 85–88.
- Verberk, A. 1948: Das Grabmal des Emundus im kölnen Dom und die frühen rheinischen Bogengräber. In: *Der kölnen Dom*, Köln, 184–194.
- Vetters, H. 1958: Das Grab in der Mauer, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* 12, 71–75.
- Veselý, J. M. s. d.: *Hrob a sídlo arcibiskupa Metoděje*. Praha.
- Wieczorek, A. – Périn, P. – Welck, K. v. – Menghin, W. 1996: *Die Franken – Les Francs*. Mainz.

In solio sub arcu

Zum Problem des Grabs von Erzbischof St. Metod

Bestandteil der europäischen Kulturtradition sind Gräber unter Arcosolia. Wir kennen sie aus dem 1. Jh. n. Chr. von Jerusalem (*Abb. 1*). Bereits die frühchristlichen Gräber in den römischen Katakomben bestanden manchmal aus einem Bogen über dem in einer ausgehöhlten Grube angebrachten Grab oder über ein Sarkophag. Gräber dieses Typs sind auch aus der römischen Provinz Pannonien bekannt. Im Zusammenhang mit dem Bau von Kirchen wurden einige Gräber auch direkt in der Wand angebracht. Es lassen sich zwei Gruppen dieser Gräber unterscheiden: verdeckte (*Abb. 2*) und sichtbare Gräber, d.h. Bogengräber (Arkosolen-Gräber). Gräber der zweiten Gruppe wurden auch im 6. und 7. Jh. auf dem Gebiet des heutigen Frankreich und der Schweiz angelegt (*Abb. 3*) und sind auch von einer Reihe weiterer Orte bis in das 14. Jh. bekannt (*Abb. 4*). Es ist auch möglich, dass Karl der Große in einem Bogengrab in Aachen bestattet worden ist.

Im Zusammenhang mit der Anlage des Grabs von Erzbischof Metod, der 885 verstarb und der Legende zufolge in der Mauer einer Kirche bestattet wurde, kann auch ein Arcosolen-Grab erwogen werden. Es scheint also, dass Methods Grab eben diese aus der europäischen Tradition bekannte Gestalt gehabt haben kann.

Deutsch von *Tomáš Mařík*

Následující příspěvek ukazuje, že v dlouhodobě vedené diskusi o problematice nejstarších šlechtických hradů nepřibývají žádné nové archeologické argumenty a navíc nedochází ke skutečnému dialogu mezi základními stanovisky. Redakce AR se jej rozhodla otisknout jako dokument stavu oboru, diskusi však z uvedených důvodů až do zásadní změny uzavírá.

K počátkům šlechtických hradů v Čechách

Tomáš Durdík

Nekastellologickým přátelům

Diskuse o podobě a fungování společnosti v rámci českého státu 13. století, jejíž organickou součástí představují i otázky vzniku nejstarších šlechtických hradů, skutečně není žádné novum.¹ V různém pojetí se táhne dlouhá desetiletí a vzhledem ke stavu pramenné základny bude nepochybně zaměstnávat ještě další početné generace českých medievistů. V této souvislosti představuje poslední text Jana Klápště publikovaný na stránkách AR (*Klápště 2003*) nepochybně legitimní a korektní shrnutí jeho představ, vyvolané přípravou obsáhlejší, dlouho očekávané knižní publikace. Po věcné stránce je však bezesporu poněkud zklamáním, neboť, jak sám autor v úvodu konstatuje, v podstatě nepřináší nové poznatky či argumenty a pouze sumarizuje již vyslovené a publikované představy, hypotézy a konstrukce tvořící podstatu interpretačního modelu, který J. Klápště upřednostňuje.

V závěru úvodu svého textu se autor snaží vzbudit dojem, že přes veškerou komplikovanost zásadní problém při řešení celé otázky představuje nedostatečná přístupnost výsledků archeologických výzkumů a do odstranění tohoto jistě v mnoha případech skutečně vážného nedostatku zásadně odmítá další diskusi. Ovšem další text jeho diskusního příspěvku povětšinou laboruje s jinými druhy pramenů a jeho dikce se snaží budit dojem, že prezentovaný výklad přes četné komplikace postrádá závažnější interpretační problémy, resp. nabízí pouze J. Klápštěm preferovaný obraz. Čtivě a obratně napsaný kompaktní text jistě může oslovit a ovlivnit nejednoho čtenáře. Protože však sledování oprávněnosti jednotlivých tvrzení a skutečného stavu věci vyžaduje důvěrný kontakt s matérií, který nepochybně nemusí značná část čtenářské obce mít, považuji za nutné učinit několik poznámek k těm částem textu, které se zabývají jinými otázkami než obecně nepřístupnými či špatně přístupnými výsledky archeologického bádání.

Pro posouzení společenských poměrů 13. století v Čechách máme k dispozici mimořádně fragmentární písemnou pramennou základnu. To se týká zejména otázek majetkových vztahů, které byly tou dobou ve velmi dynamickém a mnohotvárném pohybu. Za této situace se v podstatě nabízejí dvě možnosti přístupu.

První představuje rezignace na rekonstrukci majetkových poměrů v zemi, jak naposled učinil např. J. Žemlička (2003). Tento autor i, do značné míry oprávněně, bagatelizoval podstatu celého sporu o počátcích některých českých hradů („Čí byl hrad, zakládán nositelem kastelánského úřadu nebo jiným beneficiárním hodnostářem – jeho a jeho potomků, kteří hrad spravovali, nebo panovníka, pro něhož byl budován?“).

Druhý směr možného přístupu pak nutně představuje tvorba interpretačních modelů. Vzhledem ke zmíněné mimořádné fragmentaritě písemné pramenné základny se pak některé základní postuláty těchto hypotéz dostávají až do polohy volné autorské volby. Málokdy je ovšem tuto skutečnost hypotézu tvořící autor schopen plně přiznat. Naposledy tak učinil J. Urban (2003), který po výčtu indicií pro možné interpretační varianty uvedl, že rozhodnout za současného stavu vědomostí nelze a on pak dává na základě volné volby přednost jedné z možností. Zabývá-li se J. Urban rodem Lichtenburků, je pak vcelku logické, že zvolená varianta spojuje vznik hradu s tímto rodem. Vyhraněné

¹ Tento text vznikl v rámci řešení grantového projektu GA AV ČR A9002903 „Hrady přechodného typu v Čechách“.

tematické zaměření kladení otázek a potřeba (a to jak podvědomá, tak různě cílená) nalézt tímto směrem odpovídající a dostatečně obsáhlé odpovědi je obecným a nikterak pouze českým problémem. V oblasti kastellologického bádání se s ní v místy až oblundné podobě setkáváme zejména při tvorbě velkých výstavních či publikačních projektů, všímajících si období s omezenou pramennou základnou a vyžadujících pokud možno bohatou a proporční věcnou náplň z rozsáhlejších regionů. Klasickou ukázkou představují např. projekty k období Babenberků v Rakousku (*Seebach 1976*) či období vlády sálské dynastie v Německu (*Böhme ed. 1992*). Při listování jejich publikacemi je mimořádně poučné sledovat, kolik lokalit je sem zařazeno skutečně oprávněně, tedy na základě ověřitelných fakt, a kolik (a těch je bohužel velmi mnoho) pouze na základě přání či volné volby.

Fragmentární pramenná, a ještě k tomu v mnoha ohledech nejednoznačná základna umožňuje různé úhly pohledu, a tím i tvorbu různých početnějších interpretačních modelů. Každá takováto konstrukce má bezesporu své silné, méně silné, slabé a velmi slabé stránky. V rámci prezentace upřednostňované varianty pak zákonitě každý autor zdůrazňuje především silné stránky svých představ, zatímco o ostatních spíše mlčí, nebo se je snaží zakrýt. V případě diskuse s jiným modelem pak postupuje přesně opačným způsobem. Hlavním „argumentem“ působícím na méně informovaného čtenáře se pak mnohdy stává účelová slovní formulace a autorova obratnost při jejím využití. Stejně postupuje v rámci svého textu i J. Klápště. Není pochopitelně na tomto místě možné reagovat na každou nejasnost či zkrslení (mnohdy nepochybně vyplývší ze zaujetí zvoleným směrem úvah), ani obšírněji opakovat, co již bylo vysloveno a publikováno², připomeneme pouze některé typické ukázky.

Především je nutno zdůraznit, že i pravdivé tvrzení nemusí mít nutně povahu důkazu podporujícího prezentovanou interpretaci. Klasickou ukázkou představuje nepochybně správné sdělení, že žádné písemné prameny přímo nedokládají královské založení některých diskutovaných hradů. Tato skutečnost ovšem není argumentem pro založení šlechtické, protože žádné přímé písemné doklady neexistují ani tímto směrem. Pro české 13. století prakticky nemáme k dispozici žádné psané doklady o založení a stavbě hradů (a při vznášení požadavků na to, aby se takovýto doklad stal kritériem existence hradu, bychom došli k závěru, že v Čechách té doby prakticky žádné hrady neexistovaly).

Jedním ze základních argumentů pro šlechtický původ jednotlivých staveb se pro J. Klápště (a značnou část současného historického bádání) stává nejčastější historický doklad jejich existence ve sledovaném období, totiž užití jména hradu v predikátu osoby. I když ve svém textu tento postulát jasně neformuluje, vyplývá z interpretačního využití těchto predikátů, že je považuje za doklad zpupné držby. To je ovšem jeden ze základních problémů, neboť pro 13. století, v němž se predikáty teprve stabilizovaly, nám vypovídají pouze o nějakém vztahu osoby, která predikátu použila, ke jmenované lokalitě. O právní kvalitě a konkrétních projevech a o podobě tohoto vztahu ovšem nevypovídají nic. (A tímto směrem nevypovídaly nic nikdy. Za konzultací problematiky predikátů jsem zavázán Vilému Knollovi.) Doložené predikáty v mnoha případech jistě použili šlechtičtí majitelé hradů, ale jako jasný důkaz toho, že hrad byl šlechtickým majetkem, sloužit nemohou.

Při podpoře vlastních směrů tvorby interpretačních konstrukcí u badatele zakládajícího si na historičnosti svého přístupu jistě může překvapit i určitá ahistoričnost některých představ. Klasickou ukázkou představuje otázka povolování stavby hradů. J. Klápště připouští, že zde nějaký regulativ musel existovat, zdůrazňuje však (jistě správně), že ho v podstatě nemáme v písemných pramenech 13. století přímo doložen. Tato skutečnost nejspíše souvisí s doposud obecně nedostatečně sledovanou (ale zároveň i bohužel velmi těžko sledovatelnou) otázkou automatizmů, tedy se skutečnostmi, které byly v rámci dobového hodnotového systému a způsobu myšlení notoricky známé, automaticky respektované, a které tak nebylo potřebné v rámci běžných písemností zvláště zaznamenávat a zdůrazňovat. J. Klápště pak dále (rovněž správně) uvádí, že doklady o povolování stavby hradů máme k dispozici až z průběhu 14. století. Vyjadřuje však skepsi k možnosti přenášet tuto situaci zpět do

² Z důvodů možného rozsahu tohoto textu a zejména jeho bibliografické evidence bylo upuštěno (pokud to nebylo nezbytně nutné) od uvádění citací ke všem zmiňovaným opakovaným sdělením a skutečnostem, zejména uváděným v textu *J. Klápště (2003)*. Nejúplnější bibliografie k jednotlivým hradům a kastellologické problematice viz *Durdík (1999; 2002; v tisku)*.

předcházejícího věku. Pokud bychom tento směr úvah respektovali, vyplývalo by z něho, že Čechy 13. století by bez regulace možnosti stavby hradů ze strany zeměpána byly minimálně ve středoevropském kontextu nápadnou výjimkou. I když je to jistě velmi málo pravděpodobné, lze si to teoreticky ještě představit. Ale v kontextu poměrů vlády Jana Lucemburského (který byl spíše nucen na svá některá práva či jejich prosazování rezignovat) či Karla IV. si v žádném případě nelze představit tak razantní, historické evidenci unikající zásah do šlechtických práv, jakým by bylo zavedení zcela nové povinnosti realizovat stavbu hradu pouze na základě královského povolení. V tomto směru je velmi výmluvným svědectvím mimořádně bouřlivá reakce na dva paragrafy v návrhu zákoníku *Maiestas Carolina*, které se (ve srovnání s J. Klápštěm navrhovanou interpretací pouze) snažily omezit možnost zastavování vybraných královských hradů a měst a které byly jedním z hlavních důvodů neúspěchu celého Karlova pokusu o kodifikaci zemského práva.

Podobný charakter má i zpochybňování archeologické evidence existence raně středověkého hradíště na místě hradu v Jindřichově Hradci. Jeho základem je jistě správné tvrzení, že o intenzivním zájmu panovníků o jižní Čechy svědčí písemné prameny až od poloviny 13. století. Otázkou ovšem je, zda v rámci všeobecné fragmentárnosti tohoto druhu pramenů jejich absence je výsledkem toho, že původně neexistovaly, nebo toho, že se nedochovaly. I když připustíme, že jižní Čechy skutečně nepatřily k panovnickým prioritám a frekvence písemností k nim mohla být nepochybně menší, nelze pochybovat o tom, že v raném středověku šlo o osídlené území (jak o tom ostatně vypovídají archeologické nálezy z četných lokalit), které bylo nutno odpovídajícím způsobem spravovat a chránit.

V rámci podpory svého směru úvah J. Klápště často pouze jemně zpochybní to či ono tvrzení, aniž však navrhne řešení jiné nebo se otázkou dále zabývá. Je to pochopitelné, protože by se dostal do rozporu s fakty (např. snaha zpochybnit vzácně spolehlivé uměleckohistorické datování architektonických článků z hradu Vizmburku: naposledy *Líbal 2001*) nebo do interpretačních nesnází, jejichž řešení by nemuselo nutně vyústit ve prospěch jím preferované interpretace. Namátkou připomeňme jeho odmítnutí představy, že by hrad Vítkův Hrádek mohl být původním sídlem jindřichohradeckých Vítkovců, které poté, co definitivně získali hrad v Jindřichově Hradci, darovali řádu německých rytířů. Písemná evidence nám o pohnutkách donace nesděluje nic. Vysvětlení tohoto daru je pak věcí interpretace. Pokud bychom však přijali Klápštvu představu o tom, že hrad v Jindřichově Hradci byl od počátku stavbou Vítkovců, museli bychom vysvětlit, proč v jeho sousedství vystavěli druhý malý hrad, který pak darovali řádu německých rytířů. Za tímto účelem ho nepochybně sotva stavěli, neboť jindřichohradecká komenda se ocitla ve značně anomální situaci, kterou těžko můžeme chápat jako výsledek primárního záměru. Její neopevňené městské sídlo leželo na předměstí Jindřichova Hradce, zatímco zmíněný hrad se nacházel ve vzdálenosti několika kilometrů.

Snaha podpořit vlastní interpretační směr někdy vede až ke zkreslení skutečnosti. Dozvídáme se například, že na Rýzmburku „důkladný průzkum ukázal, že vnější hradba zřejmě nebyla součástí počáteční výstavby, ale vznikla teprve později, nejdříve na konci 13. století“. Skutečnost je taková, že obě citované práce (*Lehký 1993* /v tomto případě je v soupisu literatury poněkud zkomolen název článku/; *Razím 1997*) naznačily jistě legální a určitou míru pravděpodobnosti vykazující hypotézu, ale žádný konkrétní důkaz o její pravdivosti nepředložily. Pokud nebudou získány jednoznačné doklady o stáří vnějšího hradebního okruhu, jedná se tak pouze o jednu z možných hypotéz.

Výjimečně (nejspíše nedopatřením, či nedostatečným studiem vyplývajícím z přesvědčení o správnosti vlastních představ) došlo až ke skutečnému zkomolení fakt. O velké věži hradu v Říčanech se např. v rozporu s citovanou literaturou dozvídáme, že má vnitřní prostor o rozměrech zhruba 4 x 4 m, „které dovolují uvažovat o podmínkách příhodných jen k jednoduchému pobývání“. Ponecháme stranou otázku, zda by bylo možno výměru 16 m² skutečně považovat za argument proti obytnému účelu věže. Vnitřní rozměry věže jsou totiž ve skutečnosti podstatně větší, dosahují 5 x 4,9 m, tedy 24,5 m² v přízemí, ve vyšších (tedy vlastních obytných) úrovních byla výměra vzhledem k patrovým ústupkům ještě větší (ve druhém patře 28 m²). Při posuzování obytnosti věže jsme skutečně vzhledem k fragmentárnímu stavu jejího dochování odkázáni *per analogiam* především na její rozměry, pro mladší období toto využití dokládají archeologicky získané zlomky kamnových kachlů.

Diskusní pozornost věnovaná hradům Říčany a Vizmburk je vedena snahou zpochybnit závěr, že se v kontextu české šlechtické hradní architektury pokročilého 13. století jedná o špičkové hradní stavby, za něž autor pak navrhuje považovat hrady Osek, Jindřichův Hradec a Lichnici. Část této diskuse je v rámci řešení nastolené otázky poněkud zavádějící, protože např. pro řešení otázky kvalitativního postavení hradu Vizmburku v rámci šlechtické hradní produkce doby posledních Přemyslovců není podstatné, jestli tento hrad byl vystavěn „už“ před rokem 1279 (což se zdají dokládat i jiné než psané prameny), nebo „až“ před rokem 1289.

J. Klápště správně zdůrazňuje, že jak Ondřej ze Vsechrom, tak Tas erbu třmene náleželi k té části šlechty, která díky přízni panovníka věnované konkrétním osobám prodělala velmi rychlý a oslnivý osobní vzestup. Domnívá se však, že skutečně předními byly v království rody, které „stály v čele naší šlechty po několik pokolení, a proto i podstatně déle zacházely s velkým ekonomickým potenciálem“. Tuto skutečnost ale nikdy nikdo nezpochybňoval a zmíněná nejméně dvojkoľejnost při vývoji a stabilizaci šlechty je notoricky známým faktem. J. Klápště však staví do protikladu náročné stavby prvé skupiny (Říčany, Vizmburk) s těmi příklady, kdy by příslušníci skupiny druhé „záviseli na získání stavení královských hradů“ (Jindřichův Hradec, Osek, Lichnice). Z Klápštvých formulací se zdá vyplývat, že mu takováto představa u mužů tak významných a mocných, jako nesporně byli Jindřich z Hradce, Boreš z Rýzmburka a Smil z Lichtenburka, připadá až dehonestující.

V této souvislosti je nutno si uvědomit, jakým způsobem, za jakých okolností a zejména v jakých a jak se vyvíjejících společenských podmínkách se předkové nejvýznamnějších šlechtických rodů dobrali svého postavení. Jejich vazba na panovnické mocenské opory v rámci fungování soudobého státu je nesporná. Sám vznik a fungování těchto mocenských opor vyžadovaly působení vysoce postavených a nepochybně fakticky mimořádně mocných kastelánů (viz velmi podnětná a realitě blízká myšlenka J. Zemličky citovaná v úvodu), v jejichž režii probíhaly. Královské hrady představovaly v dobovém kontextu beze sporu tu nejvyšší kvalitativní úroveň hradní architektury. Získání takového hradu do přímé šlechtické držby pak nepochybně nemělo dehonestující, ale naopak silně prestižní charakter, a je možno ho považovat za doklad vysokých ambicí a možností konkrétních osob a rodů.

Připustíme nyní v roli advocata diaboli, že je Klápštvova konstrukce o tom, že zmíněné tři hrady jsou v úplnosti projevem „svrchované prestiže nejvýznamnějších šlechtických rodů“, správná. V takovém případě se ovšem nevyhneme srovnání s ostatními hlavními hrady soudobých šlechtických špiček (namátkou např. Český Krumlov, Rožmberk, Český Šternberk, Žerotín). Rázem se však vzhledem k rozdílu řádového charakteru dostáváme do mimořádně svízelné situace. Bylo by např. nutno vysvětlit, proč sídla hlavních a nepochybně velmi mocných, ambiciózních a ekonomicky zdatných větví Vítkovců ani svou podobou, ani svým rozsahem nevybočují z kvalitativního rámce, který je spojován se šlechtickou stavební produkcí, a proč by pak zcela výjimečný stavební podnik měl být realizován zrovna v Jindřichově Hradci, nota bene v návaznosti na starší, nepochybně zeměpanský objekt.

Několik poznámek je přece jenom nutno věnovat i některým archeologickým otázkám. Závažný (a to nejen v rámci výzkumu hradů) a bohužel stále spíše podceňovaný a pro budoucnost oboru nebezpečný problém skutečně představuje obecná nedostupnost detailních výsledků zásadně významných velkých doposud provedených archeologických výzkumů a především v jejich rámci získaného archeologického materiálu, tedy podstatné části primárních pramenů. Spíše než opakovat tyto v poslední době jistě oprávněně vznášené proklamace by však bylo potřeba zamyslet se (a z tohoto zamýšlení vyvodit odpovídající důsledky) nad současným pojetím oboru, zejména potom nad tím, proč nejsou obecně u nás vytvářeny provozní podmínky a zajištění pro možnost elementární práce s velkými nálezovými soubory (která je v současné době na většině pracovišť mimo základní ošetření prakticky vyloučena), proč nejsou při získávání podpory úspěšně grantovým agenturám podávané projekty cílené ke zpracování a zpřístupnění materiálu ze zmíněných výzkumů, a v neposlední řadě i nad tím, proč v rozporu s běžnou praxí evropských univerzit nejsou k postupnému zpracovávání a zpřístupňování takového materiálu využívány diplomové a další práce.

Z konkrétních příkladů je nutno blíže si povšimnout otázek spojených se stratografií v cisterně hradu Krašova. Tento soubor totiž výjimečně náleží k nejdětalněji zpřístupněným nálezovým celkům

české archeologie středověku. V rámci nálezové zprávy (*Durdík 1973*) je detailně s užitím typářů individuálně popsáno a v případě potřeby i kresebně a fotograficky dokumentováno více než 6000 jednotlivých nálezů, zpracována jsou statistická zhodnocení a korelační tabulky jednotlivých prvků. Problém zde tedy nepochybně neleží v nedostupnosti informací o souboru, ale v diskusi o jeho dataci.

Studium zejména absolutní chronologie regionálně silně rozrůzněné středověké keramiky nepochybně náleží k dalším vážným problémům současného stavu oboru, resp. jeho pojetí odklánějícího se od práce s většími soubory konkrétního archeologického materiálu. V konkrétním případě Krašova by bylo jistě zajímavé vědět, na základě jakých detailních znalostí keramické sekvence této části severního Plzeňska vyslovuje J. Klápště své datační soudy (Krašov leží vzdušnou čarou více než 60 km od Prahy, při uvažování spojení po komunikacích by byla vzdálenost ještě výrazněji větší. Poslední kontakt s keramickou sekvencí západního Pražska registrujeme v lokalitách vzdálených od Krašova směrem k Praze ca 20 km vzdušnou čarou přes dodnes lesnatou, ve středověku ne zcela dobře prostupnou krajinu. Souvislost keramiky z Krašova s keramickým okruhem západního Pražska je minimální a detailní srovnávání nerelevantní).

Dobíráme-li se obecně vcelku spolehlivých výsledků pro jednotlivé regiony v rámci relativní chronologie, situace s absolutní datací je podstatně složitější. I zde je nutno na základě dostupného stavu poznání vytvářet interpretační modely, které odpovídají pochopitelně úrovni vstupních dat a informací. Na základě takto získaných představ, které se stávají vstupními daty, jsou pak tvořeny další interpretační roviny až po obecně historické. Samozřejmě postupující výzkum může v době svého vzniku kvalitně a zodpovědně vytvořený konstrukt výrazně korigovat. Klasickou ukázkou představuje např. absolutní chronologie keramické sekvence východního Pražska, zejména Černokosteletka, vytvořená především J. Klápštěm počátkem 70. let, na jejímž základě pak byly tvořeny další významné, stále přebírané interpretační obecně historické závěry. Za současného stavu poznání (naposledy např. *Kašpar 2001*; *Durdík – Kašpar v tisku*) je zřejmé, že minimálně pro mladší část zdejší sekvence je nutná velmi výrazná korekce směrem vzhůru, dosahující rozměru až ca 100 let.

Zárukou toho, že archeologické datační konstrukty mají styk s realitou, není ani jejich z pohledu uživatele a způsobu vytvoření spolehlivé „fungování“. V této souvislosti připomeňme v rámci diskuse o počátcích českých šlechtických hradů aktuální situaci interpretace chronologie středověké keramiky po obou stranách Krušných hor. Na základě prakticky téhož materiálu zde byly jak českými, tak saskými badateli vytvořeny chronologické konstrukty, které obě strany považují za dobře „fungující“ a oprávněné a které se od sebe liší shodou okolností opět zhruba o 100 let. Na jejich základě jsou tvořeny i historické interpretace vyššího řádu. Diskusi s nimi (pokud se od jeho představ odlišují) v argumentacích J. Klápště postrádáme. V této souvislosti např. připomeňme fakt, že hrad Boršeneštein, s nímž ve svém textu J. Klápště argumentuje, je podle saského bádání stavbou Borše I. z 12. století s tím, že pro toto datování je shledávána i „spolehlivá“ opora v dataci archeologických nálezů (např. *Billig – Müller 1998*).

Smyslem těchto poznámek bylo zdůraznit, že precizace absolutní chronologie keramické sekvence jednotlivých regionů rozhodně není (a bohužel nepochybně ani dlouho nebude) uzavřenou otázkou a že další bádání (které nutně bude muset přijít na pořad dne, bude-li chtít česká středověká archeologie držet krok s evropským bádáním) může přinést četné korekce a zpřesnění. Při tvorbě závěrů či hypotéz v současnosti však musíme pracovat se současným stavem poznání. A v této souvislosti nezbyvá než konstatovat, že žádné argumenty pro to, že počátky stratigrafie v krašovské cisterně nesaňají do první poloviny 13. století, nebyly předloženy a ani je v současné době nemáme k dispozici.

Totéž, co bylo řečeno o konstruktech archeologických, platí samozřejmě i o historických. Přes sugestivní formulace, že tomu tak „jen a jen“ je, se domníváme, že pro závěry postulované v textu J. Klápště (zejména pak v jeho souhrnu) neexistují žádná přímější, nesporná a relevantní svědectví. Pokud tedy J. Klápště sděluje, že to či ono je sotva srozumitelné či nerelevantní a na druhé straně jím naznačené interpretace přes veškeré komplikace jasné a jediné možné, platí to pouze ze zorného úhlu jím preferovaného interpretačního modelu a jeho někdy dosti násilných konstrukcí. A o tom, jak velký je styk tohoto konstruktů se středověkou, mimořádně komplikovanou realitou, nemůže vypovídat ani skutečnost, zda je v souladu či v rozporu s nejčastěji prezentovanými představami ostat-

ních směrů současného medievistického bádání. Nepochybně však je, že tento model není jediným možným, a dle našeho názoru není ani tím v současné době nejpravděpodobnějším.

Nesporným faktem zůstává, že kladení otázek dnešního bádání o mimořádně složité až hektické, rychle se proměňující a neméně mimořádně fragmentárně dochovanou a přístupnou pramennou základnou dokumentované době „privatizace českého státu“ (*Žemlička 2003*) je do značné míry poplatné automatizmům našeho současného pohledu. Vlastní způsobilost a možnosti výpovědi dostupné pramenné základny k některým takto kladeným otázkám skutečně nemusejí být největší. Lze jen souhlasit s tím, že za této situace je nutno co nejvíce prověřovat a rozvíjet poznání jak formou jednotlivých speciálních historických disciplín za průběžného prověřování a kritiky jejich možností a limitů, tak syntetického či syntetizujícího pohledu. Pokud bude nejednoznačná pramenná základna umožňovat tvorbu většího počtu interpretačních modelů, skutečně sotva může dojít k všeobecné shodě názorů. K jejich tříbení, stejně jako k tříbení metodické výzbroje celého oboru, jistě významnou měrou přispívá věcná a korektní diskuse. I z pohledu autorem těchto řádků zastávané interpretace i obecných perspektiv kastellologického bádání je nepochybné, že ve výhledu do budoucna jistě není současná výměna názorů diskusí zdaleka poslední. Lze jen doufat, že budoucí bádání věcným způsobem přidá k dosavadním, v současnosti žel často jen opakovaným či proklamovaným, další informace a podněty.

PRAMENY A LITERATURA

- Billig, G. – Müller, H. 1998:* Burgen. Zeugen sächsischer Geschichte. Neustadt a. d. Aisch.
- Böhme, H. W. ed. 1992:* Die Salier. Burgen der Salierzeit 1, 2. Sigmaringen.
- Durdík, T. 1973:* Nálezová zpráva o výzkumu hradu Krašova v letech 1970–1971. Rkp. Archiv NZ ARÚ AV ČR Praha, č. j. 3617/73.
- 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- 2002: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky. Praha.
- v *tisku:* Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 2. Praha.
- Durdík, T. – Kašpar V. v tisku:* Prvá brána jádra hradu Zlenice. *Castellologica bohemica* 9.
- Kašpar, V. 2001:* Późnośredniowieczna i nowożytna ceramika naczyńowa z Pragi (studium porównawcze). Rkp. diplomové práce – Archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego.
- Klápště, J. 2003:* Poznámky o sociálních souvislostech počátků šlechtických hradů v českých zemích. *Archeologické rozhledy* 55, 786–800.
- Lehký, J. 1993:* Vnější hradební okruh hradu Rýzmburk (Osek). *Zprávy památkové péče* 53, 234–237.
- Libal, D. 2001:* Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha.
- Razím, V. 1997:* K původu hradební zdi bez ochozu. *Průzkumy památek* IV/2, 78–88.
- Seebach, G. 1976:* Der Burgenbau der Babenbergerzeit. In: 1000 Jahre Babenberger in Österreich, Wien, 454–474.
- Urban, J. 2003:* Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu. Praha.
- Žemlička, J. 2003:* České 13. století: „privatizace“ státu. *Český časopis historický* 101, 509–541.

Zu den Anfängen der Adelsburgen in Böhmen

Der vorliegende Diskussionsbeitrag ist eine Reaktion auf einen von *J. Klápště (2003)* veröffentlichten Text, der Bestandteil einer bereits länger anhaltenden Diskussion über Gestalt und Funktion der Gesellschaft im Rahmen des böhmischen Staates im 13. Jh. ist, zu der auch Fragen über die Entstehung der ältesten Adelsburgen gehören. Der besagte Text präsentiert im Grunde weder neue Erkenntnisse noch Argumente sondern fasst nur bereits erwähnte und veröffentlichte Vorstellungen, Hypothesen und Konstruktionen zusammen, die den Kern jenes Interpretationsmodells darstellen, das *J. Klápště* bevorzugt.

Die für die Beurteilung der gesellschaftlichen Verhältnisse im 13. Jh. zur Verfügung stehenden schriftlichen Quellen sind äußerst fragmentarisch. Das betrifft vor allem die Fragen der besitzrechtlichen Beziehungen, die damals in einer sehr dynamischen und vielseitigen Bewegung begriffen waren. Unter diesen Umständen bieten sich vor allem zwei mögliche Ansatzpunkte. Der erste bestünde in der Resignation über die Rekonstruktion der damaligen Besitzverhältnisse im Lande, der zweite wäre dann die Konstruktion eines Interpretationsmodells. Der Autor weist darauf hin, dass es in Anbetracht der Quellenlage dem jeweiligen Autor eigentlich freisteht, welche Hypothesen er für seine grundlegenden Postulate wählt. Die Kritik einiger Vorstellungen (in Anbetracht des oben angeführten Charakters des Textes handelt es sich lediglich um eine Auswahl) und Interpretationsweise weist der Autor auf inadäquat formulierte Argumente hin, die dem tatsächlichen Zustand nicht entsprechen, einen der Realität nicht entsprechenden tendenziösen Gebrauch von Prädikaten, eine gewisse Ahistorizität einiger Vorstellungen, Automatismen, das jeder Grundlage entbehrende Anzweifeln von Fakten, Sachfehler und komplizierte Fragen der absoluten Chronologie der Keramikentwicklung, genauso wie das allgemeine Problem von Interpretationsschemen.

Der suggestiven und gewandten Ausdrucksweise J. Klápštěs zum Trotz bin ich der Auffassung, dass für die von ihm postulierten Schlussfolgerungen und Vorstellungen über die diskutierten Burgen keine direkten, unzweifelhaften und relevanten Grundlagen zur Verfügung stehen. Falls also J. Klápště feststellt, dies oder jenes sei kaum verständlich oder irrelevant und andererseits die von ihm vorgeschlagenen Interpretationen trotz aller Komplikationen klar und einzig möglich seien, so gilt das lediglich aus der Sicht des von ihm bevorzugten Interpretationsschemas und seiner oft recht willkürlichen Konstrukte. Es steht jedoch außer Zweifel, dass dieses Modell keineswegs das einzig mögliche, sondern unserer Meinung nach nicht einmal das gegenwärtig wahrscheinlichste ist. Es liegt deshalb unter dem gegenwärtigen Kenntnisstand kein Grund vor, die Bewertung und Interpretation der Burgen Krašov, Říčany, Vizmburk, Osek (Riesenburg), Jindřichův Hradec und Lichnice zu korrigieren (die vollständigste Bibliographie zu den einzelnen Burgen und der kastellologischen Problematik in Böhmen findet sich bei *Durdík 1999; 2002; v tisku/in Druck*).

Außer Zweifel steht, dass die Fragestellungen der heutigen Forschung außerordentlich kompliziert und hektisch sind, sich schnell wandeln und die Interpretation der fragmentarischen Quellenbasis für die Zeit der „Privatisierung des böhmischen Staates“ im 13. Jh. in hohem Maße den Automatismen unserer gegenwärtigen Auffassung unterworfen ist. Die Eignung und die Möglichkeiten der Aussage der verfügbaren Quellenbasis zu einigen dieser Fragen müssen tatsächlich nicht groß sein. Man kann dem zustimmen, dass in dieser Situation möglichst viel geprüft werden muss, um die Erkenntnis sowohl durch einzelne historische Teildisziplinen als auch durch die Kritik ihrer Möglichkeiten und Grenzen sowie die synthetische bzw. synthetisierenden Sichtweise zu bereichern. Solange die uneindeutige Quellenlage die Bildung einer größeren Zahl von Interpretationsschemen ermöglicht, ist ein allgemein akzeptierbarer Konsens nicht zu erreichen. Zu ihrer Präzisierung, genauso wie zur Präzisierung der methodischen Ausrüstung des ganzen Faches wird sicherlich auch eine korrekt geführte Diskussion beitragen. Auch aus der Sicht der vom Autor vertretenen Interpretation sowie der allgemeinen Perspektive der kastellologischen Forschung steht außer Zweifel, dass der gegenwärtige Meinungs austausch sicherlich nicht der letzte sein wird. Es bleibt nur zu hoffen, dass in Zukunft auf sachliche Weise zu den bisherigen, leider oft nur immer wiederholten Thesen auch neue Informationen und Anhaltspunkte beigetragen werden.

Deutsch von *Tomáš Mařík*

TOMÁŠ DURDÍK, Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, 118 01 Praha; durdik@arup.cas.cz

Bem. der Red.: Dieser Beitrag erweist, dass in der Diskussion über die ältesten Adelsburgen in Böhmen keine neuen archäologischen Argumente beigebracht worden sind. Die Quellen, auf welchen sich der vorliegende Beitrag beruft, sind nach wie vor unveröffentlicht. Da auch kein Dialog zwischen den Verfechtern verschiedener Auffassungen zustande gekommen ist, hat sich die Redaktion entschieden, diesen Beitrag als Dokumentation der Lage in diesem Fachbereich abzudrucken; die Diskussion ist deshalb bis auf Weiteres geschlossen.

Nad počátky hradů české šlechty

Vladislav Razím

Úvod

V minulém čísle Archeologických rozhledů předložil Jan Klápště svůj pohled na sociální a sídelně-historické souvislosti počátků šlechtických hradů v českých zemích (*Klápště 2003*). Autor nezastírá, že jde o polemiku s jiným pojetím studia, které právě uvedené souvislosti často nedoceňuje, respektive je nevyužívá nebo přehlíží při určování doby vzniku a stavebníka některých hradů, mimo jiné právě těch, které se jeví jako úhelné kameny výše jmenované problematiky. Jde o paradox, neboť samo toto pojetí se identifikuje s pojmem „kastellologie“, což má být mezní historická disciplína založená na komplexní metodice studia hradů, jež užívá kombinaci metod a postupů speciálních disciplín, zejména archeologie středověku (*Durdík 1999*, 250). Klápštova polemika se tak nutně dotýká i dalších skutečností, které jsou s uvedeným krédem „kastellologie“ v rozporu. Jako obzvlášť závažný problém se jeví absence publikací výsledků archeologických výzkumů, na které se kastellologické argumentace často odvolávají. Svůj pohled na dané téma Jan Klápště prezentuje na vybraných příkladech, jež se zdají být pro řešení problematiky klíčové, ovšem pro každé ze dvou zmíněných pojetí v jiném smyslu.

Krašov

U šlechtického hradu nad řekou Berouňkou na severním Plzeňsku jde především o problém doby jeho vzniku. J. Klápště není jediný, kdo upozorňuje, že místo *Crassow* uvedené v predikátu jistého Theodorika k roku 1232 nemusí být nutně totožné se zmíněným hradem. Obhájcem opačné varianty, podle níž se v predikátu hovoří již o hradě, je T. Durdík, který se opírá o závěry svého dosud blíže nepublikovaného archeologického výzkumu z let 1970 a 1971 (naposled *Durdík – Bolina 2001*, 102–103). Klápštěho prvenství spočívá v tom, že nedostatečně prezentované výsledky archeologického výzkumu odmítá přijmout za bernou minci, zvláště když keramický materiál představený v nálezo-ové zprávě zatím nedokazuje Durdíkovu ranou dataci. Ostatní argumenty proti ztotožnění lokality jmenované r. 1232 jako *Crassow* s hradem vycházejí z pořadí Theodorika z Krašova v řadě svědků listiny z roku 1232 a ze skutečnosti, že se Krašov v pramenech znovu objevuje až k roku 1283, zatímco mezitím se Theodorik a jeho potomci píší s predikátem z Krašovic. J. Klápště konstatuje, že z ojedinelého predikátu *de Crassow* z roku 1232 nelze odvodit důkaz existence hradu nad Berouňkou k tomuto datu a že až do důkladné publikace Durdíkova archeologického výzkumu nelze říci více, než že hrad vznikl někdy před rokem 1283 (*Klápště 2003*, 787–788, 797).

Do diskuse o počátcích Krašova lze přinést ještě další, dosud nevyužitý prameny. Nejprve je třeba zdůraznit zeměpisné souvislosti. Hrad Krašov se nachází na levém břehu Berouňky východně od Plas. Kromě hradu nesou stejné jméno v tomto západočeském regionu ještě dvě lokality – samota s mlýnem blízko hradu a vesnice severozápadně od Nečtin. Jihozápadně od Plas leží vesnice Krašovice (*obr. 1*). Z listin, které seřadil J. Klápště (*2003*, 788), je zřejmé, že Krašovice uváděné v predikátech od roku 1252 jsou totožné s vesnicí blízko Plas. Se jménem Krašov to však takto prostě není. Položíme-li si otázku, o jaký jde Krašov v Theodorikově predikátu z roku 1232, přicházejí teoreticky v úvahu čtyři možnosti: 1. hrad nad Berouňkou, 2. uvedená samota (osada?) blízko hradu, 3. vesnice u Nečtin, 4. nějaký zaniklý Krašov. Tato otázka by na většině českého území ve třetině 13. století byla neřešitelná. Zde se však o řešení můžeme pokusit díky tomu, že se pohybuje v oblasti již tehdy do značné míry rozdělené mezi církevní instituce, které projevovaly bezprecedentní zájem na písemném potvrzení svých majetků.

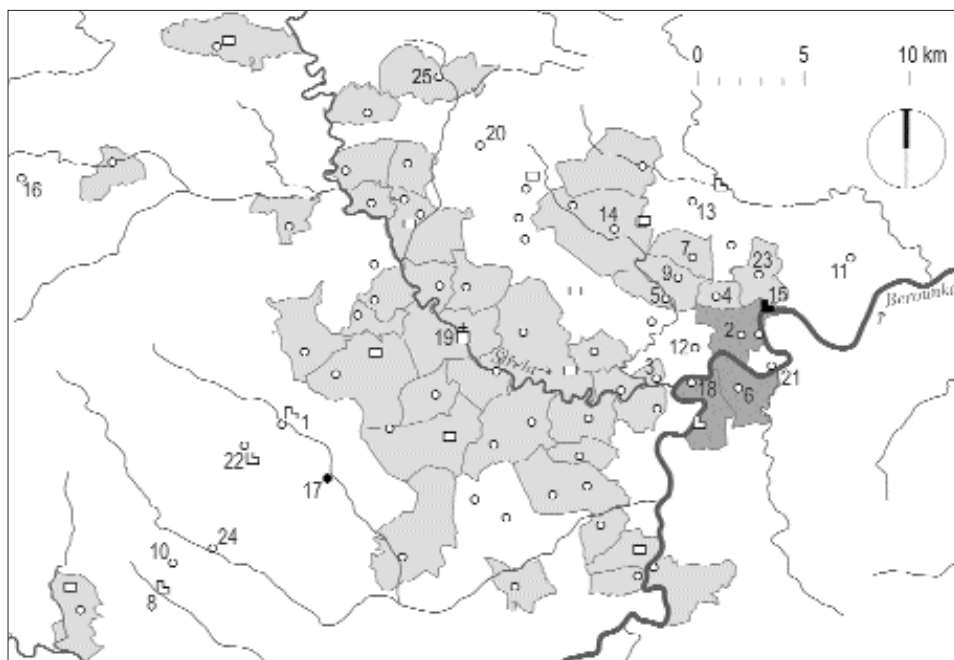
Listinou z roku 1232, v níž je jako svědek uveden *Theodericus de Crassow*, potvrzuje král Václav I. klášteru v Teplé držbu jeho území (*CDB III/1*, č. 20). Krašov u Nečtin leží blízko Teplé, kde byla listina vytvořena, a tak by využití zdejšího svědka teoreticky přicházelo v úvahu. Jenže vesnice se stejným jménem újezdem se již asi v 80. letech 12. století (podle falza přibližně z poloviny 13. století) stala majetkem kladubského benediktinského kláštera, v jehož držení je spolehlivě doložena ještě roku 1239 (*CDB III/1*, č. 101; *Nový 1972*, 132; *Čechura 1979*, 236–237; *Kubů 1979*; *Charvátová 1995*).

Z podobného pohledu posuďme hrad a samotu Krašov nad Berouňkou. Místo, kde tyto lokality nacházíme, bylo ve 2. čtvrtině 13. století v zájmovém území dalších dvou významných klášterů – pražských benediktinek u sv. Jiří a blízkých cisterciáků z Plas. Hrad Krašov leží na katastru vesnice Bohy, která na prahu 30. let 13. století patřila benediktinkám, jejichž majetek tehdy papež přijal pod svou ochranu. O této skutečnosti nemůže být pochyb, neboť seznam široce rozptýlených vsí uvedený v papežské listině obsahuje trojici *Buiesili, Lublin a Bosez*, tedy Bujesily, Liblín a Bohy, které spolu přímo sousedí (*CDB III/1*, č. 40; *Profous 1954*, 118–119). S katastrem vesnice Bohy na levém břehu řeky dále hraničí vsi Brodeslavy a Všehrdy, jejichž katastry dosahují až téměř k hradu Krašovu od západu a severu. Obě tyto vesnice byly součástí územního bloku panství plaského kláštera, které se v průběhu 2. čtvrtiny 13. století systematicky a cílevědomě zvětšovalo právě tímto směrem – od Plas a Kralovic k Berounce. Tendence takto směřované majetkové územní expanze je zcela zřejmá. Roku 1229 klášter koupil od panovníka Všehrdu, které sice dostal již dříve, ale směnil je za sousední Hodyní. Tuto ves pak klášter krátkodobě ztratil, ale roku 1240 mu ji král definitivně prodal. Přibližně ve stejné době získal opat také Dřevce, Buček, Brodeslavy a další okolní vesnice, jež se všechny jmenují v ochranném papežském privilegiu pro Plasy z roku 1250 (*CDB IV/1*, č. 192a; *Čechura 1979; Charvátová 1992; 1993*).

Je tedy velice pravděpodobné, že samotné místo, kde stojí hrad Krašov, bylo na počátku 30. let 13. století majetkem pražských benediktinek a těsně je svíralo panství plaských cisterciáků, kteří systematicky postupovali od západu právě tímto směrem (*obr. 1*). Představíme-li si, že by zde roku 1232 hrad skutečně již existoval, byl by zcela pohlcen v cizí majetkové držbě. Nutně bychom museli vyjádřit podiv nad tím, že by Theodorik z Krašova, svědčící na královských listinách ve prospěch Plas, nedokázal získat žádné hradní zázemí právě na počátku existence hradu, kdy zde zjevně docházelo k uvolňování zeměpanského majetku, a musel se smířit s tím, že vesnice v nejtěsnějším předpolí hradu (Brodeslavy a Všehrdy) získávají cisterciáci. Okolnosti a důvody vzniku hradu za těchto podmínek bychom dokázali stěží vysvětlit.

Za jakých jiných, změněných okolností hrad vznikl, se můžeme jen domýšlet, také úvahy nad touto věcí však nepostrádají zajímavost z širšího hlediska. Z předešlého odstavce lze podle našeho názoru vyvodit, že Krašov zmiňovaný v predikátu z roku 1232 není totožný ani s hradem ani se samotou pod ním, a tak nám zbývá jiný, dnes neznámý Krašov. Dosavadní bádání ztotožňuje Theodorika z Krašova (*Crassow*) z listiny pro tepelský klášter z roku 1232 se stejnojmenným svědkem na listinách z roku 1252 pro plaské cisterciáky, který užívá predikát z Krašovic (*Crassewitz, Crassewitz; CDB IV/1*, č. 233–236). Pouze ojediněle se objevil názor, že vzhledem k rozdílu v přídomcích jde o dvě různé osoby, snad o otce a syna (*Kubín 2000*, 79). Uvažovaný Theodorik je všeobecně pokládán za první doloženou postavu šlechtického rodu Hroznatovců, potomků blahoslaveného Hroznaty Tepelského, kteří užívali znak trojice jeleních parohů. V řadě za Theodorikem zmiňovaným k roku 1252 s přídomkem z Krašovic následuje Sezema, nejspíše syn, píšící se rovněž po Krašovicích, ale od roku 1283 po Krašově. Sezema měl tři nebo čtyři syny, z nichž Sezema se od roku 1313 píše po Vrtbě, Racek ještě roku 1313 po Krašově, ale 1315 již po Bělé, Bušek po Krašově a u Theodorika se předpokládá setrvání na Krašovicích (1287 *Theodericus de Crassawe: RBM II*, č. 1406; *Sedláček 1905*, 119; *Kočka 1930; 1932*, *passim*).

Krašov z roku 1232 bychom podle názvu měli hledat především v okolí Krašovic, kde se také zřejmě koncentrovala rodová majetková základna. Názorně to ukazují hrady Vrtba a Bělá, ležící blízko sebe v samotném sousedství Krašovic, a jen 8 km vzdušnou čarou vzdálený hrad Frumštejn u Všerub, doložený sice až v polovině 14. století, ale spojený rovněž s Hroznatovci (*Čihák – Fritz – Miler – Valenta 1989*). Velmi zajímavé jsou dva doklady svědka zvaného *Detricus de Hunchice*, tedy Děřich (Theodorik) z Hunčic, na listinách z roku 1238 a 1251 (*CDB III/1*, č. 188; *IV/1*, č. 203). Ves tohoto jména leží právě pod Frumštejnem, a tak se nabízí možnost, že uvedený muž je totožný s Theodorikem z Krašova (Krašovic). Tuto možnost podporuje skutečnost, že uvedené listiny se týkají majetkové transakce mezi králem a plaským opatem (obě se vztahují ke Kožlanům a Žihli) a *Detricus* zde v obou případech figuruje na samotném konci svědecké řady hned za Vicemilem ze Všerub, tedy zcela shodně jako *Theodericus de Crassow* na listině z 8. června 1232 (*CDB III/1*, č. 20). Jde-li sku-

Obr. 1. Hrad Krašov a okolí. Světle šedou vyznačeny vesnice cisterciáckého kláštera v Plasech k roku 1250 (podle Čechura 1979), tmavě šedou vesnice benediktinek od sv. Jiří na Pražském hradě k roku 1233. Čísla vyznačeny lokality zmiňované v textu: 1 hrad Bělá, 2 Bohy, 3 Borek, 4 Brodeslavy, 5 Buček, 6 Bujesily, 7 Dřevce, 8 hrad Frumštejn, 9 Hodyně, 10 Hunčice, 11 Chříč, 12 Kozojedy, 13 Kožlany, 14 Kralovice, 15 hrad Krašov, 16 Krašov (u Nečtin), 17 Krašovice, 18 Liblín, 19 Plasy, 20 Potvorov, 21 Rakolusky, 22 hrad Vrtba, 23 Všehrady, 24 Všeruby, 25 Žihle. Podle podkladu autora připravil J. Krechler. — Abb. 1. Die Burg Krašov und Umgebung. Hellgrau sind die Dörfer des Zisterzienserklosters in Plasy zum Jahr 1250 markiert (nach Čechura 1979), dunkelgrau die Dörfer der Benedikterinnen von St. Georg auf der Prager Burg zum Jahr 1233. Durch Nummern sind die im Text erwähnten Lokalitäten gekennzeichnet: 1 Burg Bělá, 2 Bohy, 3 Borek, 4 Brodeslavy, 5 Buček, 6 Bujesily, 7 Dřevce, 8 Burg Frumštejn, 9 Hodyně, 10 Hunčice, 11 Chříč, 12 Kozojedy, 13 Kožlany, 14 Kralovice, 15 Burg Krašov, 16 Krašov (bei Nečtiny), 17 Krašovice, 18 Liblín, 19 Plasy, 20 Potvorov, 21 Rakolusky, 22 Burg Vrtba, 23 Všehrady, 24 Všeruby, 25 Žihle. Angefertigt nach der Unterlage des Autors von J. Krechler.

tečně o jednu osobu, a je to velmi pravděpodobné, pak by se v rozmezí let 1232–1252 vyskytovala se třemi různými predikáty. Užívání predikátů podle různých majetků jedinou osobou v jediném období není nic neobvyklého a Krašov mohl být u Theodorika jen jedním z míst, po kterých se psal.¹ Přesto se však naskýtá otázka, zda by Theodorik (*Detricus*) používal predikát po nevýznamných Hunčicích, pokud by ve stejné době byl již vlastníkem nového hradu nad Berounkou.

¹ K užívání predikátů souhrnně *Žemlička 2002*, 369–370. Při úvahách nad svědeckými řadami listin, jejich konkrétní datací a uvedenými místy vydání nelze nepochybovat nad tím, že v okamžiku zlistinění ústně a třeba i v jiném místě dojednaného aktu byli vždy přítomni všichni svědci, a měli tak možnost „kontroly“ svého predikátu. Zvláště v prostředí nižší šlechty v daném období, kdy její zájem na písemných právních aktech byl všeobecně velice nízký (např. *Šebánek – Dušková 1963*), musíme být skeptičtí (seznam studií J. Šebánka a S. Duškové k diplomacii doby přemyslovské nejnověji uvádí *Žemlička 2002*, 883). Speciální je otázka, jaké konkrétní postavení a osobní angažovanost měli nevýznamní klienti svědčící na listinách světských a nižších duchovních feudálů.

Obr. 2. Krašovice v tzv. Prvním vojenském (josefském) mapování, 80. léta 18. století. Na jižním okraji Krašovic kostel sv. Jiljí (na rozdíl od svého barokního nástupce přibližně orientovaný), v jeho jihozápadním sousedství vyvýšený terénní útvar, patrně pozůstatek panského sídla (vyznačen šipkou). — Abb. 2. Krašovice auf der sog. Ersten militärischen (Josefinischen) Landesaufnahme, 80. Jahre des 18. Jahrhunderts. Am Südrand von Krašovice die St. Ägidiuskirche (zum Unterschied von ihrem barocken Nachfolger annähernd orientiert), in seiner südwestlichen Nachbarschaft eine erhöhte Geländeformation, offenbar der Rest eines Herrensitzes.

Lze se právem domnívat, že lokalita jménem Krašov byla starým rodovým sídlem, jehož jméno se v predikátu občas používalo bez ohledu na to, že citovaná osoba v danou chvíli již sídlila na jiném místě. Jméno Krašov zřejmě požívalo velké vážnosti. K tomuto názoru dospějeme s otázkou, jak hrad Krašov nad Berouňkou, založený pány z Krašovic, ale od této vesnice oddělený dobrých 22 km vzdálenou čarou nad členitou krajinou panství plaských mnichů, přišel ke svému jménu. Protože si umíme jen těžko představit, že by si Krašovičtí pouhou shodou okolností vystavěli svůj hrad právě v místě příbuzného jména, je třeba předpokládat, že na hrad přenesli „své“ rodové jméno.² Pokládáme za reálné, že Krašovem z roku 1232 bylo například drobné opevněné sídlo na jihozápadním okraji Krašovic, v terénních zbytcích v nedávné minulosti ještě patrné (*Sommer 1838*, 348). V sousedství tohoto sídla stojí kostel sv. Jiljí, dnes barokní novostavba ze 70.–80. let 18. století, ale doložený již po polovině 14. století (zejm. *Kočka 1932*, 101–104). Doložené stáří Krašovic a patrocinium kostela opravňují k předpokladu, že kostel byl původně románský a souvisel s opevněným dvorcem. Zda toto, nebo nějaké jiné sídlo v blízkém okolí původně neslo jméno Krašov, se můžeme domýšlet, prokázat to však nelze.³ Pravděpodobností existence rodového sídla jménem Krašov v prostorové vazbě na ves Krašovice se však ještě více komplikuje výklad predikátu z Krašova v písemných pramenech. Je například otázkou, zda tento Rackův predikát z roku 1313, vzápětí nahrazený Bělou, se skutečně vztahuje ke vzdálenému hradu nad Berouňkou, nebo k uvažované mnohem bližší lokalitě. Existuje však ještě další možnost. Racek mohl používat bratrův predikát bez ohledu na to, zda měl k hradu Krašovu majetkový vztah.⁴

² Přenášení jmen tímto způsobem nebylo výjimečné (obecně k tomu *Žemlička 2002*, 247–249, pro vesnice v okolí Plas *Charvátová 1985*).

³ Jednoznačnou etymologickou interpretaci vztahu toponym Krašov : Krašovice zřejmě nelze podat. Zeměpisně a druhově nejbližší analogií je hrad Týřov a sousední ves Týřovice, u nichž se předpokládá, že ves byla pojmenována podle hradu (*Profous – Svoboda 1957*, 412–413).

⁴ Na existenci takových možností upozorňuje nově *V. Vaníček (2002a, 390)* na příkladu Vítka ze Skalice, jenž užíval i dalších predikátů – např. z Krumlova, i když tento hrad vlastnili jeho bratřenci.

Vraťme se však k samotnému hradu Krašovu nad Berounkou, jehož existenci v průběhu 2. poloviny 13. století napovídají kromě písemných pramenů také archeologické nálezy (*Klápště 2003*). Dobu a okolnosti vzniku hradu lze jen nepřímo odvodit z historických souvislostí. Pokud se Krašov opakovaně vyskytuje počínaje rokem 1283 ve spojení se Sezemou, je pravděpodobné, že právě tento muž byl zakladatelem hradu. Sezema se objevuje mezi předními zemskými šlechtici, kteří si roku 1283 vymohli a převzali mladého Václava II. z moci Oty Braniborského a pak obsadili nejvýznamnější zeměpanské úřady (např. *Vaniček 2002a*, 387). Postavení královského stolníka nespadlo Sezemovi jistě samo do klína. Jen v náznacích nás však prameny informují o jeho příslušnosti k dravé skupině pánů chaotické doby předcházející jejich zásluhám o krále a poté o účasti v bojích panských skupin o moc v zemi a nad mladým panovníkem (*Šusta 1935*, 309, 338, 342). Sezemovo postavení zřejmě žádalo mít vlastní hrad a k jeho vzniku a umístění mohla přispět léta anarchie po bitvě na Moravském poli. Z časté přítomnosti Krašovických na listinách pro plaský klášter lze soudit, že měli během 13. století k cisterciákům úzký vztah, vyloučit nelze ani určitý lenní poměr.⁵ Klášter byl zřejmě také jejich vytoženým místem posledního odpočinku (*Kočka 1932*, 124). Strategicky výhodná skalnatá ostrožna v ohybu Berounky byla pro stavbu hradu na mnoha kilometrech říčních břehů nejpříhodnějším místem, jehož cenu si jistě uvědomovali také plaští mniši. Ať již hrad vznikl s jejich souhlasem nebo bez něho, podstatný byl zřejmě zisk vesnice Bohy, na jejímž katastru dnes hrad Krašov stojí. Není známo, kdy přesně se tak stalo, ale v průběhu 14. století se k hradu dostaly ještě další vesnice ležící právě v tuto stranu – Kozojedy, Borek a Rakolusky. Kozojedy, kde byl v polovině 14. století farní kostel, se staly tržním střediskem hradního panství. Majetek příslušející ke Krašovu však zřejmě ležel i v jiných směrech, jak naznačuje držba Buška z Krašova v Chřívči severovýchodně od hradu roku 1318 (*Kočka 1930*, 304–305). Jak známo, po roce 1278 velmi trpěly církevní statky anarchií v zemi a nejinak tomu zjevně bylo také s Plasy. Prozrazuje to nejen známá listina z roku 1281, v níž cisterciáci uzavírají smlouvu s klášterem Na Zderaze o využití kostela v Potvorově k ochraně poddaných (*RBM II*, č. 1235), ale také doklady škod způsobených klášteru okolní drobnou šlechtou (*Čechura 1979*, 266–268). Je příznačné, že na písemném urovnání jednoho z takových sporů svědčí roku 1287 *Theodericus de Cressawe* (*RBM II*, č. 1406). Zdá se, že náklonnost mocensky silících Krašoviců mohla být pro cisterciáky během „zlých let“ velmi výhodná, a tak vznik hradu Krašova na cenném místě při okraji svého území mohli pokládat za nutný i prospěšný kompromis.⁶

Jak jsme již uvedli, pokládáme existenci hradu Krašova k roku 1232 nejen za neprokázanou, ale také za krajně nepravděpodobnou. Jeho vznik je třeba hledat spíše až v souvislosti s osobou Sezemy z Krašovic, který se v listinách objevuje roku 1268, od roku 1283 pak s predikátem z Krašova. Právě Sezema dosáhl vzestupu mezi přední zemské velmože, který mu zřejmě umožnil zisk nového majetku a výstavbu hradu. Připomeňme ostatně, že podle „kastellologické“ teorie budovali nejstarší zděné hrady za Václava I. pouze příslušníci nejvýznamnějších panských rodů (*Durdík – Bolina 2001*, 150), a toto postavení rozhodně nelze rodu z Krašova/Krašovic pro dobu jednookého krále přisoudit.

Říčany a Vizmburk

Dva hrady z 2. poloviny 13. století patřily stavebníkům, kteří se z úrovně nevýznamné šlechty vyšplhali mezi přední postavy domácí a mezinárodní politiky českého státu. Jejich vzestup byl přitom poměrně rychlý, a tak zřejmě nestačili vytvořit výjimečný ekonomický potenciál jako šlechta, která měla možnost dlouhodobě budovat a rozvíjet svou majetkovou doménu (*Klápště 2003*). Osud těchto stavebníků se zřejmě dosti podobal osudu Sezemy z Krašova, ale bližší srovnání hospodářských možností prameny nedovolují.

⁵ Je třeba zdůraznit, že *Theodericus* z Krašovic (stejně tak *Detricus* z Hunčic) se v dochovaném diplomatickém materiálu vyskytuje výhradně jako svědek na listinách vydaných ve prospěch plaského kláštera. Vždy se řadí mezi posledními svědky, kteří nemají vztah ke královskému dvoru, ale k regionu kolem Plas.

⁶ Výhodná poloha hradu, z níž bylo možno do značné dálky ve dvou směrech kontrolovat dění v říčním údolí, však mohla vést k umístění nějakého objektu, zejména se strážní funkcí, ještě před vybudováním dochovaného hradu. Tuto možnost je třeba respektovat při úvahách nad výpovědí archeologie o počátcích hradu Krašova.

Obr. 3. Říčany, hrad. Zřícenina raně gotického paláce se zbytky žebrově klenuté síně ve 2. patře (převzato z *Trnka 1913*). – Abb. 3. Říčany, Burg. Die Ruine des frühgotischen Palasts mit den Resten eines ripengewölbten Saales im 2. Stockwerk (übernommen von *Trnka 1913*).

„Kastellologické“ pojetí klasifikuje Říčany a Vizmburk jako špičkové šlechtické hrady své doby a označuje je za „miniatury“ typu hradu s obvodovou zástavbou, který byl vyhrazen hradům královským. Stavebníci obou hradů byli podle této koncepce tak vysoce postavení, že si mohli zcela výjimečně dovolit vybudovat hrady srovnatelné s panovnickými a ještě k tomu použít kvalitní královskou stavební huť (*Durdík 1999*, 198; *2000*, 41; *Durdík – Bolina 2001*, 87–88). Toto pojetí vychází z představy o přetrvávající typové diferenciaci mezi šlechtickou a královskou hradní architekturou ve 2. polovině 13. století, přičemž „*diametrální rozdíly mezi oběma skupinami měly stále řádový charakter*“ (*Durdík – Kašpar 2002*, 85). J. Klápště oba hrady takto společensky výjimečně nehodnotí. Míní, že jejich stavebníci sice vytvořili honosné hrady, ale o naprostém vrcholu šlechtické hradní architektury vzhledem ke skutečnému ekonomickému postavení dotčených pánů bezvýhradně hovořit nelze.

Se závěry J. Klápštěho lze souhlasit ještě z jiných důvodů, než které uvádí. Neexistuje důkaz o tom, že by dispozice a stavební provedení obou hradů tak jednoznačně odpovídaly jakémusi ideálnímu královskému hradu, aby je bylo možno charakterizovat jako jeho „miniatury“. Schematičnost takového pohledu mimo jiné prozrazuje již samotné konstatování jeho autora, že právě kromě Vizmburka a Říčan žádné další „*nesporné ukázky*“ takového hradu neznáme (*Durdík – Bolina, 2001*, 87). Menší hrad s tzv. obvodovou zástavbou nemůžeme jednoduše a jednosměrně geneticky a provenienčně odvozovat od většího, který jsme prohlásili za primární.

Výkopem kompletně odhalený půdorys Vizmburka je opravdu charakteristický obvodovou zástavbou, jeho vztah k ideálnímu královskému hradu stejné charakteristiky je však iluzorní. Je opravdu tak typově odlišný od tzv. bergfritového typu, když má rovněž v čele útočnou věž? Dispozici Vizmburka mohly ovlivnit specifické faktory, které s ideálním „prototypem“ královského hradu nemusejí nijak souviset. V potaz je třeba brát jeho staveniště, které bylo relativně široké, vymezil je

Obr. 4. Říčany, hrad. Detail jednoho z dochovaných sdrúžených oken v 1. patře raně gotického paláce. Foto V. Razím 2003. — Abb. 4. Říčany, Burg. Detail eines der erhaltenen Kuppelfenster im 1. Stock des frühgotischen Palastes. Foto V. Razím 2003.

obvodový příkop vysekaný do měkké skály a jednotlivé objekty hradu nebylo nutno řadit s lineární tendencí. Opustíme-li zajištění typologického dogmatu, není nutné na Vizmburk nahlížet z principu odlišně než například na Krašov, který měl zřejmě přibližně shodně sociálně situovaného stavebníka, ale byl umístěn na úzké ostrožně, a tak je dnes zařazen k tzv. bergfritové dispozici. Tento typ dispozice je prý charakteristický pro hrady po všech stránkách méně náročné, a proto zůstal téměř výlučně vyhrazen šlechtě, disponující oproti panovníkovi nesrovnatelně menšími možnostmi (*Durdík – Bolina 2001*, 100). Dělitko vložené mezi dispozici Vizmburka a hrady tzv. bergfritové dispozice je zjevně umělé a postrádá jasné opodstatnění. Nelze je zdůvodnit ani údajným použitím kvalitní královské hutě na Vizmburku a Říčanech, které není žádným způsobem doloženo. Pokud jde o Říčany, je vůbec otázkou, lze-li existenci žebrově zaklenutého horního patra a několika výtvarně pojednaných ostění paláce vydávat za natolik nadstandardní, že je nutno vyslovovat tvrzení o působení královské hutě (*obr. 3; 4*). V kulturní krajině středních Čech a v blízkém sousedství pražských měst, kde ve 2. polovině 13. století na řadě míst probíhala výstavba profánních a sakrálních staveb vysoké úrovně, jistě nebyla o schopné kameníky nouze. Podobně je tomu s Vizmburkem, jehož výtvarnou úroveň je třeba také vnímat relativně. Koncentrická dispozice hradu se silnou obvodovou zdí, umístění v terénu i jednorázový řízený zánik již v roce 1447 zabránily rozpadu dispozice do stran a rozchvácení kamenických prvků, a tedy také ztrátám na celkovém obrazu kamenické úrovně. Mnoho architektonických článků známe jen díky kompletnímu odkryvu hradu, zatímco u velké části ostatních hradních zřícenin tuto možnost nemáme, a tak nám jejich někdejší výtvarná úroveň převážně nebo docela uniká. Pokud je přesto možno soudit, že byl raně gotický Vizmburk po této stránce mezi ostatními šlechtickými hrady nadprůměrný, je třeba přihlížet také k tomu, že zde měl stavitel k dispozici velmi kvalitní, snadno opracovatelný a dobře dostupný kámen. A také na Vizmburku musíme kameníka a jeho výtvarný rukopis hledat v první řadě v regionu. Již bylo v literatuře poukázáno na možnou souvislost s proboštvstvím břevnovských benediktinů v blízké Polici nad Metují, vyloučit však nelze ani další zdroje, včetně lokalit za slezskou hranicí (zejm. *Hejna 1982; 1983; Kuthan 1994*, 448–452). Je-li řeč o nutnosti nezapomínat na relativitu dnešního vnímání výtvarné úrovně hradních staveb, připomeňme opět příklad Krašova. Reálný předpoklad vztahu jeho stavebníka k Plasům umožňuje uvažovat o využití kvalifikovaných sil pracujících ve 2. polovině 13. století pro cisterciáky také při stavbě hradu. Pokud je dnes zřícenina hradu téměř prosta výtvarně pojednaného detailu, nelze to pochopitelně vydávat za věrný odraz skutečnosti a sociálního postavení stavebníka. Zatímco předpoklady pro dnešní přítomnost kamenického detailu na Vizmburku jsou mimořádně dobré, v případě Krašova je tomu právě naopak.

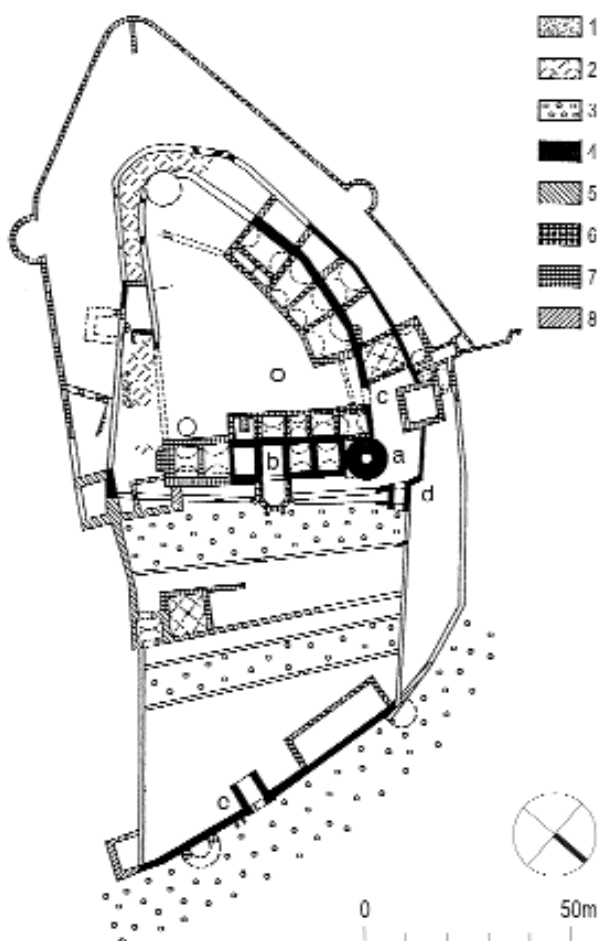

Obr. 5. Vizmburk, hrad. Jižní klenutá síň v průběhu archeologického výzkumu. Specifická dispozice hradu, jeho řízené zboření roku 1447, odlehlost místa a kompletní odkryv interiérů poskytly mimořádně úplnou představu o původní výbavě kamenickými prvky. Foto z archivu autora, 1977. — Abb. 5. Vizmburk, Burg. Südlicher gewölbter Saal im Verlauf der archäologischen Forschung. Die spezifische Disposition der Burg, seine angeordnete Schleifung im Jahre 1447, die Abgelegenheit des Ortes und eine komplette Abdeckung der Interieure gewähren eine außerordentlich vollständige Vorstellung von der ursprünglichen Ausstattung mit Steinmetzelementen. Foto aus dem Archiv des Autors, 1977.

Jindřichův Hradec, Rýzmburk, Lichnice

Tři hrady rozeseté po různých koutech Čech spojují podle „kastellologické“ koncepce vlastnosti, které poukazují ke královskému zakladateli. Jde o tzv. hrady s obvodovou zástavbou, které mají představovat jeden z typů nejstaršího horizontu královské hradní architektury. Jsou to většinou rozměrné dispozice s větším množstvím budov, které tvoří součást obvodového opevnění, a s jednou či nezřídka více věžemi. Náročná realizace těchto hradů probíhala v delším časovém období, a proto prý lze u nich zvláště dobře rozlišit tři základní etapy výstavby, platné pro většinu středověkých hradů. Přestože je údajně takovýto nárůst stavby v etapách logický, byl rozeznán teprve novodobými archeologickými výzkumy (jejich seznam však není uváděn). V první etapě byla vztyčena obvodová hradba, věž a v minimálním rozsahu také obytná část, ve druhé etapě přibýly objekty nutné pro každodenní obytný a hospodářský provoz a teprve v poslední fázi výstavbu uzavřely budovy prestižního a reprezentativního účelu. Postup výstavby hradů s obvodovou zástavbou prý potvrzují ty vzácné příklady, kdy se takovýto rozestavěný královský hrad po realizaci první z etap dostal do rukou šlechty. Ten již údajně nebyl schopen vzhledem ke svým řádově menším možnostem a potřebám pokračovat v původním záměru, a hrad v podstatě zůstal v nehotovém stavu. Dnes se proto tento hrad prozradí dokončeným opevněním s nápadně prázdnou vnitřní plochou. Hlavními ukázkami takovýchto hradů mají v Čechách být právě Jindřichův Hradec, Rýzmburk a Lichnice (naposled *Durdík – Bolina 2001*, 80–82). J. Klápště přirozeně odmítá určení stavebníka trojice hradů jen podle jejich dispozice, když žádné relevantní prameny takovému závěru nenavštědčují.

Obr. 6. Jindřichův Hradec, hrad. Půdorys středověkého stavu podle T. Durdíka (1999, 230): 1 – výzkumem zjištěný val, 2 – mladohradištní příkop, 3 – středověké příkopy, 4 – zdívo z první poloviny 13. století. Objekty zmiňované v textu: a – válcová útočištná věž, b – románsko-gotický palác, c – brána do jádra hradu, d – brána, e – brána a hradba předhradí. – Abb. 6. Jindřichův Hradec, Burg. Grundriss des mittelalterlichen Zustandes nach T. Durdík (1999, 230): 1 – durch Forschung festgestellter Wall, 2 – Frühburgwallzeitlicher Graben, 3 – mittelalterliche Gräben, 4 – Mauerwerk aus der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts. a – Rundfluchtturm, b – romanisch-gotischer Palast, c – Tor in die Kernburg, d – Tor, e – Tor und Wehrmauer der Vorburg.

Zastavme se nyní u diskuse k původci jednotlivých uvedených hradů. U **Jindřichova Hradce** shrnuje J. Klápště prameny, které svědčí pro svobodnou majetkovou držbu tohoto hradu Vítkovci (počínaje první zprávou z roku 1220) a poukazují na rozvoj rodu a jeho rezidenční lokality v dalším průběhu 13. století. Pokud chce nositel tvrzení o královském staviteli zdejšího hradu argumentovat svým archeologickým výzkumem, musí – stejně jako v případě Krašova – nejdříve odpovídající formou prezentovat jeho zjištění. Závažná je otázka údajného hradiště, do něhož měl být vrcholně středověký hrad vložen, stejně jako otázka skutečně exaktních zjištění archeologického výzkumu o vývoji hradního areálu. Samotná velikost hradbou vymezené plochy hradu nemůže být důkazem královského stavebníka.

Pokud jde o dispozici hradu, je třeba podle našeho názoru vedle její značné rozlohy zdůraznit několik dalších otázek, které by neměly být v dané diskusi opomíjeny.

Podezřelá je již představa, že prvotní („královská“) dispozice jádra hradu sestávala z obvodové zdi, dvou nárožních věží a paláce v čele, přičemž právě tento palác měl být oním „nezbytným minimem“ obytné složky hradu, které pak Vítkovcům – když se rozestavěného hradu zmocnili – zřejmě více-méně postačovalo (srov. Durdík – Bolina 2001, 82). Situování paláce právě v čele jádra hradu je vysvětlováno tak, že v té době zde ještě stále plnilo svou funkci hradištní opevnění, a tak masivní hlav-

Obr. 7. Jindřichův Hradec, hrad. Válcová útočištná věž v těsném sousedství románsko-gotického paláce (vlevo). Foto V. Razím 2003. — Abb. 7. Jindřichův Hradec, Burg. Rundfluchturm in enger Nachbarschaft des romanisch-gotischen Palasts (links). Foto V. Razím 2003.

Obr. 8. Jindřichův Hradec, hrad. Vstupní portálek 1. patra útočištné věže. Foto V. Razím 2003. — Abb. 8. Jindřichův Hradec, Burg. Eintrittsportal in den 1. Stock des Rundfluchturmes. Foto V. Razím 2003.

ní hradba kolem hradu mohla být stavěna až následně (*Durdík 1999*, 230). Na jiném místě se však oznamuje, že právě na čelní straně, tedy směrem k městu, polohu avizovaného hradištního opevnění neznáme (*Durdík 1993*, 70).

Z dosavadních prezentací rekonstrukce podoby dispozice hradu v jeho nejstarší, údajně královské fázi, které se odvolávají na dosud zběžně publikovaná zjištění archeologického výzkumu, získáváme především dojem, že jde spíše o nepodloženou konstrukci než o informace reflektující skutečný stav poznání. Ze strohých informací o stavu archeologických terénů v prostoru hradu je zřejmé, že i přes absenci nálezů jasných stop další obytné zástavby nemůžeme její existenci již v 1. polovině 13. století vyloučit. Naopak je třeba vážně počítat s eventualitou, že dochovaný románsko-gotický čelní palác jádra hradu není nejstarší stavbou tohoto určení, a to nejen kvůli neobvyklému umístění v nejméně chráněné části dispozice, ale také kvůli svému půdorysnému vztahu k válcové útočištné věži. Hlavní smysl věže, založený zpravidla na izolovanosti vůči ostatní zástavbě, byl vybudováním paláce do značné míry popřen. I těsné, přitom neorganické „nalepení“ paláce na věž svědčí o tom, že se při stavbě věže s palácem nepočítalo.⁷ Nejisté jsou podle našeho názoru rovněž umístění původní brá-

⁷ Smysl věže jako izolovaného posledního útočiště podporuje také mimořádně vysoko umístěný vstup do jejího 1. patra na jihozápadní straně. Podoba prostého portálu s půlkruhovým záklenkem a s drobným pravouhlym odstupněním na hraně bývá – zřejmě správně – pokládána za doklad románského stáří věže (*obr. 8*).

ny do jádra hradu jihozápadně od válcové věže, stáří věžové brány severně od věže (přičítané bez bližšího vysvětlení 1. polovině 13. století) či rozsah předhradí. Datace první příčné hradby předhradí do 1. poloviny 13. století (*Durdík 2000*, 21; *Durdík – Bolina 2001*, 82) zřejmě vychází z tvarosloví sedile v průjezdu brány. U sedile je však třeba uvažovat o mladším původu v řádech desítek let i o eventualitě druhotného použití.⁸

Vývoj dispozice jindřichohradeckého hradu ve 13. století mohl být i značně rozdílný oproti konstrukci, která zde vidí nedokončený královský hrad, následně retardující v důsledku vítkovského úchvatu. Nedostatek konstant v dosavadních vědomostech o podobě hradní dispozice v počátcích její existence nám nedovoluje vydávat ji za jeden z pevných kamenů, na nichž by mohla být stavěna teorie o jedné ze zásadních společenských tendencí ve vztahu mezi panovníkem a přední českou nobilitou. Zdání mimořádné velikosti hradní dispozice, která by měla vycházet z konceptu údajného královského díla, nemůže být vyvoláváno ani doposud nepodloženým řazením opevnění předhradí již do 1. poloviny 13. století (*Durdík 1993*, 73). Ani písemné, ani žádné jiné dostupné prameny nenavštěvují zeměpanskému původci hradu, a nezbývá než doufat, že obohacení dnešního stavu poznání přinese kýžená adekvátní publikace zdejšího archeologického výzkumu.

Rýzmburk je hlavním hradem dalšího předního šlechtického rodu doby přemyslovské v Čechách – Hrabšiců. Také jeho dispozice má být jedním ze základních kamenů teorie šlechtického úchvatu královských hradů. Rozlehlý hrad se složitým systémem hradeb, ale malým počtem obytných staveb má na sebe podle „kastellologické“ koncepce prozrazovat, že jde o první fázi výstavby hradu typu s obvodovou zástavbou. V tomto stavu měl Rýzmburk získat zdejší kastelán Boreš z rodu Hrabšiců, který i přes své vynikající společenské a ekonomické postavení nedokázal původní královský záměr v úplnosti realizovat (např. *Durdík 1999*, 408).

Podrobná diskuse věnovaná této otázce proběhla již před dvanácti lety (*Durdík – Klápště 1992*). Tehdy se vzájemně konfrontovaly dvě koncepce – tzv. kastellologická, charakterizovaná v předešlém odstavci, a sídelněhistorická, která přesvědčivě ukázala, že k předpokládanému vzniku královského hradu uprostřed hrabšických majetků neexistuje žádný relevantní pramen ani věrohodná historická souvislost. Právem se proto *J. Klápště (2003, 793)* pozastavuje nad tím, že navzdory prezentaci tohoto kontextu je stále jako nepochybná opakována „kastellologická“ koncepce počátku Rýzmburka.

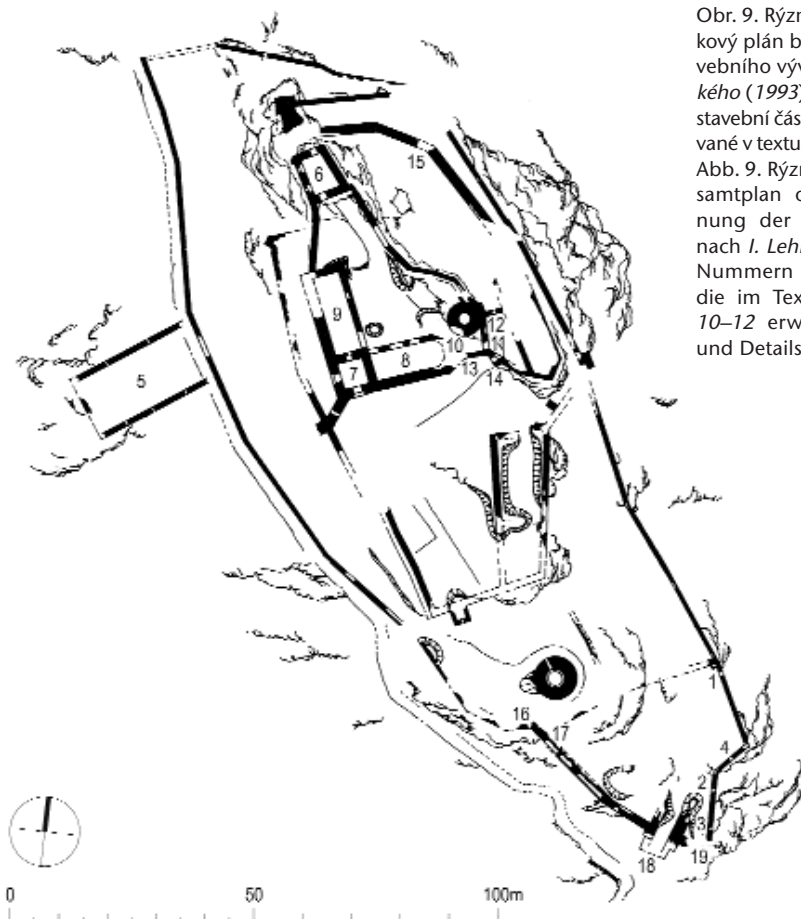
Z pohledu historických pramenů je znepokojivý jeden problém, na který se často poukazuje. Rýzmburk se poprvé objevuje v predikátu Borše, tehdejšího nejvyššího komorníka krále, roku 1250 a poté v dlouhé řadě až do počátku roku 1278, kdy byl velmož zbaven života. Všechny zachované Boršovy predikáty jsou uvozeny pouze latinskou předložkou *de*, jen na listině z roku 1264 je uvedeno *Borssho, miseracione divina castellanus in Rysenburch (CDB VI, č. 403)*. Tato intitulace je již desítky let předmětem badatelského sporu: Jde o vzácné prozrazení skutečnosti, že Boreš nebyl skutečným vlastníkem hradu Rýzmburka, ale pouhým zdejším kastelánem, který se hradu někdy koncem 40. let 13. století zmocnil?⁹ Souvisí takto uvozený predikát s jedním se zásahů krále proti Boršovi, kdy mu panovník hrad dočasně konfiskoval nebo nuceně předal v léno?¹⁰ O znění intitulace z roku 1264 se také opírá teorie zeměpanského stavebníka hradu.

Zjevné nedorozumění dosavadního bádání spočívá v nesprávném chápání míry osobní iniciativy samotného Boreše v inkriminované listině z roku 1264. Písemnost byla vydána ve Vlčnově u Uherského Brodu, kde měl zřejmě Boreš středisko svého tamějšího panství při uherské hranici. Toto odlehlé panství začali Hrabšici budovat již někdy kolem počátku 13. století, tedy v době, kdy zde byl

⁸ Uměleckohistorické datování sedile v průjezdu 1. brány odpovídá nejspíše 3. čtvrtině 13. století (*Kuthan 1994*, 169).

⁹ *Sedláček 1923*, 169; *Durdík in: Durdík – Klápště 1992; Durdík 1999*, 407–408.

¹⁰ *Novotný 1937*, 293; *Menclová 1972a*, 198; *Klápště in: Durdík – Klápště 1992; Vaníček 2000*, 444–445; *Velímský 2002*, 75. Pro pořádek je třeba vyjádřit nesouhlas s tvrzením, že D. Menclová přejala představu, že Boreš budoval Rýzmburk jako královský (srov. *Durdík in: Durdík – Klápště 1992; Velímský 2002*, 75, pozn. 25). Z textu *D. Menclové (1972, 198)* takovýto názor nevyplyvá, autorka se spíše přiklání k opačné variantě, pouze se nesnaží věc jednoznačně rozhodnout.

Obr. 9. Rýzmburk, hrad. Celkový plán bez vyznačení stavebního vývoje podle I. Lehkého (1993). Čísly vyznačeny stavební části a detaily zmiňované v textu a u obr. 10–12. — Abb. 9. Rýzmburk, Burg. Gesamtplan ohne Kennzeichnung der Bauentwicklung nach I. Lehký (1993). Durch Nummern gekennzeichnet die im Text und bei Abb. 10–12 erwähnten Bauteile und Details.

také založen významný cisterciácký klášter ve Velehradě. Boršův otec Bohuslav, nejvyšší komorník, měl velmi úzký vztah k cisterciákům a jejich klášter si zřejmě také vybral za místo posledního odpočinku. V listině z roku 1264 Boreš potvrzuje Velehradu otcovu donaci důchodů ve Velké nad Veličkou (Velímský 2002, 140–143). Podstatné jsou přitom okolnosti vydání této listiny. Zavádějící je často používaný obrat, že vydavatel písemnosti „se hned v první větě uvedl jako Boreš, z Božího slítování kastelán na Rýzmburku“ (naposled Klápště 2003, 792). Boreš však pochopitelně sám listinu nepsal, ale ani ji osobně nediktoval a nepoužil svého stylizátora či písaře. Písemnost se nedochovala v originálu, a tak ani nevíme, zda byla stvrzena Boršovou pečeti. Diktátor (stylizátor) písemnosti pocházel podle diplomatického rozboru J. Šebánka a S. Duškové (CDB V/I, č. 600) z okruhu žďárského a velehradského kláštera. Šlo tedy o tzv. přijemckou listinu, což bylo v dané době a v případě listiny šlechtice určené nižšímu církevnímu feudálovi naprosto obvyklé. Stylizátorský rukopis nasvědčuje souvislosti s texty listiny znojemského kastelána Bočka pro žďárský klášter z roku 1255 (CDB V/I, č. 60) a listiny vydané velehradským opatem roku 1269 v Opavě (CDB V/2, č. 592). Obě prozrazují svůj původ v cisterciáckém prostředí a obě jsou uvozeny intitulací s devoční formulí, ačkoli Boček je světskou osobou a jeho společenské postavení nelze počítat ke špičkovým. Z obvyklé normy vybočuje také Boršova intitulace s devoční formulí *miseracione divina* ve vlčnovské listině, ovšem pouze

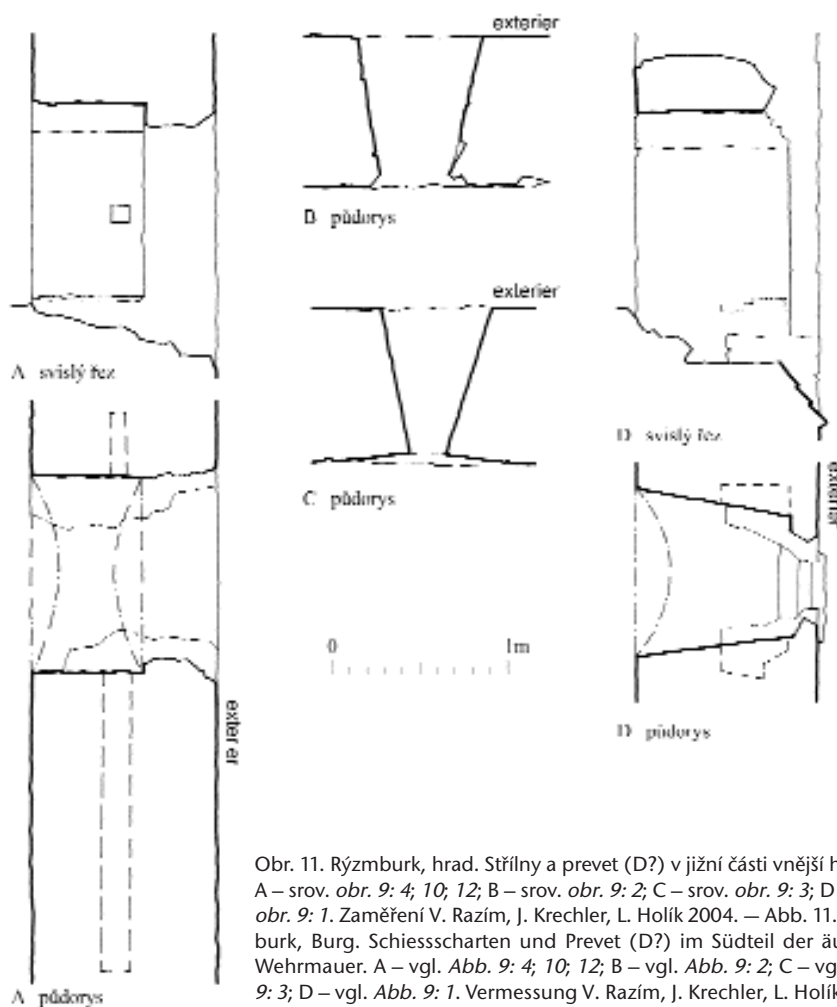

Obr. 10. Rýzmburk, hrad. Vnitřní líc jižní části vnější hradby se sedlovou vížkou (vpravo) a nikou střílny pro palnou zbraň (uprostřed). Srov. obr. 9: 4; 11: A; 12. Foto V. Razím 1994. — Abb. 10. Rýzmburk, Burg. Innenseite des Südteiles der äußeren Wehrmauer mit Sattelturm (rechts) und Nische der Schiesscharte für Feuerwaffe (inmitten). Vgl. Abb. 9: 4; 11: A; 12. Foto V. Razím 1994.

ve vztahu k Boršovu původu.¹¹ Tato formule se naopak ve stejné době hojně užívá s intitulacemi církevních hodnostářů, jako jsou opat, biskup, arcibiskup, děkan, arciděkan, probošt či kněz (srov. např. *CDB V*, č. 384, 416, 491, 492, 511, 518, 543, 635, 641, 683, 687, 777, 784, 797, 835). Boršově neobvyklé intitulaci není třeba dávat žádný zvláštní význam. Listinu vyhotovili velehradští cisterciáci, kteří měli zájem na písemném potvrzení Bohuslavovy donace, zatímco šlechtickému původci na tomto pořízení nemuselo příliš záležet. Diktátor z klášterního prostředí zřejmě použil buď ze zvyku, nebo z určité servility vůči panu Boršovi poněkud vznešenější intitulaci s devoční formulí, která se u šlechty v různých formách objevuje jen zřídka. Neznalost (vždyť Rýzmburk byl tak daleko), nepozornost nebo z tehdejšího hlediska nedůležitost rozlišení může být prostou příčinou použití termínu *castellanus*, aniž by pro to bylo věcné opodstatnění.¹² S „nástrahami“ takového druhu je při inter-

¹¹ Téměř všechny listiny, kde se vyskytuje Boršovo jméno (*Klápště 2003*, tab. na s. 792), jsou vydány panovníkem a Boreš zde figuruje jako svědek. Výjimky, kromě pojednávané listiny z roku 1264, představují pouze listiny z roku 1267 a 1275 (*CDB V*, č. 500 a 796), které Boreš vydává v Dlouhé Loučce a na Rýzmburku ve prospěch své fundace augustiniánského konventu u Krasíkova poblíž Moravské Třebové. Obě zřejmě psal jeho písař, který přitom použil jen prostou intitulaci složenou z osobního jména a predikátu.

¹² Nedůslednost v používání titulů je v listinách poměrně častým jevem. K nejnázornějším příkladům patří dvě listiny vydané v Plasech jediného dne 2. 7. 1263 (*CDB VI*, č. 386 a 387). Mezi svědky jsou v první listině uvedeni *Burchardus de Clingenberg* a *Herkenbertus de Starkenberg*, ve druhé listině je Burchardus se stejným predikátem, ale *Herkenbertus* s funkcí „burchravius“. Burchardus (Purkart z Janovic) byl na královském Zvíkově samozřejmě purkrabím. Naproti tomu v listině vydané v Neuburgu u Pasova roku 1274 (*CDB VI/3*, č. 1639) se uvádí svědek *Zabissius castellanus in Valchenstain*, tedy Závíš z blízkého Falkenštejna, o jehož svobodném vlastnictví hradu nejsou pochybnosti. Jako méně pravděpodobnou bychom snad ve vztahu k Boršově vlčnovské a Závíšově neuburské titulatuře mohli uvažovat možnost, že diktátor pod pojmem *castellanus* mínil obecný význam, který lze přeložit jako „obyvatel hradu“.

Obr. 11. Rýzmburk, hrad. Střílny a prevet (D?) v jižní části vnější hradby. A – srov. obr. 9: 4; 10; 12; B – srov. obr. 9: 2; C – srov. obr. 9: 3; D – srov. obr. 9: 1. Zaměření V. Razím, J. Krechler, L. Holík 2004. – Abb. 11. Rýzmburk, Burg. Schiesscharten und Prevett (D?) im Südteil der äußeren Wehrmauer. A – vgl. Abb. 9: 4; 10; 12; B – vgl. Abb. 9: 2; C – vgl. Abb. 9: 3; D – vgl. Abb. 9: 1. Vermessung V. Razím, J. Krechler, L. Holík 2004.

pretaci diplomatického materiálu třeba počítat, případ od případu s ohledem na dobu, vztahy původce a příjemce písemnosti atp. Můžeme si také právem klást otázku, zda pan Boreš a uvedení svědci vůbec poznali doslovné znění latinsky psané listiny a měli možnost (mimo jiné s ohledem na míru své gramotnosti) vnímat přesnou formu použité intitulace.

Pokud jde o výpověď samotných zdí Rýzmburka o jeho zakladateli, postoupilo poznání hradu od roku 1992, kdy se konfrontovala dvě badatelská pojetí (*Durdík – Klápště 1992*), o něco kupředu. Především došlo k prozkoumání vnějšího hradebního okruhu a k jeho zařazení k typu hradby bez ochozu (*Lehký 1993*), na základě dnešních poznatků zřejmě neslučitelného s datací údajně „královské“ fáze hradu (srov. *Razím 1997*). Toto podstatné zjištění sice bylo „kastellologickým“ směrem zaregistrováno, avšak kupodivu nezadal žádný podnět k revizi „královské varianty“, založené právě na mechanickém předpokladu jednotné výstavby rozsáhlé dispozice. Četné publikování představy o královském původu hradu, avšak s různými obměnami slov a jejich větných spojení, velmi ztěžuje možnost uchopit poslední konzistentní názor. Na jedné straně se konstatuje, že vývoj hradu „není doposud zcela uspokojivě vysvětlen“, že dosavadní vědomosti o datování a podobě jednotlivých vývojových

Obr. 12. Rýzmburk, hrad. Detailní pohled do niky střílny pro palnou zbraň v jižní části vnější hradby, s otvorem pro zasouvací břevno. Srov. obr. 9: 4; 10; 11: A. Foto V. Razím 2003. — Abb. 12. Rýzmburk, Burg. Detailblick in die Nische einer Schiesscharte für Feuerwaffe im Südteil der äußeren Wehrmauer, mit einer Öffnung für die Schubriegel. Vgl. Abb. 9: 4; 10; 11: A. Foto V. Razím 2003.

fází jsou „velmi mlhavé“ a že je potřeba prověřit v poslední době nastolený názor, že vnější ohrazení je mladší, nejspíše ze 14. století. Tyto texty jsou provázeny rekonstrukcí hradu, na níž se počítá s datováním vnějšího hradebního obvodu do 14. století či konkrétněji na jeho počátek. Avšak na stejných stránkách se naproti tomu nepochopitelně setrvává na předešlém názoru o rozsáhlé „královské“ dispozici ze 13. století, kterou šlechtický uchvatitel nedokázal naplnit zeměpánem proponovanou zástavbou (Durdík 1999, 408; Durdík – Bolina 2001, 81–82).

Zastavme se proto poněkud podrobněji u stavební podoby Rýzmburka. Pokud jde o vnější hradební okruh, je třeba zdůraznit, že je zcela svébytným stavebním celkem, nezávislým na hradním jádru, a tak musíme při seriózním pokusu o rekonstrukci vývoje neobyčejně rozsáhlého hradu *a priori* počítat s eventualitou jeho pozdějšího rozšíření (Razím 1997).¹³ Při hledání smyslu mnoha metrů hradeb a relativně malého množství zděné zástavby je třeba zvažovat i zcela opačnou variantu, než razí „kastellologické“ pojetí: Hrad mohl být původně menší, s dostačujícím rozsahem zástavby, a vnější hradby vznikly později, s dominantním fortifikačním účelem, v jehož rámci další zástavby nebylo zapotřebí. Budeme-li pátrat v dějinách Rýzmburka po okolnostech, za kterých by významná potřeba fortifikačního rozvoje hradu měla zvláštní opodstatnění, nelze přehlédnout období mezi léty 1398 a 1459, kdy Rýzmburk drželi míšeňští markrabí. Zejména v období husitských válek se hrad stal spolu s městy Ústím nad Labem, Mostem, Duchcovem a hrady Blanskem a Střekovem důležitým opěrným bodem Míšňanů na území Čech. Ve velkém nebezpečí se Rýzmburk ocitl po roce 1426, kdy po bitvě u Ústí bezprostředně hrozilo tažení husitů přes hraniční hvozdy (např. Čornej 2000, 353–357). Markrabí rea-

¹³ Na konkrétní podobu vnějšího hradebního okruhu Rýzmburka, charakteristickou absencí ochozu, poukázal a předatování ne dříve než na konec 13. století navrhl I. Lehký (1993). Nezávisle F. Gabriel upozornil ve svém nepublikovaném stavebněhistorickém průřezu hradu na samostatnost vnějšího hradebního okruhu vůči hradnímu jádru, a z tohoto důvodu navrhl jeho datování do 1. poloviny 15. století (za tuto informaci děkuji F. Gabrielovi).

Obr. 13. Rýzmburk, hrad. Obytná věž v severní výspě jádra hradu, pohled na západní průčelí s raně gotickými okny. Vpravo je vidět nárožní kvádrová armatura začínající při úrovni terénu, nad sdruženým oknem 1. patra řada otvorů zaniklého vyloženého ochozu, uprostřed pod korunou zdi jeden z vyčnívajících kamenů, které zřejmě podpiraly horní trám stříšky ochozu. Foto V. Razím 1994. — Abb. 13. Rýzmburk, Burg. Wohnturm im Nordausläufer der Kernburg, Blick auf die Westfront mit frühgotischen Fenstern. Rechts ist eine auf Geländeneiveau beginnende Eckquaderung zu sehen, über dem Kuppelfenster des 1. Stockes eine Reihe von Balkenlöchern des untergegangenen hervorkragenden Wehrganges, inmitten unter der Mauerkrone einer der Kragsteine, die offenbar den oberen Dachbalken des Umganges unterstützten. Foto V. Razím 1994.

goval posílením hradu, kde měla být vydržována posádka 90 lidí, doplňována zásoba munice a zbraní, písemné prameny snad nasvědčují také stavební činnosti. Strategický význam pro Sasy udržel Rýzmburk i po Lipanech. Po bitvě u Želenic roku 1438 Míšňané rozváželi na své hrady české zajatce, přičemž jen na Rýzmburku jich mělo být internováno 130 (*Sedláček 1923, 172–176*).

Oproti dosavadním odhadům lze dobu vzniku upřesnit na základě důležitých detailů této vnější fortifikace. Rozsáhlý hradební okruh je vybudován stavební technologií, která s výjimkou jihozápadní části prozrazuje jednotnou dobu vzniku. Vedle již zmíněných sedlových vížek a kurtin bez ochozu (*Lehký 1993*) je třeba upozornit ještě na vylehčovací pasy v základové partii, které se uplatňují na východní, západní a severozápadní straně. I. Lehký zaregistroval také čtyři otvory nízko nad terénem v jihovýchodním úseku hradby, které interpretoval jako prevet, dvě střílny s ven rozevřenými špaletami a blíže neurčený otvor, uzavíraný dřevěnou deskou za pomoci zasouvací závory (*obr. 9 až 12*). Uvedené ven špaletované střílny přisoudil J. Varhaník užití ručních palných zbraní, avšak s výhradou, že nelze vyloučit pozdější přezdění částí hradby (*Varhaník 2002, 132*). Na základě podrobného ohledání obou líců zdi však podle našeho názoru druhotnému zřízení střílen nic nenasvědčuje. Nedoceněný zůstal otvor se zasouvací závorou, který je rovněž nepochybně původní součástí hradby. Jeho segmentem sklenutá nika je pouze kolem 100 cm široká i vysoká a vlastní otvor ve vnějším líci, jehož původní tvar se nedochoval, byl podle fragmentů okolního zdiva ještě podstatně menší. Malé rozměry a umístění vysoko nad strmou skálou hradního kopce vylučují, že by šlo o vstupní otvor, stejně tak

Obr. 14. Rýzmburk, hrad. Detail jižního průčelí jihozápadní nárožní věže jádra hradu, druhotně připojeného k jižní zdi pozdější kaple (dole). Foto V. Razím 2003. — Abb. 14. Rýzmburk, Burg. Detail der Südfront des südwestlichen Eckturmes der Kernburg, die sekundär an die Südmauer der späteren Kapelle angefügt wurde (unten). Foto V. Razím 2003.

je však nepravděpodobný pouze pozorovací účel, neboť tuto funkci plnily dvě sedlové vížky v těsném sousedství a nika otvoru je pro pobyt případného pozorovatele příliš (a zbytečně) těsná. Pokud by šlo o okénko, právem bychom také očekávali, že jeho závorou zajišťovaná dřevěná okenice zanechá po sobě stopy upevnění. Ty zde však nejsou. Konečně samotná poměrně mohutná závara u malého otvoru ve zcela nepřístupné poloze nedává za předpokladu pouhé okenice smysl (*obr. 11: A*). Soudíme proto, že otvor byl střílnou a že zasouvací závara sloužila ve shodě s analogiemi pro zaklesnutí háku (či jiný způsob upevnění) palné zbraně, která mohla mít i větší ráži než běžné hákovnice. Tento otvor pokládáme za důkaz toho, že vnější hradební okruh byl vybudován až v době používání palných zbraní, tedy nejdříve těsně před husitskými válkami, spíše však až v jejich průběhu. Pozdější vznik, tedy počínaje 2. polovinou 15. století, považujeme naopak za nepravděpodobný s ohledem na absenci vyspělejších fortifikačních prvků této doby, zejména krytých ochozů a flankovacích bašt uzpůsobených pro nasazení většího množství střelby. Koncentrace střílen v jihovýchodní části vnější hradby nepochybně souvisí s kontrolou právě toho místa přístupové cesty k hradu, v němž se nepřítel poprvé objevil na dohled a dostřel obránců (*obr. 9: 2–4*).

Předpoklad vybudování vnějšího hradebního okruhu v uvedeném období konvenuje s tehdejšími mimořádným strategickým posláním Rýzmburka, potřebou pojmut do jeho opevnění velkou posádku a nově opevnit rozlehlou hradní dispozici, aby žádná její část nemohla být samostatně opanována nepřítelem. V této souvislosti je velice zajímavá otázka stáří a smyslu prostorné obdélné budovy

Obr. 15. Rýzmburk, hrad. Východní průčelí jihozápadní nárožní věže jádra hradu. Vlevo jižní zeď pozdější kaple, se stopami nadezděného ochozu a předprsní zídky. Vpravo nádvoří zeď kaple s fragmentem předstupujícího čela západního klenebního pole. Foto V. Razím 2003. — Abb. 15. Rýzmburk, Burg. Ostfront des südwestlichen Eckturmes der Kernburg. Links die Südmauer der späteren Kapelle, mit Spuren des aufgemauerten Wehrganges und der Brustwehrmauer. Rechts die Hofmauer der Kapelle mit einem Fragment der hervortretenden Stirnseite des westlichen Gewölbejoches. Foto V. Razím 2003.

(ca 27 x 13 m), vysunutě před vnější hradbu na západní straně (*obr. 9: 5*). Pokud se dosud vyskytl pokus o její interpretaci, uvažovalo se o ubikaci pro čeled, sýpce a konírně (*Sedláček 1923, 167*) nebo o hradním pivovaru z 15. či počátku 16. století (*Menclová 1972, 202; Durdík 1999, 408*). Podélné zdi stavby vykazují rozdělení na tři plochostropá podlaží, bez stop vnitřního dělení, ve zdivu je zazděno několik kamenných koulí. Přízemí a 1. patro (zdivo 2. patra je dochováno jen nízko nad podlahou) osvětlovaly rovně přeložené otvory, jejichž vnější šterbinová ústí jsou asi 120 cm vysoká a 10 cm široká. Výška parapetů nad podlahou umožňovala z interiéru pohodlný přístup. Lze soudit, že tato budova primárně nesloužila hospodářským účelům. V úvahu připadá (v intencích Sedláčkova názoru) spíše polyfunkční ubikace pro posádku – kasárna. Uvedené otvory byly způsobilé k využití ke střelbě, a tak budova mohla zároveň sloužit jako veliká flankovací bašta v místech, kde byl obvod hradu nejméně chráněn terénními svahy. Vnitřek budovy mohl být velmi nenáročně upravený, svisle dělený jen lehkou konstrukcí, jejíž stopy zanikly. Podobný charakter mohla mít z obranných důvodů také zaniklá obvodová zeď obrácená směrem k jádru hradu, která zřejmě nebyla v přímém kontaktu s vnější hradbou. S touto hradbou je strukturou srovnatelné zdivo budovy, které je čistě kamenné, bez příměsi cihel.

Obr. 16. Rýzmburk, hrad. Klenební konzola s výběhem žeber na severní stěně kaple. Foto V. Razím 2003. — Abb. 16. Rýzmburk, Burg. Gewölbekonsole mit dem Rippenauslauf an der Nordwand der Kapelle. Foto V. Razím 2003.

Úkolem tohoto diskusního příspěvku není zabývat se podrobně stavebním vývojem hradu Rýzmburka, a proto se v následujících řádcích věnujeme pouze těm poznatkům, které jsou vzhledem k hlavnímu tématu důležité. I když se v poslední době ze strany „kastellologické“ koncepce učinil ústupek pokud jde o dřívější tvrzení o jednotné době vzniku rozlehlé dispozice opevnění Rýzmburka, byl to ústupek pouze do té míry, že vývoj dispozice, jak ji dnes známe (s výjimkou západní vysunuté budovy), byl ukončen již na počátku 14. století (*Durdík 1999*, 407; *Durdík – Bolina 2001*, 81). Ani to však není zdaleka pravda, neboť hrad měl podstatně složitější stavební vývoj.

Pokud jde o zhruba trojúhelné jádro hradu v nejvyšším místě ostrožny, všeobecně se právem pokládá za část dispozice, kde se stavělo nejdřív. Z dosavadních hodnocení stavebního vývoje jádra lze eliminovat v podstatě tři názory. D. Menclová pouze konstatovala, že hranolová věž v severním rohu pochází podle ostění okenních otvorů ze 70. let 13. století a že klenba v jihozápadní hranolové věži a přístavba kaple na jižní straně byly dokončeny teprve na počátku 14. století (*Menclová 1972*, 202). Složitější stavební vývoj jádra představil J. Kuthan. Uvedl, že všechna nároží severní věže jsou armována kvádry až k povrchu skály a úseky hradby k nim přiléhají na spáru. U jihozápadní věže shledal rozdílné řešení; zdi navazující na její severozápadní a jihovýchodní nároží jsou s věží provázány a armovací kvádry počínají až výše nad terénem; proto byla tato věž postavena později než věž severní. Stavení přiléhající k severní straně této věže je podle J. Kuthana připojeno dodatečně. Za nejstarší část jádra pokládá severní věž a datuje ji nejspíše do let 1260–1270, jihozápadní věž měla vzniknout o nedlouho později. Vztah zdiva kaple k sousedním stavbám nehodnotí, ale podle protáhlých klenebních konzol předpokládá její vznik nejspíše v pozdním 13. století (*Kuthan 1994*, 272–279). Poslední zveřejněný názor T. Durdíka vyznívá v tom smyslu, že když se Boreš nejpozději k roku 1250 zmocnil rozestavěného královského hradu, byla již dispozice jádra se třemi nárožními věžemi hotová, přičemž stratigraficky nejstarší stavbou je severní věž. Za Boršovo dílo je nejspíše možno považovat nevelký palác (při severní straně jihozápadní věže). Kaple byla podle autora „dokončena okolo roku

Obr. 17. Rýzmburk, hrad. Pohled z kaple směrem k východu. Uprostřed příčný řez úsekem hradební zdi, nahoře se stopami předprsní zídky a nadezděného ochozu. Vpravo druhotně připojená branka s rámem pro padací můstek, vlevo brána do jádra hradu. Foto V. Razím 2003. — Abb. 17. Rýzmburk, Burg. Blick von der Kapelle in Richtung Osten. Inmitten ein Querschnitt durch einen Abschnitt der Wehrmauer, oben mit Spuren der Brustwehrmauer und des aufgemauerten Wehrganges. Rechts das kleine, sekundär angefügte Tor mit einem Rahmen für die Zugbrücke, links das Tor in die Kernburg. Foto V. Razím 2003.

1300, nepochybně však, jak dokládá zavázání jejího polygonálního závěru do čelní zdi jádra, byla součástí původního záměru“ (Durdík 1999, 407–408).

Prohlídka hradního jádra poskytuje oproti předešlým názorům komplikovanější a značně odlišný obraz. Severní obytná věž se skutečně na první pohled jeví jako „stratigraficky“ nejstarší, neboť stojí v nejvyšším místě staveniště a oba úseky obvodové hradby jádra přiléhají na spáru k armaturám jejích nároží (obr. 9: 6; 13). Stav těchto úseků zdí nám však dnes nedovoluje s jistotou tvrdit, že jsou původní, nejstarší fortifikací na tomto místě. Obvodová zeď zřetelně trpěla častými statickými poruchami a byla doplňována či nahrazována novými konstrukcemi, aniž bychom zatím dokázali stanovit četnost a chronologii těchto proměn. Věž je v literatuře hodnocena jako obytná, ovšem vázaná na další obytný provoz jádra (Durdík – Bolina 2001, 39). Tomu, že nesloužila stálému obývání či dlouhému pobytu, nasvědčuje výbava jejích plochostropých interiérů, které se sice v přízemí a prvním patře otvírají k jihozápadu výtvarně pojednanými lomenými okny, ale postrádají stop vytápění a obvyklý prevet v některém z pater (otázkou je účel severního otvoru v přízemí). Ostění těchto oken, která byla opatřena pevnou mříží a okenicí na závoru, lze sice umělecko-historicky datovat přibližně do 3. čtvrtiny 13. století, tak jako nezřídka však nelze vyloučit, že byla použita druhotně, z nějaké jiné zdejší stavby. Při hodnocení kamenických prvků na Rýzmburku bychom navíc neměli zapomínat na to, že pouze 2,5 km pod hradem probíhala ve 13. století výstavba cisterciáckého kláštera téhož stavebníka, kam byl dopravován a ve značném množství opracováván pískovec. Lze si jistě velmi reálně předsta-

Obr. 18. Rýzmburk, hrad. Válcová věž u brány do jádra hrad, pohled od východu. Nad druhotnou obehzdívkou spodní části věže původní vchod. Foto V. Razím 2003. — Abb. 18. Rýzmburk, Burg. Rundturm beim Tor in die Kernburg, Blick von Osten. Über der sekundären Ummauerung des Unterteiles des Turmes der ursprüngliche Eingang. Foto V. Razím 2003.

vit, že z klášterní hutě byly architektonické prvky nejen v případě potřeby nebo při různých změnách na stavbě pro hrad získávány, ale že zde mohly být přímo pro hrad vyráběny.¹⁴ Toto je mimořádná okolnost, která vybízí při uměleckohistorické interpretaci Rýzmburka k velké opatrnosti. Za stylově nejpokročilejší lze pokládat okénko na jižní straně 2. patra věže, jehož lomený záklenek je na obou stranách několikanásobně drobně vykrajovaný. Pozoruhodná je také existence zaniklého ochozu, který obíhal druhé patro věže. Ochoz nesly dřevěné krakorce, částečně tvořené stropními trámy, v nárožích položené radiálně. Na ochoz se ze 2. patra věže vstupovalo lomeným portálekem na východní straně, jehož dveře se zevnitř zajišťovaly závorou zasouvanou do masy zdi, tedy shodně jako jižní vstup do přízemí.¹⁵ Tento způsob zavírání je snad indicií velké výšky hradebních zdí jádra, z jejichž vrcholu by do věže bylo možno vniknout. Ochoz věže byl krytý, jak lze soudit z hrubě opracovaných kamenů, které vystupují na jednotlivých průčelích věže zhruba v úrovni stropu 2. patra. Kameny patrně nesly vodorovné trámy, k nimž se přimykaly horní konce krokví pultových stříšek (obr. 13). Nad tímto ochozem věž vrcholila ve fragmentech dochovanou tenčí předprsní zídka, na jejíž vnitřní straně

¹⁴ K vývoji kláštera během 13. století např. *Kuthan 1994*, 261–272; *Líbal 2001*, 302–308.

¹⁵ Otvor pokládala za vchod na eventuelní ochoz *D. Menclová (1972, 201)*, *J. Kuthan (1994, 274)* jej však označil za okno s půlkruhovým záklenkem. *D. Menclová* mylně rekonstruovala ochoz tak, že zároveň již nesl střechnu věže (*Menclová 1972, 202*), což vzhledem k existenci dalšího podlaží není možné (tuto rekonstrukci převzal *T. Durdík*, např. *1999*, 408).

Obr. 19. Rýzmburk, hrad. Detail interiéru věže u brány do jádra hradu. Nika vchodu (srov. obr. 18) je zastropena původními dubovými trámy (dendrochronologické datum 1248/1249). Foto V. Razím 2003. — Abb. 19. Rýzmburk, Burg. Detail des Interieurs des Turmes bei dem Tor in die Kernburg. Die Eingangsnische (vgl. Abb. 18) ist mit den ursprünglichen Eichenramen überdacht (dendrochronologisches Datum 1248/1249). Foto V. Razím 2003.

Obr. 20. Rýzmburk, hrad. Zbytky brány v hradební zdi pod východní stranou obytné věže jádra hradu (obr. 9: 15). Dvě kapsy pro zasouvací závozy za zaniklým ostěním, vlevo od nich fragment líce špalety. Foto V. Razím 2003. — Abb. 20. Rýzmburk, Burg. Reste des Tores in der Wehrmauer unterhalb der Ostseite des Wohnturmes der Kernburg (Abb. 9: 15). Zwei Riegellöcher für Schubriegel hinter dem untergegangenen Gewände, links das Fragment einer Leibungsfläche. Foto V. Razím 2003.

probíhal další obvodový ochoz. Způsob zastřešení nelze bez možnosti detailního průzkumu koruny zdíva stanovit. Stěny interiérů věže obsahují fragmenty druhotně opracovaných kamenických prvků¹⁶ a také špalety a záklenky oken a vstupu v patrech jsou provedeny ze značného množství pískovcových kvádrů. Stejně tak zde lze pozorovat menší množství cihel a jejich úlomků. Uvedená struktura zdíva podle našeho názoru nasvědčuje spíše tomu, že věž vznikla v době, kdy měl hrad již určité období stavební činnosti za sebou.

Do úvah o relativní chronologii horního hradu je třeba zapojit také dosud opomíjené dimenze obvodového zdíva.¹⁷ Zatímco zdívo severní věže a k jejím nárožím přiléhajících hradeb je poměrně tenké, pak severně a východně od jihozápadní věže dosahuje podstatně větší mocnosti. Průzkum dochovaného obvodového zdíva nasvědčuje tomu, že nejstarší je spodní část 195 cm silné jižní zdi.

¹⁶ Na tuto skutečnost upozornil již T. Durdík 1999, 408.

¹⁷ Zavádějící je publikování velmi nepřesného plánu hradu od D. Menclové (Durdík 2002, 73) za situace, kdy existuje nesrovnatelně přesnější plán I. Lehkého (1993, 235; obr. 9).

Teprve na místě její odstraněné západní partie byla vystavěna jižní zeď hranolové věže (*obr. 14*). Západní zeď této věže (na jihozápadním nároží je původní diagonální opěrák) je současná s 260 cm silnou zdí paláce, který s věží tvořil jeden stavební celek. Tomuto závěru nasvědčuje umístění severního vstupu do patra věže, který výškově korespondoval s širokým ústupkem pro podlahu v paláci. Nelze tedy tvrdit, že palác je mladší než věž, jakkoli jeho tenčí nádvoří zeď je k nárožní armatuře věže přiložena na spáru (*obr. 9: 9*). Datování jihozápadní věže je opět problematické. Z uměnovědného hlediska je spojeno s otázkou vypovídací hodnoty fragmentů křížové klenby v 1. patře, kterou vynášela subtilní, na místě konzol jen prostě podseknutá klínová žebra s vyžlabenými boky. Na zadní straně žebíř stavitel použil jako výplň úlomky cihel, ve východní stěně prostory se uplatňuje několik tvarově neurčitých otesaných kvádrů. Z hlediska dané problematiky je podstatné, že ani jihozápadní věž nelze bez výhrad pokládat za součást prvotní výstavby hradního jádra, neboť je nejspíše mladší než jižní zeď (*obr. 9: 7; 14*).

Spolu s touto věží byla na starší spodní část jižní obvodové zdi nově vystavěna část horní, jejíž svrchní partie přilehla na spáru k armatuře jihovýchodního věžního nároží. Zeď vrcholila tenčí předprsní zídou chránící zřejmě ochoz, z čehož je zřejmé, že se ani tehdy ještě nepočítalo s výstavbou kaple při východní straně věže (*obr. 14; 15* vlevo). Směrem od věže k východu tato zeď probíhá přímo a poté se mírným zaoblením stáčí k severovýchodu. Toto zaoblení (nikoliv zalomení, jak se někdy uvádí) ani žádný jiný detail však nelze pokládat za důkaz toho, že zde od počátku byla plánována stavba kaple. Zahnutí zdi mohlo být vyvoláno pouze průběhem hrany terénu. Interiér trojbokého závěru kaple také v půdorysu s vnějším zaoblením nekorresponduje. Z výše podaného nástinu vývoje jižní zdi jádra a jihozápadní věže vyplývá, že kaple je součástí minimálně třetí stavební fáze této partie hradu (*obr. 9: 8*). Při výstavbě kaple byl zrušen a nadezděn uvažovaný ochoz jižní zdi a celá zeď byla zvýšena, aby odpovídala teprve tehdy postavené, podstatně tenčí severní zdi lodě. K přibližnému datování kaple přispívají dvě výrazně protáhlé a projmuté jehlancové konzoly, dochované na severní zdi lodě (*obr. 16*). Oproti dřívějšímu datování k přelomu 13. a 14. století se nejnovější hodnocení přiklání přibližně k roku 1320 (*Libal 2001, 435*). Pozdějšímu datování zřejmě napovídají také poměrně úzká, příčně orientovaná pole křížové klenby v lodi, nesená útlými hrůškovými žebry.¹⁸ Klenbu rýzmburské kaple bude nejspíše třeba hledat v souvislosti s postupnou výstavbou oseckého klášterního ambitu v průběhu 1. třetiny 14. století (srov. *Libal 1994; 2001*). Pod západní částí lodě byl prostor zaklenutý rovněž žebrovou klenbou, jak ukazuje dochovaný výběh druhotně osazeného žebra neznámé profilace v jihozápadním koutě.

Vývojově nejkomplikovanější je zřejmě jihovýchodní část hradního jádra, které vévodí subtilní válcová věž, založená na vyvýšeném skalisku (*obr. 9: 10*). Je velmi pravděpodobné, že vedle věže byla od počátku umístěna brána, jejíž dnešní dispozice je však opět výsledkem vývoje v několika fázích (*obr. 9: 11*). Samotná věž a především její skalní podnož jsou obestavěny téměř na celé východní polovině obvodu zdívanou bránou, zaniklého objektu s valenou klenbou a východního ramene hradby, všechny tyto konstrukce jsou však připojeny druhotně (*obr. 9: 12; 18*). Východně od závěru kaple je dochován úsek hradební zdi, jež je podstatně slabší než jižní zeď kaple a původně vrcholila tenčí, zřejmě předprsní zídou (*obr. 9: 13; 17*). Tato zeď, jejíž konstrukční a časový vztah ke kapli neznáme, se podle dochovaných stop plynule stáčela k jihovýchodu, kde ji prolamovala branka, jež tu vznikla v blíže neurčené fázi vývoje hradu. Tento vstup byl později nahrazen dochovanou brankou pro pěší s padacím můstkem, jež se přiložila na spáru k vnějšímu líci zdi, pokračující směrem k jihovýchodu (*obr. 9: 14; 17*). Nelze tvrdit, že branka v těchto místech byla původním vstupem do jádra hradu. Tím naopak mohla být brána procházející obvodovou hradbou, která vymezovala prostor pod východní stranou jádra. Existenci dosud opomíjené brány prozrazuje fragment líce špalety a dvě hluboké, nad sebou umístěné kapsy po závorách vrat (*obr. 9: 15; 20*). Po vstupu touto branou příchodí překonal zmíněné nádvoří a vystoupal pod válcovou věž, na jejíž těleso zřejmě navazovala další brána, situovaná přibližně ve směru V–Z. Tento předpoklad vychází z umístění vchodu do 1. patra

¹⁸ V literatuře se uvádí, že loď byla zaklenuta dvěma (*Menclová 1972, 201–202; Kuthan 1994, 275*) nebo třemi (*Libal 2001, 435*) poli, soudíme však, že zde byla spíše čtyři pole.

věže právě na její východní straně (*obr. 18*). Vstupní nika za prostým obdélným portálkem vchodu je dosud přeložena třemi původními, nedokonale hraněnými trámy, které byly podle dendrochronologického datování vytesány z dubu pokáceného v zimě 1248/1249 (*obr. 19*). Protože šlo o běžné, krátké stavební dříví, lze právem uvažovat o jeho použití bezprostředně po smýcení stromu (*Kyncl 2004*). Je velice pravděpodobné, že tato věž a případně také některé části obvodové hradby jsou nejstaršími dochovanými stavebními konstrukcemi hradního jádra. Umístění staticky odolné válcové věže na izolovaném temeni vyvýšené skalky malého půdorysu přitom nenasvědčuje tomu, že by zde předtím stála nějaká starší stavba.

I z tohoto stručného přehledu vývoje hradního jádra jasně vyplývá, že je nelze prezentovat jako stavební celek, který se zformoval v krátké době podle jednotného plánu a nadto vykazoval nějaké zřetelné atributy zeměpanského původu. Doložit nelze ani jednotnou koncepci dnešní dispozice se třemi věžemi, ani původní záměr vybudovat zde kapli. Kromě válcové věže, jež střežila bránu, jeví se ostatní stavby (obě hranolové věže, obytná budova, kaple, velké části obvodové hradby) spíše jako dílo úprav a přestaveb v dalších fázích, případně mohou napovídat dlouhé, změnami provázené výstavbě. Tento závěr je třeba vyzdvihnout zejména u severní věže, stojící na nejcentnějších místech celé rozsáhlé hradní dispozice. Pokud lze reálně datovat vznik válcové věže na samotný přelom 40. a 50. let 13. století, vyrostla dochovaná severní věž se značným časovým odstupem. Je pak otázkou, zda na jejím místě předtím již nestála jiná, třeba provizorní stavba.

Absolutní datum 1248/1249, které je možno s velkou mírou pravděpodobnosti vztahovat k samotným počátkům výstavby hradu, vzácně koresponduje s prvním doloženým predikátem Borše z Rýzmburka z roku 1250. Nabízí se závěr, že Boreš zavedl svůj nový predikát již v době rozbíhající se stavby, i když obývat své sídlo mohl až o něco později. Vzhledem k obsahu předešlého odstavce je však podle našeho názoru pravděpodobnější (srov. také níže pasáž o hradě Dražice), že v krátkém časovém období vznikla spolu s válcovou věží na horním hradě zástavba umožňující užívání sídla, která byla později vystřídána či výrazně potlačena dochovanými stavbami. Také vztah mezi daty dendrochronologie a diplomatiky nepodporuje platnost konstrukce, podle níž si Boreš přivlastnil zeměpanský hrad; musel by to udělat a otevřeně prezentovat již na začátku stavby. Hrad Rýzmburk byl zřejmě založen na konci epochy Václava I., kdy měl zeměpán vzhledem k charakteru své pozdní vlády i známým událostem kolem kralevicova povstání nejmenší důvod stavět hrad – navíc velký a nákladný – v srdci kmenové državy svého nejmocnějšího a nejmocnějšího spojence. Vzhledem k poměru mezi králem a Borešem zároveň není třeba se domnívat, že by královský maršálek k založení hradu musel využít doby poklesu ústřední panovnické moci. Často prosazovanou představu o principiálním antagonickém vztahu krále ke stavbě šlechtických hradů lze dnes již zjevně pokládat za překonanou (k tomu srov. *Vaniček 2000; 2002a; 2002b*).

Po Boršově smrti v roce 1278 nastal útlum dřívějšího mocenského a majetkového rozmachu rodu, vedoucí ke ztrátě některých statků. Snad se projevil také v přeměně rýzmburského panství v královské léno. Naproti tomu si Rýzmburkové udržovali v době Jana Lucemburského a Karla IV. stále významné postavení mezi českou šlechtou a soustředili se na budování svého panství pod Krušnými horami (*Velínský 2002*). Držba rezidenčního hradu více mužskými členy rodu logicky mohla vést k potřebě stavebního rozšíření, včetně vybudování dalšího obytného jádra. Právě z tohoto období může pocházet dnes téměř zbořená zástavba jižně od horního jádra a sousední vysoká válcová věž. Zdá se, že se také rozběhla výstavba opevnění jižní části ostrožny. Západně od válcové věže se dochovaly zbytky silné zdi, která se stáčela směrem k jižní straně věže a k níž byl na spáru připojen další úsek více než 2 m silné hradby, jejíž součástí je dílem dochovaná věžová brána (*obr. 9: 16–18*). Toto opevnění zjevně začalo být budováno na nejméně terénně chráněné straně ostrožny, ale nepodařilo se je dokončit. Výše hodnocená vnější hradba se sedlovými vízkami, která má zcela jiný charakter, se na výběh zdi východně od brány připojila na spáru (*obr. 9: 19*). Důvod nedokončení, respektive přerušování díla vnějšího opevnění můžeme snad hypoteticky spojovat se slábnutím preferencí hradu a s přesouváním těžiště zájmu Rýzmburků na západočeské Bečovsko, jak je možno pozorovat již zhruba od poloviny 14. století, nebo až s pozdějším zadlužením Hrabišiců, které vyvrcholilo prodejem Rýzmburka roku 1398 míšeňskému markraběti.

Lichnice v Železných horách vstupuje do psané historie roku 1251 v predikátu Smila z Lichtenburka (CDB IV, č. 220). Vysvětlení, že představa o zeměpanském původci hradu nemá žádné historické opory, bylo již podáno několikrát (Klápště 2003; Urban 2003, zejm. 57–61). Zbývá tedy stavební podoba hradu, zejména dispozice, jejíž charakteristika podle T. Durdíka prozrazuje zeměpanského stavebníka 1. poloviny 13. století (nejpodrobněji Durdík 1991, 59–61).

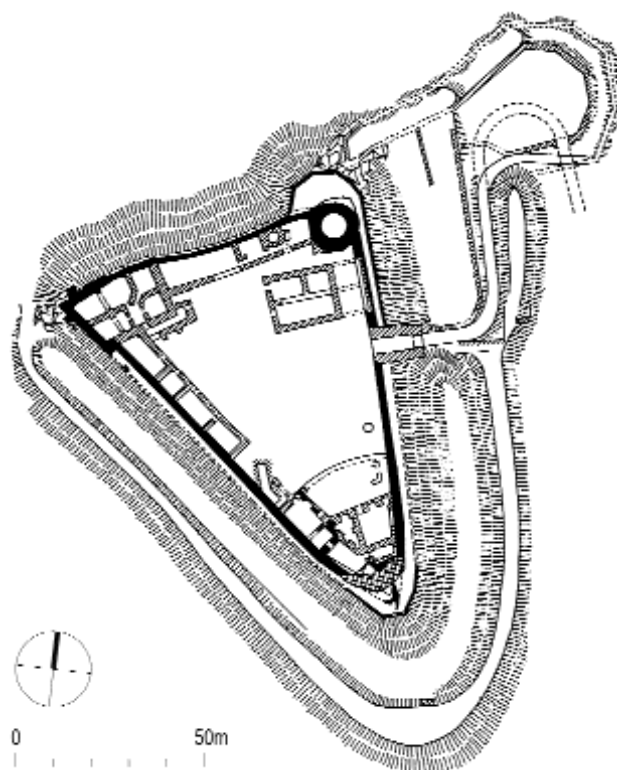
Nedávno byla Lichnice předmětem názorové výměny mezi T. Durdíkem na straně jedné a J. Frolíkem a J. Siglem na straně druhé, kteří se nemohou shodnout na tom, co vlastně našli malým terénním výzkumem a průzkumem zdíva v jihovýchodním hrotu hradní dispozice: zda trojúhelný objekt, nebo obytnou válcovou věž s břitem.¹⁹ J. Klápště tuto diskusi hodnotí jako „spletitou“ a „mimoběžnou“, je však třeba poukázat na otázku samotné existence věci, o níž zde běží. Obě diskutující strany se vlastně rozcházejí pouze v tom, zda zadní strana objektu byla rovná či zaoblená, což by mělo být důležité pro oprávněnost či nepřijatelnost jeho klasifikace jako věže; v poslední fázi debaty ale T. Durdík vyjádřil názor, že šlo o věž bez ohledu na tento detail (Durdík 2000b). Existence obytné věže, kterou by bylo možno datovat před zlomový rok 1251, je důležitá pro „kastellologickou“ koncepci, jež na větším počtu staveb tohoto druhu zakládá svou hypotézu královského původu Lichnice. Není však jasné, odkud diskutující archeologové berou jistotu, že vykopaný jižní břit (jak lze nalezený útvar zřejmě klasifikovat v jeho základové partii, přičemž údajné datování do 13. století je ovšem třeba lépe zdůvodnit: srov. Klápště 2003) konstrukčně a chronologicky souvisí s fragmentárně dochovanou částí stavby na druhé straně mladší štitové zdi, a hlavně jak souvisí s úseky obvodové zdi hradu. Z rozsahu archeologické sondy (Frolík – Sigl 1993) i z rozsahu nadzemních partií zdíva je zřejmé, že k prokázání těchto souvislostí nedošlo (obr. 21; 22). A priori se tedy existence těchto souvislostí pokládá za nepochybnou. Zcela jasně to prozrazuje T. Durdík, když sice správně uvádí, že „poznání komplikovaného stavebního vývoje hradu výrazně ztenčuje fragmentárnost jeho zbytků zkomolených při nedávných i současných památkových úpravách“, ale vzápětí bez zdůvodnění konstatuje, že „z první fáze nepochybně pochází hlavní obvodová hradba, do níž byla v severovýchodním nároží zavázána mohutná okrouhlá plochostropá obytná věž a další, analogická, avšak mohutným břitem opatřená, nově zjištěná stavba stávala i v nároží jihovýchodním“ (Durdík 1999, 332).

Podporou hypotézy zeměpanského původu hradu má být rozlehlá trojstranná dispozice, v jejichž rozích měly stát nejméně dvě obytné věže (obr. 21). Torzo hlavní z těchto věží vévodí severovýchodnímu nároží. I když tato stavba skutečně utrpěla novodobými úpravami, shledáváme již při zběžné prohlídce, že její válcové těleso nelze v rozporu s dosavadními názory hodnotit jako dílo jedné stavební fáze, natož s oprávněním datace do 1. poloviny 13. století (srov. obr. 21). Na severní až severovýchodní straně vnějšího pláště zdíva je jasně patrné, že byla vystavěna samostatně a jednoduše od dnešní úrovně terénu až ke koruně včetně své dolní kónické a v půdorysu tupouhle se lomící části, která měla přispívat ke stabilitě věže. Současnost této skarpy s vlastním segmentem uvedené části věže prokazují i více než 4 m hluboké původní otvory po trámech, které sloužily jako lešení v době výstavby, zároveň ale také jako trvalá výztuha. Ztužující trámy zde byly použity rovněž v jádru zdíva.²⁰ Plášť věže plynule přechází na dochovanou část severní hradební zdi, jež je tedy současná (obr. 23 až 26). Charakter zdíva této strany věže, a to včetně vnitřního pláště, nasvědčuje příměsí pískovce, cihel a zlomků pálené střešní krytiny vzniku v pokročilejší fázi existence hradu. Jiný vzhled a strukturu lícív má vnější plášť východní části věže, kterou je možno pokládat za relativně starší. Nacházíme zde řady otvorů po dřevech a také horizontální vrstvy zdíva jsou vzájemně odděleny odlišným způsobem. Rovněž zobrazení a fotografické snímky z doby před rekonstrukčními pracemi hradu ve 30. letech 20. století zřetelně nasvědčují tomu, že tato část věže pocházela z jiné doby než

¹⁹ Literaturu této diskuse uvádí J. Klápště (2003, 798).

²⁰ T. Durdík (1991, 60) na podporu velkého stáří „první fáze“ hradu Lichnice uvádí prokládání zdíva dřevěnými trámy, které podle něj „může být chápáno i jako určitá reminiscence na způsob stavby valových opevnění starších hradů“, přičemž odkazuje na užití dřev ve zdíva velké věže hradu Křivoklátu. Tato technologie se však běžně užívala během celého středověku (lze ji sledovat také na řadě hradů z různých dob) i v následujících obdobích (souborně o smyslu výdřev nejnoveji Škabrada 2003, 40–41).

Obr. 21. Lichnice, hrad. Půdorys podle T. Durdíka (1999, 333). Černě vyznačeno zdivo, které T. Durdík datuje do 13. století. Na jižním hrotu dispozice zakreslen „břit“, nalezený při archeologickém výzkumu (srov. obr. 22). — Abb. 21. Lichnice, Burg. Grundriß nach T. Durdík (1999, 333). Schwarz gekennzeichnet das Mauerwerk, welches T. Durdík in das 13. Jahrhundert datiert. An der südlichen Spitze des Disposition ist ein „Schnabel“ eingezeichnet, die bei der archäologischen Forschung entdeckt wurde (vgl. Abb. 22).

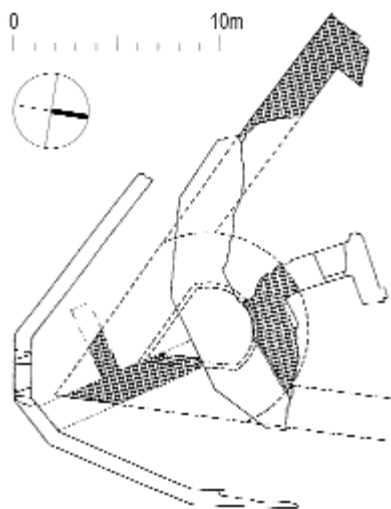

část severní (obr. 24; 25).²¹ Na základě těchto zobrazení přichází v úvahu i možnost, že východní část byla pozůstatkem věže, jejíž půdorys se poněkud lišil od dnešního stavu. Složitějšímu vývoji a četným změnám nasvědčují také další detaily věže, jako směr trhlín patrný ze starých snímků, nepravidelnosti půdorysu a pláště interiéru, nestejný způsob navázání hradeb na jihu a západě, rozdíly ve vnitřní struktuře zdiva atd. Upozornit je třeba také na přímo probíhající východní trnož věže, který plynule navazuje na hradební zeď, a na existenci takového trnože rovněž na straně jižní a západní (na západě je zřetelně provázán s hradební zdí). Zdá se, že celá věž ve výsledné podobě vyrůstala z tohoto kvadratického soklu, který na severovýchodní straně tvořil jakýsi tupouhý klín.²² Při snaze o podrobnější vyhodnocení vývoje věže by bylo třeba pořídit její přesné zaměření a provést stavebně-historický průzkum, vycházející ze studia archivní dokumentace. Zatím lze pouze konstatovat, že absolutní i relativní chronologie věže ve vztahu k dispozici hradu je nejasná, stejně jako její vnitřní uspořádání a funkce. Věž prošla složitějším stavebním vývojem, který se týkal – zřejmě v důsledku destrukce severní části – i jejího půdorysu.

Na základě uvedených poznatků o severovýchodní věži se krátce vraťme k diskutované jižní výspě hradu. Jisté stojí za úvahu, zda v půdorysu zjištěný ostroúhlý útvar, charakterizovaný archeology jako břit, měl stejný tvar také ve vyšších partiích a zda je skutečně průkazný jeho vznik ve 13. stole-

²¹ Odkazujeme na snímky v albu fotografií z 20. a 30. let 20. století vztahujících se k vyklizovacím a rekonstrukčním pracím na Lichnici, uloženém v Městském muzeu v Čáslavi (MLP 2756, ing. Frič, album hradu Lichnice). Za možnost prohlídky dalších snímků děkuji J. Burešovi (srov. pozn. 24).

²² Dosud prezentované půdorysy hradu tento a další detaily zcela pomíjejí (srov. obr. 21).

Obr. 22. Lichnice, hrad. Půdorys jižního nároží dispozice podle T. Durdíka (např. 2002, 60), se zakreslením „břítu“ nalezeného archeologickým výzkumem a s rekonstrukcí půdorysu domnělé věže. Křížkovane vyznačeno zdivo připisované T. Durdíkem bez důkazu první stavební fázi. — Abb. 22. Lichnice, Burg. Grundriss der Südecke der Disposition nach T. Durdík (zB. 2002, 60), mit der Einzeichnung der bei der archäologischen Erforschung aufgefundenen „Schnabels“ und der Grundrissrekonstruktion des vermeintlichen Turmes. Mit Kreuzen gekennzeichnet das der ersten Bauphase zugeschriebene Mauerwerk.

tí. Negativní otisky a fragmenty zdiva na straně dovnitř hradu nelze přes všechny pokusy o výpočty a o rekonstrukce průběhu stavebních úprav v těchto místech jednoznačně vyhodnotit jako doklady existence věže, což ukazuje především dnešní stav po částečné destrukci, který svědčí o bezvýchodnosti zmíněné letité diskuse mezi archeology. O segmentovém fragmentu zdiva ve vyvýšené úrovni nemůžeme bezvýhradně tvrdit, že je negativem zaobleného interiéru údajné věže.²³ Jak již bylo uvedeno výše, nebyla především prokázána vzájemná konstrukční a chronologická jednotka nalezeného břítu, údajné zadní (severní) zdi věže a obvodových hradeb. Právě nejbližše dochovaný úsek hradební zdi na západní straně, který T. Durdík bez vysvětlení datuje do 1. stavební fáze 13. století (srov. obr. 22 nahoře), obsahuje podíl příměsí cihelného materiálu, který obecně bývá indicií původu zdiva v pozdějších obdobích existence hradu, kdy byl k dispozici materiál pro druhotné využití.²⁴

Je třeba zdůraznit, že žádný z dochovaných úseků obvodové zdi hradu za dnešního stavu poznání nemůžeme bez pochyb spojovat se 13. stoletím, naproti tomu některé partie nasvědčují vzniku v pozdějších fázích výstavby. Stejně lze charakterizovat také dnešní vědomosti o ostatních prvcích hradní dispozice. Tvrzení, že „v rámci české hradní produkce 13. století se Lichnice jednoznačně vymyká z kontextu šlechtických hradů“, založil T. Durdík právě na velké rozloze její dispozice a vyšším počtu věží, určených k obývání (Durdík 1991, 57). Tyto údajné typické znaky Lichnice jsou však neprokázané.

Závěrem je třeba zastavit se ještě u hradů, které podle „kastellologické“ koncepce mají být lichnické dispozici podobné a jejichž původ má být natolik jistý, že opravňují k tomuto srovnání. Zjiš-

²³ Na ošidnost interpretace mnoha částí zdiva a jejich líců na hradě názorně poukazuje úzký fragment dnes zaniklého nádvořího líce údajné jižní věže, o němž J. Frolík a J. Sigl soudí, že byl v půdorysu přímý, zatímco T. Durdík se snaží matematickým výpočtem prokázat možnost, že byl segmentový (Durdík 1994, 69). Fotografická dokumentace z doby oprav ve 30. letech 20. století (srov. obr. 27) ukazuje, že tento velmi nepravidelný a krátký fragment líce byl tehdy doplňován, nově vypsárován, a opravy se evidentně týkaly i okolního jádra zdiva.

²⁴ J. Frolík a J. Sigl (1993, 119–120) na základě svého archeologického výzkumu a dalších souvislostí uvažují vznik štítové zdi na jižní výspě hradu nejspíše v průběhu třicetileté války. Dendrochronologický průzkum, provedený v souvislosti s posledními opravami hradu v roce 2002 (J. Kyncl, znalecký posudek č. 238–25/02), však datoval zbytky dřev (datum skácení) samonosného lešení v této zdi do rozmezí let 1520–1522. Analyzovány přitom byly 3 samostatné kusy jedlových dřev z různých míst zdiva. Vzhledem k účelu dřevěných kulatin můžeme vznik štítové zdi klást asi do 1. poloviny 20. let 16. století (za upozornění na existenci průzkumu děkují T. Kynclovi z Botanického ústavu AV ČR a J. Burešovi z Ekocentra Paleta Pardubice).

Obr. 23. Lichnice, hrad. Věž v severovýchodním nároží, pohled od západu. Foto V. Razím 2003. — Abb. 23. Lichnice, Burg. Turm an der Nordostecke, Blick von Westen. Foto V. Razím 2003.

tujeme, že těmito „vzory“ jsou právě Jindřichův Hradec a Rýzmburk (zde jde tedy o důkaz kruhem) a Křivoklát se Zvíkovem, jejichž současné poznání neumožňuje ve většině případů o relativní chronologii nárožních věží a hradeb vyslovit jednoznačné soudy. Skutečnost, že dispozice uvedených hradů díky terénu vycházejí z trojúhelníku, má pro srovnávání rovněž malou váhu.

K typologickým a sociálním souvislostem počátků českých šlechtických hradů

V předešlých odstavcích jsme v reakci na příspěvek J. Klápštěho připojili další prameny a pohledy promlouvající k otázce doby vzniku a stavebníka pojednávaných hradů, které mají reprezentovat zásadní vývojové trendy vztahu mezi panovníkem a šlechtou ve 13. století. Při snaze analyzovat komplexně stav a východiska prezentace „kastellologické“ koncepce této problematiky v souborných pracích z poslední doby (zejm. *Durdík 1999; 2000; Durdík – Bolina 2001*) bychom se museli věnovat dlouhé řadě lokalit, což na tomto místě není možné.

Nelze zde však nepřipomenout ještě další skupinu hradů uvedené koncepce, kterou J. Klápště ponechal stranou. Zatímco Říčany a Vizmburk mají představovat šlechtou vybudované ojedinělé „miniatury“ královských hradů s obvodovou zástavbou, pak hrady Stará Dubá a Příběnice údajně reprezentují ještě další úroveň vztahu hradních dispozic královských a šlechtických stavebníků. V době, kdy „*mohutné a výstavné hrady s obvodovou zástavbou se staly přímo symbolem královské moci a na dlouhou dobu nedostižným vzorem pro šlechtické hradní stavby*“, mohly se pokusit zbudovat takovou stavbu, která by byla se stavbou královskou alespoň částečně souměřitelná, pouze ty nejvýznamnější šlechtické rody, a to ještě zcela výjimečně. Doposud prý v Čechách známe pouze dva takové případy, a to právě Starou Dubou a Příběnicí (*Durdík – Bolina 2001, 87*).

Obr. 24. Lichnice, hrad. Věž v severovýchodním nároží, pohled od severovýchodu. Stav tři desítky let před započatím rekonstrukce hradu. Na věži je dobře patrná svislá spára, související s výstavbou pláště ve dvou fázích. Pravá (severní) část naobrazení je nejspíše mladší (převzato z *Klaus 1898*). — Abb. 24. Lichnice, Burg. Turm an der Nordostecke, Blick von Nordosten. Zustand drei Jahrzehnte vor dem Beginn der Rekonstruktion der Burg. Am Turm ist gut sichtbar eine senkrechte Fuge, die mit der Erbauung des Mauermantels in zwei Phasen zusammenhängt. Der rechte (nördliche) Teil auf der Abbildung ist am ehesten jünger (übernommen aus *Klaus 1898*).

„Zcela výjimečné postavení“ Staré Dubé má spočívat v tom, že „v době striktní typové diferenciace mezi královskými a šlechtickými hrady představuje spolu s Příběnicemi jediné šlechtické stavební podniky řádově srovnatelné s královskými hrady typu s obvodovou zástavbou a tvoří tak jeden z absolutních vrcholů výjimečných možností nejvýznamnějších šlechticů doby posledních Přemyslovců“ (*Durdík 1999*, 512). Na jakých základech však stojí tyto závěry? O stavebníku posázavského hradu nevíme nic určitého. Poprvé se Dubá připomíná roku 1283 v predikátu Ondřeje z rozvětveného rodu Benešoviců, avšak kdy hrad vznikl a jak v Ondřejově době vypadal, nelze vzhledem k dnešnímu stavu památky říci. Plošně poměrně rozsáhlé, ale dochovaným zdívem sporé zříceniny hradu neumožňují seriózně určit postup vývoje a chronologii dispozice, není zde jediný architektonický prvek, který by dovoľoval své datování. Jak vyhlížel, jaký měl vývoj a z jaké doby vlastně pochází „palácový okrsek tvořený zřejmě čtyřmi křídly okolo nevelkého obdélného nádvoří“ je nejasné, proto jej nelze hodnotit jako vícekřídly palácový komplex, blížíci se velkým královským hradům 13. století (srov. *Durdík – Bolina 2001*, 23).²⁵ Autor tohoto výjimečně vysokého hodnocení prostě vsází na to, že „... Dubá se svou složitou dispozicí je jednou z největších šlechtických hradních staveb druhé poloviny 13. století v Čechách“ (*Durdík 1980*, 162).²⁶ Analogicky je tomu s Příběnicemi, které mají být „nejnáročnějším stavebním podnikem Vítkovců z 13. století“, přičemž „příčina tkví nesporně ve skutečnosti, že šlo o mocenskou demonstraci v místě ostrého střetu jejich zájmů se zájmy královskými, demonstrovanými založením nedalekého města a hradu Hradiště“ (*Durdík 1999*, 459). Také zde je však ve skutečnosti seriózní studium vývoje hradní dispozice (podobně jako sídelněhis-

²⁵ Ani důvody, na jejichž základě byla zřícenina označena T. Durdíkem za „zavřený hrad“, nelze přijmout, neboť původní úroveň terénu a detaily zdíva, které toto tvrzení mají dokazovat, nasvědčují opaku. Vyplývá to především z rekonstrukce úrovně terénu v době existence hradu (úroveň skalního povrchu je dobře zřejmá v jádru zdíva severovýchodní strany) a ze stavební podoby jihozápadní budovy (kde nelze souhlasit s tím, že nádvoří zeď vystupuje nad dnešní terén patrně až v úrovni podstřešního patra – např. *Durdík – Sušický 2000*, 115). Lze rovněž vyjádřit nesouhlas s tvrzením, že šikmá spára ve fragmentu zdíva na severovýchodě patří původnímu štítu (srov. *Durdík – Sušický 2000* a cit. literatura).

²⁶ Představa o rozlehlém stavebním počínu Benešoviců na Staré Dubé by neměla být ovlivňována opevněným podhradím, zv. Odranec, jehož stáří je nejasné.

Obr. 25. Lichnice, hrad. Věž v severovýchodním nároží, pohled od severovýchodu. Vpravo část pláště s původními otvory po dřevěch lešení a výztuh zdiva (srov. obr. 24). Foto V. Razím 2004. — Abb. 25. Lichnice, Burg. Turm an der Nordostecke, Blick von Nordosten. Rechts ein Teil des Mauermantels mit den ursprünglichen Rüstlöchern (vgl. Abb. 24). Foto V. Razím 2004.

torických souvislostí) teprve budoucí možností a k citované jednoznačné interpretaci nejsme na základě dostupných vědomostí oprávněni.

Při hodnocení hradů jsou vedle výsledků archeologie a interpretace písemných pramenů nepominutelné doklady stavebního vývoje, přičemž není rozhodující, že dnešní stav zřícenin přináší jen velmi málo absolutních dat, které poskytují dendrochronologie a v širším smyslu dějiny umění. Zkoumání zdiva zpravidla poukazuje na velmi složitý vývoj těchto stavebních celků, který nebyval jen přimocárý a aditivní, ale často byly starší konstrukce dílem nebo zcela nahrazovány jinými. S těmito procesy je třeba počítat i tam, kde je nemůžeme povrchovým průzkumem zachytit a analyzovat. Pokud se na tuto zásadu nebere zřetel a stavební vývoj hradu se neprezentuje na základě jeho skutečného průzkumu, lze lehko vytvářet obecné teorie širokého dosahu, které však mohou být naprosto scestné.

Pochopitelně lze prohlásit, že tím nebylo řečeno nic nového, o to více však zaráží, kolikrát jsme se jen u několika zmíněných lokalit setkali s právě opačným přístupem.²⁷ V úzkém koridoru jediného, apriorně vytvořeného pohledu se třídí a „škatulkují“ jednotlivé dispozice a vzápětí se pak používají jako doklady platnosti obecných vývojových trendů hradní architektury a společenských procesů. Často se na první pohled zdá, že východiskem kategorických závěrů jsou exaktní zjištění archeologického výzkumu, téměř nikdy se však o tom nelze přesvědčit. Ani u archeologie přitom nejde jen o konkrétní a tematicky ohraničené otázky (jako je příklad Krašova, odkud jsou nám skutečné výsledky dvou sezón výzkumu nedostupné již po více než tři desítky let), ale rovněž o údajná zjištění, z nichž se odvozují obecné zákonitosti. Ve vztahu k našemu tématu jde zejména o již zmíněné rozpoznání tří základních etap výstavby hradů, z nichž první se má týkat obvodové hradby, věže a obytné části

²⁷ Na tuto skutečnost bylo jen v poslední době poukázáno již vícekrát (např. *Wihoda 2001; Razím 2002*).

Obr. 26. Lichnice, hrad. Věž v severovýchodním nároží, detailní pohled na severní část vnějšího pláště a navazující hradbu (vpravo) s původními hlubokými otvory po dřevěch lešení a výztuh zdíva (srov. obr. 24 a 25). Foto V. Razím 2004. — Abb. 26. Lichnice, Burg. Turm an der Nordostecke, Detailansicht des Nordteils des äußeren Mauermantels und der anschließenden Wehrmauer (rechts) mit den ursprünglichen Rüstlöchern (vgl. Abb. 24 und 25). Foto V. Razím 2004.

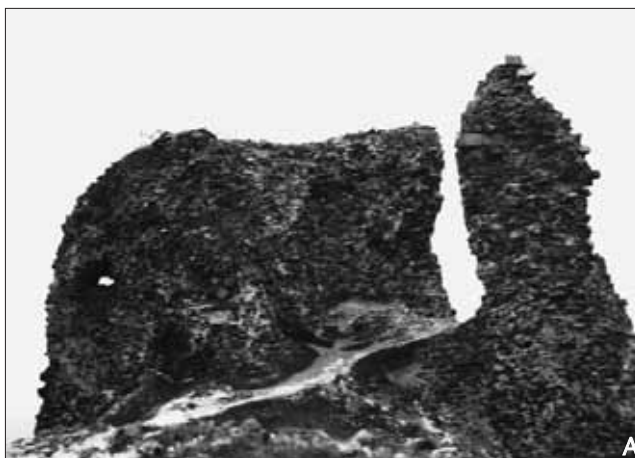
v minimálním rozsahu (*Durdík – Bolina 2001*, 81). Tato zákonitost prý byla rozpoznána až díky novodobým archeologickým výzkumům, nikdy však nebyl prezentován seznam a rozbor těchto lokalit s dokumentací nálezových situací, aby bylo možno posoudit, na jak přesvědčivých a reprezentativních argumentech byly přijaty závěry.

Nakonec připomeňme některé další aspekty a poznatky zkoumání šlechtických hradů 13. století, jež mohou přispět k budování ucelenějšího pohledu na tuto důležitou problematiku.

K poměrně vžitému názoru o rozšířeném jevu úchvatů královských hradů šlechtou zjevně přispívá představa, že poslední Přemyslovci budovali systém vrcholně středověkých hradů, které měly zajišťovat pohraniční oblasti před vnějším nepřítelem (např. *Durdík 2003*). Tato koncepce je především pro území Čech prosazována bez ohledu na absenci dokladů takového procesu a na skutečnost, že prameny doložené vlastnické poměry mnohdy nasvědčují opaku. V argumentaci bývá před kritikou historických pramenů preferována „kastellologická metoda“, podle níž lze královského a šlechtického stavebníka od sebe rozlišit na základě orientačního studia dispozice a stavební podoby toho kterého hradu, případně zjednodušená interpretace historických zpráv a místních jmen, nebo pouhé dojmy povýšené bez vysvětlení na fakta. Na těchto základech stojí názory o královském původu Landštejna, Velešína, Vimperka, Kynžvartu, Hasištejna, Krupky, tzv. Václavova hradu v Chebu a dalších lokalit. V takto vytvořeném prostředí se pak zdá být domnělý králův zájem na založení Jindřichova Hradce nebo Rýzmburka jako přijatelnější. Je třeba zdůraznit, že výše uvedený trend není doložen a že prameny nasvědčují spíše tomu, že již od Přemysla Otakara I. se čeští panovníci v pohraničních oblastech cílevědomě angažují spíše v zakládání měst a neprojeví systémovou snahu rozmísťovat své hrady v územích, která kolonizovaly a zasedlily šlechtické rody (*Vaniček 2000; 2002a; 2002b; Razím 2004*).

Obr. 27. Lichnice, hrad. Vývoj fragmentu nádvořího líce zdiva údajné jižní věže (srov. pozn. 23). A – stav před opravou 29. 2. 1933, B – stav během opravy 1935, C – stav po opravě 1936 (Fričovo album z oprav Lichnice, srov. pozn. 21). — Abb. 27. Lichnice, Burg. Entwicklung eines Fragments der hofseitigen Mauerschale angeblich eines Südturmes. A – Zustand vor der Ausbesserung am 29. 2. 1933, B – Zustand während der Ausbesserung 1935, C – Zustand nach der Ausbesserung 1936 (Fričs Album von den Ausbesserungen auf Lichnice, vgl. Anm. 21).

Rozsah hradního areálu, většinou vymezený terénem či umělým příkopem, nelze interpretovat jednostranně. I přes absenci výrazného vnitřního dělení je možné, že část dispozice měla zpočátku funkci předhradí (resp. hospodářské části) a teprve později se stala součástí vlastního hradu. To může být právě příklad Staré Dubé, jejíž výslednou vícedílnou dispozici nelze bez důkazu vydávat za dílo 13. století, nebo Lichnice, kde absence zřetelného předhradí je používána jako argument pro královského stavebníka (*Durdík 1991*). Terénní podmínky v případě Lichnice či Křivoklátu vybízely k opevnění větší plochy, aniž by tato skutečnost sama o sobě dokazovala vývoj jejího využití. Rozlehlá ostrožna s členitým povrchem na Rýzmburku si vyžadovala zcela jiný přístup a koncepci zástavby než malá, ostře ohraničená ostrožna Krašova.²⁸

Velký rozsah šlechtického hradu může zdánlivě paradoxně znamenat opak mimořádného společenského a hospodářského postavení stavebníka. Jde o případy, kdy hrad stavěli a drželi v nedilu šlechtičtí sourozenci nebo příbuzní. V pramenech po této skutečnosti nemusí být stopy a dnešní stav lokality ji nemusí prozrazovat. Vnitřní dělení dispozice nemuselo zřetelně vykazovat větší počet jader. Jen ze zmiňovaných lokalit připomeňme Říčany, za jejichž stavebníka se zpravidla považuje Ondřej z Všechrom, truksas a nejvyšší komorník Přemysla Otakara II., který se po Říčanech poprvé píše k roku 1289 ve formulářové sbírce pražského biskupa. Ondřej má patřit spolu s Tasem z Vizmburka k těm několika vyvolencům, jimž jen mimořádné postavení u dvora umožnilo sáhnout po „miniaturě královského typu hradu“. Stačí však připustit, že Ondřej hrad budoval spolu se svými bratry, kteří se rovněž pohybovali v prostředí okolí krále (*Novotný 1937, passim; Klápště 2004, 788–789*), a rázem můžeme postavení Říčan vnímat v diametrálně jiných relacích. Předpokládaná obvodová zástavba, resp. větší poměr obytné plochy nemusí souviset se vzorem královského hradu, ale s konkrétní potřebou. Stavbou společného sídla se ušetří prostředky a pracovní síly, a tak lze ve stavební podobě hradu vedle výjimečné snahy o reprezentaci hledat také myšlenku na úsporná opatření. Společenské postavení vlastníka, které se má promítat v jeho budovatelských možnostech, se náhle nejeví tak jasně a jednoduše, ale značně rozporuplně. I když v nedávné době na říčanském hradě proběhl archeologický výzkum, nepřinesl zjištění, která by prokazovala uváděnou typologickou klasifikaci (*Durdík – Kašpar 2002*). Zatímco srovnávaný Vizmburk má přehlednou sevřenou dispozici, zůstává stavební vývoj Říčan dosti nejasný. Především není představa o tom, jak na sebe navazovaly dochované části s reliktem hranolové věže a se zbytkem dvoupatrového paláce. Obě mohly vzniknout v jiné fázi vývoje hradu, podle odlišné koncepce. Záhadou je také skutečný smysl toho, proč vychodní a severní zeď paláce byla v převážné části své výšky na spáru přiložena k ostatnímu zdem. I když nelze upírat někdejšímu říčanskému paláci monumentalitu a kvalitu provedení, k jeho hodnocení v širších souvislostech – o celém raně gotickém hradě nemluvě – máme velmi málo jednoznačných podkladů.

Informace o postupu a okolnostech založení a prvotní výstavby šlechtických hradů ve 13. století jsou vzácné. Tím cennější je proto příklad hradu Dražice v dolním Pojizeří, který podle podrobné zprávy v tzv. Roudnickém rukopisu biskupa Jana IV. z Dražic z 30. let 14. století založil roku 1264 jeho otec Řehník (Řehoř). Také Řehník byl významnou osobností u pražského dvora, kde ve druhém a třetím desetiletí vlády Přemysla Otakara II. postupně zastával hned několik vysokých úřadů, které napovídají jeho postavení mezi nejvlivnějšími muži ve státě. Ačkoli měl podle rukopisu Řehník založit dražický hrad již uvedeného roku, až do jeho smrti někdy po srpnu 1279 není dochována jediná listina s tímto predikátem. V okruhu vysoce situovaných svědků vždy vystačil s křestním jménem a názvem úřadu, který zastával. Pouze roku 1266, když zřejmě ještě nefiguroval mezi nejvyšší dvorskou elitou, se píše podle Litovic u Prahy (*Rehnic de Lutowich: CDB V/1, č. 477*). Důvod absence dražického predikátu však musíme hledat také v tom, že Řehník podle Roudnického rukopisu do své smrti hrad nedokončil, ale stavbu dovedl jen ke klenbám (stropům) prvního podlaží. Rozestavěného hradu se v nedílu ujali Řehníkoví synové Jan a Řehník, z nichž první se stal známým biskupem. Také oni až

²⁸ Na velká staveniště dalších Boršových hradů upozorňuje *J. Klápště (2003, 794, s odkazem na další literaturu)*. Módní německé jméno Rýzmburk mohlo být nadsázkou (*Klápště 2003, 793*), také se v něm ale může odrážet mimořádná terénní konfigurace, kterou tento horský hrad využil.

do konce 13. století predikát podle hradu neužívali, ale byli pouze spojováni se jménem svého váženého otce. Bratři pak podle uvedeného textu hrad zcela dokončili v průběhu prvních dvou desetiletí 14. století a potřebovali k tomu 17 let. I když z tohoto příběhu nelze vyvozovat žádné všeobecně platné závěry, za pozornost stojí dlouhá výstavba plošně nevelkého hradu i přes významné postavení a patrně i značné možnosti stavebníků. Právě probíhající stavebněhistorický průzkum překvapivě nasvědčuje tomu, že Řehníkoví synové podstatně změnili původní záměr a z rozestavěných zdí asi ponechali sotva část. Důvody lze jen tušit, ale vedle nových, dobou a postavením biskupa podmíněných požadavků musíme uvažovat také o společné držbě rodového sídla, která si vynutila jinou dispozici. Tajemstvím zůstane, jak se na podobě hradu mohla projevit skutečnost, že biskup svého dílu na hradě asi příliš nevyužil, neboť jej k sobě poutaly pražský úřad, další jeho sídla či pobyty ve Francii (*Razím – Nachtmannová 2004*). Na pozadí stop, souvislostí a chronologie těchto proměn na Dražicích nelze nemít skepsi k tomu, co směrdatného k danému tématu jsme schopni rozpoznat při dřívě většině povrchových průzkumů našich hradů.

Povrchový průzkum hradů a jejich zřícenin jen málokdy přináší možnost spolehlivě a podrobně stanovit stavební vývoj. Kategorizace dispozic na základě těchto průzkumů může být zcela zavádějící. Mnohdy lze pochybovat i o relativním stáří prvků, které se na základě vžitých stereotypů zdají být neochvějně, jako je například tzv. bergfrit. Za dnešní situace, kdy již máme díky mnohaleté práci „kastellologů“ náš dochovaný hradní fond takřka kompletně typologicky rozříděn, by byla žádoucí revize, nakořik jsou přijímané závěry nosné, na základě kterých metod a premis byly přijaty a především co se z nich vyvodilo pro hodnocení celku. Zjevně není dobře, že „kastellologie“ může mít různá pojetí (srov. *Durdík 1999, 250*), a tak si zřejmě také může dovolit rezignaci na rozhodující hlediska a metody a časté ustrnutí v domněnkách. Je-li zdůrazňováno, že znakem „české kastellologické školy“ je vůdčí postavení archeologie středověku (*Durdík 1999, 250*), měly by být výsledky archeologických výzkumů odpovídajícím způsobem zpřístupněny odborné veřejnosti (*Razím 2002; Klápště 2003*). Pokud „kastellologie“ nemá přesněji stanovený obsah a pracovní postupy, neměl by se tento neurčitý pojem nadužívat, jak je tomu dnes. Za současné situace pojem „kastellologie“ u nás vyjadřuje spíše zájmovou oblast (včetně amatérské) studia konkrétní matérie, tedy hradů, než vědní obor s jeho nezbytnými atributy. Mělo by být zřejmé, kterými obecně přijatými metodami byl ten který hrad zkoumán a které metody nebyly uplatněny. U publikací mnoha hradů, jako například Rýzmburka či Lichnice, se to dnes nelze bez podrobného pátrání dozvědět, přestože právě tyto lokality jsou vydávány za nosné pilíře tendencí vývoje. Smícháním množství staveb, od podrobně poznaných až po ty, jejichž hodnocení lze sotva označit alespoň za hypotézu, vznikají konstrukce, kterým nelze již z principu mnoho důvěřovat. Namísto často vágní „kastellologie“ bychom měli hrady týmově zkoumat pomocí všeobecně uznaných metod a postupů příslušných vědních oborů a stále důkladně zvažovat, k jakým závěrům nás opravňuje současná míra poznání každé které z lokalit (srov. *Kouřil – Wihoda 2002 a Gabriel 2002*).

Tento příspěvek vznikl za podpory projektu výzkumu a vývoje NPÚ-ÚOPSC „Systematická identifikace, dokumentace a prezentace hodnot ohrožených skupin památek ve středních Čechách“.

PRAMENY

- CDB*: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. III. 1–2 (1231–1240), G. Friedrich – Z. Kristen edd., Prague 1942–1962; IV. 1–2 (1241–1253), J. Šebánek – S. Dušková edd., Prague 1962–1965.
RBM: Regesta diplomata nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253–1310), J. Emler ed., Prague 1882.

LITERATURA

- Čechura, J. 1979: Hospodářský vývoj plaského kláštera v době předhusitské, *Historická geografie* 18, 233–305.
- Čihák, J. – Fritz, Z. – Miler, J. – Valenta, P. 1989: Povrchový průzkum hradu Frumštejna, *Castellologica bohemia* 1, 201–214.
- Čornej, P. 2000: Velké dějiny země koruny české V. (1402–1437). Praha – Litomyšl.
- Durdík, T. 1991: Stavební podoba jižního nároží hradu Lichnice v souvislosti s jeho počátky, *Castellologica bohemia* 2, 53–64.
- 1993: Středověký vývoj hradu, in: Jindřichův Hradec 1293/1993, České Budějovice, 69–83.
- 1994: K interpretaci výsledků archeologického výzkumu jižního nároží hradu Lichnice, *Castellologica bohemia* 4, 67–74.
- 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- 2000a: Nástin problematiky českých feudálních sídel 13. století, *Castellologica bohemia* 7, 17–50.
- 2000b: K podobě jižního nároží a počátkům hradu Lichnice – pokračování diskuse, *Castellologica bohemia* 7, 395–402.
- 2002: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky. Praha.
- 2003: Hrad Václava II., *Zprávy památkové péče* 63, 105–109.
- Durdík, T. – Bolina, P. 2001: Středověké hrady v Čechách a na Moravě. Praha.
- Durdík, T. – Kašpar, V. 2002: Ke stavební podobě a vývoji hradu v Říčanech, *Archaeologia historica* 27, 79–89.
- Durdík, T. – Klápště, J. 1992: Dva pohledy na počátku hradu Riesenburku, *Archeologické rozhledy* 44, 266–276.
- Durdík, T. – Sušický, V. 2000: Zříceniny hradů, tvrzí a zámků. Střední Čechy. Praha.
- Frolík, J. – Sigl, J. 1993: Zjišťovací výzkum na hradě Lichnici v roce 1991, *Castellologica bohemia* 3, 117–124.
- Gabriel, F. 2002: Quo vadis vědo o hradech?, *Castellologica bohemia* 8, 499–502.
- Hejna, A. 1982: Vizmburk – příklad hradní architektury 13. století, *Památky a příroda* 7, 13–21.
- 1983: Výzkum hradu Vizmburk – příspěvek ke studiu hradní architektury 13. století, in: *Umění 13. století v českých zemích*, Praha, 173–195.
- Charvátová, K. 1985: Význam cisterciáckého řádu pro osídlení Čech, *Archaeologia historica* 10, 415–421.
- 1992: Kolonizace plaského kláštera 1145–1250, *Muzejní a vlastivědná práce* 30 – *Časopis Společnosti přátel starožitností* 100, 73–83.
- 1993: Settlement patterns within the domain of Plasy abbey, *Bohemia: 1100–1400 A.D.*, *Památky archeologické* 84, 120–147.
- 1995: Vývoj osídlení na panství kláštera v Teplé ve 13. století, *Historická geografie* 28, 71–91.
- Klápště, J. 2003: Poznámky o sociálních souvislostech počátků šlechtických hradů v českých zemích, *Archeologické rozhledy* 55, 786–800.
- Klaus, A. 1898: Lichnice. Kutná Hora.
- Kočka, V. 1930: Dějiny politického okresu karlovického. Díl I. Soudní okres kralovický. Kralovice.
- 1932: Dějiny politického okresu karlovického. Díl II. Soudní okres maněťtínský. Kralovice.
- Kouřil, P. – Wihoda, M. 2002: Česká kastelologie na rozcestí?, *Archaeologia historica* 27, 21–35.
- Kubín, P. 2000: Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis. Praha.
- Kubů, E. 1979: Pozemková držba kláštera kladrubského v době předhusitské (do roku 1420), *Historická geografie* 18, 205–232.
- Kuthan, J. 1994: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města – hrady – kláštery – kostely. Vimperk.
- Kyncl, T. 2004: Datování dřeva z hradu Rýzmburka. *Archeologické rozhledy* 56, 214–217.
- Lehký, I. 1993: Vnější hradební okruh hradu Rýzmburk (Osek), *Zprávy památkové péče* 53, 234–237.
- Líbal, D. 1994: Osek, in: Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku. Sborník vydaný k 850. výročí založení kláštera v Plasech, Praha, 62–67.
- 2001: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha.
- Menclová, D. 1972: České hrady 1. Praha.
- Nový, R. 1972: Přemyslovský stát 11. a 12. století. Praha.
- Profous, A. 1954: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny I. Praha.
- Profous, A. – Svoboda, J. 1957: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny IV. Praha.
- Razím, V. 1997: K původu hradební zdi bez ochozu, *Průzkumy památek* IV/2, 78–88.

- Razím, V. 2002: K otázkám stavebního vývoje a původu hradu Týřova. Poznámky k metodice výzkumu hradů v bývalém královském hvozdu, *Archeologické rozhledy* 54, 625–680.
- 2004: K tendencím v ochraně hranic českého státu 13. století, *Archaeologia historica* 29, v tisku.
- Razím, V. – *Nachtmannová, A.* 2004: Ke stavebnímu vývoji hradu Dražice, in: *Svorník 2*, Praha, v tisku.
- Sedláček, A. 1905: Hrady, zámky a tvrze království českého 13. Plzeňsko a Loketsko. Praha.
- 1923: Hrady, zámky a tvrze království českého 14. Litoměřicko a Žatecko. Praha.
- Sommer, J., G. 1838: Das Königreich Böhmen 6. Pilsner Kreis. Prag.
- Šebánek, J. – *Dušková, S.* 1963: Listina v českém státě doby Václava I. (u nižších feudálů a měst). *Rozpravy ČSAV – řada společenských věd* 73, č. 10. Praha.
- Škabrada, J. 2003: Konstrukce historických staveb. Praha.
- Šusta, J. 1935: Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví. *České dějiny* II/1. Praha.
- Trnka, G. 1913: Říčany v minulosti i přítomnosti. Říčany.
- Urban, J. 2003: Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu. Praha.
- Vaniček, V. 2000: Velké dějiny zemí koruny české II. (1197–1250). Praha – Litomyšl.
- 2002a: Velké dějiny zemí koruny české III. (1250–1310). Praha – Litomyšl.
- 2002b: „Právo na hrad“ a hradní regál – hodnocení souvislostí revindikačních sporů ve 13. století v českých a alpských zemích, in: M. Antoniewicz red., *Zamki i przetrzeń spoleczna w Europie srodkowej i wschodniej*, Warszawa, 24–50.
- Varhaník, J. 2002: Obrana středověkého hradu palnými zbraněmi, *Archaeologia historica* 27, Brno, 125–138.
- Velímský, T. 2002: Hrabišici. Páni z Rýzmburka. Praha.
- Wihoda, M. 2001: Recenze Tomáš Durdík – Pavel Bolina: *Středověké hrady v Čechách a na Moravě*, Praha 2001, *Archeologické rozhledy* 53, 654–657.
- Žemlička, J. 1998: Rod, rodina a přibuzenstvo Hroznaty Tepelského (K otázce fyzické kontinuity české šlechty), *Západočeský historický sborník* 4, 5–39.
- 2002: Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti. Praha.

Über die Anfänge der Burgen des böhmischen Adels

Der Diskussionsbeitrag knüpft an den Artikel von *J. Klápště* (2003) in der vorangegangenen Nummer dieser Zeitschrift an. Gegenstand des Interesses sind Fragen in Verbindung mit den Anfängen der Burgen des tschechischen Adels. Für das Burgenstudium wird in der letzten Zeit immer häufiger der Begriff der „Kastellologie“ verwendet, dessen Inhalt freilich nicht genau bestimmt ist. Eine unlängst veröffentlichte Charakteristik besagt, dass die Auffassungen der „Kastellologie“ unterschiedlich sein können, die tschechische zeichnet sich jedoch durch eine komplexe Studienmethodik aus, die in gegenseitiger Kombination Methoden und Arbeitsschritte von eigentlich mehreren Disziplinen verwendet, deren Anwendung sich überschneidet und ergänzt. Unter den Spezialfächern behauptet die Mittelalterarchäologie eine Führungsposition (*Durdík 1999*, 250).

Wie aus der Polemik von *J. Klápště* hervorgeht, kann die „Kastellologie“ in der Praxis sehr wesentlich hinter den Theorien und Proklamationen über die Komplexität der applizierten Methoden zurückbleiben. Gerade auf den Seiten eines archäologischen Periodikums musste notwendigerweise erklingen, welcher Gegensatz in der Wirklichkeit existiert, insofern es um die proklamierte Führungsposition der Archäologie in der gegenwärtigen Erforschung der tschechischen Burgen geht. Zahlreiche Arbeiten über die Ergebnisse der Burgenforschung aus ungefähr den letzten drei Jahrzehnten und die nachfolgenden breiteren Bewertungen, besonders die typologische Klassifikation der Burgendispositionen, berufen sich zwar auf die Ergebnisse von archäologischen Forschungen, dabei wurde aber die zugehörige Dokumentation dieser Forschungen nie publiziert. Diese Schuld ist so groß, dass man die Schlussfolgerungen von durchwegs einer Mehrheit der „kastellologischen“ Publikationen nicht unabhängig beurteilen kann (einschließlich der Kompendien der letzten Jahre), die angeblich vor allem von archäologischen Forschungen ausgehen. Das betrifft auch die großen archäologischen Forschungen selbst von so bedeutenden Burgen wie Týřov, Krivoklát und weitere landesfürstliche Sitze im sog. königlichen Jagdforst im Flussgebiet der Berounka. Die hohen Beur-

teilungen dieser Bauten im Entwicklungskontext der europäischen Burgen wurden dabei mehrmals auch in ausländischen Druckwerken publiziert.

Es muss notwendigerweise konstatiert werden, dass auch weitere Standardmethoden der Forschung unterschätzt werden, besonders das Studium der Schriftquellen, die Siedlungsgeschichte und eine eingehende Baudokumentation der erhaltenen Teile der Burgareale. Die reichlich verwendete Methode der sog. Oberflächenforschung der Burgruinen führt oft zu überzeichneten Schlussfolgerungen, auf denen jedoch breite Theorien aufgebaut werden. Bei einer merklichen Produktion der publizierten Beiträge mit „kastellologischer“ Thematik lässt sich oft schwer unterscheiden, welche Methoden, in welchen gegenseitigen Verbindungen und mit welch beweiskräftigen Ergebnissen bei der Erforschung der einzelnen Burgen appliziert wurden. Eine große Belastung ist auch der oft dogmatische Zugang zur typologischen Klassifikation, die vor einer Reihe von Jahren auf der Grundlage von unzureichenden oder verzeichneten Kenntnissen ausgearbeitet wurde.

Diese Tatsachen spiegeln sich auch merklich in einer Teilproblematik wider, der sich J. Klápště widmete und die der Autor dieses Beitrages weiterentwickelt. Diese Problematik betrifft konkret die Bestimmung des Bauherrn einiger Burgen, die sich an die Anfänge dieses Bautentypus in den böhmischen Ländern ungefähr im 2. und 3. Viertel des 13. Jahrhunderts knüpfen, und die eine unveräußerliche Bedeutung bei der Bewertung der Beziehungsentwicklung zwischen dem Herrscher und dem Adel in dieser wichtigen Zeit haben. Es geht um das Zusammentreffen zweier Meinungen. Während T. Durdík behauptet, dass zwischen den Dispositionen der königlichen und adeligen Burgen in der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts ein diametraler Unterschied bestand, finden J. Klápště und der Autor dieses Beitrages zu dieser strengen Unterteilung keine Belege. Die Prämissen, auf denen T. Durdík seine Behauptungen gründet, erwachsen nachweislich aus unbelegten Vermutungen, tendenziellen Interpretationen einiger Erscheinungen, aus einem Hinwegsehen über sozial- und siedlungsgeschichtliche Zusammenhänge und oft auch aus sehr niedrigen und verzeichneten Kenntnissen von der Bauentwicklung der Burgen, die den angeführten diametralen Unterschied repräsentieren sollen.

Die erste behandelte Lokalität ist die Burg Krašov in Westböhmen. Der Burg hat sich bislang am eingehendsten T. Durdík gewidmet, der hier in den Jahren 1970–1971 eine archäologische Teilforschung durchgeführt hat. Nach T. Durdík entstand die Burg schon vor dem Jahre 1232, als in einer Urkunde für das unweit Zisterzienserkloster in Plasy unter den Zeugen ein *Theodericus de Crassow* genannt ist. Bis zum heutigen Tag kam es jedoch nicht zu einer Publikation der Dokumentation der archäologischen Forschung und wie J. Klápště mitteilt, geht aus der Fundnachricht eine solche frühe Datierung nicht hervor. Gegen eine Identifizierung von Krašov in der Urkunde aus dem Jahre 1232 mit der erhaltenen Burgruine zeugen auch weitere Umstände, besonders die niedrige gesellschaftliche Stellung des Geschlechts von Krašov (Krašovice) und die siedlungsgeschichtlichen Zusammenhänge, die der Autor dieses Artikels analysiert (besonders geht es darum, dass am Anfang der 30. Jahre des 13. Jahrhunderts der Ort, wo sich die Burg Krašov befindet, auf dem den Benediktinerinnen zu St. Georg auf der Prager Burg gehörenden Gebiet liegt, an welches das Territorium der Zisterzienser in Plasy angrenzte). Der Autor kam zum Schluss, dass Krašov aus dem Jahre 1232 am ehesten ein kleiner befestigter Sitz in der Nähe des Dorfes Krašovice ist, während die Burg Krašov (22 km entfernt) durch denselben Adel erst im Verlauf der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts gegründet wurde.

Ein anderes Problem stellen die Burgen Vizmburk und Říčany dar, die T. Durdík als „Miniaturen des Typus der Burg mit Randbebauung“ klassifizierte, also eine kleinere Nachahmung der typischen königlichen Disposition. Die Erbauer dieser Burgen waren die in hohen Ämtern am Königshof wirkenden Adelsvertreter, und die genannten Burgen stellen nach T. Durdík den Höhepunkt der adeligen Burgenarchitektur des 13. Jahrhunderts in Böhmen dar, den gerade diese beiden Burgen repräsentieren. J. Klápště erläuterte, dass zu solcher hohen Bewertung keinerlei eindeutige Belege existieren. Es lässt sich hinzufügen, dass Durdíks Bewertung der beiden genannten Burgen von einem dogmatischen Zugang zur Typologie abhängig ist, welche dieser Autor selbst schuf. Man kann nicht von irgendeinem Prototyp einer Königsburg mit Randbebauung sprechen und behaupten, dass gerade von ihm Vizmburk und Říčany abgeleitet wurden. Die Dispositionen der beiden Burgen lassen sich auch auf andere Weise bewerten, die Dispositionsentwicklung von Říčany im 13. Jahrhundert ist überdies

unklar. Die Klassifikation der beiden Burgen kann auch nicht durch die unbelegte Behauptung verzeichnet werden, dass sich an ihrer Erbauung die königliche Bauhütte beteiligte.

Eine sehr grundlegende Frage knüpft sich an die Burgen Jindřichův Hradec, Rýzmburk und Lichnice. Alle zeichnen sich durch eine relativ ausgedehnte Disposition mit einer belegten (oder vorausgesetzten) größeren Anzahl an Türmen in den Ecken und durch eine relativ geringe Ausdehnung der Reste der erhaltenen Bebauung aus. T. Durdík verteidigt auf der Grundlage seiner These vom diametralen Unterschied zwischen königlichen und adeligen Burgen beharrlich die Meinung, dass diese drei Burgen ursprünglich als Königsburgen gebaut wurden, aber im Stadium der unvollendeten Realisation des ursprünglichen Vorhabens von Vertretern des bedeutenden Hofadels entfremdet wurden, der Besitzungen in den betreffenden Regionen hatte. Weil sodann dieser Adel so große Burgen nicht mehr benötigte, blieben sie nach T. Durdík eigentlich unvollendet – mit einer auffällig ausgedehnten Befestigung und einer geringen Ausdehnung der Bebauung. Wie J. Klápště aufmerksam machte, übersieht Durdíks Konzeption die siedlungsgeschichtlichen Zusammenhänge, besonders die Tatsache, dass die Schriftquellen belegen, dass die angeführten Burgen inmitten des Familienbesitzes des zugehörigen Adels gegründet wurden. J. Klápště lehnt den „kastellologischen“ Zugang ab, nach dem man den königlichen oder adeligen Bauherrn der Burgen einfach auf der Grundlage einer typologischen Klassifikation ihrer resultierenden Disposition unterscheiden kann. Der Autor dieses Beitrages analysiert die angeführten drei Burgen besonders auf der Grundlage relevanter Erkenntnisse über ihr bauliches Wesen. Er konstatiert, dass T. Durdík bei seinen Schlussfolgerungen nicht von bauhistorischen Untersuchungen der Burgen ausgeht, und a priori an die Bewertung ihrer Dispositionen herantritt. Die Dispositionsentwicklung aller drei Burgen war entweder nachweislich, oder konnte wesentlich komplizierter gewesen sein, als T. Durdík urteilt, und in der Zeit ihrer Entstehung um die Mitte des 13. Jahrhunderts lassen sich bei diesen Dispositionen keine Eigenschaften konstatieren, die T. Durdík für seine Theorien als charakteristisch erachtet.

Der Autor des Beitrages macht ferner kurz auf einige weitere Aspekte aufmerksam, die es nötig ist bei einer Beurteilung der Entwicklung der tschechischen Burgen im 13. Jahrhundert zu respektieren. Er legt zum Beispiel auf Faktoren wert, durch die eine flächige Ausdehnung der Burgendispositionen beeinflusst worden sein könnte, ohne dass sich das an den erhaltenen Baurelikten äußern müsste (Geländekonfiguration, Integration der wirtschaftlich geprägten Vorburg in die Befestigung, Burgenbau von Geschwistern oder Verwandten einer einzigen Adelsfamilie).

Zum Schluss erachtet es der Autor als notwendig, einige Tatsachen zu betonen und den folgenden Vorschlag vorzulegen. Eine Oberflächenuntersuchung der Burgen und ihrer Ruinen erbringt nur selten die Möglichkeit, seriös und in der ursprünglichen Abfolge die Bauentwicklung zu bestimmen. Eine Kategorisierung der Dispositionen auf der Grundlage dieser Untersuchungen kann völlig irreführend sein. Vielfach lässt sich auch das relative Alter der Elemente anzweifeln, die auf der Basis eingelebter Stereotype unerschütterlich erscheinen, wie das zum Beispiel der sog. Bergfried ist. In der heutigen Situation, wo dank des vieljährigen Fleisses der „Kastellologen“ beinahe der gesamte erhaltene Burgenbestand in den böhmischen Ländern komplett typologisch eingeteilt ist, wäre eine Revision erforderlich, inwiefern die angenommenen Schlussfolgerungen tragbar sind, auf der Grundlage welcher Methoden und Prämissen sie angenommen wurden, und vor allem was aus ihnen für die Bewertung der Gesamtheit gefolgert wurde. Augenscheinlich ist es nicht gut, dass die „Kastellologie“ verschiedenen Auffassungen haben kann (*Durdík 1999*, 250), und sich so offenbar auch eine Resignation auf entscheidende Gesichtspunkte und Methoden, sowie ein häufiges Erstarren in Vermutungen erlauben kann. Wenn betont wird, dass zu den Charakteristiken der „tschechischen kastellologischen Schule“ eine Führungsrolle der Mittelalterarchäologie gehört, sollten die Ergebnisse der archäologischen Forschungen in entsprechender Weise der Fachöffentlichkeit zugänglich gemacht werden (*Razím 2002*; *Klápště 2003*). Insofern die „Kastellologie“ keinen genauer festgelegten Inhalt und Arbeitsschritte hat, sollte dieser unbestimmte Begriff nicht übermäßig gebraucht werden, wie dem heute ist. Es sollte offenkundig sein, mit welchen allgemein annehmbaren Methoden diese oder jene Burg untersucht wurde, und welche Methoden nicht appliziert wurden. Bei der Publikation vieler Burgen, wie zum Beispiel bei Rýzmburk oder Lichnice, kann man das heute ohne eingehender

Nachforschungen nicht erfahren, obwohl gerade diese Lokalitäten als Tragpfeiler der Entwicklungstendenzen ausgegeben werden. Durch eine Vermengung einer Vielzahl von Bauten, von eingehend erkannten bis zu jenen, deren Bewertung man kaum wenigstens als Hypothese bezeichnen kann, entstehen Konstruktionen, deren Statik man aus Prinzip nicht mehr allzu viel vertrauen kann. An Stelle einer vagen „Kastellologie“ sollten wir die Burgen in Teamarbeit mittels allgemein anerkannter Methoden und Arbeitsschritte der zugehörigen Wissenschaftsdisziplinen erforschen und stets gründlich erwägen, zu welchen Schlussfolgerungen uns das gegenwärtige Maß an Erkenntnis jeder der Lokalitäten berechtigt.

Deutsch von *Stefan Scholz*

VLADISLAV RAZÍM, Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, Sabinova 5, 130 11 Praha 3; razim@stc.npu.cz

Exkurz Datování dřeva z hradu Rýzmburka Tomáš Kyncl

Úvod

Předmětem dendrochronologického datování byly dřevěné konstrukční prvky nalezené ve zdivu hradu Rýzmburka u Oseka (srov. *Razím 2004*). V konstrukcích se zachovaly tyto zkoumané prvky: (i) dubová pochva závory ve vstupu na ochoz severní věže jádra hradu; (ii) dubové překlady nad vstupem do válcové věže nad branou jádra hradu, (iii) jedlové, bukové a javorové lešeňové kuláče v severozápadní části hradební zdi jádra hradu. Dendrochronologicky byla vyhodnocena pouze dřeva z dubových překladů a pochvy závory. Pro datování bukového a javorového dřeva nalezeného v hradební zdi zatím neexistují datovací standardní chronologie, jedlové prvky ze stejné konstrukce neměly pro pokus o datování dostatečný počet letokruhů.¹

Materiál a metody

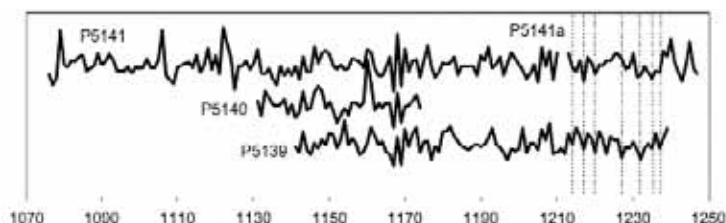
Vzorky z překladů byly odebrány pomocí Presslerova nebozezu. Silně poškozená okrajová bělová část překladu nad vstupem, kterou nebylo možné odebrat vrtákem, byla odříznuta pilkou.² Z těžko přístupné pochvy závory se také nepodařilo odebrat jádrový vrt, ale díky velmi dobře čitelné struktuře letokruhů patrné na čele trámu bylo možné využít pro změření šířek letokruhů barevné fotografie. Šířky letokruhů na digitalizovaném snímku byly změřeny pomocí programu WINDENDRO™ (*Guay 1995*). Měření vzorků odebraných vrtákem bylo provedeno pomocí zařízení Kutschenreiter s přesností na 0,01 mm. Zpracování dat a vlastní absolutní datování bylo provedeno pomocí standardních metod (*Cook – Kairiukstis 1990; Dvorská – Poláček 2000*). Pro vlastní datování byl použit program PAST,³ výrazný růstový trend patrný na vzorcích byl odstraněn pomocí 32leté spline funkce v pro-

¹ Dva nalezené jedlové prvky měly pouze 31 a 33 letokruhů. Takto krátké letokruhové série jsou zpravidla samostatně nedatovatelné.

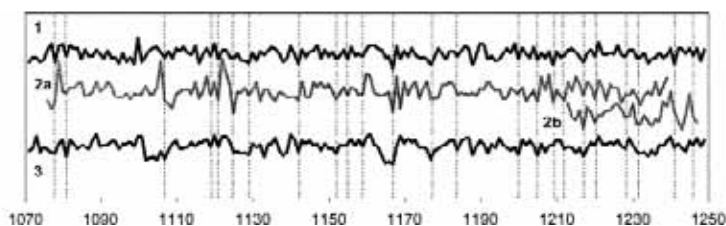
² Odběrem nebyla narušena stabilita konstrukce. Vzorek o velikosti 2 x 1 cm byl odebrán pouze z části zcela zničené dřevokazným hmyzem.

³ SCIEM – Bernard Knibbe Software Development.

Obr. 1. Letokruhové křivky dubových překládů nad vstupem do válcové věže. Míra podobnosti mezi letokruhovými křivkami je vysoká, patrné jsou výrazné růstové signatury (např. 1167–1170, 1205–1209). Také podobnost mezi letokruhovými křivkami fragmentu bělové části vnitřního překládu (P5141a) a vnějšího překládu (P5139) je i přes malé překrytí přesvědčivá (zvýrazněna jsou shodná lokální minima).

Obr. 2. Porovnání průměrných letokruhových křivek dubových překládů nad vstupem do válcové věže P51 ryzmburkQU (2a) a fragmentu bělové části vnějšího překládu P5141b (2b) se standardními chronologiemi dubu pro ČR (1) a jižní Německo (3). Shoda ve výrazných lokálních minimech je zvýrazněna svislou čarou. Patrné jsou také shodné střednědobé růstové trendy (např. 1158–1168).

gramu DPL (Grissino-Mayer *et al.* 1996). Pro absolutní datování byly použity standardní chronologie dubu pro ČR⁴ a jižní Německo.⁵

Výsledky

Letokruhové křivky všech tří překládů nad vstupem do válcové věže (Razím 2004, 197, obr. 19) se podařilo synchronizovat (obr. 1) do 164 let dlouhé průměrné letokruhové řady (P51 ryzmburkQU). Do této řady se nepodařilo spolehlivě zařadit pouze letokruhovou křivku odděleně odebrané bělové části vnitřního překládu (P5141b) a křivku z pochvy závory (P5150).

Pokus o absolutní datování průměrné letokruhové křivky pomocí výše uvedených standardních chronologií vedl k nalezení v obou případech stejné statisticky průkazné synchronní polohy, datující poslední letokruh do roku 1239 (tab. 1; obr. 2). I přes jednoznačnou průkaznost není míra podobnosti mezi srovnávanými křivkami s ohledem na značnou délku vzájemného překrytí příliš vysoká. Důvodem je patrně velmi malé proložení této části standardní chronologie pro ČR a velká geografická vzdálenost v případě jihoněmeckého standardu. I proto není příliš překvapivé, že pokus o samostatné datování pouze 35 let dlouhé letokruhové křivky bělové části (P5141b) nevedl ani v jednom případě k nalezení statisticky průkazné synchronní pozice. Nicméně nejlépe vyhodnocená pozice, datující poslední letokruh řady do roku 1248, dokonale odpovídá předpokládanému umístění tohoto fragmentu vůči jádrové části prvku. Mezi posledním letokruhem získaným z jádrové části kmene (1210) a prvním letokruhem zjištěným na zvláště odebrané části (1213) scházejí pouze dva letokruhy (viz obr. 1). Při odebírání vzorku vrtáním mohla být získána pouze kompaktní jádrová část prvku, naopak odběr ře-

⁴ Standard dub-CR, sestavený v Botanickém ústavu AV ČR, má v současné době chronologický rozsah 974–1998.

⁵ Standard Sued2ges sestavil B. Becker z Univerzity v Hohenheimu. Pro datování byla použita publikovaná část standardu v rozsahu let 9–1950.

záním byl možný jen z navazující, silně poškozené, bělové části trámu. Letokruhové křivky obou částí se proto nemohou překrývat, ale měly by na sebe navazovat. Dva chybějící letokruhy odpovídají ztrátě, ke které mohlo dojít při odvrtávání trámu. Nalezenou synchronní pozici letokruhové křivky bělového fragmentu potvrzuje také srovnání s letokruhovou křivkou vnějšího překladu (P5139). I přes velmi malé vzájemné překrytí (27 let) jsou statistické parametry předpokládané synchronní pozice průkazné na hladině významnosti 99,5 %. Grafické porovnání srovnávaných křivek a shoda ve významných lokálních minimech toto datování potvrzuje (obr. 1).

Pokus o absolutní datování 38 let dlouhé letokruhové křivky (P5150) z pochvy závory nebyl úspěšný. Důvodem je patrně malá délka letokruhové křivky a podobně jako v předchozím případě nedostatečné proložení standardní chronologie. Datování tohoto prvku bude potenciálně možné až po zkvalitnění datovacího standardu.

	dub-CR (974–1998)	Sued2ges (9–1950)	P5139 (1141–1239)
P51ryzmburkQU (1075–1239)	4,67**; 6,05**; 60,4 %*; 164	4,03**; 3,98**; 55,5 %*; 164	–
P5141b (1213–1247)	2,03; 2,13; 57,1 %; 35	3,20*; 2,67*; 60,0 %; 35	2,49*; 2,49*; 59,3 %; 27

Tab. 1. Parametry podobnosti mezi datovacími chronologiemi (první řádek) a letokruhovými křivkami z překladů vstupu do válcové věže. První číslo značí t-test korelačního koeficientu po transformaci pomocí pětiletého klouzavého průměru (*Baillie – Pilcher 1973*), druhé t-test korelačního koeficientu po transformaci dle *Hollsteina (1980)*, třetí procento souběžnosti (*Gleichläufigkeit*) a poslední délku překrytí letokruhových řad. Hladina průkaznosti t-testu: * 99,5 %; ** 99,95 %.

Datace smýcení použitých stromů a jejich stavebního použití

Zcela jasný podkorní letokruh datující rok kácení stromů byl přítomen pouze na vnitřním překladu ve vstupu do válcové věže. Letokruh byl zcela vytvořený, což znamená, že použitý strom byl kácen v mimovegetačním období na přelomu let 1248/1249. Mírné zaoblení patrně na vnějším z překladů naznačovalo, že i na tomto prvku může být podkorní letokruh zachován. Na odebraném vývrtnu však nebyl zjištěn žádný letokruh běle, která u dubu vždy tvoří okrajovou část kmene. Pravděpodobně se však jedná o hranici jádrové části stromu a na prvku schází pouze běl. Po připočtení odhadu počtu chybějících bělových letokruhů⁶ lze stanovit, že použitý strom byl nejpravděpodobněji kácen v rozmezí let 1247 a 1262. Datace posledního letokruhu odebraného ze středního překladu (1177) je naopak velmi vzdálena skutečnému datování kácení použitého stromu. Vzorek nemohl být totiž odebrán z hrany prvku, tedy z místa ležícího nejbližší podkornímu letokruhu, ale pouze z otesané plochy trámu. Na prvku proto chybí velké množství okrajových letokruhů. Strom musel být kácen dlouho po roce 1186.

Výše uvedené odhady datací kácení prvků bez podkorních letokruhů nejsou v rozporu s jediným datovaným podkorním letokruhem. Z toho vyplývá, že datum kácení stromu zjištěné na vnitřním překladu se může vztahovat i na tyto prvky. V případě vnějšího překladu však pouze za předpokladu, že dubový kmen, ze kterého byl prvek vyroben, obsahoval pouze 9 letokruhů běle. Tato hodnota leží na spodní hranici zatím zjištěných počtů bělových letokruhů u stromů podobného stáří. Z tohoto důvodu nelze vyloučit ani možnost, že tento strom byl kácen o několik let později. Rozdíl datací však nemůže být příliš velký, protože stopy pozorovatelné na trámu s podkorním letokruhem ukazují, že byl do zdíva vložen ještě relativně čerstvý.⁷

⁶ Duby v oblasti Čech mají zpravidla 8–23 bělových letokruhů. Někdejší odhad 11–22 letokruhů (*Kyncl – Vrbová 2002*) byl na základě nově získaných dat rozšířen.

⁷ Na horní, ve zdívu uložené části krajního překladu se zachovala kompletní borka. Při vysychání pokáceného dřeva dochází ke smršťování silně hydratované lýkové části kmene a následnému popraskání borky. To platí zejména v případě, kdy je borka přítomna na oblině osekaneho trámu. Při manipulaci s již vyschlým trámem by borka velmi pravděpodobně odpadla, nebo se alespoň odloupla část navazující na ztesanou plochu trámu. Na posuzovaném prvku je však borka zachována až k této osekané části. Je tedy velmi málo pravděpodobné, že by byl trám použit druhotně, resp. vložen do konstrukce již vyschlý.

Číslo vzorku	popis	dřevina	délka křivky / běl ^a	poslední letokruh ^b	datum kácení ^c
P5139	portálek válcové věže – vnější překlad	dub	99 ks	1239	1247–1262
P5140	portálek válcové věže – prostřední překlad	dub	44 +3	1174	1186+
P5141a	portálek válcové věže – vnitřní překlad	dub	135 ks	1210	1248/1249
P5141b	portálek válcové věže – vnitřní překlad – běl	dub	35/30 +1 wk	1247	
P5150	pochva závory ve vstupu na ochoz severní hranolové věže	dub	38	–	–
P51ryzmburkQU		dub	164	1239	

Tab. 2. Popis odebraných prvků jádra hradu a parametry získaných letokruhových křivek: ^a délka letokruhové řady / počet zjištěných letokruhů běle, symbol ks značí dosažení hranice běle, wk přítomnost podkorního letokruhu datujícího rok kácení stromu; ^b datace nejmladšího zjištěného letokruhu; ^c datace kácení stromu (letopočet se znaménkem + značí kácení někdy po tomto roce).

Závěr

Překlady nad vstupem do válcové věže jádra hradu byly vyrobeny z dubového dřeva. Vnitřní překlad byl vyroben ze stromu káceného v zimě 1248/1249, vnější ze stromu káceného mezi roky 1247–1262. Dubovou pochvu závory ve vstupu na ochoz severní hranolové věže a jedlové, bukové a javorové lešeňové kuláče ze severozápadní části hradební zdi se nepodařilo dendrochronologicky datovat.

Práce byla provedena za podpory výzkumného záměru AV0Z6005908.

LITERATURA

- Baillie, M. G. L. – Pilcher, J. R. 1973: A simple cross-dating program for tree-ring research. *Tree-ring Bulletin* 33, 7–14.
- Cook, E. R. – Kairiukstis, L. A. 1990: *Methods of dendrochronology*. Kluwer, Dordrecht.
- Dvorská, J. – Poláček, L. 2000: Základní principy a problémy dendrochronologie. *Archaeologia historica* 25, 435–442.
- Grissino-Mayer, H. D. – Holmes R. L. – Fritts H. C. 1996: The International Tree-ring Data Bank – Program Library, version 2.0. Laboratory of Tree-Ring Research. The University of Arizona, Tucson.
- Guay, R. 1995: WinDENDROT^{TM} v.6.0. User's Guide. University du Québec, Québec.
- Hollstein, E. 1980: *Mitteleuropäische Eichenchronologie*. Mainz.
- Kyncl T. – Vrbová J. 2002: Dendrochronologické datování dřeva na hradě Týřov. *Archeologické rozhledy* 54, 687–689.
- Razím, V. 2004: Nad počátky hradů české šlechty. *Archeologické rozhledy* 56, 176–214.

TOMÁŠ KYNCL, Botanický ústav AV ČR, Zámek, 252 43 Průhonice; kyncl@ibot.cas.cz

AKTUALITY

POZNÁMKA K AKTUALITĚ O ZPŘÍSTUPNĚNÍ DVOU POČÍTAČOVÝCH DATABÁZÍ ODDĚLENÍ PREHISTORIE A PROTOHISTORIE NÁRODNÍHO MUZEA V PRAZE

Archeologické rozhledy vnímám od dob svých studií jako solidní oborové periodikum. Právě proto pokládám za nutné doplnit a opravit informaci M. Ličky, zveřejněnou vloni jako aktualitu v 55. ročníku na str. 633 tohoto časopisu. Především v ní autor opomněl sdělit jednu závažnou skutečnost, a to, že podstatná část zpřístupněné databáze *archeologické sbírky* Národního muzea vznikla s pomocí prostředků grantového projektu Ministerstva kultury ČR (identifikační kód RK99P03OMG033), řešeného v oddělení prehistorie a protohistorie NM pod názvem *Stará sbírka Oddělení prehistorie a protohistorie Národního muzea jako jeden ze základních pramenů k úvahám o pravěkému vývoji v Čechách. – Vědecký katalog sbírky*. Uvedení daného faktu při zveřejňování výsledků ukládá znění bodu 5.12. smlouvy č. 33/1999/OMG, uzavřené mezi Ministerstvem kultury ČR jako zadavatelem a Národním muzeem jako nositelem příslušného projektového úkolu. Od věci by rovněž nebylo připomenutí, že splnit úkoly grantu a dosáhnout současných výsledků by nebylo možné bez výrazného sponzorského příspěvku akciové společnosti Cement Bohemia Praha, později a. s. Českomoravský cement.

Opravit je třeba poněkud zmatenou informaci o použitých programech pro databáze *archeologické sbírky* (DEMUS) a *archeologické knihovny*. V obou případech jde totiž o aplikace vytvořené s použitím interaktivního systému řízení relační databáze pra-

cující v prostředí Windows s názvem Microsoft Access (běžně je užívána zkratka MS Access). Zatímco v případě produktu DEMUS jde o odborníky-programátory sestavený a do různých detailů propracovaný relační databázový program, je aplikace pro evidenci knih jednoduchou (a žel nedokončenou) databází vytvořenou informovanějším laikem. Určitou výhradu lze mít i k formě odkazů na internetové stránky. V odborných časopisech a publikacích by příslušná adresa asi měla být uváděna včetně zkratky použitého protokolu pro služby www, tj. u prvního odkazu v podobě <http://www.mzm.cz/>. Anglický výraz *access* je v rámci informatiky chápán a překládán jako *přístup k datům*, jinak bývá užíván ve významu *přístupu k něčemu*. Jde tedy o slovo v našem případě více než příznačné.

I stručná zpráva do odborného časopisu by měla být koncipována v duchu zásad vědecké práce. U zveřejněné aktuality však podobný přístup postrádám. Na jedné straně je pomlčeno o základním zdroji databáze archeologické sbírky, tedy o projektu, který v průběhu zhruba pěti let posunul možnosti práce s reprezentativním státním sbírkovým fondem o více než půlstoletí kupředu, na druhé straně je patrné nerespektování našich právních norem, text obsahuje nevyvážený popis zpřístupněných programů a navíc i zavádějící sdělení o užitých databázových produktech.

Z. Sedláček

5. MEZINÁRODNÍ KONFERENCE „ARCHAEOLOGICAL PROSPECTION 2003“, KRAKÓW, 10.–14. 9. 2003

Mezinárodních interdisciplinárních konferencí úzce zaměřených na určitý způsob i jednotlivé metody archeologické práce jak v terénu, tak v laboratořích v posledních letech přibývá. Jednou z těch, které si i za poměrně krátkou dobu svého trvání vydobily velice vysoké renomé, je konference *Archaeological Prospection*. Idea pořádání pravidelných samostatných mezinárodních konferencí plně věnovaných nedestruktivním metodám archeologického průzkumu vznikla v pol. 90 let. V roce 1994 bylo pod hlavičkou archeologického oddělení univerzity v Bradfordu zahájeno vydávání nového odbor-

ného časopisu *Archaeological Prospection* (4 čísla ročně), v roce 1995 pak byla na stejné půdě zorganizována pod stejným názvem první mezinárodní konference. Od té doby jsou podobně specializované mezinárodní konference organizovány pravidelně ve dvouletých intervalech, a to zpravidla na pracovištích (1995 – Bradford, 1997 – Tokio, 1999 – Mnichov, 2001 – Vídeň), která se výrazně zapsala a stále zapisují do historie vývoje specializovaného oboru.

Na uspořádání 5. mezinárodní konference *Archaeological Prospection* v Krakově se podílela dvě

pracoviště – varšavský Instytut Archeologii i Etnologii PAN a krakovská Komisja Prehistorii Karpat PAU. V průběhu tří dnů odeznělo 38 příspěvků, v rámci dvou vytvořených bloků bylo částečně již před zahájením přednášek a dále v průběhu konference představeno kolem 30 posterů. Na prezentovaných výsledcích se však zpravidla podílelo i několik specialistů (včetně archeologů) a výsledky reprezentovaly práci i celých týmů, projektů nebo specializovaných pracovišť (celkem 178 příspěvů). Hlavním tématem konference byly výsledky archeologické prospekce v zemích Blízkého východu. Ostatní odborně zaměřené příspěvky byly pak jako na minulých konferencích rozčleněny do sekcí věnovaných jednotlivým metodám, pracovním postupům, resp. přístupům, a způsobům uplatnění prospekce. Pro geofyzika pracujících v archeologii neexistuje lepší příležitost vidět tak početné, kvalitní a široké zastoupení příspěvků. Je to také vhodné místo pro archeology, jejichž práce je s výsledky nedestruktivních metod úzce provázána. Z velkého počtu kvalitních prezentací se pokusím připomenout alespoň některé, jež dle mého soudu (možná poznamenaného středoevropským pojetím a problematikou archeologie a možnostmi průzkumu) patří k nejhodnotnějším či nejpřínosnějším:

V hlavním tématu konference *Archaeological prospection in countries of the Near East* byla největší část věnována stále přibývajícím výsledkům nových geofyzikálních průzkumů na území Egypta. Dominovaly výsledky měření polského kolegy *T. Herbicha* z IAE PAN Warszawa, působícího dlouhodobě i v Egyptě. V souhrnném příspěvku podal přehled svých početných geofyzikálních průzkumů v rámci více probíhajících archeologických výzkumů a projektů. Výsledky, doprovázené i několika postery ve spolupráci s archeology (průzkumy na pohřebišti v severním Abydu, v jižním Abydu, Der-el-Barsha aj.), se vyznačovaly vysokou ostroží magnetometrických měření, kterými byly rozlišeny jak zdi a jiná ohrazení z nepálených cihel, tak hroby. Zajímavé výsledky přicházejí i z oblastí Blízkého východu. *H. Becker* a *J. W. E. Fassbinder* z Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege v Mnichově prezentovali magnetometrické výsledky z Uruku, kde jsou na ploše ca 20 ha s velkou přesností rozlišitelné četné archeologické situace (komunikace a zdiva města), staré zaniklé vodní toky a meandry řek. *Ch. Benech* z Maison de l'Orient Méditerranéen, CNRS Lyon, na výtečných výsledcích magnetometrického měření v lokalitě Dura-Europos v Sýrii dokázal, že na podkladě přesných plošných měření lze sestavit celý plán výstavby zaniklého

města (4. stol. př. n. l.) a vysledovat i jeho urbanistiku. Na velký potenciál geofyzikálního průzkumu celých zaniklých pravěkých a raně islámských měst nebo telů v Sýrii upozornily rozsáhlé velkoplošné průzkumy několika německých specializovaných státních i komerčních soukromých pracovišť (Fachhochschule für Technik und Wirtschaft Berlin, Institut für Technologie und Umweltschutz e. V. Berlin, Posselt & Zickgraf Mühlal-Traisa, Eastern Atlas Geophysical Prospection Berlin). Vysoce kvalitní výsledky, dovedené až do úrovně počítačové archeologické interpretace geofyzikálních a dalších dat z průzkumu významné lokality Ephesos, předvedli kolegové z univerzity a ZAMG ve Vídni. Jak je vidět, o práci v těchto archeologicky bohatých oblastech je u našich západních i jižních kolegů velký zájem. Rostoucí poptávku archeologů po nedestruktivních průzkumech lokalit na Blízkém východě ale také dokládají i nové práce stále lépe vybavených místních specializovaných pracovišť – kvalitními výsledky komplexních geofyzikálních průzkumů lokality Burgas se kupř. prezentovali turečtí kolegové *M. G. Drahor* a *G. Göktürkler* z Dokuz Eylül University Izmir.

V sekci věnované interpretaci a způsobům prezentace výsledků nedestruktivních průzkumů zaujaly výsledky měření z lokality Zhaolun v Číně, které ve spolupráci s čínskými kolegy z Shanxi Provincial Technology Center Xian demonstroval *J. W. E. Fassbinder* z Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege v Mnichově – v lokalitě se podařilo rozlišit archeologické situace překryté 1,5–2 m půd v nadloží (!). Pěkně připraveným posterem věnovaným komplexním průzkumům řecké kolonie Selinus na Sicílii se představili *E. Erkul*, *W. Rabbel* a *H. Stümpel* z Institutu geověd a geodynamiky univerzity v Kielu. *P. Linford* z Archaeometry Branch English Heritage Portsmouth poskytl nové srovnání možností a citlivostí měření Cs-magnetometrů a fluxgate-gradiometrů. *I. Kuzma* a *J. Tirák* z Archeologického ústavu SAV v Nitře prezentovali výsledky nových průzkumů atypických pravěkých kruhových ohrazení na Slovensku.

V sekci zaměřené na možnosti a způsoby začlenění prospekčních metod do komplexních archeologických prací a projektů asi nejvíce překvapila videoprojekce, kterou připravili *A. Belinski* a *S. Merkulov* z ruského Stavropolu, kde využívají široce i GIS a radaru pro evidenci, dokumentaci, ochranu i komplexní průzkum archeologických památek v regionu SUO Nasledie. Zajímavé začlenění geofyzikálních metod do dlouhodobého archeologického projektu studia a dokumentace pravěké krajiny

Isle of Man prezentoval *P. Cheetham a kol.* z Bournemouth University. Jiné možnosti současného využití více aplikovaných nedestruktivních metod při prospekcii římského tábora ve Zwentendorfu ukázal poster opírající se o kombinaci výsledků pracovišť vídeňské univerzity, ZAMG a rakouského archeologického ústavu.

V sekci pojednávající o způsobech zpracování a vizualizace měřených dat svým precizním příspěvkem, obohaceným o četné počítačové animace, odhalil *D. Goodman* z Geophysical Archaeometry Laboratory Ishikawa ve spolupráci s japonskými kolegy stále ještě zdaleka nevyčerpané možnosti průzkumů radarem kupř. pomocí horizontálních řezů. *J. Leckerbusch* z Kantonsarchäologie Zürich představil další výhody současného použití více antén radaru.

V sekci zabývající se využitím výsledků průzkumů v rámci GIS objemem i kvalitou práce dominovaly výsledky z pracoviště vídeňské univerzity. *W. Neubauer a M. Doneus* z univerzity ve Vídni a *A. Eder-Hinterleitner a K. Löcker* z ústavu meteorologie a geodynamiky (ZAMG Wien) předvedli efektní interpretaci leteckých snímků a geofyzikálních měření na rozsáhlé časné neolitické lokalitě Weinsteig-Grossrussbach (příkopem s pravidelnými vstupy opevněná/ohrazená plocha přes 20 ha!). *W. Neubauer* pak dále prezentoval společnou práci vídeňského a mnichovského pracoviště při magnetometrickém průzkumu Haithabu. Precizní interpretací magnetogramů byly na základě různých amplitud magn. anomálií rozlišeny i různé způsoby využití různých částí sídliště (pohřebiště, charakteristická zástavba, komunikace aj.).

V sekci věnované srovnání výsledků prospekčních metod s výsledky archeologických výzkumů pak *N. Fröhlich* z univerzity ve Frankfurtu, *M. Posselt* z Posselt & Zickgraf Mühlthal-Traisa a *N. H. Schleifer* z institutu geofyziky v Clausthal-Zellerfeldu upozornili na příkladu srovnání magnetometrického průzkumu a archeologického výzkumu na možnost detekce i magn. anomálií, které skutečně mají svůj zdroj, ale v průběhu samotného výzkumu jsou „neviditelné“ – opticky jako archeologické objekty nerozlišitelné. Přitom mají odlišnou magnetickou susceptibilitu od okolního prostředí, která souvisí i s antropogenními aktivitami v lokalitě. *Y. Nishimura* z Cultural Heritage Protection Cooperation Center Nara předvedl výtečné výsledky rozlišovací schopnosti měření radarem, kdy se srovnáním s archeologickými výzkumy podařilo potvrdit, že rada-

rovým měřením byly na časových řezech (stejně jako částečně při magnetometrickém měření) rozlišeny i jednotlivé kúlové jamky zaniklých kúlových staveb (!).

Práci v ArÚ AV ČR Praha jsem prezentoval dvěma příspěvky: 1) přednáškou „Geophysical prospection in South Abusir, Egypt, 2002“ (*Křivánek – Bárta*) o výsledcích nových geofyzikálních průzkumů s prokázáním rozsáhlého pokračování pohřebiště z období 3. až 6. dynastie Staré říše (28. až 22. stol. př. n. l.) v jižní části území koncese českých egyptologů; 2) posterem „Magnetic prospection of various types of large ditch enclosures (or fortifications) of prehistoric Bohemia“ se shrnutím dosavadních nových geofyzikálních průzkumů atypických a velice variabilních (Hrdly, Kly, Sazená A, Trpoměchy, Vrbno) i uzavřených (Ctiněves, Chleby, Opolany, Sazená B, Želízy) příkopových ohrazení v Čechách objevených v rámci projektu SPPČ. Společně s polskými a německými kolegy jsem se pak podílel také na prezentaci dalšího posteru „Magnetic surveys of the site Burg Gana (Hof/Stauchitz) in Saxony“ (*Herbich – Křivánek – Misiewicz – Oexle*), věnovaného opakovaným rozsáhlým geofyzikálním průzkumům polykulturní vícenásobně opevněné lokality.

Všechny výše stručně připomenuté a další příspěvky prezentované na konferenci s četnými kvalitními (bohužel pouze) černobílými obrázky lze najít v *Archaeologia Polona 41/2003 (Special theme: Archaeological prospection)*.

Při předešlé 4. konferenci *Archaeological Prospection*, organizované jedním z nejlépe vybavených a velice výkonných pracovišť ve Vídni v roce 2001, byla pomyslná laťka úrovně na konferenci prezentovaných prací i organizace nastavena tak vysoko, že mnoho zúčastněných bylo zvědavě, jak se s pořádáním další konference vyrovnají polští kolegové. Výsledek asi u mnohých předčil očekávání. Při stále větším objemu i rostoucí kvalitě příspěvků všichni zúčastnění museli ocenit i bezchybnou organizaci a pohostinnost pořadatelů. K takto zvládnuté akci, za níž se zcela jistě skrývá několikaměsíční úsilí několika polských kolegů, nelze než s uznáním pogratulovat. Při stále rozšiřující se škále a objemu aplikovaných nedestruktivních metod v archeologii nezbyvá než se těšit, kam se posunou možnosti aplikací metod archeologického průzkumu za další dva roky, kdy by měla být pořádána 6. mezinárodní konference *Archaeological Prospection* v Římě.

R. Křivánek

ARCHAEOMETALLURGY IN EUROPE

Velké mezinárodní konference, kterou uspořádala ve dnech 24.–26. 9. 2003 Associazione Italiana di Metallurgia (prezident prof. W. Nicodemi) v Milánu, se zúčastnilo na 200 badatelů z evropských i mimoevropských zemí. Sympozium probíhalo ve třech sekcích, věnovaných neželezným kovům (řídil prof. E. Pernicka, Freiberg), drahým kovům (řídila dr. A. Giunilia-Mair, Merano) a železu (řídil prof. R. Pleiner, Praha). Mimo tyto sekce byla pozornost věnována blokům příspěvků o problematice doložení měděných rud a o analýzách strusek, zejména měděných a olovených. Celkem bylo předneseno téměř 150 referátů a byly prezentovány četné poster. Z našich badatelů podal v železářské sekci příspěvek J. Hošek (metalografie želez 10.–12. stol. ze Staré Boleslavi).

Sekce zasedaly v obrovských prostorách italského Národního technického muzea (Museo Nazionale della Scienza e Tecnologia Leonardo da Vinci), jehož nesmírně bohaté sbírky mohli účastníci též navštěvovat. Uspořádání konference zaměřené na dějiny evropské metalurgie ve všech hlavních odvětvích výrobní činnosti lze pokládat za ojedinělé a vlastně první svého druhu. Není sporu, že se setkalo s úspěchem.

Příspěvky i s obrazovým doprovodem byly již otištěny ve dvou objemných svazcích (první je věnován železu a drahým kovům, druhý neželezné metalurgii) pod shodným názvem *Archaeometallurgy in Europe* (Milano 2003).

R. Pleiner

XVIII. SYMPOZIUM O STARŠÍ DOBĚ BRONZOVÉ V ČESKÝCH ZEMÍCH A NA SLOVENSKU

Ve dnech 15.–17. 10. 2003 proběhlo po dvou letech tradiční setkání archeologů z České a Slovenské republiky, Polska a Rakouska věnované problémům pozdního eneolitu, starší a střední doby bronzové. XVIII. symposium se konalo pod patronací Slezské univerzity v Opavě a Archeologického ústavu Akademie věd České Republiky ve spolupráci s Moravským zemským muzeem v Brně. Členy úspěšného organizačního týmu pod vedením S. Stuchlíka byli A. Humpolová, V. Janák a M. Salaš. Setkání účastníků, veškerá jednání a také večerní posezení probíhala v zasedací místnosti rektorátu Slezské univerzity.

Na jednáních bylo přítomno celkem 36 badatelů, kteří měli možnost vyslechnout 22 referátů. *M. Šmíd*: Epišňurové pohřebiště ve Slatinicích na Olomoucku. *M. Dočkalová*: Antropologické sdělení o pohřebišti nitranské skupiny ze Slatinic. *J. Bátora*: Problematika pohřebiska zo staršej doby bronzovej v Mýtnej Novej Vsi. *L. Veliačik – S. Masnicová*: Pohrebisko únětickéj kultúry v Rumanovej v svetle výsledkov antropologickej analýzy. *L. Smejtek*: Radiokarbonové datování protoúnětického hrobu z Kněževsi. *O. Oždání*: Nové nálezy hatvanské kultury na jz. Slovensku. *J. Peška*: Sídlní areál ze starší a střední doby bronzové v Olomouci-Slavině. *M. Hložek – K. Šabatová*: Keramika z objektů mohylové kultury v Přáslavicích a její mikropetrografické rozbor. *O. Chvojka – J. Michálek*: Výzkum sídliště v Radčicích (okr. Strakonice). K současnému stavu poznání mohylové kultury střední doby

bronzové v jižních Čechách. *M. Vávra*: Zpráva o výzkumu Velimi 1984–2003. Skalka a okolí. *M. Čížmář*: Příspěvek ke starobronzovým fortifikacím na Moravě. *M. Kuchařík*: Věteřovské osídlení střední Moravy, pramenná základna a sídelní struktura. *L. Olexa*: Výsledky výskumu pohrebiska otomanskej kultúry v Nižnej Myšli, okr. Košice-vidiek. *J. Bátora – J. Vladár*: Pohrebiská nitranskej kultúry v Nitre. *L. Šebela – J. Kopacz – A. Přichystal*: Příspěvek k poznání štípané industrie starší doby bronzové na Moravě. *M. Oliva*: Nové výsledky výzkumu starobronzových těžebních polí v Krumlovském lese. *J. Bártík – V. Furmánek*: Meč typu Apa z východného Slovenska. *Z. Benkovsky-Pivovarová*: K náplni stupňov A₂-spät, A_{2c}, A₃, MDI. *M. Gedl*: Wczesna i starsza epoka brązu na Wyżynie Głubczyckiej. *E. Lauermann*: Die Aunjetitzer Kultur im nördlichen Niederösterreich. *M. Novotná*: K nálezo- vým okolnostiam bronzových depotov staršej a počiatku strednej doby bronzovej. *J. Vladár*: K problematike triedenia otomanskej kultúry na Slovensku.

Opavské symposium bylo charakteristické velmi intenzivní diskusí v plénu a množstvím neplánovaných koreferátů a dílčích příspěvků. Tím více vynikla potřeba intenzivní účasti moderátorů jednotlivých bloků S. Stuchlíka, M. Novotné, L. Jiráně, V. Mouchy, M. Gedla a J. Vladára, kterým patří velký dík za podíl na úspěšném průběhu kolokvia.

Jak z programu vyplývá, úvodní skupina referátů byla věnována problematice pohřebišt. Mezi jinými

byla prezentována nově objevená lokalita ve Slatnicích na Olomoucku – v úplnosti prozkoumané pohřebišťe protoúnětické kultury zajímavé vynikajícím dochováním kosterního materiálu. Reference podnítila diskusi o vnitřním uspořádání skupinových pohřebišť tohoto horizontu a možnosti poznání populací na základě antropologického materiálu.

V návaznosti byl prezentován soupis pohřebišť nitranské kultury v Nitře, poznatky o antropologickém zpracování pohřebišťe únětické kultury z Rumanové a nově prozkoumaná jižní okrajová část pohřebišťe v Mýtné Nové Vsi se zvláštními typy pohřbů. Tyto příspěvky otevřely tradiční diskusi o možných rituálních důvodech vykrádání hrobů.

Problematika pohřbívání v Nižné Myšli přinesla nejen obsažný přehled nálezů výjimečné lokality, ale poukázala i na nový rozměr chápání otomansko-füzesabonského komplexu, který se zrodil ve spolupráci slovenských a polských archeologů. K tématu chronologie otomanské kultury a protourbánního horizontu přispěl zajímavou úvahou J. Vladár, který poukázal na souvislosti s příkavkazským kulturním komplexem Sintašta-Abaševo.

Pohřební komponenty ze starší a střední doby bronzové byly zmíněny i při prezentaci rozsáhlého výzkumu sídelního areálu u Olomouce, ale nejzajímavějším svědectvím pravěkého vývoje z této lokality je jednoznačně sídliště s 9 žlabovými domy a dalšími sloupovými stavbami mohylové kultury. Sídelní problematiku obohatila i nově dokumentovaná výšinná sídliště starší doby bronzové na Moravě, pro jejichž poznání byla nesmírně důležitá práce M. Báčka. Výsledky leteckého průzkumu a geofyzikální prospekce spolu se sledováním liniových staveb vedly také k objevení nového příkopu vymezujícího rozsáhlý areál velimské Skalky (ca 800–600 m).

Mezi výsledky přírodovědných metod, které byly na sympoziu prezentovány, patří radiokarbonové datum získané z kosterního materiálu hrobu protoúnětické kultury z Kněževsi u Prahy, které plně odpovídá současné představě o absolutním datování této kultury. Srovnáním petrografických výbrusů

mladé až pozdní mohylové keramiky z Přáslavic se nepodařilo prokázat užívání odlišných technologií výroby pro keramiku užitkovou a funerální.

Vedle tradičního představení poznatků o nových nálezech bronzové industrie, případně syntetických poznatků o ní, je novým tématem ve studiu doby bronzové užití kamenné suroviny. Nová zpracování dávají vzniknout nejen nové terminologii, ale poznání intenzity těžby mění i celkový obraz doby. Precizní byly i rozsáhlejší příspěvky komplexně zachycující kulturní problematiku v jednotlivých regionech: únětické kultury v Dolním Rakousku, hatvanské kultury na jihozápadním Slovensku, věteřovské skupiny na střední Moravě a konečně mohylové kultury v jižních Čechách.

Konsensus všech diskutujících o nutnosti překonání doby subtilních chronologických třídění na příkladu starší doby bronzové je možné považovat za obzvláště důležitý. V souvislosti s tématy příspěvků VII. kolokvia k době popelnicových polí a období halštatu (srov. Z. Smrž: Kolokvium „Obdobie popelnicových polí a doba halštatská“, *AR 54 2002*, 931) je možné diskutovat letošního symposia ke starší době bronzové chápat jako další stupeň proměny pojetí vědní disciplíny archeologie v prostoru bývalého Československa.

I když oficiální přednáškové bloky druhého dne symposia skončily o sedmé hodině večerní, po krátké přestávce na občerstvení mohli zájemci pokračovat ve sledování více či méně plánovaných příspěvků a společných diskusí. Promítací přístroje byly definitivně vypnuty ve 22.32 hod. Na poslední den symposia byla naplánována exkurze po lokalitách blízkého polského Slezska, uvedená již v předchozím dnu referátem M. Gedla. Po návštěvě tří starobronzových poloh – hradiska v Jędrychowicích, sídliště Wojnowice-Burgberg a ohrazené osady v Nowé Cerekwi – byla na programu lokalita neopomenutelná – pohřebišťe v Kietrzy. Následující, již XIX. symposium o starší době bronzové se bude konat na Slovensku v roce 2005.

K. Šabatová

VZPOMÍNKA NA JOHNA B. G. HURSTA

Dne 29. dubna 2003 zemřel John Benjamin Gilbert Hurst, FBA, FSA (1927–2003), nepominutelná osobnost britské archeologie středověku. Jeho život skončil za nešťastných okolností, které Philip Rhatz ve sdělení bulletinu Society of Antiquaries of London „The Antiquary“ popsal jako „attacked on 9 March near his home at Great Casterton near Leicesters-

hire“. Zde trávil J.G.H. (takovou zkratku jsme dobře znali) poslední léta života v době, kdy již dávno opustil službu v památkové péči. Nikdy však ani při výkonu svých náročných památkářských služebních povinností, ani později, po odchodu na odpočinek, neopustil aktivní hluboký zájem o vlastní vědeckou poznávací činnost. Je logické, že již v roce 1958 byl

zvolen za člena Society of Antiquaries of London (FSA) a že mu v roce 1987 jeho trvalé vědecké snažení přineslo mimořádné uznání, zvolení za člena British Academy (FBA).

Absolvent Harrow pokračoval v akademické dráze studiem prehistorie na univerzitě v Cambridge (Trinity College) a jako archeolog středověku nikdy nezapomněl, že to bylo právě školení v prehistorické archeologii, které usnadnilo jeho působení v novém, od 50. let vznikající a pozvolna se stabilizující archeologické specializaci, v archeologii vrcholného středověku a později i doby postmedievální. Jako pracovník, jemuž přináležela služební povinnost navštěvovat četné výzkumy financované z veřejných prostředků, dospěl pod vlivem kontinentálních zkušeností k závěru, že styl terénních výkopů v Británii, zaměřený na systémy různých sond nebo sítě „boxů“, jaké doporučoval Sir Mortimer Wheeler, obávaje se možného chaosu ve velkoplošných „open-area“ systémech odkryvu, je pro řadu zkoumaných lokalit nevhodný. A to jak z hlediska badatelského, tak ekonomického. Obhajoval nejen odkryvy souvislých větších ploch, ale spolu s profesorem hospodářských dějin Mauricem Beresfordem po prvních skromných začátcích v roce 1952 je postupně předváděl na systematickém výzkumu zaniklé středověké vesnice Wharram Percy (Yorkshire E.R.). Pisatel této vzpomínky, jemuž bylo šťastnou náhodou dopřáno podílet se v první polovině 60. let pod vedením J.G.H. na zdejším výzkumu, žádný chaos na tehdy ještě dost neobvykle velké ploše zpracovávané detailně mnoha brigádníky klasickými zednickými špachtlemi (*pointed trowel*) neznamenal. Naopak, sám rozměr plochy, povaha preparace a množství dělníků pracujících nadšeně jako volontéři zdarma, to vše automaticky napomáhalo vysoké organizovanosti a disciplíně. Nevelké potvrzení o účasti na tomto výzkumu, jaké si někteří, většinou studenti odnášeli, mělo v jejich dalším odborném životě svou váhu.

Nutnost výměny názorů na studium středověké vesnice přivedla J.G.H. mezi zakladatele proslulé „The Deserted Medieval Villages Research Group“, působící dnes pod pozmeněným názvem jako „Medieval Settlement Research Group“. Pro počáteční i pozdější rozvoj prací skupiny měla jeho houževnatá pracovitost jako prvního sekretáře zásadní význam; archiv, první šanony soupisů a kartotéky stály v policích jeho kanceláře ve staré budově tehdejšího „Ministry of Works“. Vše bylo denně doplňováno a spisy se vyřizovaly i na výzkumu ve Wharram Percy po skončení terénních prací při benzinové

lampě. Pokud se kromě středověké vesnice jako celku J.G.H. zabýval speciálně hmotnou kulturou, jeho základním tématem byla anglická vrcholně středověká keramika, včetně jejích vztahů ke kontinentální produkci. To ho přirozeně dovedlo velmi časně i ke keramice postmedievální, a to jak domácí, tak importované. Nacházíme ho tedy mezi těmi, kdož zakládali „The Society for Post-Medieval Archaeology“ a její pravidelně vycházející časopis, myslím že první v Evropě.

John G. Hurst byl zejména ve volnějším 60. letech ve spojení s československými archeology středověku, kteří mu vděčí za uvedení svých prvních výsledků z výzkumu středověkých vesnic do širších evropských souvislostí. Moravská archeologie si jistě připomene jeho inspirativní působení při vstupu do výzkumu Pfaffenschlagu a Mstěnic, pražští archeologové středověku jistě nezapomenou na podnětné diskuse z doby, kdy v polovině 60. let navštívil společně s archeologicky orientovaným historickým geografem Robinem Glasscockem Prahu. Pojetí pražského výzkumu a jeho opření o širší sídelně historické souvislosti i nutnost průzkumu a znalost dosud dochované lokální stavební kultury v širším okolí zkoumaného sídliště se utvářelo právě zde. Byl to J.G.H., kdo v nelehkých dobách úspěšně pomohl prosadit a uskutečnit i přímou osobní výměnu zkušeností. Také jeho zásluhou nebyl ani po uzavření slibně se rozvíjejících kontaktů po roce 1968 přerušen tok informací; přicházely separáty, knihy i povzbuzení. Není také dosud známo, že myšlenka založit po britském vzoru výroční konference archeologů středověku a pořádat je vždy v jiné části země kvůli exkurzím, realizovaná poprvé v roce 1969 v Praze Československou společností archeologickou za přispění Archeologického ústavu ČSAV, vznikla jako odpověď na uzavírající se možnosti zahraničních styků ze starší debaty na silnici mezi Leedsem a Yorkem na matracích mohutné „van“ Hurstovy rodiny.

S J. B. G. Hurstem jsme se po letech znovu setkali až v roce 1992 na dobré adrese v Burlington House na Piccadilly – kde jinde než v knihovně. Zpráva o tragickém Hurstově osudu nás dostihla poněkud opožděně, což sice zmírnilo šok z té nešťastné situace, nikterak však nezmenšilo tíživý smutek. Jeho stopa v naší archeologii středověku by jistě neměla být zaváta prachem zapomnění a snad ji ani nepřekryje stín nevděčení, jenž vždy zákonitě houstne se střídáním generací.

Zdeněk Smetánka, FSA

ZAMYŠLENÍ NAD PŘÁTELI K jubileu Václava Mouchy

Někteří naši vrstevníci si možná pamatují, v jaké dobré náladě jsme s Jiřím Hralou a Václavem Mouchou (a také s některými jinými) prožívali sedmdesátá a osmdesátá léta v mansardách Archeologického ústavu v Praze. Rád si vzpomínám na mírný, laskavý, jen někdy trochu sarkastický humor svých kolegů. Snad nám pomáhal prožít v dobrém psychickém stavu léta, která jinak příliš radostná nebyla. Do ústavu jsem se těšil každý den nejen proto, abych pokračoval ve faktorových analýzách, nýbrž i proto, abych se znovu setkal s přáteli. Jiří Hrala nedávno odešel a já mám tendenci na něj vzpomínat v rozměrech hovorů, které jsme spolu vedli; doufám, že i on by byl rád, že vzpomínky na něj nevbuzují jenom smutek.

V průběhu života nás formují vždy naše přítomné vztahy k jiným lidem, a hlavním tématem musí proto zůstat přítomnost. Jako archeolog, který se zabývá také teorií, nemohu opomenout, že nejenom lidé, nýbrž i artefakty (například mansardy) přítom hrají velkou roli.

Desetiletí téměř každodenních kontaktů prožitá v tak malé komunitě, jakou byli čeští archeologové po větší část 20. století, nelze vymazat. V životě lidí se obráží pozitivní vztahy, ale ovšem i vztahy, které se takovými být nezdají. Zde mi připadá na mysl průměr s pravěkým rituálním válečnictvím: symbolický styk v jeho rámci (často jen symbolické šarvátky) jeho účastníky nejen rozděloval, nýbrž i významně spojoval. Takto jsme i dnes spojeni nejen se svými přáteli a „spojenci“, nýbrž i s těmi, koho jedna či druhá strana (nebo obě) považovaly za protivníky. Spojenci i protivníci tvoří v tomto smyslu v archeologické komunitě prostor *jinosti* (Slavomil Vencl zde navrhuje středověký termín *jinakost*), kde každý účastník je sice jiný, ale přesto není cizí (těmito větami nechci omlouvat normalizační kádry).

Po teoretickém úvodu se v následujících odstavcích pokusím o některé osobní vzpomínky na kontakty s Václavem Mouchou, který letos prožívá jedno ze svých životních jubileí. Možná, že se dostanu i k tématům, o nichž se často nepíše, ale mám obavu, že pokud o nich nenapíši, zmizí s naší generací beze stopy. Někdo namítne, že by to nebyla velká škoda, protože tak tomu obvykle bývá, ale lidé jsou velmi konkrétní a je škoda, když tato jejich konkrétnost zmizí beze stopy.

S Václavem Mouchou se známe přes padesát let a zcela nutně jsem patřili celou tu dobu do stejného okruhu *jinosti*, a to do té jeho části, kterou charakterizují veskrze pozitivní vztahy. Nejdříve jako student, později jako kolegové. Někjaký čas byl mým

šéfem: nejdříve jako vedoucí záchranného oddělení a krátce i jako vědecký tajemník Archeologického ústavu; v obou funkcích měl na starost expozituru v Mostě, kde jsem působil. Šlo vždycky o přátelství, k jakému vybízejí někteří lidé svou otevřeností, evidentními dobrými úmysly a absencí závnosti (vyvolané obvykle psychickými problémy), a také chyběním řevnivosti a podezírání. To všechno jsem nacházel u Václava Mouchy už ve studentských letech. Neměli jsme vždycky stejné názory (ani ne stejnou povahu), ale to v přátelství nevadí. Často jsem ale Václavu Mouchovi a Jiřímu Hralovi záviděl, že nejsem zcela jako oni.

Asi všichni naši archeologové vědí, že Václav Moucha žije a pracuje v Praze, ale přinejmenším stejně tak patří na Slánsko. Když mluví o Slaném, z jeho řeči zaznívá vztah ke známému prostředí, ke známým lidem; jeho služba tomuto kraji vyplývá jako něco logického, co nepotřebuje zdůvodňování. Nikdy jsem od něj neslyšel emoce rodáka; pýchu nad svým rodištěm vždy vyjadřuje s určitým humorem. Je zajímavé, že nikdy nemluví o lidech, kteří jeho rodině způsobili útrapy. Při té příležitosti si uvědomuji, že jsem snad nikdy nezaznamenal, že by si na kohokoliv stěžoval.

Myslím, že Václav Moucha je v dobrém slova smyslu konzervativní. Dává to najevo nejen svým zájmem o (relativně) nedávnou minulost, oblečením a místy i jazykem, nýbrž také zjevnou úctou ke každému pozůstatku minulosti. Mnoho z nás ví, kolik úsilí Moucha vložil do výzkumu, evidence a dokumentace drobných památek, nad nimiž jiní ohruňují nos a soudí, že z hlediska velikosti našich cílů není třeba se jimi zabývat. Pěče o každou jednotlivou památku není vůbec samozřejmostí, je důsledkem základního postoje k životu. Nesouvisí ani s nedostatkem širšího pohledu – je k ní zapotřebí hlubšího intelektuálního a morálního zázemí. Ze své činnosti v expozituře v Mostě se pamatují, jak někteří kolegové se zcela klidným srdcem nechávali zničit celé lokality, z nichž vybrali jenom pár zajímavostí, zatímco například Norbert Mašek nebo Drahomír Koutecký, tak jako Václav Moucha na Slánsku, se snažili „zachránit“ maximum; nebyl to rozdíl v povaze nebo teoretických názorech, nýbrž v morálce.

Při příležitosti jubileí se zpravidla obšírně nerozebírá, jak a proč byl oslavenec „v kolektivu oblíben“, maximálně se to konstatuje. U Václava Mouchy však nelze tento aspekt pominout. Na různých oslavách, zájezdech apod. je vždy kolem Mouchy plno. Nepočítal jsem, zda převládají dámy, ale pravděpodobně

tomu tak je. Moucha však své obluby nevyužíval. Myslím, že i v tomto směru je dost konzervativní.

Václav Moucha je člověk, který svým vtípem dokáže zaujmout i poměrně velkou společnost. Jeho vyprávění skutečných historek, které podává s jemným humorem a nadsázkou, nikoho neurazí, protože určitá nadsazenost je zřejmá. Mouchovo podání se vyznačuje poněkud archaickým jazykem a smyslem pro dramatickosti. Pamatuji se, jak jeden svědek kdysi poznamenal: „Vy byste se tím mohli živit“. Myslím si, že neměl pravdu: pochybuji, že Václav Moucha by dovedl být vtípný za peníze.

Při příležitosti mých jubileí mi Václav posílal fíngované a mimořádně vtípné dopisy, asi dvakrát mi dal tištěné knížky plné vtípu, o nichž mám dodnes podezření, že je pod pseudonymem psal on sám. Ať je tomu jakkoliv, byl v nich jeho humor: místy zdánlivě drsný, ale ve své podstatě laskavý.

Po půlstoletí života ve vzájemné blízkosti toho o sobě mnoho víme, aniž bychom se vzájemně svěřovali nebo po něčem pátrali. Myslím, že máme pochopení pro svoje drobná nebo i větší zakolísání, aniž bychom o nich kdy mluvili.

Je zajímavé, že mezi čtyřma očima je Václav Moucha zdrženlivý. Myslím, že to nelze hodnotit tak, že buď veselí, nebo plachost by byly jeho „skutečnou“ povahou; obojí je stejně autentické. Nesmíme také zapomenout, že Moucha měl z mládí trpké zkušenosti z pronásledování svého otce, jehož důsledky přinejmenším částečně sdílel. Možná nemám pravdu, ale občas se mi zdá, že tyto rodinné příběhy nemohly na Václavu Mouchovi nezanechat stopy.

Zmíněný seriózní „konzervativní“ přístup k archeologii se odrazil ve velmi početných publikacích, kde i drobnější nálezy jsou vždy teoreticky plně vyloženy. Co je pro Mouchu charakteristické, je preciznost: na jeho práce se lze ve všech detailech spolehnout. Není tam vidět uspěchanost hledačů

profesionální kariéry. Václav Moucha nemá ve své bibliografii mnoho velkých monografických děl. Některé z jeho článků však mají pro evropskou archeologii velký význam – osobně jsem si například vždy mimořádně vážil jeho chronologie únětické kultury. To je příklad díla, které by normálně jiní rozepsali do knihy; podobným příkladem je jeho publikace Zámků u Bohnic, rozdělená do několika článků. Nemohu vyzdvihovat všechny Mouchovy významné práce, které na základě nějakého detailu otevírají nové perspektivy. Za mnohé snad jeho překlasifikování eneolitického hrobu z Velvar nebo publikace hrobů kultury nálevkovitých pohárů z Velkých Žernosek, jejichž velký potenciál nebyl dosud využit. Mouchovo dosavadní dílo je jednou variantou toho, co můžeme prostřednictvím archeologie sami sobě i jiným přinést.

Spolehlivost v osobních vztazích, kterou bychom mohli nazvat loajalita, se projevuje v jeho péči o zemřelé kolegy a přátele, ať už to byl kdysi Ladislav Hájek, nebo nyní Jiří Hrala. Vztah k „dědictví“ po Ladislavu Hájkovi, s nímž Moucha po dlouhou dobu sdílel pracovnu, se mi dnes jeví jinak než kdysi. Pan Hájek, poněkud kontroverzní, ale přesto pozitivní postava české archeologie, vyslovoval asi obavy o osud svého díla (spočívajícího zejména v soupisech kultury zvoncovitých pohárů a dalších nálezů), a Moucha se snažil jeho práci ochránit.

Kolegové z Mouchova okolí jistě znají mimořádnou péči, kterou věnoval své nemocné matce prakticky po desítiletí; je to ryze soukromá věc, ale o člověku to mnoho vypovídá.

Když Václava Mouchu potkávám, mám pocit, že se za posledních padesát let nic nezměnilo. Asi to není pravda, ale i mylný pocit konstant v lidském životě může být pozitivem a oporou.

Evžen Neustupný

Bibliografie PhDr. Václava Mouchy, CSc., za léta 1992–2003

(Předchozí bibliografie V. Mouchy byla uveřejněna v AR 45 1993, 153–156.)

82. Únětická kultura v Čechách a horní Podunají — Die Únětice Kultur in Böhmen und der obere Donauraum, *Archeologické rozhledy* 45, 1993, 460–465, tab. 11–12 (et P. Břicháček).
83. Die Schnurkeramik und die Glockenbecherkultur in Böhmen. In: *Die Kontinentaleuropäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik*. Praehistorica 19, Praha 1992, 81–87.
84. Životní jubileum Milana Zápotockého, *Archeologické rozhledy* 45, 1993, 523–524.
85. V hlubinách věků (archeologické nálezy na území města Slaného). In: *Kniha o Slaném*. Slaný 1994, 7–42.
86. Studies of the Bronze Age in Bohemia: the Last Twenty Five Years. In: *25 Years of Archaeological Research in Bohemia. Památky archeologické – Suppl. 1*, Praha 1994, 55–81 (et J. Hrala, L. Jiráň).
87. Z historie archeologické sbírky kladenského muzea, *Muzejní listy (Vlastivědný zpravodaj Kladenska a Unhošťska)* 4, 1995, 37–39.

88. Artifacts of Copper and Copper Alloys in Prehistoric Bohemia from the Viewpoint of Analyses of Element Composition. In: Praehistorica archaeologica Bohemica. Památky archeologické – Suppl. 3, Praha 1995, 127–296 (et J. Frána, L. Jiráň, A. Maštalka).
89. Archeologické nálezy ze slánského náměstí, Slánský obzor – Nová řada 1/2, 1995, 5–11.
90. Krypta slánských piaristů, Slánský obzor – Nová řada 3, 1995, 10–17.
91. Antonín Knor, Slánský obzor – Nová řada 4, 1995, 65–68.
92. Zu den Beziehungen zwischen Bayern und Böhmen während der älteren Bronzezeit. In: K. Schmotz – M. Zápotocká Hrsg., Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Resümées der Vorträge. Treffen 5, Espelkamp 1996, 26–32.
93. Gold der Kupferzeit (Böhmen). Gold der frühen Bronzezeit (Böhmen). In: G. Lehrberger – J. Fridrich – R. Gebhard – J. Hrala Hrsg., Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren: Herkunft – Technologie – Funde. Bd. 1–2. Památky archeologické – Suppl. 7, Praha 1997, 141–148, 154–164.
94. Artifacts of Copper and Copper Alloys in Prehistoric Bohemia from the Viewpoint of Analyses of Element Composition II. Památky archeologické – Suppl. 8, Praha 1997 (et J. Frána, L. Jiráň, P. Sankot).
95. Katalogy šňůrové keramiky v Čechách XI–XIV. Kladensko, Slánsko, Kralupsko a Praha-západ — Die Kataloge der Schnurkeramik in Böhmen XI–XIV. Die Räume von Kladno, Slaný, Kralupy nad Vltavou, Praha-West. In: Praehistorica 22. Varia archaeologica 7, Praha 1997, 113–256 (et M. Buchvaldek, M. Popelka, I. Vojtěchovská).
96. Nálezy ze Zámku u Bohnic v Národním muzeu v Praze, V. část — Die Funde in der Lage „Zámka“ bei Bohnice im Nationalmuseum in Prag, Archaeologica Pragensia 14, 1998, 51–61 (et L. Hájek).
97. Der aunjetitzer Hortfund von „Kozí hřbety“ bei Horoměřice. Röntgenographische und radiographische Untersuchung. In: J. Bátora – J. Peška Hrsg., Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei, Nitra 1999, 137–148.
98. Václav Schmidt, Slánský obzor – Nová řada 6, 1999, 115–124.
99. Hromadné nálezy ze starší doby bronzové na území Prahy — Hortfunde aus der älteren Bronzezeit auf dem Territorium Prags, Archaeologica Pragensia 15, 2000, 5–71.
100. K otázce eneolitických mohyl v Čechách — Zur Frage äneolithischer Hügelgräber in Böhmen. In: P. Čech – M. Dobeš edd., Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most 2000, 167–171.
101. Staroúnětický hrob z Čakovčick, okr. Praha-východ — Altaunjetitzer Skelettgrab aus Čakovčický, Kr. Praha-východ, Archeologie ve středních Čechách 5/1, 2001, 205–208 (et I. Vojtěchovská).
102. Zur Frage der Beziehungen zwischen Böhmen und dem oberen Donautal während der älteren Bronzezeit. In: Mensch und Umwelt während des Neolithikums und der Frühbronzezeit in Mitteleuropa, Rahden/Westf. 2001, 215–220.
103. Beitrag zum Erkenntnisstand der altbronzezeitlichen Dolche, Budapest Régiségei 36, 2002, 275–279.
104. Spona ze Zelenic u Slaného, Slánský obzor – Nová řada 9, 2002, 4–12.
105. Pozoruhodný pravěký nález z Klobuk u Slaného, Slánský obzor – Nová řada 10, 2003, 4–12.
106. Zdobená tkalcovská závaží z mladší doby bronzové — Die verzierten jungbronzezeitlichen Webstuhlgewichte. In: Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 16, Plzeň 2002, 132–136.
107. Pokus o interpretaci nálezů z období kultury se zvoncovitými poháry ve Svobodných Dvorech (okr. Hradec Králové) — Versuch der Interpretation eines Fundes aus der Zeit der Glockenbecherkultur in Svobodné Dvory (Kr. Hradec Králové, Ostböhmen), Archeologické rozhledy 55, 2003, 772–783.

Zpracovala Milada Drašnarová

ŽIVOTNÍ JUBILEUM PROFESORA EVŽENA NEUSTUPNÉHO

„Rychle uplývá čas a my stárnem, jak tiše jdou roky“ píše Ovidius ve svém Kalendáři. Klasik tu má pravdu jen do jisté míry – našeho jubilanta se snad týkají jen první tři slova známých veršů, zbývající však v jeho případě neodpovídají skutečnosti. Zdá se naopak, že jubilant své roky ve stále se zvyšujícím pracovním tempu odečítá. Spolehlivě o tom

svědčí práce, kterou v posledním desetiletí vykonal a pokračoval tak v dosavadní úspěšné činnosti, jejíž výsledky byly shrnuty již dříve na jiném místě (AR 45 1993, 698–703). V uplynulém období připojil ke stále pozoruhodné aktivitě publikační i rozsáhlou práci organizační, směřující k tomu, aby česká archeologie ještě posílila svůj význam ve světové

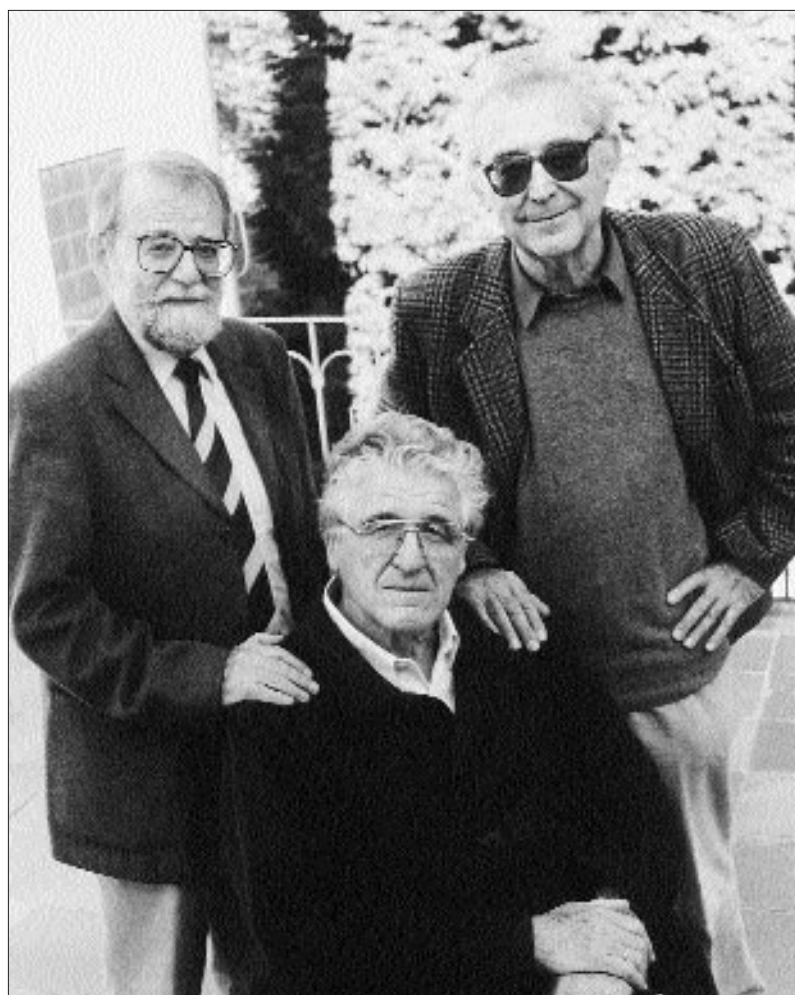

FOTO H. TOUSKOVÁ

archeologické komunitě. Některé jubilatovy publikace naznačují, že se koncepčními otázkami zabýval dlouhou dobu, takže změny, ke kterým došlo v devětaosmdesátém roce, jej zastihly připraveného řešit zásadní otázky transformace oboru. Bylo proto zcela přirozené, že v oněch kritických letech jej vědecká rada Archeologického ústavu zvolila ředitelem (1990–1993). Současně vykonával funkci místopředsedy komory volených zástupců pracovišť ČSAV a stal se členem výboru pro řízení pracovišť ČSAV. Oceněním jubilatova vědeckého přínosu je sborník uspořádaný k jeho počtě, s příznačným názvem „Whither archaeology?“ (Praha 1995). Obsahuje pětadvacet studií, z nichž dvě třetiny pocházejí od významných zahraničních autorů.

Změna poměrů umožnila Evženu Neustupnému uskutečnit jeho dávnou touhu věnovat se i práci pedagogické, která ho nejenom zaujala, ale jak jsem měl možnost poznat, i těšila, třebaže byla spojena s dojížděním do Brna. Tam se také v roce 1998 habilitoval. V té době však zároveň došlo k významné změně v jubilatově životě, když na Západočeské univerzitě v Plzni založil Katedru archeologie, která je od počátku roku 1999 součástí nově zřízené Fakulty humanitních studií. Během krátké doby zde vytvořil stabilizované vysokoškolské pracoviště, jež se záhy dostalo do povědomí jak naší, tak zahraniční vědecké archeologické obce. Není zapotřebí velké představivosti, abychom si uvědomili, jak velké pracovní úsilí a vypětí si založení katedry

„na zelené louce“ vyžádalo – od získání potřebných prostor, přes založení knihovny a vybavení pracoviště finančně náročným technickým zařízením až k zajištění kvalifikovaných pedagogických sil a pracovníků administrativních (k tomu blíže *AR 51 1999*, 567–568). V roce 2002 byl Evžen Neustupný jmenován profesorem, a získal tak možnost v plné šíři uskutečnit své představy, které formuloval v dosud aktuální studii „Kam česká archeologie?“ (*AR 43 1991*, 361–370) a v práci „Archeologie ve třetím tisíciletí“ (*AR 52 2000*, 412–416). Jubilantova péče o katedru přinesla v krátké době výsledky plně odpovídající jeho pracovnímu úsilí. Promyšlená koncepce výuky, účast interních a externích kvalitních odborníků na vyučovacím procesu, cílé kontakty se zahraničními odborníky a bakalářských prací a v poslední době i terénní výzkumy dokládají, že Katedra archeologie na Západočeské univerzitě v Plzni se stala uznávaným vysokoškolským pracovištěm.

Laudatio k počtě profesora Neustupného ve mně vyvolává vzpomínky na chvíle, kdy jsme se před půlstoletím sešli na tehdejší Filosoficko-historické fakultě University Karlovy. Byla to zvláštní doba – jen málo let uplynulo od skončení druhé světové války a pouhé čtyři roky od února roku 1948. Tehdy Pařížskou třídou jezdila tramvaj číslo 1, jídlo bylo na lístky a nad Vltavou na Letenské pláni, v naší těsné blízkosti, se stavěl betonový kolos J. V. Stalina. Katedra prehistorie se v době našeho příchodu (1951) přemístila z Břehové ulice do druhého patra právnické fakulty (jubilatant ovšem toto stěhování nezažil, neboť na fakultu přišel až v roce 1952). Vedoucím oboru byl pan profesor Filip (tehdy měl málo přes padesát), který dbal na tradice – vzpomínám, že vždy o Dušičkách asistent ústavu (tehdy „prom. hist.“ M. Buchvaldek) spolu s pomocnými vědeckými silami navštívil na pražských hřbitovech rovy archeologů se svíčkou, kytíčkou a lístkem „Čeští archeologové vzpomínají“. Studium prehistorie bylo tehdy dvouoborové, většina posluchačů si jako vedlejší obor zvolila národopis, nebo historii; jubilatant studoval vedle prehistorie egyptologii u prof. Z. Žáby. Knihovna v té době měla především literaturu předválečnou, převážně německy psanou, což nám vyhovovalo, neboť znalost základů německého jazyka jsme si přinesli z gymnázia. Jen málokterí měli solidnější znalosti dalších jazyků – mezi ně patřil i student Evžen Neustupný, který ovládal kromě obligátní ruštiny angličtinu, němčinu a francouzštinu (jako absolvent akademického gymnasia také la-

tinu a základy řečtiny). Nová zahraniční literatura docházela spíše sporadicky přes celofakultní knihovni středisko. Některé nové publikace z ciziny přinášel pan profesor Filip, kdykoliv je obdržel darem. Vzpomínám si, jak velkou pozornost mezi námi posluchači vzbudila útlá Mildenbergerova knížka vydaná v Lipsku v roce 1953 (*Studien zum mittel-deutschen Neolithikum*) nebo spis Milošičův o chronologii neolitu z roku 1949 (*Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*). Mám dokonce dojem, že největší zájem o tyto publikace projevil právě jubilatant, který si zájem především o neolit a eneolit přinesl již na fakultu – jako středoškolaček se účastnil výzkumu příkopového ohrazení osady z období moravské malované keramiky v Hlubokých Mašůvkách u Znojma. Ještě za studií uveřejnil objevnou práci o relativní chronologii volutové keramiky (*AR 8 1956*, 386–407), která vzápětí vyvolala diskusi (*AR 8 1956*, 408–412) dokonce s doslovem redakce, což bylo tehdy zcela neobvyklé. Cítili jsme, že v našem středu vyrůstá osobnost, která v oboru zaujme významné místo. Další léta to také potvrdila.

Porovnávat naše učňovská léta s možnostmi dnešních studentů prehistorie nevyzní pro naši generaci příliš radostně. Kontakty se zahraničím byly v té době poměrně vzácné a omezovaly se hlavně na tzv. lidově demokratické státy. Větší možnosti měl Archeologický ústav, tehdy včleněný do Československé akademie věd. Bylo však pravidlem, že zahraniční hosté ústavu také zavítali na fakultu. Měli jsme tak možnost vidět velikány našeho oboru V. G. Childa, M. Jahna, E. Sprockhofa, J. Bannera a další. Za největší hřích té doby spáchaný na naší generaci považuji povinné přednášky tzv. společného základu, které nás stály nejenom nervy při zkouškách a zápočtech, ale stovky hodin zbytečně promarněného času. To vše je však dávná minulost, kterou si živě připomínám, když míjím v chodbě ústavu v Celetné ulici tablo, na kterém je také Evžen Neustupný – shodou okolností z řady snímků vyčnívající. Jsem hluboce přesvědčen, že posluchači prehistorie na Západočeské univerzitě v Plzni mohou být šťastni, že je vede pedagog tak vysokých odborných kvalit. Jistě to dříve nebo později ocení.

Do dalších let přejeme váženému prof. Neustupnému pevně zdraví, radost a uspokojení z vykonávané práce a hodně pracovních a přemýšlivých žáků.

Václav Moucha

Bibliografie prof. PhDr. Evžena Neustupného, CSc., za léta 1993–2003
(Předchozí bibliografie E. Neustupného byla uveřejněna v AR 45 1993, 700–703.)

121. Archaeological method. Cambridge: University Press 1993. 187 s.
122. An introduction to the Prague debate on post-processual archaeology. *Archeologické rozhledy* 45, 1993, 365–366 (et M. Kuna).
123. Some field walking theory. In: *Památky archeologické* 84, 1993, 150–152.
124. Role databází v archeologii – The role of databases in archaeology. *Archeologické rozhledy* 46, 1994, 123–130.
125. Milan Zápotocký. *Streitaxte des mitteleuropäischen Äneolithikums*, Weinheim 1992 (rec.), *Památky archeologické* 85/2, 1994, 169–170.
126. The Settlement Area Theory in Bohemian Archaeology. In: 25 Years of Archaeological Research in Bohemia. In: *Památky archeologické – Suppl. 1*, Praha 1994, 248–258.
127. Předvídání minulosti, *Technický magazín* 11, 1994, 58–60.
128. Vzpomínka na A. Točíka, *Archeologické rozhledy* 47, 1995, 170–171.
129. Právní povaha archeologických databází – The legal status of archaeological databases, *Archeologické rozhledy* 47, 1995, 314–321.
130. Úvaha o specializaci v pravěku – Thoughts on specialisation in prehistory, *Archeologické rozhledy* 47, 1995, 641–650.
131. The significance of facts, *Journal of European Archaeology* 3.1, 1995, 189–212.
132. Formal Methods at Hostim. In: Hostim – Magdalenian in Bohemia. *Památky archeologické – Suppl. 4*, Praha 1995, 205–224 (et S. Vencľ).
133. Beyond GIS. In: G. Lock – Z. Stančić eds., *Archaeology and Geographical Information Systems: a European Perspective*, London 1995, 133–139.
134. *Pravěk*. Praha: Fortuna 1995. 55 s.
135. K teorii terénního výzkumu v archeologii. In: *Archeologické fórum* 4, Praha 1995, 85–94.
136. Databáze nálezů okresu Chrudim – Database of the Chrudim district, *Archeologické rozhledy* 48, 1996, 126–134.
137. O teorii, empirii a elitě, *Archeologické rozhledy* 48, 1996, 149–151.
138. Těze o pravěku a učebnice pravěku – Theses on prehistory and a text-book on prehistory, *Archeologické rozhledy* 48, 1996, 311–322.
139. Poznámky k pravěké sídlištní keramice – Notes on prehistoric pottery, *Archeologické rozhledy* 48, 1996, 490–509.
140. Využití prostoru v latěnu: region Loděnice – Gebrauch des Raumes in der Latènezeit: die Region Loděnice, *Archeologické rozhledy* 48, 1996, 615–642, 713–724 (et N. Vencľová).
141. Polygons in archaeology, *Památky archeologické* 87, 1996, 112–136.
142. On prehistoric warfare, *Journal of European Archaeology* 4, 1996, 367–373.
143. Lidé v dějinách. *Pravěk, starověk. Pracovní sešit*. Praha: Fortuna 1996. 31 s. (et P. Charvát, J. Pečírková).
144. Zemřel Stuart Piggott, *Archeologické rozhledy* 49, 1997, 178–179 (et J. Turek).
145. Uvědomování minulosti – The cognizance of the past, *Archeologické rozhledy* 49, 1997, 217–230.
146. Šňůrová sídliště, kulturní normy a symboly – Settlement sites of the Corded Ware groups, cultural norms and symbols, *Archeologické rozhledy* 49, 1997, 304–322.
147. Syntéza struktur formalizovanými metodami – vektorová syntéza. In: J. Macháček ed., *Počítačová podpora v archeologii*, Brno 1997, 237–258.
148. Checo kookogaku no genjoo, *Kookogaku kenkyuu* 44–2, 1997, 7–13.
149. K variabilitě laténské keramiky – Variability of the La Tène culture pottery, *Archeologické rozhledy* 50, 1998, 77–94.
150. Zamyšlení nad japonskou archeologií – Some thoughts on Japanese archaeology, *Archeologické rozhledy* 50, 1998, 313–317.
151. Space in Prehistoric Bohemia. E. Neustupný ed. Praha: Archeologický ústav 1998. 176 str.
152. Structures and events: the theoretical basis of spatial archaeology. In: E. Neustupný ed., *Space in Prehistoric Bohemia*, Praha 1998, 9–44.
153. The transformation of community areas into settlement areas. In: E. Neustupný ed., *Space in Prehistoric Bohemia*, Praha 1998, 45–61.

154. The search for events and structures in prehistoric landscapes. In: E. Neustupný ed., *Space in Prehistoric Bohemia*, Praha 1998, 62–76.
155. The Loděnice region in prehistoric times. In: E. Neustupný ed., *Space in Prehistoric Bohemia*, Praha 1998, 84–105 (et N. Venclová).
156. Some results. In: E. Neustupný ed., *Space in Prehistoric Bohemia*, Praha 1998, 129–133.
157. Otherness in prehistoric times. In: L. Larsson, – B. Stjernquist eds., *The World-View of Prehistoric Man (Konferenser 40)*, Stockholm 1998, 65–71.
158. Concept building in archaeology. In: *Theory and practice of archaeological research*, Warszawa 1998, 21–31.
159. Mainstreams and minorities in archaeology, *Archaeologia Polona* 35–36, 1998, 13–23.
160. Katedra archeologie v Plzni, *Archeologické rozhledy* 51, 1999, 567–568.
161. Archeologie ve třetím tisíciletí – Archaeology in the third millenium, *Archeologické rozhledy* 52, 2000, 412–416.
162. Dvě archeologie, *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis* 5, 2000, 52–56.
163. Predikce areálů archeologického zájmu – Prediction of areas of archaeological interest. In: In memoriam Jan Rulf. *Památky archeologické – Suppl.* 13, Praha 2000, 319–324.
164. The measure of deforestation in prehistoric Central Europe. In: A. Buko – P. Urbańczyk ed., *Archeologia w teorii i praktyce*, Warszawa 2000, 345–352.
165. Die Gewinnung von Rohstoffen und ihr Beitrag zur Kenntnis von Entwaldung und Bevölkerungsdichte. In: M. Chytráček – J. Michálek – K. Schmotz Hrg., *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen, Treffen 9.*, Rahden/Westf. 2000, 178–182.
166. Surveying prehistoric industrial activities: the case of iron production. In: J. L. Bintliff – M. Kuna – N. Venclová eds., *The future of surface artifact survey in Europe*, Sheffield 2000, 93–104 (et N. Venclová).
167. Posouzení analytických sběrů matematickými metodami a geografickými informačními systémy. In: *Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice*, Praha 2001, 187–204 (et N. Venclová).
168. Grundzüge der Bevölkerungsgeschichte Böhmens im Äneolithikum. In: *Mensch und Umwelt während des Neolithikums und der Frühbronzezeit in Mitteleuropa*, Wien 2001, 109–125.
169. Czech Republic. In: T. Murray ed., *Encyclopedia of Archaeology*. Vol. 1, Santa Barbara 2001, 394–404.
170. Hlavní problémy prostorové archeologie. In: J. K. Kozłowski – E. Neustupný ed., *Archeologia przetrzeni. Metody i wyniki badań struktur osadniczych w dorzeczech górnej Laby i Wisły*, Kraków 2001, 7–26.
171. Archeologia w trzecim tysiącleciu. In: *Archeologia na progę III tysiąclecia*, Warszawa 2001, 31–38.
172. The Origin of Megalithic Architecture in Bohemia and Moravia. In: P. Biehl – F. Bertemes – H. Meller eds., *The Archaeology of Cult and Religion*, Budapest 2001, 203–207.
173. The cognitive role of archaeology. In: Z. Kobyliński ed., *Quo vadis archaeologia? Whither European Archaeology in the 21st century?*, Warsaw 2001, 30–37.
174. Archeologie nenalézaného. *Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Vencla*. E. Neustupný red. Dobrá Voda u Pelhřimova 2002.
175. Archeologie a historie. In: E. Neustupný red., *Archeologie nenalézaného*, Dobrá Voda u Pelhřimova 2002, 141–153.
176. A few remarks on my relationships with Polish archaeology, *Archaeologia Polona* 40, 2002, 159–162.
177. Demografie vedrovické populace – Demographie der Population von Vedrovice. In: V. Podborský a kol., *Dvě pohřebišť lidu s neolitickou lineární keramikou ve Vedrovicích*, Brno 2002, 265–274.
178. Czech archaeology at the turn of the millennium. In: P. Biehl – A. Gramsch – A. Marciniak Hrg., *Archäologien Europas/Archaeologies of Europe*, Tübinger Archäologische Taschenbücher 3, 2002, 283–287.
179. Poznámka k výzkumu Závisti, *Archeologické rozhledy* 55, 2003, 784–786.
180. Příspěvky k prostorové archeologii 1. Evžen Neustupný red. Dobrá Voda u Pelhřimova 2003.
181. Predikce živých areálů minulosti – Prediction of live areas of the past. In: Neustupný, E. red., *Příspěvky k prostorové archeologii 1*, Dobrá Voda u Pelhřimova 2003, 155–171.

Zpracovala Milada Drašnarová

SEDMDESÁTINY MILANA ZÁPOTOCKÉHO: SPISOVÁNÍ MNOHA KNIH NEBERE KONCE...¹

Sedmému deceniu života sice přísluší energie a míra zdraví úměrná tomu věku, ale obsahově tak podstatnou bibliografii (viz níže), jakou ze zmíněného úseku svého života vykazuje náš kolega, bychom měli upřímně přát každému třicátníkovi. Jeho základní životopisná data shrnul již Václav Moucha (*AR 45 1993*, 523 sq.), jenž ovšem nezmínil drobný, leč charakteristický fakt, že jubilant, podobně jako ti nejlepší z vynikajícího ročníku 1933, dosáhl skvělých výsledků navzdory tomu, že postrádá úplné základní vzdělání (schází mu celá pátá třída obecné školy).

Znám Milana Zápotockého půl století a po celou tu dobu mne nepřestává udivovat, s jakou jistotou a přitom nekonfliktně udržuje kurs, jenž ve Filipově semináři nasadil orientaci na studium kulturně chronologické skladby eneolitu. (Tehdy šlo o orientaci takřka standardní, neboť poznání v té době představovalo ne-li jedinou, pak jistě dominantní motivaci pro práci v oboru; za deset pětiletok se toho ovšem stačí změnit víc než jen naše fyziognomie.) Takřka nejvýraznější rozdíl v práci jubilanta lze v průběhu času pozorovat v kvalitě užívaných pramenů: zatímco v 50. letech mu nezbývalo než pracovat s depozitárními soubory převážně problematické vypovídací hodnoty včetně ojedinělých nálezů, v poslední době staví své závěry na vlastních terénních výzkumech nebo na podobně kvalitních souborech ze sídlištních výzkumů, případně si vybírá z nepřeberného množství nevyužitých materiálů, odkládaných do muzeí jako vedlejší produkty terénních aktivit prováděných pro investorské peníze. Za pozoruhodné považuji, že jubilantova akribie vedla vzdor chudobě a takřka až méněcennosti pramenů již v 50. letech k objektivnímu rozeznání základních chronologických vztahů a kulturních struktur, které lze až

do současnosti dalšími analýzami rozvíjet, upřesňovat a doplňovat. Náš kolega navíc patří mezi nemnohé archeology, kteří obor obohatili definicemi nových pojmů a některými svými pracemi otevřeli nové badatelské přístupy.

Za rozsáhlý přínos archeologii v rozpětí od doby kamenné až po středověk však vděčíme nejen jubilantově tvořivému intelektu, sebezapírající pili, schopnostem objevovat klíčové problémy, pro jejichž řešení se nahromadily prameny, ale rovněž jeho vědomému odhodlání odolat nabídkám osobního politického, organizačního nebo mocenského vze-stupu, neboť za výhodami mocenských pozic a titulů správně tušil mimovědecké závazky a ohrožení své badatelské nezávislosti. Jeho motivace se však jistě neomezovala na vlastnosti negativní, tedy na absenci ješitnosti nebo touhy po kariéře a moci; odmítám i představu, že jsme si celý život jen hráli jako šťastné děti na písku, když v bežčasi svých her vyklápějí jednu bábovičku za druhou. S jistotou tvrdím, že nás tehdy stejně jako dnes nemotivovaly peníze, o nichž jsme smýšleli jako čtenáři A. de Saint-Exupéryho: „*Pracujeme-li pouze pro hmotné statky, stavíme sami sobě vězení. Uzavíráme se se svými penězi v samotě, s penězi, které jsou jen prach a popel, a které nám nepomohou opatřit nic, za co by stálo žít*“ (Země člověka, Praha ELK 1946, 1. vydání, s. 31). Čím si však nebudu nikdy jist – zda chování Milana Zápotockého a jeho generace neformovaly archaiské (a z pohledu dneška iracionální) obrozené představy, které Josef Jungmann někdy před 200 lety vyjádřil výrokem o morálním závazku předat potomkům vlast v lepším stavu, než jsme ji sami obdrželi.

II

Bibliografie PhDr. Milana Zápotockého, CSc., za léta 1993–2003

(Předchozí bibliografie M. Zápotockého byla uveřejněna v *AR 45 1993*, 525–527.)

69. Evžen Neustupný – 60 let, *Archeologické rozhledy* 45, 1993, 698–700.
70. Ústí nad Labem. K topografii jednoho z raně středověkých centrálních míst severozápadních Čech – Ústí nad Labem. Zur Topographie eines der frühmittelalterlichen zentralen Orte Nordwestböhmens, *Archeologické rozhledy* 46, 1994, 205–243 (et M. Cvrková).
71. Eneolithic Studies in Bohemia: 1968–1993. In: 25 Years of Archaeological Research in Bohemia. Památky archeologické – Suppl. 1, Praha 1994, 37–54.

¹ Výrok „*Spisování mnoha knih nebere konce! a mnohé hloubání unaví tělo*“ pochází z pozdní doby bronzové nebo z doby železné. Dlouho před informační potopou světa doby papírové jej zapsal anonymní autor jedné z knih Starého zákona: viz závěr knihy Kazatel, z níž si většina z nás vzpomene leda na úvodní lamentu „Marnost nad marností a všechno je marnost“ (resp. „*Pomíjivost, samá pomíjivost*“ v přesnějším překladu).

72. Beziehungen der Lengyel-Kultur und der Trichterbecherkultur im Lichte der neueren Funde aus Böhmen. In: Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur 1888–1988, Brno 1994, 256–262.
73. Antonín Beneš – 60 let, Archeologické rozhledy 46, 1994, 635–637.
74. Čáslavská kotlina v eneolitu (1. část) – Das Čáslaver Becken im Äneolithikum (Teil 1.), Archeologické rozhledy 47, 1995, 58–90.
75. Raný eneolit v severočeském Polabí – Das frühe Äneolithikum in nordböhmischem Elbegebiet, Archeologické rozhledy 48, 1996, 404–459.
76. Jenštejn. Eine neuentdeckte frühäneolithische Gruppe in Mittelböhmen – Jenštejn. Nová raně eneolitická skupina ve středních Čechách, Památky archeologické 87/2, 1996, 5–58 (et D. Dreslerová).
77. Hradiště Cimburk u Kutné Hory a otázka staršího (bolerázského) stupně badenské kultury v Čechách – Die Burgstätte Cimburk bei Kutná Hora und die Frage der älteren (Boleráz) Stufe der Badener Kultur in Böhmen, Sborník prací FFBU M 2, 1997, 135–153 (et M. Zápotocká).
78. Čáslavská kotlina v eneolitu (2. část). Výšinné sídliště Hrádek v Čáslavi – Das Čáslaver Becken im Äneolithikum (Teil 2.). Die Höhensiedlung Hrádek in Čáslav, Archeologické rozhledy 50, 1998, 557–585.
79. Die äneolithische Besiedlung des Wassergebiets der Bylanka. In: I. Pavlů ed., Bylany Varia 1, Praha 1998, 147–167.
80. Zum Stand der Forschung über die relative Chronologie des frühen Äneolithikums im Böhmen. In: Die Michelsberger Kultur und ihre Randgebiete, Stuttgart 1998, 291–302.
81. Kultura nálevkovitých pohárů na Bílinsku – Die Trichterbecherkultur in der Gegend von Bílina (NW Böhmen). In: P. Čech ed., Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1993–1997, Most 1999, 7–43 (et J. Muška).
82. Polozemnice z období řivnáčské kultury v Břežně u Loun – Grubenhaus der Řivnáč-Kultur in Březno bei Louny, Archeologické rozhledy 51, 1999, 280–299 (et I. Pleinerová).
83. Cimburk und die Höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen. Praha 2000. 342 s.
84. Keramika s brázděným vpichem a synchronizace Čech, Moravy a středního Podunají ve starším eneolitu – Die Furchenstichkeramik und die Synchronisierung Böhmen, Mährens und des mittleren Donaugebiets im älteren Äneolithikum, Archeologické rozhledy 52, 2000, 595–622.
85. Sídliště kultury kulovitých amfor z Lovosic. K typologii keramiky KKA v severozápadních Čechách – Eine Siedlung der Kugelamphorenkultur in Lovosice. Zur Typologie der Keramik der Kugelamphorenkultur in Nordwestböhmen, Památky archeologické 91, 2000, 119–150 (et J. Dobeš).
86. Eneolitické gynekomorfní nádoby z Čech – Äneolithische gynaikomorphe Gefäße aus Böhmen. In: P. Čech – M. Dobeš edd., Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most 2000, 287–297.
87. Eneolitická výšinná sídliště a komunikace – Äneolithische Höhensiedlungen und Fernwege. In: I. Pavlů ed., In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl. 13, Praha 2000, 480–488.
88. Die Boleráz-Stufe der Badener Kultur in Böhmen. In: Cernavoda III Boleráz. Symposium Mangalia/Nep-tun 1999, București 2001, 579–603 (et M. Zápotocká).
89. Eneolitická hradiště Čáslavské kotliny a jejich kontakt s Moravou – Äneolithische Burgwälle des Čáslaver Beckens und ihre Kontakte mit Mähren. In: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Pravěk NŘ – Suppl. 8, Brno 2001, 246–275.
90. Velké pravěké ohrazení v Klech (okr. Mělník). Využití nedestruktivních metod výzkumu k poznání nového typu areálu – Das Erdwerk Kly in Mittelböhmen. Auswertung der nichtdestruktiven Methoden zur Erkenntnis eines Siedlungsarealtypus, Archeologické rozhledy 54, 2002, 371–430 (et M. Gojda, D. Dreslerová, P. Foster, R. Křivánek, M. Kuna, S. Vencel).
91. Eneolitická broušená industrie a osídlení v regionu Čáslav – Kutná Hora – Äneolithic Polished Industry and Settlement within the Čáslav – Kutná Hora Region. In: I. Pavlů ed., Bylany Varia 2, Praha 2002, 159–227.
92. K sídelním a pohřebním areálům kultury nálevkovitých pohárů v severozápadních Čechách: Vikletice, okr. Chomutov – Zu den Siedlungs- und Bestattungsarealen der Trichterbecherkultur in NW Böhmen: Vikletice, Kr. Chomutov. In: P. Čech – Z. Smrž edd., Sborník Drahomíru Kouteckému, Most 2002, 281–307.
93. Eneolitická sídliště (KNP, badenská kultura) v poloze „Na vrších“ u Mlékojed, okr. Mělník – Die äneolithischen Siedlungen (TBK, badener Kultur) in der Flur „Na vrších“ bei Mlékojedy, Bez. Mělník, Archeologie ve středních Čechách 6/2, 2002, 113–132 (et K. Motyková).
94. K ranému středověku Kutnohorská: hradiště Cimburk a Sión – Zum frühen Mittelalter der Region Kutná Hora: Die Burgwälle Cimburk und Sión, Archeologické rozhledy 55, 2003, 297–346.

Zpracovala Milada Drašnarová

Z ČINNOSTI ARCHEOLOGICKÉHO SEMINÁŘE ÚSTAVU HISTORIE A MUZEOLOGIE FPF SLEZSKÉ UNIVERZITY V OPAVĚ V AKADEMICKÉM ROCE 2002/2003

V tomto akademickém roce navštěvovalo na Slezské univerzitě archeologické studijní obory (magisterský pětiletý „archeologie“; bakalářský tříletý „archeologie“; bakalářský tříletý „středověká archeologie“) celkem 35 posluchačů. Z archeologů vyučovali J. Čižmářová, M. Čižmář, V. Goš, V. Janák, J. Klápště, Z. Měřinský, P. Neruda, P. Sommer, S. Stuchlík, O. Šedo, J. Unger, M. Tymonová, ze specialistů jiných oborů K. Müller (heraldika a sfragistika), R. Příbyla (památková péče), J. Šmerda (numizmatika), P. Šopák (dějiny umění), J. Štátný a A. Šimčík (muzejní konzervace), V. Tomolová (kulturní antropologie), M. Zapletal (informatika), R. Žáček (dějiny středověku a raného novověku). Nově byly do studijního programu uvedeny přednášky „Církevní archeologie na Moravě“ (J. Unger), „Církevní archeologie v Čechách“ (P. Sommer), „Archeologie ZSO“ (Z. Měřinský) a „Archeologie středověkých měst“ (J. Klápště). Přednášky z programu archeologického semináře si zapisovali i studenti historie, muzeologie a knihovnictví. V. Janák přednášel ještě ve studijním programu historie/dějepis (dějiny starověkého Předního východu; dějiny pravěku). Pracovníky semináře na plný úvazek byli V. Janák (vedoucí), S. Stuchlík a V. Goš.

V akademickém roce 2002/2003 byly v Archeologickém semináři úspěšně obhájeny 4 bakalářské diplomové práce: *Radovan Fraiř*: Kovové předměty z kartuziánského kláštera u Dolan (ved. V. Goš, oponent L. Belcredi), *Aleš Knápek*: Keramika ze středověkých objektů v Perné u Valašského Meziříčí (ved. V. Goš, op. M. Tymonová), *Anna Šádková*: Odpadní jímky z Olomouce, Švédské ulice, č. p. 6 (ved. V. Goš, op. P. Michna), *Simona Štěpaníková*: Archeologická sbírka MUDr. J. Filipského ve fondech Podtatranského múzea, Poprad (ved. V. Janák, op. M. Soják).

Povinná praxe se realizovala tradičně především na výzkumu Archeologického ústavu AV ČR Brno

a Muzea Těšínska na hradisku v Chotěbuzi-Podobohře (závazně pro studenty 1. ročníku; pro studenty vyšších ročníků příp. na jiných výzkumech). Ve dnech 6.–11. října 2002 proběhla exkurze studentů za podpory stipendia organizace Action Tschechische Republik – Österreich.

Pracoviště získalo akreditaci magisterského dvouletého navazujícího oboru „archeologie“; s jeho výukou se začíná od akademického roku 2003/2004.

Pokračovalo řešení badatelského projektu Grantové agentury ČR č. 404/01/0306 „Neolit a eneolit českého Slezska“ (řešitel V. Janák). Na rok 2003 získalo pracoviště spolu s oddělením muzeologie jednoletý projekt Fondu rozvoje VŠ „Krajinná ekologie a její informatické aplikace“ (řeš. S. Stuchlík, spoluřeš. M. Zapletal) – prostředky z projektu posloužily k nákupu licencí a softwaru pro výuku stejnojmenného předmětu – a projekt grantového systému Moravskoslezského kraje „Vydání sborníku Otázky neolitu a eneolitu našich zemí“ (řeš. V. Janák).

V tomto akademickém roce byl pátou a šestou etapou dokončen českopolský projekt „Průzkum výšinných sídlišť v Pobeskydí mezi Bečvou (Česká republika) a Białou (Polská republika) – Badania pradziejowych osiedli wyżynnych na Pobeskidziu między Beczwą (Republika Czeska) a Białą (Rzeczpospolita Polska)“ (další účastníci: Archeologický ústav Jagellonské univerzity v Krakově, Muzeum Okręgowe Bielsko-Biala, Muzeum Beskyd Frydek-Místek, Muzeum Nowojičínska Nový Jičín; viz *AR 55 2003*, 407–408).

Na pracovišti je česká část redakce ročenky „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych – Archeologické výzkumy v Horním Slezsku a na jeho pomezí“, Katowice (red. V. Janák); v uplynulém akademickém roce vyšel svazek za r. 1999–2000 a do tisku byl odevzdán svazek za r. 2001–2002.

Vratislav Janák

NOVÉ PUBLIKACE

Vladimír Čtverák – Michal Lutovský – Miloslav Slabina – Lubor Smejtek: Encyklopedie hradišť v Čechách. Libri Praha 2003. 431 str. ISBN 80-7277-173-6.

S fenoménem hradišť se česká archeologie vyrovnává (či potýká?) již od své romantické fáze. S výjimkou laténských oppid a raně středověkých hradišť (jejichž výzkumy je však mnohdy třeba pracně revidovat – viz *Bartošková 2000*) byl ovšem stav poznání a publikace od poválečného období po konec osmdesátých let 20. století až na solitéry dosti rozpačitý. Zvláště pro období popelnicových polí platilo, že po vzepětí zájmu v sedmdesátých a osmdesátých letech nastal útlum, daný i tím, že výsledky středoevropského bádání byly nejednotné a málo slučitelné (např. *Niesotowska-Wędzka 1974; Chropovský – Herrmann 1982; Gediga 1989*). Zjevně i proto, že výchozí paradigma určovala převážně tzv. „tradiční“ archeologie, nekomunikující příliš se zajímavým polským bádáním v intencích procesuální a environmentální archeologie (např. *Ostoja-Zagórski 1978*, s lit.). Pro poznání otázek vedoucích k interpretaci přispěly v mezidobí teoretické práce zabývající se jednotlivými aspekty funkce a významu hradišť z různých pohledů (např. *Härke 1979; Vencl 1984; Smrž 1991; Matoušek 1999; Sicherl 1999; Zápotocký 2000*). Z praktického hlediska se rovněž ukázalo vhodné zpracování hradišť jednotlivých kultur podle územních celků (např. *Smrž 1991; 1992; 1995*). Na tento trend započatý v sz. Čechách navazují badatelé mladší generace, postupující podobnou metodikou (např. *Hrubý – Chvojka 2002; John 2002*). Zdá se, že po přechodném útlumu dochází nyní znovu k obnově zájmu, spočívajícího nejen v teoretickém hodnocení v duchu nových paradigmat, ale i v návratu k pramenům a obnovené prospekci nejen v dosud poněkud zanedbávaných, ale i v zdánlivě dobře prozkoumaných regionech. Jako příklad lze uvést mně blízké sz. Čechy. I v tak dobře prozkoumaném regionu bylo totiž během posledních let objeveno 12 hradišť, z toho 3 při výzkumech a 9 leteckou prospekci (cf. *Smrž 2002*, 208–209; v posledních letech rozšířeno). Základním předpokladem další práce a širšího záběru je tedy soupis hradišť, a proto lze recenzovanou práci – zatím první svého druhu pro celé Čechy – jen vítat. Škoda, že nezahrnuje i neopevňená výšinná sídliště, to by ale byl požadavek příliš maximalistický a vzhledem k i tak značnému rozsahu práce neúnosný.

Encyklopedii lze považovat za maximum možného: díky kompletnímu seznamu literatury jde o dílo soustřeďující a třídící v soupisové části empirické poznatky o hradištích, jejichž soupis čítá 386 položek. Vše je sepsáno kultivovaným a čtivým jazykem, s poukazy na mezery v bádání. Úvodní stručné, ale výstižné kapitoly (Hradiště, Dějiny archeologického poznávání českých hradišť, Šest tisíc let opevňovacích prací, Stavba hradišť) jsou – jen se stylistickými úpravami – převzaty z nedávno vyšlé knihy o pevnostech a opevněních (*Kupka et al. 2001*, 12–42; autoři příslušné kapitoly V. Čtverák a M. Lutovský). „Navíc“ sem jsou zařazeny kapitoly „Třídění poloh a typů opevnění“ a „Památková ochrana hradišť“. Instruktivní je i schematická časová tabulka o budování hradišť v Čechách (str. 25). Po soupisu lokalit, v němž jednotlivá hesla jsou strukturována promyšleným jednotným způsobem, následuje slovníček pojmů, obsáhlý seznam pramenů a literatury a slepá mapa Čech (23 listů) s vnesenými hradišti, k níž patří i abecední seznam.

Vyjadřovat se k údajům o jednotlivých hradištích, jakož i k úplnosti soupisu je obtížné. Jak už tomu u podobných prací bývá, část vedoucích výzkumů nebude s popisem jimi zkoumaných či jim dobře známých lokalit bez výhrad spokojena. Jen namátkou uvedu výhrady k heslu o hradišti Černovice (okr. Chomutov), které jsem zkoumal. Plán hradiště převzal J. Bubeník z mé náleзовé zprávy, poloha cisterny a místa zvaného Bergloch jsou v plánu zaměněny a zpráva o nálezech v šachtě hluboké 70 m je zajímavá, ale neověřitelná. Jako celek jsou však hradiště ze sz. Čech, která všechna znám z autopsie i literatury, zpracována na solidní úrovni a doufám, že je tomu tak i u jiných. Soupis literatury na konci každého hesla, zahrnující i odkazy v souborných studiích, dovoluje každému, kdo chce proniknout do problematiky hlouběji, další studium a usnadní mu práci. Plánky hradišť jsou různé kvality – od jednoduchých náčrtů po vrstevnicové rekonstrukce zpracované pomocí GISu, tato nevyrovnanost je však dluhem české archeologie a nikoliv autorů. Plánky z 19. století

zobrazují situaci před pozdějšími narušeními, a umožňují konfrontaci s dnešním stavem. Mohli bychom vyčítat malou přesnost lokalizace, nezapomeňme však, že kniha je určena široké veřejnosti a v případě publikace koordinátů v mapách by se stala návodem pro rabování pomocí detektorů. Toto riziko hrozí i tak, nedá se však potlačit. Archeolog si díky literatuře v případě zájmu vždy pomůže. Hlavní je, že hradiště uváděná v dřívější literatuře pod různými jmény jsou konečně utříděna, a nemělo by docházet k jejich záměně.

Vraťme se ale k teoretickým úvodním kapitolám. Definice pojmu *hradiště* bylo vypracováno několikrát, často však zahrnovaly i úroveň interpretace, což je při stávajícím stavu poznání a mnohočetném osídlení mnoha lokalit metodicky chybné. Nelze se proto divit, že v úvodní kapitole autoři za základní kritérium definice hradiště považují „jen“ jeho obranný charakter daný volbou zjištěného místa, existencí těžkého opevnění a blízkým vydatným zdrojem vody. Zda se ujmou autoři uváděné a běžně používané pojmy „zjištěnost místa“ a „těžké opevnění“ je ovšem otázka. Pro upřesnění lze uvést, že experiment prokázal, že tzv. spečené valy jsou vsutku důsledkem násilného zániku – požáru (Ralston 1986). Pokud autoři uvádějí, že nelze předpokládat, že hradiště mimo osídlená území byla budována jako pohraniční pevnosti, lze souhlasit. Musíme se však vyrovnat s faktem, že leží velmi často na trasách cest či ve vyústění přirozených spojnic mezi sousedními oblastmi. Že by šlo o centrální body na dálkových cestách, a tedy o zvláštní druh refugií-emporií?

Co se týká třídění poloh a typů opevnění, autoři oprávněně upozorňují, že nejméně závislé na subjektivním hodnocení je kritérium geomorfologické, odvislé ovšem od charakteru určitého typu krajiny. Jimi uvedené základní geomorfologické typy odpovídají realitě a jsou obecně použitelné, byť v některých regionech by k nim mohly přistoupit typy specifické jen pro ně (např. Smrz 1995, 58–59). Zamyšlení si zaslouží „Slovníček pojmů“ (str. 367–377), který vhodně doplňuje text a přináší zajímavé informace a náměty i profesionálním archeologům. Některé pojmy jsou dle mého názoru až příliš inspirovány termíny používanými pro prvky opevnění bastionových pevností (k nim Duffy 1998; Kupka et al. 2001, 87–259), které byly ovšem oproti pravěkým až středověkým hradištím a hradům budovány za účelem obrany proti masivnímu dělostřeleckému ostřelování. Platí to např. pro termín *čára obrany*, chápáný autoři jako předpolí či koliště (v barokní terminologii ovšem *koliště* = *glacis*), stejně jako pro termíny *pevnost*, *předpolí* a *talus*. Také označení vnitřní a vnější stěny příkopu jako *eskarpa* a *kontreskarpa* se patrně neujme, i když by nahradilo složitější opisy. Rovněž pojem *opevněné výšinné sídliště* je kontroverzní. Myslím, že není vhodné chápat jej jako obecný pojem zahrnující jak hradiště, tak výšinná sídliště chráněná lehčí fortifikací, neboť směšuje oba typy. Vhodnější bude používat jej pro sídliště na kopcích či v polohách s přirozeným převýšením, opevněná jen lehce (např. palisádou). Je ovšem v logice věcí, že výzkumem či leteckou prospekci objevené opevnění (příkop či zničený val) zařadí lokality tohoto typu do kategorie hradišť.

V kapitole „Šest tisíc let opevňovacích prací“ podávají autoři stručný přehled vývoje hradišť v jednotlivých obdobích, a tím i v globálu. Jde o poznatky víceméně známé, včetně absence opevnění u některých kultur. Myslím, že se musíme rozloučit s myšlenkou, že se podaří najít společného jmenovatele zahrnujícího a vysvětlujícího vznik a zejména funkci hradišť od neolitu po pozdní halštatské období, možná i pro mladší epochy. Hradiště integrovala mnoho funkcí, z nichž některé v určitých obdobích převládaly, vždy se však lišily případ od případu.

V kapitole „Stavba hradišť“ (str. 21) mne zaujala teze, že vedle specialistů na stavbu opevnění musela existovat další skupina osob v námezdním či jiném vztahu, která vlastní stavbu realizovala, a že obyvatelé v zázemí budovaného hradiště pak mohli v některých případech stavitele jen zásobovat potravinami. Je opravdu zarážející, že na některých (hlavně velkých) hradištích knovízské kultury a pozdní doby halštatské postrádáme stopy osídlení a i hustota osad v zázemí je velmi nízká. Může jít samozřejmě o důsledek mezer ve výzkumu, vysvětlení lze však hledat i v jiné sféře. Shoda tvaru a výzdoby artefaktů – zvláště keramiky a bronzů – na rozsáhlých územích osídlených lidmi jedné archeologické kultury či celého komplexu svědčí o mnohem hustší síti kontaktů, než jsme si dříve dovedli představit (cf. Jirán 2001), a nasvědčuje, že hradiště nemuseli budovat jen obyvatelé jejich zázemí. Zdánlivě promarněná práce při stavbě velkých hradišť bez stop výraznějšího osídlení mohla být (stejně jako např. těžba křemenců v Krumlovském lese ve starší době bronzové či stavba rondelů

v neolitu) součástí cyklického vykonávání kolektivních prací více komunit či jim „nadřazené nepojmenované společenské instituce“ (*Neustupný 1995a*, 650) za mezí praktické potřeby a archetypem, na jehož udržování se zakládal řád „orálních“ společností (podrobněji *Oliva 2002*, s lit.). Existenci vrstvy „specialistů na stavbu hradišť“ to sice nevyvrací, ale zpochybňuje to existenci oněch „subdávatelů“, zejména co se týče motivace jejich činnosti. Výše uvedené teze naznačují, že úvahy o symbolickém smyslu některých hradišť (viz *Neustupný 1995b*), autory encyklopedie občas zmiňovaném, mají své opodstatnění. Zvláště pak pro velká, vůči okolnímu terénu silně převyšovaná hradiště popelnicových polí, na nichž jsou nalézány četné depoty bronzů jak ve vnitřním areálu, tak vně opevnění. Je však třeba zdůraznit, že prakticky všechna hradiště byla v různé míře, kromě jiných funkcí, i místy kultu.

Letecké snímky hradišť v *Encyklopedii* nejsou až na výjimky (k nimž přičítám neskromně i snímky pořízené mnou) příliš kvalitní. Jistě k tomu přispěla konverze barevných snímků na černobílý a úroveň tisku. Jako letecký archeolog jim však vyčítám, že jsou vesměs pořízeny z malé výšky a příliš šikmého úhlu pohledu, bez zasazení do kontextu krajiny. Snímky hradišť tak lze jen obtížně srovnávat s jejich plány. Přitom by stačilo uvést, z které strany jsou pořízeny, nebo přímo do nich citlivě vkreslit průběh opevnění, resp. přidat schematicky překreslený snímek.

Myslím, že každá recenze vypovídá nejen o posuzovaném díle, ale svým způsobem i o svém autorovi. Jestliže je ta moje občas kritická či skeptická a přesahuje místy svůj objekt, pak je to ve snaze vyjádřit vlastní názor, vést dialog s autory a upřesnit některé údaje a pojmy. Považuji však za nutné uvést, že *Encyklopedii hradišť v Čechách* považuji za jeden z nejlepších svazků s archeologickou tematikou vydaných nakladatelstvím *Libri* a za nepostradatelného pomocníka a informátora každého archeologa, a to zjevně na dlouhou dobu. Autoři vytěžili z pramenů maximum a musíme si též uvědomit, že kniha není určena jen odborníkům. Existuje arci další cesta hodná následování, nastoupená Ústavem archeologické památkové péče Brno a ÚAPP středních Čech. Jejím cílem je podrobné geodetické zaměření lokalit ve velkém měřítku, popis, fotografická dokumentace ze země i ze vzduchu a vyhodnocení starších zpráv i nálezů. Příznějme si však, že jde projekty ambiciózní a dlouhodobé, náročné finančně, technicky i personálně, jejichž ukončení bude záležitostí více než jedné generace.

Zdeněk Smrž

LITERATURA

- Bartošková, A. 2000:* Revize klíčové archeologické situace na Budči, *Archeologické rozhledy* 52, 665–678.
- Duffy, Ch. 1998:* Kámen a oheň. Bastionová pevnost, její zrod a vývoj v dějinách pevnostního válečnictví. Books Bonus A – memorabilia, Brno.
- Gediga, B. Hrsg. 1989:* Studia nad grodami epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie śródkowej. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Härke, G. H. 1979:* Settlement types and settlement patterns in the West Hallstatt province (an evaluation of evidence from excavated sites). *British Archaeological Reports, International Series* 57. Oxford.
- Hrubý, P. – Chvojka, O. 2002:* Výšinné lokality mladší a pozdní doby bronzové v jižních Čechách, *Archeologické rozhledy* 54, 582–624.
- Chropovský, B. – Herrmann, I. Hrsg. 1982:* Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa. Berlin – Nitra.
- Jiráň, L. 2001:* Symbol und Schema – bildliche Bestimmungsmittel in der jüngeren Vorgeschichte. In: B. Gediga – A. Mierzwiński – V. Piotrowski Hrsg., *Die Kunst der Bronzezeit und frühen Eisenzeit in Mitteleuropa*, Wrocław – Biskupin, 43–58.
- John, J. 2002:* O hustotě pozdně halštatských a časně laténských výšinných lokalit v jihozápadních Čechách. In: E. Neustupný ed., *Archeologie nenalezaného*, Plzeň – Praha, 63–69.
- Kupka, V. et al. 2001:* Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. *Libri*, Praha.
- Matoušek, V. 1999:* Hora a jeskyně. Příspěvek ke studiu vývoje vztahu člověka a jeho přírodního prostředí ve střední Evropě od neolitu do raného středověku, *Archeologické rozhledy* 51, 441–456.
- Neustupný, E. 1995a:* Úvaha o specializaci v pravěku, *Archeologické rozhledy* 47, 641–650.
- *1995b:* The significance of facts, *Journal of European Archaeology* 3.1, 189–212.
- Niesołowska-Wędzka, A. 1974:* Początki i rozwój grodów kultury łużyckiej. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.

- Oliva, M. 2002:* Těžní jámy, rondely, hradiska ... jak se to rýmuje?. In: E. Neustupný ed., *Archeologie nenalézaného*, Plzeň – Praha, 153–205.
- Ostoja-Zagórski, J. 1978:* Gród halsztacki w Jankowie nad jeziorem Pakoskim. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Ralston, I. 1986:* The Yorkshire Television vitrified wall experiment at East Tullis, City of Aberdeen District, *Proceedings of the Society of Antiquaries Scotland* 116, 17–40.
- Sicherl, B. 1999:* Tendenzen im ältereisenzeitlichen Befestigungswesen Böhmens. In: A. Jockenhövel Hrg., *Ältereisenzeitlichen Befestigungswesen zwischen Maas/Mosel und Elbe*, Münster, 181–193.
- Smrž, Z. 1991:* Výšinné lokality mladší doby kamenné až raného středověku v severozápadních Čechách. Pokus o sídelně historické hodnocení, *Archeologické rozhledy* 43, 63–89.
- 1992: Späthallstattzeitliche Burgwälle und Höhensiedlungen in Nordwestböhmen, *Památky archeologické* 83, 88–104.
- 1995: Höhenlokalitäten der Knovízské Kultur in NW-Böhmen, *Památky archeologické* 86, 38–80.
- 2002: Archeologie znovu nalézaného. In: E. Neustupný ed., *Archeologie nenalézaného*, Plzeň – Praha, 206–216.
- Vencl, S. 1984:* Otázky poznání vojenství v archeologii. *Archeologické studijní materiály* 14. Praha.
- Zápotocký, M. 2000:* Eneolitická výšinná sídliště a komunikace. In: *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl.* 13, Praha, 480–488.

Hara Procopiou – René Trueil eds.: Moudre et broyer. I. Méthodes : pétrographie, chimie, tracéologie, expérimentation, ethnoarchéologie. II. Archéologie et Histoire : Du paléolithique au Moyen Âge. Édition du CTHS Paris 2002. 237 a 238 str. ISBN 2-7355-0502-2.

Sophie A. de Beaune: Pour une Archéologie du geste. Broyer, moudre, piler, des premiers chasseurs aux premiers agriculteurs. CNRS Paris 2000. 235 str., ISBN 2-271-05810-4.

AGAPAIN collab.: Les meuliers : Meules et pierres meulières dans le Bassin Parisien. Édition presses du village *Étrépilly* 2002. 278 str.

Mouette Barboff – François Sigaut – Cozette Griffin-Kremer – Robert Kremer eds.: Meules à grains. Actes du colloque international La Ferté-sous-Jouarre 16–19 mai 2002. Édition Ibis Press, MSH, Paris 2003. ISBN 2-7351-0996-8.

Kamenné nástroje na drcení a mletí různých materiálů, zejména potravy, byly zřídka předmětem archeologických studií zaměřených na chronologii. Jejich tvarová variabilita je velmi malá, a proto jim byla ve srovnání s keramikou věnována jen okrajová pozornost. Teprve v poslední době se zájem soustřeďuje i na tuto skupinu artefaktů, a to nejen po stránce technologické, ale i funkční a společenské. Téma samotné lze řadit ke globálním tématům, která poskytují hojné informace pro mezikulturní srovnávání. První mezinárodní specializované setkání se konalo ve Francii již v roce 1995. Dvoudílná, dobře vypravená publikace „Moudre et broyer“ poskytuje v současnosti kompletní přehled problematiky, aktuálního stavu řešení i bohatou bibliografii. Její obsah lze doplnit informací o dalších třech francouzských monografiích z poslední doby, které toto téma vhodně rozšiřují jednak z pohledu etnografie a paleolitu, jednak z okruhu postmedievální a industriální archeologie.

Dvoudílný sborník **Moudre et broyer** uspořádali H. Procopiou a R. Trueil z referátů přednesených u mezinárodního kulatého stolu (1995), jehož námětem byla funkční identifikace nástrojů na mletí. Široce pojaté téma setkání zahrnuje celý okruh otázek, které jsou spojovány s jedním charakteristickým druhem artefaktů, jež byly používány od paleolitu až dodnes. Týkají se petrografie použitých materiálů (1 příspěvek), tvarosloví nástrojů (1), analýzy používání a chemických i botanických zbytků (7), stejně jako etnologie (4) a historie od paleolitu (4), přes dobu bronzovou (3), železnou a římskou (6) až po středověk (3). Téma spojilo k diskusi odborníky z různých odvětví: archeology, antropology, historiky, přírodovědce a etnografy. Ukázalo se, že obsáhlá problematika přesahuje informace okrajově se objevující ve většině shrnutí o neolitu nebo izolované ve specifických studiích z jiných období.

Některé příspěvky v metodologické části jsou věnovány terminologii a typologii mlýnů a především trasologii a metodám studia přímých zbytků materiálů zpracovávaných na plochách mlýnů.

Terminologie (díl I: str. 16), která se týká především vhodnosti charakteristik použitých surovin, je převzata vesměs z oblasti tribologie. To je speciální obor fyziky, který studuje vlastnosti materiálů, jež se při různých činnostech dostávají do vzájemného styku. Typickým příkladem je tření a snaha zmenšit je pomocí mazacích látek (např. *Szeri 1980*). Obor je proto podporován zejména ropnými společnostmi, které produkují mazací oleje. Povrchy jsou studovány až na molekulární úrovni a klíčovou roli zde hraje hrubost materiálů. Pro kamenné nástroje platí opačná zásada: byly vybírány horniny, které zaručují co největší hrubost povrchu a relativní stálost. Během používání mlýnů a drtičů dochází k opotřebení, a je nutno povrch znovu ostřit. To platí hlavně o břidlicích nebo jemnozrnných pískovcích. Samoostřicí vlastností se vyznačují hrubozrnné pískovce nebo vulkanické basalty (I: 48–49), které se skládají z ostrých zrněk různých minerálů.

Není zatím žádný univerzální popisný systém pro morfologii a typologii dvoudílných drtidel, pouze v jednotlivých případech konkrétního studovaného souboru (naposled obsáhlý systém pro Přední východ: *Wright 1992*). Zato v práci najdeme typologii dřevěných moždířů v jedné horské vesnici z Nepálu (I: 160–161) a také velkých třecích kamenů (I: 171), které se nápadně shodují s tvarovým rozpětím stejných kamenů například z neolitu a chalkolitu Anatólie. Ukazují dobře na tvarovou univerzálnost funkčně srovnatelných nástrojů. Spektrum dvojdílných drtidel ze Španělska je demonstrováno na nálezech ze sídliště z doby železné (II: 134–138); dokládá podobnou univerzálnost těchto tvarů od neolitu. Jsou patrně vyšší a nižší dolní kameny, avšak horní kameny nebyly v tomto případě explicitně odlišeny. Různé typy ručních rotačních mlýnů pocházejí z antického Středomoří (II: 114) a raného středověku v Dánsku (II: 186–187). Zvláštností je starověký typ deskového mlýnu běžný ve východním Středomoří, ale zatím neznámý ve střední Evropě (II: 112). Doba železná v různých oblastech se vyznačuje souběžným používáním dvoudílných a rotačních mlýnů.

Trasologii je věnována úměrná pozornost, a to jak teoreticky (I: 59–64), tak především v souvislosti s experimentálním zpracováním kamene, dřeva, kůže a kostí (I: 64–66, I: 72–74, I: 101–105). Při srovnání s archeologickými artefakty bývá potom zdůrazňována nejednoznačnost odpovídajících interpretací (I: 76–78). Analýza reziduí je rozpracovávána zatím více experimentálně. Jedná se především o studium fytoolitů, chemických charakteristik zbytkových lipidů nebo škrobových zrn pod silným zvětšením (I: 117–123). Srovnávacími artefakty byly v tomto případě vesměs nálezy z doby bronzové na Krétě. Pro identifikaci konkrétní funkce jednotlivých nástrojů je kombinace těchto metod nezbytná (I: 124).

S ohledem na mechanické vlastnosti je hodnoceno využívání různých druhů surovin na jednotlivých nalezištích. Většinou převažují místní suroviny nad importovanými, které jsou využívány zpravidla pro nějaké specifické vlastnosti. Do tohoto schématu zapadají jak nálezy z Předního východu (Mureybet, PPNB), tak i z Francie (Géovreissiat, zvoncovité poháry a mladší), které ukazují zároveň možnosti nadčasového a mezikulturního srovnávání těchto artefaktů (I: 15–26). Využití různých druhů surovin může být vázáno na druh zpracovávaného materiálu, a to i velmi specifický, jako je kukuřice a mesquito na JZ USA (I: 48–49). Podrobně byly relace mezi surovinami a typy nástrojů sledovány na Krétě (II: 88–90).

Kamenné mlýny a drtidla jsou sledovány při jejich specifickém použití, například jako součásti procesu zpracování zrna miletu (I: 181–209). Experimentálně byly získány i údaje o výkonnosti těchto nástrojů. Článek zahrnuje i podrobnou francouzskou terminologii jednotlivých stadií zpracování. Otloukače byly experimentálně použity při vytváření reliéfní výzdoby na megalitech (I: 141–151), úpravy kůží spolu s rozstíráním okru (I: 72–80) nebo při výrobě závěsků a náramků z mušlí (II: 45–55). Specifické tvary kamenných nástrojů jsou v hrobové výbavě interpretovány jako sada nářadí pro kováře (II: 73–80). Zahnovala i okrouhlé palice s otvorem pro „válcování“ měděných proužků (II: 75).

Pro studium nejen technologie, funkčního využití, ale také společenské role kamenných nástrojů slouží studie prostorového rozmístění nástrojů v rámci celých vesnických celků. Tyto studie zahrnují etnografické situace v Nepálu (I: 155–180) a Anatólii (I: 211–225), kde lze bezprostředně sledovat například také jejich životnost včetně přenášení do mladší generace. Jiné studie analyzují podobnou situaci v archeologicky dobře zachovaném kontextu náhle opuštěných sídlišť (Akrotiri na Thése, II: 93–108, a dvě ve Španělsku z doby železné: Barranc de Gáfols, II: 129–143, a Alorda Park, II: 155–175).

Užití drtel a mlýnů od prapočátku lidské práce je zachyceno v antropologické studii (II: 11–26), kde jsou rozlišovány postupy ze staršího a mladšího paleolitu. Celým průběhem paleolitu se zabývá jedna studie (II: 27–44), která vychází z další, níže referované monografie. Výrobou keltských rotačních mlýnů se experimentálně zabývá jiná studie (II: 177–182), podobně jako další popisující výrobu kruhových mlýnů pro drcení rudy (II: 213–228). Podobné aktivity jsou doloženy i v Čechách (*Kudrnáč 1983*).

Práce Sophie A. de Beaune **Pour une Archéologie du geste. Broyer, moudre, piler, des premiers chasseurs aux premiers agriculteurs** je věnována neštípaným kamenným nástrojům v paleolitu. Značného prostoru se dostalo teorii nástrojů a jejich používání. Jako základní pojmy se uvádí trojice (str. 20): nástroj – pohyb – činnost (*l'outil – le geste – l'activité*). Pohyb je jakousi jednotkou pracovního postupu při práci s nějakým předmětem, zatímco činnost je technickou aplikací práce, přičemž nezáleží na posloupnosti jednotlivých pohybů. Přístup autorky je do značné míry teoretický, proto v publikaci najdeme řadu diagramů ilustrujících pracovní postupy a roli jednotlivých nástrojů při nich. Základem je úder (*percussion*) na zpracovávaný materiál, který může být proveden buď švihem (*lancée*), nebo tlakem (*posée*). Od složitých teoretických schémat se potom odvíjí klasifikace jednotlivých činností na jedné straně a nástrojů na druhé straně. Činnosti jsou materializovány do pracovních stop.

Pracovní stopy nemusejí být ovšem jednoznačné. Samostatně je řešena otázka přírodních a antropogenních materiálů. V paleolitu jsou využívány především přirozené tvary zlomků hornin, valounů nebo hranců. Teoretická východiska jsou doplňována etnografickými pozorováními. Autorka vypracovala a v textu dodržuje přísnou terminologii, která je přehledně uspořádána v připojeném slovníku včetně definic. Podobná terminologie v češtině zatím chybí a slovníkové ekvivalenty nejsou vždy přesné. Ani ve speciální archeologické literatuře není u nás vždy důsledně dodržována. Jako příklad lze uvést dvoudílné mlýny, které jsou synonymicky označovány také jako drtidla. Podle zde aplikované teorie by drcení mělo být obecnějším označením jak z hlediska zpracovávaných materiálů, tak i použitých nástrojů. Mlýn by měl být termín specifikující drcení zrní na mouku bez ohledu na to, zda je mletí prováděno mlýnkem (*molette*), nebo drtičem (*broyeur*). Zároveň se však ukazuje, že zcela přesnou terminologii nelze v žádném jazyce vypracovat, protože jazykové označující symboly prodělaly dlouhý vývoj, během něhož se obsahové zvláštnosti označovaného setřely, a to ve smyslu synonymické ekvivalence.

Práce je hojně ilustrována a ukazuje, že většina těchto nástrojů považovaná často za projev neolitických kultur má svoje kořeny v paleolitu. Teprve v neolitu je však častější připravování tvarů na určité činnosti. Lze tudíž říci, že teprve neolitici se zabývali vědomě jistou ergonomií nástrojů. Interpretace paleolitických artefaktů je proto obtížná, protože nespádají do jednoznačných tvarových kategorií a ani pracovní stopy nejsou určující. Mezi tvary se vyjímají kameny s důlky, které jsou v paleolitu interpretovány jako olejové lampičky (126). Práce poskytuje velmi obsáhlý a pro celý pravěk použitelný přehled kamenných drtel a otloukačů, jejich počátky a formy pracovního opotřebení. Teoretický přístup se zdá až příliš podrobný a nahrazuje určitou nejistotu v interpretacích tvarů i pracovních stop. Přesto lze knihu označit za potřebnou a užitečnou nejen pro specialisty v oblasti paleolitu.

Sborník **Les meuliers : Meules et pierres meulières dans le Basin Parisien** přináší souhrnnou informaci o výrobě mlýnských kol pro industriální účely ve Francii 19. století. Původní lomy a dílna na zpracování kamene jsou dnes přebudovány na muzeum této specifické industriální činnosti. V publikaci jsou shrnuta historická fakta, ekonomické údaje o výrobě i sociologické studie, např. o zdravotním stavu dělníků, kteří v této dílně pracovali. Práce vhodným způsobem rámuje dějiny zhotovování mlýnských kamenů, které započaly již v mladším paleolitu a v nedávné minulosti se staly součástí industriální výroby (srov. *Kudrnáč 1983*).

Bohatě vypravený sborník **Meules à grains** sestává z 38 referátů spadajících převážně do historie evropského mlynářství. Přináší řadu informací o těžbě surovin, přípravě mlýnských kamenů a jejich používání z různých končin světa, převážně ze širší oblasti Středomoří, ale i ze zámoří. Pro pravěkou archeologii jsou užitečné současné etnografické informace ze Sahary. Je vhodným nadčasovým doplňkem výše uvedených monografií.

I. Pavlů

LITERATURA

- Kudmáč, J. 1983:* Polotovary mlýnských kamenů u Zvánovického potoka na Černokostecku. *Archeologické rozhledy* 35, 646–655.
- Szeri, A. Z. 1980:* *Tribology: Friction, Lubrication, and Wear.* New York.
- Wright, K. I. 1992:* A Classification System for Ground Stone Tools from the Prehistoric Levant. *Paléorient* 18.2, 53–81.

C. Nagler-Zanier: Die hallstattzeitliche Siedlung mit Grabenanlage von Geiselhöring, Niederbayern. *Arbeiten zur Archäologie Süddeutschlands. Band 7. Das Projekt Geiselhöring-Süd, Teil II.* Verlag Dr. Faustus Büchenbach 1999. 98 str. textu, 17 obr. s rekonstrukcemi, interpretačními plány a s typy keramických tvarů, 98 tab. s plány a kres. dokumentací nálezů. ISBN 3-933474-00-0.

Práce přináší monografické zpracování rozlehlého dvorce z doby halštatské, který se v roce 1992 podařilo odhalit při záchranném výzkumu (Außenstelle Landshut des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege) polykulturního sídliště na staveništi rodinných domů v poloze „Burgenfeld“ na jižním okraji města Geiselhöring v Dolním Bavorsku, jihozápadně od Straubingu. Lokalita se zachycenými, především obytnými areály ze středního neolitu, z konce starší doby bronzové (Br A2/B1), časné doby popelnicových polí a doby halštatské (*Böhm – Schaich – Meixner 1995*) se nachází při jižním okraji široce otevřeného údolí s četnými meandry řeky Kleine Laaber, která protéká severovýchodním směrem a u Straubingu se vlévá do Dunaje. Obdélný halštatský dvorec typu „Herrenhof“ je vymezen obvodovými příkopy a jeho delší sz. strana sleduje hranu nízké terasy se sprašovým podložím a svahy lemujícími jižní okraj plochého říčního údolí. Poloha umožňovala přehlédnout široké údolí se současným mohylovým pohřebištěm v nivě Kleine Laaber, které se nachází 200–300 m severně od „panského dvora“, čítá kolem 100 mohyl a patří k největším mohylovým nekropolím v Dolním Bavorsku (*Irlinger – Raßhofer 1998*, 13, Abb. 1–2). V roce 1986–1987 zde byly prozkoumány dvě mohyly. V první mohyle z období Ha C se podařilo odhalit kostrový pohřeb muže se železným mečem, dvěma bronzovými jehlicemi a rozsáhlým keramickým souborem; druhá mohyla byla skoro úplně zničena orbou (*Böhm – Schaich – Meixner 1995*, 48, Abb. 12; *Schmalzbauer v tisku*).

Původní úroveň povrchu sídliště nebyla v lokalitě dochována. Obdélný areál vymezený obvodovým příkopem se zahroceným dnem byl rozčleněn na dvě různé velké části vzájemně oddělené příkopy. Největší areál A měl rozměry 90 x 69–78 m, v jeho severním nároží byl situován menší areál B o rozměrech 34 x 38 m. Na východě ještě přiléhal ke kratší straně obdélného „panského dvora“ tzv. přední dvůr, vymezený na severu hranou terasy, na jihu i západě základovými žlaby pro palisádu a na východě vnějším příkopem, který je přerušen a tvoří 3–4,5 m široký průchod. Odtud vedla cesta ven, do údolí Malého Labe.

Detailní pozorování vycházející z horizontální i vertikální stratigrafie umožnila rozlišit řadu stavebních fází, které jsou datované početnými keramickými soubory a naznačují postupnou výstavbu spojenou s významným zvěšováním ohrazeného sídla.

Autorka monografie řadí nejstarší fázi halštatského osídlení do období stupně Ha C1, keramické tvary i výzdobné prvky mají paralely v hrobech z počátku doby halštatské na 60 km vzdáleném pohřebišti v Künzingu. Nejstarší sídlištní fáze z Ha C1 je proto nazvána horizontem Künzing. Na mírně hraně nízké terasy sklánějící se k údolí Malého Labe byly tehdy založeny nevelké samostatné dvorce vzájemně oddělené základovými žlabky s ploty. Uskupení nejstarších sídlištních jam i reliktů základových žlábků prozrazují existenci tří dvorců, které souvisely se zemědělským provozem a pravděpodobně byly obývány rovnoprávnými rodinami, spojenými příbuzenskými svazky. Tento obraz se ale podle autorky mění již v následující generaci, ještě v Ha C1. Obyvatelé jednoho dvorce ve výhodnější poloze v blízkosti přístupové cesty ohraničují svůj majetek jednoduchým příkopem s hrotitým dnem a vzniká malý areál B. Zdá se, že rozdílný stav majetku způsobil nenadálé ohraničení jednoho z obytných areálů. Srovnatelné pravouhlé selské dvory ohrazené jednoduchým příkopem známe např. ze středověkého Irsku (tzv. *moated sites*). Příkopy zde sloužily jako ochrana proti divokým zvířatům i zlodějům, bývaly naplněny vodou a zesíleny valem s palisádou.

V následujících generacích již pravděpodobně neexistují všechny předchozí dvorce a zůstává jen areál B. V období stupně Ha C2 (horizont Strasskirchen) nově přistupuje další velká plocha ohrazená jednoduchým příkopem. Starší dvůr B nyní tvoří oddělené severní nároží tohoto nově založeného největšího areálu A (7000 m²), který leží jen částečně v ploše někdejších tří dvorců, ale zřetelně se vztahuje k areálu B. Příkopy o celkové délce 370 m byly hluboké 1,5 m a stejně široké. Jejich vyhloubení i následná péče o ně vyžadovaly velké vynaložení pracovní síly a času. Majitelé někdejšího dvorce v malém areálu B mohli v průběhu určité doby dosáhnout panství nad celým sídlištěm v Geiselhöringu a iniciovat rozšíření ohrazené plochy. Podle C. Nagler-Zanier mohlo sídliště existovat v této podobě dvě generace a celý systém příkopů byl tehdy nejméně jednou znovu vyhlouben.

Ještě v období stupně Ha C2 dochází k novým stavebním zásahům, jejichž podnětem snad byla změna v hospodářské základně sídliště. Na významu zřejmě získává i vnější optický dojem, jak sídlo působí navenek. V této době nechává „pán na Geiselhöringu“ vyhloubit na stejném místě v pořadí již třetí velký obvodový příkop obklopující areál A, tentokrát ale s polokruhovitými výklenky (opevňovací zařízení?). Třetí fáze příkopu je oproti užším předcházejícím mělčí a nemá zahrocené dno. Za příkopem nově přistupuje násep, setřený později erozí, a na valu, který se přizpůsobuje průběhu příkopu s výklenky, byla postavena dřevěná palisáda. Na srovnatelná ohrazení s baštami upozorňuje C. Nagler-Zanier v Řecku, není ale jasné, jaké bezprostřední předlohy inspirovaly podobu bašt v Geiselhöringu, které nevycházely z žádné starší domácí tradice.

Ve vnitřní ploše areálu A se podařilo rozoznat čtyři velké stavby nadzemní kúlové konstrukce. Kostru obdélné stavby A o rozměrech 6 x 3,3 m neslo šest kúlů ve dvou řadách. Celý objekt souvisel s řešením vstupu do ohrazeného areálu A a představoval vlastně prodloužená vnitřní křídla brány směřující dovnitř dvorce. Jednalo se pravděpodobně o zastřešený vjezd s vnitřní šířkou 1,7 m. Půdorys stavby B o rozměrech 8 x 6 m tvořilo deset kúlových jam a 12 m dlouhý základový žlábkový stěny. Poloha stavby naznačuje pravděpodobnou souvislost tohoto dlouhého domu s prostorem vstupu do menšího areálu B v severním nároží celého dvorce.

Horizontální stratigrafie vylučuje současnost dlouhého domu B se stavbou C, která měla téměř čtvercový půdorys o rozměrech 7 x 8 m. Průměr kúlových jam se pohyboval mezi 70–115 cm, jejich výplň se však působením eroze dochovala pouze do hl. 30 cm. Mohutná stavba s jedním centrálním a dalšími třemi silnými kúly na každé straně byla situována uvnitř ohrazeného halštatského sídliště na vnějším okraji nejvýše položené části terasy v nadm. v. 358,7 m. Rozměry kúlových jam, téměř čtvercový půdorys a také umístění celé stavby svědčí o existenci zvláště vysoké budovy, která měla charakter věže zdvihající se na hraně terasy. Věž poskytovala široký výhled do údolí Malého Labe, a snadno tak byla kontrolována i oblast vstupu před branou dvorce.

Povrchový dům D o rozměrech 7 x 4,5 m neslo šest kúlů. Horizontální i vertikální stratigrafie dokládá na témže místě přítomnost staršího domu s velkou základovou jámou, po jehož zániku došlo záhy k založení povrchové stavby D. Stavební jáma zahloubeného staršího domu měla rozměry 4,8 x 3 m a její výplň poskytla překvapivě velké množství fragmentů keramických nádob datovaných do časového úseku stupně Ha C2 (horizont Strasskirchen). Nálezová situace je interpretována jako pozůstatky po slavnostní hostině. Podařilo se rozlišit 146 jedinců keramických nádob, z nichž 91 bylo možné rekonstruovat a tvarově určit (18 hrnců, 4 menší nádoby s kuželovitým hrdlem, 9 uzavřených mis a 60 otevřených misek). Nápadné byly také početné zlomky hliněných trychtýřů a cedníků, které sloužily k cezení pravděpodobně alkoholických nápojů. Velké soubory keramiky jsou charakteristickými milodary v hrobech Ha C a odrážejí pevně zavedené obyčeje při slavnostních hostinách. Velké nádoby (18 hrnců) byly používány k uskladňování nápojů nebo jídel, podávaných pak v malých nádobách s kuželovitým hrdlem nebo ve větších uzavřených mísách. Menší otevřené misky sloužily jako nádoby na pití nebo jako jídelní talíře. V zahloubeném objektu doprovázelo keramické nádoby velké množství nalezených kostí z prasat, ovcí/koz a skotu se stopami po řezání, sekání i po okusování psy.

Na sídlišti se podle všeho konala slavnost, která snad nemusela mít bezprostřední náboženský podnět. Přitom se ale ukazuje, že po jejím ukončení bylo zřejmě veškeré nádobí záměrně rozbito, aby se zabránilo dalšímu použití. Keramika dokonce mohla být vyrobena jen pro tuto slavnost. C. Nagler-Zanier přiznává, že průběh a pozadí události, která se zde konala, zůstávají nejasné. Přestože hro-

bová keramika a sídlištní zboží reprezentují dva oddělené světy, opakující se soubory nádobí v hrobech jsou zrcadlem hodovních obyčejů. Události rekonstruované v Geiselöringu nelze pravděpodobně přece jen upřít jistý sakrální charakter. V této souvislosti je nápadné právě deponování a zničení celého souboru nádob po ukončení slavnosti, která snad nějakým způsobem souvisela s následným založením nové budovy D. Otázkou zůstává, zda fragmenty hliněných kruhů nebo zlomek dětského bronzového náramku (jediný kovový nálezy na celém sídlišti) mohou prozrazovat např. nějakou formu iniciačního ritu. Zřetelně se ale ukazuje, že podobné slavnosti s velkým počtem hostů byly důležitými společenskými událostmi, které měly zřejmě význam centrálního sociálního prvku v tehdejší komunitě. Celý nálezy zároveň vypovídá, podobně jako milodary v dobře vybavených hrobech starší doby halštatské, o jistém blahobytu i klíčení prestižního smýšlení v této době. V kontextu celého dvorce je pak nutné hledat vysvětlení, z jakých zdrojů blahobyt vycházel.

V dalších nových stavbách a přestavbách z období Ha D1 (horizont Altheim) se odráží sílící přání reprezentace, patrně především v nové zástavbě na dosud volné ploše před vstupním prostorem do dvorce. Na plošině terasy v přístupovém prostoru k sídlišti vznikl velký ohrazený přední dvůr a v takto chráněném prostoru o ploše 1500 m² se nacházely velké budovy, interpretované jako skladiště. Fortifikační účinek ohrazení nebyl zřejmě sledován, protože vnější dvoudílný příkop na jedné straně přecházel po 12 m v mělký základový žlábek pro plot, na druhé straně končil po 7 m a byl překřížen stěnou palisády. Přístupová cesta od údolí procházela přerušeným vnějším příkopem a pohledu dovnitř zabraňoval násep s palisádovým plotem. Jakmile příchozí překročil 3 m široký průchod ve vnějším příkopu, otevřela se před ním volná plocha předního dvora, rozdělená několika liniemi plotů. Na levé straně se rozprostírala řada velkých budov, které zde přední dvůr zcela uzavíraly. Nebyla to ale jen snaha po reprezentaci, která dala majiteli dvorce podnět k těmto novým stavebním opatřením. Klíčem k porozumění snad může být dvojdílné rozdělení celé plochy sídliště. Na jedné straně zde byl obdélný dvorec s obvodovým příkopem a odděleným severním nárožím, na druhé straně, hned u přístupu z údolí, nově založený přední dvůr s několika vedle sebe stojícími velkými budovami a volnou plochou ohrazenou ploty o velikosti poloviny fotbalového hřiště. Obě části sídla byly odděleny příkopem i dřevěnou palisádou, kterou bylo možné projít jen hlavní branou a snad ještě dvěma úzkými průchody. Dvě hluboké kúlové jámy v hlavní bráně jsou interpretovány jako základy pro velkou zastřešenou stavbu nad hlavním vchodem. Šířka brány 1,6 m umožňovala průjezd vozu. Jen několik metrů od tohoto průjezdu se nacházel v palisádovém ohrazení 60 cm široký vchod, který snad sloužil procházení osob. Takové řešení vstupu nalézáme např. v antických Athénách, kde hned vedle hlavní brány z doby Themistoklea byla malá, 1,5 m široká branka pro pěší. Kdo chtěl v Geiselhöringu projet vozem do dvorce, mohl být kontrolován v bráně. Přední dvůr byl naproti tomu pohodlně průjezdný 3 m širokým přerušením vnějšího příkopu. Budovy uspořádané v řadě uzavíraly jižní stranu předního dvora a měly rozměry 9,5 x 4,8 m. Jedné budově lze přisoudit vždy 12 kúlových jam. Odstup 1,6 m mezi vnějšími kúly a kúly nesoucími hřebenovou střechu umožňoval průjezd budovami vozem. Některé další kúlové jámy dovolují předpokládat, že také v nezkoumané ploše mezi odkrytými základy budov a vnějším příkopem stály další stavby tohoto druhu. Plánovitá koncepce předního dvora se všemi svými budovami a velkou volnou plochou splňovala požadavek skladiště, které bylo lehce přístupné, a přesto mohlo chránit jak ubytované lidi a přechovávaný dobytek, tak uskladněné zboží.

Je nepochybné, že všechna realizovaná stavební opatření vyžadovala určitou organizační i výkonovou moc. Autorka uvažuje o druhu jakési obchodní stanice, poskytující ubytování obchodním karavanám na cestě k cílovému místu. Otevřený prostor sloužící obchodu se nacházel např. před branami řeckých měst a určitou analogii mohou také poskytovat sídlištní struktury ze starší doby římské ve Feddersen Wierde, kde bylo doloženo velké nádvoří s množstvím kúlových špýcharů a místem vyladěným pro řemeslníky zpracovávající kovy. Blahobyt v Geiselhöringu by tak mohl být objasněn účastí na obchodu a lze předpokládat, že všechna realizovaná stavební opatření vyžadovala určitou organizační i výkonovou moc, která byla soustředěna v okruhu rodiny majitele dvorce.

C. Nagler-Zanier celkově interpretuje odkrytou situaci jako ohrazené sídliště zemědělského rázu, které hrálo jistou roli v obchodu. Vybudováním předního dvora bylo zajištěno stravování a ubytování velkého počtu lidí a zvířat. Za tímto účelem zde byly postaveny některé velké budovy, které moh-

ly přijmout drahocenné zboží, patrně i celé naložené vozy. Široce založená zemědělská základna mohla mít rozhodující význam pro vzestup sídliště, které leželo ve výhodné poloze na obchodní cestě. V Geiselhöringu, ve vzdálenosti 30 km od dnešního Straubingu, kde Malé Labe ústilo do Dunaje, snad končil první úsek cesty, po níž přicházelo zboží vypravené pro pozemní transport.

Sídlo v době svého největšího rozkvětu v Ha D1 náhle zaniká. Zjistit příčinu je obtížné. Snad byla trasa obchodní cesty změněna a Geiselhöring přišel o své příjmové zdroje, nebo došlo k přerušení přísunu potravin kvůli neúrodě či vyčerpání obdělávaných ploch.

Dobu trvání halštatského sídliště určuje C. Nagler-Zanier lety 750–625? př. Kr. Jednotlivé stavební fáze dvorce dokonce také vymezuje v absolutní chronologii, při absenci dat získaných moderními radiometrickými datovacími metodami ale působí časové fáze málo přesvědčivě. Význam práce by např. zvýšilo i více informací o zvířecích kostech nalezených v halštatských objektech, chybějí také údaje o rostlinných makrozbytcích. Důležitá publikace klíčové lokality je poněkud ochuzena o charakteristiku přírodních poměrů v okolní krajině a v knize nalezneme rovněž málo poznatků o dosud známých početných lokalitách doby halštatské v okolní úrodné oblasti povodí Malého a Velkého Labe. Publikace je zaměřena především na zpracování nálezů, vyhodnocení a interpretace nálezových situací jedné významné lokality. Ocenění zaslouží rovněž poměrně krátká doba, která uplynula mezi ukončením záchranného výzkumu a zveřejněním jeho výsledků.

Miloslav Chytráček

LITERATURA

- Böhm, K. – Schaich, M. – Meixner, G. 1995: Die Ausgrabungen im Baugebiet B 17 in Geiselhöring, Landkreis Straubing-Bogen, Niederbayern, Das archäologische Jahr in Bayern 1994, 41–48.
- Irlinger, W. – Raßhofer, G. 1998: Archäologische Fundlandschaften im Wandel. Siedlungskundliche Untersuchungen im Tal der Großen Laaber zwischen Sünching und Schönach, Beiträge zur Archäologie in der Oberpfalz 2, 11–46.
- Schmalzbauer, L. v tisku: Die Besiedlung des Kleinen Laabertales während der Hallstattzeit, in: M. Chytráček – J. Michálek – K. Schmotz Hrsq., Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 13. Treffen. 25. bis 28. Juni 2003 in Pfreimd.

Tivadar Vida: Die awarenzeitliche Keramik I. (6.–7. Jh.). *Varia Archaeologica Hungarica VIII.* Berlin – Budapest 1999. 325 str. textu, 183 tab.

Ve svém díle se T. Vida zaměřil na souhrnné vyhodnocení hrobové keramiky z pohřebišť avarského kaganátu. Jako první vyšel svazek věnovaný nálezům z časně- a středoavarského období. Hlavním deklarovaným cílem práce je typologicko-chronologická systematika hrobové keramiky, na jejímž základě by bylo možné přistoupit k diskusi o regionálních, příp. etnických skupinách existujících v avarském kaganátu. Autor se pokusil shromáždit k tématu veškeré dostupné informace. Významná část nálezového fondu je však dodnes bohužel nepublikována a další nálezy jsou prezentovány způsobem, který neodpovídá současným standardům. Autor byl proto nucen jít v mnoha případech znovu *ad fontes*. Přesto se mu podařilo shromáždit podrobné informace o 1414 nádobách, což obnáší 75–90 % veškeré časně- a středoavarské keramiky. Celkové množství keramiky ze všech pohřebišť avarského kaganátu je však podstatně větší. Odhaduje se, že keramiku obsahuje 10–12 % z ca 50 000 odkrytých hrobů.

V úvodu (13–32) své práce se autor kromě otázek souvisejících s chronologickým členěním zkoumaného období zabývá z různých aspektů dějinami bádání o keramice z období avarského kaganátu. Z našeho hlediska jsou pozoruhodné především kritické výhrady vůči teoriím vycházejícím z „česko-slovenského bádání“ či dalších tzv. okrajových oblastí („Randgebiete“ – Rakousko, Slovensko, Ukrajina, Rumunsko, Srbsko, Chorvatsko). Podle T. Vidy byly závěry badatelů z těchto zemí nejednou ovlivněny nevědeckými a nacionalistickými aspekty. Upozorňuje na tendenci zevšeobecňovat jevy známé pouze z okrajových oblastí. Kritika se snáší především na pojem *potiský*, a zvláště *podunajský typ*, který do literatury zavedl J. Eisner na podkladě zpracování výzkumu z Devínské Nové Vsi. Eis-

ner připisuje v ruce lepenému potiskému typu nomádský původ, zatímco na pomalu rotujícím kruhu obtáčená tzv. podunajská keramika s „římskými kořeny“ by měla být slovanská. T. Vida, podobně jako významná část maďarských archeologů, považuje Eisnerovu hypotézu za chybné zobecňování okrajového jevu, jehož cílem mělo být nadhodnocení úrovně slovanského hrnčířství. Uvádí, že závěry J. Eisnera byly ve své době ovlivněny nedostatečným stavem tehdejšího bádání. Kritika T. Vidy se proto zaměřuje především na skupinu badatelů, kteří pod vlivem Eisnerových prací používají pojem *podunajský typ* dodnes. Neudržitelnost tohoto termínu dokládá T. Vida např. faktem, že se keramika vyráběná na pomalu rotujícím kruhu neobjevuje pouze v oblasti užšího Podunají, tedy na jižním Slovensku či v Panonii, ale od pol. 8. stol. také např. ve Velké uherské nížině. Zároveň zdůrazňuje, že dodnes jsou důvody a doba jejího vzniku sporné. Vše je komplikováno i mnoha neplodnými debatami o etnicitě producentů, kteří tuto keramiku vyráběli. T. Vida však zároveň neopomene odmítnout možnost, že by se keramika tzv. podunajského typu mohla vyvíjet z typu pražského. Vlivy působily podle něj právě opačně. Pražský typ měl být ovlivňován formami a ornamentikou obtáčené keramiky. Při své argumentaci se odvolává na některé závěry slovenských badatelů.

Kritickému pohledu T. Vidy se nevyhnula ani maďarská archeologie. Podle autora v ní lze vystopovat snahu doložit samostatnost a kontinuitu avarské (a později i maďarské) kultury, k čemuž sloužilo i zkreslování či zamlčování rozsahu slovanských, resp. germánských vlivů, které na ni působily. O nápravu se s většími či menšími úspěchy pokoušeli zahraniční badatelé. Příkladem takové deformace může být bádání o keramice pražského typu, která byla v okolních zemích obecně považována za znak časně slovanské kultury a jako taková podrobně zkoumána. Maďarští archeologové jí však věnovali pouze okrajovou pozornost a její souhrnné zpracování odkládali. Mnohem většímu zájmu se těšilo studium germánských elementů hrnčířství z doby avarského kaganátu. Přesto se jejich detailnější vyhodnocení stalo až součástí recenzované práce. Ke vztahu hrnčířské tradice s etnicitou zaujímá T. Vida poměrně střízlivý postoj. Názory, že šíření určité technologie, formy či výzdoby souvisí výhradně s posuny konkrétních etnik, jsou podle něj dnes již antikvovány.

Dalším velkým okruhem, kterým se T. Vida zabývá v úvodu své práce, je metodika. Odvolává se na obecnou vědeckou praxi a navrhuje systematizovat avarskou keramiku z pěti hlavních hledisek, tzn. formy, technologie, funkce, teritoriálního rozšíření a chronologie. Nejdůležitějším kritériem je pro něj technologie, další znaky jsou sekundární. Od technologického principu se odchyluje v okamžiku, kdy se některý ze sekundárních znaků ukáže jako výraznější. Správnost členění na základě technologických kritérií podtrhují podle autora tvary nádob, které jsou vlastní pouze jediné technologické skupině a u dalších se nevyskytují. Na druhou stranu autor uvádí, že výjimečně lze pozorovat formy společné více technologickým skupinám.

Deskripce keramických forem je postavena na makroskopickém pozorování jednotlivých nádob. Detailní metrickou analýzu nepovažuje autor za významnou. Také využití chemicko-mineralogických a petrografických analýz je v jeho práci sporadické. Při studiu technologie vychází T. Vida z makroskopických znaků. Zaměřuje se především na výrobní postupy (výroba na rychle rotujícím kruhu, na pomalu rotujícím kruhu, v ruce). Užitím pojmu pomalu točená keramika („langsam gedrehte Keramik“) se však odchyluje od obecně rozšířené terminologie, v níž je pro tento výrobní postup vyhrazen pojem obtáčení („nachgedrehte Keramik“). Dalšími technologickými znaky, kterými se T. Vida zabývá, je zpracování keramické hmoty a charakter ostřiva (pět stupňů ostřiva – od jemně plavené po hrubě ostřené, pět velikostních kategorií ostřiva – od jemného po hrubý). V některých případech sleduje také zpracování povrchu. Rozlišuje redukční a oxidační výpal. Autor eviduje také hmotnost nádob (těžké x lehké), která by měla souviset s technologií jejich výroby (lehké nádoby např. z plaveného materiálu, dobře vytáčené, dobře vypalované; těžké nádoby např. silně ostřené, špatně pálené, tlustostěnné). Při určování druhu výpalu a hmotnosti nádob připouští autor určitou subjektivitu.

T. Vida rozlišuje z typologického hlediska tzv. „hlavní skupiny“ (na základě technologie) a „skupiny“ (podle dílen nebo teritoriálního rozšíření). Uvnitř těchto skupin vymezuje podle hlavních rozměrů tzv. funkční typ („typy a varianty“: hrnec, mísa, láhev, džbán apod.). Takto navržený systém je dosti vzdálen dnešním standardům keramologické terminologie (srov. např. *Bubeník – Frolík 1995*). Bohužel ani on není v práci důsledně aplikován. Z více případů vybírám: některé nádoby skupiny

IC1/černé keramiky, která patří do hlavní skupiny rychle točené keramiky, mohou být vyráběny na pomalu rotujícím kruhu; určujícím znakem podskupiny IIID₁ (v ruce lepené hrnce a hrnky) je výzdoba okraje, zatímco další nádoby skupiny IIID (2–10) jsou vyděleny na základě zcela jiných kritérií – tvaru výdutě nebo okraje.

Pokud jde o chronologii keramiky, předpokládá T. Vida, že nádoby lze datovat s přesností až na jednu či dvě generace. V kapitole věnované metodologii však bohužel neuvádí, jakým způsobem je toho možné dosáhnout. Až z dalšího textu vyplývá, že kombinuje údaje o rozmístění keramiky v rámci pohřebiště s informacemi o kovových nálezech pocházejících z hrobů s keramikou.

Nejrozsáhlejší a nejvýznamnější oddíl knihy je nazván *Keramické skupiny* („Die Keramikgruppen“, 33–174). Je rozdělen do tří velkých kapitol: rychle točená keramika, pomalu točená keramika, v ruce vyráběná keramika. V jejich rámci jsou vyděleny podkapitoly věnované jednotlivým skupinám keramiky. U keramiky rychle vytáčené se jedná o nádoby s kolky (IA), šedou keramiku (IB), černou keramiku (IC), skupinu Csákberény (ID), žlutočervenou keramiku z meziříčí Dunaje a Tisy (IE), keramiku byzantsko-balkánskou a pozdně antického rázu z Karpatské kotliny (IF). Pomalu točenou keramiku rozděluje T. Vida na skupinu IIA a IIB. V ruce vyráběná keramika se skládá v pojetí T. Vidy ze skupiny nádob s nálevkovitým ústím (IIIA), nádob s výčnělkou („Zapfenrandgefäße“) či vývalky („Buckelrandgefäße“) na okraji, s kvadratickým ústím a s vývalky („Buckelgefäße“) (IIIB). Další skupinou v ruce vyráběné keramiky jsou nádoby s uchy (IIIC), dále hrnce a hrnky (IIID), pražský typ a keramika z něj odvozená (IIIE), lahve (IIIF) a ostatní nádoby. U každé skupiny jsou podrobně popsány dějiny bádání, její technologické znaky, typologické členění, rozšíření, resp. charakteristika výrobků jednotlivých keramických dílen, dále chronologie a původ.

Díličí poznatky získané na základě podrobného rozboru jednotlivých skupin keramiky shrnuje autor v oddíle „Schlussbemerkungen“ (175–195). V kapitole *Východní (stepní) elementy* definuje keramiku, jejíž kořeny vyrůstají ze tří velkých regionů – centrální a vnitřní Asie, jižní Sibíře a východní Evropy. Zde nachází T. Vida analogie především k široké škále v ruce vyráběných nádob. Jejich rozšíření vyznačuje v Karpatské kotlině přelom materiální kultury. Tyto typy se nacházejí na celém avarském území na pohřebištích i sídlišťích. Přesto existují určité rozdíly v rozšíření jednotlivých typů. Podle T. Vidy je však nelze jednoznačně identifikovat s jednotlivými etnickými skupinami avarského kaganátu. Spíše dokládají společnou kulturní tradici, z níž tato keramika vyrůstá. Nápadná je však absence keramiky „nomádského ražení“ v jižní a jihozápadní Panonii, tedy právě tam, kde lze vystopovat elementy slovanské, germánské a pozdně antické. Zvláštní skupinu tvoří keramika pražského typu, vykazující vztahy k oblastem severně od Dunaje a k jihovýchodní Evropě.

Další kapitola je věnována byzantsko-balkánským elementům. V keramice z období avarského kaganátu lze vydělit skupinu nádob produkovaných přímo v balkánsko-byzantských dílnách (amfory, džbány, lahve) a výrobky místních dílen, které však nejsou jen pouhými napodobeninami, nýbrž produkty mistrů s přesnými znalostmi o pozdně antických technologiích a formách. Přímé importy z byzantských dílen se objevují v politickém centru avarského kaganátu v hrobech významných osob, k nimž se dostaly nejspíše jako dary či kořist. Místně produkovaná keramika byzantského ražení se naproti tomu objevuje výhradně na pohřebištích ve východní Panonii. T. Vida předpokládá, že hrčiči, kteří tuto technologii ovládali, tam byli Avary přesídlení z oblastí severního Balkánu. Pozoruhodné je, že se tato keramika nevyskytuje v oblasti tzv. keszthelyské kultury, která bývá také interpretována jako doklad pozdějších přesunů pozdně antického obyvatelstva do nitra kaganátu.

T. Vida klade velký důraz na otázku lokální tradice Karpatské kotliny, kterým je věnována další kapitola. Přestože zde chybí přímé spojení mezi typy produkovanými ve 4.–5. stol. a nádobami známými ze 7. stol., nelze přehlédnout vlivy tradice pozdně antické a germánské. Nejvýznamnějším příkladem přenášení technologických a formálních elementů z pozdní antiky je keramika skupiny Csákberény. Přími předchůdci této skupiny, která je zastoupena pouze 17 exempláři z pěti pohřebišť v severovýchodní Panonii, nejsou známi. Je možné, že antické elementy (ústí modelované do tvaru trojlistku, výzdoba v podobě horizontálních linií a vlnovek rytých jednozubým nástrojem, vytáčení) byly zakonzervovány některou z izolovaných germánských skupin a po dobu jedné či dvou generací udržovány. Tato keramika mizí již před polovinou 7. stol. Své kořeny v antickém světě (*terra nigra*)

by mohla mít i tzv. černá keramika. Přežívání antické tradice dokládá v obecné rovině i vysoká technologická úroveň části časné avarské keramiky. Jistě není náhodou, že se zboží vytáčené na kruhu objevuje v této době především v bývalé Panonii, jen výjimečně v meziříčí Dunaje a Tisy a nikdy na území východně od Tisy.

Germánskou tradici z 6. stol. lze spojovat např. s keramikou zdobenou kolky či vakovitými tvary šedé, resp. černé keramiky. Nikdy se však neobjevují formy, které by ukazovaly na přímou lokální kontinuitu. Na keramice z období avarského kaganátu se vždy vykytují i nové, dříve neznámé elementy. Vlivy germánského hrnčířství lze pozorovat především ve východní polovině Panonie, kde v některých oblastech přežívají i po dobu více generací – do poloviny 7. stol. T. Vida spojuje tuto tradici s Gepidy a jejich hrnčíři, kteří byli do zmiňovaného prostoru přesídlení Avary, příp. s potulnými řemeslníky germánského původu. Od poloviny 7. stol. zde dochází k postupné integraci různých keramických skupin a vzniku samostatného hrnčířství avarského kaganátu.

Speciální kapitola je věnována regionálním skupinám, dílnám a početním poměrům mezi jednotlivými skupinami keramiky. Zde je také publikována důležitá tabulka, v níž jsou v absolutních počtech i v procentech kvantifikovány jednotlivé skupiny časné- a středoavarské keramiky. Mezi keramikou vytáčenou na rychle rotujícím kruhu, která celkově tvoří 31 % veškeré hrobové keramiky sledovaného období, zaujímají nejvýznamnější postavení nádoby (keramika s kolky, šedá keramika), které lze spojovat s dědictvím 6. stol. (53 %). Poněkud menší zastoupení má keramika anticko-byzantského ražení (14 %). V časné avarské době je nápadně nízký podíl keramiky obtáčené na pomale rotujícím kruhu (7 % z celkového množství keramiky). V hrobech se totiž nachází buď vysoce kvalitní keramika na kruhu vytáčená či v roce hotovené nádoby. Výjimku tvoří periferní oblasti kaganátu (povodí Zaly v západním Maďarsku, jižní Slovensko), kde se pomalu obtáčená keramika nižší kvality objevuje již od druhé pol. 7. stol. a kde v této době chybí kvalitní vytáčené zboží. Stopy činnosti profesionálních hrnčířských dílen postrádáme v časné avarské době i v oblasti východně od Dunaje. Znamená to, že skupiny řemeslníků, kteří ovládali technologii výroby vysoce kvalitní keramiky, sídlily v Sedmihradsku a východní Panonii, kde vzniká patrně jakési výrobně-obchodní centrum kaganátu. Politické ústředí se oproti tomu nacházelo v meziříčí Dunaje a Tisy.

Zvláštní kapitola je věnována keramice středoavarského období z druhé poloviny 7. stol. Jedná se o období přechodného charakteru, což můžeme pozorovat i na vývoji keramiky. Převážnou část náleží z této doby lze považovat za dědictví časné avarských výrobců. Neobjevují se žádné nové druhy keramiky, které by bylo možno spojovat s příchodem nového obyvatelstva (tzv. druhá vlna). Změny, pokud jsou registrovány, vyplývají z autonomního vývoje keramické produkce v kaganátu. Mízí malé lokální skupiny, jako např. keramika s kolky či skupina Csákberény. U černé a šedé keramiky dochází ke změnám formy, která se zjednodušuje. Oba typy přežívají do prvních desetiletí 8. stol., kdy postupně mizí. Nově se ve středoavarském období objevuje mezi Dunajem a Tisou pouze žlutočervená, na kruhu vytáčená keramika. Při jejím vzniku působily bezpochyby vlivy panonské vytáčené keramiky, což lze rozpoznat na tvarech, formování okraje či výzdobě. Důležitá je především skutečnost, že s jejím nástupem končí v závěru 7. stol. „panonská hegemonie“ výroby na kruhu vytáčené keramiky. Produkce žlutočervené keramiky však trvá jen poměrně krátce (jednu až dvě generace). Zaniká s obecným rozšířením pomalu točené (obtáčené) keramiky, která ve druhé třetině 8. stol. již zcela jednoznačně dominuje.

Pomalou točená (obtáčená) keramika se objevuje již od druhé třetiny (druhé poloviny) 7. stol. Podle T. Vidy vykazuje úzké vztahy k některým typům šedé, černé a žlutočervené, na kruhu vytáčené keramiky. Její původ lze proto podle něj hledat uvnitř Karpatské kotliny, v Panonii. Tato keramika je typická hlavně pro nově zakládaná pohřebiště, kde se původní vytáčená keramika objevuje již jen sporadicky.

V ruce vyráběná keramika se ve středoavarském období objevuje kontinuálně dále, podle T. Vidy bez zásadnějších formálních a technologických změn. Na nově zakládaných pohřebištích bývá ovlivněna pomalu točenou (obtáčenou) keramikou. Na nádobách vyráběných v ruce se objevují lehce vhnuté okraje a výzdoba v podobě primitivních linií a vlnic. Tato keramika má často výduť položenou do horní třetiny své výšky.

Poslední kapitola je věnována periodizaci. T. Vida zde charakterizuje čtyři periody vývoje keramiky časně- až středoavarského období, počínaje rokem 568 a konče léty 710/720.

Práce je dále doplněna plánky pohřebišť s vyznačením rozmístění jednotlivých skupin nádob a rozsáhlým názorovým katalogem (203–301), který tvoří samostatný oddíl knihy. V katalogu je u každé nádoby uveden slovní popis, typologická skupina, hlavní rozměry (výška, průměr ústí, průměr výdutě, průměr dna), doprovodné nálezy, literatura, místo uložení a odkaz na její obrázek. Převážná část nádob je vyobrazena na 173 tabulkách pérovou kresbou či černobílou fotografií, příp. oběma způsoby. Na dalších osmi tabulkách jsou vybrané charakteristické nálezy zachyceny i barevnou fotografií. Kresebná část je doplněna přehlednou tabulkou, na níž je vyobrazen typologicko-chronologický vývoj jednotlivých keramických skupin. Některé nádoby, především ze skupiny v ruce vyráběných či pomalu točených (obtáčených), jsou v katalogu uvedeny bez podrobnějšího popisu.

Knihla samozřejmě nepostrádá seznam zkratk (303–304) a seznam literatury (305–317). Přehledně zpracován je i seznam nalezišť s mapou (319–324).

Z našeho hlediska patří v knize k nejzajímavějším pasážím věnované keramice, které je v naší rané středověké archeologii věnována zvýšená pozornost. Jedná se o pražský typ a keramiku pomalu točenou (obtáčenou) na kruhu. Z kvantifikace, kterou provedl T. Vida, je zřejmé, že nádoby, které lze s určitostí přiřadit k pražskému typu (III E), tvoří v časně- a středoavarském období v Karpatské kotlině významnou skupinu. I přesto se zdá, že uváděný počet 80 jedinců je podhodnocen. Část nádob (III D₉₋₁₀), zařazených T. Vidou do skupiny v ruce vyráběných hrnců a hrnků (III D), kterou z větší části tvoří tzv. „nomádská keramika“ (III D₁₋₆), totiž patří podle kritérií rozpracovaných českými a slovenskými odborníky (srov. *Fusek 1994; Jelínková 1990*) k pokročilým variantám pražského typu či k dalším vývojovým stupňům časně slovanské keramiky. Zmiňované typy se zčásti vyskytují na stejném území (především Panonie) jako nádoby, které T. Vida zahrnuje pod pojem pražský typ, což ještě zvyrazňuje jejich vzájemnou souvislost. Pokud také tyto hrnce přiřadíme ke skupině pražského typu a jeho derivátů, zvýší se počet exemplářů známých z Karpatské kotliny na 125 (srov. např. 110 celých a rekonstruovaných časně slovanských nádob evidovaných na Slovensku: *Fusek 1994*, 14).

T. Vida uvádí, že nádoby pražského typu se odlišují formou i technologií od nomádské keramiky, přesto však ve své práci neakceptuje jednoznačně jejich slavinitu. Odvolává se na starší práce I. Bóny, který dokládá, že podobný typ nádob se vyskytuje i v langobardských dětských hrobech 6. stol. Určitá část nádob pražského typu („Herkuftsgruppe B“ – těžké, tlustostěnné, ostřené rozdrčenými keramickými střepy a kamínky, nepravidelný povrch) by tedy mohla vyrůstat z tradic germánského hrncářství. Slovanský původ Vida uznává u keramiky více podobné nádobám ze Slovenska, Čech či Moravy, příp. z oblasti Pripjati, Dněpru a západního Bugu („Herkuftsgruppe A“ – lehké, tenkostěnné, středně ostřené menšími až středními kamínky, příp. drčenými vápencem/ulitami, nikdy s drčenými střepy, formované s větší péčí). Slovanskou etnicitu pohřbených však autor uznává pouze v případech, kdy na to zjevně poukazuje kombinace nálezů (např. pražský typ se specifickým šperkem) či pohřební ritus. Protože se valná většina nádob pražského typu nachází v Karpatské kotlině v kostrových hrobech (výjimkou jsou dva hroby z Pókaszetku), lze podle Vidy s jistotou se Slované spojovat jen malou část nádob pražského typu. T. Vida vyděluje devět variant či subvariant pražského typu, které se liší jen v detailech utváření okraje. Jsou definovány pouze (nepřesným) slovním popisem. Vždy se však jedná o hrnc s maximální výdutí v horní třetině své výšky, úzkým dnem a krátkým, různě modelovaným okrajem, které lze přiřadit ke klasickým tvarům pražského typu. Na území svého rozšíření tvoří povětšinou jen malou část z celkového keramického materiálu pocházejícího z jednotlivých pohřebišť. Výjimku tvoří pohřebiště Kölked A (15 nádob) a Budakalász (v katalogu uváděno 34 nádob), kde se objevují ve větším počtu. Na základě horizontální stratigrafie (Kölked A, Budakalász, Pokaszpetk) patří keramika pražského typu do nejstarších částí pohřebišť, které existovaly do poloviny 7. stol. V Budakalász se podle T. Vidy na těchto nádobách objevuje od poloviny 7. stol. také charakteristická jednoduchá výzdoba v podobě hřebenových pásů, nepravidelných klítek, kolků apod.

S odvoláním na závěry moravských a slovenských badatelů posouvá T. Vida horní hranici výskytu diskutované keramiky až na konec 7., resp. počátek 8. stol. Je však nutno zdůraznit, že v případě

moravského a slovenského materiálu se v této době již nejedná o formy klasického pražského typu, ale o pozdní deriváty, zčásti identické s tvary, které T. Vida nezařazuje k pražskému typu, ale k hrncům a hrnkům lepeným v ruce (skupina IIID₉₋₁₀), u nichž předpokládá lokální původ (pozdně antické obyvatelstvo?, Germáni?, str. 184).

Na základě nálezů keramiky pražského typu se T. Vida zamýšlí nad šířením slovanského etnika v Karpatské kotlině. Značně ovlivněn I. Bónou opakuje jeho argumenty, proč se zde Slované nemohli objevit před příchodem Avarů. Zmiňuje možnost, že by se slovanské prvky mohly dostávat do Panonie infiltrací ze severu. Nakonec se však přiklání k názoru, že slovanské „Volkselemente“ byly spolu s Germány a romanizovaným obyvatelstvem ve skupinách rozsídleny v Panonii Avary. T. Vida dále upozorňuje, že slovanské obyvatelstvo se do Karpatské kotliny dostávalo také spolu s Avary z východní Evropy z oblasti „peňkovské kultury“, o čemž by mohly svědčit nálezy keramiky z Potisí, které autor přiřazuje k typu Peňkovka (IIID-7). Ten v jeho pojetí spadá do skupiny v ruce vyráběných hrnců a hrnků (IIID), kde je zařazen vedle keramiky nomádského charakteru.

Pomalou točené (obtáčené) keramiky (skupina II) věnuje T. Vida ve své práci jen velice málo místa s poukazem na to, že se v časně avarských hrobech objevují jen výjimečně a k výraznému nárůstu jejího počtu dochází až koncem 7. stol. Podrobnější zpracování má být součástí plánového druhého dílu práce. Skupina IIB, která nemá na rozdíl od skupiny IIA žádné přímé vztahy k jemně vytáčené keramiky 7. stol., nebyla již produkována ve velkých hrnčířských výrobních centrech, ale přímo v jednotlivých vesnicích. Objevuje se především na pohřebištích v okrajových oblastech (jz. Panonie, Slovensko), kde ve sledovaném období chybí na kruhu vytáčená keramika a v ruce hotovené nádoby se objevují v menším počtu. Pro tyto hroby je typický častý výskyt keramiky. Na dosud nepublikovaných pohřebištích v Kehidě, Zalakomáru a Gyenesdiás tvoří pomalu točené (obtáčené) nádoby až 90 % veškeré keramiky. V 8. stol. (pozdně avarské období) se tato keramika stává nejdůležitějším zbožím vyráběným na kruhu. Její výskyt zřejmě souvisí s procesem obecného zjednodušování a sjednocování forem a hrnčířských technologií, který je možno pozorovat již ve IV. periodě vývoje keramiky z časně- a středoavarského období (str. 195).

Kniha T. Vidy přináší závažné informace o hrnčířství Karpatské kotliny v období avarského kaganátu. Poprvé si můžeme udělat kompletní obrázek o distribuci, základních kvantitativních poměrech a chronologické pozici jednotlivých skupin keramiky, která zde byla ukládána do hrobů v 6. a 7. stol. Publikované údaje jsou leckdy značně překvapivé a otevírají pro danou oblast v raném středověku nové interpretační možnosti – viz např. přežívání anticko-germánských tradic v hrnčířství avarského kaganátu, výrazné zastoupení pražského typu v Karpatské kotlině, výjimečné postavení Panonie jako výrobně-obchodní centra časně avarského kaganátu. Práce však bohužel trpí nedostatky, které vycházejí z dnes již překonaného intuitivně-typologického pojetí práce s keramikou. Zařazováním jednotlivých nádob ke skupinám/typům, které mají v některých případech jen vágně definované hranice, může způsobovat značné problémy v interpretační rovině. Typickým a pro naši archeologii zvláště významným příkladem je trojice typů IIIE (pražský typ), IIID₉₋₁₀ (varianty v ruce lepených hrnců a hrnků s vyhnutým okrajem a maximální výdutí v polovině či v horní třetině své výšky) a IIB (keramika obtáčená na pomalu rotujícím kruhu). T. Vida pojednává o jejich vývoji odděleně a předpokládá i jejich rozdílný původ (pražský typ – slovanský/germánský; v ruce lepené hrnce typu IIID_{9,10} – lokální původ/pozdně antické obyvatelstvo, příp. přesídlené germánské nebo balkánské etnikum; obtáčená keramika IIB – důsledek decentralizace dílen a produkt venkovského hrnčířství, panonský původ). Naši zkušenosti je oproti tomu bližší představa kontinuálního vývoje mezi těmito skupinami za působení vnějších vlivů. Apriorní rozřazení jednotlivých nádob do typologických skupin a programové odmítání formalizovaných metod analýzy, charakteristické pro recenzovanou práci, znesnadňuje objektivní diskusi o vývoji této keramiky v avarském kaganátu. Přitom by již jednoduchá metrická analýza v ruce lepené a obtáčené keramiky (srov. např. *Macháček 1997*) mohla výrazně pomoci při studiu procesu směřujících ke srůstání různých výrobních tradic známých z časně avarského období, jejichž důsledkem bylo mj. obecné rozšíření homogenní skupiny pomalu obtáčené keramiky (IIB), dříve také nazývané podunajský typ. Tato keramika se však neomezuje pouze na oblast Karpatské kotliny, jak by se snad mohlo zdát na základě práce T. Vidy, ale tvoří základ vývoje středověké kerami-

ky na rozsáhlém území mezi středním Polabím a horním Pomoháním na západě, horní Odrou a Vislou na severu, Karpaty na východě a hřeben Alp na jihu (*Macháček 1997*). Její kořeny je nutno hledat v širším zázemí římských středodunajských provincií, tedy nejenom v některých typech nádob navazujících na pozdně antickou či germánskou tradici uvnitř Karpatské kotliny, jak předpokládá T. Vida. Významné doklady kontaktu nositelů v ruce lepené keramiky s producenty pozdně antické obtáčené keramiky a dopady jejich akulturace přinášejí např. výzkumy rakouských a slovinských archeologů ve východoalpském regionu (*Ciglenciki 2000; Ladstätter 2000; Macháček 1997*). Z tohoto poznání vychází i návrh nového pojmenování této významné skupiny památek – keramika středodunajské kulturní tradice (*Macháček 1997*).

T. Vida ve své práci uvádí, že se pomalu obtáčená keramika od druhé pol. 7. stol. objevuje v avarském kaganátu ve větším množství „nur an der Peripherie des Siedlungsgebiets (Zala-Gebiet in Westungarn, Südslowakei)“ (str. 186), tzn. v oblasti, kde chybí jemné, na rychle rotujícím kruhu vytáčené zboží, pro kterou je však zároveň typický výskyt keramiky pražského typu (str. 151–152). Nápadné je, že jde zčásti o území, kde postrádáme keramiku „nomádského ražení“ (str. 176). Tyto souvislosti však T. Vida neuvádí, pouze konstatuje, že nové informace k dané tematice mohou přinést až další výzkumy sídlišť 6.–7. stol. Takové výzkumy však již byly provedeny na Moravě, Slovensku či Polsku, kde se obtáčená a zdobená keramika vyskytuje snad již od druhé pol. 6. stol., nejpozději však od začátku 7. stol. (např. *Fusek 1994*, 95–100 s lit.; *Macháček 2000*). Diskrepanci v datování nástupu obtáčené (v terminologii T. Vidy pomalu točené) keramiky na avarských kostrových pohřebištích v Karpatské kotlině a slovanských sídlišťích ze severnějších oblastí lze vysvětlit dvěma způsoby: Buď existuje systémová chyba v datování nástupu obtáčené keramiky (v jednom či druhém regionu), nebo se tato keramika objevuje nejdříve na územích osídlených Slovany a teprve později se šíří do nitra kaganátu. Druhé možnosti by nasvědčoval její primární výskyt v periferních oblastech kaganátu a prostorová vazba na pražský typ. Možnost, že by pomalu obtáčená keramika chyběla na avarských pohřebištích z dosud neznámých rituálních důvodů, lze vyloučit na základě výzkumu sídliště v Dunaújváros, kde složení sídlištní keramiky kopíruje situaci známou z pohřebišť. Vysvětlení pozdějšího nástupu obtáčené keramiky ve vnitřních územích kaganátu je značně složité. Na základě metrické analýzy provedené na reprezentativním vzorku stovek nádob z kostrových pohřebišť z jižního Slovenska (*Macháček 1997*) je zřejmé, že zde obtáčená keramika vyrůstá ze smíšeného substrátu tvořeného jak keramikou navazující svými tvary na pražský typ, tak nádobami evidentně nomádského původu (typologická skupina IIIID₁-IIIID₂ podle T. Vidy). Těto keramice tedy není možno přisoudit etnoidentifikační funkci (k tomu např. *Macháček 2001*). Její šíření v Karpatské kotlině mohlo souviset spíše s postupující sedentarizací nomádského obyvatelstva, která probíhala rychleji právě v periferních oblastech kaganátu osídlených etnicky smíšeným obyvatelstvem (Avaři, Slované, Germáni, romanizované obyvatelstvo).

Kniha T. Vidy patří, i přes výše zmíněné výhrady, k základním dílům maďarské raně středověké archeologie. Jejím prostřednictvím je mezinárodní odborná veřejnost seznámena se složitou problematikou keramické produkce Karpatské kotliny 6.–7. stol. To, že lze na základě publikovaných informací dojít k více alternativním závěrům, svědčí především o snaze autora předložit svá zjištění nezaujatě, bez zamlčování či zkraslování. Díky tomu se před námi otevírá možnost široké diskuse o sociálních, ekonomických či etnických poměrech v Karpatské kotlině v průběhu raného středověku. V tom spatřuji největší a nezpochybnitelný přínos recenzované práce.

Jiří Macháček

LITERATURA

- Bubeník, J. – Frolík, J. 1995:* Zusammenfassung der Diskussion zur gemeinsamen Terminologie der grundlegenden keramischen Begriffe. In: L. Poláček Hrsg., *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung*, Brno, 128–130.
- Ciglenciki, S. 2000:* Tinje nad Loko pri Žusmu. Poznoantična in zgodnesrednjeveška naselbina. *Opera Instituti archaeologici Sloveniae* 4. Ljubljana.
- Fusek, G. 1994:* Slovensko vo včasnoslovanskem období. Nitra.

- Jelínková, D. 1990:* K chronologii sídlištních nálezů s keramikou pražského typu na Moravě. In: *Pravěk a slovanské osídlení Moravy. Sborník příspěvků k osmdesátým narozeninám akademika Josefa Poulika, Brno, 251–281.*
- Ladstätter, S. 2000:* Die materielle Kultur der Spätantike in den Ostalpen. Eine Fallstudie am Beispiel der westlichen Doppelkirchenanlage auf dem Hemmaberg. *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 35. Philosophisch-historische Klasse. Wien.*
- Macháček, J. 1997:* Studie zur Keramik der mitteldanubischen Kulturtradition. *Slovenská archeológia XLV, 353–418.*
- *2000:* K absolutní a relativní chronologii keramiky středodunajské kulturní tradice na jižní Moravě. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity M1 – řada archeologická, 25–56.*
- *2001:* Hej Slované aneb hřebenová vlnice jako etnoidentifikační znak. *Archeologické rozhledy 53, 355–356.*

Peter Steppuhn: Glasfunde des 11. bis 17. Jahrhunderts aus Schleswig. *Ausgrabungen in Schleswig. Berichte und Studien 16. Wachholtz Neumünster 2002. 133 str., 55 vyobr., 2 bar. tab.*

Publikace věnovaná nálezům skla ze severoněmeckého Šlesviku (dále Š.) vychází z nálezů z výzkumů prováděných v letech 1969–1984. Celkem bylo získáno pro období 11. až 20. století 11 604 předmětů: duté a okenní sklo, kroužky, korálky, knoflíky, hrací kameny, hladítka a mozaikové kameny, dále pak doklady sklářské výroby, jako polotovary a odpad. Práce však podrobně pojednává materiály (1834 předmětů) z 11. až 15. stol., přehledně do století 17. Publikace je členěna do kapitol 1.–14. Po shrnujícím úvodu (1.) je stručně představeno 13 poloh v historickém jádru města s nálezy skla (2.). Rozboru nálezů v chronologické posloupnosti jsou věnovány kapitoly 3 až 12, většinou s vnitřním členěním na nalezené typy a tvary. Po přehledu stavu bádání je zdůrazněna skutečnost, že od 50. let 20. stol. umožnil nárůst materiálů a jeho zpracování uvažovat o výrobě dutého skla také na území severně od Alp již ve 13. století. Zpracování skla se stává důležitým příspěvkem pro poznání sociální struktury, obchodních vazeb a kontaktů středověkého města s jinými lokalitami a regiony. Pravděpodobnost výroby kvalitního, bezbarvého skla severně a také západně od Alp podporují výsledky výzkumů skláren. V mnohých je výroba doložena již ve 12. stol., hlavně v regionu Horní Vesery. Ve Spessartu pracovaly sklárny již od století 11. a ve 12. století. V jižní Francii je produkce bezbarvého skla výrazně soustředěna do oblasti Montélimar – Montpellier – Toulon. Poznání sklářské produkce v širších regionech výrazně napomohlo vydání řady přehledných katalogových prací jako „Phoenix aus dem Asche. Glas des Mittelalters“ Erwina Baumgartnera a Ingeborg Krueger (München 1988), „A travers du verre, du Moyen Age a la Renaissance“ Danielly Foy a Gabrielly Sennequier (Nancy 1989) nebo „Glas zonder glans“, připravená Haraldem E. Henkesem (Rotterdam Papers 9, 1994). Je zbytečné poznamenávat, že pro naše území práce tohoto typu a rozsahu nadále postrádáme.

Následující text se zaměří na jednotlivé kapitoly knihy a na komentář k nim s přihlédnutím ke stavu bádání v českých zemích:

3.2. Stratigrafie **11.–13. století** byla vypracována na základě vyhodnocení dendrochronologických dat, numizmatických a keramických nálezů. Skla z nejstaršího horizontu 12.–13. stol. představují významné rozšíření dosavadní nepříliš početné pramenné základny. Pro číšečky tohoto období (3.2.1.) je charakteristická výzdoba spirálovitě ovinutým vláknem, které je na spodní části těla upraveno do velkých oválných ok. Ve Š. byly s tímto dekorem nalezeny především široké (miskovitě) číše ve vrstvách z doby okolo r. 1200 až po 1. pol. 13. stol. V Čechách zatím tuto číšku známe pouze z Chebu, je však datována až do 2. pol. 14. stol. (*Fryda 1990*, typ VI). Další početnou skupinu tvoří číše s dekorem girland, méně s vlákny natavenými do vzoru klikatky nebo „V“ (1. pol. 13. stol.). Z horizontu okolo r. 1200 jsou zde také číše s projmutými stěnami a ovinuté vláknem. Do rozmezí kolem r. 1200 až pol. 13. stol. patří také dva zlomky číšek s optickým dekorem čoček. S těmito číškami se na našem území zatím setkáváme pouze v Brně – ojedinele v horizontu 1240–1270, častěji až po r. 1270 (*Černá ed. 1994*, č. kat. 35; *Merta – Peška – Sedláčková 2002*, 376, obr. 4: 30; *Sedláčková 2003*, typ IV.4.1). 3.2.2. – Poháry. Z vrstev z 12. stol. a doby okolo r. 1200 pocházejí zlomky šesti pohárů – kup ze světle modrozelené a nažloutlé skloviny. Vyskytují se zejména ve

Francii, ovšem až na přelomu 13./14. stol. Ve Š. jsou dále části vysokých dutých dřívků a zvonovitých patek, charakteristické pro nejstarší skupinu pohárů. Je možné, že tyto nálezy dovolí posunout výrobu pohárů do staršího období, než bylo dosud známo. Vedle několika lahví (3.2.3.) se zde vyskytly také zlomky dvou misek se žebry (3.2.4.), jaké jsou ve 12. a 13. stol. známy opět především ve Francii, zvláště z území okolo střední Loiry. Jeden téměř celý exemplář pochází také z Brna, z horizontu 1270–1350 (*Černá ed. 1994*, č. kat. 130 – mylně uváděna jako pohár a s nepřesným datováním; *Sedláčková 2003*, typ VIII.1).

Nejzajímavější exempláře tohoto období představují tři zlomky různých nádob z modrého skla, zdobené malbou zlatem. Jeden zlomek pochází z vrstvy kolem r. 1200, další dva dokonce z přelomu 11./12. stol. První zlomek, s motivem medailonu ve dvojitém rámu a zbytky arabesek nebo nápisu, mohl pocházet ze štíhlého poháru nebo drobné láhve, jaké jsou známy z Paphosu, Turova v Rusku a Korinthu. Druhý zlomek odpovídá nejspíše tvaru velké baňaté mísy. Paralelu nabízí mísa z chrámu sv. Marka v Benátkách, která je pokládána za byzantský výrobek 11. stol. Byla získána při dobytí Konstantinopole r. 1204. Podobný výzdobný motiv je také na mísách uložených v Corningu muzeu a ve Vratislavi. Třetí zlomek, s motivem kříže, je nejspíše z konického poháru nebo z lampy. Motiv je typický pro byzantské výrobky a objevuje se na nádobách z modrého i bezbarvého skla v 11. až 13. století. Za možná centra výroby modrého skla s malbou zlatem je však také zvažován Korinth a Novgorudok. Kapitola je doplněna přehlednou mapkou nálezů z 11. až 13. stol.

13. a 14. století je obdobím největšího rozkvetu středověkého skla co do množství i kvality.

3.3.1. Číše – ve Š. zastoupeno několik různých typů, především číška z bezbarvého skla s emailovým dekorem. Původ tohoto typu byl dříve hledán v oblasti Předního východu, v současnosti se badatelé přiklání k možnosti výroby v Muranu u Benátek. Z našeho území můžeme toto luxusní sklo zatím uvést z Prahy (*Černá 1992*; *Černá ed. 1994*, č. kat. 49; *Lněničková 2002*, 15), hradu Křivoklát (*Černá ed. 1994*, č. kat. 51), dále pak z Brna (*Černá ed. 1994*, č. kat. 141, 142 – v obou případech uvedeno nesprávné datování, správně: horizont 1270–1350) a z Olomouce (*Sedláčková 2000*). Exempláře z Pražského hradu (*Černá 1992*) a z Brna (*Černá ed. 1994*, č. kat. 141, 142) však pocházejí z oblasti Předního východu. Nejznámějším našim exemplářem je pohár z Prahy – Na Můstku (*Baumgartner – Krueger 1988*, č. kat. 116; *Černá ed. 1994*, č. kat. 50). Číšky s nálepy představují ve střední a jižní Evropě jeden z nejoblíbenějších tvarů, kdežto ve Š. jsou reprezentovány pouze dvěma zlomky z vrstev okolo r. 1280. Toto nízké zastoupení odpovídá situaci v severnějších oblastech, kde se vyskytují jen ojediněle, nebo zcela chybějí, jako např. v Lübecku. Výskyt v Čechách ve 13. století souhrnně uvedla E. Černá (2000, 51–52), na Moravě se průběžně objevují od 1. pol. 13. stol. v Brně (Muzeum města Brna – dále M Brno, nepubl. materiál), později v hojném počtu v Brně (*Himmelová 1990b*; *Sedláčková 2003*, typy IV.1.1–6, IV.2.1–3) i v dalších lokalitách jako Přibice (*Himmelová 1979*), Konůvky (*Himmelová 1990a*), Jihlava, Uherské Hradiště a opevněná sídla (*Himmelová 1994*; 1997). Na střední Moravě jsou doloženy od poslední třetiny 13. stol. v Olomouci a Smilově Hradisku u Prostějova, ve Slezsku se objevují teprve ve 2. pol. 14. stol. (*Sedláčková 2001*), ovšem na těchto územích se jedná o méně četný tvar. Poněkud hojnější jsou ve Š. číšky se žebry a číše s taženými kapkami. První tvar je v Čechách zatím velmi vzácný (*Fryda 1990*, typ VII), kdežto v Brně jsou poměrně časté (*Merta – Peška – Sedláčková 2002*, 376, obr. 4: 1, 8: 8, 9; *Sedláčková 2003*, typ IV.4.2; M Brno, nepubl. materiál), na střední a severní Moravě se v tomto období nevyskytují vůbec. Druhý typ je důvodně pokládán za výrobek českého původu s počátky již ve 12. stol. (*Černá 2000*, 48–51). Dále je ve Š. dvěma zlomky doložena vzácně se vyskytující číše víceboká. Objevuje se sporadicky v průběhu celého středověku s jistým módním nárůstem v období pozdní gotiky a rané renesance (*Sedláčková 2000*). Středověká víceboká číše je známa z Mostu (*Černá 1997*, 334–335, horizont II a III), z Kutné Hory – Hrádku (*Lehečková 1975*) a z Brna (*Černá ed. 1994*, č. kat. 74; *Sedláčková 2003*, typ IV.1.4). Poslední šlesvický tvar 13. a 14. stol. – číška ovinutá vlákem – se u nás ojediněle objevuje až ve 2. pol. 15. stol. (Olomouc: *Sedláčková 2001*, 446, č. kat. 3.9.8).

3.3.2. Poháry jsou doloženy zlomky sedmi exemplářů – částmi terčovitých patek a vysokých dutých dřívků. Skutečností, že poháry byly často zobrazovány na malbách a miniaturách zejména v závěru 13. a počátku 14. stol., ale v archeologickém materiálu se objevují jen vzácně, si povšimla již

řada badatelů. Do 50. let 20. stol. se zdálo, že v repertoáru sklářských výrobků chybějí úplně. V současnosti jsou podchyceny především poháry z modrozeleného skla, vyráběné ve sklárnách v Aragonii a jižní Belgii, ovšem u nás známy nejsou. Vedle již zmiňovaného poháru z Prahy je znám jeden pohár s nálepy z Mostu (*Černá ed. 1994*, č. kat. 2) a překvapivě velká skupina sedmi kusů vesměs shodného tvaru a skloviny ze 14. stol. byla identifikována nejprve v Konůvkách (*Himmelová 1990a*, obr. 2: 9) a později v Brně (*Černá ed. 1994*, č. kat. 47; *Merta – Peška – Sedláčková 2002*, 378–379, obr. 10: 29, 30; *Sedláčková 2003*, typy V.1, V.2; M Brno, nepubl. materiál). Tyto však byly patrně vyrobeny v Itálii, podobně jako pohár s emailem z Prahy.

3.3.3. Olovnaté sklo patří k nejstarším typům skla, které se vyrábělo již v pravěku. Podle četnosti nálezů, zejména drobných předmětů, jako jsou prsteny a korálky, byla v 9.–13. stol. výroba soustředěna v severozápadní a severovýchodní Evropě. Novější doklady nasvědčují i produkčnímu centru v Dolním Sasku. Olovnaté sklo se vyznačuje především vyšší specifickou vahou – od 3g/cm² výše, což bylo ve Š. prokázáno u 92 exemplářů (Taf. 1). Duté sklo tvoří nejmenší skupinu – číšky a pohár; výrazněji je zastoupeno ploché sklo. Většinou se jedná o drobný šperk – prsteny a korálky, ojediněle hrací kameny a strusku. Chronologické přehledy (Abb. 12, 13) dokládají největší výskyt v 11. stol. až do přelomu 13./14. stol., dále jde o ojedinělé výrobky. U nás jsou číšky z olovnatého skla doloženy v Praze a Mostu (*Černá 2000*, 53), v Brně je tento typ skla zatím prokázán na drobných kroužcích z horizontu 1240–1270 (*Černá ed. 1994*, č. kat. 52).

3.3.4. Lahve jsou v tomto období obecně ještě vzácné. Ve Š. se objevila lahev s vnitřním prstencem, lahve s hrůskovitým tělem a autor sem řadí i zlomek dna ovinutého vláknem ve dvou řadách z čirého skla „purpurové“ barvy, mající analogii v lahvi z Freisingu, použité jako relikviář.

3.3.5. Mísy jsou zastoupeny zlomkem okraje o průměru 20 cm z vrstev okolo r. 1200 a z přelomu 13./14. stol. s průměrem 16 cm. Jedná se o velmi vzácný tvar, pro který se obtížně hledají analogie. Z Brna jsou zatím známy dvě mísy shodného polokulovitého tvaru s plochými držadly, jedna ze skla modrého s diagonálními žebry (*Černá ed. 1994*, č. kat. 36), druhá je hladká ze skla bezbarvého (M Brno, nepubl. materiál). Analogie k nim dosud nebyla nalezena.

3.4. **14. a 15. století** – historickými prameny je doloženo, že Š. ztrácel na významu, což se projevuje i v poměrně chudém souboru skla. Některé tvary pro toto období signifikantní chybějí zcela (číšky s nálepy a krautstrunky), výrobky z bezbarvého skla, pocházející z „česko/durynského území“, které jsou např. v nedalekém Lübecku velmi hojné, jsou ve Š. doloženy jen ojediněle. I tento výrazně skromnější soubor skla však dokládá přechod sortimentu k výrobkům ze zeleného silnostěnného skla, jako jsou číšky s předfukovaným dekorem žeber a kosodélníků („Rippenbecher“ a „Kreuzrippenbecher“). Objevují se zde také specifické nízké širší číšky, označované jako „Maigelein“, které byly v německých hutích masově vyráběny do počátku 16. stol. V této souvislosti je zajímavé, že z našeho území není znám jediný exemplář výše uvedených německých tvarů. Výrobky českých skláren jsou ve Š. zastoupeny spodní částí jedné číše českého typu.

3.5. Obdobím bohatého rozkvětu nepřeberných variant různých typů a tvarů je **15. a 16. století**. Vývojem prochází číška s nálepy v krautstrunk a dále k berkemeyerům, k hlavním představitelům dále patří vysoké číše a číše kyjovité. Zde je na místě uvést, že našemu sklu je věnována pozornost po nejvíce do závěru 15. stol. (např. *Hejdová – Frýda – Šebesta – Černá 1983*; *Frýda 1990*; *Černá ed. 1994*). Patrně nižší zpracovanost a publikovanost nálezů z období pozdní gotiky a rané renesance vedla k názoru, že nálezy skla od 2. pol. 15. stol. ubývá – příčina byla spatřována v útlumu domácího sklářství (*Himmelová 1990b*, 444). První pokusy podchytit sklářské výrobky tohoto období na Moravě skutečně přinesly nepřilíš početnou kolekci především dováženého zboží a zdálo se, že domácí produkce je zastoupena především číší olomouckého typu s regionálním rozšířením (*Sedláčková 2000a*). Postup prací na starších souborech i nově získávaných, především v Brně, ale i v Opavě, však ukazuje, že sklo i v tomto období bylo zcela rovnocennou složkou hmotné kultury jako dříve a příčina tkvěla pouze ve stavu výzkumu. V materiálech se setkáváme s většinou typů a tvarů, které jsou známy ze západní Evropy, objevuje se zde sklo benátské provenience, poměrně rychle jsou na náš trh uváděny výrobky z tyrolských hutí v Hall. Domácí produkci prezentují vedle číše olomouckého typu také nejmladší varianty číší českého typu a číše kyjovité, drobné číšky a vzácně i poháry.

3.5.1. Číšky této doby mívají vysoce vpíchnuté dno, často dosahující až dvou třetin výšky nádoby. Tato úprava neměla žádný praktický smysl, jedná se pouze o projev dobové módy, libující si v bizarních až pitoreskních tvarech. Ve Š. se mezi číškami se žebry ze skla zeleného nachází také jedna ze skla modrého a několik zlomků ze skla žlutozeleného. Výrobky z modrého skla se zdají být soustředěny na území Nizozemí, kde snad byly vyráběny. Třetím nejrozšířenějším typem se stal „Kraustrunk“, oblíbený zejm. na území podél Rýna od Švýcarska po Nizozemí, východně do Rakouska a ojediněle doložený v západních Čechách. Tento názor P. Steppuhna je na základě nových nálezů z Moravy možné revidovat a hranici výskytu posunout až k moravsko-slovenskému pomezí (*Sedláčková 2000a*, 164–167; M Brno, nepubl. mat.; SZM Opava, nepubl. mat.). Zlomky jsou ve Š. doloženy první berkemeyery.

3.5.2. Typickým představitelem německého skla se stává vysoká kyjovitá číše s velkou zvonovitou patkou, většinou ze zeleného skla. Ve Š. se vyskytovala ve velkém množství a v řadě variant.

3.5.3. Dalším výrazným tvarem je „Stangenglas“ – vysoká válcovitá číše s tělem pokrytým velkými nálepy. Doloženy jsou tři úpravy dna – prolamovaná patka, dno ovinuté vláknem ve více řadách, nebo silnějším, zaštípaným vláknem. Ve Š. jsou doloženy první dvě varianty. Vedle výrobků ze zeleného skla existuje také skupina ze skla modrozeleného či modrého a je pravděpodobné, že jak úprava dna, tak sklovina jsou vázány na určité výrobní okruhy. Také tento typ je doložen v našich nálezech. Na Moravě jsou zastoupeny především výrobky z modrozeleného nebo světleji modrého skla (*Sedláčková 2000a*, 167–170, obr. 1: 5, 8, 2: 4; M Brno, nepubl. mat.).

3.5.4. Tvar poháru v tomto období prožívá jistou renesanci – po téměř dvou stoletích absence se opět vzácně objevují tvary sestavené ze tří částí – z kupy, dřívku a zvonovité patky. Ze Š. pochází pohár z modrého skla, jehož kupa nese optický dekor šikmých žeber a zhruba v polovině výšky je ovinuta vláknem. Zlomky stejných pohárů jsou známy ze souboru z Petrova v Brně (M Brno, nepubl. materiál), jinak se na Moravě vyskytují i další varianty pohárů v několika lokalitách (*Sedláčková 2000a*, 174–175, obr. 3: 3–5, 5, 178, obr. 3: 6, 7, 10).

3.5.5. Lahve – jsou doloženy větší tvary s hruškovitým tělem, běžně rozšířené po celé Evropě.

3.5.6. Konvička (nebo džbáněk) z modrého skla z přelomu 15./16. stol. je ojedinělý tvar, pro který nachází P. Steppuhn pouze několik analogií v Nizozemí a sz. Německu. U nás se tento tvar vyskytuje teprve po polovině 16. stol. v každém větším souboru.

3.5.7. Lampy – v archeologických souborech ojediněle doloženy v průběhu středověku i raného novověku ve světském i církevním prostředí. Ve Š. jsou zastoupeny typickými válcovitými spodními částmi. Ojedinělé nálezy u nás jsou známy z Prahy a Mostu (*Černá ed. 1994*, č. kat. 140, 335). Celý soubor, ovšem přesněji nedatovatelný, byl nalezen v augustiniánském klášteře v Prostějově (M Prostějov, nepubl. materiál), jedna lampa byla nalezena na Petrově v Brně (M Brno, nepubl. materiál, 1450–1550).

3.6. **16. a 17. století.** Vedle typických německých tvarů, jako jsou roemery (u nás v arch. materiálu v podstatě neznámé), a různých variant vysokých číší, nyní většinou s optickým dekorem svislých žeber nebo vícebokých, se ve Š. objevuje celá plejáda klasického renesančního sortimentu. Jsou zde poháry, číše a číšky, dále konvičky, misky, víka, lahve a lahvičky všech rozměrů, části destilačních přístrojů. Vedle emailového dekoru se setkáváme s výzdobou rytou diamantem i se sklem filigránovým.

4. **Ploché sklo** – jeho výroba stála v 6. stol. na počátku středověkého sklářství. S doklady zasklívání oken ve světském prostředí se ve Š. setkáváme v podobě 46 zlomků již v 11.–12. stol., přičemž některé nesou i malovanou výzdobu. Z 12./13. stol. byl nalezen jediný zlomek, ovšem v následujícím období 13./14. stol. se již jedná o stovky fragmentů, i téměř celých okenních výplní. Většinou jde opět o nálezy ze světského prostředí. Malba švarclotem představuje rostlinné a geometrizační motivy, pro které autor uvádí řadu paralel. V jednom případě se dochovala i část nápisu pozdně románským písmem. Okenní sklo z 15.–17. stol. je silné pouze 1–2 mm, čili slabší než v předešlých obdobích, a je již zcela běžné. Vedle samotného skla jsou dokladem zasklívání oken i olověné rámečky s „H“ profilem. Nejstarší doklady okenního skla u nás jsou známy z Hradiska u Mikulčic (*Himmelová 2000*, 87), z 10. a 2. pol. 12. stol. z Olomouce – některé i se stopami malby (*Bláha 2000*), v Čechách ze Staré Boleslavi (*Špaček 2000*) a z doby do 13. stol. z několika výzkumů v Praze (*Dragoun 2000*).

5. **Kroužky ze skla – prsteny** (pr. 12–20 mm) a **kroužkové korálky** (pr. 8–14 mm). Všechny 46 prstenů pochází z vrstev 11.–13. stol. a až na jeden kus byly všechny vyrobeny z olovnatého skla. Zajímavé je zjištění, že prsteny ze skla žlutého jsou starší než ze skla zelené barvy. Bylo také prokázáno, že nálezy se nesoustřeďují do prostředí určité sociální vrstvy, což odpovídá i situaci v jiných německých středověkých městech. Prsteny jsou rozšířeny především na území původního slovanského osídlení, ohraničeném Baltským mořem, Weserou, Vislou a Dunajem. Další nálezy jsou v Bělorusku. V 10. stol. je jejich výroba z olovnatého skla známa z regionu Kyjeva a Novgorodu a z tohoto území byly Vikiny rozšířeny do Anglie. Je pravděpodobné, že v 9. a 10. stol. mohlo být další výrobní centrum i v severní Evropě, ovšem jejich uniformní podoba neskýtá možnost původ blíže stanovit.

Drobné kroužky navlečené na šňůru sloužily jako šperk nebo růžence, jiné byly našívány na oděv. Ve Š. se objevují okolo r. 1200 a krátce po r. 1300 zcela mizejí.

6. **Skleněné perly** jsou ve Š. zastoupeny kolekcí 58 kusů, což je v příkrém nepoměru k nálezům v nedalekém Haithabu, odkud pochází přes 7000 perel. Ve Š. je výskyt omezen na 11. až 13. stol., přičemž pouze část jsou nové výrobky, neboť souběžně byly používány i perly z 8. až 10. stol. Z nálezů mizejí nejpozději ve 2. pol. 13. stol. a znovu se objevují až na přelomu 14./15. stol. – tentokrát výhradně jako součást růženců.

7. **Skleněné knoflíky** – většinou ve vrstvách 13. stol. nalezeno osm kusů, z toho šest z jasně modré skloviny, další dva zkorodované.

8. **Hrací kameny nebo výplně šperků** – tuto funkci lze předpokládat u dvou předmětů ze zeleného olovnatého skla z 12. stol.

9. **Hladítka** – doložena 13 kusy, především z vrstev po r. 1070 až po 1. pol. 13. stol., méně do 16. stol. Kotoučovitě předměty o průměru 7–8,5 cm sloužily k hlazení textilu a kůží, případně k drcení hrubé soli a koření. Poprvé se objevují na přelomu 2./3. stol., potom až od pol. 8. do 20. stol. Obecně jsou hojně v souborech 8.–11. stol. Mimo kolekci pěti hladítek z Hradiska u Mikulčic (*Himmelová 2000*, 88) je jeden kus znám z Tisové u Vysokého Mýta (*Černá ed. 1994*, č. kat. 59, pol. 13. stol.) a jeden z Olomouce (*Sedláčková 2001*, 448, č. kat. 3.10.3, 2. pol. 14. stol.).

10. **Mozaikové kameny** byly nalezeny v počtu devíti kusů, z toho dva ze zeleného a sedm z modrého skla. I v tomto případě se nejspíše jedná o znovu použité předměty z doby římské, i když se vyráběly v severní Itálii ještě v 7. a 8. stol. pro karolinské mozaiky. Je pravděpodobné, že ve Š. byly tyto kameny používány jako amulety, neboť modrá barva měla již od antiky magický, ochranný význam a amulety z modrého skla byly ve středověku oblíbené.

11. Velmi tenká **tyčinka** z modrého skla – polotovar při výrobě perel a dutého skla z vrstvy 12. stol. pochází nejspíše z Haithabu.

12. **Sklářská struska** z bezbarvého, žlutého a zeleného olovnatého skla byla ve vrstvách 11./12. až 13./14. stol. a opět se sem patrně dostala z Haithabu. Další nálezy strusky modrého, červeného a mléčného skla mohou pocházet ze 16., ale i mladších století.

13. Význam skla pro Šlesvík v 11. až 14. stol. srovnává autor především se situací v nedalekém Haithabu, se kterou je rovněž důvěrně obeznán (např. *Steppuhn 1998*). Především konstatuje, že ve Š. bylo dutého skla výrazně méně, ovšem ve srovnání s jinými sídly se jedná o kolekci relativně velkou. V 11. stol. se zde objevují zcela jiné tvary než v Haithabu. Doklady zasklívání oken jsou ve Š. četnější teprve od 13. stol., hladítka zde byla používána ještě ve vrcholném a pozdním středověku. Výroba perel probíhala výhradně v Haithabu. Na přechodu od raného k vrcholnému středověku je patrná změna módy – skleněné perly byly nahrazeny kroužky a prsteny.

Po krátké době společné existence, okolo pol. 11. století, převzal Š. nejdůležitější funkce Haithabu a do počátku 13. stol. byl jedním z nejvýznamnějších měst dánského království. Přístav, vybudovaný na konci 11. stol., poskytoval široké možnosti obchodních styků mezi západní Evropou, Skandinávií a Pobaltím, což se odráží i na bohatém sortimentu a množství výrobků ze skla. Číše z modrého skla se zláce nou výzdobou zase ukazují na styky s jižní Evropou, poháry jsou ve vazbě na region francouzsko-belgický, na prstenech je v 11.–13. stol. patrný vliv slovanský, perly pak ukazují směrem do Skandinávie a východní Evropy. Do počátku 14. stol. se ve městě objevují poměrně často výjimečné a ojedinělé výrobky. V následujícím období sklo exkluzivní charakter pozbývá v důsledku masové produkce domácích sklářů.

14. Shrnutí – autor zdůrazňuje skutečnost, že na rozdíl od jiných lokalit dokládá šlesvické sklo význam města především v 11. až 13. stol. Množství a kvalita skla z vrstev z doby okolo r. 1200 jednoznačně potvrzují dobu největšího rozkvětu. Pro 13./14. stol. jsou významné nálezy olovnatého skla a číše s emailovou výzdobou. Ve 14. a 15. stol. se sortiment zužuje a kvalita skla je horší, což odpovídá klesajícímu hospodářskému významu města. Nárůst nálezů v situacích z doby po r. 1500 nelze spojovat s opětovným rozkvětem města, ale s celkovým stavem rozvoje německého sklářství.

Publikace předkládá pečlivý a vyčerpávající typologický a chronologický rozbor obsáhlého souboru z jedné lokality, především do pol. 16. stol. Nejpřínosnější jsou však materiály z 11. až 13. stol., případně ze stol. 14., a to do doby před nasycením trhu levnějšími domácími výrobky. Sklo ze starších období totiž mnohem výstižněji poskytuje informace o obchodních kontaktech lokalit nebo území, jako luxusní zboží zobrazuje ekonomické postavení obyvatel a zcela jistě i jejich kulturní vyspělost. Zpracování všech nálezů z jedné lokality pak dovoluje sklo jako součást hmotné kultury zasadit do konkrétních historických souvislostí. Při vyhodnocení autor informačních možností skla využívá, a to nejen pro dokreslení širších historických souvislostí a vztahů, ale také při interpretaci sociálního prostředí výskytu. Velice cenné je precizní a obsáhlé uvádění analogií a literatury pro každý typ a tvar výrobků, přínosné jsou i úvodní pasáže s přehledem stavu bádání k tomu kterému tématu. Není nedostatkem autora, že analogie z území Čech jsou zmiňovány jen okrajově – praxe zveřejňování výsledků převážně v českém jazyce, jen s minimálními cizojazyčnými resumé, mu bohužel mnoho možností nedává. Snažila jsem se proto v rámci příspěvku nikoliv práci P. Steppuhna opravit, ale doplnit i o nejdůležitější analogie z našeho území, což nabízí možnost srovnání výskytu zejména méně častých nebo ojedinelých tvarů.

Menší „vadou na kráse“ je nedostatečná kvalita kresebné dokumentace, neboť v řadě případů kresby zlomků činí i zasvěcenějšímu čtenáři mírně potíže identifikovat popisovaný tvar. Souhrnně však představuje práce kvalitní příklad, jak lze všestranně zpracovat, vytěžit a vyhodnotit materiál z jedné lokality od „A do Z“.

Hedvika Sedláčková

LITERATURA

- Baumgartner, E. – Krueger, I. 1988:* Phoenix aus Sand und Asche. Glas des Mittelalters. Bonn.
- Bláha, J. 2000:* Nálezy vitrají a dutého skla z období raného středověku na lokalitě Olomouc – Biskupské náměstí č. 1 – Funde des Fenster- und Hohlglases aus dem Frühmittelalter in Olomouc – Bischofplatz Nr. 1. In: Historické sklo 2. Sborník pro dějiny skla, Čelákovice, 79–84.
- Černá, E. 1992:* Soubor skel ze studny u Bílé věže na Pražském hradě – Die Glasfunde aus einem Brunnen beim Weissen Turm auf der Prager Burg. In: Sborník Společnosti přátel starožitností 3, Praha, 45–53.
- 1997: Sklo ve výbavě středověkého mosteckého domu – Glas in der Ausstattung des mittelalterlichen Hauses in der Stadt Most. *Archaeologia historica* 22, 331–344.
- 2000: K problematice nejstarších nálezů středověkých skel na území Čech – Zur Problematik der ältesten Funde mittelalterlichen Glases in Böhmen. In: Historické sklo 2. Sborník pro dějiny skla, Čelákovice, 45–61.
- Černá, E. ed. 1994:* Středověké sklo v zemích koruny české. Katalog výstavy. Most.
- Dragoun, Z. 2000:* Zlomek malovaného okenního skla ze 13. století – Bruchstück eines bemalten Fensterglases aus dem 13. Jahrhundert. In: Historické sklo 2. Sborník pro dějiny skla, Čelákovice, 13–15.
- Fryda, F. 1990:* Typologie středověkého skla v Čechách od 13. do konce 15. století – Zur Typologie des böhmischen Glases aus dem Mittelalter vom 13. bis zum 15./16. Jahrhundert. In: Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie V, Plzeň, 59–84.
- Hejdová, D. – Fryda, F. – Šebesta, P. – Černá, E. 1983:* Středověké sklo v Čechách – Mittelalterliches Glas in Böhmen. *Archaeologia historica* 8, 243–266.
- Himmelová, Z. 1979:* Nález středověkého dutého skla z Přibic (okr. Břeclav) – Ein Fund mittelalterlichen Hohlglases aus Přibice (Bez. Břeclav). *Archaeologia historica* 4, 283–285.
- 1990a: Sklo ze zaniklé středověké osady Konůvky – Glasgegenstände aus der mittelalterlichen Ortsüstung Konůvky. *Acta Musei Moraviae LXXV – sci. soc.*, 131–140.
- 1990b: Sklo středověkého Brna – Mittelalterliches Glas in Mähren. *Archaeologia historica* 15, 437–446.

- Himmelová, Z. 1994: Archeologické nálezy skla na moravských opevněných sídlech – Archäologische Glasfunde von mährischen befestigten Siedlungen. *Archaeologia historica* 19, 431–436.
- 1997: Nálezy dutého skla z archeologického výzkumu hradu Melic na Vyškovsku – Das Hohlglass in den archäologischen Funden von der Burg Melice. In: Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy, Brno, 219–224.
- 2000: Nálezy skla z Mikulčic (okr. Hodonín) – Die Glasfunde aus Mikulčice. In: Historické sklo 2. Sborník pro dějiny skla, Čelákovice, 85–99.
- Lehečková, E. 1975: Nové nálezy středověkého skla z Kutné Hory – Neue mittelalterliche Glasfunde aus Kutná Hora. *Památky archeologické* 66, 450–485.
- Lněničková, J. 2002: Sklo v Praze – Glass in Prague – Glas in Prag. Praha.
- Merta, D. – Peška, M. – Sedláčková, H. 2002: Příspěvek k poznání středověkého skla z Brna – Ein Beitrag zur Erkenntnis mittelalterlichen Glases aus Brünn. *Pravěk NŘ* 12, 359–412.
- Sedláčková, H. 2000: Výsledky druhé sezony archeologického výzkumu v Olomouci, Hrnčířské ulici. Drobná plastika a gotické emaillem zdobené sklo. In: Výroční zpráva 1999. Památkový ústav v Olomouci, Olomouc, 114–118.
- 2000a: Sklo první poloviny 16. století na Moravě v archeologických nálezech – Mährisches Glas der 1. Hälfte des 16. Jahrhunderts in archäologischen Funden. *Pravěk NŘ* 10 (2000), 163–191.
- 2001: Gotické sklo na střední a severní Moravě v archeologických nálezech – Gotisches Glas in den archäologischen Funden aus Mittel- und Nordmähren. *Archaeologia historica* 26, 441–458.
- 2003: Typologie des Glases aus dem 13. und 14. Jahrhundert aus Brünn, Mähren. In: Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 19, 127–138.
- Špaček, J. 2000: Nálezy středověkého skla ze Staré Boleslavi – 1 – Funde mittelalterlichen Glases in Stará Boleslav. In: Historické sklo 2. Sborník pro dějiny skla, Čelákovice, 101–107.
- Steppuhn, P. 1998: Die Glasfunde von Haithabu. Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu 32. Neumünster.

Corpus der römischen Funde im Europäischen Barbaricum. Polen. Band 1. Masuren. Bearbeitet von Wojciech Nowakowski. *Warszawa 2001*. 135 str., 9 tab.

Recenzovaná publikácia je prvým zväzkom z poľskej série *Korpus rímskych výrobkov v európskom barbariku*. Jej autor a zostavovateľ, Wojciech Nowakowski, v nej predkladá všetky známe nálezy rímskych výrobkov z územia Mazurska, bývalého východného Pruska, vrátane rímskych mincí, predstavujúcich najlepšie datovaný a archeológmi najčastejšie prehliadaný rímsky výrobok. Záujmové územie zostavovateľa je pre štúdium rímsko-germánskych vzťahov nesmierne dôležité. Jantár, ktorý sa tu, na brehoch Gdanského zálivu, nachádzal, mal byť počas celej doby rímskej výhodným obchodným artiklom. Jeho výmenou sem, do Mazurska, mali prichádzať najrôznejšie typy luxusných rímskych „importov“. Do akej miery tomu tak v skutočnosti bolo, by malo zodpovedať aj podrobné zhodnotenie rímskych výrobkov v recenzovanej práci.

V úvode publikácie prof. Siegmara von Schnurbein predstavuje projekt *Corpus der römischen Funde im Barbaricum* a jeho postupné kryštalizovanie od prvej myšlienky pokračovania v diele H. J. Eggersa až po posledné aktuálne výsledky. Profesor von Schnurbein upozorňuje na mimoriad-

nu a vo svojej podstate prevratnú prácu Michaela Erdricha *Rom und die Barbaren* (Mainz 2001). Tá, ako dúfa, by mala byť dôležitým základom pri teoretickom hodnotení nálezov rímskych výrobkov v barbariku. Položením otázok kedy bol rímsky výrobok zhotovený a kedy vstúpil na územie barbarika (nie kedy sa rímsky výrobok dostal do germánskeho hrobu, kedy bol uložený do zeme) a ich zodpovedaním, sa Michaelovi Erdrichovi podarilo spochybniť dlhodobo opakované tézy o obchodných kontaktoch Rimanov a Germánov sídliačich v strednej a severozápadnej Európe.

Po úvode autora sú postupne, v stručných kapitolách, predstavené jednotlivé kategórie rímskych výrobkov nachádzaných v Mazursku. Wojciech Nowakowski upozorňuje na skutočnosť, že väčšina z nich pochádza z germánskych hrobov. Tým máme k dispozícii len užšiu skupinu výrobkov, predurčenú svojou hodnotou, či praktickým využitím (súčasťi kroja) k tomu, aby sa stala milodarom. Chýba kategória náradia (sekery, kladivá, kliešte), časti rímskych vozov, medicínske a kozmetické nástroje, lyžičky, hracie kamene a tiež sošky a ďalšie.

Ako prvé sa v Mazursku objavujú kovové súčasťi kroja, rímske spony, datované do prelomu doby laténskej a rímskej a do včasnej doby rímskej. Prvá „vlna“ spadá do stupňov A-B1 (spony typu Jezeri-

ne, spony s golierom, bodliakovité spony, spony A 236). K prísunu ďalších (štitkové spony zdobené emailom), objavujúcich sa v hrobch stupňov C1-C2, získaných v priebehu Markomanských vojen a krátko po nich, došlo v horizonte nastupujúcom po rokoch 166/172. Samostatnú skupinu spôn tvoria spony s cibulovými gombíkmi a najmladšie cirkádové spony. Do skupiny kovových súčastí kroja boli priradené aj prstene, jeden pečatný s gemou a jeden typu Beckmann 22c, ktorého rímsky pôvod nie je istý.

Kovové, sklenené a keramické nádoby, terra sigillata a ostatná rímsko-provinciálna spotrebná keramika predstavujú v Mazursku veľmi zriedkavé nálezy. Až na pár výnimiek sú nálezmi z 19. či dokonca z 18. storočia. Najpočetnejšou skupinou „rímskych výrobkov“ v Mazursku sú sklenené perly. Časť z nich sú iste rímske výrobky. Časť z nich však s najväčšou pravdepodobnosťou vznikala v dielňach germánskeho barbarika, dokonca v dielňach Mazurska? Druhou najpočetnejšou skupinou rímskych výrobkov sú rímske mince. Práve táto skupina nálezov bola mimoriadne postihnutá udalosťami II. svetovej vojny. Preto v mnohých prípadoch bolo potrebné sa uspokojiť len s rámcovou informáciou o vydavateľovi mince a širokým datovaním do rokov vydavateľovej vlády. Rímske zbrane, gladius, spatha, štítová puklica a ďalšie, objavené v močarínach Wolky boli získané počas Markomanských vojen. Do zeme sa dostali po ukončení bojov, ako obeta, votívny dar. Veľmi malú skupinu tvoria predmety nesprávne interpretované ako rímske výrobky.

Samostatná kapitola je venovaná členeniu katalógovej časti publikácie. Autor tu upozorňuje na špecifiká ním sledovaného územia. Stačí spomenúť, že až 90 % celkového počtu rímskych výrobkov je z hrobov odkrytých pred II. svetovou vojnou. Preto mnohé konkrétnejšie informácie, okrem tých základných, chýbajú. Časť nálezov mohla byť popísaná len vďaka podrobným popisom v staršej literatúre. Ďalšie nemalé percento informácií o rímskych výrobkoch z Mazurska bolo získané štúdiom novo objavených archíválií, ktorým poľskí bádatelia venujú veľkú pozornosť. Dôvodom je skutočnosť, že časť originálnych nálezov bola v priebehu II. svetovej vojny zničená či stratená. Pre rýchle porovnanie jednotlivých oblastí barbarika zahrnutých do projektu CRFB a jednotlivých skupín rímskych výrobkov, ktoré sem boli prinesené, slúži prehľad kategórií výrobkov nachádzaných v barbariku. Vyznačené boli tie, ktoré sa našli priamo v Mazursku. S ohľadom na skutočnosť, že aj z Mazurska prúdil na juh, do Itálie a ostatných končín Impéria jantár, prekva-

puje nízke zastúpenie luxusného rímskeho tovaru. Nie sú tu evidované strieborné nádoby. Počet nádob z bronzu, skla, terra sigillaty, súprav na pitie je len minimálny. Okrem spôn a dvoch prsteňov tu nie sú zastúpené ďalšie kategórie šperkov, ihlice, náramky, prívesky, ktoré, pokiaľ by sem boli prinášané, stali by sa súčasťou posmrtných výbav germánskych hrobov.

Recenzovaná publikácia nie je len podrobným katalógom nálezov rímskych výrobkov z Mazurska, ako by sa na prvý pohľad zdalo. Wojciech Nowakowski v samostatnom oddieli podáva stručné zhodnotenie nálezov rímskych výrobkov z jeho záujmovej oblasti. Hneď v úvode podrobne sleduje geografické rozčlenenie Mazurska. Upozorňuje na špecifiká krajiny, napr. rozsiahle močiare tvoriace prirodzené hranice brániace mimo iné i prirodzenej komunikácii s ostatnými územiami. Všíma si ekonomické zázemie ním sledovaného územia, ktoré malo predpoklady pre rozsiahlu poľnohospodársku výrobu. Miestne ložiská železnej rudy sa stali základom pre produkciu železa a železných výrobkov. Napriek tomu, že jednoznačné stopy chýbajú, stále intenzívnejšie sa uvažuje o miestnej výrobe skla a produkcii sklenených perál. Veľký význam v živote miestneho obyvateľstva mali konečne aj zber a spracovanie jantáru.

Prvé rímske výrobky boli v Mazursku rozpoznateľné už v 18. storočí. V prehľade dejín bádania autor upozorňuje na jednotlivé úseky štúdia doby rímskej. Zvlášť vyčleňuje obdobie od 70. rokov 19. storočia, obdobie prvých systematických výskumov, medzi vojnové obdobie ukončené zničením, či stratou množstva nielen rímskych nálezov zo zbierok miestnych múzeí na sklonku II. svetovej vojny a napokon obdobie po II. svetovej vojne. Ďalším z medzníkov bádania doby rímskej v Mazursku bolo, na prvý pohľad nesúvisiace, zjednotenie Nemecka. Berlínske Museum für Vor- und Frühgeschichte sprístupnilo svoje fondy, v ktorých sa zachovala mimo iné aj časť zbierok Prussia-Museum v Königsbergu považovaných za stratené či zničené.

Pre nás najdôležitejšou je kapitola venovaná rozšíreniu a datovaniu rímskych výrobkov v Mazursku. Práve v tejto kapitole sa veľmi zreteľne prejavujú rozdiely v interpretácii nálezov rímskych výrobkov v barbariku. Na jednej strane stojí skupina bádateľov s názorom, že rímske výrobky v barbariku sú importom v pravom slova zmysle. K tejto skupine sa radí aj Wojciech Nowakowski. Na druhej strane je to skupina bádateľov okolo Michaela Erdricha, podľa ktorých je objavenie sa rímskych výrobkov v barbariku výsledkom rímskej zahraničnej a obrannej politiky voči germánskym barbarom zo severu a východu.

Najstaršie rímske výrobky v Mazursku, spony západného pôvodu – bodliakovité spony a golierovité spony – ako aj spony typu Jezerine, zhotovené v severnej Itálii, interpretuje Wojciech Nowakowski ako dôkaz účasti kultúry Bogaczewo na obchode s jantárom. K dispozícií je však aj iná interpretácia. Prítomnosť spôn typu Jezerine možno spojovať s účasťou germánskych žoldnierov na bojiskách Talianska, v bojoch občianskej vojny medzi Caesarom a Pompeiom a v bojoch, ktoré vypukli po Caesarovej smrti. Ako žold za účasť Germánov na bojiskách občianskej vojny sú napokon interpretované aj atraktívne talianske bronzové vedrá E 18–22 objavované v areáloch germánskych pohrebísk dolného Polabia. Prísun spôn západného pôvodu možno spojovať s účasťou Germánov na bojiskách Gallie a s ich presunom do germánskeho vnútrozemia. Jednou zo skupín boli aj Markomani, opúšťajúci v rokoch 10/5 pred Kristom Pomohanie a usadzujúci sa v stredných Čechách. Bohatstvo diplomatických darov cisárskeho dvora kráľovi Marobudovi sa jeho núteným odchodom na územie Impéria rozpadlo. Časť si odniesli družiny Marobuda, neskôr aj jeho premožiteľa Katvaldu na južnú Moravu a juhozápadné Slovensko. Podstatná časť padla za obeť tým, čo útočili na Marobuda. Trosky pôvodného bohatstva sa rozplynuli v širokom priestore barbarika. Časť z nich, napr. norická spona A 236 c, sa dostala až do ďalekého Mazurska.

Nepochopiteľne pôsobí pozastavenie sa Wojciecha Nowakowského nad tým, že v priebehu stupňa B2 nevstupovali do Mazurska, s výnimkou sklenených perál, žiadne rímske výrobky. Dokonca aj spony, ktoré boli v rímskych provinciách zhotovované v priebehu stupňa B2, sem podľa neho prúdili až v priebehu stupňa B2/C1 a neskôr. Potvrdzujú to hroby z prechodného stupňa B2/C1 a hroby mladšie, datované do stupňa C1. Príčinu tejto skutočnosti vidí vo vývoji Jantárovej cesty a vo vzniku priamych kontaktov medzi Rimanmi a obyvateľmi pobrežia Severného mora.

Je isté, že aj v priebehu stupňa B2, konkrétne v období vlády Flaviovskej dynastie, vstupovali do Mazurska rímske výrobky. Neboli to len sklenené perly, ale aj ďalšie, predovšetkým luxusné predmety, šatové spony zo striebra, alebo z bronzu, zdobené emailom, doštičkové spony a tiež norická spona A 236 h, datovaná do rokov 85–180, u ktorej nemožno vylúčiť ani neskorší prísun v období Markomanských vojen. To, že sa rímske výrobky zhotovované počas stupňa B2 objavujú v hroboch ukladaných v priebehu stupňa B2/C1–C1 dokladá len to, že sa ich majitelia dožili vyššieho veku, poprípade, spony a ďalšie rímske výrobky, čoby de-

dičstvo, prechádzali na najbližšie pokolenie potomkov. Luxusným darom, zrovnateľným s ďalšími luxusnými predmetmi známymi z kniežacích hrobov 2. polovice 1 storočia, začiatku 2. storočia, z juhozápadného Slovenska, je strieborný pečatný prsteň s karneolovou gemou nesúcou obraz pastiera, ktorý dojí kozu. Datovaný je do vlády Vespasiana až Domitiana. Súčasťou súprav na pitie, ktorými boli obdarovávaní velitelia germánskych jednotiek slúžiacich v rímskej armáde, bola, s veľkou dávkou opatrnosti, najskôr bronzová panvica E 142. Z tejto bola zdokumentovaná len ataša. Analogické kusy sú známe z Řepova v Čechách. Z poľského územia je ďalšia samostatná ataša patriaca nádobe E 142 z Grodku na rieke Bug.

Rozsiahla skupina rímskych výrobkov, sklenených perál, štítkových spôn, pohárov z keramiky, terry sigillaty a skla, kovové nádoby, pravdepodobne aj Hemmoorerské vedrá E 55–66, vstupovala do barbarika, tiež do Mazurska, zhruba v úseku od vypuknutia Markomanských vojen, v rokoch 166/172–180 až do nástupu dynastie Severovcov, počiatku vlády Septímia Severa. Dlhodobým dedeným darom, získaným v období Markomanských vojen, bola rímska britva, súčasť hrobovej výbavy posledného (?) mužského potomka z rodiny, pochovaného s výbavou zbraní niekedy na prelome 4. a 5. storočia. S účasťou germánskych družín na bojiskách Markomanských vojen možno spojovať nálezy zbraní, mečov, štítovej puklice a kovania baltea, tiež súčastí konských postrojov, zvončeky. Ako žold, korist či výpalné možno interpretovať početné rímske mince, sestercie a dupondie, nachádzané takmer výhradne na území kultúr Bogaczewo a Dollkeim/Kovrovo. Tu predstavujú najčastejšie milodar vkladajú do hrobov stupňov B2/C1–C1. Istým prekvapením sa môže zdať absencia rímskych mincí v hroboch kultúry Sudaen, existujúcej v blízkosti kultúr Bogaczewo a Dollheim/Kovrovo. Príčiny možno vidieť v rozdielnom pohrebnom rítuse jednotlivých kultúr. Lákavá je hypotéza zámerného obdarovania vybraných skupín germánskeho obyvateľstva Rimanmi, v priebehu Markomanských vojen, za účelom vyvolania nevraživosti medzi jednotlivými kmeňmi. Táto hypotéza bola potvrdená Michaelom Erdrichom pri spracovaní rímskych výrobkov zo severozápadného Nemecka.

Posledná vlna prísunu rímskych výrobkov do Mazurska bola rozpoznaná na sklomku doby rímskej a v počiatkových fázach sťahovania národov. Okrem sklenených perál vstúpili na územie Mazurska šatové spony, spony s cibulovitými hlavičkami A 190 a mladšie cikádovité spony. O niečo neskôr sa objavili vzácne výrobky zo skla, predovšetkým poháre

typu Snartemo/Kempston. Autor do svojej práce zaradil aj skupinu výrobkov merovejskej ríše. Tie mali na ním sledovanom území rovnaký význam, ako staršie rímske výrobky.

Po prehľade územnosprávneho rozčlenenia Mazurska, zozname múzeí s rímskymi výrobkami a archíviami obsahujúcimi informácie o nálezoch z doby rímskej a súpise použitej literatúry nasleduje najrozsiahlejšia kapitola recenzovanej publikácie, samotný katalóg nálezov rímskych výrobkov z Mazurska. Záver recenzovanej publikácie tvoria obvyklé registre lokalít, kategórií rímskych výrobkov, rozdelenie lokalít a tabuľky s jednotlivými nálezmi a kresbou či fotografiou dokumentovanými rímskymi výrobkami.

Nová publikácia Wojciecha Nowakowského je veľmi dôležitým príspevkom k európskemu štúdiu doby rímskej. Jej význam spočíva predovšetkým v publikovaní všetkých známych a rozpoznaných, podrobne, precízne spracovaných nálezov rímskych výrobkov z územia Mazurska. Predložené výsledky sa tak stávajú pevným základom pre interpretácie udalostí doby rímskej a sťahovania národov odohrávajúcich sa medzi Rímskym impériom a barbarikom.

Milan Jančo

Česká antropologie 52. Olomouc 2002. 92 str.

Sborník obsahuje príspevky prednesené na Sympoziu Vojtěcha Suka v Brně (20. a 30. 11. 2001), na Sympoziu Vojtěcha Fettera v Praze (29. a 30. 11. 2001), na 12. antropologických dňoch v Poděbradech (30. 8. až 1. 9. 2000), na Sympoziu ke 100. výročiu narodenia profesora Jiřího Malého (26. a 27. 11. 1999) a ďalšie práce, autoreferáty a zprávy ze všetkých oblastí antropologie. Časť je venovaná zprávam o činnosti poboček České spoločnosti antropologickej za rok 2002. Rubrika Vzpomínky je v tomto čísle venovaná Vojtěchu Fetterovi a Aleši Hrdličkovi.

Z obsahu: Z. Bartošíková: Analýza sídliska Pavlov I – výzkumná sezóna 1964–E a 1970 (19–21). Studie je zaměřená na multidisciplinární zpracování jihovýchodního okraje této lokality (sondy z let 1964 a 1970). Byla vyhotovena mapa hustoty nalezených artefaktů, typologická analýza a klasifikace artefaktů. Komparace obou sond ukázala vyšší zastoupení hrubotvorné industrie (doložené především slínovcem) v sondě z roku 1964, naopak vyšší četnost nástrojů s otupeným bokem a více nálezů kostí a malakofauny obsahovala sonda z roku 1970. M. Bohunová – F. J. Rühli: Hodnocení trepanací slovanských lebek z pohřebiště Pohansko u Břeclavi použitím rentgenu a CT (22–24). Předběžné výsled-

ky probíhajícího mezinárodního výzkumu trepanací lidských lebek raně středověkého pohřebiště na Pohansku u Břeclavi radiologickými metodami. Výsledky a diskuse o 4 lebkách podrobených vyšetření. E. Drozdová: Antropologický rozbor kosterních pozůstatků ruských vojáků z II. světové války nalezených na lokalitě Nikolčice-Nový Dvůr, okr. Brno-venkov (25–28). Při záchranném archeologickém výzkumu bylo nalezeno 5 hrobů datovaných do období II. světové války. Výsledky antropologického zpracování těchto kosterních pozůstatků. H. Krásničanová – I. Kuchyňková: Metody hodnocení skeletární zralosti a určování kostního věku (44–46). Popis a srovnání výsledků metod GP (metoda Greulich a Pyleové), TW2 (metoda Tannera, Whitehouse et al.) a nové TW3 při určování kostního věku v klinické praxi. M. Martinková – M. Vondráková: Metodiky zhotovování výbrusů z historického materiálu (47–48). Kostrový materiál ze středověkého pohřebiště v Dubovanoch (okres Trnava) z 8. až 9. století byl využit ke zhotovení výbrusů, jejich analýzy a komparace s výsledky na základě anatomicko-makroskopického zkoumání. L. Prokeš – A. Hrdlička: Analýza kosterních pozůstatků metodami plazmové spektrometrie – dosavadní výsledky a perspektivy (52–53). Popis metod, kterými lze determinovat bazální prvky, stabilní izotopy a radioizotopy v kalcifikovaných tkáních, jejich aktuální a budoucí možné využití. M. Vysrčilová – V. Novotný: Využití programu pro analýzu obrazu LUCIA při stanovení dožitého věku (59–61). Gustafsonova metoda – dosud nejspolehlivější metoda určování dožitého věku podle zubů – byla modifikována programem LUCIA. E. Strouhal: Antropologické a paleopatologické výzkumy v Egyptě v roce 2002 (79). Výzkumy v okolí hrobky kněze Merinejta v nekropoli Nové říše u Sakkary odhalily rozsáhlé nádvoří před vchodem na východní straně od hrobky a desítky šachet. Zjištěn byl rozsáhlý komplex s výklenky, který je objeven dosud neznámého hrobu krále 2. dynastie. Kostrové pozůstatky jsou však silně narušeny a jejich datování je obtížné. V sezóně 2002 též proběhlo zpracování rozsáhlé skupiny mumií objevených v prostoru jižně od nádvoří Horemhebovy hrobky. Jde zřejmě o rodinnou nebo rodovou hrobku. Jediný případ zhojené traumatické dislokace třetího krčního obratle. V roce 2002 dále proběhla studie o 24 jedincích z pohřebiště u pyramid krále Venise (5. dynastie) a Tetiho (6. dynastie) v Sakkáře. Výzkum Českého egyptologického ústavu UK v Praze v areálu šachtových hrobek z přelomu 26. a 27. dynastie se zaměřil na vyšetření materiálu z pohřební komory nově objeveného šachtového hrobu R3.

P. Jacinová, PFF MU

Richard van Dülmen: Historická antropologie. Vývoj – Problémy – Úkoly. Praha 2002. 117 str. ISBN 80–86569–15–2.

Relativně pohotový překlad revidovaného elementárního náčrtu (*Historische Anthropologie. Entwicklung, Probleme, Aufgaben*; Köln – Weimar – Wien 2001; 2. durchgesehene Ausgabe) přibližuje zprvu spíše jen badatelský směr, nyní však již v okruhu německy komunikujících historiků i v širším měřítku respektovaný univerzitní obor.

Kromě „Úvodu“ (7–9) má knížka pět základních kapitol. V kapitole první, nazvané „Historická antropologie“ (11–14), se autor zamýšlí nad úkolem lidí jako aktérů dějin, a je to především jedinečná a zvláštní životní pozice každého člověka, která je v centru zájmu historické antropologie (dále HA). Autor publikace a jím uváděná HA má na mysli především život konkrétního člověka nebo malou dobře vymezenou skupinu lidí, náležejících k velké většině obyčejných lidí „mlčících“, kteří jsou předmětem historického studia, jež se snaží dobrat se jejich vnitřních, subjektivních motivací, jejich osobních postojů jako účastníků dějinného procesu, podmíněného jednotou materiálního a kulturního života v konkrétním kulturně-sociálním prostředí.

Kapitola druhá, nazvaná „Vývoj“ (15–36), se zabývá vznikem a kořeny rozvoje HA. Konstatuje, že jedním ze zdrojů vzniku jsou v německém prostředí tradiční sociální dějiny, ale rozhodující impulsy od konce 70. let přicházely z oblasti etnografie a etnologie, ať již přímo, nebo zpracované historiografii v anglosaské a zejména francouzské oblasti. Význam měly i prosazující se dějiny každodennosti, bádání o problematice rodiny v minulosti a studium lidové kultury od středověku až hluboko do novověku. V závěru kapitoly jsou uvedeny základní informace o postupné institucionalizaci nového oboru; k důležitým krokům při utváření německé HA náleželo zcela jistě autorovo spolupůsobení při vzniku časopisu *Historische Anthropologie. Kultur – Gesellschaft – Alltag* v roce 1993.

Kapitola třetí „Problémy a perspektivy“ (37–49) je obecnější kapitolou dotýkající se základních koncepčních a metodických prvků a problémů HA. V první řadě je to *pojem kultury*, který je v HA chápán v co nejširším pojetí, jako „pluralita životních stylů“, podmíněná odlišnými (např. přírodními, sociálními) životními podmínkami a různými zájmy skupin lidí i jednotlivců. Za druhé je to *problém subjektivnosti*. HA se nezabývá izolovaně jen popsatelem vnějšími, zřetelně v pramenech vystupujícími, obecněji sdílenými částmi životního kontextu (např. výroba hmotných statků, stratifikace sídel, uspořádání rodiny aj.), ale snaží se vstoupit spíše do

sféry vnitřní, do sféry individuálních subjektivních postojů, a poznatky z obou výše uvedených oblastí především navzájem propojovat. Třetím v této kapitole pojednávaným problémem je dvojice pojmů, vlastně konstruktů označovaných jako *tradice a moderna*. Náplň a ostrost rozlišení významu obou pojmů se přirozeně mění v čase; uznat to je z hlediska HA nezbytností, která vede k respektování neustále obrovské asynchronie ve zkušenostech a schopnostech lidí reagovat na nové podněty nejen u jednotlivců a u různých skupin, ale i uvnitř jich samých. Nejzřetelněji je to samozřejmě viditelné a zjištěitelné při srovnávání proměn spojených s velkými procesy v různých geografických celcích, což ovšem je méně předmětem zájmu HA v Dülmenově pojetí. „Současnost (kulturně) nesoučasného“ je však evidentní skutečností, a to i v mikrosvětě. HA rovněž odmítá stavět oba zmíněné klíčové pojmy do kvalitativního vzájemného protikladu. Tradice nesmí být ve srovnání s „modernou“ (tedy s tím novým, přicházejícím v každé době) chápána jako zaostalost, jako něco již zbytečného, překonaného, ale jako důležitá společenská hodnota. Lépe než referentova charakteristika tohoto významného prvku paradigmatu HA snad lépe vyhoví následující přímá citace: „Modernizační změny, a to víme dnes spolehlivěji než dříve, probíhají hladce tam, kde se společnost nebo skupina nepostaví mimo tradici, ale kde se o ni může opřít jako o základ, který snese zatížení.“

Autor připomíná nejnávratnější pracovní oblast HA, jíž jsou *mikrodějiny*, jež se snaží zjistit skutečností, u nichž je makroanalýza příliš hrubým nástrojem. Snad proto se v rámci mikrohistorie produkuje množství případových studií a tematicky sborník je běžnou „monografií“. Jednotlivé případy ovšem nedávají plný smysl a užitek poznání, pokud jim chybí pohled, který vychází z většího celku a je součástí obecněji chápané problematiky. Konečně z autorových úvah vyplývá i oprávněný závěr, že mezi makro- a mikrodějinami je samozřejmá vazba. Příkladem mohou být různé velké transformační procesy. Historického antropologa na nich zajímají subjektivní přístupy a postoje pokud možno jednotlivých lidí nebo dobře definovaných malých skupin účastníků se oněch velkých událostí. HA přitom zajímá vztah k proměnám mezilidských vztahů, k proměnám vztahů k životnímu prostředí, k celé sféře výrobní aktivity, které velké, někdy až převratné procesy přinášejí. Porozumění delikátním lidským fenoménům doprovázejícím velké historické procesy vyžaduje samozřejmě dobrou a korigující, resp. kontrolní znalost makrokontextu.

V závěru třetí kapitoly R.van Dülmen vysvětluje a zároveň stručně obhájuje tvrzení, proč HA re-

zignuje na tvorbu i využití paušálních globálních teorií, i když část antropologů se v nich pokoušela hledat oporu pro svá zkoumání. Důvodem je celkem známé, téměř banální zjištění, že „chování lidí a jejich výklad světa“ a postoje k němu nepodléhají bezvýhradně jednotným vzorcům, ale jsou plny rozporů a ambivalence. Pokud se HA zajímá o to, co s velkými globálními teoriemi souvisí, jsou to systémy sociálních, hospodářských a kulturních institucí (např. náboženství, školy, postavení rodiny aj.). Činí tak ale „se zvláštním zřetelem k subjektivitě lidských zvyklostí“, spíše pohledem zvnitřku, z hlediska perspektivy nejen těch, kteří tyto instituce vytvářejí a dirigují, ale i z hlediska těch, kteří je užívají (tedy např. historie školy a způsobů výuky z hlediska vidění žáka a ne učitele nebo zemské školní rady). Za přednost a nezbytnost pro HA považuje autor při tomto pohledu na děje minulosti úsilí „o překlenutí propasti mezi vyprávěním a analýzou stejně jako mezi jednotlivým případem a celkovým kontextem“.

Vše, co bylo možno dosud uvést o HA, vede k dalšímu závěru, že k naplnění dosud vytyčených nároků a požadavků na podobu a práci HA přísluší i určitá renesance narativního přístupu při sdělování výsledků výzkumu.

V kapitole čtvrté (51–77) je uvedeno *devět témat*, jejichž studium zatím přispělo nejvíce k tříbění profilu HA a kde jsou zatím dosavadní výsledky nejzřetelnější. Zároveň je upozorněno na skutečnost, že jsou to většinou témata z období staršího novověku, kde je již k dispozici přijatelné množství pramenů, nikoliv však množství nadměrné, těžko zvládnutelné, vedoucí ke ztrátě možnosti uchopit v rámci přístupu HA nezbytný celek. Jistý možný kontakt těchto témat s archeologií středověku lze konstatovat již zde a bude o něm zmínka ještě v závěru referátu. Počet devíti témat samozřejmě není konečný. Uvedme tato témata alespoň stručně:

1. *Magie a čarodějnictví* – Problémy magie jsou ovšem archeologovi středověku, zejména v období raného středověku, bližší a přístupnější než téma pozdějšího čarodějnictví, i když pojem „striga“ do středověkého období také náleží.

2. *Protest a násilí* – Přispět ke studiu protestu je pro archeologa obtížné, ne-li nemožné, snad ještě tak prostřednictvím nápisů, ikonografie a ikonologie vyobrazení např. na kachlích. Poněkud větší jsou archeologovy možnosti při studiu násilí (např. některé dvojhroby, hromadné pohřby, stopy zásahů na kostrách, výjimečně někdy při studiu zánikových horizontů sídel).

3. *Tělo a sexualita* – U tohoto tématu je archeolog charakterem svých pramenů téměř zcela ome-

zen na pohřebiště, zejména kostrová, na zmíněné již defekty na jednotlivých skeletech – a konečně le-dacos poskytují data historické demografie.

4. *Náboženství a zbožnost* – Překvapivě právě k této tematice má archeologie středověku možnost přispět, a zatím také přispěla poněkud více než k předchozím tématům. Zvláště informace o střetnutí dvou myšlenkových soustav, předkřesťanské a křesťanské, zanechává zajímavé stopy na pohřebištích, a to i v jejich artefaktuálním obsahu. Ale jsou i další možnosti ve sféře obecně artefaktuální (např. volba symbolů kdekoliv) i ve sféře sídelně geografické (např. translokace a změna typu pohřebišt) a mnohé vypovídají též indicie o zacházení s prostorem.

5. *Domácnost a rodina* – Výsečí z této rozsáhlé tematické oblasti může být např. „archeologie žen“ nebo „archeologie dětí“ v kombinaci s historickou demografií, zejména při uplatnění novějších postupů založených na užití molekulární genetiky. Možnosti studia domácnosti prostřednictvím artefaktů jistě není nutno zvlášť představovat.

6. *Individualita a individuace* – Zde stojí archeolog před možností zabývat se pokusy o identifikaci stop výjimečného jednání, a tedy i o myšlení odlišujícího se od myšlení obvyklého, tradičního, přičemž bude vždy narážet na určení prolínavé hranice mezi obvyklým a výjimečným.

7. *Písemná kultura, četba, média* – Rovněž zde jsou možnosti archeologa zúženy např. na zjišťování prvních dokladů písma v sumě archeologických pramenů, na artefakty spojené s psaním a knižní kulturou a s jejich lokací do určitého individuálního nebo skupinového sociálního prostředí a na stopy přenosu (orálního?) různých textů do ikonografie, uplatněné na artefaktech (např. zatím výjimečná Ezopova bajka o lišce a čápu na keramické desce ze Sezimova Ústí z doby před 1420).

8. *Vlastní a cizí. Zacházení s cizím* – Z hlediska použitelnosti archeologie v této tematické oblasti se v podstatě setkáváme s identifikací kulturních minorit (např. zatím vzácná zjištění a výzkum židovských hřbitovů); nejsou vyloučeny ani některé objevy, ať již biologického, nebo kulturního, exotického charakteru.

9. *Ženy, muži a dějiny rodu* – U tohoto tématu se znovu setkáváme s „archeologií žen“, podobně jako u tématu č. 5, ale zde je tomu v širším pojetí *gender studies*, tedy více v kontextu a v komparaci s mužskou částí páru.

Přehlédneme-li zatím uváděné preferenční tematické pole HA, pak v sedmi z devíti uvedených případů mají jako pramen značný význam pohřebiště. HA v podstatě poskytuje novou perspektivu v pohledu na tento významný pramen archeologie

středověku. Alespoň na hlavní biologické znaky omezená *konkrétní individualita*, byť v naprosté většině anonymní, je zde zcela evidentní. Vstup do vytěžování svědectví pohřebišť z hlediska HA se však sotva obejde bez využití obecného historického kontextu, vyplývajícího ze svědectví písemných pramenů, a znovu připomeňme, že i bez pomoci fyzické antropologie a molekulární genetiky. To, co se týče nezbytnosti historického kontextu, platí samozřejmě pro všechny zmíněné tematické celky. Rovněž tak to platí i pro interpretace založené na pramenech původem z různých sídel. Nelze pochybovat, že snad alespoň v menším počtu případů se může podařit v rámci znalostí obecného historického kontextu i odvození zřetelně individuálních motivací a postojů jedinců k některým, nejspíše výjimečným událostem (svědčí o tom např. ukrytí nebo zanechání mincovního pokladu v usedlosti kováře v Sezimově Ústí – Novém Městě jako dokladu opozitního postoje vůči „ideologicky“ zdůvodňovanému opuštění a spálení sídla městského charakteru v roce 1420).

HA nemá žádný ústřední specifický předmět svého výzkumného zájmu, ale stále zůstává, a jak se zdá, stále ještě chce zůstat, spíše „jen“ specifickým metodickým přístupem a novým úhlem pohledu na lidský život, jímž se jinak zabývají i ostatní humanitní vědy. Přesto R. van Dülmen v páté kapitole uvádí *čtyři pracovní oblasti*, které se jeví z různých důvodů za současného stavu naléhavé a perspektivní, a proto zasluhují dalšího promyšlení a jistého soustředění. Autor je si však zároveň vědom, že mnoho záleží na množství a kvalitě dostupných pramenů, což v českém prostředí z hlediska středověkého období, zvláště pak u archeologie raného středověku, bude problém. První badatelskou oblastí pro HA zůstává *mikrohistorie* a R. van Dülmen zde znovu zdůrazňuje, že zabývat se minulostí v co největší plnosti znamená usilovat o „vzájemné prolínání mikro- a makrohistorie“. Druhá oblast, jejíž promyšlení je aktuální, se dotýká *problému relativismu a normativnosti* myšlení. HA totiž často musí čelit námitce, že relativizuje a drobí velké klasické historické koncepce. Znovu se zde v jisté podobě vracíme k problému mikro- a makroanalýzy. Narušování proporce mezi oběma póly poznání však není smyslem HA, ta chce minulým dějům „porozumět na základě sociálního kontextu, (ale) brát přitom ohled především na subjektivní postoje jejich aktérů, tj. neptá se po významu událostí a procesů pro společnost, nýbrž pro konkrétního člověka“. Je to tedy také historie lidské volby, interpretované v určitém sociálním prostředí. Třetí skupinou problémů jsou problémy spojené s proměnami so-

ciokulturních struktur, především to, jak na proměny reagovali jednotliví konkrétní lidé nebo malé skupiny, zda a jak se jich účastnili a co se při tom dělo s jejich identitou. Jsou to otázky zda, jak a proč vznikaly nové orientace osobních myšlenkových postojů a zda zůstávají v průběhu změn okolního světa stejné, nebo jsou rozdílné. Je to tázání, jak se materiální a kulturní důvody změn společně při změnách uplatňují, případně modifikují. Čtvrtým naléhavým úkolem se stala *interkulturní srovnání*, což zahrnuje též rozmyšlení, co s čím může a má být srovnáváno. Podle autora je obecnější srovnání relativně snadnější u tzv. „vnějších“ jevů a struktur (např. způsoby a pravidla soužití v jednotlivých sídlech, náboženské systémy, školní systémy apod.). Složitější je srovnávat např. výše uvedené jevy, respektive jim odpovídající instituce a jejich význam z hlediska určitého konkrétního člověka či malé skupiny lidí. Obtíž spočívá v tom, že komparace vyžadují vždy alespoň určitou míru zobecnění, což někdy znejasňuje, až omezuje práci s individuálními specifiky. Autor též připomíná, že kvalitní komparace vyžaduje „vzít v úvahu sociální kontext, kulturu, tradici, politickou organizaci a ekonomicko-materiální možnosti a podmínky tvořící pozadí těchto (srovnávaných) jevů.“ K tomu je ovšem zapotřebí i *terminologicky přesný jazyk*.

Nevelká, ale zajímavá publikace končí stručným „Závěrem“ (89–90). Končí optimistickou větou: „Minulost je nekonečně přitažlivá a tu a tam může být dokonce zdrojem naděje.“ Minulost lidí chápána lidsky. Připojeny jsou „Poznámky“ (91–110) a „Seznam literatury“ (111–117).

Publikace R. van Dülmena, informující přehledně o autorově představě HA, se samozřejmě opírá o výsledky mnoha debat, řady teoretických studií a o rostoucí počet zajímavých studií případových (uvedených v poznámkách a v seznamu literatury). Útlá knížka je svým způsobem podnětná i pro archeologii středověku, a proto má snad smysl připojit alespoň dvě spíše nesoustavné poznámky k tomu, co HA ve své současné středoevropské podobě může pro naši archeologii středověku znamenat.

Za prvé, z povahy HA vyplynulo, že nejlepších výsledků se ve středoevropském, německy komunikujícím prostoru zatím dosáhlo v období raného novověku. Protože sotva bude možno archeologovi do problematiky HA vstupovat významněji mimo obecný historický kontext, konstruovaný na základě písemných pramenů. Lze pravděpodobně určité přínosy archeologie pro HA – a také naopak – očekávat v Čechách možná až v pozdním středověku, ale nejspíše mnohem více může být kontakt archeologie a HA zdrojem podnětů a motivací až pro naši domá-

cí *postmedievální archeologii*. V obdobích starších bude situace stále obtížnější a bude se omezovat více a více na jednotlivé až výjimečné případy. Bylo by však škoda těmto jednotlivým až vzácným možnostem nevěnovat pozornost. Inventivní obrácení zájmu SI. Vencla k *archeologii nenalézaného*, nebo alespoň zřídka nalézaného, nenápadného, nepovšimnutého a pomíjeného, je dobrým příkladem toho, co bylo až do doby Venclova snažení v pohledu na prameny nedoceněno a zbytečně ztraceno. Totéž by asi nyní mohlo platit o historicko-antropologicky pojaté archeologii „subjektivního a individuálního“ v období středověku.

Za druhé, napětí mezi subjektivním, individuálním a klasickou historickou interpretací zjistitelným obecným kontextem je přítomno ve všech tématech HA. Obecný kontext je však neoddelitelnou částí témat HA. V české archeologii středověku z povahy jejich vlastních pramenů i s ohledem na povahu a dostupnost i výpovědní schopnost kontextuálně nutných písemných pramenů, z nichž je obecný kontext historicky konstruován, vždy bude muset převládat onen obecnější pól a ona širší stránka poznávacího procesu, jenž je také samozřejmou součástí HA. J. Klápštěho *archeologická historická antropologie středověku*, předvedená v české archeologii na závažném tématu vrcholně středověké transformace, může být považována za kvalitní příklad onoho obecnějšího přístupu k HA, podmíněného povahou dostupných archeologických pramenů.

Žádný český archeolog středověku nebude moci být zároveň plně historickým antropologem, zejména ne v pojetí tlumočeném v Dülmenově publikaci. Zkušenost však učí, že podobně jako u jiných historicky orientovaných oborů, jichž se archeologie středověku dotýká a s nimiž je ve větším nebo menším kontaktu, může být rovněž užitečné sledovat též další rozvoj HA. Kromě jiného i proto, aby si byl archeolog středověku vědom mnohého, co ho při studiu a pokusech o rekonstrukci kultury středověkých lidí míjí. Aby tak získal další měřítko pro hodnocení dosahu svých vlastních závěrů.

Zdeněk Smetánka

Thomas Fischer: Noricum. Mainz am Rhein 2002. 157 str.

Časopis *Die antike Welt* začal vydávat v nakladatelství Philipp von Zabern řadu suplement s názvem *Orbis provinciarum*, věnovanou římským provinciím. Jeden z prvních svazků se zabývá provincií Norikum, tedy provincií, která hrála v dějinách našeho území obzvláště důležitou roli. Po krátkém úvodu nastiňujícím současný stav bádání a po ka-

pitole věnované geografickým poměrům následuje kapitola zabývající se Kelty v Podunají a ve východních Alpách. Zde jsou relativně podrobně sepsány dějiny keltských kmenů nejen v oblasti někdejšího království Norikum, ale i v sousedních středoevropských regionech. Písemné prameny k tomuto období nejsou příliš četné, zato jsou však velmi dobře zpracovány G. Dobeschem, takže se autorovi daří vytvořit čtivý a přitom odborně hodnotný text. Z hlediska počátků keltských oppid je zajímavá Liviova zpráva (39.22.6–7), že v r. 186 př. Kr. se z alpského prostoru vydalo na jih 12 000 bojovníků s rodinami, kteří v okolí pozdější Akvileje začali budovat oppidum. Budování oppid ve střední Evropě se totiž často vysvětluje jako znalost přinesená skupinami Keltů ze severní Itálie. Zde ovšem máme zprávu, že v době samého počátku zřizování oppid přicházejí Keltové s touto znalostí a schopností naopak ze severu na jih. Druhá část kapitoly je věnována archeologickým nálezům na území keltského Norika, které bylo poněkud větší než pozdější římská provincie. Z archeologického hlediska je velmi významné, že převážná část Norika prošla plynule a bez větších otřesů procesem od keltského království po římskou provincii – keltská tradice zde tedy přežívala ještě po dlouhou dobu.

Těžiště publikace tvoří dvě rozsáhlé kapitoly s názvem *Einrichtung und Entwicklung der Provinz in der frühen und mittleren Kaiserzeit* a *Die Provinz Noricum*. Prvně jmenovaná kapitola se věnuje především politickým a vojenským dějinám provincie od římské okupace alpského prostoru až do konce 3. stol. po Kr., druhá probírá jednotlivé typy archeologických nemovitých památek (město, vikus, villa) v jednotlivých oblastech Norika, přičemž je pochopitelně značná pozornost věnována i nalézaným artefaktům. Pokud jde o počátky římské přítomnosti v Noriku severně od Alp, spojují se tradičně s Augustovým alpským tažením v r. 15 př. Kr. Zajímavý je však posun v interpretaci tohoto tažení, resp. celé Augustovy politiky ve střední Evropě. Ještě donedávna se soudilo, že toto tažení bylo součástí uskutečňování Augustova rozsáhlého plánu posunout hranice Římské říše až na Labe, Moravu a střední a dolní Dunaj. Dnes se naproti tomu badatelé kloní k názoru, že Augustus takovýto koncept nikdy neměl. Jednotlivé výpravy se vždy uskutečňovaly proti konkrétnímu nepříteli, který aktuálně znamenal největší nebezpečí. Teprve zpětnou projekcí těchto vojenských podniků si badatelé vytvořili představu o velkolepém a dobře promyšleném plánu. Tyto závěry se pochopitelně týkají i našeho území, především v době trvání tzv. Marobudovy říše. Ostatně tažení proti Marobudovi v roce 6 po Kr. je v knize,

především v souvislosti s Carnuntem, věnována patřičná pozornost.

Ostatně zpráva o Tiberiově tažení proti Marobudovi obsahuje první dochovanou zmínku nejen o Carnuntu, ale i o samotném *regnum Noricum* (*Velleius Paterculus* 2, 109.5). Zajímavý, a v budoucnu jistě diskutovaný bude názor, že toto „původní“ Carnuntum se pravděpodobně nacházelo severně od Dunaje (a z kontextu vyplývá, že autor nevylučuje jeho polohu na Děvíně!).

Písemné prameny sice nezaznamenaly, ve kterém roce byla provincie Norikum ustanovena – v každém případě se tak stalo za panování císaře Claudia (41–54 po Kr.). V textu je shrnujícím způsobem popsán proces vytváření římských mocenských struktur, správního zřízení, prostorového uspořádání i vymezení a zajištění hranic. Vzhledem k tomu, že severní hranice Norika byla zároveň hranicí celé římské říše, je věnována značná pozornost obraně této hranice a vůbec vojenské problematice do markomanských válek, kterým se autor pochopitelně rovněž věnuje. Zatímco o markomanských válkách je antických písemných zpráv i dnešní odborné literatury relativní dostatek, o následujícím období, především o 3. stol. po Kr., mnoho informací nemáme. Proto jsou pasáže o tomto časovém úseku cenné. Zvláštní část kapitoly je věnována samotnému limitu – autor přináší shrnující informace o jednotlivých opěrných bodech počínaje Pasovem (*Batava/Boiodurum*) na západě až po Zeiselmauer (*Cannabiaca?*) na východě, včetně plánků, fotografií terénu a nejvýznamnějších artefaktů. Kapitola obsahuje i samostatnou a velmi zajímavou pasáž o procesu romanizace na území Norika a rovněž krátký pohled na barbarikum severně od Dunaje.

Jestliže se předchozí kapitola zabývala především politickými a vojenskými dějinami Norika, pak následující oddíl (*Die Provinz Noricum*) se plně obrací k běžnému civilnímu životu a hospodářským dějinám. Autor se věnuje jednotlivým typům sídlišť a seznamuje nás nejen s písemnými zprávami o nich, ale především s aktuálním stavem archeologických výzkumů. Nejprve je věnována pozornost městům a pochopitelně především tak významným lokalitám, jakými jsou *Magdalensberg/Virunum*, *Flavia Solva* či *St. Pölten/Cetium*. Jsou připojeny podrobné plány lokalit, bohaté fotografie dokumentují současný stav naleziště. Z publikace se tak může stát i zajímavý průvodce. Podobně je tomu i v částech, kde se Th. Fischer zabývá nižšími sídelními jednotkami – *vicus* a *villa rustica*. Velmi zajímavé jsou pasáže věnované hospodářství provincie, která díky svému mimořádnému nerostnému bohatství zaujímala v rámci impéria zvláštní postavení. Využívání pří-

rodních zdrojů také odpovídala výstavba příslušné infrastruktury, aby provincie mohla být zapojena do fungování celé říše. To bylo vzhledem k náročnému alpskému terénu obtížným úkolem, který se však antické kultuře ve spojení s místními tradicemi podařilo úspěšně řešit. Závěr kapitoly tvoří shrnutí poznatků o předkřesťanském náboženství a způsobech pohřbívání.

Následující tři kratší kapitoly jsou věnovány pozdně antickému období a zániku římského panství v Noriku. Autor zde z praktických důvodů podává nejprve krátký přehled historického vývoje ve 4.–5. stol. po Kr., poté pojednává zvlášť oblast Norika severně od Alp a zvlášť území v centrálních Alpách a jižně od nich. I v těchto částech je nejprve uveden celkový přehled a poté autor informuje o konkrétních vybraných lokalitách, u nichž přináší aktuální stav archeologického výzkumu. V krátkém závěrečném shrnutí potom Th. Fischer předkládá nástin vývoje na území Norika od keltského období v době laténské až po tažení Karla Velikého proti Avarům v 8. stol.

Zdá se, že záměr nakladatelství seznámit zájemce o antický svět v samostatných svazcích s jednotlivými římskými provinciemi v celém Impériu je nejen velmi ambiciózní, ale především velmi potřebný, neboť konečně je předkládán obraz dle skutečných původních jednotek – provincií. Dosavadní publikace totiž vždy vycházely ze současných politických či správních jednotek (např. *Römer in Deutschland*, *Römer in Österreich*, *Römer in Bayern*), což bylo nejen nelogické, ale pro čtenáře i ztěžující vytvořit si představu o významu jednotlivých provincií. Th. Fischer neměl jako autor prvního svazku řady věnovaného konkrétní provincii lehkou úlohu – musel totiž vytvořit a realizovat koncepci, jak na nevelkém prostoru předložit všechny základní informace, a to formou, která by byla přístupná širší informované veřejnosti. Domnívám se, že se autorovi práce vydařila a že i čeští archeologové díky četným a obsahově bohatým fotografiím získají z publikace nejen estetický zážitek, ale i řadu informací a impulsů pro bádání o vztazích našeho území k jižním regionům v době laténské a římské. K jednotlivým kapitolám vždy připojená nejnovější literatura jim k tomu bude velkou pomocí.

Vladimír Salač

J. Hána – A. Beránek – J. Hůrková – J. Militký – M. Klíma: Mincovní depoty v jihozápadních Čechách I. Defurovy Lažany 1999. Nález mincí ze 13.–15. století. Klatovy 2002. 78 str. ISBN 80–86104–30–3.

Kolektiv autorů prezentuje pojednávanou monografii jako počátek širšího záměru zpřístupnit numismatické nálezy z Klatovska. Depot z Defurových Lažan nedaleko Horažďovic je nejnovějším přírůstkem klatovské numismatické sbírky. Je téměř jistě úplný a jeho nálezové okolnosti mohly být archeologicky ověřeny, což byly zřejmě rozhodující důvody pro přednostní zpracování a publikaci právě tohoto nálezu.

Rozsahem největší část práce tvoří podrobný katalog typů a variant doložených ražeb s připojenou metrickou tabulkou. Následuje zevrubný rozbor provenienční a nominální struktury depotu a srovnání výsledků se zatím jen dvěma publikovanými soudobými depoty z Čech. Podle orientačního odhadu představovala finanční hodnota depotu zřejmě podstatnou část osobní či rodinné hotovosti vesníčana, který mince v keramickém obalu ukryl do země mezi léty 1465–1469. Není bez zajímavosti, že v Defurových Lažanech byl nalezen v r. 1937 ještě jeden poklad mincí 14.–15. století, což posiluje podezření, že oba depoty by mohly souviset s nějakou výraznou lokální vlnou válečného násilí. Autoři neupozornili na nabízející se souvislost ukrytí mincí s vojenskými operacemi panské opozice vůči Jiřímu z Poděbrad, které měly v jihozápadních Čechách v roce 1467 a zejména pak r. 1468 velmi ničivé důsledky. Připojený exkurz o experimentální plazmochemické konzervaci vzorku mincí přináší podněty ke zvýšení účinnosti této metody a uvádí i některá pozorování ze sféry technologie výroby střížků.

Přes některé formální nedostatky (chyby v legendě u obr. 5 a 6, absence popisků u obr. 12–20 v exkurzu, nižší kvalita některých fotografií mincí) vydalo klatovské muzeum monografii nesporně nadregionálního významu, která je cenným příspěvkem k numismatice grošového období a ke studiu ekonomické situace pohusitského venkova.

Karel Nováček

Luboš Jiráň: Die Messer in Böhmen. Prähistorische Bronzefunde – Abteilung VII, Band 5. Franz Steiner Verlag Stuttgart 2002. 88 str., 41 tab. ISBN 3–515–07855–X.

Podobně jako všechny práce vycházející v edici *Prähistorische Bronzefunde* (PBF) je i monografie Luboše Jiráňe, předního znalce problematiky doby bronzové ve střední Evropě, koncipována podle závazných norem této edice. Bronzovým nožům se v projektu PBF doposud věnovala relativně malá pozornost. První monografie o bronzových nožích sice vyšla již před více než 30 lety z pera dalšího vynikajícího českého archeologa *Jiřího Říthovského*

(1972), následovaly práce o nožích z kontinentální Itálie (*Bianco Peroni 1976*), ze severozápadního Německa (*Prüssing 1982*) a Polska (*Gedl 1984*), avšak poté řešení této problematiky v Evropě stagnovalo a recenzovaná práce vyšla až po téměř dvacetiletém hiátu bádání v této oblasti.

Stav poznání bronzových nožů v Čechách je obdobný jako ve většině evropských zemí. Je sice pravda, že již od roku 1963 existuje rukopis monografie o českých hromadných nálezech bronzových předmětů z mladší a pozdní doby bronzové (*Kytlicová 1963*), v níž byla nožům věnována zasloužená pozornost, do doby zveřejnění Jiráňovy práce nebyla ovšem publikována. Existují tedy v Čechách jen studie, v nichž se nožům věnovala marginální pozornost, a potom ještě velmi zdařilá monografie J. Blažka a L. Smejtky o bronzových nožích v severozápadních Čechách (*Blažek – Smejtek 1993*). V ní autoři prezentovali 131 nožů a tři pískovcové kadluby sloužící pro jejich odlévání.

Relativní chronologie období popelnicových polí byla ve středoevropském prostoru profilována a ovlivněna od konce 50. let 20. století chronologickým a periodizačním systémem *H. Müller-Karpa (1959)*. Z tohoto systému pak vycházely lokální periodizace pro menší geografické celky nebo jednotlivé archeologické kultury. Zmíněný systém však jeho autor nechápal jako neměnné dogma. A právě v souvislosti s přípravou a realizací edice *Prähistorische Bronzefunde* jej modifikoval na tzv. nadregionální periodizační systém (*Müller-Karpe 1974*), který pro Čechy precizoval jeho žák a současný vedoucí edice *A. Jockenhövel (1974)*.

V návaznosti na tato periodizační schémata existují pro jednotlivé oblasti střední Evropy také chronologické a periodizační systémy hromadných nálezů bronzových předmětů, které nejlépe a nejpřesvědčivěji formuloval před lety *W. A. von Brunn (1968)*. Ty pak byly posléze v různých oblastech specifikovány podobným způsobem, jak to učinila pro Čechy *O. Kytlicová*, pro Moravu *J. Říthovský*, na Slovensku *M. Novotná*, v Maďarsku *A. Mozsolicsová* a další archeologové v jiných zemích.

Ačkoli jsou Čechy z hlediska geografického uzavřenou geomorfologickou jednotkou, z hlediska pravěkého kulturního vývoje jsou zpravidla dělené na pět kulturně-historických oblastí: jihočeskou, západočeskou, severočeskou, východočeskou a středočeskou. Toto členění Luboš Jiráň akceptoval a v další části recenzované práce podle něho postupoval.

Autor se ve stručném, avšak velmi výstižném úvodu věnoval typologickému členění nožů a jejich chronologii. Právě tato část monografie přináší hutný a pečlivě propracovaný souhrn názorů na proble-

matiku bronzových nožů z doby bronzové. L. Jiráň rozdělil bronzové nože do sedmi základních typologických skupin: nože s rukojetí plnou, plátkovou, jazykovitou, rámovou, trnovitou, plochou trnovitou („Griffangel-“) a nože s tulejkou. V rámci těchto skupin vydělil jednotlivé typy nazvané podle eponymních lokalit. Je chvályhodné, že se přidržel existujících typologických názvů, pouze v případě, že některý reálný typ ještě nebyl definován a pojmenován, vytvořil pojem nový. Určujícími znaky typologického dělení mu byl tvar čepele a rukojetí a na ní pak rozmístění a počet otvorů pro nýty, jakož i celková plastická a rytá výzdoba. Závěr práce je věnován devíti zvláštním nožům, jež nebylo možno zařadit do všeobecné typologie, zlomkům nožů a kadlubům, které sloužily k odlévání nožů.

Řešení otázek technologie výroby nožů bylo limitováno malým počtem objevených kadlubů. K zajímavým výsledkům však dospěly exaktní analýzy kovu, z kterého byly nože vyrobeny. Tyto analýzy jsou přehledně publikovány v dodatku na str. 73–74. Ovšem k těmto tabulkám je potřebné pozorně prostudovat i práci *Frány, Jiráň, Maštalky a Mouchy (1995)*, v níž je popsána metodika odběru vzorků a jejich vyhodnocení.

Pro každého odborníka, pro každého uživatele recenzované monografie jsou mimořádně užitečné a podnětné tabely (1–9), na kterých jsou přehledně prezentovány frekvence výskytu bronzových nožů v jednotlivých druzích nálezů, v regionech a kulturních celcích, v regionech podle stupňů relativní chronologie, frekvence výskytu základních typů nožů v regionech a v základních druzích pramenů a nakonec i frekvence jednotlivých typů nožů v jednotlivých regionech. Tyto skutečnosti je možné také konfrontovat s geografickým rozšířením jednotlivých skupin a typů na tabulkách 28–37 v ilustrační části práce.

Nejrozsáhlejší částí recenzované práce je katalog nožů a jeho vyhodnocení v souladu s normami edice PBF. To znamená, že po stručném typologickém popisu typu a někdy i varianty následuje vlastní katalogová část. Je třeba zdůraznit, že v hodnocené monografii je tato část velmi svědomitě vypracována. Pak následuje datování a rozšíření jednotlivých typologických skupin. Autor tímto způsobem zpracoval a vyhodnotil 300 bronzových nožů, které rozdělil do téměř 50 typů a variant, a pět kamenných odlévacích forem.

Ve všech středoevropských kulturách popelnicových polí se v pozdní době bronzové začínaly hojněji objevovat železné předměty. Podobně tomu bylo i v Čechách, kde se našly zlomky tří takových nožů, v podstatě kopírující tvary nožů bronzových. Jejich

existence dokládá, že pravěcí metalurgové začínali experimentovat s novou, snáze přístupnou surovinou.

Jiráňova monografie je opatřena vyčerpávajícím seznamem použité literatury, zkratkami časopisů, sborníků, edičních řad, seznamem lokalit, muzeí, sbírek a místním rejstříkem. Dosažitelné exempláře bronzových nožů byly kresebně zobrazeny na 27 přehledně uspořádaných tabulkách. Tabulky 28–37, ukazující geografické rozšíření jednotlivých typů, jsem již zmiňoval. V souladu s tradicí edice PBF zveřejnil L. Jiráň na čtyřech závěrečných tabulkách kresby 15 důležitých uzavřených nálezových celků obsahující některé typy nožů, které tím byly dány do všeobecných a objektivních nálezových souvislostí.

Recenzovat práce, které vyšly v edici PBF, je úlohou buď velmi snadnou, anebo velmi náročnou. V podstatě se vždy jedná o pochopení záměru a přístupu autora recenzované práce k sesbíranému materiálu. Zároveň je potřebné uvědomit si, že každý autor participující na této edici je limitován její tradicí, osnovou a předcházejícími zveřejněnými a analyzovanými typy toho kterého bronzového předmětu. Ovšem i tak každý autor může, v úvodu nebo v závěru studie, představit své pojetí a svou vědeckou osobnost. Domnívám se, ba lépe řečeno, jsem přesvědčen, že Luboš Jiráň v úvodních kapitolách brilantně prezentoval své exaktní pojetí studia bronzové industrie doby bronzové. V těchto partiích není ani jedna věta, ani jedno slovo zbytečné, avšak ani tam nic neschází. Evropské odborné veřejnosti se tak dostává do rukou mimořádně zdařilá monografie, která je nesporným přínosem české archeologické vědy k poznání doby bronzové – tohoto skutečně prvního zlatého věku Evropy.

Václav Furmánek

LITERATURA

- Bianco Peroni, V. 1976: Die Messer in Italien. I coltelli nell' Italia continentale. München.*
- Blažek, J. – Smejtek, L. 1993: Die Bronzemesser in Nordwestböhmen. Praha.*
- von Brunn, W. A. 1968: Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit. Berlin.*
- Frána, J. – Jiráň, L. – Maštalka, A. – Moucha, V. 1995: Artifacts of copper and copper alloys in prehistoric Bohemia from the viewpoint of analyses of element composition. In: Praehistorica archaeologica Bohemica 1995. Památky archeologické – Suppl. 3, Praha, 125–205.*
- Gedl, M. 1984: Die Messer in Polen. München.*
- Jockenhövel, A. 1974: Zur Benennung urnenfelderzeitlicher Stufen im östlichen Mitteleuropa. In: Jhrb. Inst. Vorgesch. Univ. Frankfurt a. M. 1974, München, 57–69.*

- Kytlicová, O. 1963:* České hromadné nálezy bronzů z období knovízské kultury I–III. Nepubl. disertační. Praha.
- Müller-Karpe, H. 1959:* Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Berlin.
- *1974:* Zur Definition und Benennung chronologischer Stufen der Kupferzeit, Bronzezeit und älteren Eisenzeit. In: Jhrb. Inst. Vorgesch. Univ. Frankfurt a. M. 1974, München, 7–18.
- Prüssing, P. 1982:* Die Messer im nördlichen Westdeutschland, Schleswig-Holstein, Hamburg und Niedersachsen. München.
- Říhovsky, J. 1972:* Die Messer in Mähren und dem Ostalpengebiet. München.

Jiří Macháček: Břeclav – Pohansko. Sídlištní aglomerace v Lesní školce. Digitální katalog archeologických pramenů. Masarykova univerzita Brno 2002. 92 str. + CD ROM.

Útlá knížka Jiřího Macháčka se jako málo obsažná může jevit jen na první a velmi zběžný pohled; ve skutečnosti jde o jednu z nejrozsáhlejších a nejuplněnějších publikací terénních dat, které kdy byly v české archeologii zveřejněny. Tištěná brožura je totiž jen doprovodným a vysvětlujícím textem k vloženému CD, který obsahuje v digitální podobě podrobná data z rozsáhlého archeologického výzkumu. Setkáváme se zde – v české archeologii víceméně poprvé – s publikací nového typu, jehož význam v blízké budoucnosti jistě poroste.

Po obsahové stránce je předmětem publikace dlouhodobý výzkum na velkomoravském hradišti Pohansko u Břeclavi, konkrétně v části Lesní školka zkoumané v letech 1961–1990. Na ploše 1,9 ha zde byla odkryta část řemeslnického centra zajišťujícího výrobu pro potřeby společenské elity. Odborná veřejnost dostává publikací do rukou kompletní terénní dokumentaci tohoto výzkumu, zahrnujícího ca 80 hrobů a 300 větších sídlištních objektů raně středověkého stáří, o velkém množství artefaktů a ekofaktů ani nemluvě.

Rozbor situací a nálezů z tohoto areálu a jejich interpretace v práci obsažené nejsou; ty budou obsahem jiné publikace. Jak autor v úvodu upozorňuje, celkové množství informací z tohoto výzkumu mnohonásobně převyšuje možnosti tištěné publikace. Proto je jeho záměrem publikovat nejprve v elektronické formě katalog nálezů a následně v knižní podobě jejich syntézu a interpretaci. Tento postup byl optimální; je však třeba autorovi přát dost sil k tomu, aby publikace závěrů následovala v přiměřeném časovém odstupu za katalogem. Pak by-

chom byli svědky postupu, který odpovídá technologiím 21. století.

Zveřejněný elektronický katalog (počítačová aplikace jménem POHAN) představuje informační systém skládající se z grafických dat charakteru plánů (vektorová grafika), naskenovaných obrazových dat (kresby a fotografie předmětů) a databází negrafických dat. Celý systém má formu geografického informačního systému, v němž jsou vektorová grafická data georeferencována (zobrazují se ve vzájemných prostorových vztazích a různých měřítkách). Geografická data jsou propojena s databázemi a obrázky, přičemž při prohlížení a výběru informací lze postupovat od plánů k databázi i naopak. V originálu je systém vytvořen jako aplikace programu *GeoMediaProfessional* od firmy Intergraph, a jde tedy o zařízení poměrně nákladné. V publikaci je však celý systém převeden do jednoduššího grafického formátu, HTML stránek a databáze programu MS Access. V této podobě lze s daty pracovat pomocí běžného internetového prohlížeče, který je k dispozici na všech standardně vybavených počítačích.

Pro čtenáře, který není s technologií geografických informačních systémů dost seznámen, uvedme typický příklad užití dané publikace. Po otevření aplikace a průchodu vstupním menu zvolíme vhodné měřítko zobrazení a druh objektů, jež chceme zobrazit (např. hroby, sídlištní objekty v různých fázích výzkumu, kúlové jamky atd.). Jednotlivé druhy objektů jsou rozlišeny barvami. Od plánu celého hradiště (měřítko 1 : 7000) přes plán výzkumu si postupně můžeme archeologické situace přibližovat až do úrovně měřítko 1 : 25, které se blíží originální terénní dokumentaci (1 : 20). V návaznosti na zvolené měřítko se mění i obsah (množství detailů) plánu.

Pokud sledujeme konkrétní cíl, můžeme pomocí menu zadat např. číslo objektu, který nás zajímá, a témata, o kterých chceme k objektu získat informace. Prakticky okamžitě pak dojde k označení vybraného objektu na plánu (šipkou) a k otevření oken s popisnými daty (je možno zjistit popis terénní situace, seznam terénních fotografií, seznam keramických jedinců, dalších artefaktů a souhrnný popis souboru zvířecích kostí). Popis terénní situace zahrnuje desítky údajů, od vlastností metrických a stratigrafických až po popis uložení těla (jde-li o hrob) nebo detailů vnitřního zařízení (jde-li o sídlištní objekt). Seznam skenovaných obrázků a fotografií obsahuje hypertextové odkazy na obrazovou dokumentaci, kterou lze kliknutím zobrazit.

Je však možno postupovat i opačně. Po volbě databáze (např. databáze hrobů) můžeme definovat libovolná kritéria výběru (např. pohlaví: dítě, poloha: na pravém boku, milodary: přítomny). Systém

pak vyhledá všechny hroby, které odpovídají zadání, ukáže jejich seznam a polohu na mapě. Dále lze pokračovat vyhledáním terénních kreseb a fotografií, nálezů z těchto hrobů a obrázků těchto nálezů. To vše se odehrává v dimenzích sekund.

Data lze samozřejmě vytisknout (ve srovnání s tradiční kresbou je ovšem vektorová grafika poněkud jednodušší), databáze negrafických dat zkopírovat a provádět s nimi operace podle uživatelských potřeb ve vlastním počítači a v různých programech. Databáze negrafických dat představuje soubor celkem 36 tabulek (objekty, hroby, nádoby, keramické soubory, struska, mazanice a mnoho dalších). Volba deskriptorů v každé tabulce je široká (sídlíšní objekty jsou popisovány ca 30 deskriptory, hroby více než 60 vlastnostmi). Struktura databázových tabulek a pojmů použitých jako deskriptory je hlavní náplní tištěné části publikace a v ní je také nejsnazší se s nimi seznámit. Jako celek představuje databáze obrovské množství materiálu pro další analýzu, a bylo by škoda této možnosti nevyužít.

Macháčková elektronická publikace není pouze ekvivalentem tištěné knihy (i takové digitální publikace dnes existují a jsou užitečné), nýbrž poskytuje data v databázové podobě, a to jak data popisná, tak data obrazová a geografická. Digitální podoba tedy nejen šetří místo v knihovně a umožňuje snadnější šíření informací, ale umožňuje všem čtenářům (či spíše obecněji uživatelům) přenést data na svůj pracovní stůl a pokusit se (po nezbytném seznámení se strukturou dat a způsoby záznamu) o zpracování vlastní. Tato otevřenost v publikaci dat je dosud v české archeologii ojedinělá. Potenciálně však tento postup vede k obrácení zájmu k dané lokalitě a dané problematice, ke zvýšení úrovně odborné debaty o ní a k možnosti zpracovávat různá dílčí témata v rámci dalších odborných či studentských studií. Proto se tato otevřenost – jakkoliv mnozí u nás dosud soudí opačně – nakonec nemůže nevyplatit ani samotnému autorovi, resp. řešení tématu, kterým se zabývá. Mimo jakoukoli pochybnost však z takové publikace profituje česká archeologie jako celek.

Nová forma publikace nezbytně otevírá i otázky, které s Macháčkovým dílem přímo nesouvisí. Jednou z nich je např. otázka budoucího vztahu mezi elektronickými a klasickými (tištěnými) publikacemi. Jsem přesvědčen, že existence tištěných knih, a to nejen krásné, ale i odborné literatury, není vznikem digitálních publikací vůbec ohrožena. Elektronické publikace typu Macháčkovy katalogu (a tato forma digitálních publikací je nejužitečnější) přináší kvalitativně jiný typ informací a kvalitativně jiné možnosti jejich využití. Na druhé straně však jsou svým způsobem omezenější (problémy s trvanlivostí

dat, menší komfort při běžném čtení), takže klasické knize podle mého názoru příliš nekonkurují a nemohou ji v budoucnu ani nahradit. Myslím, že v případě elektronických publikací databázového typu lze hovořit o významném *informačním médiu nového typu*, nikoliv pouze o jiné podobě nějakého média již existujícího. Proto lze Macháčkův katalog považovat za průkopnický čin, a to nejen v českém, ale i evropském či širším kontextu. Publikace tohoto typu představuje obrovské rozšíření možností analýzy a syntézy dat, protože potenciál dat se násobí množstvím možných uživatelů (ti ovšem musejí být připraveni a schopni možnosti využít). Toto rozšíření dostatečně ospravedlňuje i velké náklady, které bylo nutné na pořízení katalogu vynaložit. Doufejme však přesto, že jde jen o část celkové publikace, kterou brzy doplní zamýšlený interpretační díl. Interpretaci místo archeologů ani nejdokonalejší média sama neprovedou a autor předloženého katalogu je v současné době k tomuto úkolu osobou nejpovolanější.

Martin Kuna

F. Nicolis ed.: Bell Beakers today – pottery, people, culture, symbols in prehistoric Europe. Proceedings of the International Colloquium Riva del Garda (Trento, Italy) 11–16 May 1998. Vol. I–II. Trento 2001. 736 str. ISBN 88–86602–43–X.

Dvoudílná výpravná publikace je výsledkem mezinárodního setkání badatelů zabývajících se studiem kultury zvoncovitých pohárů, které se uskutečnilo v italském Riva del Garda v roce 1998. Během pěti dnů zaznělo 34 referátů a souběžně bylo prezentováno kolem 30 posterů. Program konference byl doplněn exkurzí a vernisáží výstavy věnované kultuře zvoncovitých pohárů v Museo Civico. Od setkání v Oberriedu v roce 1974 (a následného vydání sborníku: *Lanting – van der Waals 1976*) jde o první celoevropské setkání shrnující současné pohledy na širokou problematiku kultury se zvoncovitými poháry.

Tematicky lze příspěvky rozdělit do několika bloků. První představuje fenomén kultury se zvoncovitými poháry. Druhý sdružuje příspěvky zabývající se výzkumem jednotlivých lokálních skupin kultury se zvoncovitými poháry. Třetí blok příspěvků studuje původ surovin a technologií a poslední, čtvrtý, obsahuje příspěvky zkoumající pohřební ritus komplexu kultur se zvoncovitými poháry. Ve velmi výpravné, působivě upravené publikaci převažují příspěvky v angličtině, menší počet jich je ve francouzštině a italštině.

V prvním tematickém okruhu je předloženo pět příspěvků (A. Gallay; J. Müller a S. van Willigen; M. Kunst; L. Salanova; M. Besse a Ch. Strahm) týkajících se fenoménu pohárových kultur. Autoři řeší podstatu kultury zvoncovitých pohárů jako evropského fenoménu z hlediska technologie, ideologie, společenských změn a ekonomiky.

Druhý, nejobsažnější okruh se týká výzkumu jednotlivých lokálních skupin kultury se zvoncovitými poháry v celé Evropě. První čtyři příspěvky (R. J. Harrison a A. Mederos Martín; A. A. Rodríguez Casal; J. L. Cardoso; A. M. Cólliga) jsou věnovány problematice regionálních skupin Pyrenejského poloostrova v kontextu současných chalkolitických kultur. Autoři následujících čtyř příspěvků (S. Tusa; L. Sartí a F. Martini; G. Bermond-Montanari; F. Nicolis) se zabývají převážně sídlištními nálezy a problematikou sídlišť kultury zvoncovitých pohárů v oblasti střední a severní Itálie a na Sicílii. Osídlení kultury se zvoncovitými poháry v oblasti střední Itálie bylo až donedávna poměrně neznámé, zvláště vzhledem k absenci pohřebních nálezů, a teprve díky novým rozsáhlým výzkumům sídlištních lokalit (např. Sesto Fiorentino) byl dokumentován vývoj osídlení kultury se zvoncovitými poháry v této oblasti. Další tři příspěvky (J. Guilaïne, F. Claustre, O. Lemercier a P. Sabatier; M. Besse; J. L'Helgouac'h) se týkají tří oblastí Francie – středomořské, dále oblasti ve východní Francii mezi Rhónou a Rýnem a také Bretaně. Nizozemská pohárová archeologie je zastoupena dvěma týmy (Z. van der Beek a H. Fokkens; E. Drenth a W. J. H. Hogestijn), které hodnotily stav bádání a jeho změny od posledního setkání v Oberriedu. Každý z týmů zastupuje odlišný pohled na tradici výzkumu pohárových kultur reprezentovanou především J. N. Lantingem a J. D. van der Waalsem a označovanou jako tzv. „Dutch Model“. Následující dva příspěvky představují kulturu zvoncovitých pohárů v Dánsku (H. Vandkilde) a ve Velké Británii a Irsku (H. J. Case). H. J. Case se zaměřuje především na vymezení regionálních skupin zvoncovitých pohárů na britských ostrovech a na studium kontaktů s kontinentální Evropou, včetně otázek chronologie. Ve druhém svazku pokračuje přehled regionálních studií skupin kultury se zvoncovitými poháry v Podunají (V. Heyd), dále je shrnut současný stav výzkumu zvoncovitých sídlišť v Čechách a na Moravě (J. Turek a J. Peška) a přehled nových pohřebních nálezů v Rakousku (J. W. Neugebauer a C. Neugebauer-Maresch). Zbývající dva příspěvky se zabývají významem kultury se zvoncovitými poháry v oblasti dnešní Budapešti (R. Kalicz-Schreiber a N. Kalicz) a vlivem fenoménu kultury se zvon-

covitými poháry na Severoevropskou planinu (J. Czebreszuk a M. Szmyt).

Další tematický okruh příspěvků řeší otázky původu surovin, technologií a směny v rámci kultury zvoncovitých pohárů v různých částech Evropy. Jsou zde představeny výzkumy směnné sítě, šíření technologií, výroby kamenných nástrojů, keramické produkce a počátky metalurgie (T. O. Köhler, J. B. Aubán a F. M. Gonzáles; N. Brodie; M. Bailly; L. H. Barfield; E. Mottes; F. Convertini; W. O'Brien; P. Ambert).

Závěrečný blok příspěvků je věnován pohřebnímu ritu ve východní provincii kultury zvoncovitých pohárů. Příspěvky studují především česko-moravské a středoněmecké skupiny kultury zvoncovitých pohárů a řeší problematiku společenského významu pohřební výbavy (A. Müller), společenských vztahů, genderu a pohlavního dimorfismu populací kultur se šňůrovou keramikou a se zvoncovými poháry (J. Turek a V. Černý). Poslední příspěvek se zabývá výjimečnými doklady žárových pohřbů ve středním Německu (A. Hille).

Diskuse dotýkající se různých otázek zmíněných během čtyř dnů přednášek je shrnuta L. H. BarfielDEM a přetištěna v závěru publikace. Závěr druhého dílu doplňují abstrakty posterů vystavených v rámci konference a věnovaných především nejnovějším terénním a výzkumným projektům v Itálii, Španělsku, Francii, Velké Británii a České republice.

Obsah hodnocené publikace postihuje velkou šíří problémů jak z hlediska geografického, tak v rámci jednotlivých tematických okruhů. Z velmi širokého zastoupení badatelů z nejrůznějších oblastí Evropy je zřejmé, že organizátoři této velmi velkoryse financované konference dbali na reprezentativnost celého setkání ve smyslu pokrytí jednotlivých regionů a teoretických přístupů. Vedle renomovaných badatelů, kteří působí v archeologii pohárů posledních 40 let, se v Riva del Garda objevilo velké množství mladých specialistů, někteří z nich jsou organizováni v rámci asociace „Archeologie a poháry“ (*Archeologie et Gobelets*), založené před několika lety v Ženevě.

Z mnoha příspěvků je zřejmá tendence k široké mezinárodní spolupráci a k stále častějšímu uplatňování interregionálních projektů, které mohou mít zásadní přínos pro pochopení fenoménu kultury zvoncovitých pohárů v širší celoevropského kontextu jejich výskytu. Z publikace je rovněž zřejmé, že se současné trendy ve výzkumu této kultury odklání od některých tradičně řešených témat (jako je např. otázka původu kultury se zvoncovitými poháry, jejího antropologického charakteru atd.). Hlavními trendy současného výzkumu se naopak stáva-

jí otázky variability kultury zvoncovitých pohárů v rozličných regionálních kontextech, otázky vztahu fenoménu zvoncovitých pohárů k šíření nových technologií (*Brodie 1997*), otázky sociální struktury společnosti kultury zvoncovitých pohárů a v neposlední řadě pokusy o vysvětlení fenoménu zvoncovitých pohárů jako sdílené ideologické identity (*Salanova 2000*).

Magdalena Kruťová

LITERATURA

- Brodie, N. 1997*: New perspectives on the Bell Beaker culture. *Oxford Journal of Archaeology* 16, 297–314.
- Lanting, J. N. – van der Waals, J. D. 1976*: Beaker Culture Relations in the Lower Rhine Basin. In: *Glockenbechersymposium. Oberried 1974, Haarlem-Bossum*, 1–80.
- Salanova, L. 2000*: La question du Campaniforme en France et dans les îles anglo-normandes : productions, chronologie et rôles d'un standard céramique. Paris (Comité des travaux historiques et scientifiques : Société historique française).

Miroslav Richter – Rudolf Krajíc: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 2. Levobřežní předměstí – archeologický výzkum 1962–1988. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor 2001. 193 str., 28 volných kresebných příloh.

První vyšlý svazek plánovaného monumentálního díla, které má postupně mapovat historii a především výsledky dlouholetého archeologického výzkumu Sezimova Ústí, je mj. dalším svědectvím nezlozmné snahy doc. Miroslava Richtera předložit odborné veřejnosti výsledky nejzásadnějších výzkumných projektů, na kterých měl tento žijící klasik české středověké archeologie zásadní podíl. Tak jako v případě Hradce Králové (V. Vokolek), i zde se tak děje ve spolupráci s badatelem soustředěným na archeologii regionu, který od r. 1988 převzal štafetu – tentokrát jde o Rudolfa Krajíce, výrazného představitele jihočeské středověké archeologie. Monografická zpracování velkých objevů zůstávají slabinou české archeologie, a o středověké to platí dvojnásob; nutno říci, že Richterovy práce vedle děl V. Nekudy představují v tomto ohledu drtivou většinu.

Recenzovaný svazek se zaměřil na systematicky odkrývané levobřežní předměstí města, které zaniklo r. 1420. Dějiny Sezimova Ústí – patrně především na základě písemných pramenů – by měl vylíčit první svazek zamýšlené řady.

Desetihektarové poddanské město, založené Vítkovci před polovinou 13. století, nepatřilo k nejmenším, o čemž svědčí i přítomnost dominikánského kláštera. Dnešní výzkum se vzhledem k opětovnému zastavení příliš neliší od takřka výlučně záchranných akcí v jiných městech; o to větší možnosti nabídl jedno z předměstí na levém břehu Lužnice, západně vlastního jádra. Pozornost mu věnoval i známý představitel amatérské etapy archeologického výzkumu Josef Švehla, jehož „výzkumné“ aktivity skončily ve 30. letech 20. století. Odborně vedené objevy byly zahájeny až r. 1962 a trvaly do sklonku 80. let. Třeba zdůraznit, že šlo o předstihový záchranný výzkum, který měl – být s řadou problémů – ráz výzkumu tzv. systematického, se zřetelnou snahou řešit řadu otázek, a usměrňovaného odbornými komisemi. Je třeba zdůraznit multidisciplinární ráz výzkumu a na českém území první užití některých tehdy nových dokumentačních postupů, jako byla plošná fotogrammetrie.

Těžiště textu publikovaného svazku spočívá v popisu nálezových situací jednotlivých usedlostí, přičemž se dodržuje chronologické členění na tři horizonty – zánikový, z 1. poloviny 14. století a ze 13. století. Důraz je evidentně kladen na rozličné „objekty“, tedy relikt stavebních konstrukcí. Vývoj zvrstvení a výskyt movitých předmětů je zmiňován jen v účelovém výběru s důrazem na doklady výrobní činnosti. Nejde o rigorózní popis topograficky respektující stratigrafický sled jednotlivých aktivit, tedy v literatuře běžnější více či méně úplnou terénní část nálezové zprávy, nýbrž o vyšší interpretační rovinu, která sice umožňuje lepší orientaci ve výsledcích výzkumu, obtížněji však umožňuje sledovat celý vývoj osídlení na jednotlivých parcelách a ověřit závěry autorů. Odrazem jistě výběrovosti při charakteristice nálezových situací a vzájemných vztahů jednotlivých aktivit je např. absence číselného značení mnoha drobných objektů, zvláště kůlových (sloupových) jamek na plánech v příloze. Zvolený postup knize snad přidal na čtivosti, je však jen dalším svědectvím o absenci pevných standardů při finální publikaci archeologických výzkumů sídelních struktur z období vrcholného či pozdního středověku. Ze zmínky o dalším postupu zpracování vyplývají další netradiční rysy celého publikačního projektu – počítá se totiž s podrobnějším monografickým zpracováním některých, v recenzované knize již publikovaných staveb. Největší pozornost je – v souladu se stavem zpracování – věnována zánikovému horizontu, kde lze dobře uplatnit členění po jednotlivých parcelách, resp. usedlostech, přičemž výsledky shrnuje několik přehledných kapitol. Mímořádnou pozornost si zaslouží rekonstrukce vod-

ního režimu, tedy struktury upravených vodotečí. Hloubkou záběru jde o průkopnický a metodický nesmírně podnětný počín. Zatímco zánikovému horizontu osídlení je věnována pozornost v rámci popisu jednotlivých usedlostí i v souhrnných kapitolách, dvě starší periody jsou publikovány takřka výlučně v ucelených kapitolách, přičemž se autoři zřekli celkového plánu vyjma znázornění osídlených ploch šrafovou ve čtvercové síti; půdorysná situace je v obou případech publikována po částech. Celkový plán alespoň výběru zkoumaných objektů obou horizontů (které „unesou“ dané zmenšení s důrazem na pozůstatky staveb) by jistě zvýšil srozumitelnost výkladu o sídelně-prostorovém vývoji lokality, orientaci zástavby apod. Zatímco osídlení 13. století charakterizuje vesměs dřevěná, resp. dřevohlinitá zástavba, v průběhu 1. poloviny 14. století se již projevuje přechod k zástavbě alespoň zčásti zděné. Za pozornost stojí i souběžný výskyt povrchových staveb a objektů zčásti zahloubených; obdobně tomu bylo např. na ploše zkoumané M. Richterem v lokalitě Starý Ždár. V některých případech spolu obě formy souvisely, tedy zahloubená část domu byla součástí složitější víceprostorové stavby. Jde o jev, který se zatím s nevalným úspěchem pokoušíme zachytit při záchranných výzkumech středověkých měst; sklepy předměstí Sezimova Ústí nedosahují ovšem nikdy hloubky např. sklepů dřevohlinitých domů brněnských, kde zatím existuje více argumentů pro kompletně podsklepené půdorysy. Druhá polovina 14. století znamená z hlediska vývoje zástavby výrazné zrychlení v tomto směru, užití kamene má již masový ráz, i když šlo převážně o podezdívky a plenty sklepů. Zde poprvé takto uceleně dokumentovaný vývoj má jistou obdobu na soustavně zkoumané zaniklé vsi Mstěnice, byť tamější vývoj byl v dosavadních publikacích zatemněn problematickým přístupem k datování zjištěných situací. Nejpozději před polovinou 14. století se stabilizuje parcelace, což je také poznatek zasluhující náležité srovnání v dalších městských lokalitách; pokud by šlo o obecnější jev, nelze nevidět souvislost s počátky městských účetních pramenů.

Samotný zánikový horizont představuje nepřehlednou studnici informací, která zatím nemá na našem území pro daný typ sídliště – předměstí středověkého města na počátku pozdního středověku – obdoby. Nelze si nevšimnout určitých podobností se zhruba současnými zánikovými horizonty zkoumaných zaniklých vesnic – ať již v rozsahu a uspořádání parcel, či struktuře i charakteru zástavby. Mnohem více usedlostí než na běžné soudobé vesnici však prozrazuje řemeslnickou živnost majitele nebo nájemce; výrazně tento rozdíl charakteri-

zují např. cihelny. Pozoruhodné rozdíly zjištěné v rázu zástavby vnitřního města a předměstí budou jistě obohaceny dalšími výzkumy. Širší srovnání ze soudobou zástavbou různých typů sídliště však v práci postrádám; není důvodu pochybovat o tom, že se s ním počítá, hodnotu práce by však jeho přítomnost nepochybně ještě zvýšila. Nyní se však daného tématu mohou pohotově chopit další badatelé. Rovněž jen letmý vhled do problematiky představuje jinak záslužný výklad o odrazu předměstských poměrů v účetních pramenech; jen namátkou lze doplnit, že v rejstřících brněnské městské sbírky z r. 1348 a 1365 se na předměstí odlišují domy (*domus*) a dvory (*curia*), poslední možná spíše obdobné vesnickým usedlostem; ve Znojmě se k r. 1397 na předměstích setkáme vedle domů a „kurií“ nejčastěji s chalupami (*casa*), zatímco pro vnitřní město jde takřka výlučně o dům (*Mendl ed. 1935; Polesný ed. 1928*). Nepochybně se zde odráží i odlišná podoba a kvalita zástavby.

Autoři právem věnovali značnou pozornost vývoji parcelace; pozornost si zaslouží absence ohraničení pozemků za domy ve většině případů, jakož i značná šířka arejů, blízcí se vesnickým poměrům (nejčastěji 18–24 m). Důležité je také zjištění, že kvalitativní i kvantitativní rozvoj zástavby ve 2. polovině 14. století si také místy vyžádal korektury parcelních hranic.

Knihu uzavírá stručná kapitola o vývoji keramiky, o kterou se opírá zejména datace starších horizontů; jde v podstatě o výsledné teze, za kterými se patrně skrývá statistické vyhodnocení náleзовých souborů ve stratigrafických souvislostech. Zde lze předpokládat, že tomuto tématu se autoři – či alespoň některý z nich – budou věnovat podrobněji. V podstatě až do 3. čtvrtiny 13. století dominuje hrnčina vyrůstající z tradic tzv. mladohradištní keramiky. K nepřehlédnutelným změnám dochází až na sklonku 13. a na počátku 14. století, přičemž vývoj se vyznačuje plynulým proměňováním domácí produkce; importy mají jen okrajový význam. Předběžný ráz této kapitoly potvrzuje i absence srovnávací analýzy, zejména porovnání s jihočeským a bavorským prostředím.

Monografie Miroslava Richtera a Rudolfa Krájce znamená nepochybně zásadní přínos k otázce proměn sídlištní struktury předměstí středně velkého poddanského města. Přesto se po jejím přečtení nelze ubránit jistým rozpakům, plynoucím z neúplného či dokonce chybného zpracování řady témat, k nimž výzkum nepochybně poskytl dostatečně bohatou materiálovou základnu. Kromě dalších prací avizovaných v úvodu by asi odborná veřejnost uvítala komplexní vyhodnocení předmětů hmotné kul-

tury a podrobnější začlenění získaných poznatků o vývoji zástavby do českého i evropského kontextu.

Rudolf Procházka

LITERATURA

Mendl, B. ed. 1935: Knihy počtů města Brna z let 1343–1365. Brno.

Polesný, K. ed. 1928: Rejstřík města Znojma z r. 1397. In: IX. výroční zpráva Českého státního reformního reálného gymnasia ve Znojmě za školní rok 1927–28, Znojmo, 1–104.

Věra Souchopová – Jiří Merta – Jiří Truhlář – Ivan Balák – Leoš Štefka: Cesta železa Moravským krasem. Blansko 2002. 123 str. ISBN 80–239–0459–0.

Knihy vydaná v rámci stejnojmenného projektu je poutavě zpracovaným průvodcem stezkou po významných lokalitách a místech spjatých s dávnou výrobou železa v rudonosné části Moravského krasu. Čtenáři knihy i vlastní návštěvníci Cesty železa jsou provázeni malebným Josefovským a Křtinským údolím s přílehlým okolím a postupně seznamováni jak s minulostí hutnických aktivit jednotlivých mlánských stezek, tak s kulturním dědictvím a přírodními klenoty krajiny. Zdůrazníme, že Cesta železa Moravským krasem svým významem daleko přesahuje rámec naší země, neboť byla zařazena do mezinárodního projektu Evropské cesty železa, a to jako sedmá zastávka Východní trasy vedoucí z Norska přes Švédsko, Německo, Polsko, Českou Republiku do Maďarska.

Úvod publikace je rozčleněn na oddíly pojednávající o geografickém vymezení oblasti, o významu střední části Moravského krasu pro dějiny hutnictví železa a jejím začlenění do mezinárodního projektu Evropské cesty železa, o mezinárodním významu území a o památkové zóně Olomučansko – Křtinsko. Další šest stran je věnováno geologickému vývoji a železným rudám na sledovaném území. Následující historický přehled osídlení regionu je, a to především v archeologicky zpracované části, provázán s uvedením dokladů o dávném hutnictví. Do této části jsou zařazeny i krátké oddíly vysvětlující principy přímé a nepřímé výroby železa a nalezneme zde i kapitoly o experimentálních tavbách, s nimiž mají dva z autorů bohaté zkušenosti. Následuje krátká stať, která seznamuje s historií archeologických výzkumů hutnických děl ve střední části Moravského krasu a s kovárnou železa i bronzu odkrytou společně s tzv. knížecím pohřbem z 5. stol. př. n. l. v Býčí skále. Další strany popisují nejstarší hutnictví železa ve střední části Moravského krasu,

přičemž samostatně jsou zpracovány oddíly o hutnických dílnách z konce 8. a počátku 9. století, dále o dílnách z 9. stol., o hutnictví železa po zániku Velké Moravy. Dočteme se i tom, co prozrazují archeologické výzkumy o zázemí hutí a životě dávných hutníků, ale i o zakládání hutnických děl a konečně o produktech hutnických pecí. Na stránkách uvozených názvem „Mladší železářské lokality“ je věnována pozornost především technologii železářství 13. až 16. stol., tj. éry, kdy se začínají v hutní výrobě prosazovat mechanismy poháněné vodní silou a jež v samém závěru vrcholí výstavbou prvních vysokých pecí. Téma vlivu železářství na stav lesů ve střední části Moravského krasu a problematika dnešní krajiny a její ochrany, především pak Chráněné krajinné oblasti Moravský kras, uzavírají první část knihy.

Druhá část je již samotným průvodcem po pěti okruzích, které sledují nejvýznamnější železářské lokality regionu. První okruh je situován do Blanska, druhý do Olomučan, třetí vede do Rudice a Jedovnice, čtvrtý do Křtin a Habruvky a poslední, pátý přes Adamov, Josefov a Babice nad Svitavou. Jednotlivé stezky se svými zastávkami jsou v publikaci na celkem 54 stranách detailně zpracovány a popsány jako jednotlivé kapitoly. Dílo je zakončeno krátkým závěrem s anglickým resumé.

Přehledně a srozumitelně psaná kniha doplněná řadou barevných fotografií, kreseb a mapek je přímo předurčena široké veřejnosti. Věřím, že dobře odvedená práce autorského týmu, ale i všech ostatních, kteří se na vydání publikace a vybudování stezek podíleli, dojde u čtenářů i návštěvníků Cesty železa zaslouženého ocenění.

Jiří Hošek

Svorník 1/2003. Sborník příspěvků z 1. konference stavebně historického průzkumu 4.–6. 6. 2002 v Zahrádkách u České Lípy. Vývoj a funkce topenišť. Vydal Státní památkový ústav v Ústí nad Labem a Sdružení pro stavebně historický průzkum za přispění Společnosti přátel starožitností a Českého vysokého učení technického v Praze, Fakulty architektury, Praha 2003. 304 str.

První konference věnovaná stavebně historickému průzkumu vyrostla z potřeby setkávání pracovníků nově se formujícího oboru, stojícího na pomezí dějin umění, stavebnictví a archeologie středověku a novověku. Za téma prvního setkání bylo možná symbolicky zvoleno topeniště, jež dělá dům domem – vždyť kolem ohně, kachlových či jiných kamen nebo otopných těles se točí celý (nejen) rodinný život.

L. Skružný: Funkce a vývoj otopných zařízení v období od paleolitu po novověk (Z historie otopných zařízení), 7–42. Přehled vývoje otopných zařízení, zejména pecí a kachlových kamen do konce 19. století na základě literatury. *J. Musil:* Římské hypokaustum, funkce a užití, 43–48. Stručný přehled názvosloví a funkce jednotlivých částí topeniště a příklady z Mušova. *M. Hauserová:* Teplovzdušné vytápění ve středověku, 49–74. Po stručném úvodu čerpajícím z příkladů z německých klášterů a císařských falcí se autorka podrobně věnuje hypokaustu na hradě Přemysla Otakara II. v Myšenci u Písku. *P. Holub – D. Merta – M. Peška – D. Zapletalová – A. Zúbek:* K otázce topenišť v dřevohlinitých domech ze 13. století v Brně, ... aneb proč nevěříme na zemnice, 75–84. Výzkum suterénů dřevohlinitých domů v Brně podle autorů dosud neprokázal existenci otopných zařízení v nich, a lze tedy vyloučit obytnou funkci těchto prostor – jednalo se o skladiště, pracovní a obytné prostory se nacházely ve vyšších podlažích těchto domů. *M. Cejpková:* Topeniště dochovaná v hradních kuchyních, 85–94. Přehled existujících a archeologickým výzkumem odkrytých konstrukcí na území českého státu. *J. Škabrada – P. Bolina:* Otvory nad vstupy do místností v přízemí hradu Kamýka, 95–100. Ve stručném příspěvku je prezentována teorie o dymných jizbách v přízemí hradů Kamýka a Myšence. *M. Rykl:* Příklady vytápění na stavbách 14. století, 101–127. Rozbor způsobu vytápění tvrzí v Litovicích a Čachrově, pražských domů U Zvonu čp. 605/I a čp. 151/I, s exkurzy do hornoněmeckého prostředí a do způsobu přehřívání místnosti teplým vzduchem z dolního podlaží. *M. Panáček:* Otopné zařízení obytného sálu ve Velké věži na hradě Kost, 129–140. Sál v 5. patře věže byl vytápěn krbem, jehož topeniště bylo vynášeno soustavou čtyř masivních pilířů na konzolách. *F. Gabriel:* Otopná zařízení na hradě Helfenburku u Úštěku, 141–152. V areálu hradu bylo identifikováno pět otopných zařízení. Ve třech případech se jedná o úzký kanál, který mohl sloužit jak otopnému zařízení, tak sušárně, čtvrtý případ je soklem kamen či pece a pátým byla pravděpodobně teplovzdušná pec, vyhřívající místnost ve vyšším podlaží. *Z. Hazlbauer:* Vývoj stavební podoby a funkce kachlových kamen ve středověku a raném novověku, 153–168. Cenný souhrn dosavadních znalostí o kachlových kamnech a jejich funkci s řadou vyobrazení. *Z. Hazlbauer:* Dobová znázornění rozličných kachlových kamen s přihlédnutím k jejich zřízení v různých místnostech stavebních objektů, 169–186. Přes padesát ikonografických dokladů podoby a funkce kachlových kamen od poloviny 14. století do konce 16. století dokumentuje kamna

v domácnosti, řemeslnických dílnách, hospodách, ve zdravotnictví a v lázeňství. *T. Durdík:* Kachlová kamna z manského domu na Křivoklátě, 187–194. Kamna s komorovými kachly s reliéfně zdobenou čelní vyhřívací stěnou měla pravděpodobně podobu jednou odstupněného kvádrů na zděném soklu. *P. Chotěbor:* Atypická kachlová kamna ve Starém královském paláci na Pražském hradě, 195–200. Barokní úprava staršího systému vyhřívání dvou sousedních místností prostupem ve stěně, k níž byla připojena koutní kachlová kamna, obsluhovaná ze schodiště. *D. Novomá:* O ohni ve středověkém právu, 201–212. Doklady ze stavebního a trestního práva ze 16. a 19. století s citacemi z pramenů. *J. Škabrada:* Osvětlovací krby v hospodářských prostorách. Stručné seznámení s několika příklady z venkovského prostředí, bohužel až na jediný příklad z 1. třetiny 19. století bez datací. *M. Radová-Štiková:* Trinkstube, 219–224. Na jihočeských zámcích Ježovy a Hrádek u Sušice byla identifikována v sousedství velkého sálu klenutá místnost s krbem, sloužící pravděpodobně k popíjení v menší skupině odděleně od společnosti shromážděné v sále. Oba případy pocházejí z 2. pol. 17. století, vzdálený vzor z hradu Strehla v Sasku z konce 1. třetiny 16. století. *L. Zeman:* Zlomek kachlů z barokních kachlových kamen koleje piaristů v Ostrově, 225–228. V podkroví koleje byly v klenebních zásypch nalezeny zlomky čelní stěny komorových kachlů s reliéfní erbovní výzdobou a kryptogramem, datovatelné do období 1632–1665. *L. Zeman:* Krbečky z valečského špitálu, 229–232. V pokojích špitálu z let 1738–1741 byly použity zděné osvětlovací krbečky v sousedství kachlových kamen. *P. Macek:* Několik poznámek k významu komínů a odvádění zplodin, 233–240. Doklady umístování komínů kvůli symetrii v období baroka a technické řešení tohoto problému, v exkurzu je přiblížena problematika odvětrání a odvodu vlhkosti ve stájích na příkladu koníren v Kladrubech nad Labem. *M. Ebel:* Furnologie aneb Hledání cesty k úspornému topení do poloviny 19. století v soudobých vzornících, 241–254. Problematika maximální účinnosti kamen byla řešena již od poloviny 16. století (!) a vyústila v konstrukce tahových kamen a sporáků. *M. Ebel:* Dřevěné komíny v písemných pramenech druhé poloviny 18. a první poloviny 19. století, 255–258. Ačkoliv náhrada dřevěných komínů zděnými byla předpisy vyžadována již od 17. století, velké množství jich (zejména v severní a východní části Čech) přetrvalo až do počátku 19. století. V letech 1788–1814 byly zemskému guberniu každoročně vykazovány dřevěné komíny a sílil tlak činil podíl skutečné odstraňování. Přes tento tlak činil podíl

dřevěných komínů např. v roce 1812 na východočeských panstvích Stárkov a Častolovice více než 95 %. *L. Augustinková*: Vytápěcí systém v budově Staré radnice v Moravské Ostravě, 259–264. V objektu s nepříliš jasným starším vývojem byl v průběhu 19. století nahrazen systém nepřímého vytápění kamen a klasické černé kuchyně systémem přímého vytápění za použití starých komínových průduchů. *J. Volrábová*: Úpravy otopných systémů vesnické zástavby Šluknovského výběžku v 1. polovině 19. století na příkladu dochovaných historických stavebních plánů lipovského panství, 265–278. Plány novostaveb a přestaveb z let 1819–1836 od tří zednických mistrů dokazují různý vztah svých autorů k novinkám ve vytápění, daný věkem a školením mistrů. *K. Podroužek*: Sušárny v pískovcovém podloží, 279–288. Sušárny všech tří základních typů budovány i v pískovci, jejich typické umístění je na okraji zástavby a typickým znakem je i absence dalšího využití po zániku provozu. *H. Hanzlíková*: Příklady způsobu vytápění zámeckých objektů v 19. století, 289–299. Na příkladu zámku v Lukách nad Jihlavou a v Mostově u Chebu doloženo teplovzdušné vytápění v prvním případě a otápění soliterními kachlovými kamny různého vzhledu v případě druhém.

Jiří Slavík

Josef Unger: Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi jinde v Evropě) v 1.–16. století. Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 9. *Brno 2002*. 151 str. textu, 75 kresebných a fotografických příloh. ISBN 80–210–2849–1.

Podnět k vydávání učebních textů nazvaných „Panoráma biologické a sociokulturní antropologie“ vyšel z katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Do poloviny roku 2003 bylo publikováno 14 svazků věnovaných nejruznějším tématům dotýkajících se antropologie v nejširším slova smyslu. Jak uvádí jejich editor Jaroslav Malina, kolektiv autorů a spolupracovníků se inspiroval v anglosaském prostředí, kde se antropologie chápe jako celostní věda spojující poznatky nejen přírodních, ale i společenských věd. Kromě vlastního studia vývoje lidského rodu zkoumá také lidské chování a prostředí, ve kterém se člověk vyvíjel. Toto široké pojetí umožňuje přesahy do různých oborů, mj. i do archeologie. Archeologickým tématem se zabýval už svazek první a šestý (*J. Svoboda*: Paleolit a mezolit: Lovecko-sběračská společnost a její proměny. *Brno 2000*; *J. Svoboda*: Paleolit a mezolit: Myšlení, symbolismus a umění.

Brno 2002), nyní se k nim řadí studie Josefa Ungera o pohřbívání.

Text zahrnuje dlouhé období od 1. do 16. století a je rozdělen do tří velkých celků. V prvním se postupně, po jednotlivých staletích seznamujeme s obecnými poznatky o pohřbívání obyvatel našeho území i jeho blízkého okolí (pohřbívání u Římanů, Germánů, Slovanů, ale také Hunů a Avarů). Další oddíl přináší přehledné informace o zvláštním pohřebním ritu vyhrazeném různým skupinám podle sociálního zařazení (panovníci, velmoži, kupci a řemeslníci, duchovní), věku, etnicity i náboženské příslušnosti. Je velmi záslužné, že nebylo opomenuto ani zvláštní zacházení s mrtvými, kterému se věnuje poslední část. Autor se zde zabývá méně běžnými tématy, jako je např. pohřbívání mimo pohřebiště a hřbitovy, hromadné hroby v době epidemií, pohřbívání odsouzcenců, protivampyrická opatření atd. V každé ze tří částí J. Unger hojně využívá poznatků z vlastních výzkumů archeologických lokalit na Moravě.

Zřejmě proto, že se jedná o učebnicový text, scházejí poznámky přímo v textu. Každá z podkapitol má však v závěru bohaté odkazy na další literaturu a prameny. Rozsáhlý seznam literatury pak může být výborným vodítkem pro badatele, kteří se chtějí věnovat konkrétnímu vybranému tématu hlouběji. Zahrnuje naši i zahraniční literaturu, obecnou i zaměřenou k nastíněným problémům. Takto bohatý seznam literatury přivítají čtenáři jistě také proto, že záměr textu i rozsah tématu nedovolují probrat některé otázky příliš podrobně. Jednotlivé oddíly především shrnují základní fakta známá z dosavadního poznání a dokládají je na vybraných příkladech (k tomu jsou pak často připojeny ještě informace o různých výjimkách či zvláštnostech).

Kniha obsahuje také výkladový rejstřík důležitých pojmů, který ocení především čtenáři „nearcheologové“. Text knihy doprovází množství obrázků, plánek, mapek a fotografií. Stejně jako ostatní svazky, končí i tento tzv. „Zaostřením problému“ a „Rozvolněním problému“. V této části je publikován úryvek z Kroniky rožmberské Václava Břežana o úmrtí a pohřbu Petra Voka a ukázka z románu J. Maliny *Mrtvý z Tollundu*.

Učebnicový text Josefa Ungera je velmi přínosný především šíří záběru jak chronologického, tak geografického. Dává tím „začátečnickům“ možnost získat rychlou orientaci v tématu (prostorovou, časovou i tematickou), dalším čtenářům pak přináší (kromě bohaté literatury) možnost srovnávání. Umožňuje uvědomit si některé vazby, překvapivě společné rysy, nebo naopak rozdíly, které při roztržtém nebo velmi specializovaném bádání mo-

hou uniknout. Obsahuje také zajímavá fakta a podněty, například informace o vlivu křesťanství na počet dětských hrobů či o odděleném pohřbívání dětí (str. 84–85). Kniha J. Ungera se tak stává velmi užitečnou nejen pro studenty antropologie.

Pavčina Mašková

Bruce Velde – Isabelle C. Druc: Archaeological Ceramic Materials, Origin and Utilization. Springer-Verlag 1999. 299 str., 98 obrazových příloh. ISBN 3–540–64469–5.

Předmětem práce je přírodovědný rozbor keramického materiálu. Cílem autorů je nastínění možností, které takový rozbor nabízí. Publikace je určena studentům archeologie.

Úvodní kapitola obsahuje slovníček s klíčovými pojmy a jejich výklady. Následující kapitola se zabývá horninami a minerály, které tvoří keramické suroviny. Sleduje jejich geologický původ a jejich chemické složení. Kniha pokračuje popisem jílových minerálů (plastický prvek v keramické hmotě) a jejich chemických a fyzikálních vlastností. Autoři zde zdůrazňují, že jílu je celá řada a liší se mezi sebou svými vlastnostmi (například teplotou tání). Proto se různé jíly hodí pro různé druhy výrobků. Hlavní druhy jílu jsou zde popsány a nechybějí ani zmínky o jejich používání (například celadonit s glauconitem se používaly jako barvivo již od paleolitu a lze je například najít v podobě ozdobné hlínky i na antických výrobcích).

Poté autoři vysvětlují působení přírodních podmínek na tvorbu keramických materiálů. Popisují pochody způsobující korozi horniny, dále transport, sedimentaci a procesy probíhající v usazené hmotě (hydrotermální pochody). V této kapitole jsou také řešeny otázky původu zdrojů hrnčířských surovin

nebo metodika lokalizace pravděpodobných ložisek suroviny.

Výklad se posléze přesouvá k samotnému popisu výroby keramiky. Autoři popisují, co je ideální plastický stav keramického těsta a jak takového stavu docílit, dále se zabývají plavením, mícháním jílu a nejilových prvků z různých zdrojů, aby se zajistila hmota s optimálními výsledky. Následují techniky úpravy povrchu (hlazení, leštění, malování oxidy kovů, glazování), které mají většinou zajistit co nejmenší nasákavost výrobku. Kniha pokračuje výkladem o výpalu zboží. Jsou zde nastíněny procesy probíhající při vypalování (rozdíly mezi otevřeným ohništěm, jámovou pecí a keramickou pecí).

Kapitola „Optické pozorování keramiky“ je pro archeologického čtenáře jednou z nejpřínosnějších. Autoři zde řeší otázky, jakými metodami střepe pozorovat a co lze ze střepe zjistit. Z metod pozorování je zde popsáno počítačové skenování, práce s binokulárním mikroskopem a dále využití speciálního petrografického mikroskopu, který dokáže pomocí optických vlastností zkoumané látky identifikovat minerály v ní obsažené. Těmito metodami lze sledovat úpravu povrchu keramiky (tedy většinou leštění, glazury či malování) nebo strukturu jejího těla (rozpoznání různých technik při přípravě těsta, jeho struktury).

V další kapitole je uvedeno několik konkrétních příkladů, kde přírodovědný rozbor ukázal informace, které by jinak pozornosti unikly. Většinou jde o zjištění původního naleziště surovin. Pro lepší orientaci v této problematice a pro širší rozhled je ještě doplněna kapitola obsahující popis hlavních analýz, jež je možné na keramických materiálech použít. Knihu uzavírá stručný seznam vybraných laboratoří, vzdělávacích center, periodik apod.

Josef Matiašek, FF UK

REDAKCE AUTORŮM

Za věcný obsah příspěvků odpovídá autor. Příspěvky procházejí recenzním řízením. Výsledek recenzního řízení vyjadřuje názor redakce. Příspěvky nejsou honorovány.

Redakce přijímá texty v editorech Word, T602. Nezbytnou součástí každého článku je dvou– až pětistránkový cizojazyčný souhrn, nebo max. třístránkový český podklad pro překlad, český abstrakt v rozsahu 8–20 řádků a 5–7 klíčových slov. Příspěvky odevzdané v jiném než českém či slovenském jazyku musejí být doprovázeny českým či slovenským souhrnem. Je třeba dodržovat zavedený způsob citací (viz AR 50/1 1998, 336–338). Pokud jsou při odkazech používány zkratky, je nezbytné připojit jejich seznam za výčet použité literatury. Poznámky pod čarou je nutné zařadit (s příslušným očíslováním, provázaným s odkazy v textu) za konec textu.

Obrazový materiál, doplněný popisem při textové části příspěvku (nikoli přímo na obrázcích), musí být kvalitní a očíslovaný. Při tvorbě obrazových příloh je platný formát 126 x 195 mm. Digitalizované obrázky jsou přijímány ve formátech .TIFF, .EPS, .AI, .PSD v rozlišení min. 300 DPI. K digitalizované verzi obrázků je třeba přiložit i jejich výtisk. Redakce nepřijímá obrázky ve formátu .DOC. Tabulky je třeba dodávat ve formátu .XLS. Mapy, plány a kresby musejí být opatřeny grafickým měřítkem. Nezapomeňte, že po zmenšení předlohy do formátu AR nesmí výška písmen na obrázku klesnout pod 2 mm. Tisk barevných příloh platí autor.

Nevyžádané příspěvky se nevracejí. Pokud si autor nepřeje, aby jeho práce byla po vytištění zarážena na internetové stránce AR (www.arup.cas.cz/publikace/publikace.htm), je třeba sdělit n souhlas písemně redakci. Programy konferencí a termíny výstav, které připravujete, nám, prosíme, podávejte s časovým předstihem. Děkujeme za dodržování těchto zásad, které urychlí cestu Vašeho textu na stránky AR.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

Authors are responsible for ensuring the accuracy of the factual content in their contributions. All contributions will undergo a peer review process, the results of which express the editors' opinion. The editors regret that no remuneration can be made for submissions.

Texts are accepted in the English, French, German, Polish and Slovak languages, in Word or ASCII format. Each article must include an English abstract of 8–20 lines, 5–7 keywords, and a summary for translation into Czech. Authors are requested to adhere to the standard citation in AR; should references include abbreviations, then for the sake of clarity a list of these must be appended to the bibliography.

Illustrations, accompanied by captions in the text section, should be of high quality and must be numbered. The valid format for illustrative insets is 126 x 195 mm. Authors are asked to ensure that lettering on illustrations is at least 2 mm high after reduction. Illustrations are accepted also in .TIFF, .EPS, .AI, .PSD, min. 300 DPI. The editors regret that they cannot accept illustrations in .DOC format; tables should be in .XLS format. Maps, plans and drawings must include a scale.

The unsolicited manuscripts will be not returned. Authors who do not wish their work to be made available post–publication on the AR Internet pages (www.arup.cas.cz/publikace/publikace.htm) are required to advise the editor in chief this.

The editors are grateful to authors for adhering to these instructions, as this will allow submissions to appear in AR with the minimum of delay.